חיי הראי"ה

אורחותיו והגותו של

מרן הרב אברהם-יצחק הכהן קוק זצ"ל

בשנות רבנותו ביפו

חוברו יחדיו בע"ה בידי

הרב **משה צבי** בהרב ר' פתחיה מנקין ז"ל **נריה** זצ"ל

ירושלים, תשע"ה

מערכת המהדורה:
הרב נחום נרי״ה
הרב יהודה הלוי עמיחי
ר׳ הראל כהן
צלה בר-אלי

© כל הזכויות שמורות
למשפחת המחבר
ירושלים ה׳תשע״ה

עטיפה: נריה לוי

עריכה והכנה לדפוס:
שחרית מן הכותב אל הקורא

בהוצאת מכון התורה והארץ
שבי דרום (כפר דרום תובב״א)
טל. 08-6847325 פקס. 08-6847055
אינטרנט: www.toraland.org.il דוא״ל: machon@toraland.org.il
יוצא לאור בסיוע משרד התרבות והספורט – מינהל התרבות

נר

לאשת חיל עטרת בעלה

עזר וסמך לכל מפעליו

אמנו מורתנו היקרה

הרבנית רחל נרי׳ה ע״ה

Dedicated by

The Genesis Foundation

In memory of

Mr. Howard P. Ronson o.b.m

And his parents

Gerald & Ann Ronson

הכהן הגדול מאחיו

מרן הרב **אברהם-יצחק הכהן קוק** זצ"ל

נולד - ה'תרכ"ה

עלה לארץ ישראל - ה'תרס"ד

עלה לגנזי מרומים - ג' באלול ה'תרצ"ה

שם עולם

לבני משפחת אאמו"ר

הרב הגאון משה-צבי נרי"ה זצ"ל

לבני משפחת אמנו-מורתנו

הרבנית רחל נרי"ה ע"ה

להוריו

הרב פתחיה מנקין זצ"ל

הרבנית רחל מנקין ע"ה

להוריה

הרב חיים מאיר גיטלסון זצ"ל

מרת דבורה גיטלסון ע"ה

לאחיו

ר' יוסף-חיים מנקין ז"ל

ר' בנימין-לייב מנקין ז"ל

מרת מרים ברזל ע"ה

מרת דבורה זבורובסקי ע"ה

לאחיה

פרופ' יצחק-דב גילת ז"ל

מרת לאה גת-גולדברג ע"ה

לבנם

הרב אברהם-יצחק זצ"ל

לחתנם

הרב מרדכי-אליהו בראלי זצ"ל

לנכדיהם

מרת רבקה גודלבסקי ע"ה

הקדוש אחיקם עמיחי הי"ד

דולה ומשקה מתורת רבו

הרב משה-צבי נרי"ה זצ"ל

נולד - ה'תער"ג

עלה לארץ ישראל - ה'תר"צ

עלה לגנזי מרומים - י"ט כסלו ה'תשנ"ו

התוכן

על המהדורה 8

על החיבור 10

ערך סיפור תולדות צדיקים 12

הקדמה 13

"הרב הגדול של התקופה" 14

נשמת הראי"ה 15

אור חדש על ציון 17

פרק א בשער יפו 46

פרק ב בשעריך ירושלים 62

פרק ג "נצא השדה נלינה בכפרים" 72

פרק ד בית-דין-צדק יפו והמושבות 81

פרק ה מצוות התלויות בארץ 93

פרק ו "מכתב גלוי" והדיו 111

פרק ז "עבד לעם קדוש" 122

פרק ח "ואשיבה שופטיך כבראשונה" 129

פרק ט אדר היקר 143

פרק י חיבת ארץ הקודש וישובה 168

פרק יא במחיצתו 198

פרק יב "עקבי הצאן" 217

פרק יג בתוככי יפו 233

פרק יד במרחבי רחובות 266

א ת נ ח ת א 325

הערות הרחבה 326

מפתח אישים 327

על המהדורה

אאמו״ר הרה״ג משה-צבי נרי״ה זצ״ל מבורך היה בעט-סופר-מהיר. תורתו הכתובה עוסקת בהלכות יחיד, הלכות ציבור והלכות מדינה. בין חיבוריו הרבים קובעים ברכה לעצמם ספריו על מרן הראי״ה קוק זצ״ל. מאז עלה לארץ ישראל, הצטרף כתלמיד לישיבת ״מרכז הרב״ והתוודע למרן הרב קוק זצ״ל - החל בליקוט פרקי הגות ותיאורי מעשים מדמותו המופלאה של רבו הגדול. לימים כינס את היבול הרוחני שהצטבר וערך אותו בחוברות, בקבצים, ולאחר מכן בסדרת ספרים שהודפסו במהדורות רבות וזכו לאהדה גדולה בכל שכבות הציבור.

התרחבותו של מפעל ספרותי חשוב זה (שיחות הראי״ה, מועדי הראי״ה, חיי הראי״ה, טל הראי״ה, בשדה הראי״ה וליקוטי הראי״ה ג׳ כרכים) עורר את הצורך לערוך הפניות והתאמות בין הספרים השונים. כמו כן, במשך השנים הודפסה תורת הרב קוק זצ״ל במהדורות חדשות, והיה ראוי לחזור ולהוציא את ספרי הרב נרי״ה זצ״ל עם עדכון מקורות.

לקראת המהדורה הנוכחית, הופקד על מלאכה זו ר׳ הראל כהן הי״ו, מתלמידיו המובהקים של הרב נרי״ה זצ״ל.

כאיש חינוך הדריכנו הרב נרי״ה שספר צריך להיות נוח לקורא, לבל יצטרך להתאמץ בקריאתו. נאמנים להדרכתו הכנסנו שינויים אחדים:

א. קטעי ציטוט מופיעים בהזחה.

ב. גופן אותיות זה משמש לטכסט הספר הבסיסי ולציטוטים מספרים שונים.
גופן שונה (כזה) נקבע לציטוטים מדברי הרב קוק זצ״ל.

ג. מקורות נכתבים באות קטנה, ומקורות והערות שנוספו במהדורה זו נכתבים באות דקה יותר.

ד. מובאים צילומים ותמונות שלא היו במהדורות קודמות.

מקווים אנו ששיפורים אלה אכן יקלו על המעיַן ויוסיפו לו הנאה חזותית.

עם הבאת הספר לדפוס, התרגש עלינו אבל מר, עם הסתלקותה של עטרת-תפארתנו, אמנו-מורתנו הרבנית **רחל נרי״ה** ע״ה. אשת-חבר כחבר, ברוכת תבונה ומעש, ליוותה את הוצאת הספרים במסירות, בעידוד ובחיזוק. יהיו נא דברי-הספר קודש לעילוי נשמתה הטהורה, וזכרה הגדול ינון לעד.

הערכה ותודה לר׳ הראל כהן, מנאמני ביתו של אאמו״ר זצ״ל. דעתו הרחבה, בקיאותו הגדולה והערותיו המחכימות הוסיפו נופך חשוב לספר.

יעמוד על הברכה ר׳ יוסי בן שחר שהביא את הספר לדפוס. חוכמתו ובינתו היו לעזר בסידור הדברים ועיצובם, ורבה הערכתנו לעמלו הרב ולמסירותו הגדולה.

שלמי תודה למרכז תיעודי ״בית הרב״, ירושלים, לארכיון הציוני, לארכיון העיר ירושלים ולרב אברהם אטינגר, שפתחו בפנינו את הגנוזות והעמידו לרשותנו תמונות ומסמכים חשובים לעיטור הכתובים.

הוקרתנו ל״מכון התורה והארץ״ המשמש אכסניה מכובדת להוצאת הסדרה.

תשואות חן לכל מי שטרח וקידם הדפסת מהדורה חדשה זו.

אנו תפילה שהקב״ה יסייע בידינו להשלים את הוצאת כל סידרת הספרים של אאמו״ר הרב נרי״ה זצ״ל, ונזכה להגדיל תורה ולהאדיר חכמיה בנועם וטוב סלה.

על החיבור

שירת התורה ליוותה את חיי אבינו מראשיתם עד סופם. בילדותו גדל בבית ששירת התורה בקעה תדיר מחדר הספרים של אביו, הרב פתחיה. ובערוב ימיו, אחרי שגידל דור בני ישיבה בישיבה של מטה, שכב בחדר ספריו, מוקף בבני המשפחה, נכסף לישיבה של מעלה באמרו "קדושה אני מבקש". שעת בין השמשות, שעת שקיעה של יום ועליה של נשמה, ויבקש שיר ליום המנוחה לחיי עולמים. "אנעים זמירות... כי אליך נפשי תערוג". בין הערביים התנשא השיר, "נפשי חמדה בצל ידיך", עד תום, עד כלות הנפש, עד שנתעלה לישיבה של מעלה.

"להבין את עומק הגות דברי מרן הרב קוק שהיה משורר, צריך להיות משורר" - אמר הגר"י הוטנר זצ"ל, ואבא משורר היה משורש נשמתו. כשעלה מרוסיה לארץ ישראל בשנת תר"ץ, בסיוע ישיבת "מרכז הרב", ראה לראשונה את מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק לפני ההבדלה בשבת קודש, וכך תיאר מראה־כהן: "הרב עמד וכוס ההבדלה על ידו. כל הקהל עוטר אותו מסביב, עומד ביראת כבוד, והוא מורם, גבה קומה, עיניים גדולות מהורהרות, השטריימיל הגבוה – נוסח אדמו"רי פולין – על ראשו. האווירה כולה אווירה של חרדת קודש. פתאום ראיתי לפני דמות של רבי, אדמו"ר עטור חסידים, דמות שכולה אומרת אצילות שבקדושה, רוחניות, עליונות. הופתעתי, התרגשתי והתבטלתי לגמרי בפניו. דומה כי רגע העמידה הראשונה לפניו טבע בעומק נפשי יחס עמוק של חסיד לרבו, ל'רב הדומה למלאך ה' צב-אות' שעליו נאמר 'בקשו תורה מפיהו'". נשמה יתירה התחברה בנשמה יתירה, נפשו דבקה בנפשו.

אישיותו הכבירה של מרן הראי"ה קוק, שתורתו, ישיבתו וביתו חד היו, כבשה את לבו. עיניו צפו באורח חיי אדם המעלה. בחיוניותו, בפתיחותו, בהנהגתו העילאית ובגודל המשק הרוחני שלו. לא היה ספר או מאמר חשוב שלא קרא, והם שימשו מיד יסוד לארג מחשבה מקורית. הוא דבק ברב בחמש שנות לימודו בישיבה, ספג מעולמו הרוחני ואוזניו כרויות לשיחותיו. הרצי"ה קוק, בן הראי"ה שהעלהו מרוסיה, פתח בפניו את כתבי הרב, והוא קלט את החידוש, את העומק ואת גובה הראי"ה. כתלמיד-מעריץ רשם ממעיינותיו השופעים. טיפין הפיץ אמרות קדשו, דלה והשקה מתורתו לרבים, והעביר את תורת הרב מרשות היחיד לרשות הרבים. דברי הרב ודברי התלמיד הושמעו בשפה ברורה ובנעימה קדושה, נאמרו בשפה מובנת לדור, וקשרו את הרב ורעיונותיו העמוקים אל הציבור. ויהי צינור לאור ואור לדור.

עם צאת ספריו נשאל: מדוע רק אחרי חמישים שנה פורסמו הספרים המשקפים את דמות הרב ולא עם פטירתו? והשיב: "בראשית דרכי לא היה קיים ציבור המתעניין בדרכו

הייחודית של מרן. לאחר ששים שנות חינוך, גדל בישיבותינו [ישיבות בני עקיבא, אולפנות וישיבות גבוהות] דור חדש הרוצה ללמוד, להכיר ולהבין, אך לא ידע את הרב. גברה החשיבות להעלאת דמות מרן ואורחות חייו. רק כשקוראים את תולדותיו בהיקפם, על גדלות הנהגותיו ומעשיו, ניתן להבין את הגודל והעומק שבעולמו התורני, ומתייחסים אחרת לאורותיו 'אורות התשובה', 'אורות התורה', ועומדים נפעמים מול 'אורות הקודש''.

הוא שאף שיופיעו ספרי ביוגרפיה על גדולי ישראל בקנקן חדש מלא ישן שדעת צעירים תהא נוחה ממנו. כנער היה מיצר על הפער בין ביוגרפיות על חכמי אומות העולם שקנקנם חדש - עיצובם מרהיב וסגנונם שובה לב, אך רוב ספרי תולדות גדולי התורה קנקנם ישן והתוכן היבש נכתב בעברית מליצית, והיה קורא עליהם: "כל 'תולדות' שבתורה חסר". נאה דרש וקיים. לפניכם הנהגות ורעיונות שנלקטו בערגה במשך כחמישים שנה מפי עדי ראיה ובעלי שמועה נאמנים. ביד-אמן שזר רעיון למעשה וארג את מסכת חיי הרב על שלל צבעיה. מתוך כך מתנשאת דמותו המופלאה של הרב – הכהן הגדול מאחיו – כשזוהרה מבהיק במלוא יפעתו. "תולדות מלא".

כתיבת תלמיד-מעריץ על רבו, מעוררת ספק האם האירועים תוארו כהווייתם או שמא ההערצה קלקלה את השורה? תעיד תחושת הגאון הרב שאול ישראלי זצ"ל, תלמיד "מרכז הרב" שכתב למקרא הספר: "הרגשתי כאילו אני שוב במחיצתו של אותו גאון מופלא, גדול–תקופתנו".

וכן הערכה מופלאה שכתב הגאון הרב יצחק הוטנר, ראש ישיבת ר' חיים ברלין, ממושפעי מרן ומגדולי המחשבה שבדור: "שתי כוסות עמדו על שולחנך, כוס אחת מלאה סערת הנפש של התבטלות תלמיד לרב, וכוס שנייה – מלאה שלוות נפש של הערכה שקולה של המורה הגדול. רוחב דעתך הוליד כוס שלישית אשר לתוכה של כוס שלישית זו הנך עומד ומערה... שתי הכוסות הסותרות זו את זו מתמזגות בהתאמה נכונה, ויוצרות קצב אחיד של סערה ושלווה בנשימה אחת. העיניים מפיקות שקט של הסתכלות המוחין והיד רועדת מחמת האש היוקדת בלב" [ממכתבו למקרא החוברת "רבינו"].

והחוט המשולש, הערכת איש האקדמיה: "ייחוד ספרים הוא באריגת מסכת חיים אחת שאין להפריד בה בין הלכות להליכות, בין חזון ומעש. הוא משכיל לארוג בחדא מחתא ביוגרפיה והשקפה, מתבהרת לפניך תמונתו של הרב שכל הליכותיו, מעשיו ותגובותיו, נבעו מתוך מחשבה עיונית מעמיקה" [ד"ר מ. חלמיש, מעריב, כג בניסן תשמ"ב].

ודברים שכתב אבא זצ"ל למוקיר פועלו: "מחבר ספר שואף שירגישו את המניעים הרוחניים הנפשיים לכתיבה, שירגישו את פנימיותו... יש מי שמאזין לשירת האותיות, יש מי שמקשיב לניגון הנשמה שבתוכן, ומעריץ את אישיות מרן הרב זצ"ל לא רק מתוך מה שנכתב עליו, אלא גם מתוך איך שנכתב עליו".

ירושלים עיה"ק נחום בן לאאמו"ר הרב משה צבי נרי"ה זצ"ל

ערך סיפור תולדות צדיקים

"עיקר גדול הוא לדעת מעשי צדיקים, אשר כל צעד וצעד שלהם – בדרכי נועם התורה דרכו, תורת-חסד היתה נר לרגליהם, ובנתיבות-שלום-ואמת הלכו, וכלם מעשיהם עומדים לאות ולמופת לדורות הבאים, להתדבק במידותיהם ולצאת בעקבות קדשם".

הקדמה ל"משנת ר' בנימין", ירושלים תרס"ה.
עי' "מועדי הראי"ה" עמ' 482

"גדול הוא ערכה של פעולת סיפור תולדותיהם של צדיקים – – – בעת אשר יתקבצו קוי-אור מרובים מחיי איש-המעלה – יהיו יחד לשמש-צדקה המאירה בעוזה".

"אדר היקר", מהדו"ב, עמ' כב

"ולהקים ולרומם את הדעת – הוא על ידי שבח הצדיקים, כשמשבחים ומפארים את הצדיקים, על ידי זה מתרוממת הדעת".

לקוטי מהר"ן, ח"א, סי' כט

"רבונו של עולם, ידענו שרצונך הוא לספר בשבח הצדיקים, כי תהלתם היא תהלתך, ותפארתם היא תפארתך, ככתוב (ישעיה מ"ט, נ) 'ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר' – – – ותזכנו למוחין-דגדלות, ותסייענו ותעזרנו לעלות לעולם המחשבה דקדושה".

הגאון המקובל ר' יוסף חיים ז"ל, בראש "הילולא רבא"

הקדמה

שנות תרס״ד-תרע״ד – שנות תמורות וזעזועים היו בעולם היהודי. עידן המהפכות ברוסיה, שבה ישב הקיבוץ היהודי הגדול ביותר, גרם לבקיעים חמורים בבית ישראל הנאמן, והמוני נוער נסחפו בנחשולי זרמי-הרוח החברתיים. תקופת משבר חמור פקדה את התנועה הציונית (משבר אוגנדה) וזיווה המדיני הועם, וימי ״העלייה השנייה״ הביאו שינויים רבי-משמעות, חברתיים ותרבותיים, בישוב החדש בארץ-ישראל.

בתקופה זו, שרבים בה הנבוכים-התועים השואלים לנתיבות-עולם, דרך כוכבו של הרועה הנאמן, בעל המבט הבהיר-המקיף, על במתי רבנות ארץ-הקודש.

חיי הראי״ה בעשור זה, עשר שנות רבנותו ביפו והמושבות, עשירי-חזון היו וברוכי מעש. אישיותו התורנית המגוונת והנהגתו הרבנית הענפה, נתגלו אז במלוא תפארתן.

על רקע ייחודה של התקופה, התנשאה ובלטה ייחודה של האישיות הגדולה, כשהיא עומדת איתנה בתוככי התנודות, אזנה קשובה לכל המתרחש-המתרגש במערכת הדעות של בני הדור, וידה פשוטה להשתתפות פעילה בכל מעשי הבניין והיצירה בתחיית העם בארצו, תוך מאבק למען קודש-ישראל-לד׳.

לא קל היה לעמוד על משמר חיי תורה ומצוה, על משמרת מוסדות קהילות יעקב, כשמסביב מנשבות רוחות חדשות. היה צורך לגלות בינה יתירה, ״בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל״ סבא, וכיצד יתמודד עם הבעיות המתרגשות ובאות לעולם.

דרכה של הרבנות בארץ-ישראל המתחדשת, לא-סלולה היתה, והרב היה הראשון אשר סלל אותה, תוך כדי מאבק עם זקני-תורה וצעירי-כפירה, בעוז-רוח ועדינות-נפש גם יחד.

הגאון הצדיק – החריף והבקי – רכש את לב האבות שומרי החומות; ההוגה המעמיק – המרגיש והפעיל – עורר יחס כבוד אצל הבנים כובשי השממות; ונקי-הדעת, בר-הלבב, איש-המידות – זכה להערצת הכלל כולו.

תיאור שנות חיים אלה, על רקע המציאות התוססת-המתהווה, הזקיק להאריך כאן בפרישת היריעה ההיסטורית של הימים ההם. אף גם הוקדש כאן מקום רחב להשקפותיו של הרב, לדבריו ולכתביו שפורסמו אז, ולהדים שעוררו בלבבות מקרוב ומרחוק, שכן היו מעשי הנהגתו פרי ברכת עיוניו ומעמקי-הגותו, והשפעתו רחבת המימדים נבעה מתוך רוממות קרינתו הרוחנית.

ב״ה כפר הרואה, ה׳תשמ״ג מ.צ.נ.

הערה: מכתבים או מסמכים, שלא צויין מקורם, העתקתים במו ידי מן המקור או מצילומים, ושלמי-תודה למעלת כבוד הרב הראשי לארץ-ישראל, הגר״א כהנא שפירא (שליט״א) [זצ״ל], שהרשה לי לבדוק בגנזי בית הרב, עד מקום שידי מגעת, ולהעתיק ולצלם כל מה שהיה נחוץ לעבודת-הקודש, להשלמתם ושכלולם של תולדות מרן הרב זצ״ל – רבנו הכהן הגדול מאחיו – ברכתו תחול על כל העוזרים ומסייעים מקרוב ומרחוק בהמצאת חומר בכתב ובע״פ, לתוספת קו לקו לדמותו העילאית, וזכותו תגן עלינו ועל כל עם-ד׳ אשר אהב סלה.

"הרב הגדול של התקופה"

"האישיות הדתית המרכזית הגדולה של העלייה השנייה היה הרב קוק זצ"ל. הוא היה מראשוני העלייה השנייה בזמן ומראשוני-הראשונים במעלה, וכל אש-לבו השקיע בבניין הארץ, באהבת התורה וישראל וארץ-ישראל.

לנו, שהכרנו את הרב ברוב שנות שבתו בארץ, קשה לנו לתאר לעצמנו את דמותו בלי ארץ-ישראל כרקע לאישיותו. קשה לתאר לעצמנו את הרב בלי ארץ ישראל או ארץ ישראל בלי הרב. הרב וארץ-ישראל חד הוא. הלהט לבניין הארץ ולגאולת העם ולתחיית ישראל, שהצטיינו בו גדולי העלייה השנייה – להט זה בער אצל הרב כל השנים, יומם וליל, בלכתו ובשובו.

היו גדולי-תורה וחובבי-ציון שעלו לפניו ואחריו, אבל לא היה כמוהו איש בעל שאר-רוח, שתחיית ישראל מלאה את כל בתי-נפשו, את כל חזון-רוחו, את הגאונות התלמודית שבו, כמו את טיסותיו בעולם הרזים, ההגות והשירה.

הוא היה גם רב-פעלים בעולם העשייה. כמה מפעלים נוצרו בתעשייה, בחקלאות, בעלייה, הודות לאמון שרכשו חוגים רחבים לאיש הגדול הזה, אשר מהרגע הראשון שהופיע בארץ, הרגישו בו את הכהן הגדול והמרומם.

ואם אנו דואבים על אשר היהדות החרדית הכזיבה בימי העלייה השניה בשדה החלוציות החקלאית-הפועלית, ואם אנו שמחים על אשר השתתפה בחלוציות העירונית, ואם אנו מכירים תודה לאותו הציבור המצומצם של אנשי חכמה ומדע מן החרדים שנצטרפו לבונים בימי העלייה השניה, הרי את **האישיות המרכזית**, את השמש הגדולה אשר הפיצה את אורה המזהיר בדורה ובדור שלאחריה, אנו רואים בהרב קוק זצ"ל.

זכות גדולה היא לעלייה השנייה, שהוא היה אחד מבוניה הגדולים, הדגולים. כאשר רבים מן השמות שהם עוד היום בפי-כל, כבר יהיו נשכחים והולכים, עוד ינון לנצח שמו של הרב קוק זצ"ל, האיש הגדול, הרב הגדול של העלייה השנייה".

ר' בנימין, "במישור", ל' אב תש"ה

נשמת הראי"ה

יש נשמות שהן כלים לקבל האור,
ויש נשמות גבוהות שהן בעצמן האור.
שפת אמת, תצוה – תרס"ג

הנברא לצורך הדור, להיות ראש הדור, הוא מהנשמות שנבראו בעת היוולדן בקדושה וטהרה, שבראן הקב"ה נשמות יקרות–קדושות בעצם, ולכך נאמר בהן כי טוב, ושמן קודם לעצמם, שזכות הרבים תלויה בהן ומשפטיהם עם ישראל, ומעשיהם של כל ישראל שלהן הם.

הגאון ר' שלמה קלוגר ז"ל, קהלת שלמה, פתיחה ג, פרק ב לאדם שטוב לפניו

כיוצא מזה שמענו מפי-קדשו של מרן הרב זצ"ל, בשלהי אלול תרצ"ג, בהספדו על מרן ה"חפץ חיים" זצ"ל:

"ראה הקב"ה שצדיקים מועטין עמד ושתלן בכל דור ודור" (יומא לח, ב) – שתיל היינו גרעין אשר נזרע במקום אחר, ורק אחר כך עקרוהו ממקום זריעתו ושתלוהו במקום חדש.

ישנם צדיקים שמתנשאים כל כך מעל–פני דורם, שאין כלל להבין כיצד צמחו ועלו מקרקע דורם. ובאו חז"ל וגילו לנו: לא מקרקע–דורם צמחו אלו, במהותם שייכים הם לדור הרבה יותר נעלה, אלא שריחם הקב"ה על דור–יתום, והביא נשמה שצמחה בדור אחר ושתלה בדור זה...[א]

ראויים הדברים למי שאמרם. המסתכל בשגב-נשמתו של הרב – ספיר גיזרתה כעצם השמים לטוהר – אשר לא הועם זיווה גם בירידתה עלי-אדמות, אלא אדרבא טיהרה וקידשה את גופה והעלתה אותו לרום-המעלות והפך הוא להיות גוף-קדושה – יודה ויאמר: אכן, לא צדיק בן-דורו היה, אלא צדיק קדמון, נשמה כללית אשר נשלחה אלינו בשליחות מיוחדת, שליחות ממרום.

וכך שנה לנו נאמן-רוחו, איש-ירושלים-של-מעלה, מרן הגרי"מ חרל"פ זצ"ל:

ד' החומל על עמו ונחלתו, שולח ממרום נשמה גבוהה, העומדת בפני כל הסערות ומאירה מבעד לכל המחשכים. היא סוללת דרך בעוז ומסלקת אבני-בוהו, ונשמה זו בכוחה להקים נשמות נפולות.

בימינו הודלק נר-נשמה מופלא זה על ראש רבינו, בשביל העם ההולכים בחושך, שיראו אור-גדול. הוא היה שליח-ממרום, אשר היתה שומה עליו להחיות דורות בטללי-אורות-קודש.

בדור של תהיות ותעיות, בדור אשר זרמים חזקים הסעירו מיטב-נעורים וסחפו טובי-כשרונות, הופיעה נשמתו העילאית והאירה מכבודה לדורה, היא היתה עמוד-אור לרבים, ואורה מאיר ויאיר לדורות יבואו – "אור זרוע לצדיק".

ככל אשר יהיה האדם עסוק יותר בחיים הרוחניים העליונים, ונפשו תהיה קבועה בדעת–ד' וחקר פלאותיו – כן יתרחב התוכן של ההוד הפנימי בקרבו, וכל מהותו, תנועותיו ומעשיו, יהיו מעוטרים על פי אותה היפעה הגדולה בהדרת–קודש.

עולת ראי"ה, ח"א, עמ' רז

כשנשמה גדולה הולכת ומתעלה, מטביעה היא חותם של אצילות, של טוהר וגדולה עליונה על כל ההויה.

אורות הקודש, ח"ג, עמ' קנו

מוסר הקודש קט

מעוצם מהות החיים המפוארים, המכונסים בתוכיות נשמתם הטהורה, והמשולהבת בשלהבת–קודש, משפיעים יראי–ד' בעצמותם, הוד וכבוד, טהרת חיים וקדושת מדות, על כל הסביבה.

עולת ראי"ה, ח"ב, עמ' פז

אם האדם מקדש ומטהר עצמו מקטנותו, וכל ימיו הוא לומד על טהרת-הקודש, משיג הוא יראת-הרוממות, והוא יכול לקרב את נשמות ישראל להבורא ברוך הוא, ולהכניסם בגופי התורה והמצוות ויראת-שמים, ואור קדושתו מופיע על תלמידיו ותלמידי תלמידיו ההולכים בעקבותיו, עד סוף כל הדורות.

מאור ושמש, ריש פרשת אמור

אור חדש על ציון

(שליחות ממרום)

"...אז נדע להביט על עצמנו בבטחה,
כשליחי החכמה העליונה,
הממולאים בכח ימין–ד'–רוממה,
הנטויה לטובה על עמו ועל נחלתו"
אגרות הראיה א, אגרת מא, עמ' טל

א.

רבה של בויסק עולה לארץ-ישראל

עשר שנות רבנות יפו – מתרס"ד עד תרע"ד – עשר שנים גדולות הן בחיי הרב. בהן דרך כוכבו, והאיר לארץ-הקודש ולדרים עליה "כצאת השמש בגבורתו".

עשר שנות רבנות אלו – תורה שלמה הן: תורת-חיים, תורת-חסד, תורת-כנסת-ישראל, זהב תורת-ארץ-ישראל, והלכות גדולות נקבעו בהן בהלכות-יחיד ובהלכות-ציבור.

עשר שנות רבנות אלו – קומה שלמה הן, קומה שלמה ניצבת זקופה במרכז חיי הרוח וחיי המעשה, מדריכה-משפיעה בעומק המחשבה, בעושר הרגש ובנועם המעשים. ושיעור-הקומה מתחיל מלמטה, מ"עקבי הצאן", ממעשי יום-יום, קטנים וגדולים, והם מתאדרים ועולים ביקרם ובגיוונם, בכנותם ובתומת-ישרם, וכולם מנהירים ומזהירים ב"אורות הקודש" הבוקעים ועולים ממעמקיה של הנשמה הגדולה.

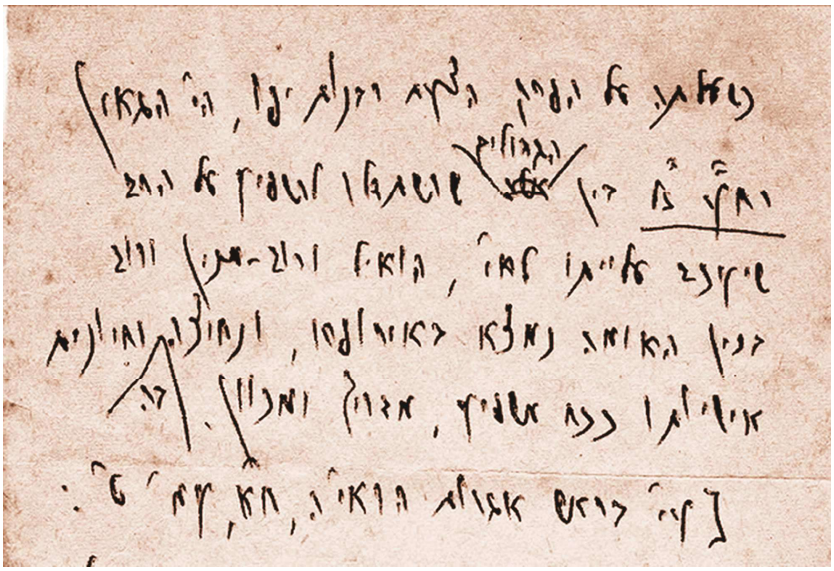
לאור קריאת מכתבו החריף והנרגש של החכם-החוקר רבי זאב יעבץ ז"ל (אשר שבע מרורים בא"י ונאלץ היה לחזור לחו"ל), השולל בתוקף את הצעת רבנות יפו,[1] ולאחר שידוע לנו על הצעות נכבדות של רבנות בקהילות מפוארות, וכן הצעה קוסמת מצד הגר"א גורדון ז"ל, רבה של טעלז,[2] להנהגה רוחנית בישיבתו רבת–התהילה, ונוספה לכך ההתערבות של ידידו הגאון ר' חיים-עוזר גרודזנסקי ז"ל מווילנא, למנוע יציאת צדיק מן המדינה, מצטייר מצב-דברים מעורר פליאה:

לפנינו רב במיטב שנותיו, בעל אפשרויות גדולות בחו"ל (עי' להלן עמ' 44), אם בעמידה בראש קהילות ותיקות המעניקות גם רווחה חומרית; ואם בהנהגת ישיבה בעלת-שם המעמידה תלמידים הרבה, ויכולה לתרום רבות לעיצוב דמותו של הדור הצעיר והבוגר גם יחד, והצד השווה שבכל ההצעות – ההימצאות בתוך המרחבים הציבוריים הגדולים

---

1. קטעים ממכתב הר"ז יעבץ ז"ל נדפסו ב"שיחות הרא"ה" בפרק "הרב מבויסק עולה ליפו", עמ' 272, ובשלמותו נדפס ב"סיני" ניסן-אייר תשי"א.

של אירופה, והאפשרויות הטכניות של השפעה באמצעות דברים-שבכתב מעל הבמות הספרותיות הקיימות שיש מי שדואג להן. דומה ששורת-ההגיון מחייבת להעדיף הצעות אלו על פני הצעת יפו, ברם הרב הצעיר בעל השאיפות והיוזמות, מוותר על כל אלו, והולך לקבל רבנות בקהילה קטנה, בעלת אפשרויות חומריות דלות; קהילה מפולגת, אשר יש לה רק מעלה אחת ויחידה – שהיא נמצאת בארץ-ישראל, והנה באה המעלה היחידה הזאת ומכריעה את הכל.

מנימוקי רח"ע גרודזנסקי למניעת יציאת צדיק – כת"י המחבר

אכן כשאנו מתעמקים בדבר, מתברר לנו כי פעלו כאן כמה וכמה נימוקים. כי אמנם התבססה המעלה היחידה-והמיוחדת הזאת על נימוקים נפשיים-פנימיים, שכל אחד מהם רב כוחו להכריע, אלא שכולם הם מעבר לתחום ההגיון המעשי, כולם שייכים הם לתחום הרוחני-הרגשי:

א. הציפייה והכיסופים לא"י מעומק הנפש הפיוטית. אהבת-ציון-וירושלים, שהיתה תקועה בחגווי הלב הרגיש, והתנגנה בחלומות-הילדות, בהם נישא על כנפי רוח לארץ-הקודש, ולעיר הקודש והמקדש.

ב. מקומה המיוחד של ארץ-ישראל בבית מדרשו של הגר"א (עי' שיחות הראי"ה פרק יט), בתלמודם של נאמני רוחו, שהרב גדל ביניהם, ובפעילותו של רבו הגאון הנצי"ב ז"ל מוולוזין, מהעומדים בראש "חובבי ציון".

ג. לעומת ההגיון **הנגלה** שנטה לצד חו"ל, הכריעה הזיקה ל**נסתר** – היניקה המרובה

של הרב ממעיינות הנסתר, כמיטב בקיאותו בספרי הקבלה על כל מכמניה, היא שהעמיקה את היחס הפנימי לארץ ישראל, והיא שהרחיבה את מקומה גם בראיית ההווה בתפיסת מערכת המעשים של שלבי הגאולה, גאולת העם ורוחו גם יחד.[2]

ד. פעילותו וזיקתו הארץ ישראלית של דודו-זקנו הגאון הרמ"ג יפה ז"ל, שעלה בסוף ימיו לארץ (והשתכן דווקא ביהוד, בכדי לחזק ידי ראשוני אם-המושבות), ויותר מזה עליית חותנו הגאון האדר"ת ז"ל לירושלים, שקשרי-נשמה ממש היו ביניהם.

ה. הסברתו המעניינת של הרב עצמו: יש חוש מיוחד של זיקה לארץ ישראל, ואנחנו צאצאי בעל ה"לבושים" [רבי מרדכי יפה ז"ל], חדורים כולנו בחוש המיוחד הזה.[3]

---

2. "**סתרי** תורה מביאים את הגאולה – רק כשהם מתחילים להשפיע על רוח האומה, אז היא מרגישה את כאב הגלות, אז היא מרגישה כי צר לה המקום בחו"ל" (אורות התחיה, פרק סד).
"על ידי התרחקות מהכרת **הרזים**, באה ההכרה של קדושת ארץ-ישראל בצורה מטושטשת – – הגלות מוצאת חן.
- – - יצירה עצמית ישראלית במחשבה ובתוקף החיים והמפעל, אי-אפשר לישראל אלא בארץ-ישראל (אורות, ארץ ישראל, ב-ג).

"הקשית לשאול ממני, בהיותי יושב פה ברחובות, מחוסר ספרים, לרשום לך **מספרי הקבלה**, את המקומות המדברים על דבר ארץ ישראל וגאולה. אמת הדבר, כי אין כמעט גם ספר-קבלה אחד, שלא ידבר על דבר ארץ-ישראל וגאולה, כי הקבלה כולה היא צפיית-ישועה, כראוי לחכמה עליונה, שאינה מתפשרת עם ההווה הלקוי, כי אם עולה היא ברוח-ד', אל העתיד המתוקן הנאדר בקודש, וחכמי ישראל לא יוכלו לדבר בחזון-אמת-ונורא זה, כי אם על ידי ארץ-ישראל וגאולה.
ראש לכל הלא בספר **הזוהר**, אין כמעט פרשה אחת שלא ידובר בה על דבר גאולה וארץ ישראל, ובספר **התיקונים** במקומות רבים; בספר **"מגלה עמוקות"** כמעט בכל אופן מרנ"ב אופניו; **בשל"ה** במקומות רבים ביחוד בחלק הראשון; בספרי **מהר"ל מפראג**, שגם הוא על המקובלים יחשב (אעפ"י שסגנונו שונה מרוב בני-גילו), ביחוד בספר **"נצח ישראל"**. בספרות החסידות הרבה לדבר על דבר ארץ ישראל מהר"ן מברסלב, בספריו ושיחותיו. עוד בספר **"שער השמים"** לר' אברהם אירירה, בספר "דעת תבונות" לרמ"ח לוצטו ובספר "פתחי-שערים" לאחרון ר' יצחק-אייזיק חבר.
את המקומות הפרטיים קשה לי לציין, מבלעדי הספרים תחת ידי. עצתי שתעזר בספרי הערכים כמו "ערכי הכינויים" לבעל "סדר הדורות", "קהלת יעקב" לבעל "מלא הרועים", "מדרש תלפיות". בכל אלה תמצא המון רב פנינים, שראויים לשבצם בעטרת התחיה הלאומית, שיהיו לחן ולכבוד כשיטפל בהם לוטש אמן ובעל כשרון" (אגרות הראיה ב, אגרת תמז, עמ' צא).

3. סח לי הרב מרדכי-גימפל וואלק (שליט"א) [ז"ל] (בן בתו של הגאון ר' מרדכי-גימפל יפה ז"ל מרוז'ינאי): שאלתי פעם את מרן הרב זצ"ל, איך קרה הדבר שסבא שהיה כה מסור לעניין ישוב-ארץ-ישראל, לא הצליח להפעיל בנושא זה שהעסיק אותו הרבה, את אחד מיוחד מגדולי הדור, שהיה מאוד מיודד אתו?
תשובת הרב היתה: לזיקה המיוחדת לארץ ישראל נחוץ חוש מיוחד, וזיקה זו היא כמו חוש ששי לאדם מישראל, ואין לבוא בטענות או בדרישות אל מישהו, אם החוש הששי הזה חסר אצלו. ע"ע טל הראי"ה עמ' קכז ; מועדי הראי"ה עמ' 382.

ו. ומעל ומעבר לכל הנימוקים הנפשיים-הפנימיים-האישיים הללו, דומה שהיתה כאן גם תחושה כלל-ישראלית, תחושה רבת-אונים אשר פעלה במעמקי הנפש, ואשר נימוקי-הגיון מתנגדים לא יכלו לה. ואם בעלי-הנפש מציינים במיוחד את כוח האינטואיציה של הרב, יכולים הם להסתייע **במעשה-הרב הזה**, בהכרעה הגדולה הזאת, כדוגמא לעוצמת תפיסתו האינוטואיטיבית של הרב.4

רוח-ד' אשר נחה עליו וכיוונה את הלכי-רוחו, היא שפעלה בעומק הנפש, היא הובילתהו לארץ-ישראל, היא נחתהו עד **יפו**.

והוסיף הרב ואמר: זכות היא לנו, שבמשפחתנו, משפחת בעל ה"לבושים" [רבי מרדכי יפה ז"ל, שהוא מצאצאי דוד המלך], קיים ופועל החוש המיוחד של זיקה לארץ-ישראל. והרב מנה שורה של גדולים, המתייחסים לבעל ה"לבושים", שהצטיינו בזיקתם לא"י, ומהם גם שזכו לעלות לארץ-ישראל.

ר' יחיאל מיכל פינס ז"ל, שהיה בן קהילת רוז'ינאי ותלמידו המובהק של הגאון הרמ"ג יפה ז"ל, ועלה לא"י כבר בח"י אלול תרל"ח, כנציג הקרן ע"ש משה מונטיפיורי, המשיך לעמוד בקשרי מכתבים עם מורו ורבו, שעקב אחרי כל הנעשה בישוב. חליפת מכתבים זו הגיעה גם לידי בן הרמ"ג, הרב ר' יעקב רבינוביץ ז"ל, שהיה גר בעיירה לוצין בלטביא, ואשר הרב בילדותו "גלה למקום תורה" זה, ולמד מפי שאר-בשרו זה, ומכתבים אלו נקראו בעיון גם על ידי הצעיר הרגיש, ופיתחו אצלו יחס חי לכל הנעשה והמתהווה בארץ-ישראל.
וכך כתב לי חבר-נעוריו של הרב, בן-לוצין, הסופר ר' אברהם שוער ז"ל, במכתבו מיום כ"ד אדר תרצ"ו (עי' טל הראי"ה פרק ב ועמ' קצד-רט): "החיבה הזו [לא"י] היתה לו מדודו הגאון רמ"ג יפה. הוא הראה לי כמה מכתבים של הגאון הנ"ל לר' מיכל פינס ושל רמ"פ אל הגאון הנ"ל. את המכתבים היה קורא וחוזר וקורא, ונתן אותם גם לי לקרוא כדי להשפיע עלי".

וכה הם דברי דודו-זקנו זה, באיגרת קריאה אשר פירסם בשעתו: "אחי! הלא ידעתם גם שמעתם כי זה שמונים שנים ויותר, אשר הגאון הגדול הצדיק מוה"ר ר' חיים מוואלאזין זצ"ל, בעזר גדולי הדור, החל ביסוד-המעלה ליסד יישוב בארצו הקדושה, ועל פיו נסעו כמה מגדולי היראים, והמה היו הראשונים המתנדבים לשבת בירושלים, ואחר כך החל לעוררם למקנה שדות וכרמים, לקיים מצוות התלויות בארץ – – – ועתה נתן ד' בקולו קול עז – – – דרשו את שלום הארץ, זרעו שדות ונטעו כרמים!" (שיבת ציון להרא"י סלוצקי, ח"ב, עמ' 14-15) והרמ"ג ז"ל נאה דרש ונאה קיים, עלה ארצה והתיישב כאמור, לא בירושלים אלא דוקא ביהוד – גלגולה הראשון של פתח-תקוה – בכדי לחזק את ידי הזורעים והנוטעים, ואכן רבה היתה השפעתו מקרוב ומרחוק.

כשיצא הרמ"ג לדרכו לעלות לא"י, כתב לו הרב במכתב-הפרידה הלבבי, שנשמר בידי צאצאיו:
"למי כל חמדת ישראל, אם לא לארץ–קודש, ורק זאת היא תפארתנו ותהילת כל עם–ד', כי בארץ קדשנו שמה יתנוססו אדירי פארי דורנו, מאירי עינינו באור–ד"" (אגרות הראיה ח"א, אגרת א, עמ' א).

4. לעומת הסוברים כי אינטואיציה אינה אלא הברקה שכלית, כותב הוגה-דעות בעל-נשמה: "האינטואיציה הינה חוש פנימי, הפתוח לקראת ההופעות ככל החושים הפיזיים. – – – ההארה הפנימית הזאת, יונקת ממקור הדעת האלוקית היותר עליונה" (ר' הלל צייטלין ז"ל, הי"ד).

ב.

שיבת ציון הגשמית והרוחנית

הנימוקים והתחושות קשורים היו במחשבה וברגש, בחזון הלאומי-הציוני, אשר התחיל אז להכות גלים, חזון רב-אונים אשר הרב ראה **כחוב** קדוש להגדילו ולהפעילו. והרי כך כתב במאמרו הגדול **"תעודת ישראל ולאומיותו"** (מהדו"ב באוצרות הראי"ה ה'תשס"ב, כרך ב):

"חוב קדוש עלינו להגדיל את ערך הרוח הלאומי בקרב עמנו, – – – ואחד האמצעים העיקריים הוא, אשר היתה נסבה מאת ד', **לישא נס ציונה**, לחבב את אדמת קדשנו על ליבות בני-עמנו, ולהשתתף יחד בהרעיון האדיר – – – בהקמת שם ישראל על נחלתו" (פרק ט).

"יראה עמנו ויתכונן, – – – לשוב אל תורת ד' ובריתו, ויחד עם זה לבצר עמדת הרוח הלאומי – – – להאדיר ולהגדיל את התנועה הציונית, למען יבוא הרעיון יפה בלב כל בני עמנו" (פרק י).

"ואם תצליח בידינו בעז"ה, שהתנועה הציונית תעשה דרכה, על אופן שכל ישראל יחד ישתתפו – – – לעשות כל היכולת מצדם, להשיב לנו את התחלת ביסוס מצבנו הלאומי – – – הלא תעלה בידינו תשובת ישראל האמתית, שהיא בקשת ד' – דרשו ד' ועוזו" (שם).

במסעו המיוחד אשר ערך הרב – בתקופת רבנותו הראשונה בעיירה זוימל – לחיזוק מצוות תפילין וקיומה כהלכתה, דרוש דרש במקהלות כדי לעורר את הרבים לחיבת המצוה וכו', ובמהדורה הירושלמית של ספרו **"חבש פאר"** נדפסו מדרשותיו אלה. והנה בדרשה הראשונה אנו קוראים שהרב קשר את הצורך בחיזוק המצוה בהתעוררות לעלייה לארץ-ישראל:

"ועתה שזכינו ב"ה בדורנו, כי פקד ד' את עמו, ורוח קדוש נתעורר בלב רבים, לשוב להתנחל בארץ הקדושה – וזה בוודאי קול דודנו, הדופק לומר לנו 'שובו בנים לגבולכם!' – עלינו להתחזק במצוה זו [מצות התפילין], שבזכותה נוכל לקבל טובת הארץ **הגשמית** בצירוף קדושתה **הרוחנית**, באופן שיהיו לעזר זה לזה" (חבש פאר, מהדורת ירושלים, דף כד, א, פרק טז, מהדו"ב נמ' נג).

דברים אלו שנאמרו – ואחר כך גם נכתבו – בביאור מאמרו של ר' ישמעאל "עשה מצוה זו, שבשבילה תכנס לארץ" (קידושין לז, ב), עמדו ודאי נגד עיניו בזמן הדיונים על קבלת רבנות יפו.

וניתן לומר, כי בשעה שהגיעה הצעת רבנות יפו לפני הרב, ראה בזה אות מן השמים, שכר נכבד, שהקב"ה ה"משלם שכר טוב ליראיו", מעניק לו באהבה, על חשבון פעילותו המסורה לחיזוק מצוות תפילין – בשביל מצוה זו הוא זוכה להכנס לארץ!

הרב עלה איפוא לארץ, כשעיניו נשואות אל המטרה הברורה: "להשתתף ברעיון האדיר, בהקמת שם ישראל על נחלתו", על ידי צירוף "טובת הארץ הגשמית עם קדושתה הרוחנית".

אין ספק כי הרב אשר היה ער מאוד וקשוב לכל אשר יעשה ישראל, וביחוד לכל הנעשה – ולא נעשה – בארץ-ישראל, הכיר יפה את המצב על כל צדדיו. הוא ידע שלא רק לקהילת יפו הוא נקרא, אלא גם למושבות החדשות, לישוב הצועד את צעדיו, תוך מאמצים גדולים ותוך נסיגות מרות. ובמקום שאין קמח אין גם תורה, ואף במקומות שיש קמח, צריך יהיה להאבק עם תורה חדשה, תורת הלאומיות החילונית, המתאמצת להתבצר במסגרת התנועה הציונית גם בחלקה המדיני, וביחוד בחלקה האידיאולוגי-הרוחני.

הרבנות אשר מצודתה תהא פרושה גם על המושבות, נועד לה תפקיד לא קל – להתמודד עם ציבור מגוון ביותר, ו"עבודה קשה שבמקדש" מצפה לכל הנכנס בעול הדרכתו הדתית-הרוחנית של ציבור זה. משום כך הבינו החרדים לדבר ד', שדבר זה צריך להפתח בגדולים, ואדיר היה חפצם שגדולי ישראל יעלו ויתיישבו גם הם במושבות החדשות, ונוכחותם תתרום רבות להרמת קרן כל קודש בישראל.

מבחינה זאת מאלף הוא מכתבו של החכם-הסופר רבי יחיאל-מיכל פינס ז"ל, אל מרן הגאון הנצי"ב ז"ל, שנשלח אליו כחודשיים ימים לפני סגירת ישיבת וולוז'ין:

ב"ה, כ"א כסלו, תרנ"ב, יפו.

כבוד מורי ואלופי, הרב הגאון הגדול המפורסם זקן ויושב בישיבה,

צדיק תמים ומגן ארץ הקודש, כש"ת מו"ה נפתלי צבי יהודה ברלין נ"י,

אב"ד ור"מ דק"ק וואלוזין.

עוד בת ציון מתיפחת: וי לי דחסרית גברא רבא, כבוד הרה"ג מוה' מרדכי גימפל יפה זצ"ל! והנה בת קול מנהמת כיונה דברי נחומים לאמור: מנעי קולך מבכי, הנה מלכך יבוא לך צדיק ונושע, הוא כבוד מורנו שיחי' אשר גמר בדעתו לעלות ולשכון בחצריך. נשען על שמועה זו, הנני בא בהצעת דברים לפני כתר"ה. כי אם בחר בציון ואיווה למשכן לו באחת המושבות, הרעיון הזה עלה על לבי אחרי רואי עין בעין את הפעולה הנכבדה, אשר האציל כבוד המנוח הרמ"ג ז"ל בישיבתו ביהוד, מלבד מה שהישיבה הזאת גרמה **לשביעית** שלא תתחלל בפרט, הנה עוד גרמה רבות לחיזוק התורה והדת בכל המושבות. הוא ז"ל כשמש עמד במרכז, וגם בלי נשמע קולו יצאו קוויו בכל הקולוניות. גם הפקידות נחתה מפניו, ותהי זהירה מאוד במעשיה, לבלי הכאיב לו בענייני הדת. כללו של הדבר, רואה אני ברור כי ביאת צדיק עשתה רושם.

אולם אהה! כשם שביאתו עשתה רושם לטוב, כך יציאתו עשתה רושם לרעה, וכל האנשים אשר בהפקירא ניחא להו, ויהיו עוינים מאוד את התגברות רוח הדת במושבות, הנה שמחים על פטירתו של אותו צדיק, כאילו הוסר מפריע

מעל דרכם. והנה מיד לאחר סילוקו של צדיק, נועצנו לחלות את פני כתר״ה לבוא הנה, אלא שהיינו פוסחים על שני הסעיפים, שמא אין רצונו של כתר״ה לעזוב את ישיבתו הקדושה. ועתה כי הגיעה הבשורה לאזני, כי מנויה וגמורה מאת כתר״ה לעלות אל הר ה׳, הנני ממהר להגיד לו את אשר עם לבבי, וזאת חובתו ועשה אותה, לבחור לו מקום לישיבתו באחת המושבות דווקא, ואולי ימצא רצון גם הוא ביהוד, מקום שוקט ובטוח, מקום תפילה ותורה, כי ישיבה קטנה של אברכים מופלגים בתורה התכוננה פה מיד חברת ״דגל תורה״, מקום אוויר זך ומים מתוקים. ובזה יגרום גם כן להקים הריסת המקום הזה, אשר עזבוהו יושביו מפני חסרון אדמה, והיתה יהוד למרכז הרוחני למושבות החומריות. איך שהוא, אם יבחר ביהוד או במושבה אחרת – על כל פנים יצא מחוץ לארץ על מנת לקבוע ישיבתו באחת המושבות. באין עוד דברים בפי, הנני לבקשו כי מכתבי זה יהיה כמוס עמדו.

ובזה הנני תלמידו מוקירו ומכבדו,

יחיאל מיכל פינס

משאלתו של הרי״מ פינס ז״ל לא נענתה, בו בחורף בה׳ שבט תרנ״ב, נסגרה ישיבת ולוז׳ין, ונוסף על אסון כלל ישראל ואסונו הפרטי הזה, הוטרד הנצי״ב רבות בסילוק חובותיה הכספיים של הישיבה. רוחו נשברה בחורבן הבית הגדול שגידל תורה במשך דורות. חובב-ציון גדול זה כבר לא זכה לעלות לארץ ישראל משאת נפשו,[5] והלך לעולמו בווארשא בכ״ח אב תרנ״ג.

אכן, זכה הרי״מ פינס ז״ל, שמחשבתו הטובה נתקיימה כעבור שתים-עשרה שנה,

---

5. וכך כותב הרב במאמרו המצויין למלאת שבעים שנה להגאון הנצי״ב ז״ל שנתפרסם בשנתון ״כנסת ישראל״ לשנת תרמ״ח (שהופיע בוורשה):
״גאוננו הנצי״ב שליט״א, הוא המחזיק בכל כחו, ברעיון הנשגב של ישוב ארצנו הקדושה, וכמה פעמים יצא לדבר על דבר קדושת הדעת הזאת, במכתבי-העתים לבני-ישראל״.

סחה לי הרבנית מוולוז׳ין, אלמנתו של נצי״ב-מלך, מרת בתיה-מרים ע״ה (בתו של הגאון בעל ״ערוך השולחן״), שהיתה אשתו השניה, ונשא אותה כשכבר הגיע לגיל-זקנה:
״זמן-מה אחרי נישואינו, הבחנתי שפניו אינם כתמול שלשום, ודבר-מה מצער אותו, ולא ידעתי פשר הדבר. לבשתי עוז ושאלתי מה מציק לו? ותשובתו היתה: ׳הנה אני מתכונן למסור את הנהגת הישיבה לר׳ חיים בני, ומקוה לעלות בעז״ה בהקדם לארץ-ישראל, ששם כידוע תנאי החיים לא קלים כלל, ונתעוררה אצלי מחשבה הגורמת לי נקיפת-לב, שאולי לא היה זה הוגן מצדי כלפיך, שהתחתנתי אתך, ואת – האשה הצעירה – תצטרכי לשאת בכל הסבל של החיים בארץ ישראל׳.
כששמעתי את דבריו אלה, מיד הרגעתי אותו ואמרתי לו, שגם אני אוהבת את ארץ-ישראל, ובשמחה אעלה יחד אתו, ומקבלת אני עלי מראש באהבה את כל הקשיים הצפויים שם. ואז קרנו פניו והוא אמר לי: ׳טאכטערקע, זאלסטו גיזונד זיין (בתי, תהיי בריאה), תנוח דעתך כמו שהנחת את דעתי׳, ורוחו הטובה חזרה אליו״.

"ולחיזוק התורה והדת בכל המושבות", עלה לארץ ישראל נכד-אחותו של הרמ"ג יפה ז"ל, שהיה גם נאמן ביתו ורוחו של הגאון הנצי"ב ז"ל, עלה והעלה בקודש.

ג.

חזון-ציון משולש בתקופת יאוש משולש

בחזון-ציון של הרב, נתאחדו שלושת דרכי התנועה הציונית: הרוחנית, המדינית, והמעשית. הוא היה ציוני רוחני-מדיני-מעשי גם יחד.

ציונותו **הרוחנית** הלא היא כתובה בתורה ושנויה בנביאים ובכתובים, משולשת בתלמוד בבלי וירושלמי, מפורשת ב"כוזרי" של רבי יהודה הלוי וב"נצח ישראל" למהר"ל מפראג ז"ל, וכאמור לעיל גם מוארת בכל ספרי הקבלה והחסידות.

> ביתר תוקף ועוז, ביתר עומק וקדושה, עלינו לחדש עכשיו את כל **הרוחניות** של חיבת-ציון, כמו שהיתה חיה בלבות אנשי-קודש אשר החלו לטפחה, כמו שהיתה באוצר הלב של הגאון ר' צבי קלישר והגאון ר' אליהו מגריידיץ וסייעתם ז"ל.
>
> אגרות הראיה א, אגרת מז, עמ' נו

> הציונות המעשית, העיונית והפוליטית וכל ענפיה יחד, כמו שיצאו מן הכח אל הפועל עד היום, יש בהם ענינים נשגבים ונעלים - - - אבל כל אלה אינם כי אם **הגוף** הציוני ואנו קרואים מיד לזרוק את **הנשמה** בגויה המחוטבת הזאת כדי שתהיה ראויה באמת לשמה.
>
> אגרות הראיה ב, אגרת תקעא, עמ' רח

> תחיית האומה, שההתעוררות שלה יצאה מתוך אמירה **חילונית**, מוכרחה היא להתגלות בכל רוח **הקודש** שבה, ואז תבוא אל מגמתה השלמה.
>
> נאדר בקודש, עמ' טל

> זאת היא חובתם של ישראל עכשיו, בעת התעוררות החפץ לחדש את הכוחות הלאומיים, - - - להרים ברמה את דגל גאון-שם-ד'-אלקי-ישראל, לחדש את רוח הרגש הדתי על מבוע אהבת-אלקים טהורה, המחוברת אל החיים, המיוסדת על האמת ההיסטורית המורגשת והמבוררת – וזוהי **הנשמה של התנועה הציונית**.
>
> אדר היקר, פרק ג

ציונותו **המדינית** התבטאה בהערכה חיובית מלאה לגבי הקונגרס הציוני והמשך פעלה המדיני של התנועה הציונית (שכעבור שנים לקח גם הוא חלק בה, במאבק הנמרץ בלונדון למען השגת **הצהרת בלפור**).[6]

---

6. שנים מספר לפני עלייתו לארץ כתב הרב נגד הקובלים על התנועה הציונית:
"אין לתפוס את הציונים כלל, כמה שהם מגדילים את ערך ההשתדלות ופוגעים במידת

אכן, בהתאם לציונותו **הרוחנית**, אדירת האמונה, הביע את דעתו כי הכנסת הציונות רק במסגרת **מדינית**, מגמדת אותה ומצמצמת אותה:

> האומה בכללה, עם כל גודלה וחסנה הרוחני, עם כל גאון–נשמתה, לא תוכל בשום אופן להיות מצטמצמת, רק בעוגה הצרה של חלומו של ד״ר הרצל, עם כל יפיו ועוזו.
>
> אגרות הראיה ב, אגרת תקעא, עמ׳ רח-ט

וציונותו **המעשית** הוגשמה ע״י קיום מצות ישוב א״י בגופו, כשעלה בשמחה לארץ הקודש, גם בשעה שתנאי-הקיום המובטחים לו היו מינימליים, ושעוד לפני כן היה מוכן לעלות לארץ גם לא לתפקיד רבני (עי׳ ״שיחות הראי״ה״, עמ׳ 261-260).

שנת תרס״ג שנה קשה היתה, שנה של יאוש קודר. הסולטן התורכי חוזר בו מרעיון הצ׳רטר (הכרה משפטית בינלאומית), והציונות המדינית עלתה על שרטון, ובצר לה נאחזה בעוגן-ההצלה, ״מקלט הלילה״ באוגנדה (הצעה שפילגה את התנועה הציונית וגרמה זעזועים קשים לחבריה באשר הם שם); הצאר הרוסי ממשיך בלחץ בגזירותיו על הקיבוץ היהודי הגדול שבארצו, שנת פוגרומים היא זאת, ורבות הצרות והתלאות; המושבות החדשות בארץ שקועות במצוקות כלכליות קשות, ואנשי המעשה המפוכחים-ההגיוניים אינם פוסקים מלהוכיח שאין להן תקווה ואין להן עתיד.

והנה בתקופת יאוש משולש זה – שנמשכה גם בתרס״ד – כשאצל הרב מתוספת גם בעיית המצב הדתי-הרוחני במושבות, שהוא טעון הרבה תיקון, עולה הרב לארץ ישראל ברוב שמחה, בלב מלא אמונה ובטחון. בטוח הוא בעזרת השם, שהגיעה שעתו לבנות ולנטוע בארץ חמדת אבות, שהוא ירעיף טל-תחיה, שהוא יעמיד חזון גאולה.

הבטחון בד׳, רק עלינו להכיר כי גם עצתם והתעוררות רוחם, גם זאת היא עצת–ד׳, והקב״ה עושה שליחותו על ידי כל מה שברא בעולמו, מכל שכן על–ידי חופש דעת האדם ושכלו, לבקש את הטוב לו – – – ההדר החיצוני של אספת בזל [הקונגרס הציוני], הוא דבר מוכרח לשעתו, כדי להמשיך לבבות לתכלית הרצויה״ (כת״י, גנזי הראי״ה עמ׳ עט).

לאומיות-ציונית-אמונית זאת, שבה דגל הרב, יפה הוגדרה על ידי החכם-הסופר ר׳ יחיאל מיכל פינס ז״ל: ״הלאומיות שאני רוצה בה, היא לאומיות של רבי יהודה הלוי ורבי משה בן נחמן ז״ל, לאומיות שהיא בלועה בדת והדת בלועה בה, לאומיות שנשמתה התורה וחיותה המצוות״ (״אמת מארץ״, ירושלים תרנ״ד, עמ׳ 4).

אלא שהרב העמיק הרבה יותר, ושאף שמכוחה של התעוררות לאומית זו, תתחדש מערכת חיי היהדות כולה. וכך כתב על פנקסו:

״אם תחייתנו הלאומית, לא תחדש לנו הארה בתפלה, הארה בתורה, הארה בדרכי המוסר והקשבת האמונה – איננה עדיין תחיה אמתית.

אם התחיה לא תחדור בלבבות שהם נתונים למשא–נפש רוחני כולו, לתקוות קדושות שמימיות, אשר מתוך מרחקם מהעולם, אינם מתמזגים עם החיים הרגילים, אינם עדיין תחיה שלמה״ (נאדר בקודש, עמ׳ לד, מאמרי הראי״ה עמ׳ 414).

כבר במבט ראשון, בביקורו הראשון במושבות, ראתה עינו הטובה של הכהן איש-החסד, את האור הצפון, את האור הפנימי, המאיר בנפשות העולים הבונים, הוא הבחין באור הגנוז אשר גם נושאיו עצמם אינם מכירים בו די-צרכם.[7]

הרצון הפנימי-המתמיד של הרב, להיטיב, להרבות שלום, להרבות חסד, להוסיף אור – רצון קבוע זה שעל פיו השתכללה והלכה השקפת עולמו, הוא שתרגם עכשיו את הראיה המופשטת-הכוללת לשפה המעשית-המפורטת, לשפת המעשים והתגובות, ההדרכות וההכוונות.

הדיבורים הגבוהים וההשקפות הנעלות, לא נשארו חזון תלוש, חזון רחוק, חזון אחרית הימים; הם קבעו את פני המעשים היומיומיים, הם הטביעו חותמם על המציאות הממשית. הם הדריכו כל יחיד ויחיד שעמד תחת השפעתו, והשפיעו רוב טובה על הרבים הרבים אשר אתם בא במגע, אשר אתם חיפש מגע, אשר אליהם שאף להגיע ברכב וברגל.

> אחד מהתיקונים היותר גדולים הוא, שאהיה אנכי בעניי מסבב מפרק לפרק במושבות – – – להנהיג את הרבנות הכללית בדרך כבוד, – – – ועל כן ראוי שתהיה אצלי מוכנה תמיד מרכבה, כדי לסבב על כל המושבות הנפוצות ביהודה ובגליל – – – ואנוכי יודע ועד כמה גדולה היא השפעת הסיבוב המכובד, והשיחה והדרשה וכל ארחות הקירוב.
>
> אגרות הראיה א, אגרת קיא, עמ' קמ, איגרת להרי"א הלוי ז"ל, בעל "דורות ראשונים"

ד.

ראיה עילאה

בשובו מביקורו במושבות קבע הרב: אל הציבור הזה יש לגשת ב"מוחין דגדלות", לא בדיבורים שיגרתיים ניתן להשפיע עליו, אלא בהבעה חדשה של רוממות-רוח אשר תחשוף לפניו את המאור שבתורה.

וכך הוא כותב במאמרו "דעת אלקים":

> להקל מעל בנינו, איך למצוא בגלוי את האידיאלים הרמים של קיום התורה ומצוותיה – – – למען תהיה האמונה אמונת–חוסן–חכמה–ודעת, והיראה יראת–הוד–והדר,

---

7. "זה כוחה של העין הטובה, היא ממריאה את בעליה מעל שמי ההוה, מרחיבה את אופק ראייתו. כל הגמדיות וזעיר-האנפיות נקפחים מעל שטח הווייתו, והעתיד המרחב והגודל, שוחקים לקראתו שחוק הנצח. מאורעות כי יתרחשו לו, נסיונות חיים מרים כי יסתערו עליו, אינם משפילים את רוחו, צועד הוא בצעדי און לקראת הרצוי והנעלה. – – – ההסתכלות הסולחת והמאירה, אינה נפגמת אך במלוא נימא במרוצת הזמן, כי אב לאופטימיזם הוא – – – ומעל הגלים הזועפים של רעשי חיים ותנודות-רוח, הוא קולט את קרני השמש של חיי היעוד והרצוי" (הגר"ש סטרליץ ז"ל, "מהמקור" – ירושלים תשכ"ט – עמ' לא-לב).

המתאימה **לגדולת** החיים ואור–השמחה של עם איתן – זאת היא החובה היותר קדושה של עבודת התורה בדורותינו אלה!.

עקבי הצאן, עמ׳ קמ

דורנו מוכשר וצריך הוא להיות מושפע דוקא מרעיונות שיש בהם חיים רעננים **וגודל**. דברים מקומטים ומקוטנים חדלו לקחת את לבבו.

משנת הרב, עמ׳ א

העולם הוכשר כבר עד כדי לתבוע את ההבנה איך כל הפרטים מקושרים הם עם הכלל. ואין פרט בלתי מקושר עם **הגודל** הכללי יכול להניח את הדעת.

אורות התשובה פרק ד, י

רק דעות עליונות – – – ימשיכו לכל הנשמות העשוקות והערטילאיות – – – את עוז גבורת חייהם, את ברק יפעת נצחם.

אורות הקודש ח״א, מהדורת תשכ״ג, עמ׳ ח, חכמת הקודש פרק ו

ובכתבי-קדשו כתוב לאמור:

לגדולות נשאף, לגבורה אדירה, לאורה אלקית, לרוח הקודש, נכונן מכון לדור–דורים על אדמת ישראל. מכל העברים הננו נדחפים להיות **גדולים**, לבקש רמות ונשגבות, להתרומם לעבודת אלקים עליונה, הבאה מתוך חכמת–אלקים, מתוך כח **גדול** של רזי–תורה – הבו האור הצפון!

מאז מאמריו הראשונים של הרב, חוזרת ונשנית אצלו התביעה הנמרצת לקבוע לימודים גם בתורת הנסתר ולעסוק בעיון גם ברזי תורה, באור הצפון. כרגיל, הוא מסביר תביעתו בצורך להרחיב את האפקים, לרומם את המחשבות, להגיע ל״מוחין דגדלות״.[8]

אולם מלבד האמור, הננו מוצאים בכתביו עוד שני טעמים עיקרים לתביעה נמרצת זו. **האחד** – מכוון כלפי-פנים, כלפי תוכן חייו הפנימיים של איש-הרוח, של אדם המעלה החושב-המרגיש, **והשני** – מכוון כלפי-חוץ, כלפי ראיית המציאות האנושית הסובבת אותו, כיצד לשפוט אותה, כיצד לדון את גילויי-מעשיה.

הטעם הראשון מופיע בסוף ספרו המסתורי ״ריש מילין״. הדברים נדפסו בלונדון, בתקופת מלחמת-העולם הראשונה, אולם ברור שהם התגבשו במחשבתו הקדומה ביותר, והרי הוא קובע שרק בעיונים ״המתנשאים מעל לשטח הגלוי״, יוכל האדם להחזיק מעמד גם בתנאי מציאות קשה:

---

8. בתקופה יותר מוקדמת, בעודו בחו״ל, נימק הרב את הצורך להקדיש עיון בתורת הנסתר, בתרומתה לעומק-רום החויה הדתית ״דעת ד׳ והדבקות בו״. וכך כתב אז כי בין ״הדברים שעליהם ראוי לסדר עיוניו בלימודים הדרושים לו להועיל לעצמו ולזולתו״ חייב אדם גם לעסוק ״באמתת חכמת הקבלה [״שהיא מקור התורה ועיקרה״ – שו״ת הב״ח סי׳ ד] – – – שהיא מתרוממת מעל כל חכמה ומתנשאת מכל ידיעה – הכרח העסק בה לאנשי-סגולה – – – למען דעת את ד׳ ולדבקה בו״ (הקדמת ״מוסר אביך״, עמ׳ י״ז-י״ח. עי׳ ליקוטי הראי״ה א עמ׳ 63).

כשהעולם הולך במהלכו הרגיל, כשאין מהומות ופרעות בחיים, יכול גם הרעיון האצילי של האדם, לקחת את פרנסתו מהסתכלות בתנועות החיים, מחיי החברה, ומהתורות האגודות בהם, שהוא התוכן של כל חכמה וכשרון **נגלה**, ומתוך הרכוש הזה יתעשר עושר פנימי.

לא כן הדבר בזמן שהחיים נופלים במהמורות רשע ותוהו, אז העולם **הגלוי** מתנודד, סדריו מתערבבים, ואם יהיה האדם יונק את לשד חייו הרוחניים רק מהצד **הגלוי** של אוצר הרוח, גלגול נורא מוכן לבוא עליו, ולשדוד ממנו את כל עמדתו–תומתו, ואז – כדי להחזיק מעמד – יבוא התור של הצמאון הבוער אל התוכן **הנעלם**, אל הסקירות **הפנימיות**, שהן מתנשאות מעל לשטח הגלוי שבחיים, שבהן לא נגעה יד המהומה העולמית, וממקור–חיים [גנוז] זה, ילך האדם וישאב מים [עליונים] בששון, להרטיב את העצמות היבשות של העולם הרוחני **הגלוי**.

ראש מילין, עמ' קלו, מהדו"ב עמ' קי

והטעם השני מופיע בספרו "ערפלי טוהר", שנכתב בתקופת-יפו, והוא מסביר שבראייה מוחשית ובשיפוט רגיל על פי תורת-**הנגלות**, לא ניתן לבחון נכונה "דור שפרצות רבות מזדמנות בו":

כשמביטים על העולם, לשפטו מצד ההופעה של **הנגלות** שבתורה לבד – בלא השפעתה של תורת–**הסוד**, הנובעת ממקור ההשכלה האלוקית הצפונה – מתגדלת מאד מידת הדין, שנאת הבריות והיאוש.

ובדור שפרצות רבות מזדמנות בו, אין דרך לעמוד במעמד נפשי מתובל בקדושה, כי אם בהצטרפותה של הדייקנות העולה מהשפעתה של תורת **הנגלה** עם חסדה ואור–פניה של התורה **הצפונה**, שאז מתמזגים החסדים והגבורות ביחד, ובאים לידי מיתוק.

ערפלי טוהר, עמ' נט; אורות התורה, פרק י', טו

אחת מהתעודות של התגלות רזי תורה בעולם, היא: להשקיף על החול מתוך האספקלריא של **קודש** – – – שעל ידי זה מתקרבים הערכים ואחדות העולמים מתבלטת, רוח האדם מתגדל ומעשיו הולכים ומתאדרים ביסוד החיים העליונים.

אורות הקודש ח"א, חכמת הקודש פרק קכה, עמ' קמג. נאדר בקודש, עמ' ב
מאמרי הראי"ה עמ' 399

ושני טעמים אלו שהם מכוונים לגבי כל "איש אשר רוח בו", מקבלים משקל-משנה, כשהם מתייחסים ל"אישים הנחוצים לתחיית העם והארץ":

האומה עורגת לקבוע יתד בארצה, ולשוב לאיתנה כימי–עולם, אבל לפי הכנתה אל **הגודל**, מוכרחה היא אישיות גדולה מבחיריה, הקרובים אל מקור נשמתה, המלאים חזון ושירת–קודש, המצפים בכל גבורת נשמתם לאורה ולישעה, לחסנה ולכבודה. – – – ואישים כאלה אשר הם כה נחוצים לתחיית האומה והארץ, אינם יכולים לצמוח רק מהשכלתם בעומק התורה **הנגלית** לבדה, הזרמתם הנפשית חייבת להיות בוקעת

ועולה מעוז חביון **הנסתר**, מהאור הגנוז המתגלה לענוים אמיצי–הלב המצפים לישועה, המושפעים בכל הווייתם מהזרמים האלקיים, הזורמים בנשמתה של כנסת ישראל כולה.

דרך התחיה, "הניר", תרס"ו; מאמרי הראי"ה עמ' 8

הדברים הנישאים האלה, אשר נראים הם כדברי חזון, הפכו למעשה למציאות ממשית בדמות אישיותו של **הרב** עצמו. כל מערכת מחשבותיו, שאיפותיו ומעשיו – בנויה היא לפי מתכונת זאת.

ה.

עין טובה

הראייה המיוחדת של דמות הדור – דור-בנים בוגד – כ"דור שנשבה" בשבי-דעות, בשבי-רוחות-נושבות, ואשר רק בגישה של רוממות, בגילוי המאור שבתורה בגדלו, באיתנו – **"איתן התורה"** כביטויו של הרמב"ם (הל' ממרים פ"ג, ה"ג) – נוכל להתיר חבושים משביים הרוחני – ראייה זו **לא ביפו נתחדשה**. עובדות שונות מהנהגת הרבנות בעשר השנים **בבויסק**, מוכיחה לנו שראייה זו כבר היתה קיימת אז. קטעים שונים בתוך שלושת המאמרים שנתפרסמו ב"הפלס",[3] אף הם מעידים כי הכהן איש-החסד "המברך באהבה", ראה כבר אז את סוד ההשפעה בדרכי-נועם, כבר שם הביע דעתו כי לא בפנים-של-זעם ניתן לגשת אל דור-בנינו. אף גם לא ב"מוחין דקטנות" נחזיר טועים בנתיבות עולם גדול ורחב, לעולמו הרוחני של ישראל, אלא כאמור, ברוממות-מחשבה ו"מוחין דגדלות".

נראים הדברים שראייה מיוחדת זו, באה בעיקרה מתוך העין הטובה, מתוך האופי הרצוף רצון טוב ואהבת חסד, מתוך מעלות-המידות אשר על זיכוכן עמל רבות להעלותן מעלה מעלה.[9] אלא שבא"י – על אדמת הקודש – קיבל הדבר תנופה רבתי, וכמה סיבות לדבר:

א. המפגש הראשון עם הציבור ביפו ובמושבות, שהרשים את הרב כי לפניו ציבור רציני חדור אידיאלים אשר שאיפות נעלות העלוהו ארצה, וגם אם חלקו שקע ביוון-מצולה של מצוקות כלכליות, עדיין אורו מהבהב-מנצנץ במעמקי הלבבות.

---

9. "אף על פי שהתורה והמצוות מזככות הן את המדות, מכל מקום אי אפשר לסמוך על זאת בלבד, והכרח הוא לעסוק בזיקוק המדות, ובתיקון המוסר ביחוד. הדרישה לזיכוך המדות אינה נפסקת מעולם – – – ומתוך כך הצדיקים עוסקים תמיד בזיכוך המדות וברורן" (אורות הקודש, ח"ג, דרך הקודש, טהרת מדות הנפש פרק ב, עמ' רלג).

ב. הקרע הגמור שבין הישוב החדש לישוב הישן, שנראה להרב כתופעה חמורה, חידד את הדחיפות לטפל בנושא טיפול נמרץ, למצוא דרכים לאחות את הקרעים, על ידי גילוי הדדי של הטוב והיפה שבשניהם.[10]

ג. הרקע הכללי של עולם מתהווה, של חיים לאומיים-חברתיים נורמליים, אשר רק עתה מניחים את יסודותיהם, חייב ערנות מיוחדת לגבי כל הכוחות המשתתפים בבנייה, בתחייה, חייב חיפוש-דרך, לנסות להשפיע-להדריך-לכוון בדרכי-נועם ונתיבות שלום, שעולם חדש זה של הבנים השבים לגבולם יהיה עולם יהודי מקורי, עולם של בנים שבים לגבול ישראל-סבא, לגבול מורשת-אבות.

תוך כדי הסיורים והבקורים ראתה עינו הבוחנת, את הכל. לא רק את הצדדים החיוביים, שהוא מעלה אותם על נס, אלא גם את הגילויים השליליים, שהם נזכרים ברמז (ועוד: כאב-בית-דין הרי היה מוכרח להפגש עם תופעות שליליות שונות, בחיי הפרט והכלל). ואשר לגילויי השלילה מבחינה דתית – הרי במקרים שונים לא טרחו כלל בעלי הדבר להעלים אותם, ויש גם שהעיזו להבליט אותם בדיבורים או במעשים – בראותם בכך את שיא-הקִדמה.[11]

---

10. "הנני קרוא להרים את הדגל, של קיבוץ [ריכוז] הטוב והבריא שבשני הישובים [הישן והחדש] – – – על ידי ביצור כוחות והקמת מוסדים, אשר יאחדו את החלקים הטובים הפזורים" (אגרות הראיה ב, אגרת שמט, עמ' יב–יג).
"אנכי העני, הרובץ בין המשפתים באה"ק, ניצב על התחום שהישובים הקדושים – הישן והחדש – מתאחדים על ידו ומתנגשים בו". – – – שני הישובים הללו בקודש, הישן והחדש, מקושרים הם זה בזה כקשר של נשמה וגויה, ודוקא שניהם יחד במילואם והודם, הם הם שבוראים את סוללת–החיים, את האוצר המריק עוז ותעצומות לעם.
הישוב **הישן** בהוד קדושתו ואצילות–הדרת–שיבתו – – – משפיע הוא המון קרני–הוד לכללות הישוב **החדש** – – – והישוב **החדש** בטל–ילדותו, התעוררות חיי–הנעורים שלו, עומד הוא להרנין לב ולחזק ידים, שהן כבר נשואות–קודש" (אגרות הראיה ב, אגרת תקטו, עמ' קמו–ח).

את פעולת-הקשר הברוכה של הרב בנושא זה, מסכם הסופר-המשורר ר' יוסף צבי רימון ז"ל:
"כל איש מבין ידע ויבין, עפ"י רושמי כל התקופה הזאת בארץ, כי בלעדי מציאותו של הרב קוק בארץ בעת הזאת, היה יכול חלילה הישוב להתמוטט, מפני קיצוניותם של הדור החדש והישן גם יחד, באין שום אמצעות ביניהם, ובאין השפעה חשובה ונעלה מאת איש–נדיבות גם עליהם וגם על החיים בכללם. כל זה פעל ועשה הרב קוק, בשעה שמצא הרבה רוגז–רוח גם משני הצדדים האלה, ולפעמים גם פגיעה בכבודו הנעלה" ("ראי"ה קוק ורעיון התחיה" – פ"ת תרפ"ד).

11. "חרפה שברה לבי, שנמצאים אנשים אשר בשאט–נפש הולכים ביום השבת על הדוגיות בבוא האניות. – – – יזהרו נא להבא מהדבר הרע הזה, ולא יעלו על הדוגיות כי אם אותם המוכרחים לזה ביותר, משום חשש של פיקוח–נפש של האורחים הבאים [העולים החדשים הסמויים, שהגיעו לארץ, ויש להורידם בצנעא ולהעלימם מעין השלטונות].

ברם, את החיוב, הטוב והיפה, ראה הרב כענין פנימי-מהותי, יציב וקיים מכוח תורשתי – מורשת אבות ואמהות בישראל – מכח **הסגולה והלב**, כביטויו של רבי יהודה הלוי בספר "הכוזרי", רעיון אשר מהר"ל מפראג הסביר אותו בהרחבה רבה ב"נצח ישראל", ומאורי מחשבת ישראל אלה הם שהיו לו לעינים, רואות אך טוב וחסד.

לעומת זה, את התופעות השליליות ראה כעניין מקרי-חיצוני – "טב מלגאו וביש מלבר" – ואף מעשים ודיבורים המעלים חרון וקצף לא היו בעיניו אלא כקצף על פני מים, אשר כשוך רוחות-הסער יחלוף ואיננו – "לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל".

לראייה מיוחדת זו סייעה רבות גם תורת **הנסתר**, שהיתה גלויה לפניו, ושגם על פיה כיוון ראייתו ואת דרכו. החכמה **הצפונה** עזרה לו רבות לראות את רזי הנשמה, האור הגנוז אשר טוב הוא, על ידם חדר למעמקי הנפש הישראלית והעלה את נקודות הטוב שבה, הטוב והיפה.12

> שיטתי היא, להתנהג עם הצעירים דוקא במידת החסד הגמור, ולומר להם שיש בנטיותיהם כמה דברים טובים, וכל עיקר טעותם אינה כי אם מה שהם סוברים שהדברים הטובים שהם מרגישים [השאיפות המהפכניות לתיקון החברה] הם נגד התורה, ובאמת הם הם הנם גופי תורה.
>
> אגרות הראיה א, אגרת נ, עמ' נח

> גם על אחינו הרחוקים, שאנו מוכרחים לאסור עליהם מלחמת–מגן או גם מלחמת–תנופה, הננו מוזהרים להתנהג בדרך כבוד ונימוס, להלחם על הרע והחטא ולא על הרעים והחוטאים, שאולי אינם במציאות [שאולי הגדרה זו אינה תואמת את המציאות האמיתית], אולי הם **שוגגים אנוסים או מוטעים**, ואולי יש בעומק החושך והרע גם

וישים נא כל אחד על לבו, הענין החמור של חילול–שבת–קודש, וחילול שם שמים הגדול הזה לעיני ישראל ואומות–העולם, כשרואים פריקת עול וחילול קודש–ד' על אדמת הקודש, ואשרי כל שומר שבת מחללו" (מאזהרות הרב, נוספות לאגרות הראיה ב, עמ' שלו, וראה מחאתו נגד חילול–שבת, "החבצלת" גל' 33, כה סיון, תרסז).

12. "הסגולה אלקית נמצאת בנשמת האומה בכללה, והיא גם מתגלה בנשמת כל יחיד, באיזו שהיא צורה מיוחדת" (אגרות הראיה א, אגרת סד, עמ' עא).
"טבע הקדושה שבנשמת–ישראל, מירושת אבות, הוא כח קדוש פנימי מונח בטבע הנפש ברצון–ד', כמו טבע כל דבר מהמציאות, שאי אפשר לו להשתנות כלל (אגרות הראיה ב, אגרת תקנה, עמ' קפו, במכתב להגאון הרידב"ז זי"ל).
"הרעיון של העלאת הניצוצות, כשהוא מתגלה בנשמה מתוך הכרה פנימית, מחייב הוא את משיג–הרעיון ללכת תמיד בדרך–עבודת–קודש זו – – – ומתוך עבודת [תיקון] הכלל. הוא מצדיק את כל התנועות הבאות להיטיב את המצב החמרי שבאדם, שבאומה, עד שהוא מתדבק באהבת ישוב ארץ ישראל, שנתגלה בימינו, וברוב אורה הוא מעלה את הרעיון ואת נושאיו, ומאירם באור–החיים" (ערפלי טוהר עמ' סג, מהדו"ב עמ' 3; אורות הקודש ח"ג, דרך הקודש, עבודת הקודש פרק כא, עמ' רכג).

גרגירי אורה וטובה, ועל ידי דרכי–נועם ונתיבות–שלום–וכבוד, נוכל לתקן ולהציל הרבה יותר מאשר על ידי משטמה וקינטוריא.

אגרות הראיה ב, אגרת תרנד, עמ׳ רעא[13]

ו.

באהבה ובסבלנות

אלא שהבעיה העתיקה היא, עד היכן מגיעים תחומי דרכי-הנועם, והיכן מתחילים גבולות מקל-החובלים של רועה רוחני, שחייב הוא לא להיות מונהג אלא מנהיג, וכאמור ״להלחם מלחמת-מגן או גם מלחמת-תנופה״ בשעת ההכרח, וזו הבעיה שעמדה לפני הרב.

יש גבול לחופש–הדעות, אלא הדבר הקשה הוא צמצום הגבול.

אגרות הראיה א, אגרת כ, עמ׳ יט

בשלהבת–קודש הננו חייבים להלחם, בנועם ובשלום ובהרגשת כבוד מלא, נגד ההפקרות והכפירה, אפילו כשתהי׳ עדויה בפאר הלאומיות והשפה [העברית] וכל מיני תבלין שבעולם.

אגרות הראיה ב, אגרת תרנג, עמ׳ רסח

היד הרמה המחומשת בהפקרות ודרכי–הגויים, באין זכר לקדושת ישראל באמת, המחפה את חרסיה בסיגים של לאומיות מזוייפת, בגרגרים של היסטוריא ושל חיבת השפה, המלבישה את החיים צורה ישראלית מבחוץ, במקום שהפנים כולו הוא אינו יהודי, עומד להיות נהפך למשחית ולמפלצת, ולבסוף גם לשנאת–ישראל וארץ–ישראל.

אגרות הראיה א, אגרת קמד, עמ׳ קפב-ג

לא מתוך גישה פושרת, רכרוכית-סלחנית, ניגש הרב, אפוא, לבעיה זו. כבר במיפגש הראשון-המסיבי עם הבעיה, בסיורו הראשון במושבות, הוא רואה שלפניו אתגר חמור ביותר: ״אני צריך לעיין מאד בהילכתא רבתא זו, שהיא חמורה ועמוקה יותר מרוב גופי הלכות וסוגיות גדולות״ (אורח משפט, השמטות ומילואים סי׳ יא, עמ׳ רנד).

הדברים נכתבו בכ״ה תמוז תרס״ד, פחות מחדשיים אחרי עלותו לארץ. לא היתה זו, אפוא, בשבילו בעיה מופשטת, אלא לפניו עמדו הכרעות קשות בהלכות-יחיד ובהלכות-ציבור, הליכות עולם נבנה, מתחדש, שהוא זקוק להלכות גדולות ופסוקות, הלכות למעשה – ״הלכה ומורין כן״.

---

13. וכך כתב מרן הגרי״מ חרל״פ זצ״ל: ״בעלי הנשמה הכלל-ישראלית, יודעים איך להנהיג ואיך להשפיע. אינם נסלדים מכל רוח חדשה, מצויה ושאינה מצויה. הכל מתיישב אצלם, ויודעים הם איך להשמיע לעם דברי-ניחומים, ללקט את הניצוצות, להפריד את הקליפה מן הפרי. – – – הם המלמדים זכות על הכלל, הם העומדים תמיד על הצד החיובי של הכלל״.

וכיוצא בזה כתב כנראה יותר מאוחר על פנקסו: "אהבת ישראל והעבודה של הסנגוריא על הכלל, איננה רק עבודה רגשית לבד, כי אם מקצוע גדול בתורה וחכמה עמוקה ורחבה" (ערפלי טוהר עמ' ו, מהדו"ב עמ' ח. אורות הקודש ח"ג, דרך הקודש, חסידות פרק יב, עמ' שכה).[14]

"לאחד קראתי **נועם** – אלו תלמידי-חכמים שבארץ ישראל, שמנעימים זה לזה בהלכה" (סנהדרין כד, א), במאמר זה פותח הרב את ראשית הופעתו בא"י בדברים-שבדפוס, בספרו "אדר היקר" (ירושלים, תרס"ו).

נועם וגודל – אלו שני עמודי האור אשר הנחו את דרכו הרבנית ופעולתו הציבורית של הרב: רק בתנופת-**גודל** של מחשבות רמות, ניתן להעלות את רוחות בני הדור, ורק בדרכי-**נועם** של מעשים ניתן לקרב את הלבבות – "הבו **גודל** לאלקינו", ויהי **נועם** ד' על מעשינו!

דרכו של הרב היתה בהבנת **הזרמים** אשר זרמו במחנה-ישראל, ובהדרכה של היחיד והציבור לחפש דרכי-נועם ונתיבות-שלום – כהנחייתה של תורה – מעבר ל**חומות** המפרידות והמבדילות.

> עלינו להמשיכם בחבלי אהבה והתקרבות וסבלנות גדולה, וזה יותר קרוב להצליח מדרך האיבה והתהלכות בזעם. וב"ה אני רואה כמה סימני טובה ותיקונים גדולים, בדרך השלום והאהבה אשר בחרתי בה, בהנהגתי בסדרי הרבנות הישובית רבת-הענפים.
>
> אגרות הראיה ב, אגרת תקלא, עמ' קסא

---

14. במשנתו של הרב ניתן ביטוי מקיף לבעיה זו, החל מהמאמר "הדור" ב"עקבי הצאן", שפורסם בסוף שנת תרס"ו, וגמור במאמר הכאוב-הנוקב **"על במותינו חללים"**, שנכתב בשנת תרע"ב (אם כי פורסם כעבור שנים מרובות, בראש הקובץ "זכרון", ירושלים תש"ה; מאמרי הראי"ה עמ' 93-89. עי' להלן פרק יד סע' יד.), וכן בדברי-הסיכום שנכתבו בשנת תרע"ד, אחרי מסע-הרבנים בגליל, והופיעו בראש החוברת "אלה מסעי" (פרנקפורט, תרע"ו, מהדו"ב ירושלים תשע"א).

נושא רחב זה בעולמו העיוני והמעשי של הרב יפה נדרש בספר המיוחד שהוקדש לו, והוא ספרו המצויין של הרב בנימין אפרתי, "הסנגוריא במשנת הרב קוק". וכן הוקדש לו פרק גדול – הפרק האחרון – בספרו הנכבד של מר צבי ירון ז"ל, "משנתו של הרב קוק", ירושלים תשל"ד. וראה מאמרו של הרב ישעיה שפירא ז"ל, בראש "ארץ חפץ" ירושלים תר"ץ.

כיוצא בזה דנו בבעיה גם בצד השני, בצדו של הציבור שכלפיו נהגה סבלנות זו. ראה ספרו של דוד כנעני, "העליה השניה העובדת ויחסה לדת ומסורת", תל-אביב תשל"ז, ומאמרו של אברהם שפירא ב"שדמות" (סתו תשל"ט, חוב' סט, עמ' 31-7).

ולפני זמן מה, הופיעה חוברת מוקדשת לנושא זה, מאת ה' יעקב הדני, "הרב קוק וההתישבות החילונית", ירושלים תש"מ.

אקוה בעזה"י שבהמשך הזמן, יכירו גדולי היראים – – – את הדרך הרחבה והמאירה – שהיא מציאת האור והקדושה הגנוזה במעמקי כל יחיד בישראל, והוצאתם לאור בטהרתם, – – ואז יחלו הלבבות להתקרב, ובית–ישראל יהיה גוי אחד לשם ד' על אדמת–הקודש.

אגרות הראיה א, אגרת נג, עמ' סב

הרב היה **האיש על העדה** – האיש אשר עדת ישראל כולה היתה בשבילו יחידה אחת בלתי-ניתנת-לחלוקה. נשמתו **הכללית** שאבה מעומק הכלליות של עם-ד', ואל כל מרחביה שבה ללכת.

באגרת ל"שוכן משכני-לבבו" הגרי"מ חרל"פ זצ"ל – ר"ח אלול תרע"א – כותב מרן הרב:

אי אפשר לאדם מישראל שישאב חיים מלאים בארץ–ישראל, שלא על ידי הצינור של האומה כולה – – – וכל מה שיוסיפו אנשי–הרוח להרגיש בעצמם, שאור–חייהם הולך ונשאב ממקור הנשמה הכללית של כנסת–ישראל, כן יוסיפו עוז – וקוי ד' יחליפו כח.

אגרות הראיה ב, אגרת שעח, עמ' טל

כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא – כל ישראל – כל האומה כולה, כחטיבה אחת, נשמה אחת היא מראשית עד אחרית, מרום–הגובה של הנשמה היותר עליונה שבדור הראשון, עד עומק–התחתית של הנשמה היותר נמוכה שבדור האחרון – – –

החלק זוכה באושר הכלל כולו, וגדלו וטובו תלויים הם באיכות הקשרים שלו עם הכלל, שהן הן סגולות התורה והמצווה, עומק האמונה ורוב המדות הטובות והמעשים הטובים.

וכפי גודל הקשר של כל יחיד אל הכלל כולו, כן מאיר אורו של עולם הבא ברוחו ובנשמתו.

עולת ראיה ב, עמ' קנז

קדושת ישראל – עם ד', וקדושת ארץ ישראל – נחלת ד', המתאחדים "ברזא דאחד", היוו בשבילו יסוד לבניין עולמו הרוחני. וכבר באתחלתא של בניין האומה בארצה, צפה וראה את ניצוצות הגאולה.

בגאולת **הגוף** הישראלי ואיתנות קוממיותו בארצו – "הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא" – הוא ראה כבר את ברק אורה של **הנשמה** הישראלית, אשר התגלותה המלאה בחיי-קודש של תורה ומצוה וכל מדה נכונה, תביא גאולה שלמה לעולם כולו.

*

וזהו ענין מעיין גנים, שכנסת ישראל היא בחינת מעיין המשקה את הגנים.

לקוטי תורה, פ' חוקת ד"ה אז ישיר ישראל

ז.

הוד-התורה ותפארת אדם

ואכן היה הד חזק לגישתו-לדרכו של "הרב מיפו". אנשי-רוח נמשכו אליו בחבלי-קסם, נושאי-חזון ראו בו את האישיות המבינה לבעיותיהם-ללבטיהם, אנשי-מעשה מצאו בו תומך ועוזר לכל מפעל ישובי-ממשי, וההמונים התרשמו ממידותיו והליכותיו, מביתו הפתוח ומלבו הפתוח, מנכונות עזרתו הזריזה לכל נפש, לכל קשה יום.

מפליא הדבר: רב צעיר, בן שלושים ותשע, בא למקום חדש, לעולם חדש – עולם מתהווה, מורכב ובעייתי – והוא תופס את מקומו מיד, וכבר בימים הראשונים הוא מוקף יחס עמוק של כבוד והערצה.

כי אכן, לא היה נחוץ זמן מרובה בכדי לעמוד על יחודו. אישיותו כבשה את הלבבות כבר במגע ראשון. לא בסופה ולא בסערה, אלא בשפע רב של תורה וחכמה, במאור פנים ובלווית חן.

זה כוחם של קרני-הוד, הוד-תורה וחן-יראה, כשעליהן חופפת הדרת מידות תרומיות ונתקיים בו מקרא שכ' "חן וכבוד יתן ד'".

פניו האציליים של הרב, הנהגתו המנומסת, השלווה המאופקת, רצינותו המתמדת, ללא שמץ של קלילות, כל כולו נובע דברי-תורה וחכמה ואינו יורד אף פעם לדיבור רדוד-שטוח – כל אלה עוררו יחס עמוק ביותר.

כולו אומר פשטות ועם זאת כולו אומר כבוד, כבוד והדר רצופים בענוות-חן. לא כבוד מסתייג, מתרומם, אלא כבוד מעודן, מרומם.

במחיצתו הורגש כבוד-המקום וכבוד-הבריות גם יחד. עטור תפילין רובו של יום, שוקד על תלמודו והספר אינו זז מתוך ידו, ועם זאת ביתו פתוח לרווחה בכל עת ובכל שעה, "קטן וגדול שם הוא" וכולם זוכים לתשומת לב. עבור כולם יש זמן, ולמשאלותיהם יש היענות. עם כל גדולתו השכלית-העיונית, תפיסתו וחריפותו, היה הרב נטול סגנון של התחכמות ושל דברי-חידוד. נשמרו בו חן-ילדות ותום-ילדות, נתקיים בו מקרא שכתוב "לך טל ילדותך" (תהלים קי, ג), והללו ליווהו עד זקנה ושיבה.[15]

---

15. הרב ניסן טלושקין ז"ל כותב:

"גדולתו הזדקרה ביותר וביחוד **מתמימותו ופשטותו**. הוא שלט שלטון בלי מצרים בכל מכמני התורה, היה הוגה דעות מעמיק, בקי בהוויית העולם והכיר היטב את בעיות החיים, ואף על פי כן היה כל ימיו **תמים כילד**, ולא ידע טעמה של ערמומיות. חותמת **התמימות** היתה ניכרת בכל דרכיו ומעשיו, כי **תמים** היה בטבעו ובאפיו" (אור המזרח, ניסן תשכ"ץ, עמ' 144).

"עלינו לשמור בכל עוז את תומת **הילדות** וטהרתה, ולהעבירה לאטה עם כל זהרה ונקיונה אל תקופת הגדלות. הגדלות תעניק לה רק את העוז והגבורה החסרים לה – גבורת-הגוף וגבורת-הרוח, אבל לא תהרוס את היתרונות היקרים של הילדות האהובה והחביבה עדי עד"

ומשפתח את פיו – נעשו הכל קשובים. כי תמיד היו דבריו מלאי תוכן, כי תמיד היה כמעיין המתגבר.

התופעה המיוחדת, המפליאה-המפתיעה כל פעם מחדש, התופעה של "כמעיין המתגבר", אכן הרשימה מאד, כבשה מוחות ולבבות.

זוכריו ומזכיריו של הרב שניאותו לאורו, שהקשיבו לסוד שיחו, מעלים את התופעה הזאת בצורות שונות, כל אחד לפי דרכו, לפי סגנונו, והצד השווה שבהן: עמידת-השתאות מול הענק הרוחני, מול כוחותיו השכליים והנפשיים גם יחד, מול זה העושר הבלתי-מצוי של ידע, זה העומק הבלתי רגיל, וזה הרצון להעניק בלי גבול, בלי מצרים, לעילא מן כל ברכתא ושירתא.

הוא כבש את הלמדנים בעוצם ידיעותיו. בכל סוגיה שפתחו בה, בכל שאלה שנתעוררה, ידע הוא את כל השיטות, את כל הפרטים, בהיקף ובבהירות ובכושר-הסברה מעולה.[16]

ואת לב החכמים-המשכילים רכש, בהוכיחו להם שהוא בן-בית בכל זרמי המחשבה העולמית – שום שטח אינו זר לו ומכמני-הדעת שלו אוצרים רכוש מגוון ביותר.

וכשנמצא במחיצת יראים-חסידים, נתגלה להם כי בעצם הוא שייך להם, בקי הוא בכל הספרים – לא רק היסודיים שבהם – מכיר הוא את כל הגדולים, ואף יודע הוא למסור בכשרון רב דברי אדמו"רים ולספר על מעשיהם, לא פחות משהוא זוכר מסורות ועובדות מבית מדרשם של אנשי-הגר"א ותלמידיהם.

והמוני העם התרשמו מכל הדברים גם יחד, ממשמע אזניהם ומראה עיניהם, מתורתו שבחלקה הגדול היתה למעלה מהבנתם, ומצדקתו שבה הבחינו-הרגישו, ממידותיו התרומיות שאיתן נפגשו במגעם הישיר אתו, וממעשי החסד המרובים-הרצופים, מעשי יום-יום, למען הכלל ולמען הפרט, שנעשו במלוא הזריזות, במלוא המסירות ובמלוא הרצון הטוב.

"הרב מיפו" – נהיה למושג. מושג שעורר התרגשות סתומה בירושלים, ועקבו אחריו בהתפעלות עצורה ובסקרנות. רב גדול בתורה, גדול בצדקות, גדול במעשים, גדול

(מתוך דרשת הרב בחנוכת התלמוד-תורה "שומרי תורה" ברחובות. מאמרי הראי"ה עמ' 230. עי' להלן עמ' 294-293).

"הננו שבים לדבר בתמימות פשוטה, תמימות של ילדות טהורה" (אגרות הראיה א, אגרת קח, עמ' קלא).

16. כתב לי הרב יהודה סג"ל (שליט"א) [ז"ל]: "הרב אהרן יצחק זסלנסקי ז"ל אמר לי, שמרן הרב זצ"ל זכה להיות מורה-הוראה בכל חלקי התורה, כיוון שהיה בקי מופלג בכל פרט ופרט מהלכותיה, בזרעים וקדשים כמו במועד נשים ונזיקין. עליו אמרו חז"ל (שבת קיד, א): 'איזהו ת"ח שממנין אותו **פרנס** על הציבור, זה ששואלין אותו דבר הלכה **בכל מקום** ואומר", ולכן זיכו אותו מן השמים להיות **הפרנס** של כל דורו. והוסיף הנ"ל ואמר: אמרתי זאת לגאון ר' משה מרדכי אפשטיין זצ"ל, והוא אישר את דברי ואמר: 'נכון נכון, בכל מקום, בכל התורה כולה'".

בהנהגה, ודרך הרבנות שלו חדשה-חדישה לגמרי. בימין צדקו הוא מקרב רחוקים, ומרעיף שפע חיבה על כל אדם מישראל.

היותו מאוד נוח לבריות, מקבלם בסבר-פנים-יפות, נתנו מקום לחשוב שהוא "רך כקנה", אולם טעות היתה בידי החושבים כך. בדברים יסודיים עמד בעוז ובתקיפות. אכן גם שם לא הופיע כ"קשה כארז", לא פגע ולא השתרר, אלא עמד על דעתו בגבורה פנימית – "איני חפץ להיות משועבד לשום אדם ולסבול עול של חיובים, בלתי לד' לבדו" (אגרות הראיה א, אגרת לא, עמ' כט).[17]

באחת האגרות להגרי"מ חרל"פ זצ"ל, כותב הרב:

> **מורך הלב** הוא גם כן בכלל המידות האסורות, תולדות העצבות והעייפות, שהננו חייבים להזהר מארסה. חמושי גבורה אנו חייבים להיות כשאנחנו מכירים שכל כוונתנו היא טהורה, ישרה, ונכוחה, ונגד ה' דרכינו. חלילה לנו להיות חפצים דוקא להיות יוצאים ידי כל הבריות, אפילו היותר חביבות ומשובחות. ובכלל זה נוכל לקוות להצלחה ולברכת ה', בכל הגות לבבנו ופועל כפינו לשם ה' וישראל עמו, ולעשות נחת רוח ליוצרנו, יוצר כל ב"ה, באמת.
>
> אגרות הראיה ב, אגרת תרמד, עמ' רסב

בחיים הציבוריים, על תקלותיהם וחילוקי-הדעות שבהם, אין שום מנהיג אחראי יכול לצאת ידי כל הדעות, ויתר על כן רב בישראל – הוא ודאי נתקל בקשיים מיוחדים בעמדו על משמרת התורה והמצוה. כמובן, נתקל גם הרב בתקלות מסוג זה, אלא שהוא לא ירד אף פעם ל"מטה מעשרה", הוא נזהר מביטוי מעליב ומפגיעה אישית כלשהיא ביריב.[18] הוא

---

17. "רבנו הרב קוק ז"ל, אף עליו הלעיזו בנוגע לרכות-המזג וחשבוהו לרך כקנה, ובעצם היה איתן כארז בכל הנוגע ליסודות ולשורשים, ולא נרתע מפני כל, אפילו מפני רדיפות ובזיונות" (ר' בנימין, "כנסת חכמים", עמ' 362).
"מילה אחת על רבינו **הגאון** – – – בשאלות יסודיות יש לו השקפות משלו, שאינו זז מהן. לאורן הוא הולך כל ימי חייו. על קדושתן הוא סובל בדומיית-קודש. יש **אחדות** בכל קווי-חייו, מאז ועד היום. – – – אשרינו שיש לנו מאור כזה בימינו. אני מכיר תודה לש"י עגנון ולא"ז רבינוביץ שגילו לי אותו" (הנ"ל, "ההד", סיון, תרצ"ד, עמ' יא).

18. כהדרכתו של החת"ס ז"ל, אשר העיד על עצמו, כי גם ביריבותו המרה עם הרפורמים, נזהר היה מפגיעות אישיות: "נזהרתי מאד שלא ללחום עם שום אדם, ולא נזכר שום אדם באגרות שלי כלל, ולא יראה החוצה שום התגרות אדם באדם, כי אם האמת לוחמת עם השקר".
"אין חפצי שתהיה מורגשת מצדי שום התנגדות לכל מי שעושה איזה דבר טוב בישראל, גם אם לפי דעתי הדברים צריכים השלמה רבה, כי לעולם טובה פעולה חלקית מאשר לא-כלום" (אגרות הראיה ג, אגרת תתקמה, עמ' רסא).
"אינני פוליטיקאי, ולא אוכל להתגדר בענייניים של פירוד הדעות. הנני רואה את הצד הטוב שבכל הופעה, ואליו אני מתייחס באהבה וביקר" (שם, אגרת תתקמו, עמ' רסב).
"רחמי שמים אנו צריכים, שלא נכשל באותו הפח של צרות-הלב, המחפש מומים ומעורר מדנים" (שם, אגרת תתקמז, עמ' רסד).

סילק את פרטיותו מכל וכל, ודווקא בתופעות כאלה נתבלטה אישיותו האצילה ברוב-תפארתה, והיא עוררה יחס של כבוד גם אצל אלה שהתנגדו לדעותיו ולמעשיו.[19]

הנני רחוק מאוד מהעמיד על דעתי שום דבר בחפזון, וכל מה שהנני מכריע, ביחוד בענייני הכלל, שהם עומדים ברומו של עולם, איננו בא כי אם על ידי עיון גדול, בכל הצדדים וצדי–צדדים, ובכוונה מיושבת לשם שמים, בלא שום פניה חלילה.

אגרות הראיה א, אגרת קמט, עמ׳ קצו, מכתב לרי״א הלוי

הרב לא התפעל משבחים ולא נבהל מגינויים:

הנני ברוך השם רחוק מלהיות נהנה הרבה כשמשבחין אותי, ולא להיות מצטער ומקפיד הרבה כשמבזין אותי. שבח לשמו יתברך, שהעסק התמידי בלימוד תורתנו הקדוש, פעל עלי זאת התכונה.

אגרות הראיה א, אגרת מג, עמ׳ מב

הוא הכיל בקרבו תכונות ומידות, שעל פי רוב הן נגדיות. ראינו בו **עניות יתרה** והכרת ערך עצמו – רכות-לב והכנעה יתרה לעני פשוט קשה-יום עד שהיה מוכן לציית לו לכל מה שביקש ממנו, ועם זה היתה בו **אמיצות ועוז-רוח** לבלי חת, במקום שהכיר שזו דרושה לטובת כלל או פרט. היה בכלל חלש הגוף והמזג, ועם זה גיבור ברוח. היו זמנים שקשה היה לו כמעט לעמוד על רגליו, וגם בעונה זו לא ידע ליאות מללמוד וללמד, לדבר ולכתוב, ומלהתאזר עוז ללכת כשהשעה דרשה כך, כוח-המרץ שלו היה גדול מכל כוח גוף רגיל בריא וחזק.

הגרי״מ טוקצינסקי ז״ל, ״שערי ציון״ סיון-אלול תרצ״ו

ח.

הלכות רבנות במדרש ובמעשה

תקופת רבנות יפו לפרטיה המעשיים, הלא היא כתובה על כרכי ״אגרות הראיה״ – שהם אוצר בלום של הלכות רבנות והנהגה ציבורית.

וראוי לכל רב צעיר בישראל, לעבור בעיון על כרכי ה״אגרות״, וללמוד משם צורות-

---

19. ״עצם העובדה שבלב הישוב החדש פעל רב המקובל על מרבית התושבים, המעורה בכל ענייני העיר, המאזין לרחשי לב עדתו – היוותה הישג. – – – הרב כבש את יפו יותר בכוח אישיותו מאשר בכוח מעשיו. פעליו נבלמו לא-פעם מסיבות אובייקטיביות – – – מה שאין כן לגבי אישיותו הקורנת – זו הותירה רישומה גם על מתנגדיו.
כעדות לכבוד שרחשו בני יפו לרבם, תשמש העובדה כי עם שובו של הרב לארץ ישראל, אחרי מלחמת העולם הראשונה, עמלו פרנסי יפו לשכנעו, שלא יקבל עליו עול רבנות ירושלים, אלא ימשיך ויכהן כרב בעירם״ (י׳ אבנרי, מסורת וחידוש – פועלו של הרא״י קוק כרבה של יפו, עמ׳ 67).

פנייה ודרכי-טיפול בענוות-חן וברחשי-כבוד, גם למי שהפנייה אליו היא תקיפה ותובענית ביותר.

הרוצה להכיר את פרשות גדולת השנים האלה מקרוב, לעמוד על חלק ניכר מפרטיהן, לדעת את שהתרחש בימים ההם בעולם-**העשייה** של הרב – מה עשה וכיצד עשה, ולהתחקות על המעשים – מדוע עשה? – מתוך הסתכלות בעולם-**האצילות** של הרב, במוחו ובלבו, ברוחו ובנפשו, עליו לקרוא את "אגרות הראיה", ללמוד יפה את האגרות העיוניות שבהן, ולעסוק בכל התורה שבכתב, ספריו של הרב בהלכה ובמחשבה, החל מ"אדר היקר" ו"עקבי הצאן", דרך "עץ הדר" (על יתרון האתרוגים הבלתי-מורכבים), "באר אליהו" (על ביאורי הגר"א), "שבת הארץ" (על הלכות שביעית), והמשך בפזורי תשובותיו שנכתבו בימים ההם ושנדפסו בארבעת כרכי "משפט כהן", "דעת כהן", עזרת כהן" ו"אורח משפט", וגמור בכל מערכות האורות – "אורות התשובה", "אורות התורה" וכו' – המשתלהבות ועולות במערכה הגדולה של "אורות הקודש".

*

מפלאי אישיותו – לבו היה פתוח כפתחו של אולם כלפי כל בעיות השעה, כלפי כל הזעזועים העיקריים וההתרחשויות החשובות בחיי עולם ואדם, וביחוד בחיי עולמו של ישראל וחיי האדם בישראל,[20] ועם זאת היה מוחו שקוע בעומקה-של-הלכה, ולא פסק פומיה מגירסא בשקידה עצומה על דלתות בבלי וירושלמי וכו'.

תוך כדי הטרדות המרובות של "הרבנות הישובית רבת-הענפים" (אשר הוא עצמו פיתח אותה, הרחיבה והגדילה), כתב את כרכי "אורות הקודש", כתב תשובות ארוכות בהלכה, חיבר ספרים על נושאים מיוחדים, ביאר בהרחבה את רמזי ביאורי הגר"א (וכרכים גדולים בספרו זה "באר אליהו" מחכים לגאולתם-הדפסתם לימים נדפסו, בשנים תשי"ד, תש"ס), ואגרות עיוניות נשלחו לכל מי שפנה אליו בבעיות חיי-עולם וחיי-שעה.[21]

ראה האגרת הארוכה-עמוקה למבקר החריף, תלמיד חכם רב-ידע וסופר-שנון הוגה דעות, ר' שמואל אלכסנדרוב ז"ל מבאברויסק, המשתרעת על עשרה עמודים וחובקת זרועות-עולם (אגרות הראיה א, אגרת מד, עמ' מג-נג).[22]

---

20. "ברוך השם אשר עשה לי את הנפש הזאת – רוח ונשמה חיה ומרגשת כל התנועות והזעזועים השונים, עם כל יצריהם והבליהם בקירבה, אבל גם עם כל תוקף עוז–חייהם ואמונת ישעם. הדברים כולם פוגשים בי פגישה מוחשית, ואני מוכרח לטפל בהם בפועל ובמעשה, לסבול את המשברים של כל הזרמים השונים ושיא–דכיים, ולהקשיב אל הקול הגלוי והנסתר שבהם" (אגרות הראיה א, אגרת קפד, עמ' רמ).

21. "בעמוד אחד של אגרות אלו יש יותר מחשבה מאשר בעשרה של אחד העם" (הסופר ר' בנימין, ההד, חשון תרצ"ו).

22. ועי' מאמרו המקיף של ד"ר אהוד לוז על משנתו של ר"ש אלכסנדרוב ז"ל ועל ההתכתבות שלו עם הרב – כתב-עת "דעת" (או' בר-אילן), קיץ תשמ"א, עמ' 121-138.

וכך מתאר את הדברים הגרי"מ טוקצינסקי ז"ל:

כמעט כל ימיו לא ראו בו מהירות. שלווה ושקט ומנוח שכנו בו תמיד, ועם כל זה הכילו מעשיו **זריזות** לאין-שיעור. הלא רובו של היום וחלק גדול מהלילה, אפפוהו מבקריו שהטרידוהו מנוחה, **ועם כל אחד דיבר והשיב בנחת, כאילו יש לו די זמן בשבילו**. ועם כל זה כל כך הרבה למד ולימד, והשיב תשובות בהלכה, וכתב חידושי תורה ומאמרים. ואחרי כל אלה השאיר אחריו גם ספרייה גדולה של כרכים גדולים ורבים בכל מקצועות התורה, והכל שואלים ומשתוממים: מנין היה לו הזמן הפנוי לכל זה?

"שערי ציון", סיון-אלול תרצ"ו

ידיו היו עסוקות ב"שפיר ושליא", במעשי יום-יום של היחיד ושל הרבים, בסכסוכיהם ובמריבותיהם, ועם זאת היה רוחו מסוגל להתרומם אל-על לעולם העיון והפיוט, לעולם המחשבה והשירה.[23]

הוא סיגל לו מידה מיוחדת, שקלט אותה מסוד-שיחו, מהדרכתו של רבי נחמן מברסלב ז"ל – הוא למד להתבודד עם עצמו, לחיות את חייו הוא, גם כשהיה נמצא בתוככי העשייה הממשית וההמולה הציבורית. הוא למד להישאר ברשות-היחיד גם כשנאלץ להמצא ברשות-הרבים.[24]

ולא עוד, אלא שגם בימי סופות וסערות של חיי-שעה, ידע להתרומם ולהתבצר בשקט ובשלווה של חיי-עולם. ידע להשתגב בעולמו הפנימי, לעילא מן כל התסיסות והתנודות.

ברוך ד' אשר הרימני מכל אלה הדברים הקטנים, ואינם נוגעים ב"ה לרוחי ולבבי, ולא יעיבו אפילו במקצת את זהרה של מטרתי הברורה.

אגרות הראיה א, אגרת שיד, עמ' שנב

וכך הגדיר מרן הגאון ר' יעקב משה חרל"פ זצ"ל את עולמו הפנימי של הרב:

יסוד אושר חיותו הפנימית של רבינו, היה מקדשו הפנימי. בבהירות קודש אמונתו

---

23. "רבו הדברים המטרידים אותי, בשיעבוד העבדות החביבה שעל שכמי – עבדות הרבנות שלי היחידה בעולמנו, רבנות ישובנו החדש בארץ אבותינו, המרובה בגוונים רבים של עבודה, מרובה בתקוות ורעיונות מחיי-לב ומרהיבי-נפש, מרובה בנוחם ורוח ששון, ומרובה גם כן ביגון-רב ואנחת-נפש (שגם הם מתוקים ונעימים הם, כי "מנופת צוף מתקו מרוריך"), אבל מעכבים לפעמים הרבה את מהלך עבודת הרוח" (אגרות הראיה א, אגרת מא, עמ' ל"ח).

24. "כל מה שהאדם אוהב יותר את הבריות, וכל מה שהוא מביט בעין-יפה על השקועים בכל כוחם בעסקי העולם-הזה ובניינו, כן דעתו מתיישבת עליו. ואם הוא מוכשר לפנות אל-על, לרוחניות עליונה להסתכלויות אלקיות, ימצא את עצמו נתון בעולמו העליון, ולא יפריעוהו כל כך עסקי-העולם ההכרחיים המוטלים על האדם" (ערפלי טוהר, עמ' ט,שמונה קבצים קובץ ב, כב).

הטהורה – "צדיק באמונתו יחיה" – הכיר והרגיש וחש בהעוז הפנימי, אור-ד' המחיה אותו ואת כל העולמים, ועל ידי זה היה דבוק בדביקות-אמת בחי-העולמים ברוך הוא.

במקדשו הפנימי הזה, החזיק מבלי לצאת ממנו אף לרגע, ובו טיהר וקידש את מחשבותיו וכל הגיונותיו שלא יהיו חולין, והיו כולם קודש לד'. אף גם שמר שלא להוריד את קדשי מחשבותיו אל התפעלות החומר – – – למען ישארו ברוממות טהרתם, כמו שהם במקור מחצב קדשם, וכל מעשיו יהיו נעשים על פי עוז הקודש.

שערי ציון, תשרי תרצ"ו, אמרות טהורות מהד' תשכ"ב, עמ' כא-כג

ועוד אמר מו"ר הגרי"מ חרל"פ זצ"ל: "הרב – אף על פי שהיה **גלוי** ומפורסם במידה גדולה ביותר, הרי אליבה דאמת היה נעלם **ונסתר** מאין כמוהו" – והגדרה זו מאוד מרשימה, הואיל ויצאה מפי מי שבעצמו היה **גלוי ונסתר** גם יחד.[25]

משתאים-מחרישים עומדים אנו מול הנשמה הכללית שירדה לעולמנו, מול זו הדמות הענקית המופלאה, אשר ככל שאנו מתרחקים ממנה מרחק-של-זמן, היא מתגבהת והולכת, מתאדרת ועולה, מתגלה יותר בגודל-רוחה ומזהירה יותר בתפארת-יפעתה.

רק במבט-חוזר מתברר לנו, עד כמה חיונית היתה הופעת הרב בארץ, דווקא בשנים הללו – האדם הנכון, במקום הנכון ובזמן הנכון!

וכששלושת אלה מצטרפים יחד, הרי אנו – מאמינים-בני-מאמינים – אומרים: מאת ד' היתה זאת! אנו רואים בזה יד-ד' אשר כיוונה את פני הדברים, רוח ממרום היא שהנחתה את המהלך הזה. שליחות עליונה היתה זאת, אשר לא רבות-מחשבות-לב-איש הן העושות אותה, ורק עצת ד' היא תקימנה.

---

25. בגיל צעיר זכה הגרי"מ חרל"פ ז"ל להתמנות (בשנת תרס"ה) כרב בשכונה הירושלמית שערי-חסד, שרוב דייריה היו תלמידי-חכמים חשובים (והיה זה חידוש בירושלים, שכרגיל מינתה לעצמה רבנים קשישים, גדולי-תורה, שהגיעו אליה מחו"ל בשנות הזקנה). חגיגת-ההכתרה נערכה ברוב שמחה ע"י בני הישיבות וכו', שהיו גאים על שבן-ירושלים מגיע למעמד נכבד כזה.
אמו של הגרי"מ שכבה אז על ערש-דווי (היו אלה ימי חייה האחרונים), והנה באו קרובים לשמח את לבה, וספרו לה על עוצם חגיגת-ההכתרה של בנה היקר, שהיתה זו ממש מהדורה של שמחת תורה, והיו בטוחים שבתיאורם הנלהב הם מעודדים את רוחה.
אולם תגובתה של האם המאושרת היתה שונה לגמרי. צדקת מופלגת זו נאנחה ואמרה: אבער איך האב דאך גיהאפט אז מיין יענקל'ה וועט קענען בלייבן א צדיק **נסתר** [אבל אני הלא קויתי שיענקל'ה שלי יכול להשאר צדיק נסתר].
אכן דומה שתקוותה-תפלתה של הצדקת לא שבה ריקם: עם כל התגלותו של הגרי"מ, בשיעוריו בשיחותיו ובספריו, הרי בעיקרו נשאר צדיק נסתר, ואורו – אור גנוז הוא.
"אנשי הנסתר הם אלה, אשר לא רק השכל שורה בהם, אלא גם לבבם מלא ציפייה ודאגת-קודש לשאוב ממעייני הישועה, מסתרי-הסתרים החבויים למעלה, ונשארים חבויים גם למטה בהכרה והרגשה והתעלות פנימית" ("מי מרום" יג, על התפילה – ירושלים תשל"ט – עמ' צח).

ט.

דרך-הקודש של שליח ממרום

דרך חיים מופלאת זאת, דרך שסלל אותה בדם-לבו, האם היתה כרוכה בלבטים נפשיים קשים ובמשברים? לא מיניה ולא מקצתיה. סמי מכאן לבטים, סמי מכאן משברים. אין כאן לא תסבוכות ולא מצבי-רוח, לא תהייה ולא תעייה. אבל יש כאן יושר-מחשבה הבא מתוך יושר-לב, יושר-מעשה הבא מתוך בהירות רעיון, ועוז-נפש הבא מתוקף-אמת.

כבר בשלבי-עלייתו הראשונים, מתוך היותו איתן בצדקתו הפנימית, בטוהר כוונתו לשמים, במקור הטהור של מחשבותיו – התייחס באמונה עמוקה לדרכו, מתוך בטחון גמור כי דרך אמת היא, כי דרך-הקודש יקרא לה – נוכח ד' דרכו – ולא נרתע מקנטורם של אלה שאינם יכולים או שאינם זוכים להבין אותה.[26]

כשנתקל במניעות, הפרעות ואי-נעימויות, ראה את כל אלה כמזבח-כפרה על הרגשות צדדיות, אבל בשום פנים לא כאות לאי-צדקת-דרכו. בזאת לא הטיל ספק כלשהו. "וצדיק **באמונתו** יחיה", באמונת דרכו, באמונת אמיתו, באמונת הרוח-ממרום המדריכה אותו, המנחה אותו. ובתוך כל אלה פעלה והפעילה האמונה העמוקה בכנסת-ישראל, בקדושתה הפנימית של הנשמה הישראלית, נשמת הציבור בכללו ונשמת כל יחיד ויחיד.

כל שליח-ציבור צריך להאמין בציבור ששלח אותו, שאם לא כן אין ערך לשליחותו, ופעולתו אינה נושאת במהותה את האופי הציבורי. על אחת כמה וכמה נשיא ומנהיג, הוא צריך לבטל לגמרי את אישיותו הפרטית לגבי הציבור. כאן נחוצה לא רק אמונה בציבור, אלא ראיית רוממות הציבור בכללו, הרגשת האחריות לקיומו וחזון עתידו.

ספירת מלכות "לית לה מדגרמה כלום" – פירושה שהמלכות האמיתית איננה מתנשאת ומתרוממת, אלא שואפת להכלל כולה בתוך הכלל אשר עליו היא מולכת, והיא מגעת לרום-התנשאותה בשעה שהיא משיגה את שלמות **התכללותה**.

> אשרי איש שחושב עצמו כשיריים לגבי כנסת ישראל כולה, שהיא נחלת ד', שכל מחשבות לבבו, הגיונותיו, חפצו ושאיפתו, אמונתו ורעיונו, אינם כי אם חשק טמיר אחד, להכלל כולו באור חיים זה.
>
> אורות, אורות התחיה, פ' כד, עמ' עו

---

26. "הרבה הרבה מאוד יגעתי באנחתי [עי' ירמיהו מה ג, ומדרש תנחומא ויחי יא] עד שהעיר הקב"ה את רוחי ויכונן את לבבי, ללכת בתומי בדרך-הקודש הזאת, לקדש שם-שמים, ולחבב את התורה ולומדיה על הבריות, לקרב רבים לתורה ולהרבות עוז ואומץ להתישבות עם-ד' על אדמת קודש, – – – ולפני ב"ה גלוי בור לבבי ויחול-נפשי לשמו הגדול ועבודתו יתברך" (אגרות הראיה ב, אגרת תקנה, עמ' קפו).

שלוחי ציבור הנושאים בלבבם את אוצר הרוחניות המחיה של **כל** העם, הם המכירים כי סגולתם העליונה היא האוצר הקיבוצי של כללות האומה.
אורות, אורות התחיה פרק ד, עמ׳ נג-ד

גדולי–הדעה, יחד עם דעתם העליונה, צריכים לקבל מהיושר **ההמוני**, את התוכן הטוב והבריא שיש במהלך רעיונותיו, לפרשו, להעלותו ולהעמידו על עמדו המבורר, ואלה הם המאושרים שבהוגי הדעות, שעמים מתברכים בהם.
ערפלי טוהר מהדו״ב עמ׳ לד; שמונה קבצים ב, פו.

אולי מאת ד׳ היתה זאת, שיוחל אור חדש להאיר על אדמת הקודש בישוב החדש, לקשרם בעבותות אהבה לתורה וליראת ד׳.
אגרות הראיה א, אגרת קיא, עמ׳ קמ

מאת ד׳ היתה זאת שיהיה מוטל עלי סבל עבודת הישוב החדש.
אגרות הראיה א, אגרת קיח, עמ׳ קמח

ידעתי כי למחיה שלחני ד׳ אל אדמת הקודש.
אגרות הראיה א, אגרת קמח, עמ׳ קפט

*

למחיה שלח ד׳ את כהנו-הגדול לארץ-נחלתו להביא ברכה באהבה, להאיר באור יקרות באור חדש על ציון ועל מקראיה, לחזק ידי בניה-בוניה, לאמץ לב המצפים לישועתה, המחכים לגאולה, בחומר וברוח, להשבת בנים לגבול ישראל, להשבת לב-בנים על מורשת אבותם.[27]

י.

פסוקו של הרב

באחד השיחים פתח ואמר מרן הגרי״מ חרל״פ זצ״ל: רבי מנדלי מקוצק ז״ל היה אומר: ״נהייתי ל׳רבי׳ מכח הפסוק שבתהלים (מה, יא): ׳שמעי בת, וראי והטי אזנך, ושכחי עמך ובית-אביך׳...״

[כוונתו של רבי מנדלי היתה למה שנדרש על פסוק זה במדרש-רבה פרשת לך-לך (פ׳ לט) על אברהם-אבינו. כי משהגיע להכרת הבורא, ניתק קשריו מכל-וכל, עם אנשי-ארצו ומולדתו ובית-אביו, והלך אחרי הצו האלקי. ועיין העמקת הדברים ב״שפת אמת״ שם].

---

27. ״אדם אשר כוונה עליונה מדריכה את פנימיותו, הוא לא רק פועל אלא גם נפעל, נפעל מעל להרגשתו, ואפשר שהוא עצמו איננו מקיף את גודל השליחות שלו, – – – כאן עמד לפנינו **שליח** ההשגחה העליונה״ (מדברי הרב במלאת ה״שלושים״ לפטירת ״הנדיב הידוע״, הברון בנימין רוטשילד ז״ל; מאמרי הראי״ה עמ׳ 264).

ועל דרך זאת, המשיך הגרי"מ ואמר, ניתן לשאול: מה היה פסוקו של הרב זצ"ל? איזה הוא הפסוק שמתוכו עולה וניצבת לפנינו דמותו ודרכו? ואף הוא השיב ואמר: פסוקו של הרב הוא הפסוק בתהלים (לז, ב): "בטח בד' ועשה טוב, שכן ארץ ורעה אמונה".

ואכן בשביל מי שזכה להכיר את הרב, דמותו העילאית זוהרת מצירופי-התיבות של הפסוק ומכתרי-אותיותיו. הצליח הגאון-הצנוע רבי יעקב-משה איש ירושלים, התלמיד-החבר, נאמן-רוחו ואיש-ביתו של הרב, למצוא בפסוק קצר זה את הביטוי התמציתי ביותר, ההולם את יסודות אישיותו והנהגתו של רבו-רבנו הנערץ.

אולם למען הדור החדש, אשר רק באזניו שמע, והוא רוצה לדעת ולהבין, והוא צמא לפשר הקרינה האישית העמוקה, המתחזקת והולכת משנה לשנה, ראוי להוסיף כמה שורות-הסבר "ואידך פירושא הוא זיל גמור".

*

"**בטח בד'**" – מידת-בטחונו ואדירות-אמונתו המופלאות, בקעו ועלו מתוך עמידתו היציבה גם כשהיה בודד במועדו. ו"הבוטח בד' **חסד** יסובבנו" (תהלים לב, י) – מידת החסד אשר סובבה אותו וכיוונה מעשיו, עלתה מתוך עומק בטחון בד', ונתקיים בו "וצדיק באמונתו יחיה" (חבקוק ב, ד). מקור שמחת חייו המרוממים, וכח מעשיו הגדולים נבע מאמונה תמימה, אמונה רמה, אמונת-איתנים בצור העולמים הבוחר בעמו ישראל באהבה, אשר נתן לו את תורתו והנחילו ארץ-סגולתו.

"**ועשה טוב**" – השקיקה הבלתי-פוסקת להעניק טובה לעולם, להרבות טובה וברכה באהבה, הם שהתבטאו בזריזותו הנפלאה בעשיית הטוב, בכל דבר גדול ודבר קטן, בענייני הכלל ובענייני הפרט, בסעד רוחני ובעזר חמרי, בגוף וממון, בעל-פה ובכתב, בעין יפה ובמאור פנים.[28]

"**שכן ארץ**" – משעמד על "ערכה של ארץ-ישראל" נחלת-ד', כיסוד-מוסד לתחיית הגוי כולו, כמיישר נתיבות-עולמו של עם-ד', והחליט לעשות מעשה-רב לדחות הצעות רבנות בקהילות חשובות באירופה (עי' לעיל עמ' 17), ולעלות לארץ-ישראל, מתוך עומק חיבת ארץ הבחירה, שוב לא פסק מלפעול בכל הדרכים למען בניינה של ארץ-ישראל למען קימום הריסותיה ושיבת-שבותה.

ההשתדלות בעל-פה ובכתב, עם יחידים וציבורים, באגרות ובמאמרות, לשכן את הארץ, לתקוע יתד באה"ק, להכות בה שורש, לסייע בגופם ובממונם ליישובה של ארץ-ישראל, בבניין ובנטיעה, ברכישת אדמה ובעידוד פיתוח – היה זה לחם-חוקו, שלא הסיח דעתו

---

28. "כל מה שמתקרב האדם אל אור השם יתברך, יותר שופע עליו שפע השלמות האמיתית. – – – לפיכך, כל מה שמתגברת יותר בלב האדם אהבת-חסד ורצון ההטבה לפרט ולכלל, הוא יותר קרוב לו ב"ה" (עולת ראיה א, עמ' רצ).

ממנו. ואין מספר למעשים, למפעלים, אשר בעידודו אזרו חיל, אשר בעזרתו קמו וגם ניצבו.

"**ורעה אמונה**" – הוא היה רועה רוחני – "רעיא מהימנא" – אשר ידע להשפיע רב שפע של **אורות-אמונה** על רבים-רבים, על מחפשים ועל מתלבטים. בימים של תהייה ותעייה, מבוכת-מחשבות בהליכות-חיים ושיבושי-דרכים בנתיבות-עולם, היה הוא עמוד-אור לפני העם, אשר הוציא נבוכים ממצולת-ספיקותיהם, והעמידם בקרן-אורה של וודאות במחשבה ובמעשה, בברק-שחר של צפיית-ישועה וזוהר חזון-גאולה. רועה-אמונה היה, מרועי-ישראל הגדולים, אשר שלח ד' לעמו בימי צרות ובצרות, בסער עידן-מהפכות ושטף זרמי-רוחות.

עמוקה ורמה היתה אמונתו כי פקד ד' את עמו, והארץ הנשמה ההולכת ונבנית, ענבי גפניה ופרי-תנובתה – קץ מגולה הם לעיני כל ישראל: "הגיע הזמן לכל עבדי-ד' לנחם את ישראל לשמח לב עגומים בנחמת ציון, וביסוד אתחלתא-דגאולה המתגלה ומתראה בבנין ארץ בית חיינו" (אגרות הראיה א, אגרת ע, עמ' עד). ובכח אמונה זו העלה אש-קודש יוקדת בלבבות, "להגדיל פעלים בישוב ארץ-חמדת-עולמים, על ידי להבת קדושת אור אלקי ישראל" (שם), בתפארת-עוזו ורוב-גאונו.

"ועמד ורעה בעוז-ד', בגאון שם ד' אלקיו" (מיכה ה, ג).

*

ואם יבוא אדם לחדש דברים עליונים, בעסקי התשובה בזמן הזה, ואל דברת הקץ המגולה ואור הישועה הזרוחה, לא יביט, לא יוכל לכוין שום דבר לאמתתה של תורת–אמת, כי כל זמן מאיר בתכונתו, ועצת–ד' [היא] העליונה אשר דיבר טוב על ישראל.

אגרות הראיה ב, אגרת שעח, עמ' לז

פרק א

בשער יפו

א.

רבנות מאחדת

יפו – שער העלייה לארץ-ישראל, קיבלה דחיפת-התפתחות עם ניצני ההתחדשות של הישוב היהודי-החקלאי בסביבותיה (תרל"ח), ושנות העלייה הראשונה – מתרמ"ב ואילך – היו לה שנות-גידול מבורכות. העדה התחילה מתגבשת ומקבלת צורה מסודרת.

התרחבות הישוב האשכנזי עוררה את ראשי הכוללים בירושלים לצורך למנות רב, "איש על העדה". הנסיון הראשון של מינוי רב מירושלים – הרב יהודה לייב חפץ ז"ל – לא עלה יפה, והוא חזר כעבור חצי שנה לירושלים. בשנת תרמ"ח חזר ועד הכוללים ומינה את הרב נפתלי-הרץ הלוי ז"ל, והוא גם ששילם את משכורתו הזעומה

נמל יפו

(בסך שש מאות פרנק לשנה), ונוספה לה אחר-כך תוספת כלשהי מפקידות הברון שטיפלה בהנהלת היקב בראשון-לציון, כתמורה על השגחתו על כשרות היין.

ר׳ נפתלי-הירץ הלוי זצ״ל היה גדול בתורת הנגלה, כפי שניתן לראות מתוך המשא ומתן בהלכה שבינו לבין הגאון האדר״ת ז״ל בעניין שנת השמיטה, שנדפס בסוף הספר ״הוראות שעה״ לחתנו הרב יוסף-צבי הלוי ז״ל (עמ׳ קיז-קכג), והאדר״ת ז״ל מתארהו בתואר ״הגאון המפורסם״. ברם, מלבד זה גדול היה גם בתורת הנסתר, ו״סידור הגר״א״ אשר הדפיס בירושלים (בשני כרכים, תרנ״ה-נ״ח), עם ביאוריו ״שער נפתלי״ ו״אמרי שפר״, מלמדים מה עמקו ידיעותיו בנסתרות אשר לד׳ אלקינו.[29]

עוד בהיות הרב בחו״ל כבר שמע שמעו הטוב של הרנ״ה ז״ל מפי כתבו של הגאון האדר״ת ז״ל. על שאלת הרב בדבר כשרות היין של חברת כרמל, משיב האדר״ת ז״ל ואומר:

> בדבר היין הכרמלי – הרה״ג דיפו הצדיק ר׳ נפתלי נ״י הוא משגיח על זה, ועיקרו נעשה ע״י בנו האברך הר״ר יוסף נ״י, אשר הוא מופלג גדול (הגהותיו נדפסו בהכפתור-ופרח שנדפס מחדש בפעה״ק ת״ו), ובקי בכל העניינים, ואם יש ממנו הכשר על תרו״מ וכל כשרונות היין והקאניאק, בודאי אין לפקפק עליהם, נאמנים עלינו האב ובנו, הגה״צ מהר״ן שי׳ ובנו הממונה ע״ז ביחוד ובפה שותים גם היראים יין ראשון-לציון וכל הקולוניות, ע״פ הכשירו של הרה״ג ר״נ שי׳, ביודענו אותו כי לא יחתום שמו ע״ד שקר, מה שלא נודע לו ביחוד,[30] והוא היה

---

29. סח לי מו״ר הגרי״מ חרל״פ זצ״ל, שבתקופה מסוימת הזמין הגרי״ל דיסקין ז״ל את הרנ״ה ז״ל, לבאר לפניו את כתבי האר״י ז״ל – ״עץ חיים״ ו״פרי עץ חיים״ – והיה הרנ״ה יושב לפניו ומרצה את הדברים והגרי״ל יושב ומקשיב, וכך נמשך הדבר עד שביום אחד הודיע לו הגרי״ל: עד כאן.
ועיין דברי הערכה חמים עליו בראש החוברת ״זכרון לחובבים הראשונים״ לר״פ גראייבסקי ז״ל (חוב׳ יא, ירושלים תרפ״ח).

30. בתפקידו כאחראי לכשרות היקב, נתקל הרנ״ה ז״ל בקשיים מרובים, בגלל חוסר ההבנה וחוסר היחס של פקידות הברון לבעיות הכשרות, והיהירות של אלה שהביטו על הישוב בכללו מלמעלה למטה.
באחד ממכתביו לפקיד הראשי ה׳ שייד, כותב הרנ״ה ז״ל: ״לדאבון לבי ראיתי שהוא גולל עלי אשמות אשר לא עלו על לבי (בקשר לעובדים שנחשדו שהם מחללי שבתות) – ואם אין רצונו עוד בהשגחתי, לא אכוף אליו הר כגיגית, ואתפטר בשלום טרם יהדפני״. אולם הוא מוסיף כי כל זמן שהוא אחראי לכשרות ״אנכי לא אזוז ממקומי, אפילו כמלא נימא, ועל משמרתי אעמודה״.
ובמכתב להרב צדוק הכהן ז״ל, ראש רבני צרפת, מתאונן הרנ״ה ז״ל על יחס הזלזול בו: ״נמצאתי במבוכה גדולה, אם יש לי רשות להשפיל כבוד התורה כל כך ולהכנע תחת עגל-הזהב – – – כי אפילו השכירות שאני מקבל בכל שנה – – – הוא [הפקיד] מדחה מיום ליום״.
וראה ספר ״העלייה הראשונה״ ח״ב, ירושלים תשמ״ב, עמ׳ 298.

חשוב מאוד בעיני הגריל״ד זצ״ל. המובחר שיפנה כ״ג נ״י ישר להרב ר׳ נפתלי, ויתארהו הגאון הלוי כשמו, ועל שם עירו, יפו, ויליט מארקע [בול] להשיבו, לדרוש ממנו אם יכולים לסמוך על הכשיריו בדבר תרומות ומעשרות ומגע א״י, ולא יאחר להשיבו, וידע דבר ברור להשיב לשואליו. והוא צדיק וישר וגדול בתורה, ובלי ספק ראה מעכ״ת את סידורו שהדפיס, ע״פ דעת רבינו הגר״א ז״ל, והוא הושיט בקנה גבורתו של רבינו הגר״א ז״ל בעומק נוסח האשכנזי.

אגרות האדר״ת, אדר היקר, מהדו״ב, עמ׳ פא

נוסף על גדולתו בתורה ויראה,[31] הצטיין הרנ״ה ז״ל גם במידות תרומיות, והיה רצוי לרוב אחיו, וכשנבחר בפעם הראשונה ועד קהילה מאוחד לעדת ישראל ביפו – בשנת תר״ן – העמד הרנ״ה בראש הוועד.

מצבו החמרי של הרב נפתלי-הרץ ז״ל, הוא שעורר את הנצי״ב ז״ל, להשתדל לטובתו אצל ״חובבי ציון״, וזהו הרקע לדברי נציג ״חובבי ציון״ רבי יחיאל מיכל פינס ז״ל, במכתב לנצי״ב ז״ל, י״ב תשרי, תרמ״ט:

״ועל דבר ידידנו הרב הג׳ מו״ה נפתלי הירץ האב״ד דק״ק יפו, הנני מסכים בכל לבי שיקבל פרס מ״חובבי ציון״, ולא בתור מחזיר [משגיח] על המושבות, כי הדבר הזה לא יתנו פקידי המושבות של הנדיב [הברון רוטשילד], ואין בזה תועלת, ומה גם בהתפרסם הדבר שעושה זאת בשליחות ״חובבי ציון״, אבל בתור רב של יפו, שהיא המרכז לכל המושבות, וכל המושבות כרוכים לה ותולות ממנה בכל דבר, כן המשפט שהישובים ישאו בעול פרס הרב של העיר המרכזית. וכבר יש תקוה שהנדיב בעצמו יקבע פרס להרב נ״י – – – ובהגמר הדבר אודיע למעלת כבוד תורתו איה״ש״ (ספר שמואל, אגרות ציון, עמ׳ ק).

בכמה מאגרותיו של הנצי״ב ז״ל אל ראשי ״חובבי ציון״, זכר לטפל במעמדו של הרב נפתלי הרץ הלוי ז״ל, ור״י ריבקינד ז״ל שהביא את האגרות לדפוס, מעיר על כך: ״השתדלות זו שהיא חוזרת ונשנית, היא אולי פרי מסירות של רב לתלמיד החשוב לו – כי הרנ״ה היה תלמיד הישיבה בוולוז׳ין – מסירות-רב מיוחדת במינה, שבה הצטיין הנצי״ב לתלמידיו״ (שם, עמ׳ פא).

31. במכתב להגאון ר׳ שלום-מרדכי הכהן ז״ל מברעזאן – ט׳ תמוז תרס״ט – כותב הרב: ״הרנ״ה היה איש צדיק וישר וגדול בתורה, ומקושר מאד להגאון ר׳ יהושע ליב מבריסק זצ״ל״ (אגרות הראיה א, אגרת רז, עמ׳ רנח).

ובספר ״הוראות שעה״ לחתן הרנ״ה הרב יוסף הלוי ז״ל, נדפס מכתב הרנ״ה לאדר״ת ז״ל: ״דרכי בהוראות אלה היתה ששאלתי בכל פעם את הרב יהושע לייב דיסקין זצ״ל, ואם מסכים להיתר – הסכים, ואם לא רצה לומר לא היתר ולא איסור, אז התיישבתי ושאלתי את הגאון הרב שמואל סלנט, ואם פסק להיתר אז הייתי מספיק בזה״ (שם, עמ׳ קכ), והאדר״ת ז״ל מעודד אותו ומחזק ידיו, שכן ״כוונתו לשם שמים – – – וכת״ר נ״ר [הוא] משבט לוי, יזכה לאסוקי שמעתא אליבא דהילכתא, הלכה ומורין כן, ויברך ד׳ חילו ופועל ידיו ירצה (שם, עמ׳ קכב).

הוראותיו של הרב נפתלי-הרץ ז״ל היו מאד מוסמכות אצל הרב, וכמו שהוא כותב להרב הגאון ר׳ גרשון לפידות ז״ל: ״ואודיע לכבוד תורתו שמורי וחמי הגאון אדר״ת ז״ל הודיע לי,

הקמת מוסד חיוני זה היתה מאורע חשוב, והקהילה שמחה לבשר ברבים. בקול-מבשר שיצא אל ״עם ישראל בקודש ובחו״ל״, מטעם ״בית ועד לראשי עדת ישראל בעיה״ק יפו תוכ״ב״ נאמר:

> יוודע לכן, אחיותי, כי מהיום שבתי להיות עדה בישראל גם אני. ימים רבים ישבתי שכולה וגלמודה, עד שהחלה תנועת היציאה מארצות הצפון ונתרבו בי אוכלוסין, ועוד היום הם הולכים ומתרבים – – – בני הוועד נוטלים על עצמם עבודה רבה ונכבדה, לכונן את העדה מהמסד עד הטפחות.
>
> עיר יפו היא עיר הנמל, עיר השער דרך בו יבואו כל עולי הארץ; עיר יפו עיר הכניסה היא, עיר המרכז לכל המושבות הנזקקות אליה בכל צרכיהן; עיר יפו היא עיר-הים, אליה יבוא כל חולה לרחוץ בשרו במימיו, ולשאוף אוירו המלוח אל קרבו, למען ישוב לאיתנו.[32]

ברם, אם בשנת תר״ן שמחה הקהילה על איחודה וליכודה, הרי כעבור עשר שנים, בשנת תר״ס, חל קרע בתוכה.[33] עדת החסידים נפרדה מתוך העדה האשכנזית ומינתה לעצמה רב מיוחד, איש-חברון, מגזע בעל התניא, הרב שניאור זלמן סלונים ז״ל.

חולשתו הגופנית של הרנ״ה ז״ל, בצירוף סבלותיו, קיצרו את ימיו, והוא הלך לעולמו בטרם הגיע לשנתו החמישים, בי״ד סיון תרס״ב, ואחרי פטירתו חיפשו ראשי קהל עדת יפו רב חדש אשר יפתח פרק חדש, אשר ״ירפא הריסות העדה, ישיב את השלום על מכונו, ויאחד שוב את העדה לגוף אחד״.

רב משפיע על הישוב החדש

לא קל היה למצוא את המועמד המתאים, שכן שאפו ראשי הקהילה שהרב יהיה גם כח משפיע על חיי הישוב החדש, אולם ידוע ידעו שרבנות יפו תלויה היא בירושלים, בהסכמת גדוליה ובתמיכת ועד כולליה, וצריך המועמד להיות מקובל עליהם.

שהרב הגאון הרנ״ה ז״ל – כל הוראותיו היו על פי מרן הגאון הקדוש ריל״ד [ר׳ יהושע לייב דיסקין] ז״ל להלכה ולמעשה״ (משפט כהן סי׳ לז, עמ׳ עט).

״ענייני היקב היו נעשים תמיד על פי הרנ״ה ז״ל, שהיה ודאי מדקדק לדעת הכל כראוי״ (משפט כהן סי׳ יג, עמ׳ כה).

אכן מלבד זה היה הרב זהיר שלא לשנות בזה גם משום כבודו של הרנ״ה ז״ל. ומעניינת תשובתו לשאלת בנו של הרנ״ה – הרב ר׳ יוסף הלוי ז״ל – שהיה המשגיח הישיר ביקב בראשון-לציון – בדבר כשרותה של תמצית מסוימת לפסח, שאביו אמנם התיר אותה, אבל ״היה משתוקק למצוא הדבר באופן יותר נאות״: – ״לבוא בגזירה [של איסור], חוששני מפני כבודו של כ׳ מר אביו הגאון הצדיק זצ״ל, שכבר הורה להיתר״ (אורח משפט סי׳ צא, עמ׳ קג).

32. מ-3000 נפש בערב העלייה הראשונה (תרמ״ב), הגיעה ל-5000 נפש בערב העלייה השניה (תרס״ד).

33. עי׳ להלן עמ׳ 82.

קם רבי יואל-משה סלומון ז״ל, אשר עיקרו היה בישוב הישן – בירושלים, ונופו בישוב החדש – בפתח תקווה, והוא שהעלה את ההצעה על מינויו של הרב מבויסק. בהיותו בר-סמכא אצל גדולי ירושלים (הגר״ש סלנט והאדר״ת ז״ל וכל ראשי הכוללים), ואצל קברניטי קהילת יפו (ר״ש רוקח ז״ל וחבריו) גם יחד, זכה הוא להיות השושבין של רבנות יפו.[34]

*

לעליית הרב ליפו קדם משא ומתן ממושך בכתב, לא על גובה המשכורת – זה לא העסיק כלל את הרב – וכשהעירו כמה ידידים ואמרו לו כי המשכורת הזעומה תספיק לו לחיים של צמצום, השיב הרב ואמר:

״אילו היה בא בעל-מלאכה, סנדלר או חייט, ושואל אותי ׳יכול אני לעלות לארץ ישראל ולחיות שם בדוחק, ואילו כשאשב בחו״ל אוכל לחיות ברווחה – איך עלי לנהוג?׳ הרי הייתי משיב לו: ׳עלה לארץ-ישראל!׳ ועתה כשהשאלה הזאת עומדת לפני, האם אנהג אחרת משהייתי פוסק לאחר?!״

ברם, מה שהטריד אותו, זו בעיית היחסים הפנימיים בקהילה ומצבה הרוחני, ואיך ניתן לחזק את בדקיה, וכמו כן הדאגה למשפחת הרב המנוח והמעמד שאפשר להעניק לחתן-הרב.[35] במסגרת עבודת הרבנות, הוא גם בדק את מצב הקשר של רבנות יפו עם המושבות אשר סביב לה, הלך הרוח של המתיישבים וכיצד יוכל לפרוש גם עליהם כנפי הדרכתו והשפעתו.[36]

״חפץ החיים והבנין עם הכרה של אהבת תורה״

הטרידה אותו מאוד בעיית ה״אדריכלות לבניין הגשר על התהום העמוק והרחב, גשר

---

34. ראה ב״שיחות הראי״ה״ (עמ׳ 269-265).

35. חתנו של הרב נפתלי-הרץ ז״ל, הרב יוסף-צבי הלוי ז״ל, היה תלמיד אהוב אצל דודו-זקנו של הרב, הגאון ר׳ מרדכי-גימפל יפה ז״ל, בישיבתו ביהוד. (ישיבה שנוסדה ע״י רי״מ פינס ורי״מ סלומון ז״ל). הרי״צ נתמנה כדיין ביפו בשנת תרנ״ז, והמשיך בתפקידו ביתר שאת בתקופת הבינים בין פטירת חותנו הרנ״ה ז״ל ובין עליית הרב ליפו. וראה מכתב הגאון האדר״ת ז״ל אליו: ״לידידי הרב המאוה״ג וכו׳ מו״ה יוסף צבי הלוי נ״י, הממלא מקום רב ביפו״ (הוראות שעה, עמ׳ קכה. עי׳ להלן עמ׳ 84).

36. בתשובה לשאלתו על היחס לרבנות מצד אנשי המפלגות שעלו מחו״ל והרוחות החדשות של פריקת עול המנשבות בעולם, עודד אותו הגאון האדר״ת וכתב לו:
״בל ישים לב למפלגות השונות שביפו ואגפיה, כי בכל זאת ישמעו לרבנים, וחלילה לא ימרו פיהם בגלוי, רק אם נדע איך לנהוג עמהם, וכבוד-גאונו נ״י כבר מנוסה ומובחן ומובהק לזה. בטחוננו בד׳ כי כדרכו מאז, כן ינהג גם בימים הבעל״ט איה״ש, ובתמימותו ובתהלוכותיו הכל יוכל – – – עלה והצלח בכל מכל כל״ (נספחות לאגרות הראיה א, אגרת ב, עמ׳ שעג).

אשר יגשר בין הציבור החי באמונתו לבין 'חלק מצעירי הישוב החדש', אשר מאשריו המתעים [עפ"י ישעי' ג, יג], הרחיקו אותו מ"רוח ישראל האמיתי". ומחשבתו היתה נתונה ל"חיפוש עצות נכונות, איך להתאים את חפץ החיים והבנין המצוי **בהמושבות**, ביסוד התקומה הלאומית שלנו, עם הכרה אמיתית-פנימית של אהבת תורה" (אדר היקר, מהדו"ב עמ' ס-סא, רעיונות לתולדות האדר"ת סוף פרק ד).

ב.

אם רבי יואל-משה סלומון ז"ל היה היוזם להזמנת הרב ליפו, הרי ר' שמעון רוקח ז"ל היה המבצע. הוא – איש המעשה רב-התושיה ורב-הפעלים, בעל-המרץ ובעל-היכולת, היה הדמות הקובעת בחיי הציבור והקהילה האשכנזית, ומעמד נכבד לו בחוגי השלטון התורכי, שליטי הארץ. גם אם לא הוכתר רשמית כראש הקהילה, הרי למעשה היה הוא הש"ר – כפי שכינוהו בראשי תיבות – ועל פיו ישק כל הנעשה במערכה הציבורית.

לצערנו, לא הגיעו לידינו אגרותיו של הרב לוועד עדת יפו, במשא ומתן אשר נמשך כשנתיים, בגלל "העיכובים שנגרמו מצד עדת ישראל בעיר בויסק שהשתדלה לטובתה, למנוע את יציאת הרב ממנה, וכן העיכובים מצד גדולי היהדות שבמדינת ליטא" (הקדמה לאגרות הראיה).

מתוך המכתבים שנשלחו מיפו לבויסק הגיעו אלינו שלושה – שנים חתומים על ידי ארבעה מראשי הקהל, והשלישי של ר' שמעון רוקח ז"ל (ושלושתם כתובים בידי מזכיר הקהילה רבי יעקב גולדמן ז"ל).

נראה שהש"ר אשר ראה את עצמו כאחראי ביותר למעמדה של הקהילה, וגם של המושבות הנאבקות על קיומן, מצא לו לחובה לשלוח את המכתב המיוחד שלו אל הרב. הנושא המרכזי שבו, הרי זו הצעתו-משאלתו שבדרכו לארץ ישראל יקדים הרב ויבקר בפריז, לשם היכירות אישית עם יועצו של הברון רוטשילד, הרב צדוק הכהן ז"ל (ואולי דרכו תתאפשר פגישה עם הברון עצמו), והיכרות זו תסייע לו אחר כך רבות בעבודתו הרבנית-הציבורית.

יש להניח שלעיני ר' שמעון רוקח ז"ל עמדה דמותו של הגאון ר' שמואל מוהליבר ז"ל והשפעתו הגדולה על הברון, שכן לא הסתפק הגר"ש מוהליבר בזה שרכש את לב הברון לענין חיבת-ציון [בפגישתו עמו בערב סוכות תרמ"ג], ויסד בעזרתו את מושבת עקרון, אלא גם מגין היה לפני הנדיב ומלמד זכות על האיכרים להצילם ממצבם הקשה, ואף הצליח לשכנע אותו לקחת תחת חסותו עשרים ושמונה משפחות מפתח-תקוה הוותיקה, אשר מצבן היה חמור ביותר (ראה מאמרו של ה' ש' טשרנוביץ, ספר שמואל, עמ' קע-קעא), ואדיר היה חפצו להגדיל ולהאדיר מעמדו של הרב החדש שישב על כיסא רבנות יפו.

איגרת ר' שמעון רוקח ז"ל

יפו, יום ל' לירח סיון, תרס"ג

ברכת עדי עד להרב הגאון הגדול, צדיק מושל ביראת אלקים, אין גומרין עליו ההלל, כקש"ת מוהר"ר אברהם יצחק קוק שליט"א.

רבינו הנעלה!

בהיות עיני ולבי נתונים לדבר עדתנו, וביחוד לדבר העומד על הפרק עתה, הוא דבר בוא הדרת גאונו לשכון כבוד בעירנו להיות לרב ליפו ולהמושבות, מצאתי לטוב להענין ליעץ את רומעכ"ת, כי לפני בואו אלינו יהיה בפאריז, להתראות שם עם הרה"ג צדוק הכהן, רב רבנים של ארץ צרפת.

הרה"ג הזה, הנהו טוב הלבב באופן היותר נעלה, ועניני הציבור בא"י שנדרשים לעזרה מפאריז, הנם נחתכים על ידו. השר הנדיב שהמושבות הנן בראשותו תחת שם חברת יק"א,[37] הנהו שומע לדברי הרב הזה, ובפרט בענייני המושבות, ובפרט בעניינים הנוגעים להרבנים. ובכן נחוץ הוא ומאוד מאוד דחוף הוא, כי הרב הזה יוקיר את כת"ר וידעהו פנים אל פנים, ובמצאו חן בעיניו יהיו דברי כת"ר נשמעים לו, ואז יעלה ביד הדר"ג לפעול פה הרבה הרבה מצידי צדדים. אז יהיו דברי הדר"ג נשמעים להכורמים, להפקידות,[38] ולכל אשר יד ושם להם בדבר הישוב, בעירות וגם במושבות, ומי שלא יהיה לרצון לפני הדר"ג, מאיזה טעם שיהיה, יאלץ לעזוב מקומו, או למצער לבלי סור מדברי הדר"ג ימין ושמאל.

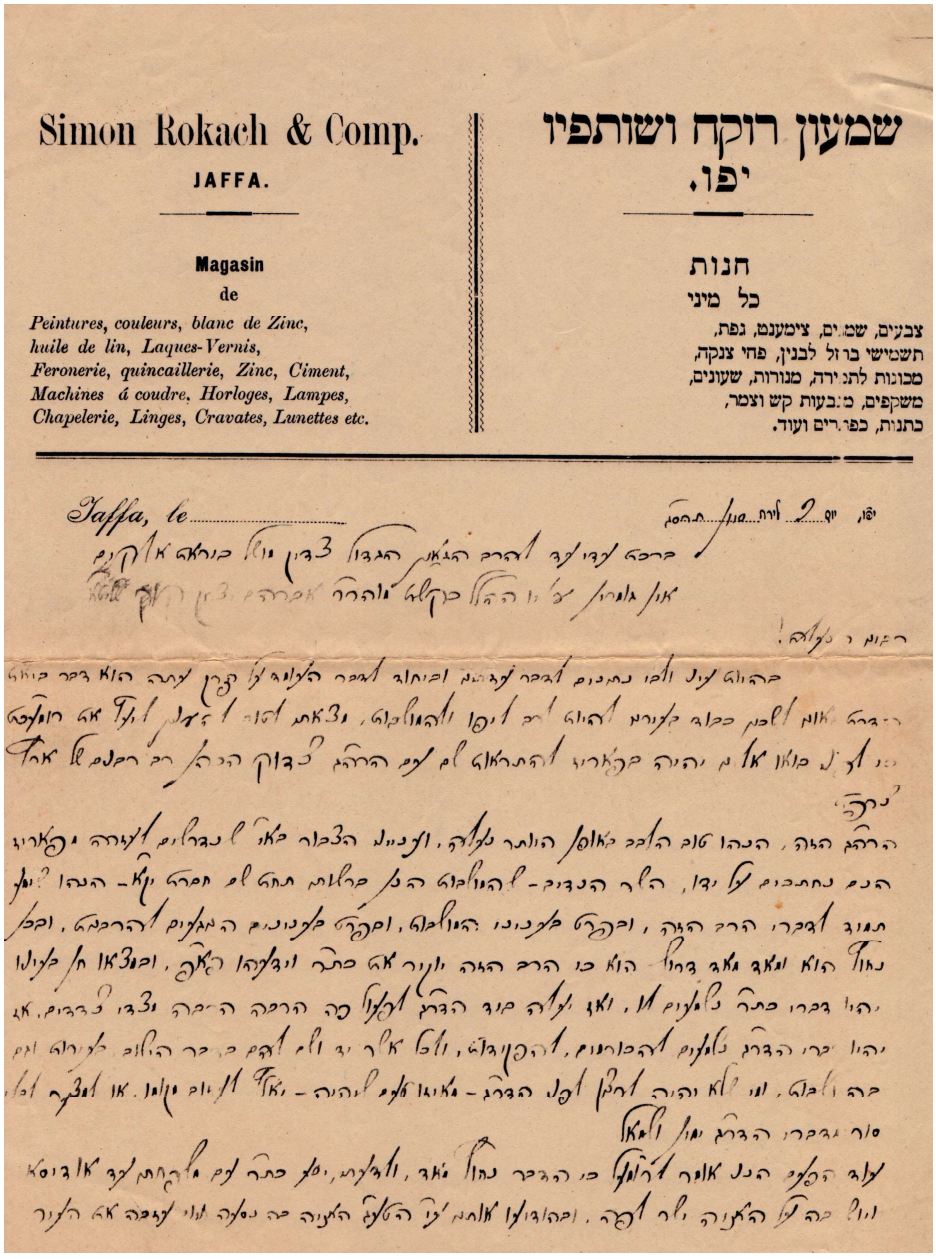
"הברון הוא עד היום אבי-הישוב"

עוד הפעם הנני אומר לרום מעלתו כי הדבר נחוץ מאד, ולדעתי, יסע כת"ר עם משפחתו עד אודיסא, ויושיבה על האניה ישר לפה, ובהודיעו אותנו ע"י הטעלגרמה האניה בה נסעה או עזבה את העיר הורדנוה אי"ה פה בשלום, וכת"ר יסע פאריזה לעמוד לפני הרב צדוק הכהן לאמר: יודיע לו כי נבחר מעדת יפו, עפ"י הסכם גאוני ירושלם, לרב

---

37. אעפ"י שהחל משנת תר"ס (ראשון בינואר 1900), העביר הברון רוטשילד את הטיפול המעשי במושבות לידי יק"א (מיסודו של הברון הירש), שמר הברון לעצמו את הזכות לקבוע את הדברים מלמעלה, על ידי מינוי שני נציגים שלו במועצת ההנהלה, ועל ידי היותו נשיא המועצה. זכותו נתבססה לא רק על השקעותיו הגדולות בעבר, אלא גם על ידי הקצבת 15 מליון פרנק למימון העזרה למושבות בעתיד.

38. בצר לו היה גם הרנ"ה ז"ל, רבה הראשון של יפו, פונה אל הרב צדוק הכהן ז"ל, ובמכתב מיום ח"י תמוז, תרס"א, הוא כותב לו: "ההכרח יאלצני עוד הפעם לבוא אל מעלת כבוד תורתו – – – לא מצאתי מקום גם כעת לכתוב כי אם לכת"ר, כי הם [הפקידים] ידחו אותי בלך ושוב כדרכם".

שמעון רוקח ושותפיו
יפו.

חנות
כל מיני
צבעים, שמנים, צימענט, נפת,
תשמישי ברזל לבנין, פחי צנקה,
מכונות לתעירה, מנורות, שעונים,
משקפים, כלי בעות קש וצמר,
כתנות, כפורים ועוד.

Simon Rokach & Comp.
JAFFA.

Magasin
de
Peintures, couleurs, blanc de Zinc,
huile de lin, Laques-Vernis,
Feronerie, quincaillerie, Zinc, Ciment,
Machines á coudre, Horloges, Lampes,
Chapelerie, Linges, Cravates, Lunettes etc.

Jaffa, le ..... יפו, יום 2 לחדש ..... תרס"ג

ליפו ולמושבות, במקום הרב המנוח ר׳ נפתלי הערץ ז״ל, – – – ויבקש ממנו הבטחה כי בהצטרכו לעזרתו באיזה עניין הנוגע להרבנות או להנהגה, יעמוד על ימינו ויהי לו ולעירו לעזר – – – וכן על כת״ר להראה שמה עם ה׳ נרסיס לעווין נ״י, הוא ראש חברת ׳כל ישראל חברים׳ וראש חברת יק״א – וזאת הלא ידע רומע״ל כי חברת יק״א תסוכך עתה על הישוב. וכן עליו לבקר את הנדיב הידוע הבארון עדמונד ראטשילד היו״ר, שהנהו עד היום **אבי הישוב**, ומוזיל הזהב הדרוש להישוב, תחת שמה של חברת יק״א, וכן על כת״ר לבקר שם את ראש לרבני פאריז (והוא נחשב על כת החרדים הממוצעים) הרב דרייפוס, כי הרב צדוק הכהן הוא ראש רבני צרפת, והוא – הרב דרייפוס – הנהו רב העיר פאריז, והדר״ג – הלא ידע כי לחברת יק״א מחלקה מיוחדה לעניני אה״ק. וראש המחלקה הוא מר מאירזאהן – איש פולאני וחרוץ גדול – ומובן הוא כי על הדר״ג לבקרו, כי ידו בכל עניני היישוב ודעתו מכרעת. – – –

יתפלל כת״ר בביהמ״ד של האשכנזים החרדים, ובו יתפלל הרב ווייסקאפ וכל החרדים לדבר ה׳, והיה על כת״ר להשתדל כי יכבדוהו לדרוש דרשה בביהמ״ד ההוא, ואחרי אשר הגאון האדר״ת שליט״א ממלא פיו שבחו דמר בדרוש, בטוח אני כי פיו המפיק מרגליות ימשוך אליו לבות השומעים והיו לו לשם וזכרונו לא ימוש מפיהם, וזה דרוש מאד לרבנותו של כת״ר פה. – – – וישתדל כי [הרב צדוק הכהן] ילך עמדו לבקר את הנדיב הבארון עדמונד רוטשילד, והביקור הזה נחוץ מאוד מאוד ויועיל הרבה, ורק עם הרב צדוק הכהן.

ועתה אגיד לרומע״ל כי לא מצאתי טוב לפרסם הדבר, ולכן לא הצעתי הדבר לפני חברי הועד, והנני כותב לו ביחוד. והיה כי יקבל כת״ר מכתבי ויסכים לעשות כן – ואני אומר לרומע״ל שנית כי יעש כן ואל יביט על שני מאות הפרנקים שיעלו לו להנסיעה, כי יוחזרו לו פה אי״ה, ואז – בהסכימו לנסוע – יודיעני בטעג׳ כי יסע, ואשתדל פה כי ידידי היקר הר״פ האלצבערג נ״י שיש לו מכירים בפאריז יכתוב למכיריו שם, שיהיו לעזר להדר״ג, ואני אמנם חושב אני כי לאיש חכם ונבון כהדר״ג אין דרוש לו כתבים ולא מסייעים, אך בכל זאת הנני מכין בזה ״כתב הרבנות״ שנערך עפ״י הצעתי להדר״ג, אולי יהיה דרוש לו באיזהו מקום. והנני להגיד לו גם כי כל אלה שהזכרתי כי לכת״ר יהי׳ דרוש לבקרם, מדברים או למצער מבינים, שפת אשכנז צחה, ובהיות רומע״ל מקורלאנד, בטוח אני בו שמדברו נאוה אשכנזית.

והנני מסיים בכי טוב ויהא רעוא דתתקיים במר ואברכך ואגדלה שמך והיה ברכה כברכת מכבדו ומוקירו כערכו הרם ונשא.

שמעון רוקח[39]

---

39. האיגרת המקורית שמורה ב״ארכיון הציונות הדתית״ בירושלים.
מתוך האיגרת הארוכה-המפורטת הזאת, בוקעת ועולה דמותו הציבורית המיוחדת של ר״ש רוקח ז״ל, ועי׳ עליו ב״אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו״ של דוד תדהר, עמ׳ 68. וראה

מסיבות שונות לא יצא לפועל הביקור בפאריז, כפי שעלתה במחשבתו הטובה של ר׳ שמעון רוקח ז״ל, אולם הש״ר דאג להודיע על המינוי הזה במכתב לרבה של יהדות צרפת, ומתוך תשובתו-ברכתו מתברר שגם מבלי שידע את הרב פנים אל פנים, שמע את שמעו הטוב, ושמח מאוד על הבחירה המוצלחת של קהילת יפו:

״רב תודות לכם על הבשורה הטובה אשר הואלתם לבשר לי. שמחתי לדעת כי אחב״י בעיה״ק **יפו**, לא יהיו עוד כצאן בלי רועה ומה תגדל שמחתי בדעתי כי שמתם לכם לראש את כבוד הרב הגאון ר׳ אברהם יצחק הכהן קוק שליט״א, אשר **שמעו הטוב הולך בכל המדינות**״ (החבצלת, גל׳ כ״ו תמוז תרס״ד).

ג.

״בוא יבוא נא רום גאונו״

והרי לפנינו מכתב מזרז, שנכתב בראשית חורף תרס״ד ונחתם על ידי ראשי קהילת יפו:

ב״ה, יום כ״א לחודש מרחשון, תרס״ד.
שלום וברכה להרב הגאון הגדול כו׳ וכו׳,
כקש״ת מוהר״ר אברהם יצחק הכהן קוק שליט״א.
רבינו הנעלה!

היום הזה קיבלנו מכתבו הנכבד המודיע לנו כי כבר הי׳ מוכן לנסוע, ורק השמועה ממחלת הח״ר [החולי-רע] בבית-לחם, ריפתה את ידיו. והננו חוזרים על דברינו גם בנידון דידן ואומרים, כי פחד מחלת הח״ר איננו בחורף, כי אין כוחה של המחלה - - - אם באה לפעמים רחוקות – אלא בקיץ. ובכן יבוא נא רום-גאונו ומשפחתו ישר לפה, כאשר כבר כתבנו למעלת כבוד-תורתו, ואל יעכבהו נא שום דבר. כי כל העכבות שנתעכב עד כה, דיים והותר להיות לטובה, ובוא יבא מעתה **בהקדם האפשרי** הוא וכל אשר לו, ובע״ה ישמח כת״ר בעדתו ועדתו בו. והיה לברכה בקרב הארץ.

כעתירת מכבדיו ומוקיריו כערכו הרם ונשא, מנהלי הועד פה עיה״ק יפו ת״ו.

נאום שמחה נאוואוואלסקי. נאם בצלאל הכהן לאפין.[40]
נאום שמעון רוקח. נאום פיוויל האלצבערג.

מכתב-הברכה הנלבב אשר שלח אליו הרב, כשזכה לתואר-כבוד מאת מלך אוסטריא – אגרות הראיה א, אגרת רא, עמ׳ רנד.

40. מארבעת יקירי-יפו החתומים כאן, היה לי העונג להכיר רק אחד מהם – ר׳ בצלאל הכהן לאפין ז״ל – והיה זה ביומי הראשון בארץ-ישראל, כ׳ תמוז תר״ץ עי׳ שחר אורו עמ׳ 75). כשזכיתי לדרוך על אדמת הקודש, בו-ביום, בחוף יפו, החליט מקבל-פני מטעם ישיבת ״מרכז

ב"ה. עה"ק יפו תובב"א. תרס"ד

הזמנה

הנם בא לעיר!

ביום יע"ק לסדר „איש ראש לבית אבותיו הוא"

בבוקר

בוא יבוא באניה על ים יפו הגאון הצדיק פאר הזמן

ר' אברהם יצחק הכהן קוק נ"י

והננו מזמינים את כה"ר להיות נלוה אתנו על

חוף הים בקבלת פני

רבינו הכהן הגדול

אשר זכינו להאיר אורו על קהלת עדתנו בעה"ק

יפו והסביבות.

ועד העיר.

וסוף סוף אנו קוראים במכתב של הרב אל האח הצעיר ר' שמואל הכהן קוק ז"ל: "עניין הנסיעה ב"ה, כפי הנראה שנוציאה בחסדי השי"ת אל הפועל באלו השבועות, כי הם מאיצים בדבר, וכן עוזרים להם מירושלים לזרזנו בזירוזין. ובאמת מה תועלת באיחור,

---

הרב" שהעלתני ארצה, רבי שבתי שמואלי (שליט"א) [ז"ל], להציגני בפני ר' בצלאל ז"ל, הואיל והוא תרם תרומה נכבדה למגבית המיוחדת שערך מרן הרב זצ"ל להצלת שרידי בני הישיבות מרוסיה הסובייטית. וכך זכיתי לבקר בביתו בתל-אביב ברחוב ר' יהודה הלוי, ואף להתכבד בספר שהופיע לכבודו במלאת לו שבעים שנה.

ר' בצלאל ז"ל אף הוא נהג טובת-עין, וכשבאתי לבקרו בשנייה, באחת השבתות בשלהי חודש מנחם-אב, לקחני והלך אתי אל רבי אלחנן שיינזון ז"ל, מיקירי תל-אביב, שאף הוא היה ממעריצי הרב, ותרם בעין יפה למגבית מיוחדת זו. וראיתי אז כיצד יקירי תל-אביב מכבדים זה את זה ושמחים בכל מעשה טוב שעשו.

הלא סוף כל סוף אי אפשר לבטל חלילה עניין ישיבת ארץ ישראל, בשביל חששות ומיחושים" (אגרות הראיה א, אגרת טו, עמ' יד).

וכשהגיעה הידיעה לבית חותנו לשעבר, הגאון האדרת ז"ל בירושלים, עוררה שמחה רבה, ומיד שיגר אליו את השורות הבאות:

כשמחת בקציר וכמים קרים על נפש עיפה, היתה לנו הודעה - - - מר' פייוויל הפאריזי (הולצבערג), כי קיבלו מכתב כת"ר שיחי' שעלה יעלה בשעה מוצלחת. לדעתי יזהירם שלא יעשו בני יפו הי"ו פומבי של כבוד בבואו אליהם - - - חוששני שהזיק לי הכבוד העצום שהיה לי - - - וגם שלא יביא עלינו על ידי הכבוד קנאת צרי-עין בהצלחתו, וד' ישמרהו ויצליחהו בכל מעשיו ודרכיו.

אדר היקר, מהדורת ירושלים תשכ"ב, עמ' צב, אגרת יג

מודעות מאירות-עינים:
"חכם בא לעיר" !

יש להניח שהרב בענוותו אמנם מילא את בקשת-הדרכת חותנו, אולם קהילת יפו לא ויתרה על זכותה לקבל את פני רבה החדש, אשר שמו הולך לפניו, בכבוד הראוי לגדול בתורה.

וכשנתברר לאנשי הועד יום הגיעו לנמל יפו, פורסמו מודעות מאירות-עינים "חכם בא לעיר", בהן הזמינו את רבני ישראל ותלמידי חכמים שבמושבות ואת הציבור בכללו "להיות נלוה אתנו על חוף הים, בקבלת פני רבינו הגדול, אשר זכינו להאיר אורו על קהילת עדתנו".

והרי המכתב אשר הקדימו ושלחו ראשי הקהילה לביירות, אשר אליה עמד הרב להגיע בדרכו ליפו:

ב"ה, יום כ"א לחודש אייר, תרס"ד.

ברוך הבא בשם ה' !

כבוד רבינו הגאון הגדול, אין גומרין עליו ההלל, כקש"ת [כבוד קדושת שם תפארתו] מוהר"ר אברהם יצחק הכהן שליט"א.

רבינו היקר !

היום הזה נתכבדנו לקבל הטעג' [הטלגרמה] של כת"ר מסטאמבול. ואמרנו לשלוח מאתנו אנשים לביירוט לקבל פניו, אבל לדאבון לבבינו לא תהא בשבוע הבא שום אניה ההולכת מפה לביירוט, ואם נסענו באניה ההולכת היום, היה עלינו לרדת ביום-שבת-קודש בביירוט, וזה כמובן לא לרצון להדר"ג ולנו. ולכן הננו ממלאים ידי ידידינו היקרים האחים לבית עלשטיין הי"ו שבביירוט, להמציא ברכתנו גם בפה גם בכתב דנא.

ברוך הוא רומע"ל [רום מעלתו] לה' וברוכים הם הבאים עמדו ממשפחתו היקרה, ברוכים הבאים! וביום ו' הבא נזכה איפה לקבל פניו בתוככי עה"ק יפו ת"ו, ועל החוף נגיש להדר"ג ברכתנו במו פינו והבאנוהו אי"ה בשלום ובשמחה העירה.

והננו מכבדיו ומוקיריו כערכו הרם ונישא, חברי הועד פה עה"ק יפו ת"ו.

נאום שמחה נאוואוואלסקי נאום שמעון רוקח

נאום פייוויל הולצבערג נאום בצלאל הכהן לאפין

נאום יעקב גולדמאן.

ואמנם קיבלו את פני הרב ברוב עם וברוב פאר ברדתו מן האניה ובכניסתו לתוככי יפו. ליד בית התלמוד-תורה "שערי תורה", הוקם שער מכפות תמרים מקושט בפרחים, ועל השער התנוססו הפסוקים:

אך קרוב ליראיו ישעו לשכון כבוד בארצנו (תהלים פה, י).

ברוך הבא בשם ד' ברכנוכם מבית ד' (שם, קיח, כו).

תאור מלא של קבלת-הפנים החגיגית וכניסת הרב לעירו, ותיאור השבת הראשונה, הרי הם כתובים על ספר שיחות הראיה, פרק כ"ט, עמ' 283-278.

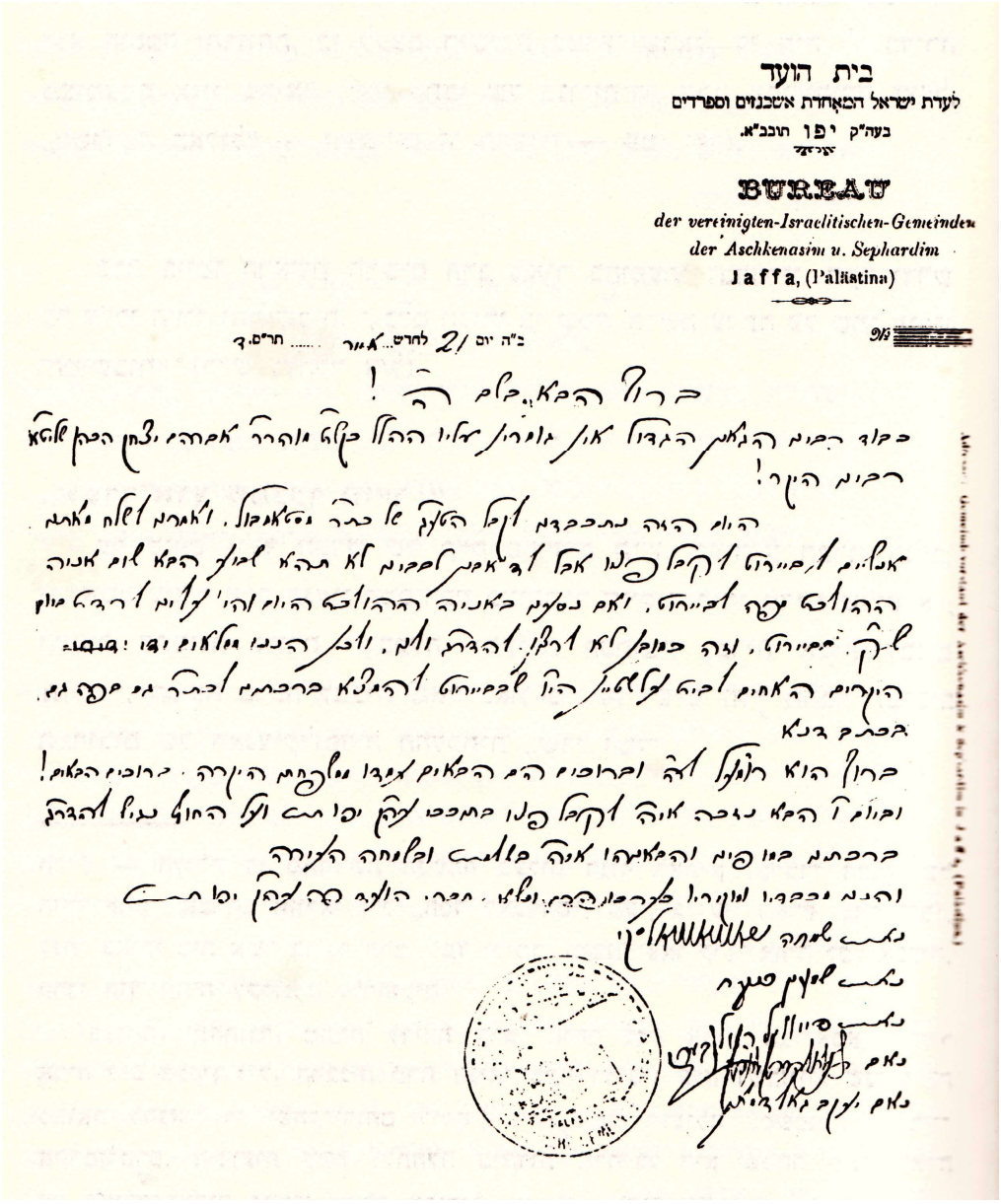
הדירה אשר הוכנה עבור הרב, היתה בשכונה חדשה – שכונת אחוה – אשר צצה בין השכונות "נוה-צדק" ו"נוה-שלום", ובה שורת בתים אחת. דירת הרב היתה בקומה השניה של בית בנימין גורונציק ז"ל, וזהו הבית הפינתי ברחוב אחוה 21.[41]

כשהגיע הרב אל הדירה וראה את חדריה המרווחים אמר, שכל זה הוא הוספה והרווחה, כי לעצם הישיבה בארץ-ישראל, די היה לו בדירה מצומצמת איזו שהיא.[42]

---

41. עי' להלן עמ' 199-198.
זכות היתה לי, שבלילה הראשון שלי בארץ-ישראל – אור לכ"א תמוז, תר"ץ – הלילה בו מתחדשת הנשמה בעלות הגוף לאה"ק [כדברי הסבא של החיד"א, ר' אברהם אזולאי ז"ל "חסד לאברהם", מעין ג עין הארץ, נהר יב], לנתי באותו בית אשר בו גר הרב, למד ולימד, וממנו יצאו קרני אורה לכל אפסים, קרני הוד תורה לקרובים ולרחוקים (עי' שחר אורו עמ' 77-76).
בקומה התחתונה, מתחת לדירת הרב, היתה גרה אחות אבי-אבא, מוה"ר אריה ליב מנקין ז"ל, הרבנית מרת הניא-רבקה דריבין ע"ה [שבזיווג שני היתה נשואה להגאון ר' יצחק-ירוחם דיסקין ז"ל] (עי' שחר אורו עמ' 293), האם הדגולה, למשפחות דריבין-אקרמן-טרס, הידועות לשם ולתהילה ביהדות ארה"ב. היא שמחה מאוד לארח את העולה-הצעיר החדש שעלה מרוסיה, בן בנו היחיד של אחיה. אאמו"ר הרב ר' פתחיה מנקין ז"ל, אשר גדל בעירה בפולטבה וחמודות היה לה כבר משחר-ילדותו, כי היה אבא ז"ל חביב עד לאחת על כל המשפחה, בשקידתו בלימודיו, ביראתו הטהורה ובמידותיו התרומיות.

42. מפי כתבו של בנו-יחידו, הרב צבי-יהודה זצ"ל, לשלושה באלול, ירושלים ה'תרצ"ה, עמ' יד, מהדו"ב חלק א' סע' כה, עמ' מ.

בית הועד
לעדת ישראל המאחדת אשכנזים וספרדים
בעה"ק יפו תובב"א.

BURAU
der vereinigten-Israelitischen-Gemeinden
der Aschkenasim u. Sephardim
Jaffa, (Palästina)

"ברוך הבא בשם ה'"

ד.

כבר ביומו הראשון, הרשים הרב מאוד בהופעתו ובדבריו, חקר ודרש על צרכי העיר והמושבות, ו"כולם הכירו כי שמש חדשה עלתה על שמי עירנו והמושבות" (ר' שלמה רוהלד ז"ל, שמע שלמה עמ' 17. ועי' עליו לנתיבות ישראל ב מאמר כט).

"אשרך ארץ שמלכך נה"ר!"

על טופס "ועד הקודש של ק"ק ספרדים הי"ו, בעיה"ק חברון תו"ב, ובראשם עט"ר הרב הגאון המפורסם כמוהר"ר חיים חזקיהו מדיני שליט"א", העיטור בתמונת מערת המכפלה, ומעליה הכתובת "ברית אבות לבנים תזכור", הגיעה ברכה לבבית מאת גאון מובהק ישיש זה[43] מחבר הכרכים המרובים של האנציקלופדיה ההלכתית "שדי חמד":

> ב"ה, יום ב' לסדר נשא את ראש, אתם חיים על האדמה (לפ"ק) (ב' בסיוון תרס"ד)
>
> מעיר בתי אבות, אלפי שלומים וברכות מרובבות, למע"כ ידידי אהובי הכהן הגדול, הרב הגאון המפורסם לתהלה ולתפארת, כמהר"ר אברהם יצחק הכהן קוק, מח"ס היקר ונחמד עיטור סופרים, המאיר לארץ ולדרים.

רב גדול בישראל

אחדשה"ט ברגשי אהבה,

כשמחה בקציר מלאו חדרי לבבי רגשי גיל וחדווה, בהגיע לאזני השמועה

---

43. הערכה רבה היתה בלבו של אותו גאון ישיש כלפי הרב הצעיר של קהילת זוימל (רבנותו הראשונה של הרב), מאז שלח לו את הערותיו ל„שדי חמד" (ראה "משפט כהן" סי' קמז, עמ' שנב), וכבודו עלה בעיניו עוד יותר כשהגיעו לידו שני הקבצים "עיטור סופרים" שיצאו בעריכתו, ואשר בהם הופיעו גם ביכורי-תורתו (עי' טל הראי"ה עמ' עו ואילך. שיחות הראי"ה פרק יב.. וכשביקש "רב גאון בדורנו" מהחח"ם ז"ל, שיחזור וידפיס באחד מכרכי "שדי חמד" את המאמר החשוב "זוהר אור בהיר" שהופיע ב"עיטור סופרים" (המאמר נדפס אז בהעלמת שם מחברו, לפי דרישתו המפורשת של המחבר האדמו"ר-הגאון ר' זאב טוועריסקי זצ"ל מרחמיסטרייווקא, עי' מאבני המקום יג, עמ' 43-18), פנה החח"ם אל הרב העורך הצעיר של "עיטור סופרים בכתב-משאלה (מובא בטל הראי"ה עמ' רחח-רמט, ובמלואו באגרות לראי"ה מהדו"ב סי' טו):

> "לכבוד רב רחימאי הגאון המפורסם לשבח ותהילה, דרופתקא דאורייתא, חריף ובקי, משנתו זך ונקי, כקש"ת מוהר"ר אברהם יצחק הכהן קוק אבד"ק זוימל, שליט"א. – – – עתה עלה בדעתי לשאול מכבוד תורתו הרמה, אולי יש בידו מה להוסיף על הדברים ההם – - ויהיה נכון לפניו לספחם אל המאמר ההוא, ויסלח כתה"ר לשלחו לווארשא, להמו"ל ר' יוסף לעוו נ"י – – – והנני דורש שלומו וטובתו באהבה רבה.
>
> הצעיר חיים חזקיאו מדיני המכונה חח"ם

ואמנם נענה הרב לבקשת החח"מ ושלח לו כתוספת-ברכה את המאמר החשוב "ריהטא דחקלאי" שנדפס ב„שדי חמד" (סוף חלק ג, מערכת ב), ועתה חזר ונדפס בסוף המהדורה המחודשת של "עיטור סופרים", ירושלים, תשל"ד, מהדו"ב ה'תשע"ב.

המרנינה, כי דרכו רגליו על אדמת הקודש, לשאת נזר הקדש ועטרת הרבנות בעיר חוף אה"ק היא עיה"ק יפו תו"ב.

מאוד מאוד שמח ועלז לבבי בבחירת עדתו, באיש אשר בישראל ירבו כמותו, אשר שאר רוח לו להנהיג צאן מרעיתו, צאן קדשים בדרך העולה בית אל. בו בטח לבי כי יטע בקרב עדתו מבחר מידותיו וענות צדקותיה שבהן יתפאר רומע"כ, וירעם בשדי תנובות האהבה והאחווה, להחזיק במעוז השלום שבו העולם קיים, ורק בו מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל. אשרך ארץ יפו שמלכך נה"ר, הנה"ר הגדול הזה אשר מחזה ש' יחזה. מקירות לבבי הנני שולח לו ברכתי "ברוך הבא" ויהי נעם ה' עליו להשכילו ולהצליחו במשרתו החדשה, יאריך ימים על כיסא רבנותו, יהי ה' אתו ויעל מעלה מעלה ויתן חינו בעיני כל ולסור למשמעתו, ועד זקנה ועד שיבה ירוה עונג ונחת באה"ק עד בלי קץ, כנה"ר וכנפש ידידו עוז... תדרשנו לטובה ולברכה תכק"י.

חיים חזקיהו מדיני המכונה חח"ם

ופה ישית בגאון גליך (איוב לח, יא) – ביפו ישית בגאון גליך!

בראשית-רבה סוף פ' כג

כי שפע ימים יינקו (דברים לג, יט) – זה ימה של יפו שגנוז לצדיקים לעתיד לבוא.

ספרי, שם

עיה"ק יפו יש לחבבה מצד שהיא גבול המסומן בתורתנו הקדושה – "גבול ים" (במדבר לד, ו), ומצד שבה הלך יונה הנביא ע"ה, שבודאי כמה וכמה תיקונים השריש בהליכתו לדורות, ובה הובאו הדוברות לשלמה המלך ע"ה לבנין בית–המקדש, כמו שכתוב בדברי–הימים ב' ב, טו. ולשיטת הירושלמי יומא פרק ג הלכה ח נעשה הנס לנקנור [ולדלתותיו] פה נמל יפו עיה"ק.

אגרות הראיה א, אגרת טל, עמ' לה

פרק ב

בשעריך ירושלים

א.

עם גדול-התורה בחג מתן-תורה

ירושלים – משאת נפשו של כל אדם מישראל, ירושלים – שהיתה חלום-נעוריו של הרב, ירושלים – שבה שכן פאר חותנו הגדול, הגאון האדר״ת ז״ל, אליה רצה הרב לעלות עם הגיעו ליפו. נכספה וגם כלתה נפשו של הרב לעיר-האלקים, קדוש משכני-עליון, מיד עם עלייתו לאה״ק, אולם נאלץ היה להיעצר במקומו החדש עד אחרי חג השבועות, ורק אחרי החג עלה בדחילו ורחימו אל עיר הקודש והמקדש.

את החג השבועות חגג הרב בקהילתו החדשה, ביפו, והיה זה לה ולו החג הראשון בצוותא – ״יום אור-אורים לשמים ולארץ – וחסן ישענו לעטרנו בעטרת-נצח וקרני-הוד״ (אגרות הראיה ג, אגרת תתכט, עמ׳ קד) – ובית הכנסת ״שערי תורה״, נתמלא אורחים שבאו לשהות במחיצתו של הרב החדש, גדול-התורה, בחג מתן-תורה, ובהם כמה וכמה אנשי ירושלים, שירדו ליפו להבריא בין גלי-ימה.

בין האורחים בלט ביחודו ת״ח ירושלמי צעיר, ׳צניע ומעלי׳ (כתובות סב, ב), הרב יעקב משה חרל״פ (בנו של דיין בית-דינו של הגר״יל דיסקין ז״ל, הרב ר׳ זבולון ז״ל), אשר לפי פקודת הרופאים נאלץ גם הוא לרדת ליפו למנוחה ולהבראה, לאחר שנחלש משקידת תלמודו.

וכך נתגלתה להרב בחג-הביכורים קרן אור מביכורי ירושלים-של-מעלה. וכשם שבן-ירושלים מופלא זה, התרשם עמוקות מעוצם רוממות אישיותו האצילה של הרב, וקריאת פיוט ה״אקדמות״ מפי הרב עשתה עליו רושם כביר, וכבר בו-בחג התקשר אליו בקשר נשמתי, כך התרשם גם הרב מיקרת-רוחו וענוות-נפשו, תורתו ויראתו של הלמדן הצעיר יליד עיר הקודש, אשר יצק מים על ידי גדוליה-צדיקיה, והעניק לו את מלוא תשומת לבו וחיבתו.

בנו של הגרי״מ חרל״פ ז״ל, הרב ר׳ חיים זבולון ז״ל, מוסר בשם אבא, כי אחרי שיחתו הממושכת של הרב אתו, שהיתה מאוד עשירה ומאוד מגוונת, בסוגיות-הלכה שהעסיקו אותו, ובנושאים רוחניים-רמים שביקש להם הסבר, הרגיש שדברי הרב – העיונים המעמיקים שלו והסברותיו המאירות – הדליקו אותו כולו בלהבתו. הוא הרגיש שכל גשמיותו נתבטלה, שבצל-קדושתו של הרב – ״צילא דמהימנותא״ – התרומם גם הוא לעולם עליון יותר, לעולם רוחני נעלה.

אחרי כמה פגישות נוספות כתב הגרי״מ ז״ל על פנקסו: ״הצדיק הנשגב, גאון הדעת והתבונה, כשבא לארץ-ישראל, כל העולם כולו משיג צורה אחרת, וביחוד ארץ-ישראל. – – – רבים רבים מתעלים לרגל בואו של הצדיק הזה, ונהירין שבילי דרקיע לשבילי דתלמודא, וכולהי תלמודא – נגלה ונסתר – מתחילים להיות מאירים בלבב כל יחיד ויחיד, אשר אך חפץ להקשיב, להטות אזנו לקול הדופק״ (הד הרים, עמ׳ נו, מהדו״ב אגרת כה, עמ׳ סג).

וכשם שחזר רבי יעקב-משה ירושלימה, כולו נרגש ממה שראה וממה ששמע, ובנפשו התחוללה תמורה גדולה, כך חשו-הרגישו – מי יותר ומי פחות – תלמידי-חכמים אחרים שנזדמנו ליפו, וכל אלה חזרו וסיפרו גדולות על הרב החדש של יפו.

ירושלים כבר ציפתה בכליון עינים לביקור, עיניהם כבר רצו לראות מקרוב את הדמות הרבנית, אשר כה מרבים לספר עליה.

״וכבוד גאונו יכהן פאר בכהונה גדולה״

עובר לעלייתו לירושלים הגיעו מכתב חותנו הגאון האדר״ת ז״ל, ובו הדרכה מתאימה:

> בכל עוז תשוקתי לחזות את פניו בשמחה וגיל, בהקדם האפשרי בעזה״י, בכל זאת מצאתי להעירו כי יחשוב דרכו מקודם, כי בודאי יתמהמה פה יותר ממה שיחשוב בעצמו, ולכן יעשה דרכו לפה עיה״ק במתינות – – – ובודאי נדרש לו לדעת מקודם צרכי-עירו ומחנה קדשו ת״ו [בכדי להציגן בפני ראשי הכוללים בירושלים], אשר עליו להיוודע בטרם בואו הנה. – – – וה׳ יזכנו לראות עיר קדשנו בתפארתה וארמון על תילו, וכבוד גאונו יכהן פאר בכהונה גדולה במהרה.
>
> אדר היקר, מהדורת ירושלים, עמ׳ צה-ו, אגרת יז

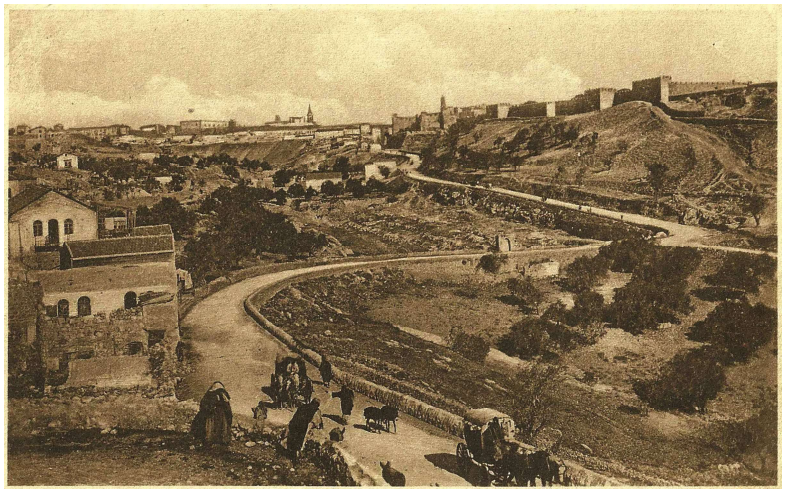
ב.

״נשמה גדולה צמאה לא״י ולירושלים״

על כניסתו של הרב לעיר, מספר הגרי״מ טוקצ׳ינסקי ז״ל, שהיה בין הבאים לקבל את פניו:

״אהבתו לארץ-ישראל היתה מופלאה. בעודנו ילד קטן נמשך לבו לזו הארץ בכליון נפש. אני לא ראיתי בואו לשערי ארץ-ישראל, שמספרים שהראה התחבקות כעין זו של ר׳ זירא ור׳ אבא

וחבריהם, בדרוך רגלם על סף ארץ ישראל [עי' כתובות קיב], אבל הייתי נוכח בבואו, בשנת התרס"ד – בפעם ראשונה לירושלים עיר-הקודש. בתחנה קיבלנו את פניו, יחד עם חותנו הגאון האדר"ת זצ"ל ורבנים ונכבדים רבים. כאשר עברה עגלתו – שהייתי גם אני בתוכה – על פני הר-ציון, וראה את חומת העיר, קרע כדין בעינים זולגות-דמעה וקדרו פניו, אבל מיד שנכנס לעיר פנימה – רוח אחרת נסכה עליו, זכה להיות בירושלים פנימה! ופניו צהלו ונהרו, כאילו מרחף בשמי מרומים. בהגיענו לבית הגאון האדר"ת זצ"ל, התעלס עם כולם בחידושי-תורה, ביחוד מעניין ירושלים וקדושתה, ואחרי קבלת הפנים עלה על גג הבית להתבודד קצת.

ירושלים בדרך לתחנת הרכבת

למחרת היום כשבאתי לבית הגאון האדר"ת זצ"ל – לחש באזני ר' מאיר-דוד נ"י, שהוא חושש מאוד לבריאות הרב-האורח: 'שעות שלמות ורבות ביום ובערב הוא מטייל על הגג, בדביקות בחדות-עוז והשתפכות-נפש, עיניו לשמים וכאילו אינו יודע את נפשו'... אח"כ כשהשיחה נסבה עם הגאון האדר"ת זצ"ל על ענין הערת ר' מאיר-דוד, אמר האדר"ת זצ"ל: "נשמה גדולה שוכנת בקרבו, והיא צמאה כל כך לארץ ישראל ולירושלים".[44]

---

44. כעבור שנים אנו קוראים כמה נכספה וגם כלתה נפשו להסתופף בחצרות ה' בתוככי ירושלים. ומדי פעם בפעם כשהשתרג עליו עול-ציבור, העלה בדעתו רעיון להניח את הכל, ולמצוא לו פינה קטנה בעיר הגדולה לאלקים.
"עיקר הקדושה והמעלה [של ארץ ישראל] תלויה דווקא בירושלים – "ודבר ד' מירושלים", אלא שקדושת ירושלים מאירה בכל ארץ-ישראל – – – ופשוט הדבר שמצוות בניינה קודם וגדול משאר ערי-הקודש, וראיה לדבר שבגמרא ברכות דף ו, ב, אמרינן שהמשמח חתן וכלה שכרו הוא "כאילו בנה אחת מחורבות ירושלים", ולא נאמר סתם "מחורבות ארץ ישראל"

"כיצד הוא מחזיק מעמד
כשיום-יום הוא רואה את הר-הבית בחורבנו?!"

דירתו של הגאון האדר"ת ז"ל היתה בעיר העתיקה, במקום גבוה והיה שם אשנב אחד בבית, שדרכו אפשר היה לראות את שטח הר-הבית. כשהגיע הרב בפעם הראשונה לדירת חותנו-לשעבר, והציץ דרך האשנב הזה – נרגש ונרעד כולו, ולבו התפלץ מצער ומכאב. לאחר שיצא מן הבית, אמר לקרובים: תמה אני על בעל נפש רגישה כצדיק זה, כיצד הוא מחזיק מעמד, כשיום-יום הוא רואה את הר-הבית בחורבנו...

ואמנם מוסרים, שבימיו האחרונים אמר האדר"ת למקורביו: "חשבו שעשו לי טובה שנותנים לי דירה, שממנה ניתן לראות את הר-הבית, אבל באמת קיצרו בזה את ימי..."

וכך כותב הרב על האדר"ת בספר שהוציא לשמו במלאת שנה לפטירתו:

> אהבת השי"ת ויראתו, היתה חקוקה עמוק עמוק בנפשו; אהבתן של ישראל היתה קבועה בתוכו בקשר כפול, מצד האהבה הפשוטה של הנטייה הטבעית הישרה לאהבת עמו, ומצד ההשפעה האלקית מפני שהוא עם–ד', עם קדוש שבו בחר ד' לנחלה מכל העמים אשר על פני האדמה. וכן היתה אהבת ישראל מרחבת בלבבו את אהבת השי"ת, צור ישראל ומעוזו. ועל שני אלה היסודות הבריאים והרעננים, היתה בנויה אצלו אהבתו העזה לארץ–ישראל וחיבת ציון. באהבה רבה ובגעגועים נפלאים, שקשה למצוא דוגמתם. היה מקושר לאהבת ארץ–חמדה, כל שיחו ושיגו, חושיו ורגשותיו, היו נתונים תמיד לאהבת ארצנו הקדושה ולציפייה לישועתן של ישראל עליה, לראות ירושלים בהודה ותפארתה, ישראל בגדולתן, ובית קדשנו ותפארתנו על מכונו – זה היה תמיד יסוד ציוריו הפנימיים, המחיים את רוחו.
>
> אדר היקר עמ' לב[45]

– – – והננו רואים גם עתה – כל תלמידי-חכמים וצדיקים, משתוקקים להקדים ישיבת ירושלים ורבים עולים לרגלים גם עכשיו, ומתפללים מוספים אצל הכותל המערבי שיבנה במהרה בימינו, בקדושה ובהתעוררות נפלאה" (אגרות הראיה א, אגרת לט, עמ' לה).

45. בקונטרס הנפלא "נפש דוד", שהוא מעין צוואה שכתבה הגאון האדר"ת ז"ל, לשם הדרכת בניו בהנהגותיו, אנו מוצאים שורות מרגשות על חיבת ירושלים, ועל הגעגועים לארץ-הקודש בכלל ולבית-המקדש בפרט:

"אין דבר אשר יביאני לידי בכי תיכף, כמו שמביאני זכרון ירושלים עיר קדשנו ובית תפארתנו, גלות השכינה, גלות התורה וגלות ישראל, אשר ברגע התבוננני במו – זולגות עיני דמעות.

וכאשר הייתם אתם בני הי"ו ילדים קטנים – – – והייתי אומר לחנככם במצוות, דרך שיחתי עמכם [היתה]: נלך או נזכה לילך לבית-המקדש, נזכה לעלות לרגל, להתפלל במקום המקדש והקודש, וכיוצא באלו – – – תיכף על אתר נתמלאו עיני דמע-גיל מאין הפוגות, עד כי בושתי מהאנשים העומדים אצלי. וכן גם עתה, ברגעי כתיבת הטורים האלה, עיני מלאון דמעה, עד שכבדה עלי הכתיבה – – – ואני תפילה תמיד, יחנני ד' בחסדו וחמלתו עלי, לעלות

הגאון האדר"ת זצ"ל
באדיבות מרכז תיעודי "בית הרב"

ואכן מופלאה היתה מידת חיבת-ירושלים של הגאון האדר"ת ז"ל, ועל כך שמעתי מפי הרב את הדברים דלקמן:

מעשה בקהילה אחת (שמשום כבוד הנידון איני מזכיר את שמה), שהרב הגיע בה לזקנה מופלגת, ומשנתברר לו שאיננו ממלא חובתו לקהילתו כראוי, הזמין את תושבי המקום והציע להם מרצונו הטוב שכבר בחייו יביאו רב צעיר, שימלא את מקומו – ואמנם כך עשו. אולם לא עברו שנים מרובות, הרב הצעיר הלך לעולמו, על פני הרב הזקן. כי אעפ"י שהדבר נעשה לפי הצעתו של הרב הזקן, ומרצונו הגמור, הרי כנראה כשהדבר הגיע למציאות היומיומית, הרי אי-שם בחדרי הלב היו קפידות וכו' [עי' מדרש-תנחומא פ' וזאת הברכה, באותה שעה אמר משרע"ה: מאה מיתות ולא קנאה אחת].

והמשיך הרב ואמר: סיפור-מעשה זה שמעתי מפי האדר"ת ז"ל, ועתה צאו וראו כמה גדולה היתה חיבת-ירושלים שבלב הגאון האדר"ת, שאעפ"י שידע מה שקרה באותה קהילה, שהרי כאמור הוא שסיפר לי אותו סיפור, הנה כשהגיעה אליו ההצעה של רבנות ירושלים – על פי משאלתו המפורשת של הגאון ר' שמואל סלנט ז"ל – לבוא ולמלא

לארץ-הקודש בטהרה, במהרה במהרה, ולתקן שם בשארית-ימי-חיי את אשר העויתי בכל שנות-הבלי, ולהשיבני בתשובה שלמה לפניו יתברך שמו".

ובמכתב לדורש-לציון הרב נתן פרידלנד ז"ל, כתב האדר"ת:

"מאז ראיתי חיבוריו המופלאים, בעניין הרם והנישא, ישוב ארצנו הקדושה, אשר לא הניח מקצוע בדברי חז"ל המדברים מזה, שלא הביאם, לפלא בעיני אשר לא העיר מדברי רב גדול ומובהק, גאון קדוש ונורא, מרן בעל שו"ת חתם סופר, חלק שישי, אשר כתב בחדושיו (לפרק לולב הגזול, סוכות לו, א) דבר נפלא: "– – – בהא דפליגי ר' ישמעאל ור' שמעון בר יוחאי בברכות (לה, ב) – – – נראה לעניות דעתי, דר"י נמי לא אמר מקרא דואספת דגנך, אלא בא"י ורוב ישראל שרויים בה, והעבודה בקרקע גופה מצוה היא משום ישוב א"י, להוציא פירותיה היקרים, ועל כן ציוותה התורה ואספת דגנך וגו', ובועז זורה חטים בלילה משום מצוה, וכאילו תאמר לא אניח תפילין משום שאני עוסק בתורה, הכי נמי לא יאמר לא אאסוף דגני מפני עסק התורה, ואפשר אפילו שאר אמנויות שיש בהן ישוב העולם בכלל המצוה", ועיין שם כל דברי קדשו הנאמרים באמת וצדק, הרי לנו דבר נפלא מגאון עולם, אביר הרועים, רבינו שבגולה, אשר הוא עמוד ההוראה שכל בית ישראל נשען עליו, ומי יבוא אחריו" (שיבת ציון להרא"י סלוצקי ז"ל, עמ' 62).

מקומו בעודו בחיים, הכריעה אצלו חיבת-ירושלים, והוא נאות לקבל את ההצעה, ועלה ירושלימה.

ולבסוף – סיים הרב – הרי קרה לו מה שקרה לאותו רב צעיר, שהאדר״ת נפטר והלך לעולמו על פני הגרש״ס, שהאריך ימים כמה שנים אחריו.

ג.

״מהר״ל מפראג של זמננו!״

כשם שיום בואו, יום עלותו לירושלים, יום גדול היה לו ולבאים לקבל את פניו, כך היו הימים הבאים שבהם האיר אל עבר פני עיר הקודש, ימים אשר זכרם נשאר בלב רבים.

בה״חבצלת״ גל׳ 24, י״ג סיון תרס״ד, כתוב הדר חגיגית:

״ברוך הבא! הרב הגאון מו״ה אברהם יצחק הכהן קוק נ״י הרב החדש לעדת אחינו האשכנזים הי״ו בעיה״ק יפו ת״ו, אשר הודענו בגליון החולף, את דבר ביאתו לעיר מושבו, עלה ביום השלישי לשבוע זה ירושלימה. רבים מנכבדי העדה קדמו פניו בבית-הנתיבות, והביאוהו בכבוד אל בית מלונו. ביום ה׳ ביקר את בתי החסד הגדולים וכו׳ ״.

במרכז ביקורו הראשון של הרב ירושלים עמדה הדרשה הגדולה אשר דרש ברוב-עם, בביהכנ״ס ר׳ יהודה החסיד ״החורבה״. היכל גדול זה התמלא מפה לפה, הגיעו תלמידי-חכמים מכל החוגים – מחסידי ר׳ שמואל סלנט עד ״קנאי הרב מבריסק״ – וכולם עמדו מוקסמים במשך כמה שעות, והאזינו לדברי ״פום-ממלל-רברבן״.

כשחזרו מהדרשה, לא פסקו מלשבח את עושר הרעיונות, את הגדלות הרוחנית שנתגלתה בה, את חוויית הקדושה שרוממה את הקהל המקשיב כשהדברים יצאו מפורשים-מרוגשים מפי כהן-גדול, המשמיע קולו לראשונה בבואו אל הקודש. ובזכרונו של הרב שמואל-אהרון שזורי ז״ל, נשמרה הגדרה מיוחדת של אחד השומעים, על רבה החדש של יפו: ״הרי זה ממש מהר״ל מפראג של זמננו!״

ולעומת זה רבה היתה גם התרשמותו של הרב מפגישתו עם גדולי ירושלים ומוסדותיה, וכן מן הציבור הירושלמי בכללו. ב״החבצלת״ יום ד׳ ח״י סיון תרס״ד, מוסר לנו סופרו של העתון מיפו:

״תמול שב רבינו הגדול מירושלים, ונתקבל בהוד והדר כראוי לו. וכהשאלו על דבר הרושם שעשתה ירושלים עליו, אמר: לוא ידעו אחינו בחו״ל דברים כהוויתם, שפעת ת״ת, ריבוי האנשים המצויינים שבירושלים, בתי החסד הרבים הנהדרים בה, וסדריהם הנעלים ומנהליהם היקרים, צדקתם ותומתם הרבה, וגם את ההמון העולה על אשר שבחו״ל במעלות רבות, ובמה הם חיים ואיך הם נזונים, לוא ידעו אחינו בחו״ל כל אלה, לא היתה ירושלים לחרפה, כאשר היא בעוה״ר, בעיני רבים, מסיבת אי-ידיעה.

רבינו הוא לעת עתה חלש ויגע, ובנוחו מעט והחליף כח אומר הוא לנסוע בכל המושבות ולראות הכל בעיניו, לפי שעה שבע רצון הוא מאלה מבני המושבות שבאו לבקרו או להתדין לפניו, ומצאם לבעלי נימוס ובעלי משמעת, ומלא הוא תקוה כי יתקן מה שיש לתקן גם בעיר גם במושבות״.

הרובע היהודי ו״החורבה״ במרכזו

״אנו וכל בית ישראל סומכים עליו״

וגאוני ירושלים שליט״א גם הם, כפי שמודיעים אותנו ממקורות נאמנים, שבעי רצון מיפו שזכתה לרב כזה, וכבר מלאו ידיו להיות לרב בהמושבות. והנני לתת פה המכתב שכתבו להפקידות של חברת יק״א בדבר הזה:

ב״ה, עיה״ק ירושלים ת״ו, יום א׳ ט״ו סיון תרס״ד

כבוד הפקידות של חברת יק״א להנהגת המושבות

שלום וברכה,

הננו להודיע לכבודם, כי הרב הגאון המובהק, הצדיק אשר שמו כשמן תורק, מוהר״ר אברהם יצחק הכהן קוק שליט״א, הופקד לשמחת לבבנו לרב העיר יפו ולהמושבות תובב״א.

ומעתה כל העניינים השייכים למצוות התלויות בארץ, וההשגחה על ענייני כלאים וערלה וכו׳, תרומות ומעשרות וכו׳, הכל יהיה נחתך על ידי ידידנו הרב הנזכר שליט״א, שאנו וכל בית ישראל סומכים עליו ומחזיקים ידיו בכל תוקף ועוז.

ותואיל נא הפקידות להודיע הדבר גם לכל בני המושבות, וכי בכל ענייני הדת יסורו למשמעתו ויעשו ככל אשר יורם, מבלי סור מדבריו, כרצון כל שלומי אמוני בני ישראל, חובבי עמם וארצם, ורצון החותמים בברכה,

בברכה,
שמואל סלנט
אליהו דוד ראבינאוויץ-תאומים[46]

ד.

מכאן ואילך היה כל יום בואו לירושלים יום-חג לחכמי ירושלים בכלל ולצעירים שבהם בפרט. הם שמחו להמצא בקרבתו להאזין לשיחתו בהלכה ואגדה, ביסודי דעות והשקפות, בדעת אלקים ובינת עולמו. ותעבור הרינה במחנה, כי הרב מיפו הוא ראש-משביר, ואליו ידרושו כל מבקשי-ד׳ כל מחפשי דרך בסדרי לימוד, באורחות הנגלה ובשבילי הנסתר, במערכות המחשבה ובנתיבות עולם, והוא מייעץ ומדריך, מעודד ומכוון, וכל אחד מוצא אצלו את שהוא דורש-מבקש.

מכל אפסים עלו ובאו אליו, והוא קיבל את כל הבא אליו – גדולים וקטנים – במאור פנים. ורב היה הקירוב לתלמידי-חכמים. תשובותיו הבהירות שהשיב בכל שטח ושטח, בתוספת שפע של חכמה ודעת, אשר הרעיף במידה גדושה, כל אלה העמידוהו במרכז ההתעניינות של הכוחות התורניים שבעיר הקודש, ובעלי-הנפש שבהם נמשכו אחריו ודבקו בו.

והרי אחת הדוגמאות: צעיר בעל כשרונות מגוונים, למדן בעל לשון ובעל עט, ובעל חוש ציבורי, רבי ישראל פורת המחונן-המבריק,[47] שכבר גילוהו גדולי ירושלים, והוא מסתופף בצל ישיבת שומרי החומות ״אוהל משה״ הקנאית, אשר בדרך הטבע הסתכלה בחשד רב על רבה החדש-הנמרץ של יפו, והנהו קם ביום בהיר אחד ונוטש את ״אהלו״, וכאלישע בשעתו הוא רץ אחרי אליהו, רץ ליפו ונדבק ברב החדש שלה, דביקות של רוחא-ברוחא, לומד תורה ממנו ומאזין-מקשיב לכל אומר היוצא מפיו. וכך מספר הר״י פורת ז״ל כעבור שנים:

״ובאותם הימים כבר התחילה לזרוח שמשו של רבנו הגדול הגראי״ק זצ״ל, שהופיע בהדר-גאון-עוזו, לשמש בקודש כרב ראשי לקהילות יפו והמושבות. ואני הקטן, נער ורך בחכמה ובשנים, נמשך לבי לדבקה בו. וכפעם בפעם הלכתי הלוך ונסוע מירושלים מולדתי לעיר יפו, להסתופף בחצרות קדשו ולהאבק בעפר רגליו. הוא שם עיניו עלי,

---

46. נוספות לאגרות הראי״ה א, עמ׳ שעו.

47. ״ר׳ ישראל פורת ז״ל היה תלמיד הגר״י אורנשטיין ז״ל בישיבה ״אהל משה״ – ישיבת כולל ״שומרי החומות״ – בירושלים. נסע ליפו ללמוד בישיבה של רבנו מוהרא״י קוק זצ״ל, וספג לתוכו הרבה מהרעיונות והמחשבות של רבנו, שאצל עליו מרוחו. ושמעתי פעם מרבנו שאמר, שמכל תלמידיו הוא מוצא סיפוק-נפש ביותר מר׳ ישראל פורת״ (רמ״מ פרוש ז״ל, מתוך החומות, עמ׳ 56-55).

ויקרבני כאב את בנו. ואני זחלתי ואירא לפתוח פה ולשוחח לפניו, אבל הייתי עוקב אחרי פסיעותיו, שומע ומקשיב לכל הגה היוצא מפיו, בהלכה ובאגדה, ובשיחות חולין שלו שהיו כלן על טהרת הקודש".

ה.

רבה היתה חיבתו לירושלים העתיקה, ואחרי מאורעות אב-תרפ"ט כאשר "בתגרת ידי הרוצחים-הפורעים", עמדה העיר העתיקה בפני "סכנת התרוקנות ח"ו מאחינו בני ישראל מפני ההרס והפחדים", כתב הרב מכתב עידוד נרגש – ביום ב' לחודש שבט, תר"צ – "לחזק את ידי הועד הנכבד לישוב ירושלים עיר הקודש":

> לבנו רועד למראה התוגה הנוראה הזאת, שכל עמל אבותינו הקדושים בדורות רבים, אשר התאמצו לקבוע להם יתד וגדר בעיר הקודש, מקום בית חיינו, ילך חלילה לטמיון וכליון, אחרי שזכינו להעמיד בה מוסדות תורה וחסד רבי ערך ונערצים, ושכונות מעוטרות ב"ה בבתי-כנסיות ובתי-מדרשות לתפארת.[48]
> הננו בטוחים בע"ה, שחיבת ירושלים במלוא מובנה, תפעם בהלמות פועם על לב אחינו מקרוב ומרחוק, וכולם יתנו את ידם לכבוד הוועד הנכבד לישוב ירושלים העתיקה, לעמוד כאיש אחד חברים, להוציא מן הכח אל הפועל את כל מטרותיו הנשגבות, בחזקת הקיים ובהרחבת הגבולות, והוספת אומץ לימים הבעל"ט, עד אשר יקום לעינינו דבר-ד' הנאמן "ואל תתנו דמי לו, עד יכונן ועד ישים את ירושלים תהלה בארץ" [ישעיה ס"ב, ז], במהרה בימינו אמן.

כשנבנו השכונות החדשות במערב ירושלים, והגרי"מ טוקצינסקי ז"ל העלה את הרעיון שבגלל מרחקן מהעיר העתיקה, צריך לקרוא בהן את המגילה בי"ד באדר, בירר הרב

---

48. "ירושלים עיה"ק, חייבת תודה וברכת-עולמים, לגאון האדיר בעל "אמרי בינה" [ר' מאיר אוייערבך] זצ"ל, שהיה הרב הראשי לעדת האשכנזים בירושלים, ברבנות כל כך חשובה ומפוארת, בהנהגתו הנאצלת לרוממות קרן עיר-הקורש וחיבת-הארץ, וכבוד-התורה וכבוד ארץ-ישראל וישובה בעולם" (מתוך הספמתו לספר "אורח נאמן" להרב מנחם-נתן אויערבאך ז"ל – ירושלים, תרפ"ד).
וראה מאמרו "חיבת ירושלים" (חזון הגאולה, עמ' לה-מא; מאמרי הראי"ה עמ' 524-537), וכן מאמרו "בנין ירושלים" (שם, עמ' רמד-רמח, מאמרי הראי"ה עמ' 329-330), וקריאתו לעידוד „קרן בנין ירושלים" (אגרות הראי"ה ד, אגרת א'רסט, עמ' ריב. וראה שם אגרת א'רפג, עמ' רכב) („קול יעקב", גל' יב, תרפ"ה).

*

הרב זאב גולד ז"ל מוסר: שמעתי מפי מרן הגראי"ה קוק זצ"ל, כשהיו באים אליו אורחים מחוץ-לארץ לבקש ממנו ברכת-כהן, היה נוהג לברך בדברי הכתוב "יברכך ד' מציון" (תהלים קכח, ה) – ומה היא הברכה מציון? – "וראה בטוב ירושלים"! שתזכה לראות את הטוב שבירושלים, כי לאו כל אדם זוכה לראות רק את הטוב שבעיר הקודש (תלפיות, שנה ב, חוב' ג-ד, עמ' 439).

רחוב בן יהודה – "ירושלים עיר הקודש הולכת ומתפארת ב"ה בבניינים נחמדים"

את ההלכה וקבע שגם שם מגילה נקראת בט"ו, שכן גם שכונות אלו הן חלק מירושלים [עי' "אורח משפט" עמ' קעט סי' קמו].

כפי שמוסרים, הוסיף הרב ואמר אז: הרי הובטח לנו על ידי זכריה הנביא (ב, ח): "פרזות תשב ירושלים"!

> עין בעין אנו רואים כי באה עת לחננה. הארץ הולכת ונבנית, ירושלים עיה"ק הולכת ומתפארת, ב"ה, בבניינים נחמדים על ידי אחינו בני ישראל, הבאים לשחר פניה ולבקש שלומה ופארה – רואים אנו כי הנצנים נראו בארץ.
>
> אגרות הראיה א, אגרת ע, עמ' עד

> ירושלים עיר קדשנו ותפארתנו, מוכרחת היא להעשות האכסניא–של–תורה היחידה בגדלה, והמצויינת באיכותה בכל העולם כולו. זאת היא דרישה פשוטה שכל אחד מישראל יכול להבין אותה.
>
> קריאת-הקודש ליסוד ישיבה מרכזית עולמית, ירושלים, אלול תרפ"ב: מאמרי הראי"ה עמ' 345

> ירושלים עיר–הקודש, בירת העבר והעתיד שלנו, צריכה להיות חזות הכל, של כל לב טהור וכל בעל נשמה מרגשת החדורה ברוח–החיים של קודש–ישראל. עלינו להקים בתוכה ישיבה מרכזית עולמית כבירה ואדירה, לא רק בעד בני א"י, כי אם בעד כל הגולה כולה – – – להחזיר עטרה ליושנה, להשתלם בה בתורת א"י ובתחית הקודש על אדמת הקודש.
>
> הישיבה המרכזית העולמית, ירושלים תרפ"ג: מאמרי הראי"ה עמ' 62-63

פרק ג

"נצא השדה נלינה בכפרים"

א.

אחרי הביקור בירושלים הזדרז הרב ויצא לבקר את המושבות, להכיר את המתיישבים מקרוב, לראות ולשמוע ולהשמיע. בביקורים אלו הופיע בפניהם ברוב חינו, במלוא קסמו האישי ובגובה קומתו הרבנית-התורנית, ככל המסור לנו מפי רושמי קורות העיתים.

אווירת-נכאים שררה אז בארץ. חברת יק״א, אשר אליה העביר הברון את הטיפול במושבות, עודדה ירידת פועלים יהודים מחוסרי-עבודה לחו״ל, וסייעה להם בהוצאות הדרך.

רעיון אוגנדה הרס את חזון התנועה הציונית בתוככי ציון (הרבה יותר מאשר בחו״ל), נתפסו לו גדולים וטובים, מתוך היותם ״קרובים אל החלל״ ונתונים במשבר של יאוש גמור מכל הנסיונות הכלכליים-המעשיים, שלא הצליחו להתגבר על המציאות הקשה.

באותו מצב, היתה הופעתו של הרב, המאמין הגדול והאופטימיסט הנלהב, כמשב-רוח רענן, שהכניס הרבה עידוד בכל מושבה שביקר, והרבה חיזוק לכל פעולה ויזמה.

התופעה המיוחדת: רב גאון בתורה, אשר גדול כבודו גם בישוב הישן, וגדולי ירושלים סומכים ידם עליו ורואים בו את נציגם המוסמך, והנה הוא מגלה אהדה כה-רבה לישוב החדש, מאשר דרכיו ומרומם רוחו – זו היתה תופעה מעוררת השתאות והערכה גם יחד. אף גם נדרשה כמדרש-פליאה בעיני אלה, אשר בלבם גמלה מזמן הכרת הניתוק הגמור בין הישוב הישן והחדש, ושלא יתכן ביניהם שום גשר, ושום איש-קשר אשר יקרב את הרחוקים בזרוע.

וכך כותב הרי״ל מימון ז״ל:

> בני המושבות שהיו רגילים ברבנים מן הטיפוס הישן, שלא היה להם שום קשר לכל מה שמתרקם והולך בעבודת הארץ, בניינה ותחייתה,[49] שמחו לראות את

---

49. במכתב אל הרב בעודנו בחו״ל, כותב הגאון האדר״ת ז״ל: ״ובאמת המכשלה הזאת, שהלכו

> אהבתו של רבם החדש לא״י הקמה לחיים חדשים, לעבודת האדמה, ולכל ערכי התחיה הלאומית. – – – גם הנוער נמשך אחריו, בחבלי אהבתו ולהט נפשו, ביחס לארץ ישראל ולעם ישראל ותורת ישראל.
>
> אזכרה, תולדות הרב, עמ׳ קא

והרי״ל מימון ז״ל ממשיך לספר:

> וכאשר עברו לו רק השבועות הראשונים לשבתו ביפו, יצא למושבות וביקר את ראשון לציון, ואדי-חנין (נס ציונה), עקרון, גדרה ורחובות, כדי לראות על המקום את מצב קיום המצוות התלויות בארץ, ולסדר את הפיקוח וההשגחה בשטח זה, כאשר כן היתה הצהרתו אשר הצהיר, כי בא לא״י למען היות לרב ומשפיע דתי על הישוב החדש.
>
> שם

עניין קיום המצוות התלויות בארץ העסיק רבות את הרב בעודנו בחו״ל, מתוך ששאף לעלות לארץ, היה עיונו בנושאים אלו לא עיון מופשט, אלא לימוד ממשי, ואחרי עליית חותנו הגאון האדר״ת ז״ל, נתבקש לא-פעם על ידו לברר בעיות שונות.

עתה עם עלותו לארץ והכרת המצב מקרוב, נוכח לדעת באיזו מידה חשובה ההדרכה וההשגחה בנושא מיוחד זה, אשר הואיל ואינו נוהג בחו״ל, מטעם זה רפוי הוא גם בידי הציבור הנאמן לתורה ולמצווה, העולה לארץ. ובה בשעה שמידת הזהירות באיסורי דאורייתא ודרבנן הנוהגים בחו״ל, רבה היא ביותר, מתוך מורשת-אבות ומסורת-אמהות, הרי בנידון זה רב הרפיון ורבה המכשלה.

זריזותו לבקר במושבות היתה איפוא חובתו בעולמו החדש, ועל כן אצה לו הדרך לצאת בדחיפות לביקור חיוני זה, אעפ״י שרבתה לפניו המלאכה ביפו העיר.

דחוף היה במיוחד, הביקור בראשון-לציון, ששם נמצא היקב הגדול אשר בנה הברון רוטשילד, והוא סיפק כמות גדולה של יינות לחו״ל ואחריות כשרותם היתה רבה ביותר.[50]

באיזו מושבות בדרך רחוקה, היתה ביד רבני ירושלים אז, שהם התרחקו מהם, ולא זכרום ולא פקדום, ואני לא כן עמדי, מאז באתי לפה כלתה נפשי לראותם, וכמה פעמים נזכרתי במאמר המבהיל מתנא דבי אליהו רבא, פרק י״א, המחריד לב ונפש״ (אדר היקר, עמ׳ פח).

50. ״ראשון לציון היא המרכז למושבות הנדיב, ובאיזה דברים גם ליתר המושבות אשר ביהודה, בה ראש הפקידים של המושבות, בה היקב המרכזי, אשר אליו יביאו גם ענבי ואדי-חנין [נס ציונה], רחובות, גדרה ופתח-תקווה״ (יהודה גור, ״על סף מאה חדשה״ – ת״א תש״מ – עמ׳ 24).

ב.

"ארצנו זכתה לרב גדול וגאון, חכם וצדיק"

הכתבה מראשון לציון אשר נתפרסמה ב„החבצלת", מוסרת לנו על הרושם החזק אשר עשה הרב, כבר בביקורו הראשון, על אנשי המושבה הותיקה:

"בשבוע החולף היינו טרודים בטרדה של שמחה ועונג רוחני – ביום ד' העבר זכינו לקבל בבתינו, את כבוד הרב הגאון הרא"י קוק, רב דיפו והמושבות, והיה אצלנו עד יום ג' בצהרים, שנסע מפה לרחובות. מה אומר לכבודו, ארצנו הק' זכתה, ובפרט יפו והמושבות זכו, לרב גדול וגאון, חכם וצדיק, המרוצה לכל המפלגות, פה מפיק מרגליות. בדרשותיו הנעלות ובדבריו הגבוהים, ראינו גאונותו חריפותו ובקיאותו בש"ס ופוסקים, במדרשים, בתנ"ך ובזוהר, ובכל ספרי המוסר וספרי הפילוסופיה. מהרושם החזק אשר עשה על אנשי המושבה, ורגש הכבוד אשר מילא חדרי לבב כל איש, לדעת ולהבין איד להוקיר ולכבד רבם, יש תקוה כי אי"ה דבריו יעשו פרי, ופעולה גדולה יפעל על הישוב בכל הפרטים".

החבצלת, גל' 28 תרס"ד

אחרי הביקור המוצלח והמרשים במושבה ותיקה זו, המשיך הרב את דרכו לרחובות. איגרת השו"ב מראשון לציון אל ועד המושבה ברחובות, שנישתמרה בידינו, משלימה לנו את רושם הביקור במושבה:

ב"ה, יום א', י"ב תמוז תרס"ד, ראשון לציון.

כבוד האדונים הנכבדים, ועד מושבת רחובות,

הנה ביום ד' העבר קיבלה מושבתנו בכבוד את פני אורחנו הנעלה, ה"ה רבנו החדש, הגאון הגדול הר"ר אברהם יצחק הכהן קוק, רב דיפו והמושבות, אשר כיבדוהו הפקידות לבקשו להטריח כבכל שנה, להשגיח ולבקר את הכרמים מערלה וכלאיים כנהוג.

ואחרי אשר עד מחר אי"ה, יגמור עבודתו עבודת הקודש פה, ויהיה עליו לנסוע למושבתכם, ע"כ אודיעכם כי תשלחו עגלה ותקבלו את פניו, כראוי והגון לאיש גדול ורם כמוהו, אשר עוד לא זכתה ארצנו הקדושה ברב גאון ורום המעלות, חכם וצדיק, אוהב עמו וארצו כמוהו. לגדולתו יתפלאו כל רואיו ושומעיו, מפיו תצא תורה וחכמה. העונג הגדול אשר המציא למושבה בימי שבתו פה, ובדרשתו אשר דרש אתמול בבית הכנסת, אין להעריך.

כנראה כי למחר אחר הצהריים תוכלו לשלוח העגלה אחריו. תכינו לו מקום נכבד להתארח. המלווים אותו בדרכו המה בנו הבחור וה"ר פייבל האלצבערג והשמש.

הדורש שלום טובתם ברגשי כבוד

הק' **יעקב מרדכי שו"ב זינגער.**

ג.

"איך ליישר דרכי הזקנים, איך להשפיע על לב הצעירים"

גם אם לא הגיעו לידינו תיאורים רשמיים מהביקור ברחובות וביתר המושבות, הרי הידוע לנו על המשך הדברים, על יחס הכבוד הרב אשר המתישבים רוחשים לו, מלמדנו שגדול היה רושם אישיותו, והם קיבלו עליהם מרותו באהבה וברצון.

שני מכתבים של הרב אל חותנו, הגאון האדר"ת ז"ל, נותנים לנו תיאור מלא מרחשי לבו בפגישתו עם הציבור המיוחד-המגוון הזה, ועם בעיותיו הרוחניות המיוחדות.

המכתב הראשון[51] מוסר לנו באיזו מידה של כובד-ראש התייחס הרב למורכבותו של המצב הרוחני בישוב החדש, שהוא רואה אותו כ"הילכתא רבתא, והיא חמורה ועמוקה יותר מרוב גופי הלכות וסוגיות גדולות":

> ב"ה, פעה"ק יפו ת"ו יום ו' עש"ק כ"ה תמוז, תרס"ד.
>
> בבואי מסיורי בקולוניות, ראשון לציון, רחובות, ואדי חנין [נס ציונה], גדרה, כמובן עמל ויגע מעמל טרדות רבות, מצאתי לשמחת לבבי מכתב גאון אדוני, שהיה ראוי להשיב עליו על אתר – – – ואנכי הנני תמיד נתון בין השבילים, שהנני פונה בעין אחת, איך לישר דרכי השלום והאחוה, בין הזקנים יראי ד' ומופלגי התורה, שבעוה"ר יצרא דשנאת–חינם מצא שם קן, ומעבר מזה איך להשפיע דרכי השי"ת ואהבתו ית' ואמונת–אומן, בלב הצעירים הבאים להתנחל על אדמת הקודש, באופן שיהיה הענין כחפץ השי"ת, לקיים האזהרה של 'האמת והשלום אהבו'. על כן אני צריך לעיין מאוד בהלכתא רבתא זו, שהיא חמורה ועמוקה יותר מרוב גופי–הלכות וסוגיות גדולות, ומזה יש תקוה שיתקלס עילאה ויתקדש שמו ית' על ארצו ונחלתו, כי ישובו אליה ילדי–קודש, "וזרע עבדיו ינחלוה, ואוהבי שמו ישכנו בה" (תהלים סט, לז).
>
> נוסף לזה הנני מסובל בעסקי דיני ממונות, ממשאם וטרחם של בני העיר כן ירבו, והמושבות יחננם עליון, על כן כפעם בפעם איני יכול להשביע עצמי מהעונג הנפלא שהנני מתענג בחסדי השי"ת, בכל עת כתבי לגאון אדוני חמדת לבבי ונפשי שליט"א.

"הם צריכים התקרבות והדרכה נאותה"

> והנה מתיורי במושבות מצאתי לשמחתי הרבה יותר טוב ונאה, ממה שמורגל לחשוב עליהם, רק הם צריכים התקרבות, והדרכה נאותה להם. רובם הם בעלי תורה ובעלי שכל, והדרכה נמוכה הראויה להמונים בחו"ל, אינה נאותה להם כלל. הם צריכים לשמוע דברי–חכמה, המשמחים את הלב ומגבירים את הנפש ברוממות–קרן וחדות

---

51. תשובה למכתב האדר"ת שנדפס באגרות הרא"ה, מהדו"ב, נוספות, אגרת ו.

השי"ת, אז ימשכו באהבה לחפץ השי"ת, ואקוה כי במשך הזמן יוכשרו כל כך בעהשי"ת, עד שיקבלו עליהם דברי–חברות באמת, ולא יהיו צריכים כלל לשמירה מן הצד על כל המצוות התלייות בארץ, וכן יתעלו בדרך התורה והמצוה בכלל בע"ה.

– – – רבים המה הזהירים ב"ה בהפרשת תרומות ומעשרות, גם על הערלה הלא יש משגיח מאז על הקולוניות הנ"ל. ועניני כלאים, בידים אינם חשודים כלל לזרוע כלאים, כי אם לפעמים עולה מעצמו, ועל פי רוב עוקרים הם כשמוצאים, וכמובן זירזתים ביותר בע"ה וקיבלו באהבה רבה. ומכל מקום יש עבודה מרובה, אבל תקוה נשקפת בע"ה להשיבם לביצרון, למעלה גדולה הראויה להיות לתפארת בעיני אלוקים ואדם, ולתהילה לעם הקודש בכלל ולארצו.

ישנם דברים רבים בפרטי הלכות, שחובה רבה לעיין אולי אפשר לברר היתרם, ואין כדאי כלל להחמיר בדבר הנוגע להרחבת היישוב, כי האי חומרא קולא היא, למעט בזה ח"ו ישוב אה"ק. ביחוד יש לברר ענין הרכבה ע"י נכרי, מעץ מישמיש על שקדים, ע"י שמכניסים תחת קליפת השקד, שורש הקליפה של ענף המישמיש, שקורין לו עין, שלעניות דעתי כמה פנים של היתר יש בזה, מה שאקוה בע"ה לברר לפני כ"ג שיחי' בארוכה לעת הכושר, והבדלים שיש לענ"ד בין הרכבת נכרי לישראל, אפילו למאן דאמר שבני–נח מצווין על זה, ואין כאן מקום להאריך. והמוכ"ז מוכן לנסוע.

אורח משפט, עמ' רנד, השמטות ומילואים סי' יא

ד.

המכתב השני – מכ"ט בתמוז תרס"ד – עוסק בהרחבה בבעיה "איך להשפיע דרכי השי"ת בלב הצעירים הבאים להתנחל על אדמת הקודש". הוא מגלה את מצוקתו הנפשית, במגעו עם "ריקי ורחוקי תורה ויראה", ואשר למרות "היסורים הרוחניים" רואה הרב את עצמו חייב "לישא ולסבול בשביל קדושת שמו יתברך, ובשביל אהבתן וכבודן של ישראל", מתוך תקווה וציפייה לתיקונים גדולים, ומתוך עידוד עצמי כי "אל יקטן בעינינו תיקון מועט".

שורות-הפתיחה של המכתב, מעידות שכבר בימים הראשונים, היטה הרב שכמו לכל ענייני הציבור, ורב היה עמלו ויגיעו, והוא מצטדק על התמעטות כתיבתו: "מרוב עמלי ויגיעי במשא עם-ד'-אלה, יברכם ד', לא אוכל בכל עת לרוות צמאוני, לכתוב מכתבים ארוכים ותדירים, לכ"ג האדון שי'. משוש לבבי וחמדת נפשי".

"מצאתי הצעירים מקולקלים בדעות - ולא דחיתים כי אם קרבתים"

– – – באתי לרחובות, ושמה מצאתי הצעירים מקולקלים בעוה"ר בדעות ומסתמא כמו כן במעשים, ולא דחיתים כי אם קרבתים – – – דיברתי לפניהם דברי חכמה ושכל טוב,

שמתוכם הבינו על כל פנים הבנה כללית, איך אורה של תורה דוחה כל צללי החושך והרשעה של הדעות שנתרבו בזמן הזה – – – (וזה) פעל עליהם הרבה לחבב את התורה.

– – – ואני סומך שאחרי שהניצוץ האלקי של אהבת הש"י ויראתו יכנס בתוך הלב, יעשה פעולתו בכח חלקי הרבה יותר ממה שאפשר לו לעשות בם בכניסתו בזרוע וכח מעשי מן הצד. ויותר ממה שנראה בחוש. יש תיקון ברגשי הלב שהוא העיקר – – – וביחס האהבה שבין המדריך להמודרכים. – – –

מר לי מר להתרועע אפילו שעה אחת, עם ריקי ורחוקי תורה ויראה, אבל כל זו הכבידות והרבה יותר מזה, אעפ"י שהם יסורים רוחניים באין ערוך ושיעור, אנחנו חייבים לישא ולסבול, בשביל קדושת שמו יתברך, ובשביל אהבתן וכבודן של ישראל, וחלילה חלילה לנו לפסוק בנקל, על פי אומדנא המונית, על כל איש שנראה בו שמץ דופי, בין במעשים בין בדעות, שהוא כבר יצא מכלל אחוה, ושכבר אין אנו חייבים באחריותו, ועוד להיות נהפך לשונא לו ולרודפו, דבר זה הוא טעות גמור ומוחלט, שאין רשאים לקבלו משום אדם. – – – צריך אמנם להתיישב הרבה, איך להנהיג בכל דבר וענין בפרט – – – וכל מגמתנו צריכה להיות רק לכבוד שמים, ולהיות מצפים לישועה ע"י תשובתן של ישראל, שרק ת"ח יוכלו בדרכיהם הטובים – ובחוט–של–חסד שימשך עליהם בזכות התורה – לסבב זה. ואל יקטן בעינינו תיקון מועט, כי ההתחלה תוכל לסבב דברים גדולים באחרית, וד' יהיה גומר עלינו אם נעשה את אשר בידינו.

– – – ולעניות דעתי נראה שזו אחת מהכוונות הגדולות המרומזות בזוהר בראשית דרבי מתיבתא דבהיכלא דמשיח אמר, דמאן דלא מהפך חשוכא לנהורא, ומרירו למיתקו לא יהא חולקיה הכא. שהגאולה תבוא דווקא על ידי ההשתדלות להפוך את הכוחות הרעים לטובים, ולא לדחות את הרעים שהם רעים מפני אונס של מדיחים, והם אינם חייבים כל כך בזה, ואיך נדחה אבן אחר הנופל (עפ"י קידושין כ, ב).

– – – עם ידיעתי בכבידות הענין, חלילה לי מחטא לד' ולסור מדרך הסלולה שסללו לנו חז"ל בדרכה של תורה, להיות מתלמידיו של אהרון, אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה, שבזה בחרתי מנעורי, ותהילה לאל יתברך ראיתי בה עד היום סימן ברכה, לפי עניי. – – – לא בצעקות ולא בהתרחקות מופלגת, לכל מי שנמצא עליו שמץ דופי, כי אם בדברי חן ושכל טוב, בעבותות–אהבה וחבלי–אדם למשכם.[52] (גנזי הראי"ה עמ' סט-עא).

---

52. "ואנכי ב"ה שלום כל עם-ד' אדרוש, כקטן כגדול, כחכם כבור, ואת תומתי – לדון את כולם לכף זכות ולהטות כלפי חסד – ברוך ד' אשר לא אעזבנה" (אגרות הראיה א, אגרת ריב, עמ' רסג). וכיוצא בזה כותב הרב ב"ערפלי טוהר" (עמ' מא, מהדו"ב עמ' נח, שמונה קבצים ב, קסב): "מי שנשמתו מוארה מאור-החסד, לא יוכל בשום אופן לעזוב את מידתו שהיא כוללת הכל – "עולם חסד יבנה" – ותמיד יעמוד על עמדו, לאהוב להצדיק את הבריות ולשנוא לחייבם" (עי' בראשית-רבה פ' מט, כ).

"יש בהם צדק ויושר, רחמים וחמלה, כבוד, צניעות וגבורה"

גישה זו לא נשתנתה בהנהגתו של הרב, וכעבור עשר שנים אנחנו מוצאים אותה במכתב שכתב הרב להרי"ב הלוי הורוויץ ז"ל, אחרי המסע במושבות השומרון והגליל, בקשר להקדמה שכתב **הרב** לחוברת "אלה מסעי", ושבה הבליט את החיוב ואת היחס הנלבב אל המחנה העמל הבונה והנוטע. הרב מסכים שהנ"ל יוסיף גם הוא דברים, אבל הוא מבקש "לא לטשטש את הצורה הידידותית הבולטת גם מתוך האנחה על כל הפרוץ, כי בוודאי רק דרך-קודש זה, שאור חסד-ה' מאיר בו, הוא דרך האמת, דרך תורת חיים ואהבת חסד אשר נטע ה' בקרבנו" (אגרות הראיה ב, אגרת תרעז, עמ' רפה).

גילויים חיוביים בחיים החברתיים במושבות, אשר הרב הבחין בהם כבר במצב הקיים, הם שעודדוהו וחיזקו את תקוותו ואמונתו לימים יבואו:

> אלא הכוחות הנראים מגושמים, שאין בהם אור–תורה כמעט, ואפילו אותם שהוכו במחלות שיבושי הדעות – לפי ירידת הדור והזמן – מכל מקום הודם וקדושתם של ישראל ניכרים בהם מאוד, וכל רואיהם יכירו כי המה זרע–ברך–ד' – – – יש בהם צדק ויושר, רחמים וחמלה, כבוד, צניעות וגבורה, וחותמם של אבות–העולם ניכר בהם מאוד מאוד.

והוא מקוה ומאמין כי:

> על ידי הדרת קדושת ארץ–הקודש, הנם עומדים להתעלות במשך הדורות, ולהתרומם במעלה גדולה וקדושה, להיות אוצרות חמדה בארץ חמדה.
>
> מאמר "ראש-אמיר", הקדמת הספר "עץ הדר"

ה.

דרכו וגישתו של הרב, זכו לעידוד רב מצד חותנו-לשעבר הגאון האדר"ת ז"ל.

והדברים מובעים במכתב נלבב אשר שלח לו, ואשר בו הביע את שמחתו על הזכות שנתגלגלה ל"כבוד גאונו נ"י, להורות דרך-ד'" לאנשי המושבות:

> ארכו לי הימים האלה, לחכות על בשורת שלומו הטוב ועבודתו ונסיעתו לאחינו יושבי הארץ, ד' עליהם יחיו דגן ויפרחו כגפן סלה.

והדברים מאירים על פי האמור בהקדמת ה„תניא" לאדמו"ר הזקן נ"ע: "ונשמות ששורשן ממידת-חסד, הנהגתן גם כן להטות כלפי חסד", ועי' מאור ושמש פ' לך-לך עה"פ "ומלכי-צדק מלך שלם" וגו'.

שלמי-תודה לד"ר יוסי אבנרי שהמציא לי בטובו צילום המכתב החשוב הזה, אשר טרם נדפס, ואשר נמסר לו על ידי מו"ר הרב צבי-יהודה הכהן קוק ז"ל.

אני בעוה"ר לא זכיתי להעונג הזה, אשר רבות קויתי לו מאז זכיתי לעלות לארץ הקודש, כי אעבור על כל מושבות אחינו המחזירים עטרה ליושנה. מאז באתי לפה עיר הקודש, עוונותי יסרוני, ל"ע, ורק האחת עלתה לי זה שנתיים שהייתי **בראשון-לציון** כשני ימים... ד' יחזקני ויאמצני וזכות אבות ז"ל תעמוד לי להחלימני לימים טובים לבריאותי, להשביעני מטובו, טוב ארצו הק', לראותה מבורכת ממעשה ידי אחינו להתפאר.

אמנם נתגלגל זכות ע"י כבוד גאונו נ"י, להורותם דרך ד', לשמור מצוותיו וחוקותיו התלויות בארץ, לעבדה לשמרה בכל הלכותיה הרבות.

אדר היקר, מהדורת ירושלים תשכ"ז, עמ' צז, אגרת יט

"בחסד-ד' זכיתי לראות
כי הגפן יתן פריו מעמל אחינו"

שמחתי מאד מנסיעתו ופעולתו במושב ראשון לציון. כמוני כמוהו ראיתי בהיותי אצלם בי"ד אלול תרס"ב, כי שמעו לכל אשר נאמר אליהם. אין די באר שמחת לבבי וששון-נפשי בשני הימים שהייתי בדרכי ובשבתי שם. אין לתאר כמה נזלו דמעי-גיל מעיני מרוב עליצות נפשי, אשר בחסד ד' זכיתי לראות כי הגפן יתן פריו מעמל אחינו, שמסרו נפשם לעבודת אה"ק לעבדה ולשמרה, וביחוד בשמרם המצוות התלויות בארץ, כדת של תורה, ואשרי חלקו של כבוד-גאונו שיחי', שנפל לו בנעימים לפקח על איסורי ערלה וכלאים, ולקיים הכל כמצווה ומוזהר עלינו.

נוספות לאגרות הראיה א, אגרת ז, עמ' שעה

"למען ידעו כל איש ואשה
דיני תרומות ומעשרות"

שמחה מיוחדת היתה להגאון האדר"ת ז"ל לשמע פעולתו הזריזה של הרב לשמירת המצוות התלויות בארץ, שכן רבה היתה דאגתו לנושא זה, ובאותו מכתב הוא ממשיך וכותב לו:

מאז באתי לפה, חפצתי לסדר קונטרס או לוח גדול, להדביק על הכתלים קיצור דיני תרומות ומעשרות, ולהדפיסו על חשבוני, להפיצו לאלפים בחמשת ערי אה"ק ובכל המושבות, למען ידעו כל איש ואישה, כל תינוק ותינוקת, דיני תרומות ומעשרות הנחוצים מאוד, עתה אשר זכינו לעשרות מושבות מאחינו בני ישראל, ויש להם שדות וכרמים למכביר, ב"ה.

שם

"הצלחת הישוב תלויה באותה המידה שרוח-ד' יפרח שם וישגשג"

אכן, דאגה זו היתה משותפת לחותן ולחתן גם יחד, ושורות חמות שנכתבו על נושא זה בדברי-ההערכה אשר כתב הרב על האדר"ת אחרי פטירתו, כתומן ראויות היו להכתב ולהאמר **על הרב עצמו**:

> המושבות, הישוב החדש, היו לו משוש-חייו, תקוה ועוז. כמה חפץ היה להשפיע עליהם מרוחו הטהור. - - - הדעה העמוקה והפנימית, שהצלחת הישוב תלויה באותה המדה שרוח-ד', שהוא רוח-ישראל האמיתי, יפרח שם וישגשג, היא משכה אותו תמיד, לחשוב מחשבות איך לרומם רוח היהדות האמיתית בטהרתה **במושבות**.
>
> אדר היקר, עמ' סה
>
> רעיונות לתולדות האדר"ת, פרק ה

פרק ד

בית-דין-צדק יפו והמושבות

(במלאכת הרבנות)

שמעיה אומר: אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות

אבות א, י

ועל דרן צחות יתפרש: אהוב את המלאכה, היינו את מלאכת הרבנות יאהב – – – וישנא את הרבנות, את ההתרברבות – – – ומי יורה דעה ומי ידון, אם לא השרידים אשר ד׳ קורא (הגר״ח מולוז׳ין ז״ל, ״רוח חיים״).

א.

על מלאכת הרבנות של הרב, מספר לנו מזכיר בית-הדין רבי שלמה רוהלד ז״ל[1] בדפי-זכרונותיו:

״ומאותו יום שהופיע הרב הגאב״ד ז״ל בעירנו, לבשה העיר מחלצות הוד ותפארת, מכל הסביבה נהרו אנשים לעירנו, אלה באים בשאלות ואלה באים להתדיין בדין תורה בכל ענייני ממונות, קניות ומכירות, וכל המסתעפים מעניינים אלה. ואף שהגאב״ד זצ״ל התנה תנאי מפורש עם הקהל, בסוף דרשתו הראשונה, שהם מקבלים אותו לדיין ולשופט בכל ענייני ממונות, אף אם ח״ו ישגה בדין, או יטה מהמקובל וממנהגי המקום לפי ראות עיניו, בכל זאת כל התושבים וכל הקהל בלב אחד ובדעה אחת, קיבלו עליהם את הרב הגאב״ד לשופט ודיין באמונה שלימה, שהדין שלו יהיה אמת לאמתו כאורים ותומים, וצבאו על דלתותיו יום יום, ולא נתנו לו מנוחה (ובלעו הרבה מזמנו שהקדיש ללימודו והתקשרותו עם העולמות הרוחניים, לפי נטיית רוחו הלוהט ברשפי-אש-קודש, ושבהם הגה יומם ולילה). הטרדות נסכו על לבו הטהור לפעמים אי-רצון, באין לו הזמן הראוי להתייחד עם לבו ונפשו, בדברים העומדים ברומו של עולם.

״כך היה דרכו בקודש – – –
יקרב כל אדם בסבר-פנים-יפות״

ביחוד היה למורת רוחו ומזגו, הפירוד ששרר עוד מימי הגאב״ד המנוח [הגאון ר׳ נפתלי הרץ הלוי ז״ל], בהשחיטה שנחלקה לשתים, ונשא פנים של אהבה וכבוד גם להצד ההוא, שבעטיו קם הפרוד

בהעדה ונתהוותה המחלוקת, כי כן היה דרכו בקודש להיות נוח לבריות ולקרב כל אדם בסבר פנים יפות, ולא הפלה בין אלה שהביאוהו למקום כבודו, ובין אלה מאידך גיסא אשר לא השתתפו בבחירתו. כולם היו שווים בעיניו הטהורות, ובלבו הטוב שלא הבדיל בין עדה לעדה, כולם אהובים כולם ברורים וישרים היו בעיניו, ואם נמצא מי שהעירו על זה קיבל תשובה כי כל העדות כולם קדושים, וצריכים לקרבם בחיבה, כדי לעשותם כולם לחטיבה אחת ועדה אחת באה"ק".

עוד לפני עלות הרב לארץ (לעיל עמ' 49), **ידע על עדת ה"חסידים" – חסידי חב"ד – הנפרדת בקהילת יפו, אולם זה לא הדאיג אותו. סמוך היה לבו ובטוח, כי בדרכי-נועם ימצא נתיבות אליהם, והרי היה קרוב להם מצד אמו וזקנו ר' רפאל,[1] ואף בקהילת בויסק היה בית-מדרש חב"די** (שיחות הראי"ה עמ' 229), **שהרב היה בא אליהם במיוחד בלילי-פסח, בכדי לקרוא את ההלל יחד עמם, וגם בשמיני-עצרת היה בא ודורש בפניהם בדא"ח (כמיטב בקיאותו ב"תניא" ו"ליקוטי תורה"). והרי כך אמר כעבור שנים להרב ישעיה שפירא ז"ל: "עסקתי לא מעט בספרי תנועת החסידות, והושפעתי במיוחד מעולם המחשבה של החסידות החב"דית".**

ואמנם, כבר בימים הראשונים יצר קשר טוב עם עדת חב"ד ועם רבה הרב שניאור זלמן סלונים ז"ל, שקיבל את מרותו.

"כמובן – ממשיך ר"ש רוהלד ז"ל – הדבר הזה הביא לידי תרעומות חדשות בין הקהל אשר התאמצו לפאר את עירם ברב מפורסם בישראל, ועשו כל מה שהיה בידם כדי שיבא על מקומו בהוד ותפארת ושעל ידי אורו ינוסו הצללים. אבל הגאב"ד זצ"ל הלך בדרך הסלולה לפניו ולא שם לב להלחישות והדיבורים והתאוננות אף של ידידיו המקורבים והנאמנים, וקירב את כל הבאים לפניו והתאמץ לשים חותמו חותם השלום והאמת על כל עניני העדה, לפי רוחו וטוהר לבבו".

"**המצפה לשלום" כותב ב"החבצלת"**, גליון 32, ה' סיון, תרס"ד: "אוהבי השלום שמחים מאד על ביאת רב כזה, אשר יוכל להחזיר את השלום ולתקן את הפרצים אשר עלו בקהילת יפו".

"רב מושלם בכל המעלות – – –
ולו נפש עדינה ואוהב אדם"

אולם נראה שהתסיסה בנושא זה, עדיין המשיכה רישומיה בתוך הקהילה גם לאחר זמן, שכן אנו שומעים עליה כעבור כמה שנים, בשורות שנתפרסמו ב"החבצלת".

תושב יפו, ר' יעקב מלכוב ז"ל[53] **– חסיד חב"די נלהב, תלמיד ר' העשיל-נטע גנסין ז"ל, רבה של פוצ'יפ ברוסיא – מעלה על נס את מרן הרב, על שפעל לאיחוד קהילות החסידים והפרושים** (ירושלים, החבצלת, ט' טבת תרס"ז). **ובכתבה נוספת בשם "למען**

---

53. דמותו המיוחדת של ר' יעקב מלכוב ז"ל, תוארה על ידי ש"י עגנון ז"ל, בספרו "תמול שלשום" (ספר ג, פרק ה), וחזרה והוצגה על ידו ב"מעצמי אל עצמי" (עמ' 114). הנ"ל זכה למאמר הערכה מיוחד מפי כתבו של הרב צבי קפלן (שליט"א) [ז"ל] (הצופה, ער"ה תשכ"ד).

האמת״, הוא מרים שוט-לשונו ותוקף בחריפות את אלה מעדת הפרושים, אשר דעתם לא היתה נוחה מדרכו של הרב, שקירב אליו גם את עדת החסידים בעבותות-אהבה:

> כל מגמתכם וחפצכם, להרכיב עליכם רב, אשר כל רבנותו תצטיין בשנאת החסידים – – – ולדאבון לבכם מצאתם רב כזה, אשר הוא מושלם בכל המעלות, משכיל ומבין דבר, ולא תבינו ערכו אשר היה יכול להיות להאיר לעדה יותר גדולה מעיר יפו, ונוסף לזה לו נפש עדינה ואוהב אדם, וכלם לפניו שווים.

החבצלת, כ׳ בשבט, ה׳ תרס״ז

ב.

הרב ביסס את בית-דינו על ידי צירוף כוחות מעולים, אשר עינו הטובה גילתה אותם, ובית-דין זה שפעל בהרכבו המלא בראשותו ובהשראתו, זכה מיד למעמד מכובד ומקובל, ועד מהרה היתה מצודתו פרושה על כל הסביבה, כפי שממשיך לספר רבי שלמה רוהלד ז״ל:

״בימים האלה ניגשנו ליסד ולסדר בית דין קבוע בבית הגאב״ד ז״ל, אשר יענה להקהל בענייני דין תורה בענייני ממונות, מקח וממכר, וכל המסתעפים מהעניינים שבין אדם לחברו, ולסדר גיטין וקדושין וכיו״ב, ואז הוקם הבית דין בראשות הרב הגאון מוהרי״צ הלוי הי״ו והרה״ג רמ״ש ברוידא שהיה רב בדרוזגניק והרב ר׳ זלמן שאך ז״ל, וכולם היו נאספים באולם של הגאב״ד זצ״ל יום יום לשמוע בין אחיהם ולשפוט צדק. ההרכב של הבידי״צ הצליח באופן היותר פעיל ולתועלת הציבור, וכל העם מעירנו ומהמושבות היו מקדימין לפתחו של הבידי״צ להישפט בדין תורה, כי אז היו נחתכים כל הסכסוכים וטענות ותביעות בין אחב״י בדין תורה לפני הרבנות, ושום איש יהודי לא פנה לבית משפט הערכאות, ולא הורגלו באלה, והבידי״צ שפט ודן לפי התוה״ק והוציא פסקי דין. במקרים רבים ישב גם הגאב״ד זצ״ל במשפט והשתתף בדיונים.

זה היה בית-דין-צדק קבוע הראשון בעירנו, שהיא היתה מרכז המושבות, ושבהם היו תמיד ענייני דת בין קונים ומוכרים, בר מצרא, השגת גבול וכיוצא בזה, שהרבה תלי דינים תלויים בהם, והבידי״צ המפואר הזה שכל חבריו היו גדולי תורה ובעלי נסיונות בהליכות עולם, הפיק רצון מכל שדרות העם, והגאב״ד זצ״ל היה יותר פנוי לענייניו הרוחניים, להשיב לשואליו בדבר הלכה ולכתוב ספריו הנפלאים, ולהתעמק ברעיונותיו המפיצים אורות הק׳, וגם להגיד שיעוריו מזמן לזמן לשומעי לקחו ולקיבוץ בחורים.

ישבנו בביתו כעשר שנים לדון ולהורות, לשפוט ולסדר, הבית-דין היה חביב, מרוצה ומקובל על כל הקהל, והגאב"ד זצ"ל היה משוחרר מטרדות שונות ומד"ת שהיו באים לפני הבד"צ, ורק בדברים מיוחדים, ענינים רציניים וד"ת רב-הענפים, היה משתתף בדיונים ובעריכת הפס"ד, ויחד עם הפס"ד היה נרשם בפ"כ [פרטיכל] בקצרה ההחלטה במראה מקומות סעיפי השו"ע ונושאי-כליו ומקור הדין. (חבל מאוד שמפני המהומות והגרוש מיפו ות"א[54] נאבדו הניירות עם הרשימות הנ"ל, והן אבידה בלתי חוזרת)".

ג.

לא קל היה לקהילת יפו לשאת בעול החזקת בית-הדין, אולם הרב ראה הכרח חיוני להעמיד את המוסד הרבני-המשפטי הזה על דרגה גבוהה. חוקי הממשלה שאיפשרו לבית-הדין לעסוק גם בדיני-ממונות, פתחו כאן שער רחב לחזון-העתיד "ואשיבה שופטיך כבראשונה", ובשביל הרב היה זה אחד משערי-הישע הנפתחים והולכים בארץ-הקודש.

במינויו של הרב יוסף צבי הלוי ז"ל כראש-בית-דין לא היה חידוש, שכן היתה זו דרישתו של הרב עוד לפני הגיעו ליפו. אולם במינויו-צירופו של הרב ר' זלמן ש"ך ז"ל היה חידוש, שכן לא ידעה כלל קהילת יפו מה טיבו של גדול צנוע זה, עד שגילה אותו הרב, גילהו והעלהו למקום שהוא ראוי לו. וכך היה הדבר:

באלול תרס"ד, חודשים מספר אחרי שישב מרן הרב זצ"ל על כיסא הרבנות ביפו, עלה לארץ בעל-בית מכובד מהעיירה חווייזאן בליטא. היה זה בעל בית-מסחר לעורות, מצליח בעסקיו, שמתוך חיבתה של א"י חיסל חנותו ועלה והתיישב ביפו. סבור היה להמשיך ולהתפרנס גם כאן מעמלו, ויסד בית חרושת לעיבוד עורות, עם שותף מקומי, אלא שהעניין לא הצליח, והוא יצא מן העסק בהפסד-מרובה, והתקיים משארית כספו שהביא אתו. והנה נתגלה להרב שבעל-בית זה – רבי שלמה זלמן שך ז"ל – הוא גדול מאוד בתורה, אלא שלא רצה ליהנות מכתרה של תורה. התברר שעולה חדש צנוע זה, יצק מים על ידי גדולים בילדותו (אחיו כותב עליו, שבנעוריו היה תלמיד מובהק של הגאונים ר' לוי שפירא ז"ל, מחבר שו"ת "בית לוי", ר' יוסף-זכריה שטרן ז"ל משאויל ור' אלכסנדר-משה אבן לפידות ז"ל מראסיין), ובשנים שלאחר כך, גם בהיותו עוסק במסחרו, הקדיש שעות מרובות וימים מרובים לתורה, אף היה בא מדי פעם בפעם לישיבת טעלז המעטירה, וראשה הגאון ר' אליעזר גורדון ז"ל, היה מכבד אותו להגיד שיעורים בישיבה.

על בקיאותו הגדולה בש"ס ורמב"ם עמדו גם אחרים, אולם הרב עמד גם על מידת עמקותו, ואמר "כי עמקות לימודו היא כה-גדולה, שאין למצוא דוגמתה בכל הארץ".

---

54. על ידי התורכים, במלחמת העולם הראשונה, בשנת ה'תרע"ז.

וכאן נתגלתה מידת העין-הטובה של הרב, אעפ״י שהיה אז רק בן ארבעים שנה, ואילו הרש״ז גדול ממנו בח״י שנה, לא הרפה ממנו ושידל אותו שיצטרף לבית דינו, לשאת עמו במשא העם.

ולא עוד אלא שכעבור זמן-מה, כשהקים הרב ישיבה ביפו,[1] ויסדה בסגל חבורת בחורים מצויינים – הטיל על הרש״ז להגיד שעורים קבועים בישיבה.[55]

ד.

״הדבר מגביה את קדושת דתנו וערך רבנו הגאון נר ישראל״

מה דמות נוכל לערוך להעבודה הרבה והקשה העמוסה על המשרד, ולפעולתו במקצוע הישוב, שנתרחבה ונתגדלה, מעת שבא מרן הגאון הגדול, תפארת ארץ ישראל, מו״ה אברהם יצחק הכהן קוק שליט״א, לשרת בקודש בתור רב ואב״ד. בימיו פרח הגפן, נטשו דליותיו, כי אורו שזרח על אדמת הקודש, הבהיק והבריק את המאור שבתורתו, מפני רוממות גדולת חכמתו, באופן בולט וניכר. ומפאת התרחבות הישוב ביפו והמושבות מהעולים החדשים לאה״ק, כזרם מים שאינו פוסק, מעת שהחלו אחינו היקרים הנאנקים מעול הגלות בחו״ל לחזות ישועת ישראל בארצו, ולרגלם נתרחבו והסתעפו כל הדברים שבין איש לרעהו, בין קונים ומוכרים, בעלים ופועלים, מחליפים ויורשים, ובהמון התושבים נמצאים כמה וכמה סוחרים, בעלי נחלאות ובתים, שדות וכרמים, גנים ופרדסים, מלווים ולווים, בעלי מלאכה שונים ושכירי יום, וכל אלה מגישים להמשרד הזה את דברי ריביהם ומשפטיהם, לעשות כפי הכתוב בתורה, ושומעים דין לכל אשר יצום מרן שליט״א ובית דינו הי״ו, והדבר מגביה את קדושת דתנו, המכילה הכל לפי הדרוש ל״וחי בהם״, ומגביה ערך רבנו הגאון נר ישראל שיחי׳, היודע להשתמש בכתרה של תורה גם לענייני דרך ארץ.

מפעולות משרד הרבנות ביפו, עמ׳ 12-13

עובדה זו שכל דיני הממונות מסורים לבית-דין, היתה חשובה מאוד בעיני הרב, ובמכתב להגרי״א הלוי ז״ל הוא כותב:

הרבנות הכללית פה עה״ק [יפו] נתחזקה בכח–משטרה, והמושבות שביהודה הנן נשמעות אליה, בדרך השם.

אגרות הראיה א, אגרת קיא עמ׳ קלו

---

55. הגרש״ז שך ז״ל האריך ימים, אולם בעוה״ר נספה בפרעות הערבים באב תרפ״ט, יחד עם משפחת מקלב במוצא. במלאת שנה להעדרו הדפיס חתנו ר׳ מנחם ליזרוביץ ז״ל ״קובץ מאמרי הערכה לצורתו הרוחנית״ (תל-אביב תר״ץ). ראה גם להלן עמ׳ 209, ומועדי הראי״ה עמ׳ 82.

"תיקונים והוראות שכל המושבות זקוקות להם"
תקנון המושבה עין זיתים

"הרבנות היפואית נעשתה רבנות ראשית"

על מידת התחזקותה של רבנות-יפו אנו שומעים מפי אחד מרושמי קורות הימים ההם:

"לא היו ימים מרובים והרבנות היפואית, שהרב קוק השרה עליה מפרסומה המרובה, נעשתה גם היא, דוגמת הרבנות הירושלמית, רבנות ראשית. ולא רק לעצמה אלא גם למושבות ביהודה. ואמנם, מאיתה יצאו כמה תיקונים והוראות שכל המושבות היו זקוקות להם, ונתקבלו בארץ כולה".

ספר תל-אביב, בעריכת א. דרויאנוב, ת"א, תרצ"ו, עמ' 58

שורות נוספות מפי המודיע מיפו משלימות את התיאור:

"עירנו נהייתה לעיר ואם בישראל – – – מושבה פלונית מבקשת מרב-הגליל מהגאון דיפו, רב לה, ופלונית מבקשת "הכשר" על יבולה, אלמונים דורשים עצה ע"ד המורים וע"ד הלמודים וכו'".

החבצלת, י"ג ניסן, תרס"ח

רבה היתה הערכת הרבנים חברי בית-הדין לראשם ואלופם, ובקול קורא כלפי מתי-מספר נרגנים מירושלים, שהליזו-פנים לערער על הוראתו, הם כותבים:

> הרב הגאון הצדיק – – – המכהן פאר ביפו והמושבות, לבד גאונותו חננו ד' בכשרונות נפלאים, בלב מלא דעת ויראת ד', ומי יכול לעמוד בפני ארז בלבנון כזה, ולפקפק במעשיו אשר ממקום קדוש יהלכון, ממקור התורה והבינה, אשר אצלה לו ההשגחה ביד נדיבה – – – ובפרט בענייני המצוות התלויות בארץ, אשר הוא שקוע בהם בכל לבו ובכל נפשו – – – והעמידם על האמת ברוחב דעתו ושכלו הזך.

נוספות לאגרות הראיה א, אגרת יג, עמ' שפג

ה.

"שמרו את משמרת הקדושה והכשרות יחד עם הצדק והיושר"

מצודת בית-הדין ביפו שהיתה פרושה גם על ראשון לציון, אפשרה כבר בחודשי כהונתו הראשונים, לעמוד לימין מנקר צעיר שעמדו להדיחו מעבודתו, בטענות שווא שאין הוא נאמן על הכשרות, והרב נחלץ "להציל עשוק מיד עושקו".

בכ"ו מנחם אב, תרס"ד, כותב הרב:

> אחרי דרישת דברים מפי העדים, לא נתברר לי דבר הראוי להעביר על ידו [מתפקידו] את המנקר הבחור, ואין ראוי להעביר את הדרך על שום אדם.

אמנם הסכמתי שבכל משך חצי השנה, שיהיו שניהם יחדו [המנקר הותיק והחדש], הרי הם נידונים שניהם כמנקר אחד, והשכירות תנתן לשניהם חלק כחלק, ואין הבשר עומד בחזקת היתר עד שיראו שניהם שהוא מנוקר.

ובג׳ אלול, תרס״ד, הוא כותב שוב אל ועד המושבה:

אהובי היקרים, חברי ועד מושבת ראשון לציון, שלום וברכת השנים!

מכתבם הנכבד הגיעני, ודי צער סבלתי מסכסוכי המנקרים, שיצאו מכלל תחרות פרטית לערעורים בדברים של דת–קודש – – – ובנוגע לערעור הכשרות, לבד מה שלא מצאתי דבר עיקרי בכל הערעורים, הנה חייבתי את המנקר [הצעיר] ר׳ אברהם, לקבל לפני דברי–חבירות, להוסיף אמונה וזריזות בעבודתו – – – וכל זמן שלא ימצא עליו ערעור הראוי לתשומת לב מצד דת תורתנו הק׳, הרי הוא בחזקתו חזקת כשרות – – – ואין השו״ב היקר שיחי׳ צריך לעכב השחיטה כלל בעבור זה.

כיוצא בזה הורה הרב כעבור שנים לועד המושבה בחדרה:

לפסול אדם מישראל מחזקת כשרותו, צריך [לזה] דוקא חיקור–דין על פי בית–דין–צדק, במעמד רבנים בקיאים ומובהקים בהוראה[56] – – –כי כשם שאנו מחוייבים לעמוד בפרץ בענייני הכשרות, כן עלינו לעיין שלא יהיה אחד מאחינו נרדף, אם יבורר הדבר שאין עוול בכפיו. קיצור הדבר, הוו מתונים בדבר, אחים אהובים, והוציאו לאור משפט, שמרו את משמרת הקדושה והכשרות, יחד עם הצדק והיושר וכבוד הבריות ואהבת אחים.

אגרות הראיה א, אגרת רסח, עמ׳ שו

אשרי אדם שזיכך נשמתו בקדושת המצוה של ״בצדק תשפוט עמיתך״, כמבואר ב׳יסוד ושורש העבודה׳ [פרק ז׳ וח׳].

אגרות הראיה א, אגרת רנו, עמ׳ רצז

בכל עוז נתאמץ שיצא דבר המשפט אל הפועל בעז״ה, אבל להטיל על ד׳ ב׳ תשלומין בלא קיצבה ובלא בירור–משפט – זהו דבר שאי אפשר כלל. כי אף על פי שבכלל התנהג ד׳ ב׳ שלא כשורה בזה, אבל, ״לא תטה משפט אביונך״ (שמות כג, ו) דרשו חז״ל (במכילתא משפטים) גם ב׳אביון מן המצוות׳, ולעולם צריכים להביט על משפט–צדק הדורש בירור משני הצדדים.

אגרות הראיה ב, אגרת תריג, עמ׳ רמ

עובדה מאלפת מכותלי בית-דינו של הרב, נמסרה לנו מפי עדי שמיעה. הרב ישראל שורין מוסר, כי מחבר הספר ״תולדות החפץ חיים״, הרב משה מאיר ישר ז״ל, הביא

---

56. ״כבר הורה זקן בשו״ת ״יד אלעזר״ סי׳ נ׳, דלפסול אדם מחזקת כשרותו – הרי זה בכלל דיני-נפשות״ (מהרי״ל צירלסון ז״ל, הי״ד – שו״ת מערכי-לב, קישינוב תרצ״ב, סי׳ ל״ד).

פעם למשרד ישיבת לומזא אלפיים דולר שאסף עבור הישיבה. אחרי שמסר את הכסף הוציא מכיסו מכתב וביקש בול מהמזכירה, וחיפש בכיסו את הפרוטות לשלם עבור הבול. אמרה המזכירה: "הרי כב' עמל וטרח כל-כך למען הישיבה, וזה עתה מסר לגזבר אלפיים דולר, והרי הוא זכאי לקבל בול-דואר ממשרדנו".

"לא, לא" – השיב הרב ישר – "אף פעם לא אעשה זאת. ודבר זה למדתי מהנהגתו של גדול בישראל. שמעתי שהרב קוק זצ"ל סידר פעם גט ביפו, וכיון שהעדים שהוזמנו לא באו, הציעו את עצמם פקידי בית-הדין לשמש כעדים. אולם הרב סירב לקבלם, ונימק סירובו: כשעובדים במשרד, טבעי הדבר שלוקחים לפעמים נייר או מהדק או בול לצורך פרטי, והרי זה גזל הפוסל לעדות.

אינני רוצה אפוא להכשל בעוון גזל ולהיות מפסולי-עדות...".[57]

כשהיה רבי יוסף-צבי הלוי ז"ל מגיע לבית הדין, וכרגיל ישבו בפרוזדור בעלי-דין שונים, היה נוהג לכפוף ראשו ולעבור על פני היושבים מבלי להסתכל בהם, ורק את ראשו נענע לשלום, כשעיניו נעוצות ברצפה.

כששאלוהו מדוע הוא נוהג כך, היתה תשובתו: יושבים כאן בעלי דין שבאו להתדיין בפנינו, וחושש אני שמא יזדרז אחד מהם ויקדים לי שלום או איזה גינון אחר של כבוד, ונמצאתי כבר משוחד ממנו, וכשנאמר "כי השחד יעור עיני חכמים", הרי ידוע שלאו-דווקא בשוחד-ממון הכתוב מדבר [עי' כתובות קה, ב].

ו.

אמר הגאון האדר"ת ז"ל: "על חתני לא מתאים לומר שהוא שונא בצע, שהרי הוא בכלל לא שייך לענין הזה ששמו בצע".

"דין-תורה" שנמשך כמה ימים בבית דינו של הרב, היה בין חברת "כרמל מזרחי" (שהסמל שלה הוא שני המרגלים הנושאים את אשכול הענבים – "וישאוהו במוט בשנים" – במדבר יג, כג), לבין חברה מתחרה שהשתמשה בסמל זה, והטעתה לקוחות ותיקים של כרמל מזרחי. תביעת הפיצויים של כרמל מזרחי היתה על סך עשרים אלף פרנק. לפני מתן פסק-הדין, אמר הרב שאיזה עניין מטריד אותו, והוא צריך להתייחד עם עצמו. לאחר מכן, כששאלוהו מה היה זה, השיב ואמר: הדיון כאן נסב כולו על כסף, רווח כספי, נזק כספי, פיצוי כספי, ומכיוון שאני רחוק מאוד מענייני כסף, הרי בכדי שאוכל להוציא פסק-דין לאמיתו, חייב הייתי להתעמק ולהגיע להרגשה מוחשית בערך הממשי של כסף, הכרחו, חשיבותו, מקומו בצרכי האדם והחברה, כי אחרת היה נראה לי כל העניין כחסר-חשיבות (עפ"י "שבחי הראי"ה עמ' קט-י).

---

57. "הרמב"ן כחוקר וכמקובל", ירושלים תשל"ח, עמ' 6.

#15 צירופי מכתבים סרוקים יגיע בנפרד

//

//

//

//

//

//

//

//

//

//

לשני עמודים שלמים מצורפים במפתח אחד, כולל הכיתוב מוטבע בתוך הציור

הרב זצ"ל תל תלפיות לבעיות היחיד והציבור

המשך הציור

סח לי איש ירושלים, הרב משה-לייב שחור ז"ל: "נאלץ הייתי פעם להביא בפני הרב איזה עניין מסובך של כסף, והדבר היה טעון ריכוז ובירור, ואז אמר לי הרב: 'כשמעסיקים אותי בענייני-כסף עשר דקות, מתחיל אני להרגיש כאב-ראש'..."

"פעם ישבתי אצל הרב, ובא לבקרו אורח מארצות-הברית ושם לו על השולחן סכום כסף לצרכי צדקה. תמהתי לראות שהרב לקח את הכסף במין הנאה גלויה, שכן ידעתי מאז ומתמיד עד כמה הוא רחוק מזה. והנה לא עברו דקות מרובות, ובאה לפניו אשה ענייה וביקשה את עזרתו למשהו נחוץ, ומיד מיהר הרב ונתן לה את כל אותו הכסף שקיבל. אז הבנתי שכנראה כלתה אצלו מקודם פרוטה מן הכיס, ועל כן שמח כל כך לקבל את הכסף מהאורח מארה"ב" (מפי הסופר ש"י עגנון ז"ל[ה]).

והרי דבריו הנרגשים של איש-רחובות, איש עולם-המעשה, הסופר-החקלאי משה סמילנסקי ז"ל, מ"משפחת האדמה", המעלה את דמותו של הרב אחרי פטירתו:

"איש בעל רוח טהורה, בעל כוונות טהורות, בעל אמת טהורה. ועם זה בעל מרץ רב, איש עקיב, בעל רוח חזקה שלא ידעה פחד. – – – לא ידע צורת מטבע פשוטו כמשמעו.[58] לולא ראיתיו בעיני פעמים אחדות 'על שטח המעות' (בענייני כספים) לא הייתי מאמין, כי עדיין נמצא בימינו אלה, שבהם ה'מעות קונות' את הכל, טופס עילאי כזה, שלא מעולם-המעות הזה" ("ההד", חשון, תרצ"ו).

58. עוד עדויות כאלו בשיחות הראי"ה פרק כ, עמ' 211. במועדי הראי"ה פרק א. בשדה הראי"ה עמ' 41. ליקוטי הראי"ה א עמ' 32, 51-47, 446. חוברת "ימי הפורים" בהוצאות "אור האורות", מה'ד' תשע"ג.

פרק ה

מצוות התלויות בארץ

א.

חידוש התודעה של קיום המצוות התלויות בארץ

"בימינו אלה, אשר זכינו לראות חלק מעמנו, עם–ד' אלה, יושבים על אדמת ד', החובה כפולה ומכופלת עלינו, להתחזק בהתעוררות האהבה לתלמוד ולמעשה של המצוות התלויות בארץ, בכללותיהן ופרטותיהן".

אגרות הראיה א, אגרת לח, עמ' לג

מאות דורות של גלות מארצנו והתרחקות מעל אדמתנו, השכיחו לגמרי את משמרת התרומות והמעשרות, המצוות התלויות בארץ וביבולה, המצוות הקשורות בקדושתה של ארץ-ישראל, בסגולת ארץ-חמדת-אבות. ועם האתחלתא של שיבת ציון בדורותינו, של חזרה לשדה וכרם לאסיפת דגן ותירוש ויצהר, נתעוררה בכל חריפותה בעיית חידוש התודעה של קיום מצוות-הארץ והחדרת הזהירות בהן בלב כל שומרי תורה ומצווה.

אם כעבור עשרות שנים, עדיין אנו שומעים מפי רבה של ירושלים הגרצ"פ פרנק ז"ל: "גם הרבה מהחרדים לדבר ד', המדקדקים בשמירת המצוות, מחוסרי-רגש המה להבין את חומר העניין של איסור טבל וחיוב הפרשת תרומות ומעשרות, כיוון שלא הורגלו בזה מימיהם" (הצבי ישראל, ירושלים תשל"א, עמ' שכט-של), על אחת כמה וכמה בשנים הראשונות של תחילת החקלאות היהודית בא"י.

הגאון האדר"ת ז"ל, אשר עלה מן הגולה לירושלים ובלבו הציפייה לישועה, תכלית-הכוסף לחידוש ימינו כקדם, העלה אז רעיון של מעשה-רב, אשר יעורר תשומת לב, אשר ירשים ואשר ייזכר, והוא: לחזור על אשר עשו בשעתם שבי גלות-בבל, אנשי

יסוד-המעלה בימי עזרא ונחמיה (שגם הם עמדו בפני אותה בעיה, אחרי שבעים שנות גלות, שהשכיחו הרבה תורות ומצוות).[59]

ודבר המעשה היה: כריתת אמנה, אמנת-התחייבות פומבית-חגיגית על קיום המצוות התלויות בארץ ובמקדש, ובכלל "ללכת בתורת האלקים – – – ולשמור ולעשות את כל מצוות ד' אדונינו, ומשפטיו וחוקיו" (נחמיה ט, א-ל), וחתימתה על-ידי כל העולים, בראש וראשונה השרים, הלויים והכהנים, ואחריהם "השוערים, המשוררים, הנתינים".

"רעיון האמנה – הוא דבר גדול מאוד, רק צריך ישוב הרבה"

על רעיון זה אנו קוראים באחת האגרות של מרן הרב אל הגאון האדר"ת ז"ל – שכאמור היה הוא הוגה הרעיון הגדול הזה – ונוסף על הקשיים הכרוכים בביצוע, רומז הרב על "עוד כמה דברים עיקריים" הקשורים בנושא: "על דבר רעיון האמנה – הוא דבר גדול מאוד, רק צריך ישוב הרבה באיזה סגנון ולשון יכתב, וצריך הכנה מרובה לאגד על כל פנים כל הקולוניות יחד, ועוד כמה דברים עיקריים, ונדבר עוד בזה בעזרת השי"ת" (אורח משפט, השמטות ומילואים סי' י, עמ' רנג).[60]

ב.

בעודו בחו"ל, נתן הרב דעתו במיוחד למצוות-התלויות-בארץ, ובידינו קונטרס מיוחד על מצות וידוי-מעשר, שנכתב כבר בשנת תרנ"ג – אחת עשרה שנה לפני עלותו ארצה.

---

59. לדעת האדר"ת ז"ל, הטרידה בעיה זו של שכחת המצוות הללו, את רבותינו הקדמונים, קובעי המנהגים לישראל, ובקונטרס-הצוואה שלו "נפש דוד", ת"א, תשמ"ב, עמ' מט, הוא כותב: "ביום ט"ו בשבט, למדתי הלכות מעשר בספר הרמב"ם ז"ל, ובגמרא ראש-השנה (יד, ב) והלאה, וחזרתי לחדש דבר-מה כפי ערכי, ויהא חשוב כקיום המצוה במעשר-אילן, והתפללתי לד' שיזכני באותה המצוה בפועל ממש מן התורה.
ומאז נראה לי, שמה שהראשונים קבעו יום זה ליו"ט, שלא לומר בו תחנון, הוא להזכירנו מצות הפרשת מעשר-אילנות, וכדברי חז"ל על הפסוק "שתי לבך למסלה דרך הלכת, עשי לך ציונים", וכפרש"י מהספרי פרשת עקב על פסוק 'ושמתם את דברי אלה', וכמו שכתבתי בחיבורי 'זכר למקדש' (בהקדמה "אות זכרון") בסייעתא דשמיא".

60. ונראין הדברים, שאחרי דיון בהצעה, נוכחו לדעת שעדיין לא איכשר דרא, והרעיון נגנז ושוב אין אנו שומעים עליו כלל. וכדאי היה שיימצא חוקר אשר יברר את פרטי הדברים, האם רק בעיות טכניות, של חוסר יכולת ארגונית-מעשית, הן שמנעו את הביצוע, או שמא חששו לחומר המעשה, שהרי בנחמיה שם נאמר: "ובאים באלה ובשבועה" (והגאון מהרי"ד סולובייצ'יק ז"ל, בספרו "בית הלוי" חלק ג, העלה נימוק זה של שבועת שבי הגולה, בדיונו על תוקף שביעית בזמן הזה, שהרי נאמר שם "ונטוש את השנה השביעית" (ט, לב), ועי' תגובתו-תשובתו של מרן הרב זצ"ל על כך במבואו ל"שבת הארץ" (פרק ח), ואפשר שלזה התכוון הרב, באמרו "כמה דברים עיקריים", שחששו לתקלות של עבירה בשגגה וכו'.

עבודת העיון והבירור במצוה מיוחדת זו, שהתחילה בתרנ"ג בזוימל [הרב שיתף בה גם את אחיו הצעיר, הרב דב הכהן ז"ל, שהתארח אז בביתו והביא כמה הערות חשובות בשמו – עי' משפט כהן עמ' קה ועמ' קיז], התרחבה והשתרעה אח"כ ונמשכה ביתר-שאת כשעבר הרב לכהן ברבנות בויסק, וביתר-עז כשחותנו-לשעבר עלה ארצה-ישראל לכהן ברבנות ירושלים. וכך מוסר בנו-יחידו, מו"ר הגרצ"י ז"ל, על תקופת-בויסק: "ואז טיפל בבירור הלכה-למעשה של מצוות התלויות בארץ, וסידור הנהגתן במצב הישוב בזמן-הזה, והגאון האדר"ת ז"ל הרצה לפניו מכאן ואילך את ספקותיו בהלכה-למעשה במצוות התלויות בארץ, וביקש ממנו לבררן ולהחליט בהן" (לשלושה באלול, התרצ"ח, סי' כא).[61]

באותן השנים הרחיב-העמיק חקר בירושלמי לזרעים, והעלה הלכות מאוששות מתלמודא-דבני-מערבא. וזו אינה צריכה לפנים ש"שנות אליהו" להגר"א למשניות זרעים, והוא הדין ביאורי הגר"א והגהותיו לירושלמי זרעים וכן ספר "פאת השולחן" לתלמידו של הגר"א, ר' ישראל משקלוב, היו לו לעיניים.

בעמוד האדר"ת בשנה השנייה לעלותו ארצה – תרס"ב – בפני הבעיה החמורה של שנת השמיטה – תרס"ג – המתקרבת, הוא מבקש את חתנו שהוא יברר את הלכות שביעית הלכה למעשה, ובקשה נוספת בפי-כתבו לסדר בקיצור הלכות תרומות ומעשרות.

והרי לנו קטעים ממכתבו של האדר"ת מיום י"ג באייר תרס"ב:

> על דבריו הנחמדים בענין השביעית – הרבה לי לדבר, וכעת בא לפה ידיד נפשי הרב דיפו שיחי' להתייעץ בזה, לאשר בני המושבות מטרידים אותנו מאוד, איך לקבוע ההלכה בזה – – – והנני לבקש מכתר"ה נ"י יעשה זאת למעני ממש, **לברר הדין להלכה למעשה**.[62]
>
> – – – עוד אבקשהו, מה שלבי עלי דוי – – – שרבים נכשלים באכילת טבלים, וכבר הרעשתי אשתקד להדפיס דיני ההפרשות בקצרה, אך לא השגתי מי שיכתבם ויסדרם כראוי. על כן אבקשהו לסדר בקיצור נמרץ הלכות קצרות, דיני תרומה גדולה, מעשר, תרומת מעשר, מעשר עני (שבשנה הזאת), מעשר שני, איך יפריש כל אחד בקנייתו מן השוק, ואני אדפיסם על הוצאותי איה"ש להפיצם בכל המושבות ופעה"ק וכל העיירות הקדושות.
>
> אגרות הראיה א, נוספות, אגרת י', עמ' שעח

---

61. מובא גם במועדי הראי"ה סוף פרק כח.
62. ובאותו מכתב בנושא אחר: "חושקני מאוד לדעת הלכה למעשה בזה, ומובטחני בו שיעלה הלכה לאמתה של תורה בעזה"י, כדרכו הטוב".

כשהתנהל המשא-ומתן על קבלת רבנות יפו, התמסר הרב ביתר שאת לבירור הלכות אלו, וכבר נתן דעתו על כמה בעיות בוערות שהתעוררו עם התפתחות הישוב היהודי-החקלאי בארץ.

וכך מספר הרב יצחק ניסנבוים ז"ל, 'הי"ד:

"שהיתי בעיר בויסק שלשה ימים, ובכל יום ישבתי שעות אחדות בבית הרב ושוחחנו על עניינים שונים בהלכה, באגדה ובשאלות החיים – – – פעם אחת שאלתי אותו: אדוני הרב! מתעתד אתה לעלות לשבת על כיסא הרבנות ביפו ובמושבות יהודה. שם הרי תעלינה לפניך שאלות חדשות, שאינן בגולה, שאלות הישוב העברי בחקלאות, והאם שמת לבך להתעסק בהלכות התלויות בארץ ולהתעמק בהן? – כן – ענה – ולא רק בהלכות התלויות בארץ, כי אם גם בהלכות התלויות במקדש, כי הרי כהן אני".

עלי חלדי, ירושלים תשכ"ט, עמ' 189

ג.

ככתוב לעיל, נתמנה הרב רשמית על-ידי הגאון ר' שמואל סלנט ז"ל והאדר"ת ז"ל, כאחראי למשמרת המצוות התלויות בארץ, ואמנם כבר בביקורו הראשון במושבות, נוכחו יראי ד' וחושבי שמו שלפניהם רב בקי בכל הבעיות העומדות על הפרק ובפיו הלכה ברורה ופסוקה.

כעבור זמן מה אנו כבר מוצאים פניות אליו מצד ראשוני הרבנים במושבות, ובהם תלמידי חכמים מובהקים גדולי-תורה, כגון הרב אהרן אורלנסקי ז"ל מפתח-תקוה[63] והרב מרדכי-לייב רובין ז"ל מעקרון. הם מביאים לפניו שאלות חמורות, והוא מזדרז ומשיב מיד ודבריו מתקבלים כדברי האורים.

בתשובותיו מתגלה חילו לאורייתא כי רב הוא, הוראותיו ברורות ומאוששות על יסודות איתנים, החל ממקורות התלמודים, הבבלי והירושלמי, דרך שיטות ראשונים וגמור בתשובות אחרונים.[64]

---

63. עי' בשדה הראי"ה עמ' 223.

64. נשמרה בידינו איגרת-שאלות-חכם מאת אחד מגדולי קרתא-דשופריא, הרב ר' שלום-לייב אייזנבך ז"ל, ובכולן מסיים "יורנו מורנו ורבנו בכל זה, כיצד לנהוג להלכה למעשה" (התשובות המפורטות לשאלות נדפסו ב"משפט כהן" סי' לח, עיין שם).
האיגרת פותחת ברוב-כבוד: "שלו' רב לאוהבי תורתך, הוא ניהו הגאון הגדול וכו' מוה"ר אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א" ומסיימת בהכנעה: "באתי לפני הדרת גאונו, להאיר עיני בכל זה, וד' יעזור להדר"ג לזכות הרבים, דברי עבד לעבדי ה' תלמידו הנאמן שלום ליב אייזענבאך".
ובסוף האיגרת ישנה בקשה מעניינת: "בקשתנו מהדרת גאונו, לעשות קונטרס בלשון זארגאן [אידיש] במצוות התלויות בארץ,– – – והגאון אדר"ת זצ"ל היה מתאונן על זה כמה פעמים [שאינו מספיק לעשות זאת] מחמת שהוא טרוד מאוד. – – – ולמלאות רצון צדיק וחשקתו –

זריזות תשובותיו בהלכה מפליאה – "זה עתה הגיעני מכתבו", וכיוצא בזה. מוסרים, שהגר"ח מוולוז'ין אמר: "לכתוב תשובה כמו של ר' עקיבא אייגר יכולתי גם אני, אבל להתחיל בראשה במלים 'אתמול קיבלתי' – זה לא הייתי יכול"...

תפיסתו הקלה והמהירה של הרב, סייעה בידו להתמצא מהר בכל בעיה מסובכת, ובקיאותו הגדולה איפשרה לו להגיע מיד למחוז-החפץ, ללא "עקולי ופשורי".

הואיל ודרך לימודו מאז ומתמיד היתה בכיוון של בירור הלכה, על מנת להגיע להלכה ברורה, והוא הזכרן הגדול והשקדן הגדול זכר יפה את תלמודו, הרי בכל שאלה שהוצגה לפניו ידע לגשת מיד למקורות הנושא ולמצות אותם הלכה למעשה.

ואכן נתקיים בו "ומי כמוהו מורה", פוסק ומורה הוראות ברורות בהלכות חמורות שנשתכחו בשנות גלותנו מארצנו, ורב היה גובריה בהלכות ערלה וכלאים, תרומות ומעשרות ושנת השמיטה. מתהלך הוא בהן ברחבה, וממש כל רז לא אניס ליה.[65]

ד.

כך מקובלנו מפי חז"ל: "כח דהיתירא עדיף" (ביצה ב, ב), ופירש רש"י ז"ל: "שהוא [המתיר] סומך על שמועתו, ואינו ירא להתיר, אבל כח האוסרין אינה ראיה, שהכל יכולין להחמיר, ואפילו בדבר המותר" (שם).

ואמנם הרב, אשר נטה שכמו לסבול עול-הוראה בישוב החדש "לעבוד ולמשא", מוכן להכנס בעובי-הקורה ולהשתמש בשעת-ההכרח בכוחא דהיתירא, ברם איננו מזדרז לעשות זאת, כל זמן שלא נתבררה לו מידת ההכרח ותקנת-הרבים:

> אחרי שמעי את גודל הלחץ של מצב המושבות כעת, ואחרי שהציעו לפני שאם תִּמָּצֵא דרך איך לקנות ענפי חח או מישמיש מורכבים בשורש של שקדים, יוטב בזה מצב האיכרים בכלל ויוכלו למצוא מזה לחמם, תחת הגפנים ההולכים הלוך וירוד, אז נתיישבתי בדעתי שאם הדבר כן, ששאלת הישוב תלויה בזה, צריך אולי להכנס בפירצה דחוקה, ולסמוך על איזה משיטות רבותינו ז"ל, בצירוף איזו סברות מחודשות שחידשתי בעז"ה – – – ואז יהי' מותר לקחת [את ההרכבות מן הנכרים] ולנטוע אותם על אדמת ישראל.
>
> – – – והנה יש ביסוד הענין כמה עיונים וחקירות גדולות בעומקה של הלכה, שלעניות דעתי נוכל לנטות בהם לקולא, אם יהיה בזה צורך תיקון כללי לענין הישוב, וכבר

לו נאה לעשות, ובפרט שהוד גאונו משגיח על זה, ואשרי חלקו כי יוכל לזכות הרבים, ומגלגלין זכות על ידי זכאי".

65. בשעה שהיה הרב מבקר בירושלים ומתארח בבית חותנו האדר"ת, והיה בא מישהו לשאול את האדר"ת במצוות התלויות בארץ, היה מעבירו אל הרב, והיה אומר לשואל: "לך אל חתני, הוא ישיב לך יותר טוב ממני".

> הייתי נכון לדבר עם הפקידות [של הברון] בזה, אבל בין כך נאמר לי מאחרים, שעיקר הענין [שהתפתחות ענף מטעים זה עתיד להכניס רווחים] בנוי על דמיון – – – על כן רפו ידי מזה לעת עתה, עד שיתברר לי שיש מזה תקוה לתקנה [כלכלית] כללית, כי להכנס בפרצות דחוקות כאלה בכחא דהיתירא, לא גמרתי בדעתי, כי אם על יסוד הכרה של כללות המצב של הישוב.
>
> משפט כהן, סי' טז, עמ' כח-כט

כיוצא בזה אנו מוצאים היתר מסויים, אבל הוא מסויג ומוגדר בתנאים מגבילים. וכך הוא כותב בתשובה ל"אגודת נטעים" (כ"ו חשון, תרס"ט):

"על דבר שאלת ההרכבה של עץ מישמיש על גזע השקד... אתכבד להודיעכם שכן אני מורה ובא זה זמן הגון, מעת אשר נודע בבירור כמה חשוב הוא ענף זה לישוב ארצנו הקדושה ת"ו", והוא ממשיך ומפרט שהוא מתיר את המעשה, בתנאי שהמלאכה תיעשה ע"י נכרי, בצירוף עוד ששה תנאים ושרק "אחרי מילוי כל אלה התנאים הנני מודיע לכל שואל שדעתי היא להתיר" (משפט כהן סי' יח עמ' ל-לא), ואת יסודות ההיתר הוא מבאר באריכות ממקורות ההלכה (שם, סי' כ, עמ' לא-לד).

ובדיונים בעניין שנת השמיטה הוא כותב: "במקום דחק עצום ונורא כמצב הישוב, אפילו אם סומכים על יחיד במקום רבים – אין מזחיחין אותם, ומצינו כיוצא בזה בכמה עניינים שהיה ההכרח גדול, שסמכו על דעת יחיד, ולא מיחו חכמים בדבר" (משפט כהן עמ', סי' סג, קכו– קכז).

ובאותו עניין הוא מוסיף בתשובה אחרת: "בהוראה של שעת הדחק שיש לה עוד צירופים רבים בנידון דידן, אין אנו זקוקים להביא את הדעות של המחמירים, שהכל יודעים שרבים וגדולים הם המחמירים, אלא שעלינו חובה לפתוח בהצלה תחלה ולהראות שגם המקילין יש להם על מי שיסמכו" (שם, סי' סט, עמ' קמ).

"הזמירה הנהוגה אצלנו אינה הזמירה האסורה מן התורה"

והרי לנו חידוש גדול בהלכות שביעית, הנוגע למעשה באחת מעבודות הכרם החיוניות – עבודת הזמירה, עבודת-אב המפורשת בתורה לאיסור – "וכרמך לא תזמור" (ויקרא כה, ד):

> הזמירה הנהוגה אצלנו, דהיינו שכורתין את כל הענפים ומשאירים רק את גוף הגפן, נראה שאינה הזמירה האסורה מן התורה – ואלא היא מן התולדות. – – – הזמירה בימי–קדם, שנאסרה בתורה, היתה רק לחתוך חלקים מן הזמורות ולא כולם.
>
> לפי דברי המומחים בדבר, הזמירה הנהוגה בזמננו, שהיא קציצת כל הענפים, אינה באה להרבות את הפירות ולהשביח את האילן ["לאברויי אילנא"] כי אם כדי להאריך קיום האילן, ע"י קציצת הענפים היונקים את לחותו, ויש לומר שהיא בכלל "לאוקמי אילנא".

לאחר בירור הלכתי ארוך ומפורט, והצעת שינוי גם בזמירה החדשה [״חקרתי על דרכי שינויים אפשריים – – – ואף את זה מצאתי לאפשר״] ממשיך הרב וכותב:

> אמנם בספרי–לעז ממומחים בחכמת–הנטעים ראיתי, שהזמירה הנהוגה כעת ע״פ השיטה החדשה, שהיא לקצץ את כל הענף ולהשאיר ממנו רק חלק קטן, הכל לפי שנותיו של הגפן, היא ג״כ מיוחדת להוסיף פירות. אבל מומחים ונאמנים מאחינו האיכרים בארצנו הקדושה העידו לי מפי הנסיון, שהפירות יותר מרובים הם בשנה זו עצמה בלא זמירה זו, אלא שהגפן נחרב לשנים הבאות. וביחוד ניסה זאת בפועל ידידי הרה״ג המפורסם בתו״י מו״ה צבי הירש קאהן נ״י,[66] כורם ויוגב במושבה רחובות ת״ו. אולי שונה בזה טבע הגידול של גפני אה״ק, מטבע הגידול האירופי, שחכמי העמים מטפלים בו.
>
> שבת הארץ, קונטרס אחרון, סי׳ יאעמ׳ קח-קיד, מהדו״ב ה׳תשנ״ג, ח״ב עמ׳ 752-761

ה.

״חלילה לנו לגבב קולות״

ולעומת זה הרב עומד בתוקף במקום שלדעתו ״אין מקום להקל״. והרי תשובתו להרב מעקרון: ״– – – ועל דבר השומשמין אהובי כת״ר אין מקום להקל – – – בקיצור, אין בזה צד היתר, ואקוה שיעלה בידי חכמת לבב כת״ר ויראתו, להעמיד תיקון זה על נכון״ (משפט כהן, סי׳ לא).

מעניינת תשובתו להגרי״י וואכטפויגל ז״ל, ראש ישיבת מאה-שערים בירושלים, בענין ספק-ערלה: ״לא ניחא לי לסור מפסק השולחן-ערוך, אפילו במקום שיש פוסקים אחרים מקילין – – – ובעיקר הדין הרי היה לנו לחוש להגהת הרמ״א ביו״ד סי׳ שלא, סעיף ב, דיש חולקין וסבירא להו שגם בזמן הזה חייבים בארץ-ישראל בתרומות ומעשרות מן התורה – אלא שלא נהגו כן, ודי לנו המנהג בקולות בענין תרו״מ, אבל חלילה לנו לגבב עוד קולות גם על ערלה, נגד סתימת המחבר בשולחן-ערוך״ (שם, סי׳ יב).

כמו-כן מוחה הרב על מכשול שנגרם לרבים בהרכבת איסור באילנות, והוא מכריז ומודיע ש״אין על זה שום צד היתר״:

> לכבוד הועד הנכבד בראשון לציון ת״ו – שלו׳ וברכה
>
> אמלא בזה את אשר נדברנו בהיותי במושבה בשבוע שעבר למסור בזה על ידי כבוד הועד הנכבד את מחאתי בכח תורתנו הקדושה, על דבר המכשול הגדול הנעשה בהרכבת–איסור באילנות שונים – – – שכל אלה הם איסורים חמורים, ואין על זה שום צד היתר, כי אם באופן המיוחד אשר הוריתי ופרסמתי כבר לשואלים רבים ממקומות

66. עי׳ שתי התשובות על השגותיו בענייני שביעית, משפט כהן סי׳ סח וסט.

שונים – – – וחלילה חלילה לנו לדון מזה על אופנים אחרים שאין התנאים הללו מתקיימים בידם.

משפט כהן הל' כלאים, סי' יז

"להסיר מכשול מפירות ארצנו הקדושה"

בזירוזו לקיום המצוות התלויות בארץ, אין הרב נמנע מלהשתמש גם בשיכנוע מעשי – שהדבר יחזק את המושבות מבחינה כלכלית, כי שומרי תורה בחו"ל יעדיפו פירות א"י, כשיכירו וידעו ויהיו בטוחים בכשרותם ללא כל פקפוק.

בהזדמנות זו הוא חוזר ומבקש להשיב לו "דבר ברור על דבר הפרשת תרומות ומעשרות מכל יבול המושבה", ומוסיף דברי-שיכנוע: "הנני רואה לעצמי חובה קדושה להשתדל בכל עוז בענין זה, להסיר מכשול ולזות-שפתים מפירות ארצנו הקדושה, למען נוכל בבטחה להודיע לכל אחינו בני ישראל יושבי הגולה, כי פירות ארץ-ישראל, גידולי אחינו, הנם בטוחים בכשרותם לכל איש ישראל. לדעתי הדבר נוגע גם למצב האקונומי [הכלכלי] של א"י בעתיד הקרוב או הרחוק מרחק לא-רב. ועל כל פנים לכבוד ארץ חמדתנו ויושביה, וליחס חיבתה בלבב אחינו בני ישראל הנפוצים, בודאי הדבר נוגע מיד ולדורות – – – והנני חותם בברכה מקרב לב מלא אהבה וכבוד לאחינו האהובים מיישבי ארץ הקודש" (שם).

יבול אתרוגים – "גידולי אחינו הנם בטוחים בכשרותם"

"הגרגירים הזעירים – כח צמיחה גדול גנוז בהם"

ובימים ההם כתב הרב על פנקסו:

הוד והדר ופאר ישנם במצוות התלויות–בארץ, שהן מתקיימות עכשיו בארץ–ישראל, על ידינו, על ידי אותו חיל–החלוץ ההולך ובונה את ארץ–האבות, ומכין אחרית יותר חזקה ויותר בהירה לדור–יבוא.

מלאי–חיים הם לנו, הזכרונות האצורים במעשים שאנו עושים, במצוות התלויות בארץ, על פי השיטות המעשיות של חכמת ההלכה.

מקיימים אנו את מתן התרומות לכהן והמעשרות ללוי, על ידי תיקון שאין בו הפסד גדול לנותן ולא ריוח גדול למקבל, ופודים את המעשר–השני הראוי להאכל בקדושה בירושלים, בעיר המרכזית הקדושה, המקום אשר בחר ד', לב–האומה לכל זרמי חייה – ואם גם מצומקים נראים לנו הדברים, וצורה דלה יש להם מבחוץ, אבל חיים וענין רב הם מלאים מבפנים. אלה הגרגרים הזעירים – כח–צמיחה גדול גנוז בהם. הם פועלים בחשאי על הנשמה, מלהיבים בהתמדה אש–קודש של אהבת הארץ, ומחנכים את העם גם בימי–שפלותו לרוח–גדלו, לשאיפתו לחדש ימיו כקדם, כימי עולם וכשנים קדמוניות.

אורות התחיה, פרק ה

"הנשמה הפנימית של כל המצוות תלויה היא בארץ-ישראל"

ב"ראש אמיר" – הקדמתו העיונית של מרן הרב זצ"ל לספרו "עץ הדר" (ירושלים תרס"ז, מהדו"ב ירושלים תשמ"ו) – פותח מרן הרב זצ"ל את דברי קדשו בהסברה נאה על ייחודן של המצוות התלויות בארץ, שהן הנה "הרכוש הרוחני היסודי של האומה בכללה ושל קדושת יחידיה":

בין המערכות המחולקות שבמצוות התורה, הננו מוצאים הגדרה רשומה המציגה לפנינו שתי שדרות מיוחדות – המצוות התלויות בארץ והמצוות שאינן תלויות בארץ, וכמו ששנינו (קידושין לו, ב), 'כל מצוה שהיא תלויה בארץ אינה נוהגת אלא בארץ, ושאינה תלויה בארץ, נוהגת בארץ ובחוץ לארץ'.

ברם כתב הרמב"ן בפירוש התורה (בראשית כו, ה; דברים יא, יא) שיסוד קיום המצוות כולן, מצד עניינן הפנימי והתכליתי, הוא רק בארץ – – – והיחס הגדול של כל המצוות כולן אל ארץ–ישראל מביא אותנו אל הדעת האמתית, שהנשמה הפנימית של כל המצוות – אפילו של אותן שאינן תלויות בארץ – תלויה גם היא באמת בארץ, ומאוירה המחיה נשמות הינן יונקות מרחוק כפי היכולת, לצורך העמדת חיותם גם בחוץ–לארץ.

ו.

הגיעה השעה לתחיית התורה המכוונת לעומת תחיית הארץ. עם–ד׳ הפונה אל ארצו, החל לראות את תלמודן של המצוות התלויות בארץ, כחובה קדושה יתר על החובה המקפת את כל התורה כולה, וביותר החלה חובה זו להגלות אצל יושבי אדמת הקודש.

״גדול תלמוד שמביא לידי מעשה״ – שינון ההלכות בבירור והרחבה, עשיית ספרים והרבות מחקר בהן, מעמיקים את ההכרה והאהבה אל המצוות התלויות בארץ, אשר נשכחו שנות מאות רבות מכללות האומה. אור–ד׳ שבכל אות ואות ובכל פרט ופרט מפרטיה של תורה, מופיע ומעורר את חשק שמירתן בכל פרטיהן, הכרת צדקן וכבודן הולכת ומתרבה לפי הגדלת תורתן והאדרתה.

– – – אקוה לשמו יתברך כי יגדיל תורה ויאדיר, ויזכה אותי ואת כל למודי ד׳, וביותר את אחי אשר אקרא להם נועם – ״אלו ת״ח שבארץ ישראל״ – להרחיב דברים על המצוות התלויות בארץ בכלל, ועל מצות שביעית בפרט, ויחד עם העסק בהלכות המעשיות יתכונן הלב בטוב טעם ודעת, להשכיל בנועם ד׳, באור דעת אלקים, ברוח מלא עצה וגבורה.

הקדמה לשבת הארץ

״סדר הלכות תרומות ומעשרות - לתועלת אחינו עובדי אדמת קדשנו״

רבה היתה חיבתו של הרב, לכל העוסקים במצוות התלויות בארץ, המחדירים תלמודן וידיעתן ומחזיקים קיומן.

ומרשימה ההסכמה אשר כתב הרב, בט״ו תמוז תרס״ו, לספר ״אשי השם״ (ירושלים תרס״ח), אשר חיברו הרא״ש ירמה ז״ל, ת״ח-איכר שהתיישב באם-המושבות, והיה ״נאה דורש ונאה מקיים״ את המצוות התלויות בארץ, ״כמאמרן וכהילכתן״:

ראיתי איש מהיר במלאכת שמים, ידידי החריף ובקי ירא ושלם מו״ה אברהם שמעון נ״י, אחד מאחינו היקרים שהתנחלו על אדמת הקודש, במושבה פתח–תקוה ת״ו, ונדבה רוחו לסדר חלק הגון מהלכות תרומות ומעשרות, ועוד איזה דינים נחוצים, בסדר נכון ובלשון מבורר, לתועלת אחינו עובדי אדמת קדשנו והישבים עליה.

והנה עברתי על חלק הגון מדבריו, ומצאתים טובים ונכוחים, מיוסדים על דברי רבותינו הפוסקים ראשונים ואחרונים, וגם לפעמים הוסיף נופך מדיליה בסברא ישרה, ומה שמצאתי לנכון להעיר עליהם בקצרה הנה מוצגים עם הספר.

"להתחזק בהתעוררות האהבה לתלמוד ולמעשה של המצוות התלויות בארץ"

וכאשר בימינו אלה, אשר זכינו לראות חלק מעמנו עם-ה'-אלה, יושבים על אדמת ד', החובה כפולה ומכופלת עלינו להתחזק בהתעוררות האהבה לתלמוד ולמעשה של המצוות התלויות בארץ, בכללותיהן ופרטותיהן. על כן כל עבודה הנעבדת בזה, ביחוד כאשר היא יוצאת מידי אחד מאחינו, שהוא נאה דורש וגם נאה מקיים, באשר הוא בעצמו עסוק בעבודת אדמת קודש, והוא זריז וממולח לקיים את המצוות התלויות בארץ כמאמרן וכהלכתן, עבודתו בקודש בסידור ההלכות הללו ראויה היא לחיבה יתירה עד לאחת, וראוי הוא כבוד הרב המחבר שי', לאחוזי ליה טיבותא ולמימרא לפעלא טבא יישר.

ובאשר כוונתו רצויה לשם שמים, בשביל חיזוק התורה והמצוה על אדמת קדשנו ת"ו, ולא עבור בצע כסף, כי ב"ה איננו צריך לזה, ע"כ ראוי לקבל את הספר "אשי השם" של כבוד הרב המחבר נ"י בסבר פנים יפות, ולהביאו ברכה לבית אחינו היושבים על ארץ החיים ת"ו.

אגרות הראי"ה א, אגרת לח

ז.

אחרי מלחמת העולם הראשונה, כשעלה הרב ירושלימה (אלול תרע"ט), לא עברו זמנים רבים, והרב קבע לו שיעור בירושלמי "זרעים" עם כמה אברכים מעולים, ממצוייני הישיבות, ובהם הרב ר' יצחק אריאלי ז"ל (שנתפרסם אח"כ בספריו "עינים למשפט"),[67] הרב ר' יהושע קניאל ז"ל (ששימש אח"כ כרבה הראשי של חיפה) ועוד. וגם כשהוכתר הרב כרבה של ארץ-ישראל, ורב היה עומס עבודת הקודש אשר הוטל עליו, הנה עם רובי טרדותיו מבוקר ועד ערב ועד בכלל, התאמץ הרב להרצות שיעור קבוע בתורת-הארץ. ואחד מראשוני ישיבתו, מהמעולים שבחבורה, הרב ר' יצחק ריף ז"ל,[68] נכד הגאון ר' רפאל שפירא ז"ל מוולוז'ין, מביע צערו במכתב להוריו (עש"ק וישב תרפ"ט) על שעדיין מעטים הם העוסקים בעיון הראוי בבירור פרטי ההלכות של המצוות התלויות בארץ, אעפ"י שרבים זקוקים להוראות מפורטות, אחרי שאין בידם מסורת כלשהי מבית ההורים שהיו בחו"ל. ואחר כך מוסיף ר' יצחק: "לפני שנתים היה הגראי"ה קוק שיחי' אומר שיעור כל יום בסדר זרעים עם פי' הר"ש, מתעכב בהרחבה בדברי הירושלמי, ומגיע לפסק ההלכה שברמב"ם" (נר יצחק, ת"א תשי"ז, עמ' צח).

---

67. "כשלמדנו ירושלמי זרעים אצל הרב, היה מפרש לנו קטע תמוה בירושלמי בכמה וכמה פנים, ולפעמים היה גם מרשה לעצמו להגיה את לשונו המוקשה. יחס מיוחד היה לו להגהות הגר"א וחידושיו, והיו מאוד יקרים אצלו" (מפי הר"י אריאלי ז"ל).

68. עי' בשדה הראי"ה עמ' 379-386; ליקוטי הראי"ה ב עמ' 257, 165-177.

ובתקופה יותר מאוחרת ריכז הרב חבורה מעולה של אברכים צעירים יותר, שהיתה מגיעה ערב ערב לבית מדרשו ועוסקת במצוות התלויות בארץ (ביניהם הרב ר' מרדכי-לייב זק"ש ז"ל, הרב ר' אבא רקובסקי ז"ל, הרב ר' פישל רוזנר ז"ל ועוד). בין האברכים הצעירים האלה בלט בערנותו ובמרצו הרב ר' יצחק רוזנטל ז"ל, והוא שהקים אח"כ את המכון "מדרש בני ציון", אשר חבריו הקדישו לימודים מקיפים במצוות התלויות בארץ, ופירות-עיוניהם הופיעו על ידי המכון בקבצים המצויינים "כרם ציון".

מכון "מדרש בני ציון" נוסד בשנת חייו האחרונה של הרב – תרצ"ה – והוא עוד הספיק לקבל מכתב-חיזוק ממנו, וכך כותב הרב יצחק רוזנטל ז"ל בהקדמתו ל"כרם ציון השלם", כרך "אוצר פרי הלולים", שהופיע בירושלים תשל"ה:

> זכינו לקבל ברכתו של רבינו הגדול מרן אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל לפני עלותו למרום, ונר-אלקים טרם יכבה – עודדנו ואימצנו בברכתו הנאמנה:
>
> אבקש מכל אחינו, אוהבי תורתנו וחובבי לומדיה, שיתנו את ידם הנדיבה לחזק את מוסד–התורה הק' "מדרש בני ציון",[69] המרכז את גדולי בני–הישיבות, ששמו להם קביעות לדרוש ולהעמיק בהלכות התלויות בארץ בכל פרטיהם ודקדוקיהם, בעומקה של הלכה, אקוה שנדיבינו היקרים יכירו את חשיבות הענין הקדוש הזה ויחזקו אותו ביד נדיבה.

הגרש"י זווין ז"ל, המציג לפנינו את ענקי ההלכה של הדור האחרון, עומד במאמרו המקיף "הרב ומשנתו", על יחודו של הרב כ"משיב":

> אם ה"**משיב**" הוא ענק-רוח, אזי יודע הוא להשתמש ב"שאלה" שהמציא, בתור שלט לתלות עליו "כל שלטי הגבורים" של עיקרי ההלכה הנדונים ויסודותיה, ולהשיב באופן כזה שגם בדורות הבאים ישתו בצמא ממעינות המים החיים אשר דלה דלה להם – ו"**משיב**" כזה היה גם ענק הרוח שבדורנו, **הרב** ז"ל.
> כמה עושר של סברות הגיוניות הוא יודע לתת לנו, למשל, בתשובתו לשאלה הראשונה שבספרו "משפט כהן", וכמה הילכתא גברוותא הוא מפזר לנו כמו בדרך-אגב, כשהוא מנתח והולך בדרך ההגיון את טעמי הדברים – – –
> ההנחות של הרב הנן שורשים ועיקרים, בנייני-אב, ומהן תוצאות לכמה פרטי-דינים, בצירוף ביאורים והסברים.
>
> אישים ושיטות, עמ' 248-249, מהדו"ב עמ' רל-רלא

הגרצ"פ פרנק ז"ל: "משתוקק להסתופף בצלו ולהתענג בדברי תורתו"

שאלה מורכבת שנתעוררה בירושלים בהפרשת תרומות ומעשרות, הובאה בפני הרב

---

69. עי' מועדי הראי"ה סוף פרק טו.

בחורף תרע״ח, בימי גלותו בלונדון, ע״י מי שכבר היה אז בעל הוראה מובהק, הגרצ״פ פרנק ז״ל:

כבוד הרב הגאון הגדול, פאר הדור והדרו, איש חמודות, עטרת תפארת, המפורסם לתהלה ולתפארת, כש״ת מוהר״ר אברהם יצחק הכהן קוק הי״ו לאורך ימים טובים.

– – – הנני מציע לפני הדר״ג שי׳ ומביא מן החדש, שאלה שנשאלתי היום בבוקר, הלכה למעשה, ובזה הנני מסדר ספקותי כסדר שעלו במחשבה לפני כשנשאלתי. ואחת שאלתי מאת הדר״ג שי׳ לשים עין-עיונו בזה, ולהשיב לי חוות-דעתו הרמה, ובזה ישמח לב מוקירו, משתוקק להסתופף בצלו ולהתענג בדברי תורתו, מצפה לתשובתו הרמתה.

נספחות לאגרות הראי״ה ג, אגרת ג, עמ׳ רצז

הגרש״י זווין ז״ל: ״הרב יודע – – – להעמיד את הדברים בקרן-אורה של מרחב-ההלכה״

תשובתו הארוכה והמפורטת של הרב לספקותיו של הגרצ״פ ז״ל, מודפסת ב״משפט כהן״ סי׳ מא, עיין שם. וראה ניתוח הדברים בפי כתבו של הגרש״י זווין ז״ל, בספרו ״אישים ושיטות״ (עמ׳ 228-227, מהדו״ב עמ׳ רלא), בתוספת הערכה **לדרכי התשובה של הרב**:

היודע להוציא את הדברים מתוך החוג הצר של **״שאלה״**, ולהעמידם בקרן-אורה של מרחב ההלכה. – – – אנו נהנים לראות כשהוא מסקל כבנאי-אמן את כל המכשולים מדרכו, ומפזר אגב-אורחא כמה סברות ועיקרי הלכות, שלא ללמוד על עצמם, על המקרים והפרטים המסובכים, של אותה שאלה משונה בלבד יצאו, אלא ללמד על הכללים כולם יצאו.

ועוד שם:

לא רבים הם מגדולי התורה שאישיותם היתה למרכז ההלכה למעשה, בבחינת ״כי יפלא ממך דבר וגו׳ ובאת אל השופט אשר יהיה בימים ההם״. סיבות שונות למיעוט ה**״משיבים״** הגדולים. יש ולא **זכה**, יש ולא **זיכה** – לא כל חכם בתורה זוכה לקלוע לנקודה המעשית של העובדות אשר תקרינה בחיי יום יום, ולא כל אחד מרוצה לקבל עליו את העול ואת האחריות שבדבר.

אחד מהמעטים הללו, שהעם הכיר בהם את מורם-מאורם בחיי התורה, ואף הם הטו את שכמם לסבול את משא-ההוראה של הצבור והיחיד, היה הרב הנ״ל. אישיותו סייעה להגשמת היעוד ״כי מציון תצא תורה״, בין דם לדם ובין דין לדין. עד יפו – ואחר כך עד ירושלים – הגיעו הדברים, לכאן פנו ומכאן קבלו תשובות, תשובות שלמות, לא קטעי רמזים ולא פלפולי שעשועים, אלא תשובות מנומקות ומועטות על גופי הנידונים. ״שמעתתא אליבא דהלכתא״.

אישים ושיטות עמ׳ 233, מהדו״ב עמ׳ רלז

הרב היה לתל-תלפיות בכל מקצועות ההלכה. בחלק גדול של התשובות אנו מוצאים בעיות ציבוריות. היחיד והציבור – למוצא פיו של הרב חיכו כולם.

שם, מהדו"ב עמ' רלח

והרי לנו קטע מסוף מכתבו של אחד גדול מחכמי ירושלים:

> כל זה כתבתי, לא ח"ו להשיג על רבינו, רב גאון, אשר רבנים גאונים פונים אליו בשאלות, לעשות כהוראות הכהן הגדול, רק באתי לדון לפניו בקרקע, כאשר אני יודע בענותנותו ואהבתו לשוקדי התורה, ובטח ישיב לי תשובה מאהבה ויעמידני על האמת. – – – והנה יש מקום אתי לפלפל באיזה מדבריו, רק קשה עלי להלאות את רבינו, ואשים קנצי למילי ואשתחוה אל מול הדר"ג ביראת הכבוד ורגשי אהבה ואומר שלום לו ולכל הנלוים אליו.

הקטן גרשון לפידות[70]

ברכת "שהחיינו" על הפרשת תרומות ומעשרות בפעם הראשונה

בסוף חורף תרפ"א ביקר אדמו"ר מגור הרא"ם ז"ל בפעם הראשונה באה"ק, ובשעה שמרן הרב זצ"ל החזיר לו ביקור (אחרי שהאורח הנערץ מחו"ל ביקר אצלו) הודיע לו הרבי בשמחה, שהוא קנה חטים לפסח למצה שמורה ועתה יזכה לקיים מצוה התלויה בקדושת ארץ ישראל, מצוות הפרשת תרומות ומעשרות, שאליה כה התגעגע משה רבינו (עי' סוטה יד, א).

והנה העיר לו מרן הרב זצ"ל, שהואיל וזו לו הפעם הראשונה שהגיע לקיום המצוה, הרי הוא גם מרוויח ברכה נוספת – ברכת שהחיינו, כדברי הגמרא בברכות לג ב: "היה [כהן] עומד ומקריב מנחות בירושלים, אומר ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה", שאמנם לשיטת התוספות היינו דווקא בכהן שיש לו זמן קבוע, ב' פעמים בשנה. וכיון שזו מצוה הבאה מזמן לזמן, חייבת היא בברכת-הזמן, אולם לשיטת רש"י (במנחות עה, ב) "דמיירי בכהן שלא הקריב מעולם", וכן לפי פירוש רש"י בברכות שם, דמיירי בישראל שלא הביא מנחות "זה ימים רבים", אין הדבר תלוי במחזוריות הזמן, אלא בראשוניות של קיום המצוה, ולפי זה, הוא הדין בכל מצוה שאדם מישראל זוכה לקיימה בפעם הראשונה, ואמנם כדעת רש"י פסק הרמ"א (יו"ד כת, ב), לגבי מי שמקיים מצות כיסוי-הדם בפעם הראשונה.

---

70. שקדן עצום וידען מופלג היה הרג"ל ז"ל. כל כולו שקוע בתורה. נשא ונתן בהלכה – בעל פה ובכתב – עם כל גדולי ירושלים, ותפארתו עליהם. וראה קונטרס "לפיד אש", לקט מכתביו אשר הדפיס נכדו הרב עמנואל יצחק גרוסברג שליט"א, בסוף ספרו נחלת עמי, ירושלים תשל"ג.

אדמו״ר מגור ז״ל: ״אם מרא דאתרא, רבה של ירושלים, פוסק שיש לברך ׳שהחיינו׳ – מקבל אני את דבריו !״

אדמו״ר מגור ז״ל, שהיה כידוע גאון מופלא בהלכה, נכנס מיד במשא ומתן ערני בנושא זה, (שהרי הש״ך ביורה-דעה שם ס״ק ה מערער על פסקו על הרמ״א. ועי׳ ב״פרי-חדש״ שם שפסק שלא לברך ואילו ה״תבואות שור״ שם מחזק את פסק הרמ״א שיש לברך). אולם מרן הרב זצ״ל ביסס את דעתו תוך כדי בירור השיטות בהרחבה, כדרכו ואף הוסיף לומר לרבי, כי שמחת בואו לארץ-ישראל אף היא מצטרפת לשמחת קיום המצוה בפעם הראשונה והריהו יכול לברך שהחיינו ברווחא.[71]

---

71. ובחידושי יורה דעה שבספר ״מצות ראיה״ למרן הרב זצ״ל (עמ׳ קי-קיא) מצאנו שהוא דן בדברי הש״ך הנ״ל והעלה שם כמה סברות מאלפות, אולם חסר שם הסיום מכתב-יד-קדשו, וחבל על דאבדין.
אכן הגאון-הפוסק בעל ״חיי-אדם״ כותב מפורש בספרו חכמת אדם ״שערי צדק״ על הלכות א״י (שער משפטי הארץ סעיף כ) ״כל מצוה שעושה אדם בפעם הראשונה נראה לי דיש לברך שהחיינו כדעת הרמב״ם״ [פי״א מהלכות ברכות הל׳ ט ועי׳ פ״ז מהלכות תמידין ומוספין הל׳ יח]. וב״בינת אדם״ שם הוסיף וכתב: ״ולכן אם אזכה לעלות לארצנו הקדושה ולקיים שם מצות תרומות ומעשרות, בפעם הראשונה שאפריש – אברך שהחיינו״.
וגדולה מזו מצינו ב״כפתור ופרח״ (מהדורת לונץ, עמ׳ תעה) בשם תוספתא דברכות פ״י [לפנינו אין גירסא זו בתוספתא]: ״היה הולך להפריש תו״מ, אומר ברוך שהגיענו לזמן הזה״, ומשמע דלאו דווקא בפעם הראשונה, אלא בכל שנה ושנה בהפרשת התבואה החדשה. ועי׳ אבודרהם: ברכת המצוות ומשפטיהם ״והרי אמרינן בתוספתא, דברכות ההולך להפריש וכו׳, נראה מפני שהוא שמח ונהנה באסיפת פירותיו״. ועי׳ מה שכתב מרן הנצי״ב ז״ל בסוף ״העמק שאלה״ סי׳ קעא: ״דאפילו לפירוש רש״י בברכות, דמיירי בבעל הבית שהביא מנחה, אין ראיה למצוה אחרת שאין בה שמחה״. ועי׳ תוס׳ (סוכה מה, א, ד״ה העושה סוכה וכו׳: ״דמצוה שיש עליה שמחה תיקנו שהחיינו״. וצ״ע בשו״ת הרמב״ם פאר הדור סי׳ מט, שכתב בפירוש שלא לברך שהחיינו בהפרשת תרו״מ, ונראה שהוא מחלק בין הפרשה שנתית רגילה להפרשה בפעם הראשונה, ואין הדברים בתשובה סותרים למה שהבין בעל חכ״א בדעתו של הרמב״ם כאמור לעיל.
ובעיקר הנידון של ברכת שהחיינו על קיום מצוה בפעם הראשונה, עיין אורח חיים סי׳ כב במ״א ובט״ז וביאורי הגר״א ודמשק אליעזר שם וערוך השולחן, ועי׳ שו״ת חוות יאיר סי׳ רל״ז ושו״ת חתם סופר או״ח סי׳ נה, ודיון רחב ומאיר-עינים בנושא זה נמצא בספר ״עינים למשפט״ למסכת ברכות, למו״ר הגר״י אריאלי ז״ל (ירושלים תשי״ב, עמ׳ יז-יט), עיי״ש.
ועתה בהופעת הכרך הנוסף מתשובותיו של מרן הרב זצ״ל – ״אורח משפט״ – נדפסה בסופו (עמ׳ רסח) תשובת בנו-יחידו הגרצ״י ז״ל להגרי״י וואכטפוגל ז״ל, בנידון הוראתו זאת של הרב, ואחרי פירוט הראשונים והפוסקים הסוברים כך, הריהו מסיים: ״מכל זה מבורר לברך שהחיינו במצוות תרומ״ע בפעם הראשונה, וביחוד בפעם ראשונה שבא לארץ. וביחוד לאדם גדול שמרובה לו במידה יתירה הרגשת השמחה בזה בבואו לארץ, וכדברי ה״אור החיים״ בריש פרשת כי תבוא, וזכותו לקיום מצוותיה״.

לאחר ששמע הרבי את דבריו המקיפים של הרב, קם ואמר: "אם מרא דאתרא, רבה של ירושלים, פוסק שצריך לברך שהחיינו, מקבל אני את דעתו". וברוב שמחה בירך ברכת-הזמן בשם ומלכות, הפריש תרו"מ ונתן חלק מן התרומה להרב, וחלק לבעל האכסניה [הר"ר דוד לייב ז"ל] שאף הוא היה כהן.[72]

ה"חזון איש" זצ"ל: "הוד כבוד מרן שליט"א, - – - ביום ב' העבר באתי הלום מווילנא"

כיוצא בזה נהג ה"ארי אשר עלה מבבל", מרן הגאון המופלא ה"חזון איש" זצ"ל. בעלותו לאה"ק, שנתיים וחודשיים לפני פטירתו של מרן הרב זצ"ל, פנה אליו במכתב מיד בבואו, בשאלה בדבר סדר פדיון מעשר-שני, ובפתח המכתב הוא מתייצב ברוב כבוד מול הדרת-גאונו של מרא-דארעא דישראל:

הוד כבוד מרן שליט"א, שלומכון ישגא,

אבקש בזה להשיבני, אם אפשר להחליף [פירות מעשר-שני שהן] פחות משוה-פרוטה, על המטבע שכבר יש בו [פדיון] מעשר [שני] מקודם. ובסוגיא דבבא-מציעא נג, א-ב, מבואר דכי האי גוונא שפיר מתחלל,[73] ואמרו לי שנוהגין איסור בדבר, ולא ידענא טעמא, והוא דבר שמצוי מאוד, ולכן אבקש להודיעני כמה אמת שמועתי על דבר המנהג.

שלו' בכפילא **אי"ש קרליץ** יום ד' י"ח תמוז תרצ"ג, תל-אביב

ביום ב' העבר באתי הלום מווילנא

אגרותלראי"ה, מהדו"ב סי' שי"ט

מרא דהילכתא במצוות התלויות בארץ

לאורך שנות-דור משמש הרב כאחד המשיבים הגדולים לכל השאלות החמורות שנתעוררו בעולמו של ישראל ובעולמה של ארץ-ישראל, ברם אם בשאר חלקי שולחן-

---

72. הר"ר דוד לייב ז"ל מחשובי חסידי גור היה ומראשי כולל פולין בירושלים, והוא חתום על כתב הרבנות שנשלח למרן הרב זצ"ל בער"ח אלול תרע"ט, על ידי ראשי הישיבות ומוסדות החסד שבעיר הקודש (ליקוטי הראי"ה א עמ' 135, 139; ליקוטי הראי"ה ב עמ' 140, 145). וראה "איש ירושלים" ספר הכבוד לרנ"ג ברודר ז"ל, ירושלים תרצ"ז, עמ' 86-85.

73. תשובת הרב נדפסה בשו"ת משפט כהן (סי' נג), ואחרי שחזר הגאון ה"חזון איש" לדון בנושא במכתב נוסף (אגרות לראי"ה מהדו"ב סי' שיא), חזר הרב והשיב לו תשובה שניה (שם סי' נד), והבעיה מוסברת בהרחבה בספר תולדותיו של אותו גאון וצדיק, "פאר הדור" (ח"ד, עמ' רכב-ג). ועי' דיון מקיף בנושא ב"כרם ציון השלם", אוצר פרי הלולים, ירושלים תשל"ה, מעמ' ריא ואילך, מפי כתבו של הגרש"ז אוירבך (שליט"א) [זצ"ל], והגרא"י זלזניק (שליט"א) [ז"ל].

ערוך היו גם גדולים-משיבים אחרים, הרי בהלכות התלויות בארץ היה הרב הכתובת המרכזית, **מרא דהילכתא**, הפוסק האחרון אשר על פיו נהגו למעשה.

וכך כותב הרב מאיר ברלין ז״ל בהקדמתו ל״משפט כהן״:

> הספר הזה ראשון הוא לשלושים הספרים של רבנו הגדול, גאון ישראל וקדושו, הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ״ל, ההולכים ונדפסים מטעם האגודה שנוסדה למטרה זאת אחרי עלותו למרומים.
>
> ראשון הוא הספר הזה, ״משפט כהן״[74] – לא במקרה אך בכוונה תחילה. כי אם אמנם בכל היוצא מפרי עטו של רבנו הגדול, יש תורה ומעשה, דעה ומחשבה, ומעטים הם בדורות רבים אנשים כוללים ומקיפים את כל ערכי היהדות לעמקם ולרחבם כרבנו ז״ל – בכל זאת ראינו לטוב להדפיס ולהוציא מראש את הספר הזה. כי מלבד אשר מוכתר ומעוטר היה רבנו בכתרה של תורה לכל מקצעותיה, ונהנו לאורו בכל תפוצות הגולה אשר שאלו תורה מפיו, היה בראש-וראשונה מרא דהילכתא בארעא לישראל. במשך שנות כהונתו, גם בתור ״רב ביפו והמושבות״ וגם בתור ״נשיא הרבנות הראשית בארץ ישראל״, למד ולימד את העם הלכות התלויות בארץ, אשר באורך גלותנו הזנחנום למעשה. אין לנו בדורותינו ובדורות הקודמים ספר שישמש להלכה ולמעשה בעניינים הנוגעים אל מצוות התלויות בארץ, כספר הזה המופיע מתוך כתי״ק של רבנו המחבר ז״ל. כל אלה ההלכות הרבות שהן נשנות בבתי המדרש כהלכתא למשיחא קמו ויחיו נגד עינינו, קרם עליהן עור ויהיו לשאלות הדורשות תשובות, אשר על פיהן יעשו ועל פי מסקנותיהן יסדרו את החיים המתהווים בארץ קדשנו. כי זכה רבנו ז״ל להיות מן הראשונים להתוות את הדרך בבניין הארץ ויישובה, והוא היה הכהן הגדול אשר הורה בשעתו את האסור ואת המותר, לא רק בדיעבד, אך איך לנטוע, ואיך לעקור נטוע, מה יש מן הבניין ומה יש מן ההריסה, על פי דעת תורתנו הקדושה, לכתחילה, בתחילת הבניין והיצירה של תחיית הארץ ובניינה. והספר הניתן בזה, ספר מעשי הוא ושימושי, לכל יושב בארץ ומתעסק בבניינה ודעתו לשמים, לקיים את דברי התורה אשר לאורה הלכנו בגולה ושמשה יזרח לנו בשובנו לארצנו.
>
> ראשון הוא, בזמן הופעתו, הספר הזה ליתר ספרי רבנו ז״ל ההולכים ונדפסים, וראשון הוא במעלה, כי כל מורה הוראה בארץ-ישראל וכל תלמיד העומד להגיע

---

74. בפתיחת השער של החלק הראשון הזה מתשובותיו של מרן הרב זצ״ל, מוסר לנו בנו-יחידו הגרצ״י ז״ל, כי שם הספר ״משפט כהן״ הוא ״עפ״י הכתוב בתורה: ׳כי יפלא ממך דבר למשפט וגו׳, ובאת אל הכהנים׳ וגו׳ (דברים יז, ח-ט), וגם עפ״י המבואר ומפורסם מדברי הרמב״ן, שעיקר עניינה של כל התורה כולה, גם המצוות שאינן תלויות בארץ, הוא בארץ-ישראל, אשר על כן התורה נקראת ׳משפט אלקי הארץ׳. – – – וכבר נתבארו הדברים בהקדמתו הקדושה של אאמו״ר הרב זצ״ל לספרו ״עץ הדר״, על ערך שרשיותן הקרקעית של המצוות התלויות בארץ״ (עמ׳ י).

להוראה, כל צורב המתאבק בעפר רגלי חכמים וכל זורע וכל כורם וכל נוטע אשר יש בלבו תורה ויראת שמים, לא ימוש הספר הזה מעל שולחנו, בו יחיה וממנו ילמד ועל פיו יעשה.

"ההלכה החמורה הזאת (שביעית) חזרה ליושנה על ידי רבינו בספרו שבת הארץ"

לספר "משפט כהן" קדם ספרו הבהיר של הרב על הלכות שביעית – "שבת הארץ", שהופיע בשנת תר"ע, וזכה להערכה מרובה בין כל העוסקים בהילכתא רבתא זו, וכך כותב איש-ירושלים הגרח"ז גרוסברג ז"ל (אשר חיבר מערכה שלמה של ספרים העוסקים במצוות התלויות בארץ):

> זכור לטוב רבינו גאון ישראל (משקלוב) זצ"ל, אשר בעמל נפשו טרח והמציא לנו ספרו הנכבד "פאת השולחן". כתלמיד ותיק למרן קודש-הקדשים הגר"א (מווילנא) זצוק"ל, יגע ומצא כדי מדתו בספרי רבו ז"ל והעלה מתוכם פנינים מאירים ומזהירים (במצוות התלויות בארץ), אשר מרן ה"בית יוסף" זצ"ל השמיטם משולחנו הטהור, – – – ובחלק השני זיכה אותנו בהילכתא רבתא הלכות שביעית – – – ההלכה החמורה הזאת תבעה את תפקידה, וחזרה ליושנה על ידי רבינו הגראי"ה קוק זצ"ל, בספרו "שבת הארץ".
>
> הקדמה לספר "המעשר והתרומה", ירושלים תשי"ח, עמ' 10

וכך אמר הגאון הירושלמי הצנוע, רבי שמואל-אהרון יודלביץ ז"ל: תשובותיו של הרב בהלכה "קילורין הם לעינים". אילו לא היה מוטרד בענייני הרבנות הראשית ובכל הבעיות הבוערות בישוב, היה הוא "המשיב" הגדול של הדור! (מפי בנו הר"מ יודלביץ (שליט"א) [ז"ל]).

"בתוך ד' אמות של הלכה, ראינו בו את הגאון בה"א הידיעה, הבקי העצום בכל חדרי התורה והחריף החודר לתוך עומקה של הלכה ופוסק כחד מן קמאי" (הג"ר ראובן כ"ץ ז"ל, רבה של פ"ת, שערי ציון, אלול תרצ"ו).

פרק ו

"מכתב גלוי" והדיו

(מחאה על דברי-נאצה של אליעזר בן-יהודה)[75]

א.

מאורע מיוחד, שהיה לו הד רחב, ראוי ליחוד-פרק, וזוהי פרשת **"המכתב הגלוי"**, אשר פרסם הרב בקונטרס מודפס, בסוף חורף תרס"ה – דברי מחאה נמלצים נגד הסופר-העורך אליעזר בן-יהודה, אשר העיז לכתוב בעיתונו – "השקפה" – ביטוי חמור שיש בו "חרפה גדולה, ביחוד על יושבי ארץ-ישראל", והוא: "אנו כולנו פנינו עורף להעבר [היהודי] – וזו תהילתנו ותפארתנו!"[76]

"דברים שפלים כאלה, שנדפסו לדאבוננו דווקא במכתב-עתי ירושלמי", זעזעו את לבו של הרב, ביחוד כיון שהביע דעה זו בשם הכלל, בשם כל הקהל כולו – "אנו כולנו", "ואינני רואה שום דרך לפטור עצמנו ממחאה גלויה":

> יודע אני שזה לא לנו הפעם הראשונה, לראות דברי נאצה, הנוגעים עד הנפש הישראלית, נדפסים בספרותנו החדשה השלילית. אבל שיעיז סופר אחד להעיד בשם כל הקהל כולו, שכולנו פנינו עורף להעבר, וזו תהלתנו ותפארתנו – – – שיקח אדם יחיד, דעה רחבה כזאת לעצמו, לדבר בקלות ראש כזאת, על דבר יחס של עם שלם

---

75. עי' שיחות הרא"ה פרק ו.

76. תמיכה גלוייה ובלתי-מסוייגת בתכנית אוגנדה, הביע בשעתו אליעזר בן-יהודה, שפירסם עשרות מאמרים בזכותה ["הארצישראליות שלי איננה לשמה, לשם הארץ, כי אם לשמו, לשם העם. העם הוא עיקר ולא הארץ" – "השקפה" תרס"ג, גל' ז'] – מ' אליאב, "א"י וישובה במאה ה-י"ט" עמ' 358.
בלהט הויכוח עם ציוני-ציון, השוללים את תכנית אוגנדה מכל וכל, המאשימים את הטרטוריאליסטים בבגידה בארץ-ישראל, ובהפניית עורף לכל העבר של עם ישראל, כתב בן-יהודה את הדברים הבאים:
"עוד טענה אחת גדולה ונוראה, טוענים ציוני-ציון על "האוגנדיים", כי הם "האוגנדיים" פונים עורף לכל העבר שלנו. כמה צביעות בטענה ! כי אל נא נאחיז את העינים ! רק בעלי הועד של "חפוש חטאים" לא פנו עורף להעבר שלנו, ואנו כולנו פנינו עורף להעבר, וזו תהלתנו ותפארתנו" (השקפה, גל' מ"ח, תרס"ה).

לכל התולדה שלו [לכל העבר ההיסטורי שלו] – לא בתור דעתו כיחיד, כי אם בשם **העם כולו** – זו היא חוצפה שאיננה מצויה.

– – – כשבא להעיד גלוי – – – שאנחנו כולנו פונים עורף להעבר שלנו, שהוא מקור חיינו הקשור עם ההוה והעתיד שלנו עדי–עד – חייבים אנו למחות בדבר, ולהודיע כי לא מלבנו, כי אם מלבו הוציא אלה הדברים, המחרפים מערכות ישראל.

לעומת "השופכים בוז וקלון על תורתנו, אומתנו, תולדותינו וחכמתנו, בדברים הראויים להשמע מפי הגרועים שבשונאי ישראל בין רשעי אומות-העולם", בטוח הרב כי "כל חכם-לב לא יחת כלל מגערת הבוזים ליקהת אם", בידעו מה רבים הם "רגשי העדינות המנשאים את נפש האומה, ומה רבה החכמה ומוסר-ההשכל הנמצא בדברי קדמונינו".

וממשיך הרב לכלול יחד גדולת **עבר** האומה **ועתידה**, ואף קובע שגם בהווה, במצב הקשה הנוכחי, אין למעט את החיוב הרב שבחיים הפנימיים של האומה, דבר שאפילו אנשי-הרוח שבאומות-העולם יודעים להעריך אותו:

מראשית ועד אחרית, מהכלל [של האומה הישראלית] הכונס את כל הפרטים כולם, יראה האור הגנוז [באומה] אשר לא יתם אורו, וכח–החיים הנפלא [שבה] יחובר, עם הדעות הנעלות והמדות הטהורות, אשר מעולם הן לנו למורשה. [דעות ומדות אלו] הן התחזקו תמיד, הודות לקיום החובות [המצוות] המעשיות בפועל, ועל ידי החיבה הגדולה לתלמודן [תלמוד תורה] המביא לידי מעשה, [כך היה בעבר] ועל ידן יעמוד בנו צביוננו לעד.

וככל אשר יתפתחו כוחותינו השכליים והמעשיים – בין אותם שבאו ממקור ישראל ובין הדברים שהוברכו [עי' יבמות סג, א] בנו ממיטבתם של העמים המתוקנים – – – הנה בשמרנו את דרך החיים [המיוחדת] שלנו, ישיב הכל להוסיף בנו כוח לפי תכונתנו [המקורית] והאופי האמיתי שלנו, אשר כשאנו חיים על פיהם, מתפתחת ההיסטוריא שלנו על פי טבעה הראוי לה.

וגם עכשיו –

המעולים שבחושבי–מחשבות בכל עם ולשון – שהם תפארת המין האנושי – יודעים את הערך של פעולתנו הרוחנית הגדולה בעולם, יודעים את הדרת החיים הפנימיים שלנו, שלא הספיקה [שלא הצליחה] אפילו תקופת–הרדיפה היותר נוראה לנוולם.

ובצדק אמר החסיד שבאומות–העולם בימינו, סולוביוב, ששאלת–היהודים איננה במציאות כלל, כי אם היא שאלת–הנוצרים, שלא באו למדרגה האנושית–המוסרית, לדעת איך להתנהג עם עם יקר ורב–הכשרון כיהודים.

ואם היה עורך ה"השקפה" מציע את דבריו הללו בשם עצמו, **לא** היה עולה על דעתי להתווכח בזה. אבל עכשיו שיצא על **הכלל** כולו ושמובן הדבר שצעירינו פה בארץ ישראל הם **הכלל שלו** – אי אפשר שנעבור על הדבר בשתיקה.

והרב פונה במיוחד אל הצעירים, שיצאו גם הם "במחאה גלויה על העלילה השפלה שהעליל עליכם עורך ה"השקפה" – ותענו ותאמרו שחלילה לנו לפנות עורף להעבר שלנו, אשר בצילו חיינו ונחיה".

"מכתב גלוי" זה מופיע בשלמותו ב"אגרות הראיה" (ח"א, אגרת יח, עמ' טז-יח), והוא נדפס בשעתו כחוברת קטנה ונפוץ בטפסים רבים בירושלים, ביפו ובמושבות. חידוש רב היה בהופעתו: בעצם התגובה, בתכנה, בצורתה ובפרסומה, ועל כן רב היה הרושם, והדיו היו חזקים ביותר.

ב.

בשם הצעירים שבא"י הופיעה מיד תשובה גלויה ב"החבצלת" (גל' 13, תרס"ה), "הצעיר באלפי" ישראל פורת. התשובה הכוללת דברים חריפים ביותר נגד עורך ה"השקפה" ונגד דבריו, פותחת בדברי-הערכה חמים ביותר להרב "אוצר כל כלי חמדה, הוגה דעות עמוקות, פה מפיק מרגליות, האשכול מוהרא"י הכהן שליט"א, המכהן פאר בעיה"ק יפו והמושבות ת"ו", וממשיכה ואומרת:

"הגיע עדינו מכתבו הגלוי, הכתוב באש-רשפי קודש שלהבת י-ה דברים חוצבים נובעים מבאר-מים-חיים, נחל נובע מקור חכמה – – – יהי כבוד גאונו ברוך על אשר נדבה לבו רוח טהרה לדאוג לצאן קדשים", ואחרי הבעת התודה להרב על תגובתו-מחאתו, הרי עם ההודאה על העבר הוא מבקש שגם בעתיד "יאר נא כבוד-גאונו אלינו פנים, יערוף כמטר לקחו, יעודדנו נא בטל של תחיה כפעם בפעם, ואנחנו נשתה לרוויה מטל השמים, ניתן אוזן קשבת לכל הגה היוצא מפיו המצוין בהגיונו, לדבריו הנעימים השקולים בפלס השכל ומאזני הצדק. – – –

אנחנו כולנו מקדישים ומעריצים את העבר שלנו, מרגישים אנו תפארת הדרתו והודו אשר אצל עלינו, וכדמותו יהיה גם עתידנו הרוחני ביתר שאת ויתר עוז, והיא תהילתנו ותפארתנו. – – – חזקו ונתחזקה, אחי היקרים צעירי ציון, בעד תורתנו הקדושה שהיא לאומיותנו".

והוא מסיים בברכת "שלום למר ולתורתו, בשמו ובשם כל חברי הצעירים תמימי דעות, המיחלים אל לקחו הטוב כאל מלקוש".

תשובה-תגובה חריפה זו של צעיר נלהב-נמרץ זה, נכתבה ביפו, כמודפס בסופה: "יפו, בחודש אדר שני, ה'תרס"ה", אולם תגובת ירושלים – ירושלים של מעלה – עולה על כל דמיון, ואילו קלטנו את הדברים רק מפי השמועה, מפי סיפורי זקני העיר, היינו ודאי אומרים אין דבריהם מדויקים, כי מוגזמים הם ומופרזים. אולם הדברים כתובים וחתומים, מודפסים ב"החבצלת" וב"הפלס", ומופיעים בקונטרס מיוחד עם כל החתימות של גדולי ירושלים (ובטופס יקר-המציאות שהגיע אלי מידי איש-ירושלים הרב אליעזר כהן שליט"א, הוטבעו לצד החתימות המודפסות גם החותמות של בתי-הדין).

ובכן – בירושלים עורר המכתב הגלוי התרגשות יוצאת מן הכלל. ירושלים, אשר כבר התרגלה לדברי הנאצה של עורך ה"השקפה", הופתעה בעוצם המחאה של הרב מיפו, והתרשמה מאוד מתוכנה ומסגנונה.

ירושלים היתה רגילה לדברי מחאה על תופעות שליליות, מחאות בצורת מודעות שנתפרסמו-שנדבקו על הקירות, והיו אלה זעקות-כאב או דברי שצף-קצף, והללו הפכו לעניין שבשיגרה, שגם הציבור החרדי התייחס אליהן באדישות והאחרים לא הגיבו כלל.

והנה הגיע **המכתב הגלוי של הרב מיפו**, והוא עשה רושם גדול בכל החוגים. דברי-הנגידים האמורים בגאון ועוז-רוח, הכוללים גם תגובה וגם הסברה, אשר הציבור כולו קיבל אותו בהתלהבות, הפכו לשיחת-היום, עד כדי התעוררות כללית של כל גדולי ירושלים, וביחוד של בתי-הדין, להתאסף ולדון כיצד עליהם להגיב בפומבי על חידוש מיוחד זה – מכתבו-פנייתו של הרב אשר החליט שיש הכרה "להביע גלוי לכל את המחאה הנמרצת".

ג.

תגובת גדולי ירושלים

הרי לנו דברי גדולי ירושלים ככתבם וכלשונם:

> למע' כבוד הרב הגאון איש האשכולות וכו' צדיק מפורסם וכו' מו"ה אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א רב בעה"ק יפו והמושבות ת"ו ויהי נועם ד' עליו ומעשה ידיו יכונן.
>
> למראה עיני חברותא קדישא קהלא קדישא שבירושלים עיה"ק תובב"א בהתקבצם יחד בתי הדינים מקהילות ספרדים ואשכנזים פרושים וחסידים הי"ו ויחידי סגולה מרבני עיר קדשנו, הובא הקונטרס הנעלה אשר יצא מעטו של הדר"ג הנקוב בשם **"מכתב גלוי"** אשר בו יצא לקנא קנאת תורתנו הק' ועם הק' זרע אמונים שומרי חוקי חורב, ומוסרים נפשם על קיום התורה הכתובה והמסורה, נגד דברי נאצה ובוז אשר יצא מאת המו"ל עורך "השקפה" פה, גליון מ"ח, המעיד על עצמו שכבר פנה עורף לכל העבר הק' לנו וכתב על קרן **"הצבי"** שאין לו חלק בתורת אלקי ישראל. ודברי כת"ר הנעלים והטהורים היוצאים מפי **כהן גדול המקנא לאלקיו ותורתו ועמו** נקראו בפומבי לעיני האסיפה והכנסיה הזאת.
>
> והנה התודה והברכה אשר רחשו שפתי כל השומעים להדר"ג שליט"א על דבריו המסולאים, המדבר בשם כל עדת ה' האוחזים בסנסיני עץ החיים תורתנו הק' וחוקיה הנעימים, והמקיימים תמיד מאמר הכתוב "טפלו עלי שקר זדים, אני בכל לב אצור פקודיך", הסכימו כל העדה לערוך להדר"ג מכתב גלוי בשם כל רבני

עי״ק ובתי הדינים הספרדים אשכנזים פרושים וחסידים את הגות לבבנו בנוגע להמאורע הלזאת ומכתב גלוי להדר״ג. כי הנה לכאורה בתחילת השקפה נראה לנו יציאתו זאת להשיב לכסיל כזה כאיוולתו לדבר זר מאוד, כי מה **לכהן גדול בתורה כמיב״י** [כמוהו ירבו בישראל], בבית הקברות, להטפל בקבורת דבר טמא ומת בחייו, כי אם באנו להשיב על כל דברי המינות והכפירה בעיקר, הממלאים תמיד את כל גליוני המו״ל הזה, אין אנו מספיקים, כי אין בינו לבין המומרים והמיסיון, אשר זה דרכם תמיד להדביק בחוצות ירוש׳ ת״ו גליונות ודרשות של דופי וכפירה נגד קדשי עמנו, ואין בין המו״ל הזה ובינם מאומה אפי׳ כמלא נימא. והנה מעולם לא שמענו ולא ראינו כי מצא לו איזה רב וחבר, חיוב בדבר לצאת בגלוי להשיב על דברי הבלים כאלה, וכל איש ישראל העובר על פני גליונותיהם המודבקים תמיד על כתלי רחובות בת ציון, יקיים בנפשו אל תקרב אל פתח ביתה, פרעהו אל תעבור בו סטה מעליו ועבור, כי באמת כל המשים לבו להתווכח בדברי הבליהם ולהשיב עליהם, הרי נותן לפחות בראשונה איזה ערך ומשקל לדברי הבאי לאמר שכדאי להתווכח בם ולנגדם, ובפרט כי אנו מוזהרים בזה מפי חז״ל לבלי השיב לאפיקורוס ישראל כי כש״כ דפקר טפי.

אמנם בשים לב מצאנו אנחנו הפתרון להחידה הזאת, ומתוך דבריו הכרנו הסיבות הצודקות אשר העירו את לבב הדר״ג לצאת הפעם במחאה על דברי המינות האלה: א) כי הדר״ג שליט״א זה שבתו בארץ הק׳ אך מעט, וטרם ידע והכיר את שפלות המו״ל הזה ברוחניות ובגשמיות, ועל כן חשב אותו לבן יהודי אשר הוא כאבר המדולדל וכרקב לבית יהודה. לא כן אנחנו היודעים ומכירים את עזותו וכפירתו בעיקר, הרי הוא מכבר בעינינו כאבר אשר כבר נכרת ונרקב מגויה ומי ישים לבו לנביחתו, כי על כן יותר טוב להאומה הישראלית אשר יבדלו נא אנשים כאלה מאתנו ויגלו נבלותם כי אין להם עוד חלק בכל קדשי עמנו ובכל העבר הק׳ לנו, ולא יהיו עוד לפוקה לנו.

זאת שנית חרד כתר״ה על אשר העיז לדבר בשם העדה כי פנו עורף להעבר ועל כן חשב כי חובה לצאת במחאה כנגדו, אשר באמת המכירים בעזותם וחציפותם של מינים ובוגדים כאלה יודעים כי זה דרכם תמיד לדבר בשם רבים בשם ״אנחנו״ ואין איש בעדה אשר יפונה אף רגע אחד להאמין כי דבריהם דעת הקהל חלילה, או אפילו דעת כתה אחת מעם הקדוש אשר קשורים המה בעבותות קדושות להעבר שלנו המזהיר בלבבות טהורות כזוהר הרקיע, וכל דברי ימי העם הנדכא הלזה חרות עלי לוחות ק׳ ומזהירים לכל ישרי לב אף מאומות העולם היודעים להוקיר ולהכיר את העבר שלנו, אשר הפיץ אור צח לכל באי עולם ואשר היה ואשר יהיה תמיד לאור גויים רבים כמאמר הכתוב והלכו גויים לאורך, ואם זד ומין יבא ויכפור ויטיל דופי בהעבר של בית ישראל הרי הוא גם בעיני משכילי האומות

לחסר דעת ומשוגע, ועל כן זה דרכנו אנחנו תמיד לבלי שים לב אף רגע אחד להשיב על שטותים והבלים כאלה.

אמנם אמת הדבר כי על דבר אחד יש לנו לדאוג כי בעוה"ר נמצאו עולי ימים וצעירים אשר בקראם דברי נאצות כאלה וישתו מהמים הרעים והמבאישים האלה וירעלו ח"ו, הלא גם לזה דאגנו עוד מזה כעשר שנים בעת אשר החל לבצבץ המו"ל הזה בדברי מינות, הלא יצאו כל חכמי העדה וגאוני הדור למקהלות הספרדים והאשכנזים הי"ו ויכריזו באיסור ובחומר לבלי קרוא במאמריו המזוהמים והטבולים בארס הכפירה והמינות והרי הוא ככל ספרי המינות אשר אסור לקרות בהם, וע"כ מאז ועד היום יראי ה' בדלים ממנו תמיד וזאת היתה אז חובתנו ועשינוה, וגם עתה אין עוד מה להוסיף כי אם להזהיר ולפרסם את הגלוי ואת אשר בעצמו מכריז כי כבר פנה עורף לכל קדשי הגוי הק' הזה, ואין לנו בו ובאנשים כמותו שום עסק וח"ו לא נלכד בשתיקתנו לדברי מינות כאלה לשומע ושותק ח"ו, ילך הוא ואנשים כמוהו בדרכם כסל למו וכל בית ישראל נקיים.

ולא נשאר לנו כי אם לתת תודה לכתר"ה שליט"א על כוונתו הרצויה, ובזה הננו חותמים בברכה יתן ד' ויסתום פיות משטינינו ומקטרגינו ויקוים בנו כל כלי יוצר עליך לא יצלח, וכל לשון תקום אתך למשפט תרשיעי זאת נחלת עבדי ה' וצדקתם וגו'. החותמים בברכה ביום ח' אדר ב' תרס"ה פעה"ק ירושלם ת"ו

יעקב שמעון מאטאלון ס"ט

(מקום חותמו)

הצעיר **בכור אהרן אלנקוה** הי"ו

הצעיר **שמואל נסים** הי"ו

הצעיר **נחמן בטיטו** ס"ט

הצעיר **אליהו מ. פאניז'יל** ס"ט

[בית-דין-צדק ספרדים] (חותם)

נאם **ליפמן דוד** במהר"י ז"ל

נאם **יוסף יהודה בר"ד הלוי** ז"ל

נאם **אברהם בל"א מו"ה דוד הכהן** ז"ל

[בית-דין צדק אשכנזים-חסידים] (חותם)

נאם **חיים יעקב שפירא**

נאם **משה נחום וואלענשטיין**

נאם **אריה ליב בהרא"ד** ז"ל

[בית-דיו-צדק אשכנזים-פרושים] (חותם)

נאם **יצחק בלאזער** הרב מפעטערבורג

נאם **שאול חיים הלוי** הרב מדובראוונא

נאם **דוד** במוה"ר יוסף זלה"ה **מאזיוועצקי**

הרב מארגאנטינע

נאם **דוד צבי** יכונה **הירש** הרב ממאנישעסטער

נאם **יוסף חיים זאנענפעלד**

נאם **מנחם מענדיל ראבין**

מכתב גלוי

למע' כבוד הרב הגאון איש האשכלות

וכו' צדיק מפורסם וכו'

מו"ה אברהם יצחק הכהן קוק

שליט"א

רב בעה"ק יפו והמושבות ת"ו.

מאת הרבנים הגאונים ובתי הדינים

מקהלות ספרדים ואשכנזים תי"ו

בעה"ק ירושלם ת"ו

ברכה לרבה של יפו "המדבר בשם כל עדת-ד'"

גם מכתב-גלוי זה נדפס בחוברת מיוחדת כאמור, והוא גם נשלח אל עורך "החבצלת": "בטובו להדפיס במכתב-עתי שלו את המכתב הגלוי ששלחנו להרב הגאון אב"ד דיפו שליט"א", ועל החתום: משה נחום וואלענשטיין, אריה לייב בהרר"ד ז"ל [דייני הבי"צ של הפרושים], ליפמן דוד בהרא"ד ז"ל [דיין הבד"צ של החסידים] דוד באא"מ יוסף זלה"ה מאזיוועצקי [רב-עולה מארגנטינה].

הבקשה נענתה, ובגליון 18, י"ג ניסן ה'תרס"ה, מופיע המכתב הגלוי ועליו כל חתימות גדולי קרתא דשופריא ודייני בתי-דיניה – "ספרדים, אשכנזים, פרושים וחסידים" – החותמים בברכה לרבה של יפו "המדבר בשם כל עדת ד'".

מאורע זה שקרה חודש ימים אחרי פטירת הגאון האדר"ת ז"ל, חדשיים בטרם מלאה שנה לשבת **הרב** על כיסא רבנותו ביפו, מוכיח באיזו מהירות ביצרה לה אישיותו הרבנית-התורנית את מקומה המכובד, בתוככי גדולי "העיר רבתי-עם – בדעות", החרדים לכל קודש בישראל. תגובתם המיוחדת מזכירה לנו את ברכת-השלום אשר נשלחה בשעתה ע"י בית-הדין שבלשכת הגזית לרבי יהודה בן בתירא: "אשריך, שאתה בנציבין ומצודתך פרושה בירושלים" (פסחים ג, ב).

ד.

גילוי היחס הנערץ של ראשי הישוב הישן, אל האישיות הרבנית התוססת-הנמרצת, אשר קמה לעזרת-ד' בגיבורים בתוככי הישוב החדש, פותח לפנינו שער רחב לסיכום הכולל של אחד מחשובי פרנסי-הציבור מהנהלת המוסדות הירושלמיים הותיקים, ת"ת וישיבת "עץ חיים" וביה"ח "ביקור חולים" (וכמו שנקראו בקיצור: ת"ח וב"ח) – רבי יהושע-מאיר רייכמן ז"ל, המעלה זכרונות מנבכי העבר ומספר:

"בימים ההם היה כבר מרן הגאון רבי אברהם יצחק הכהן קוק זצוק"ל, הרב ואב"ד לקהילת יפו והמושבות, ויחסי ידידות ואהבה נקשרו בינו לבין ראשי העדה בירושלים ומנהלי מוסדותיה. הגאון הישיש רבי שמואל סלאנט ז"ל יחד עם הגאון רבי חיים ברלין ז"ל שבא לעזרתו בהנהלת הרבנות הירושלמית, מסרו לידו את ההשגחה הרוחנית על המושבות "להקים שם עולה של תורה", בדעתם כי הם מוסרים אותה לידים נאמנות, והם שניהם – ואתם כל רבני ירושלים וחברי הבד"צ – לא עשו דבר מענייני הכלל, מבלי להימלך תחילה ברבה של יפו. כל המכתבים שנשלחו אליו מירושלים בענייני הכלל, מלאים הערצה והכרה בגדלותו וצדקותו, ועל אחד המכתבים משנת תרס"ח, מוסיף הגאון רבי חיים ברלין נופך על דברי הבד"צ, ליתרון אהבה: "אין מזרזין אלא למזורז, כמוהו ירבו בישראל, וכהנים זריזים הם, וביחוד הכהן הגדול מאחיו". ואף הוא השיב במשנה אהבה לירושלים, לרבניה ולגדולי התורה שבה, אל הישיבות ולומדי התורה שבהן, ואל מוסדות הצדקה והחסד וראשיהם ומנהליהם.[1] ולכן כבר אז היו כאלה מאנשי ירושלים ועסקניה, אשר ביקשו לראות את הרב קוק ממלא את מקום חותנו הגאון האדר"ת זצוק"ל" (ספר יהושע, ירושלים תש"ב, עמ' קכו-ז).

---

1. הרב עמל לחבב את אנשי הישוב הישן על בני הישוב החדש. וציין בכל הזדמנות את מעלותיהם וסגולותיהם, כך עשה בכתב וכך עשה בעל-פה. ואמנם לא עברו ימים מרובים, והורגש שינוי-היחס של אנשי יפו לבני ירושלים. בה בשעה שמקודם היתה מצד אנשי יפו, התרחקות מסוימת מבני הישוב הישן, לובשי הבגדים השחורים או המנומרים, הרי עם בואו של הרב, פעל יחס הכבוד והחיבה שלו – וכן דברי ההערכה שלו – לבאים מירושלים, שגם אנשי העיר התחילו מתייחסים אליהם כראוי. ואם המדובר היה על תלמיד חכם קשיש או

ומשלים את התמונה ר׳ דב-נתן ברינקר ז״ל המספר בפרקי-זכרונותיו על הרב ותקופתו:

״את היום ואת השנה של הפגישה הזאת, איני זוכר בדיוק, אולם התמונה כמו חיה נצבת לפני: בחצר החורבה, בחדרי התי״ת ובהיכל הישיבה ״עץ חיים״, תכונה גדולה. השמש הספרדי, שמואליקה, אשתו ובנו ובתו, עובדים מאז הבוקר בניקוי החדרים והחצר. המשגיחים: ר׳ משה, ר׳ מוניס, ר׳ משה-אלי״ה ור׳ רפאל, עומדים על משמרתם ומזרזים את המלמדים ואת הילדים להתכנס לחדרים ולהתחיל בלימודים. מה יש? מה קרה? – בוודאי אורח או אורחים יבקרו היום את התי״ת. לדבר זה כבר הורגלנו: אבל מי הוא האורח? בוודאי עשיר גדול, הן התכונה הרבה וההקפדה היתירה על הניקיון מעידים על כך. רגילים היינו, שגם רבנים יבואו לבקר את התי״ת והישיבה, אבל אלה לא הניקיון עושה עליהם רושם.

אולם בבית רבי שמואל ידעו כבר בבוקר בעת התפילה כי היום יבוא לבקר את רבי שמואל, הרב החדש של יפו והמושבות, ורבי שמואל לבש את בגדי-השבת כבר בבוקר.

מיפו לירושלים אי-אפשר היה בימים ההם לבוא בו ביום. דרושה היתה לזה הכנה מרובה. הרכבת הלכה שתים או שלוש פעמים בשבוע, וכיום תמים היו נוסעים בה. העגלות הלכו בלילה, וכשיצאו מיפו בערב הגיעו לירושלים בהשכמת הבוקר. והרב של יפו בא לבקר את רבי שמואל סלנט בשעות הבוקר. אין זאת כי הגיע לירושלים כבר יום קודם (הוריו גרו בירושלים).

הלימודים בחדרים ובישיבה החלו מוקדם ביום זה, אבל באי-מנוחה. פעם בפעם יצא משקיף מן החדרים ומן הישיבה, לראות אם כבר בא. החדר שבו למדתי היה בדיוק מול ביתו של רבי שמואל, ואני זכיתי גם להיות המשקיף, כי ישבתי הראשון בקצה השולחן סמוך לדלת.

״הוא בא!״ – נשמע הקול בחצר החורבה מפי המשקיפים, ובין רגע כאילו על פי פקודה עמדו כל הילדים עם רבותיהם על פתחי חדריהם, ובני הישיבה יצאו כולם על הגזוזטרא הארוכה לראות במחזה – נדם קול התורה בפני שר התורה.

צעיר היה אז הרב של יפו, בשנות הארבעים, לעומת הרבנים הזקנים והישישים שהיו רגילים לעלות לירושלים בימים ההם. אבל פניו האציליים, הליכת-הכבוד שלו, כשהוא מוקף מלויו, עוררו בלב המסתכלים רגש של כבוד ורוממות, ושמו של הרב מיפו, שהרעיש את העולם התורני בירושלים, הגדיל את רגשות היראה והכבוד, וכולם רצו לראות, כיצד יקבל רבי שמואל את פניו של הרב מיפו.

רבי שמואל, שהיה רגיש מאוד וקל תנועה, קם מיד מכיסאו והחל ללכת לקראת האורח. לבוש חלט צבעוני ושטריימל, רץ לקבל את פניו, וכשהרגיש שהאורח החל לעלות על מדרגות ביתו, החיש את הילוכו עד שנשמט מזרועות מלויו שהוליכוהו, וכשהוא נשען על המעקה החל לקפץ מן המדרגות.

צעיר, היה הרב מפרסמו ומעתיר עליו דברי שבח, למען ידעו להוקירו ולכבדו, וכן להגיש לו עזרה במידה שהיה נזקק לה.

ברם, שינוי מסוים זה לא יכול היה לגשור גשר רחב על פני תהום עמוק, תהום של חילוקי דעות והשקפות, יסודות אמונה וארחות חיים, וידע הרב כי רבה רבה עוד המלאכה לפניו בשני הצדדים גם יחד.

Photographs of the great Rabbis and Geonim spiritual heads of the Holy Land who stood at the head of the management of the Hospital ever since its foundation, as well as that of its present President his Eminence the Chief Rabbi A. I. Kook

הרב האורח, שצעדיו היו עד כה מדודים, ובאימה ויראה הלך לקראת רבו הגדול ממנו בשנים פי שנים (רבי שמואל היה אז כבר למעלה מתשעים), נזדעזע אף הוא והחיש את צעדיו, עד שנפגשו בחצי המעלות, ונפלו זה לתוך זרועותיו של זה, וחיבקו ונשקו זה לזה, ושלובי זרוע עלו לבית רבי שמואל.

את אשר היה בפנים הבית, קשה היה לראות מגודל הדוחק והצפיפות. 'בית הרב' של רבי שמואל סלנט הכיל שני חדרים, האחד היה חדר המיטות והשני היה מקום תפילה וקבלת אורחים. גודל כל חדר הוא כחמשה על חמשה מטרים. ספרו שרבי שמואל חיבק וליטף את הרב של יפו ממש, כמו שהיה רגיל לחבק וללטף את הילדים שהיו באים אליו, והיו חביבים עליו מאוד מאוד. ועוד אמרו: שלא נתקררה דעתו של רבי שמואל עד שהושיב את הרב של יפו על כסאו, והרב האורח נזדעזע מקבלת הפנים הסוערת הזאת.

מגודל ההתרגשות לא ביקר האורח ביום ההוא בחדרי הת"ת ובישיבה, והבטיח לבקרם במיוחד, דבר שקיים כבר אחרי מותו של רבי שמואל סלנט.

שיחת היום בירושלים בכלל ובחורבה בפרט היתה דבר ביקורו של **הרב מיפו**. דורשי רשומות השתדלו לשער השערות מהשערות שונות. רבי שמואל סלנט היה כבר זקן ושבע ימים, ועוד קודם לכן דאג לממלא מקומו, והביא לשם כך את הגאון רבי אלי' דוד רבינוביץ תאומים, הרב ממיר, חותנו של הרב מיפו, ומסר לו את הרבנות, וכשנסתלק זה עוד בחיי רבי שמואל חיפשו ממלא מקום אחר. בינתים בא לירושלים הגאון רבי חיים ברלין, אבל גם הוא כבר זקן, ולכן היו כאלה שאמרו בפירוש שרבי שמואל סלנט נתן את עינו ברבה של יפו לממלא מקומו, והיו כאלה שאמרו שדבר זה עוד מוקדם, אבל חושבים לקבל עכשיו את הרב מיפו בתור ראש ישיבה ב"עץ חיים", ואחרי אריכת ימיו של רבי שמואל ימלא את מקומו גם בתור רבה של ירושלים.

ניבאו וידעו מה ניבאו. ורבי שמואל סלנט, אם כי עיני-הבשר שלו כבר היו סתומות, ראה בעיני-רוחו ברב צעיר זה את יורשו הרוחני וממלא מקומו, ומאז חדלו לדבר בירושלים על דבר הבאת רב זקן מחו"ל, למלא את מקומו של רבי שמואל. הכל ידעו והרגישו כי היורש וממלא המקום מוכן כבר.

דור הולך ודור בא. רבי שמואל סלנט ודורו זכו לראות את שיבוא אחריו, והוא מת במנוחה כי ידע שהשאיר רועה נאמן על צאן מרעיתו".

מדרש הרב, ירושלים תרצ"ז, עמ' יט-כ

פ ר ק ז

"עבד לעם קדוש"

"מאת ד' היתה זאת לי, להיות לעבד לעם–ד' אלה,
שרידי–פזורים ההולכים ומתלקטים לבנות בקודש".

אגרות הראיה ב, אגרת תלח, עמ' פו

א.

"עבד לעם קדוש" – עבדות נאמנה לעם-ד' היא יסודה ובניינה של הרבנות בישראל, היא המסד והיא הטפחות ובה גנוז סוד-ברכתה לקרובים ויכולת-השפעתה על הרחוקים. ומרן הרב זצ"ל אשר חותמו היה "עבד לעם קדוש על אדמת הקודש" – היה זה בשבילו חותם-אמת, הוא קיים את הדבר בשלמותו. הוא מילא את תפקידו במידה שאין למעלה הימנה, אם כי משימה קשה וכבדה עמדה לפניו. כי אם בחו"ל היתה כבר דרך הרבנות סלולה מדורי דורות, ואף סדרי החיים הכלליים או אי-סדריהם – קבועים היו, הרי בארץ-ישראל באותה תקופת-משבר קשה של תחילת העלייה השניה, תקופת יאוש ואבדן-דרך בישוב החדש, חוסר-עבודה וזרם ירידה, כשהיה צורך לחזק ידים רפות, לאמץ ברכים כושלות, לעודד את הכלל ולהגיש עזרה מוסרית ומעשית לפרט – לא קלה היתה דרכו של הרב כרבה של קהילת יפו – שער העלייה, ושל המושבות הנאבקות על קיומן, שהן גם הקולטות או הפולטות את העולים.

באהבה קיבל הרב את יסורי-א"י, ולא רק שאינו מתאונן על שנקלע למצבים קשים, אלא להיפך, הוא רואה זכות לעצמו לעמוד לימין המכים שרשים בנחלת-ד' לסייע להטבת מצבם – "לעבוד ולמשא":

> הנני עבד הנמכר לרבים, לעבוד ולמשא, לעם ד' המתחיל להכות שרשיו על אדמת נחלתו, בתקות–גאולה וחיים חדשים ורעננים.
>
> אגרות הראיה א, אגרת קפד, עמ' רלט-רמ

> הנני מאושר להיות עבד לעם–ד' היושב ציון, ואיני רוצה כי אם בכבודם והטבת מצבם.
>
> שם, אגרת רטו, עמ' רסו

> עיקר כוונת התורה [בהא דפועל יכול לחזור בו משום ד'עבדי הם'] שלא יהיה אדם מישראל משועבד בדרך שפלות לזולתו, משום ש'עבדי הם' וראוי שיהיו מכובדים – – – מה שאין כן ענין עבדות הרבנות, שאין דבר בישראל – בזמן הגלות – מכובד מזה, איך

נאמר שזה נכלל בכלל "עבדי הם", הרי הוא כבוד גדול ולא זלזול, והרי גם מלך נקרא "עבד לעם הזה", וכביכול הקב"ה הכתיב על עצמו "מי מושל בי – צדיק" (מועד–קטן טז, ב), וחז"ל אמרו (שמות–רבה פ' לג, א): "אמר הקב"ה בתי נתתי לכם, כביכול כאילו נמכרתי עמה". ואין זה ח"ו נגד כבוד–של–מעלה להתעסק בצרכי קהל–קודש עם–ד'–אלה, וקל–וחומר לבשר ודם שזהו כבוד גדול לו, שזכה לעבודה קדושה כזאת, ומי זה שיכול לומר שבכי האי גוונא יהיה "יכול לחזור בו" מטעם "עבדי הם" – לא יעלה על הדעת כלל וכלל.[2]

אורח משפט, מו"מ סי' כא, עמ' רלא

"יד רוחנית חזקה-אמיצה, אשר תגביה את כל הערכים"

פגישתו של הרב בעודנו בחו"ל, בבויסק, עם ר' יואל-משה סלומון ז"ל, איש הישוב הישן והחדש גם יחד – איש החזון וההגשמה, הרוח והמעשה – תרמה ודאי להבנה בהירה יותר של הבעיות העומדות בפני מי שעתיד היה לשאת את כתר הרבנות של קהילת יפו והמושבות, ודומה כי כבר בשבת הרב בבויסק נסתמנה לפניו הדרך ביפו, כי כבר בצעדיו הראשונים ניתן להבחין כי הרב הוא לא רק בעל-נסיון ובעל-ותק במלאכת הרבנות, אלא גם בעל גישה חדשה בתוככי עולמו החדש, ויודע הוא ומכיר יפה את "חומרי המקום שהלך לשם".

בשום אופן לא יכול היה הרב להשלים עם המצב, שהציבור יראה את מוסד הרבנות רק כפונקציה של סיפוק צרכי-דת שגרתיים, כמשגיחת-כשרות, וקנה-המידה שלה יהיו "הבהמות והעופות, הקערות והכפות היוצאים בכשרות מתחת ידה", ובכדי שלא לתת "לערכים הרוחניים" של הרבנות ליהפך לעניין "שימושי-מעשי חלוש", היה ברור להרב שצריכה "לקום יד רוחנית חזקה-אמיצה, אשר תגביה את כל הערכים הרוחניים לרום-גדולתם" (דרך התחיה, "הניר", תרס"ו. מאמרי הראי"ה עמ' 8).

"הרבנים צריכים לעמוד על מרום-הפסגה - להיות עמלים עם הציבור בכל פינות החיים"

דברים שכתב הרב על מעמד הרבנות כעבור שנים, ודאי נתבהרו ונתנסחו למעשה ובמעשה במשך זמן רב, עובר לכתיבתם. ברם כמה מסייעים לנו הדברים הכתובים-הנדפסים, להבין את סוף-המעשה, כשלפנינו תחילת-המחשבה, המובעת בשפה ברורה ובהירה:

---

2. זהו קטע מתשובה של הרב "בדין רב שקיבל כתב-רבנות מאיזו קהלה – – – אם בני העיר הישנה רשאים לעכבו, ואם הוא רשאי לציית להם". ונראה שהתשובה מתייחסת למאורע, שהגאון האדר"ת ז"ל קיבל כתב רבנות מקהילת מיר, ואחרי שהסכים לכהן אצלם, הפצירה בו מאד קהילת פוניבז' שיחזור בו מהבטחתו למיר וימשיך לשבת על כסא-רבנותה. (עי' שיחות הראי"ה עמ' 113).

עבד לעם קדוש

אם שאלת–הרבנות היא שאלה חשובה בחיינו הכלליים גם בגולה ובכל הזמנים, על אחת כמה וכמה ששאלה זו דורשת תשומת לב מיוחדת פה בארצנו הקדושה. ובימינו, ימי התסיסה של התחיה הלאומית, הרי זו ממש שאלת–חיים לאומתנו.

אין אנחנו יכולים לצייר לנו אופן של תחיה לאומית, גמורה ומתוקנת בארצנו, אם זה החלק החשוב של העבודה הלאומית המסור בידי הרבנות, לא ישוכלל ולא ישופר על ידי תחיה ניכרת, על ידי החזרת כבוד הרבנות – "ואשיבה שופטיך כבראשונה ויועציך כבתחילה" (ישעיה א, כו).

הרבנות – זה הכח הרוחני הגדול, זה הכח החשוב אשר יצר תמיד את דעת–הקהל בישראל, זה הכח הנעלה שהחזיק את נשמת–האומה ועורר אותה לחיים שלמים ומתוקנים – נפגעה הרבה והשפעתה נחלשה – – – מוכרחים אנו להכניס תיקון חודר ועמוק בחיי הרבנות בארץ ישראל, להחיות מחדש את הכוח הרוחני החיוני הזה, עד שיהיה לכח פועל מסודר, לכוח משפיע חשוב, על כל מהלך התחיה הלאומית.

"כבוד הרבנות", מאמרי הראי"ה, עמ' 82

כח-השפעה חשוב זה צריך לבוא – לדעת הרב – על ידי איחוד כל צדדי-פעולתה של הרבנות לאגודה אחת, ועל ידי יציאת הרבנות למרחבי העשייה הציבורית, לא להצטמצם בד' אמות של צרכי-דת, אלא להביא את דבר-ד' לכל פינות החיים:

הכוחות הסגוליים והממשיים של הדיינות, ההוראה, הדרשנות, ההשכלה והספרות, מוכרחים להתאחד בידי הרבנות בתור אגודה אחת.

הרבנים צריכים לעמוד על מרום–הפסגה של תחיית–האומה, ולהיות עמלים עם הציבור בכל פינות החיים של הבנין והיצירה הלאומית. ההשפעה של דבר–ד' מוכרחת להיות מתפשטת על כל החיים.

שם

ב.

"הרב הצעיר הזה רואה בישוב החדש גרעין יסודי לתחיית עם הקודש על אדמת הקודש"

על יחודה של רבנות הרב עמדו רבים תוך זמן קצר, והרי לנו שני תאורים משני משקיפים, מסופר בן-ירושלים, ר' דב-נתן ברינקר ז"ל, ומעסקן-סופר עולה מרוסיה – ר' מרדכי בן הלל הכהן ז"ל.

ר' ד"נ ברינקר ז"ל מציין בזכרונותיו:

"ארץ-ישראל בימים ההם, לפני שלושים שנה, היה פירושה: ירושלים, וכן להיפך: ירושלים זו היתה ארץ-ישראל. – – – ובירושלים בימים ההם שכנו כבוד רבנים, גאונים זקנים וישישים מופלגים, שעלו מכל תפוצות הגולה לבלות את שארית ימיהם בתורה ועבודה, בקדושה ובטהרה יתרה – – –

עליות רבנים זקנים לארץ ישראל, כלומר לירושלים, היו בימים ההם דבר רגיל ומקובל.

אבל מה שלא היה נהוג ומקובל הוא זה, שיעלה לארץ-ישראל, ודווקא לארץ-ישראל ולא לירושלים, רב שעודנו באמצע שנותיו – רב שנחשב כמעט לצעיר לעומת הרבנים האחרים – כדי להשתקע ולפעול בכל כוחו ואונו, ושיתפוס מיד את מקומו בין הרבנים הגדולים, איתני הארץ. ולא די שלא נגרר אחריהם, אלא שהוא עוד מביע את דעתו בגלוי, מעמיד את עצמו לרשות הישוב החדש, מכריז עליו כעל "עם קדוש על אדמת הקודש", והוא עבדו הנאמן. "**עבד** לעם קדוש על אדמת הקודש", הלא הוא הרב מבויסק, ר' אברהם יצחק הכהן קוק, שנענה להזמנת קהל יפו (בתיווכו של אחד מטובי ירושלים, ר' יואל-משה סלומון), ועזב את מדינת רוסיה הגדולה, שבה נשקף לו עתיד של רבנות גדולה, ובא להיות "אב"ד בעיה"ק יפו והמושבות תובב"א", העיר והמחוז המונה ביחד מארבעה עד חמשת אלפים נפש, כלומר כמות מבוטלת לעומת ירושלים, שיש בה פי עשרה תושבים יהודים, חרדים שומרי תורה וקנאים קיצונים, ועל כולם רבנים גאונים, גדולי תורה מופלגים, זקנים וישישים אשר אימה להם ויראה להם. והוא **הרב הצעיר** הזה, לא רק שאינו מביט על קהל עדתו כעל כמות מבוטלת לעומת ירושלים, אלא שהוא רואה בישוב החדש והצעיר הזה, המתרכז ביפו והמושבות שבסביבה, גרעין יסודי לתחיה ישובית של עם-הקודש על אדמת-הקודש".

מדרש הרב עמ' כב

"הרב קוק גדול בתורה – – – בעל לב יהודי טהור, נושא את דגל הרבנות בגאון מיוחד"

ואיש-הציבור איש העט, מחוג העסקנים-המשכילים – ר' מרדכי בן הלל הכהן – כותב:

"הרב קוק – אישיות הראויה להיות מצוינה בקהלנו. הרב קוק גדול בתורה וידיעותיו בספרותנו התלמודית רבות וגדולות. – – – יודעים אנחנו אותו לאיש שונא-בצע, מתרחק מכל עסקנות כספית, אדם בעל לב יהודי טהור, לב דופק באמת לכל צרותינו המרובות ושמחותינו המעטות. – – – רבי אברהם יצחק הכהן קוק הוא רב במובן הברור והנאה ביותר של המלה הזאת, **'רב כמה שנאמר'**: למדן מן המצוינים, השואב את ידיעותיו מן המקורות הראשונים. אין לכם סכומים בעולם שבמחירם תקנו אותו לעשות דבר נגד הכרתו הפנימית; מתרחק עד כמה שאפשר מן הגזברות וענייני כספים; מפזר ממונו לצדקה לכל הפושט יד, מבלי דעת לחשוך לביתו ליום-רע אפילו פרוטה. יש בהרב קוק כל המידות הרבות והטובות של רב, אותן המידות העושות את הרב דמתא לאב ולפטרון לכל מרי-נפש. ואולם יחד עם זה נושא הרב קוק את דגל הרבנות בגאון מיוחד. לרבי אברהם יצחק הכהן קוק שאיפה עילאה, לתת את הרבנות עליונה על החיים הרוחניים שלנו בארצנו, לשליטה רוחנית על העדה.[3]

---

3. "כל ישעי וחפצי מאז בואי אל הקודש, בעזרת צור ישועתי ב"ה, רק לעבוד לטובת אה"ק ועם-ד' השוכן בה, ואין לי שום חפץ ודאגה בשביל עסקי עצמי הפרטיים, שאינם חשובים כלום לגבי טובת הכלל של הגוי כולו, יברכם ד', ויצמיח מהרה קרן ישועה. רק להוסיף

כל השנים שהיה רב ביפו, היה קורא לעצמו "עבד לעם קדוש", אבל במבטא הזה לא היה אף משהו מן הענווה של ה'קטן' הרגיל אצל הרבנים. היתה לו הכרה ברורה, כי אמנם עבד הוא לעמו ועל עבדות זו גם גאוותו. הרב קוק כמעט מלך מעצמו על יפו ושכונותיה ועל המושבות מסביב. לא תל-אביב ולא המושבות ביהודה עטרו אותו לרב עליהם, לא שלחו לו כתב רבנות כנהוג, גם שכירות לא שילמו לו – אבל כולם הכירו אותו לרב עליהם. וגם הוא בעצמו הכיר בדבר הזה, הכיר בעיקר ובראש, בכל החובה הגדולה המוטלת עליו, ביחס לאותה הסביבה שהוא חשב את עצמו אחראי על כל הנעשה שם במובן הרוחניות של הדת".

מרדכי בן הלל הכהן, אתחלתא עמ' 8-157

"רב-גאון, שר התורה, מקובל, מעוטר בתפילין כל היום"

והרי לנו עוד דברים מרשימים של הרב י"ל הכהן מימון-פישמן ז"ל, שביקר בימים ההם בארץ:

"גדולה מאוד היתה אז השפעתו של אחד-העם, ביחוד בחוגי המשכילים בארץ ישראל, וכתוצאה מאותה ההשפעה היו משכילי הארץ מתייחסים אל הרבנים מי בהתנגדות ומי באדישות. אולם עם בואו של **הרב** נשתבשו עליהם הדרכים, ולא ידעו לשית עצה בנפשם. לפניהם נתגלתה תמונה רבנית חדשה: רב-גאון, שר התורה, מקובל, מעוטר תפילין כל היום, והוא יושב ודורש על לאומיות ישראל על החייאת ערכי-הנבואה וכו', בסגנון עברי פיוטי נשגב".

אזכרה, תולדות הרב, עמ' קא

בירושלים ידעו כבר, שהרב של יפו והמושבות אינו דומה לכל שאר הרבנים בני גילו והזקנים ממנו. כבר הספיקו להכיר שהוא איננו רב רגיל. הוא לא קנה לו חניה במקומו, לא ישב וחיכה עד שמישהו מצאן מרעיתו, יבוא אליו לשאול מה אסור ומה מותר. הוא הכריז על עצמו כ"עבד לעם קדוש על אדמת הקודש", ולכן הלך הוא אל העם, ודיבר אליו בפה ובכתב ובכל לשון שהוא שומע, וביחוד בלשון-הקודש שהיתה חביבה עליו. הוא השמיע דבר ד', ועודד והלהיב את העם לעבודת ד', ולעבודת העם והארץ כאחד".

מדרש הרב, עמ' כג

"הרב היווה מרכז רוחני תל-תלפיות לאומה"

וכך נראית דרכו המיוחדת של הרב ורושם פעליו הציבוריים, בעיני רב-סופר צעיר, אשר כבר לא הכיר את הרב ורק קרא ושמע תגובות שונות שהגיעו אליו ממקורות רבים שבכתב ושבעל-פה.

"ואכן כאן סוד השפעתו הברוכה של הרב על כל הסיעות והמפלגות שבאומה: דתיים וחפשיים,

---

בחסדי ד' על עמו ונחלתו, שהננו רואים ב"ה בעינינו פליאות נצני ישועתו, עצות מרחוק אמונה אמן" (אגרות, א, אגרת ריב, עמ' רסג).

ימניים ושמאליים. דבריו היו נערצים על ידי חוגים שונים בישוב, למרות שלא ביקש כלל להיות נערץ על ידי חוג כל שהוא, אלא למצוא את הטוב שבכל מקום ולדחות את הרע שבכל מקום 'ללא משוא פנים'.

לשיטתו זו של הרב היו תוצאות מעשיות רבות בכל שטחי החיים בארץ. כמה מלחמות-אחים מנע, כמה משטמות הרחיק, כמה שלום ואחווה הירבה. ותוצאות חברתיות חיוביות אלו, רישומן ניכר עד עצם היום הזה.

הרב היווה את המרכז הרוחני, את אותו 'תל-תלפיות' לאומה, שממנו תוצאות לעבודת-השלום. וכשם שהתעלה הרב מעל ההתפוררות המפלגתית ושם מושבו במרומי האחדות הלאומית, כן גם הצליח במגמה, לאחד שוב את כל ענפי הרבנות כבימי-קדם: ההוראה, הדיינות, הדרשנות, הקדושה, הסגולה האישית, הספרות, ההשכלה וההנהגה הציבורית – כל אלה שבו ונתכללו באישיותו של הרב, והביאו לתפארתה של רבנותו.

מעמד מפואר זה התחזק ביותר ברבנותו הראשית, שבה קיבלה הרבנות גם 'סידור מדיני הגון, בתוך תוכם של החיים המעשיים הצבוריים'.

הרב הצליח להשיב לרבנות את כבודה האבוד. סמל כאן, דוגמא כאן, לרבני ישראל בדורותינו. וחייב כל רב בישראל לומר לעצמו: מתי יגיעו מעשי למעשי הרב אברהם-יצחק הכהן קוק".

הרב בנימין אפרתי, קובץ הראי"ה, ירושלים תשכ"ו, עמ' סח

"האגרות הן – – – דמותו המופלאה של הרב ותולדות הישוב באותה תקופה"

פרטיה המעשיים של העבדות הנאמנה "לעם קדוש על אדמת הקודש", מופיעים לפנינו בספרי "אגרות הראיה" שזכינו לאורם. נגולה לפנינו יריעה מגוונת של עבודת הרבנות הא"י המחודשת, העוסקת בכל המתהווה בחיי הישוב.

מעניין מאוד כיצד הרב מוצא את הביטוי המתאים, בפנייתו הישירה לכל אחד ואחד. אם משנתו של הרב מתגלה לנו באגרות רק בחלקה, הרי לעומתה מופיעה כאן אישיותו במלוא הדרה: חן שפתיו ונועם הליכותיו, עוז רוחו ותוקף דעתו, אהבת השלום וכבוד הבריות, ולבסוף חיבת-הארץ ויקרת בוניה – כל אלה חוברו יחדו באגרות לרבנים ולעסקנים, למוסדות ולציבורים, לארץ ולגולה.

שום ביוגרפיה אין בכוחה לתאר את הרב בצורה מוחשית כמאות האגרות הללו, הנוגעות בכל אשר יעשה ישראל בארצו, והמראות את השקפות הרב על כל המעשים אשר נעשו, וכיצד היה נאמן להן בכל המצבים.

בספרו "אישים ושיטות", מסכם הגרש"י זווין ז"ל, את הפרק "הרב באגרותיו" בשורות הבאות: "האגרות הן תעודות נפשיות של לב בוער ומוח חושב, אבני-חפץ לתלמידי חכמים וקוים יסודיים לשרטוט דמותו המופלאה של הרב, ותולדות הישוב באותה תקופה" (עמ' 250, מהדו"ב עמ' רנה).

פרק ח

"ואשיבה שופטיך כבראשונה"

א.

"דת ודין ירדו כרוכים מהר-סיני. אין תורת ישראל מבחינה הבחנה עקרונית דוגמטית בין הלכה דתית להלכה משפטית. פרשת-משפטים מחייבת, כשם שמחייבת פרשת המועדים והקרבנות. תורת-המשפטים תופסת חלק ניכר בתורת ישראל כולה" – בשורות אלה פותח ד"ר אברהם-חיים פריימן ז"ל, הי"ד,[4] את מאמרו "דיני ישראל בא"י",[5] והוא סוקר אחר כך בקיצור נמרץ את פרשת החיסול של האוטונומיה המשפטית, שעליה ניסה עם ישראל לשמור בגלותו הארוכה – "כל מקום שגלו ישראל, שמה גלו אתם לא רק בית-הכנסת ובית-המדרש, כי אם גם בית-הדין היהודי" – במערב-אירופה ובמזרחה. רק בארצות האיסלם זכתה להמשך ולהתקיים בכל שטח המעמד האישי: – "גם בארץ ישראל זכה הישוב בתקופה הטורקית, לסמכות משפטית רחבה בשטח דיני האישות והמשפחה – – – סמכות זו הקיפה דיני נישואין וגירושין, מזונות וירושות, אפוטרופסות והקדשות, וכל הענינים הדתיים".

למעשה היה גם הטיפול המלא בדיני-ממונות נתון כולו בידי בית הדין, הואיל ולא היה אמון בבית-המשפט הממשלתי, והציבור היהודי העדיף להתדיין בפני הרבנים שהיו מקובלים עליהם.

מעמד זה שמצאו הרב בעלותו על כיסא רבנות יפו, עודד מאוד את רוחו, והוא ראה כאן אחד מיסודות התחייה הרוחנית של האומה, ואת לבו הרנין חזון הנביא "ואשיבה שופטיך כבראשונה". ואם גם לא קל היה לקהילת יפו לשאת בעול החזקת בית-דין-צדק בהרכבו המלא, התאמץ הרב להקימו ולקיימו, לבססו ולשכללו, מתוך ביטחון שככל שימלא את תפקידו, יהיה ל"חי הנושא את עצמו".[6]

---

4. מחללי שיירת הר הצופים, תש"ח.
5. לוח "הארץ" תש"ז ; קובץ "המשפט העברי ומדינת ישראל" עמ' 40-36.
6. "בעבודתו היומיומית כרב, עשה גם שרותים רבי-ערך לציבור בתור שופט, שכן באותה תקופה נזקקו היהודים בארץ, ברובם הגדול, לדיני ישראל [גם בעסקי ממונות], והרב היה

אכן, המכשולים באו לא מצד השלטון, אשר כאמור העניק סמכויות שיפוט לבית-הדין הרבני, אלא מבפנים, מצד העולים מאירופה, אשר נגמלו ממעמד שיפוטי-רשמי של הרבנות בישראל, והסתכלו עליה כמוסד שעניינו צרכי-דת ועיקר עיסוקו בשלומי-אמוני-ישראל, נאמני התורה והמצוה.

ב.

מצב זה של דחיקת רגלי הרבנות לקרן-זווית של מוסד לסיפוק צרכי-דת, הטריד את הרב לא-מעט. ואם, באירופה, 'בצילן-של-מלכויות' ששללו כוח-שיפוט מן הרבנות, לא היתה אפשרות להאבק על מעמדו המלא של בית-הדין הרבני, הרי כאן ראה הרב הזדמנות היסטורית לחדש ימינו כקדם, להעמיד את בית-הדין ככוח מרכזי בארץ-ישראל המתנערת לתחייה לאומית, ועל כן כה דאב לבו על התקלות הבאות מבפנים, על הזלזול בנושא נכבד זה, מתוך חוסר הבנת גודל העניין, ועד מה רבה חשיבותו הלאומית המקורית.

"רבנות מרכזית לאומית בישוב החדש"

ניסוח חזק וחדש לגמרי, מופיע באחת מאגרותיו של הרב – "הרבנות המרכזית הלאומית שבישוב החדש"! (אגרות הראיה א, אגרת עה, עמ' פא).[7] כאן מתגלה לפנינו שאיפתו הפנימית של הרב, להעמדת מוסד הרבנות במעמד רם ונישא, ככוח פועל, משפיע על תהלוכות עבודת התחייה הלאומית בארץ ישראל, והרב רואה "חטאה גדולה להתקדמות

צריך לשפוט בסכסוכים בשטחי-כלכלה מרובים, הרבה יותר מאשר בקהילה שבמדינה מתוקנת בגולה" (דוד תדהר, "אנצ' לחלוצי הישוב ובוניו" עמ' 67).

*

פסקי-הדין של הרב בדיני-ממונות (גם בנושאים המסובכים של המושבות החדשות), הצטיינו בהבנה מעשית חודרת ובהכרעה על פי דעת-תורה, ועל כן נתקבלו ללא-ערעור.
אמר לי איש-כלכלה, קרוב-משפחה של הרב: אמנם היה הרב רחוק מאוד מעולם המשא ומתן הממוני, אבל כשעמדתי בפני איזו בעיה מיוחדת, ולבקשתי התרכז בפתרונה, אפשר היה לקבל ממנו עצה טובה גם בענייני-מסחר.

7. וכיוצא בזה, במכתב ללשכת "המזרחי" בפרנקפורט: "הרבנות הכללית לישוב החדש, שהכרעתו היא עיה"ק יפו והמושבות ה"ו" (אגרות הראיה א, אגרת צח, עמ' קיח).
מתוך המגמה להרחיב גבול הרבנות והרמת מעמדה, אף גם מתוך השאיפה לחזק את ליכודו של הישוב, כותב הרב אל רבה של ראש-פינה:
"מה שאני חפץ, שתהיה לי שייכות גם במושבות שבגליל, אינו ח"ו מפני כבודי, שאיני חלילה מחומדי כבוד, אבל מאד חפצתי שיהיו כל המושבות וכל הישוב החדש בכלל מקושר בקשר אחד, ועל ידי זה נהיה כולנו מקושרים יחד, ונוכל לעשות בעזה"י כמה דברים טובים, בין בשביל הרמת קרן היהדות, לתורה ולאמונה בכללות הישוב, בין לטובת המצב החומרי של ישובנו הק', שהוא גם כן קודש לד"" (אגרות הראיה א, אגרת ר, עמ' רנד).

ישוב אחינו על אדמת הקודש", באלה "המפחידים" [את הציבור] מפני השפעת הרבנות – – – ומונעים ממנו כח פועל חשוב זה" (שם, עמ' פ).

אגרת זו נשלחה בשעתה – י"ב אייר תרס"ז – למנהל היקב בראשון-לציון, ה' זאב גלוסקין ז"ל, בקשר לקובלנא של "אגודת הכורמים" ברחובות נגד הסינדיקט של היקב. אולם חזונו הגדול לחדש כקדם את משפט התורה, בא לידי ביטוי יותר מקיף בשתי אגרות נמרצות אשר נשלחו להנ"ל כעבור שנה וחצי – ר"ח כסלו וי' כסלו תרס"ט – בקשר למשפט ירושה מסוים:

> הנשמה של כל אומה, וביותר של אומתנו, תלויה היא בשלטון המשפט שלה דוקא. – – – ויש לנו יתרון שאנו משתבחים בחוקים ומשפטים צדיקים, מפני שהם נובעים מתורת ד' תמימה, ממקור חי כל העולמים – אל תגעו בקדושת המשפט, כי המשפט לאלקים הוא![8]
>
> אגרות הראיה א, אגרת קעו, עמ' רכה

"ואשיבה שופטיך"

בשנות תר"ץ-תרצ"ה ראיתי כמה פעמים את ר' נתן גרדי ז"ל, חלוץ חקלאות המושבים של "הפועל המזרחי", כשבא להפגש עם הרב. ולפני כמה שנים פניתי אליו וביקשתיו למסור לי על דברים ששמע מפי הרב.

והנה במכתבו אלי מכ"ה תשרי תשל"ו, הוא כתב בין היתר את הדברים דלקמן: "כשהקמנו את מושב כפר-אברהם, התברר שעל מקום המגורים של המושב לפי התכנית, גרו בצריפים מספר יהודים מגרוזיה (פרופ' חיים פיק ז"ל הרשה להם להקים את הצריפים) ובודדים. התקיים משפט אצל הרב קוק ובית-דינו. הם פסקו להשאיר רצועת אדמה מחוץ לתכנית המגורים של המושב, שיהיה חצי דונם לכל אחד מהגרוזים, ומגרשים לבודדים מעבר לכביש (דונם או שני דונם). כשהייתי אצל הרב אחרי הפס"ד, התבטאתי כאילו שיש ביקורת על הפסק-דין אצל המתיישבים. ראיתי שהדבר חרה לו וגרם לו צער, והוא אמר במרירות: האם על פסק-דין של משפט גויים היו גם כן מותחים ביקורת? והתלהב בדיבורים על הערך הגדול של הקמת בית-הדין של הרבנות הראשית, שיש בזה משום סימני הקדמת הגאולה – 'ואשיבה שופטיך כבראשונה' (ישעיהו א, כו) – והחובה על כולנו לגדל ולנשא בית-דין זה".

---

8. "המשפטים הם קודש קדשים בישראל. ערכי המשפט – תוכן אלקי להם, 'כי יבוא אלי העם לדרוש אלקים, כי יהיה להם דבר בא אלי, ושפטתי בין איש ובין רעהו, והודעתי את חוקי האלקים ואת תורותיו' – דרישת אלקים באה יחד עם המשפט הישראלי, וזו נשארה סגולה ישראלית עד סוף כל הדורות" (אורות, ישראל ותחייתו פרק ג).

"שנרגיש את כבוד משפטנו לפחות כמו שאנו רוצים להרגיש את כבוד שפתנו"

כל בריחה מדיני ישראל בארץ–ישראל, כשהיא מוצאת עוזרים רשמיים מצד באי–כח ציבוריים, תזכירני תמיד את הבאתו של 'הדיין' פומפיוס בשערי בת–ציון, ע"י שני בעלי–הדין, הורקנוס ואריסטובלוס, ומה גרם לנו משפט–פלילים זה. מרה עלינו לצעוק על השפלות והעבדות, הטמונה באותו הרגש של הבוז למשפט ישראל בארץ–ישראל – – –

אגרות הראיה א, אגרת קעג, עמ' רכא

הקובלנא של שטחיות ידיעה בהוייות העולם, איננה מיוחדת על בתי–דינים שלנו. כל מלומד של מקצוע רוחני לא יוכל לקפל את כל הידיעות המעשיות. אבל לעולם אין רב ודיין יפה חשוד, שכשתחסר לו ידיעה בהויות העולם, לצורך איזה משפט, שלא יפנה לעצת המומחים בדבר. מובן הדבר, שרק הידיעה החסרה לו יוכל לקחת מאת המומחים, אבל לא כל בנין המשפט, כי בזה הוא שב אל מקומו אל אולם המשפט.[9]

והרב מבקש: "שנרגיש את כבוד משפטנו[10] לפחות כמו שאנו רוצים להרגיש את כבוד שפתנו וכל קנינינו הרוחניים" (שם, עמ' רכה).

"מכח השראה אלקית, מגיעים דייני ישראל למשפטי-אמת"

המשפט בישראל יש לו יסוד ושורש אלקי, ומכוח השראה אלקית מגיעים דייני ישראל למשפטי-אמת – 'אלקים ניצב בעדת א-ל, בקרב אלקים ישפוט' (תהלים פב, א, ועי' דברי-הימים ב' יט, ו).

"לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום" (תהלים קמז), גם אם "בני-נוח נצטוו על הדינין (סנהדרין נו, ב), הרי רק **כללו** של המשפט נמצא באומות העולם, אולם **הפרטים** נקבעים לפי אומד-הדעת [עי' שו"ת הרמ"א סי' י], לא כן בישראל – לנו נמסרו גם פרטי

---

9. בביטוי "אולם המשפט", שמקורו הוא במלכים א', ז, ז, נרמז גם שם אחד הספרים החשובים על שו"ע "חושן משפט" (נדפס בשנת תר"מ) שחובר על ידי הגאון ר' יוסף-זונדל הוטנר ז"ל, רבה של איישישוק, שהיה אחד הרבנים המפורסמים בזמנו בגדולת תורתו. כעבור שנים נישאה נכדתו – חוה-לאה ע"ה בת הרב יהודה-לייב הוטנר ז"ל מווארשא – לבנו יחידו של הרב, מו"ר הרב ר' צבי-יהודה ז"ל.

10. בביאורו הרחב לביאורי הגר"א ז"ל ל"חושן המשפט", מעלה הרב, מתוך ליבון סוגיית-פשרה במסכת סנהדרין:

"דעת רש"י היא, שאפילו כששני בעלי-דינים רוצים לבטל את פסק-הדין מרצונם הטוב, - - - אחרי שנגמר הדין, ולעשות פשרה ביניהם, - - - אסור שהדבר יעשה על פי הדיינים שפסקו את הדין. משום שזה נראה כזילותא לדין-תורה, שאחר שכבר נגמר הדין, דוחין אותו ועושין פשרה" ("באר אליהו", חו"מ סי' י"ב, סוף ס"ק ו'), וזה מחזק דעת התומים שם ס"ק נ.

הדינים, וכך מפורש במדרש-תנחומא פרשת שופטים: "ומהו ומשפטים בל ידעום – אלו דקדוקי הדין" (מדברים שבעל-פה).

[וראה דברי הגר"ח ז"ל מוולוזין, בספרו 'רוח חיים' (אבות פ"ח, מ"י) שלי שלך ושלך שלי עם הארץ וכו'].

ג.

"בית משפט השלום העברי"

ברם, אם התגובה על משפט-הירושה, היתה כלפי פעולתו של אדם פרטי, הרי נעשה באותה שנה – שנת תרס"ט – מעשה יותר חמור: כבוד בית-הדין ומעמדו נפגעו על ידי חבורה שלמה של אנשי-ציבור, ובראשם ראש המשרד הא"י של ההסתדרות הציונית, ד"ר ארתור רופין. משפטן-סוציולוג זה שעלה מגרמניה, ואתו-עמו כמה עסקנים מעולי רוסיה, האמונים על הגישות המשפטיות במדינות אירופה, הם שהחליטו להקים את "בית משפט השלום העברי", שהתחיל לפעול בדרכים משלו, שבחלקם היו מנוגדים לגמרי ל"חושן-המשפט" היהודי המקורי [דבר הקמת מוסד שיפוטי זה מתואר בהרחבה בספרו של עו"ד פלטיאל דייקן (דיקשטיין) "תולדות משפט השלום העברי", ת"א, תשכ"ד].

היוזמים הציגו את הנושא בעיקר כיעוד לאומי, ואין ספק כי מבחינה זאת היתה כוונתם רצויה,[11] אולם ביסוד הדברים היתה כאן גם מגמה של ניתוק המשפט מבסיסו הדתי והפנייתו לכיוון חילוני,[12] מגמה זו הכאיבה מאד את לב הרבנים-הדיינים, אשר טרחו ועמלו להעמיד את משפטי התורה על תילם, בסדרים מתוקנים ומכובדים.

"שופטי בימ"ש השלום אמנם קבעו ש'משפטים שנמסרו לבי"ד של רבנים אינם מתקבלים אצלם', וכן ש'פסקי דין של הרבנות יש להם תוקף מלא, ואין אחרי מעשה בית-דין כלום' (שם, עמ' 52), אולם בעצם הקמת המוסד היה משום מיעוט דמותם של בתי-הדין הרבניים והסגת גבול שיפוטם.

---

11. וכך מתאר את הדברים, מרדכי בן הלל הכהן, בחוברת "משפט השלום העברי": "המשפט הממשלתי היה כולו רודף-שלמונים. אוי היה לו להנאשם, וגם המאשים לא היה שמח בחלקו. הנתבע היה משלם וחוזר ומשלם, אבל גם התובע היה חסר לעולם" (עמ' 3), גם לבית הדין הרבני לא היה כוח כפייה. ד"ר רופין שם לב למצב לא-תקין זה ששרר אז בארץ, ו"מאת המשרד הא"י שמלא אז את מקום ההנהלה הציונית, יצאה ההחלטה ליסד בארץ משפט-שלום עברי – – – המדריך של המוסד היה הד"ר רופין, והמשרד שלו פינה גם מקום מיוחד למוסד חדש זה, וגם לקח עליו את הוצאותיו" (עמ' 4).

12. משפט השלום העברי חרת על דגלו את חידוש המשפט העברי ביסודותיו, ללא צביון דתי" (דייקן, עמ' 14), וראה "המוריה", תרע"ג, גל' 324.

לאחר שקראנו את האגרות הנ"ל של הרב, אין כבר צורך להסביר עד מה התנגד הרב עקרונית להקמת מוסד כזה. ועם זאת מתברר שהרב לא יצא נגדו בתוקף, אם מפני דרכי-שלום ואם מפני שהיה זה בעיקרו מוסד של בוררות מוסמכת, שכן לא היה לו שום כוח-כפייה, ולפי תנאי המציאות אפשר שהיה בו גם "משום תיקון של ציבור", במגמת קידום התארגנותו האוטונומית של היישוב החדש. ואפשר שגם קיווה שימצא דרך לקרב את ה"שופטים" לאורחא-דמהימנותא, להביא כל דבר הקשה, לפני בית-הדין הרבנים, ולקבל את דעתו והכרעתו.[13] במקרה מסוים שבו נראתה לו פשרתם כהוגנת, אישר הרב את פסק-דינם, ובמקרה נוסף – בעל חשיבות ציבורית רחבה – הסכים גם לשמש כיו"ר בדיוניהם, וכמובן השתדל לכוון את הדברים בהתאם להלכה (ראה "שבחי הראי"ה" עמ' קו-קז. מהדו"ב עמ' 145-143).[14]

וכך מוסר מרדכי בן הלל הכהן:

"ומפני חשיבותו של המשפט, הושיבו בראש השופטים את הרב קוק, והמשפט היה בביתו – – – כי אז כבר הגיע המוסד המשפטי הציבורי לידי מדרגה כזו, שהרב קוק – האישיות המיוחדת בין הרבנים – ישב בראש האנשים שנבחרו מאת משפט-השלום לשם בירור עניין נכבד" (תולדות משפט השלום העברי, עמ' 6).[15]

"באותו משפט הגיע הרב להכרה פנימית כי שמו עלילות-דברים על הנתבע והשתדל לצדד בזכותו. אחד השופטים, איש-בי"ו, ה' יעקב שרתוק – אביו של השר משה שרת ז"ל – התמלא "הערצה לסנגור מצוין זה, ולהשתדלותו הנובעת מלב מלא אהבה וחמלה, להצדיק את האיש" (מרדכי בן הלל הכהן, עולמי, כרך ד, עמ' 198-197).[16]

---

13. "עלינו להוסיף תיקון וסידור, ולשכלל את מוסדותינו הקדושים בשכלול חיצוני ופנימי, ולא לכונן עיקרי המבטים על צד השלילה שיש בפעולות החדשות, אף על פי שהן מכאיבות את לבנו, כי אם לתור דרכים של השפעה בעדנו" (אגרות הראיה ב, אגרת תרנד, עמ' רעא).
14. בנידון זה הגיע לידינו מכתב שנשלח אל הרב, ע"י ה' שמואל פרומקין (בנו של הרב אריה לייב פרומקין ז"ל), שהיה בעל משרד לתרגומים ביפו:
"הנני להודיעו, כי דבר הדפסת ספר-הגידופים – – – נגד – – – מירושלים, הנהו קרוב לבוא לאזני הקונסולים שבעיר, באופן ששם ישראל יתחלל ח"ו באופן נורא מאוד. וביודעי שהקונסולים ובפרט הקונסול האנגלי יסמוך בכל על פסק הבית-דין-צדק – – – אבקש מכת"ר למען כבוד ישראל וכבוד תוה"ק להאיץ לחקור ולדרוש את שני הצדדים ולהוציא משפט לאשורו".
וראה מה שכתב ד"ר יוסי אבנרי "מסורת וחידוש – פועלו של הראי"ה קוק כרבה של יפו" (סטנסיל) עמ' 50-49.
15. ב"שבחי הראי"ה" מתואר הענין בצורה אחרת: "ההסתייעות בבימ"ש השלום העברי, לא היתה ענין פשוט בשביל הרב, שהרי חייב היה לעמוד על סמכותו הכוללת של בית-הדין הרבני. אך הוא מצא פתרון: הוא הזמין את כל שבעת 'שופטי-השלום' כ"שבעה טובי העיר", לשבת עמו ועם חבריו הדיינים בדין זה".
16. וראה "מעצמי אל עצמי" עמ' 188.

שורת הדין ולפנים-משורת-הדין

את הכתוב "עין תחת עין" (שמות כא, כד), מבארים חז"ל: עונש ממון. ושאלתי את הרב איך ליישב את הדבר הנראה כעין סתירה? והוא ענה: על פי הקבלה, תורה-שבכתב היא בבחינת אבא ותורה שבעל-פה בבחינת אמא. **האב** – מידת הדין – מרים את הרצועה להעניש את הבן השובב, ו**האם** – מידת הרחמים – תופסת את ידו המורמת ואומרת: אל באפך, אבא! (נמסר ע"י אז"ר, "ההד", שבט, תרצ"ד, עמ' כח).

ועיין ביאורו הרחב בהבנת פלוגתא דתנאי, ר' טרפון האומר 'ינתנו לכושל שבהם' ור' עקיבא האומר 'אין מרחמים בדין' (כתובות פד, א), ביסוד קרא ד"ודל לא תהדר בריבו", שיש לשמור על שורת-הדין, והילכתא ד'ארחות צדיקים תשמור' המחייבת לנהוג לפנים-משורת-הדין (ב"מ פג, א) ולנטות לצד מידת הרחמים (איגרת לסופר א"ז רבינוביץ ז"ל, שנדפסה בספר-הזכרון לר' אברהם שפיגלמן ז"ל, ת"א תשל"ט, עמ' 67[א]).

ובימי משפט-סטבסקי, שנידון למוות ע"י השופט האנגלי והערבי (בניגוד לדעתו של השופט השלישי היהודי), ידוע שהרב זצ"ל נחלץ להצלתו במסירות-נפש.[2] מאבקו הנמרץ של הרב התבסס על מידע סודי, שהגיע אליו, על עיוותים חמורים בחקירה וכו'. אולם הואיל ולא יכול היה הרב לגלות את נימוקיו האמיתיים, היה הרב מראה אז לת"ח את דברי הרמב"ם בספר המצוות (מהדורת הגר"ח הלר ז"ל), לאוין מצוה ר"ץ: "שהזהירנו שלא לחתוך הגדרים באומד-הדעת החזק – – – ולזכות אלף חוטאים יותר טוב ונכסף מהרוג זכאי יום אחד".

ד.

אותה סבלנות שאפיינה את הנהגתו הרבנית-הציבורית של הרב בכל השטחים, נתגלתה גם כאן ביחסו לבית-משפט-השלום-העברי.[17]

הד ליחס מיוחד זה מגיע אלינו כעבור שנים, מפי אחד מפעילי בית-משפט-השלום, העסקן-הסופר מרדכי בן-הלל הכהן: "אין כל ספק כי לו היה הרב קוק בעת ההיא ביפו, זה הרב קוק שבהיותו ביפו היו לו שאיפות לאומיות רחבות, ויש שהיינו רואים כנפי-נשר לו, אז היה נוצר אותו המשפט העברי בה"א הידיעה, שאליו צריך לשאוף כל יהודי

---

17. והדברים מזכירים לנו את השורות המרגשות אשר כתב הגאון רשכבה"ג רבי יצחק-אלחנן ז"ל, בדברי-צוואתו לקהילתו:
"ומדי דברי בו, אזכיר שלא ברצוני, אשר ברבות הזמן שהייתי עובד עבודת הקודש בפ"ק (קאונא) היו בה הרבה עניינים שונים בעה"ר, ושהמרו והעצימו את רוחי ונפשי למאוד, אשר לולי שחנן יוצרי ובוראי אותי בסבלנות במידה מרובה, לא היה באפשרי לעמוד ולשרת לפניכם שנים רבות, והעדה היתה יכולה ליהרס מכמה מחלוקות וקטטות. ורק עלי היו כל הערעורים והתרעומות, שהבלעתים בנעימה ובמתינות, ורק למען השלום כי גדול השלום" (תולדות יצחק, ורשה תרנ"ז, עמ' 128).

בארצו השבה לתחייה" (חוברת "משפט השלום העברי", תרפ"ה, עמ' 7).[18]

אולם הרהורים אלו לא מנעו את חידוש המוסד במתכונתו הקודמת מיד אחרי מלחמת העולם, ולא עוד אלא כשחזר והוקם אחרי הכיבוש הבריטי, העניק לו ועד הצירים תוקף רב, ורצה לראות בו את המוסד המשפטי היחידי של הבית הלאומי היהודי. "ועד הצירים" – המוסד הזמני שייצג אז את הציבור היהודי בפני שלטון המנדט – החליט שכל המשפטים צריכים להיות במסגרת בית משפט השלום.

"יורו יורו, ידונו ידונו, על פי סתם סברות של בעלי בתים בעלמא"

תגובה חריפה על מגמה זו הגיב הרב שמחה אסף ז"ל, בהקדמה לספרו "בתי הדין וסדריהם אחרי חתימת התלמוד" (ירושלים תרפ"ד, עמ' 9-7):

"יש להצטער על זה, שגם אלה החולמים את חלום שבותם של משפטינו ובתי-דינינו, נהיו לשתי מחנות: למצדדי משפט-השלום ולמצדדי הבד"צ של הרבנים – – – נפל פחדו של "חושן המשפט" ובית דיננו העתיק על חלק ידוע מבני עמנו, והוא משתדל למעט את דמותם או גם לבטלם" (שם, עמ' 6).

תגובה חריפה יותר הגיב המשפטן ד"ר יהודה יונוביץ ז"ל:

"באים בעלי המשפט **החילוני** עם "משפט השלום" שלהם [ורוצים לקבוע אותו] בתור מוסד קבוע ולאומי כביכול, שכולם חייבים בכבודו ומוכרחים לציית לו. – – – יצירה חדשה זו, המתעטפת בטלית שכולה לאומיות, למרות שאין להם שום שורש בעבר שלנו, באה אלינו כעין אוגנדיות חדשה על אדמת-הקודש, אוגנדיות משפטית, עם שופטים מן השוק – – – וכל אלה שלא קראו ולא שנו – – – חושבים את עצמם לשופטים בישראל, יורו יורו, ידונו ידונו, בלי כללים והגדרות, בלי דינים ותורת המשפט, אלא לפי ראות עיניהם, ועל פי סתם-סברות של בעלי-בתים בעלמא".[19]

---

18. "אז נעשה גם נסיון של עבודה משותפת עם הבד"צ ביפו. הרגשנו צורך בקודקס עברי, ביסודותיו של המשפט העברי – – – אבל לצערנו מצאנו בבד"צ ביפו אנשים – – – שחביבה עליהם המליצה "חדש אסור מן התורה", ולא את אלה אפשר לצרף למנין של בנין" (שם).
כשהתחדש בימ"ש השלום בת"א אחרי מלחמת-העולם, ובראשו עמד המשפטן ד"ר יצחק נופך ז"ל, היה בא לא-פעם אל הראב"ד הרב יוסף-צבי הלוי ז"ל, לברר אצלו כיצד נושאים מסוימים נידונים בחושן-המשפט ונושאי כליו, ומה היא מסקנת ההלכה הפסוקה (מפי רבי נפתלי הלוי הי"ו).
לעומת זה מוסר דייקן, כי בתקופת המנדט "אף הרב קוק הסתייג משיתוף פעולה עם משפט השלום העברי", כי המגמה של פעילי המוסד היתה "שהרבנים יהיו מוסמכים לדיני איסור והיתר, ובתי משפט השלום לדיני-ממונות" (ראה בספרו עמ' 51).

19. בהקדמה לספרו של הרב שמחה אסף ז"ל "העונשין אחרי חתימת התלמוד" – ירושלים תרפ"ב – עמ' 6-5.

היתה זו פגיעה חמורה בכבוד "חושן המשפט" של עם ישראל לדורותיו, אשר נושאיו הרבנים-הדיינים הוכיחו, כל אחד בשעתו, כי כאורים ותומים הם משפטי התורה [עי' יומא עג, ב], להאיר ולבאר כל חמירא בדיני-ממונות, ולהשלים בין כל דברי-הריבות בשערי-בית-יעקב בכל אתר ואתר.

וראה מכתבו של הרב לתלמידו הרב ישראל פורת ז"ל, שבו הוא מגולל לפניו תכנית של מבוא לסדר נזיקין, ובין היתר הוא גם כולל את "הקווים שנתוספו בעניני המשפט הכוללים, אחרי התלמודים, כתקנות הגאונים, תקנות הועדים, ומנהגי הפוסקים המאוחרים", וכן את בירור "חלופי המצב בהנהגת משפט תורה, מאז ועד הזמן האחרון, בחו"ל ובא"י" (אגרות הראיה ב, אגרת תקנב, עמ' קפא).[20]

והרי לנו שורות תמציתיות מפי-כתבו של רב מובהק, ששימש כאב-בית-דין ב"קהילה היהודית הגדולה ביותר בעולם", בלונדון רבתי, הגר"י אברמסקי ז"ל, בראש ביאורו לתוספתא סדר נזיקין:

> בדיני ממונות של תורת ישראל, שניתנה מפי קורא הדורות מראש, יש פתרונים לכל השאלות העולות על הפרק מדי דור בדור, והמהפכות המתחוללות בעולם-העשייה.
>
> ואם יש מי שאומר שאין באוסף הדינים אשר ב"שולחן ערוך" כדי לכלכל את סדר ומשטר חיינו, על יסוד המשפט העברי לבד, אין זה אלא מפני שעסקו בדיני-ממונות היה רק בדרך של השוואה עם ספרי החוקים של הרומאים וכיוצא בהם, ולא שנה את פרקו בתורת ישראל, בחקירה והבחנה, מן היסוד, אשר על פיו מתגלה הכלל בכל עת ובכל מקום שנתקלים באחד מפרטיו – – –
>
> סדר נזיקין נחקר ונדרש בכל מקום, בכל עת ובכל שעה, והרחיב את גבולותיו מרחב רב, – – – בין בהיותנו עם יושב על אדמתו ובין בארצות פזורינו, היו דיני הממונות שבסדר נזיקין, יסוד המשפט העברי בכל בתי-הדין בישראל.
>
> חזון יחזקאל, הקדמה למסכת בבא-קמא[21]

---

20. וראה הרצאתו המקיפה של ד"ר זרח ורהפטיג [ז"ל] "ההלכה כמכוונת המציאות בתמורותיה", קובץ הגות והלכה, ירושלים תשכ"ח, עמ' ריב-רלו.

21. כשהבאתי להגר"י אברמסקי ז"ל את בירור-ההלכה על "בריחה ממחנה השמדה" (נדפס בקובץ "שנה בשנה", תשכ"א. ענבי פתחיה עמ' 194-184), וזכיתי להסכמתו, סח לי את הדברים דלקמן:
מעשה בא לפני בימי פרוץ מלחמת העולם-הראשונה, כששימשתי ברבנות בסמאלאוויטש הסמוכה למינסק. הצבא שעסק בביצורים, היה זקוק למכסה מסוימת של עובדים, והיה חוטף כל בוקר אנשים לעבודה, מן הבא בידו. והנה נשאלתי אם מותר לנחטף להשתמט, שהרי בכך יגרום, שמישהו אחר יחטף במקומו? ועלה בדעתי לפשוט את הבעיה מתוך דברי המשנה בגיטין (מג, א), אין מבריחין את השבויים מפני תיקון העולם [שלא יכבידו אח"כ על תנאי-השבי על אחרים], וכתבו שם בתוספות ד"ה דלא וכו', לגבי התקנה שלא לפדות את השבויים

על היכולת שגילו גדולי-הדורות להעמיד דבר חוק ומשפט בישראל בכל הבעיות שנתחדשו, עומד בהשתאות חכם-המשפטים, שספג רבות באהלי התורה, הפרופ׳ משה זילברג ז״ל: ״הספרות הרבנית, הפרתה במידה גוברת והולכת את שיטת המשפט העברי, ועשתה אותו כר נרחב לקליטת רעיונות משפטיים חדשים – – – מחומר עתיק של דין ונוהג, ארגו שופטי ישראל, ׳הפוסקים׳, קמעא קמעא, מסכת חדשה של כללים, גדרים, וסייגים אשר מטרתם המשותפת היתה להמציא תרף לקשיי הבעיות החדשות, שנתעוררו עם הסתעפותם של דרכי החיים״ (כך דרכו של תלמוד, ירושלים תשכ״ב, עמ׳ 160-159).[22]

״לא משפט ולא שלום ולא עברי״

במיוחד פגע הדבר הזה בכבוד בית דינו של הגרי״א ציטרון ז״ל רבה של פ״ת, שהיה מן המתוקנים ביותר, ואשר הצליח לפתור גם בעיות מסובכות של עסקי-קרקעות בפסקי-הדין שלו, וניהול ספרי-האחוזה על ידו זכה להערכה מרובה (גם כשהגיע השלטון האנגלי לארץ), ובמכתב אל הרב – ערב פסח תרפ״ב – הוא מגיב בחריפות, וכותב:

״אתכבד להמציא לכבוד הדר״ג נוסח קול קורא נגד ״משפט השלום העברי״, שאיננו לא משפט ולא שלום ולא עברי. – – – אני מעמיד [על קול-הקורא] חותם ׳המזרחי׳ המקומי, כאשר ׳המזרחי׳ העולמי יצא במחאה חריפה נגד המוסד המהרס הזה, ונגד ׳ועד הצירים׳ [של התנועה הציונות] התומך בו.[23]

יתר על כדי דמיהן, שרק לאחרים נאסר הדבר, אבל השבוי עצמו מותר לו. ולפי זה גם לענין ההברחה, אחרים אסור להם להבריח אותו, אבל הוא עצמו – רשאי.

ברם כיוון שהגאון ר׳ חיים מבריסק ז״ל גלה ממקומו ושהה אז במינסק, החלטתי להביא את הדבר לפניו, ומיד עליתי על הרכבת ובאתי אליו. והנה כשפתחתי והצעתי לפניו את השאלה ואת התשובה, האיר פניו אלי וקרא בקול: ״איהר וועט זיין א רב אין דער גרעסטער קהילה אויף דער וועלט! [עתיד אתה להיות רב בקהילה הגדולה ביותר בעולם!]. ואכן נתקיימו דבריו, שהרי הקהילה היהודית המאוחדת בלונדון, היא הגדולה ביותר בעולם.

22. ספרות השאלות ותשובות הענפה דנה – ברובה הגדול והמכריע – בבעיות שעלו מתוך חיי המעשה, בענייני המשפט האזרחי, המשפט הפלילי ובכל ענייני המינהל הציבורי.

בשנת תשל״ו הודיע פרופ׳ מנחם אלון [ז״ל], כי בעבודת ״המכון לחקר המשפט העברי״, להכנת מפתח של למעלה מעשרת אלפים שו״ת שבספרד ובצפון אפריקה, נתברר כי למעלה משש אלפים תשובות עוסקות בעניינים של ״חושן המשפט״ – בעיות רבות וקשות בתחומי קנין ושותפות, נזיקין ומשפט פלילי, בחירות ומסים, הגיעו לסמכות הרבנים-הדיינים, והם שהעלו הלכות ברורות ממקורות ההלכה.

וראה קובץ-המאמרים ״המשפט העברי ומדינת ישראל״ בעריכת פרופ׳ יעקב בזק, ירושלים, תשכ״ט.

23. עי׳ ״התור״ גל׳ כ, תרפ״א, מאמרי הרב מאיר ברלין ז״ל והרב משה אוסטרובסקי ז״ל: מאמר ר׳ אלתר יעקב שירמן (שחראי) ״התור״ גל׳ יג תרפ״ב. ועי׳ ״קול יעקב״ – תרפ״ד, גל׳ מ: ״דין התורה ומשפט השלום העברי״, ושם גליון מג. ומאמרי ר׳ ישראל חבס ז״ל ״הארץ״ גליון 1550, תרפ״ד ו״דואר היום״ גליון יט ופח תרפ״ה.

אם ייטיב כבוד הדר"ג לענות לנו מלים אחדות על דבר זה, ואספנו חוות-דעת יחידי-סגולה העוסקים בבניין הארץ – המשתתפים עם הצעירים בבניינם ומצטערים על הריסתם – והיה זה לנו אולי לחומר להבא, על דבר התנגדות למוסד הנ"ל."[24]

חידושי הרב ציטרון קטרוני, פ"ת ה'תש"ע, עמ' 569, אגרת כו. ועי' שם עמ' 68

בסופו של דבר:

מוסד זה שבא לעולם בקול-רעש-גדול, ביומרנות רבה, לא הצליח להתפתח ולגדול, אף על פי שקיבל תנופה רבה ותמיכה מלאה מצד מוסדות הישוב והתנועה הציונית. כיוון שהיה נטול-שרשים, וגם לא צמוד לשום קודקס משפטי,[25] הוא נחלש והלך, ושבק חיים בשנות תר"ץ.

---

24. כך מתאר הרב יעקב ברמן ז"ל – ידיד נעוריו של הגרי"א ציטרון ז"ל – את מפעלו של הרב-השופט המצויין הזה באם-המושבות:
"בין הבאים אליו להתייעץ ולדין-תורה היו גם ממושבות שמסביבת פתח-תקוה, וגם שאינם בני ברית היו פונים אליו למשפט. רבים היו תפקידיו של הרב ז"ל בפ"ת ורחבים ומקיפים יותר מתפקידו של רב גדול בגולה. בעניין משפט לא הצטמצמה פעולתו אך ורק בבירור סכסוכים מקריים בין איש לרעהו. על הרב ציטרון ז"ל הוטל כל הסידור המשפטי של העיר-המושבה החדשה. חלוצי הישוב בפ"ת לא רק הפכו מדבר-שממה לארץ-נושבת, הם גם עשו את "עמק-עכור" של סדרי תורכיה העריצה והפראית, ל"פתח-תקוה" של הגדרה עברית עצמית. מיסדי "פתח-תקוה" כבשו להם 'בית לאומי', עוד טרם הובע הביטוי הזה ע"י גדולי המדינאים שבעולם, וגדול וכבד היה התפקיד המשפטי שהוטל על הרב ציטרון ז"ל במצב זה. עליו היה לפקח על חלוקת האחוזות ושמירת הגבולים, במקומות שלפי חוקי תורכיה אין בהם "דין חלוקה", למנוע בעד נזקי שכנים להשלים בין צדדים ומסיגים, ולהגן על החלש מפני התקיף ממנו. וכשעמדו ראשי המושבה ותיקנו את ספר האחוזה וספרי האפותקאות ומשכנתאות, גזרו שאסור לרשום שום אחוזה בלי פסק דין מהרב ז"ל, והוא היה צריך להמציא פסק דין על פי התורה, לחדש חידושים ולקבוע את המקום, באופן שהדין יהיה דין אמת ויציב, מכיוון שהממשלה לא הגינה על כל הסידור המשפטי האוטונומי הזה שלקחה לה המושבה בזרוע.
מלבד הידיעה וההבנה העמוקה בהלכה, היה דרוש שהרב יתוודע גם לרוח המשפט הנהוג במדינות מסודרות. כי תמיד היתה המושבה צפויה מצד אחד לסכנה, שהממשלה תבוא לערער ולבטל מה שכבר סודר, ומן הצד השני היתה לנגד עיני העדה התקווה ליום בו יגאלו מידי עריצות הפראים, וצריך היה אפוא לסדר את הדברים בצורה המתקבלת על לב ממשלה נאורה, וצריך היה ללמוד לדעת את המצב המשפטי הנהוג בנוגע לאחוות-קרקע ושעבודה בעולם הנאור, ולמצוא לזה מקורים מסוימים בש"ס ופוסקים ראשונים ואחרונים. זו היא עבודה גאונית, שרק בעלי מקצוע ידעו להעריכה כראוי, ואת העבודה הזאת מילא הרב ציטרון בהצלחה יתירה.
הארכיון המצורף לספר האחוזה ולספרי המשכנתאות ושעבודם, הוא לא רק חומר היסטורי יקר, אלא גם קובץ של פס"ד מלאים חידושי תורה, בנויים על יסודות נאמנים, והנהו גם חומר משפטי חשוב, שעורכי דין מומחים ימצאו בו חידושים רבים והבנה עמוקה שהיתה דרושה בכדי לצאת מתוך הסבך הנורא של חוקי תורכיה, ולהלביש כל דבר ומצב משפטי בלבוש-של-תורה, בגמרא וסברא" (פתח-דבר ל"חידושי מהרי"א ציטרון ז"ל", תל-אביב תר"ץ).

25. גם דייקן עמד על הליקוי החמור, ש"השופטים רואים את עצמם כבאי כוח דעת הקהל

ו.

לעומת זה עמל הרב רבות, להגשמת משאת-נפשו להרים את כבוד הרבנות ולהעמיד אותה במקום הנכון.

הרעיון המרומם של "רבנות מרכזית", שכאמור כבר בא לידי ביטוי בשנות רבנות-יפו הראשונות, קיבל תנופה מחודשת אחרי הצהרת-בלפור, בעלות הרב ירושלימה. ואם בימי-יפו דובר על רבנות מרכזית בישוב החדש, הרי בימי ירושלים, בימי בניין "הבית הלאומי", כבר דובר על רבנות ראשית לארץ-ישראל כולה.

מיד עם שובו של הרב לאה"ק ועלותו ירושלימה (ג' אלול, תרע"ט), חזר וחידש את רעיון ריכוז המעמד הרבני. וכבר בט"ז טבת תר"פ, קרא לאסיפת-רבנים כללית בירושלים,[א] והעלה בפניה את הצעתו להקים "ועד רבנים"[26] (ראה פרטי הדברים בספרו של הרב מנחם-מנדל פרוש ז"ל "בתוך החומות" עמ' 275), ובשנה שלאחריה – תרפ"א – גילה יזמה רבה ופעילות נמרצת, עד שזכה להקים את הרבנות הראשית לארץ ישראל.

נסיונו הרבני בכללו, ונפתוליו עם רבנות רשמית בימי גלותו במלחמת-העולם בגרמניה, שווייץ ואנגליה, חיזקו בו את הכרת ההכרח הדחוף בריכוזו של הכוח הרבני, ובהעמדתו על בסיס איתן מבחינה רשמית, אם לחיזוק סמכותו ויכולתו להטיל מרותו על הציבור, ואם למניעת אפשרות של פגיעה מצד השוללים את הרבנות מעיקרה או מצד המסלפים את דמותה (כדוגמת ה"רבנות" הרפורמית וכו').

מלחמה קשה היתה לו מימין ומשמאל. חוג מסוים מ"שומרי החומות" שבירושלים, התאמץ להפריע לסידור הרבנות בכלל, ומחוגי החופשים שאפו להכניס לבית הדין העליון גם אנשים חילוניים. ברם הרב נלחם בשניהם וגם יכול להם. הוא מחל על כבודו, ופנה אל מתנגדיו מימין בדברי-שלום, וקרא אותם לתת את ידם ל"בניין התורה והמשפט של דיני תורתנו הקדושה, בדרך חוק ומשפט מאושר", ואחרי שאלה לא נענו לו, ניגש בכל תוקף להכנת הועידה הבוחרת, למרות הפרעותיהם. באותה שעה ניצח גם את המתערבים משמאל: צירי הועידה, הבוחרים, נקבעו רק מתוך הרבנים,[27] ובאדר תרפ"א

והשקפות הבעלי-בתים, ואינם מכוונים – ובמקצת גם אינם יכולים לכוון – את פסקי-דיניהם לפי השקפות עיוניות". וראה מה שכתב פרופ' מנחם אלון בספרו הגדול "המשפט העברי", כרך א, ירושלים תשל"ח, עמ' 81-79.

26. הקטע הבא מתוך דברי הרב באותה אסיפה, מלמדנו עד מה התרומם בחזון-רוחו על יעודה של הרבנות אשר תביא את דבר-ד' מירושלים:
"יש הבדל במושג הרבנות בכל העולם, להרבנות בירושלים, שתכנה הוא כללי, בחובתה לעולם היהודי כולו. לכן יצורפו אל הועד המצומצם (שיורכב מרבנים המשמשים בפועל) גם ת"ח שאינם משמשים בפועל ברבנות, אבל הם מוכשרים לזה מצד מעלתם – – – והועד הזה יהיה הועד הגדול שפעולתו העיקרית תהיה בחיזוק התורה והיהדות ובכל הנוגע לתועלת ישראל בכלל" (הר"מ פרוש, שם).

27. נסיון דומה לזה, של התערבות אנשי חול בענייני המשפט, נעשה גם לאחר זמן ע"י קריאת

נקראה הועידה לסידור הרבנות הראשית לארץ ישראל. באותה ועידה נבחר הרב פה אחד לרבה הראשי של ארץ-ישראל.

"כל אלה שעזרו לרבנו בעבודה זו בימים ההם, הכירו לדעת את כחו הגדול, רצונו התקיף, מרצו העקשני ורוח העז" (הרי"ל מימון ז"ל, "אזכרה", עמ' קסא).

ד"ר אריה מורגנשטרן מסכם בספרו "הרבנות הראשית לארץ ישראל": "למרות מצבה הבלתי-יציב של הרבנות, זכתה להיות מיוצגת בשנים הראשונות לקיומה, על ידי רב גדול משכמו ומעלה, אשר באישיותו - - - הביא לכך שהרבנות הצליחה להשיג הישג, שלא היה קל כלל ועיקר, הישג שאין למדוד אותו בכלי-מחקר רגילים, והוא שמירת אחדותו של הישוב היהודי בתקופת ראשית התגבשותו החברתית והמדינית בארץ-ישראל" (עמ' 166).

"אי-הקמתה של רבנות ראשית רשמית תוכל לגרום לכניסת 'רבנות' ריפורמית לארץ-הקודש!"

כלפי המפריעים להקמת הרבנות הראשית, הגיב הרב והזהיר: אי-הקמתה של רבנות ראשית רשמית, תוכל לגרום לכניסת "רבנות" ריפורמית לארץ-הקודש – כתוצאה מבמות-יחיד מגיעים ל"צלם בהיכל"!

עד כמה צדק בזה, נוכחנו בשנים האחרונות, שהיו כמה נסיונות למתן הכרה ל"רבנות" קונסרבטיבית או ריפורמית, והללו הוכרחו להעצר בגלל המחסום הקיים של מציאות רבנות רשמית מוכרת בחוק המדינה, דבר שעבר בירושה משלטון-המנדט לשלטון הישראלי העצמאי. ואלמלא קמה גם ניצבה הרבנות בשעתה, ספק רב אם במציאות הקיימת ניתן היה להקים רבנות רשמית, כדת משה וישראל.[28]

'ועידה משפטית עברית' (ט' אייר, תרצ"ד), ואף אז הצהיר הרב "כי לא מוועידה זו שמסדריה הם אנשים חילוניים, ואינם בני-סמכא בענייניים כאלה, יבוא פתרון לשאלות שעוררו אותן. ומובן מאליו שאין מקום כלל לחשוב להשתתף בה" ("התור", גליון י"ז, תרצ"ד).

28. ראה ספרו של ד"ר אריה מורגנשטרן "הרבנות הראשית לארץ ישראל" פרק ד "סמכות הרבנות ועצמתה" (עמ' 82), ולהלן שם (עמ' 89) – "שאלת האוטונומיה המשפטית של הרבנות" – תיאור מפורט של פרשת המאבקים על הקמת הרבנות הראשית עם המעכבים מימין ועם הפולשים משמאל, וכן על מעמדה העצמאי וסמכויותיה, וראה קובץ-המאמרים "המשפט העברי ומדינת ישראל" בעריכת פרופ' יעקב בזק, ירושלים, תשכ"ט.
עי' מכתב-תשובתו של הרב להרב צבי מקובסקי ז"ל (תלמיד אדמו"ר מסוכצ'וב ז"ל, בעל "אבני נזר"), שנדפס בראש ספרו "ואשיבה שופטיך" – תל-אביב ה'תצח"ר – עמ' לו-לח.
ועי' במבוא המקיף של הרב חיים נפתלי ויסבלום שליט"א, לספר "יד רא"ם" – ת"א, תש"ך – להרב אהרן מנדל הכהן ז"ל, רבה של הקהילה האשכנזית בקהיר, על מעמד הרבנות בישראל, ועל ההתכתבות שבין הרא"ם להרב זצ"ל.

וכשנשאל מי שהיה שר-המשפטים, עו"ד י"ש שפירא, מדוע אין הכרה ומעמד רשמי, לרבנות ריפורמית בארץ? היתה תשובתו: "זוהי 'אשמתו' של הרב קוק! הוא שהקים בשעתה את הרבנות הראשית (האורטודוקסית) שקיבלה מעמד רשמי, וכך נהייתה היא היחידה המוכרת והמאושרת במדינת ישראל".

"רבה של ארץ-ישראל כולה, – – – רבה של התקופה"

על מעמדו המיוחד של הרב כרבה הראשי של ארץ-ישראל כולה, כתב כעבור שנים אחדות הסופר החריף ר' אלתר-יעקב שחראי ז"ל. היה זה בשנת תרפ"ה, כשחזר הרב מביקורו רב-הרושם בארצות-הברית, והמאמר פורסם ב"הארץ":

"הרב קוק הוא רבה של ארץ-ישראל כולה, לא מפני שאספת רבנים ושליחי קהילות אשר מדן ועד באר-שבע מינו אותו לראש הרבנים. הוא רבה הטבעי של ארץ-ישראל, מפני שבדורנו זה אין בכל רבני ישראל שני לו, שיהיה ראוי כמותו לאיצטלא זו, ומשום כך שמורה זכות זו רק לו בלבד.

לא אלמן ישראל גם היום מרבנים גדולים טהורי לב ובעלי מדות תרומיות, אולם ארץ-ישראל מצאה את רבה, את מנהיגה הרוחני ואת המורה הדתי, אך ורק בהרב קוק.

הוא רבה של התקופה. כל מי שראה את הרב קוק עומד על הבימה ופיו ממלל רברבן, כל מי שקרא את ספריו, וראה את האורות והנגוהות הבוקעות ועולות מתוך השורות, מוכרח לבוא לידי הכרה, כי פה המנהיג הרוחני והדתי של הדור מדבר אליו, כי פה נביא התחייה הרוחנית והדתית מדבר אליו".

פרק ט

אדר היקר

א.

בזמן הראשון לעליית הרב, עסק הרבה וכתב הרבה בענייני מחשבה, ועל כך הגיב הגאון האדר״ת ז״ל: ״אם אתה תשקיע עצמך בכגון דא, מי יתיר עגונות?״[ד]

אכן ביבולו המחשבתי העשיר והמקיף של הרב, הותרו כמה דורות מכבלי-העיגון. בדור המהפכות החברתיות, בדור התמורות של התחייה הלאומית והקוממיות המדינית – על גילוייהם החילוניים – היו דברי הרב כדבר-האורים לצעיר הדתי החושב והמרגיש, לציבור הדתי הבונה והיוצר. נוער זה וציבור זה הודרכו ע״י השקפות הרב, בעיות כלל ופרט נפתרו ברוחו ובדרכו. נוכח ד׳ היתה דרכם בחיי-עולם ובחיי-שעה, על פי חזון הרב ודברו, בכתביו, במאמריו, ובמיגוון אגרותיו.

כבר בהיות הרב בחו״ל, קראו רבים בענין רב את מאמריו הראשונים. ורבה יותר היתה השפעת תורתו שבכתב כשעלה לארץ, ודבריו יצאו מציון בית-חיינו, ולא אחד הרגיש שהם נאמרו ונכתבו באווירא-דארץ-ישראל.

הפרסום הארץ-ישראלי הראשון של מחשבות הרב,[ה] פרסום של רעיונות מקוריים, שהרשימו רבים מקרוב ומרחוק, היה דווקא קשור בשמו ובאישיותו של הגאון האדר״ת ז״ל. שכן לא עבר זמן מרובה מאז עלה הרב ארצה, והמרחק שנתקצר בין החותן לחתנו והבעיות שנשתלבו, הבטיחו שיתוף פעולה פורה בין הנו תרי-צנתרי-דדהבא, והנה עלה אליהו בסערה השמימה, נפטר האדר״ת לבית-עולמו (בליל ג׳ אדר ראשון תרס״ה), והרב נחלץ וכתב ספר לשמו ולזכרו – ״אדר היקר״, בו סיפר על אישיותו הדגולה, על גדולת תורתו ועל תפארת מידותיו וכו׳.

בתיאור קווי דמותו של אותו גאון וצדיק, מצא הרב מקום לשאת את דברו על ״רוח האומה המתגלה בגדוליה״ (אדר היקר, רעיונות לתולדות האדרת, פרק א, עמ׳ כא), ועל ״בריאות חיי האומה הנערכת לפי אנשי הסגולה שבה״ (שם פרק ג, עמ׳ לד), ורוחו הנישאה של הכותב-ההוגה, נשאה אותו מעבר לתיאור היחיד המופלא, ובהיות קסת-הסופר בידו מצא לו מקום להביע רעיונות מקיפים ודעות מקוריות שהשעה צריכה להן, ואמנם הללו הרשימו מאוד את קוראי הספר.

טיוטת שער הספר בכתי"ק של מרן הרב זצ"ל

ספר קטן-גדול זה עשה רושם חזק בשעתו על מביני-דבר, ואף עתה הוא מעורר תשומת-לב וכבוד אצל אנשי-מחקר מעמיקים.[29]

כי זה הספר הקטן – גדול הוא ומלא טובה וברכה, בתכנו ובסגנונו. הרב נושא דברו, בהסתכלות חודרת ובהיקף רחב, על תקופות-עבר ומשברי-הווה, כשעיניו נשואות בצפיית-אמונה לחזון העתיד.

מאמר-הפתיחה "מעט צרי" – שמו כבר מעיד על תכנו: הצעת תרופה למחלות הרוחניות של הדור. והצרי הוא – גילוי המאורות שבתורה העיונית, העושר הרב הגנוז באוצר המחשבה הישראלית לדורותיה: "ביותר נתגדלה חובתנו, בהגדלת כח הלימוד העיוני שבתורה, עכשיו בעת השבר הגדול אשר השברנו, – – – מידי רעי-אדם, פריצי חיות, אשר במדינת רוסיה, – – – ובימי סערה ורעש כאלה, אנחנו מחוייבים לבצר את עמדת הרוח" (עמ' יז).[30]

במאמר-הפתיחה הזה – אשר הרב רואה אותו בענוותו כ"ראשית פרוטתי הדלה" – "פרוטה רוחנית אשר ודאי גם היא מצטרפת לחשבון גדול" – מפתח הרב את רעיון אחדות-הניגודים ו"אוצר הברכה" הגנוז "בהתנגשות הכוחות המחשבתיים, כשהם נפגשים זה בזה במצב הניגוד, איך שהם, ודווקא הם, מולידים לא שלילה כי אם חיוב וכח חדש נאזר כעוז".

לדעתו, "החזיון האמיתי הזה, הוא מיוחד למחשבה הישראלית" ו"נושאי דגל האחדות העליונה, המאירה את כל מחשכי העולם, הם חכמי ישראל, אבות התעודה, אשר קבעו לנו 'אלו ואלו דברי אלקים חיים' – וזהו החותם הגדול של אחדות-המחשבה, המתממים את החזיונות המתנגדים – – – שהם מביאים ברכה לעולם".[31]

בסוף המאמר מביע הרב את תקוותו: "שתלמידי חכמים שבארץ-ישראל יראו בפועל, את החוק העליון הכללי היוצא ממקום האחדות המוחלטת, שכל הכוחות – גם המתנגדים זה לזה – יולידו בהפגשם כוח אדיר וחדש, כה חיובי להועיל ולהיטיב", "להגדיל תורה ולהאדירה, להרבות העוז והשלום על ישראל ועל רבנן ועל ארץ חמדתנו" (עמ' כ).

---

29. אף חוקר-הוגה בן זמננו – ד"ר שלום רוזנברג – גילה את האצור ב"אדר היקר", ודן בהרחבה בדעותיו של הרב. ראה קובץ "המקרא ואנחנו", ת"א תשל"ט, עמ' 95-111, וכן מאמרו "ההתגלות המתמדת" בקובץ "התגלות אמונה תבונה", רמת גן תשל"ו, עמ' 43-133.

30. עומק הזעזוע של הימים ההם בא לידי ביטוי חריף במיוחד בכתביו של "איש-המכאובות", הסופר י"ח ברנר, הי"ד, שכינה את עצמו "בן-הפוגרומים", ורבה היתה אז התהיה והמבוכה אצל הנוער המחפש-המתלבט. ברנר עצמו נרצח בפרעות תרפ"א ביפו.

31. "כל ההפריה השכלית באה מפגישת דברים מתנגדים זה לזה, והתלכדותם באחדות, בטישת אורות שונים וחידוש ניצוציהם. ובהופיעם בכח גדול, בכל מה שהסתירה היא יותר חודרת, יותר עמוקה ויותר בולטת, כה תגדל הופעת הכח של האיחוד, וכה יזרמו יותר הניצוצות המתחדשים, ושלשלת האורה תגדל בערכה" (מכתי"ק).

ב.

"תקום לנו ספרות חכמת התורה העיונית, כתובה על ידי שלומי-אמוני-ישראל"

על רעיון גילוי המאורות שבתורה העיונית, עמד כבר הרב בעודנו בחו"ל, במאמרו "עצות מרחוק" אשר פורסם ב"הפלס"[32]:

> המטרה הקדושה הראויה לעמוד בראש כל פעלנו בדורנו: להרחיב גבולה של תורה, להשיב לבצרון ואיתן–התורה, את כל בנינו המתרחקים, את כל השקועים בטרדות הזמן ואת כל העוסקים בחכמות ומדעים.
>
> כל איש טהר–לב ובעל–כשרון, צריך לאחוז בפיתוח החלק המוסרי והאגדי שבתורה, למען תקום לנו ספרות של חכמת התורה העיונית, כתובה בידי שלומי אמוני ישראל, גאונים וצדיקים.

כאן, במהדורה הארץ-ישראלית, מפרט הרב את עצותיו מקרוב ומסביר אותן בהרחבה (עמ' יד-טז, "מעט צרי"):

> למרות עמל בעלי האגדה, המוסר, המחקר והקבלה העיונית [שפעלו כולם] לחבב ולרומם את עבודת המחשבה והרעיון, לא זכינו עדיין לקבוע ישיבות וקיבוצים שתהיה מטרתם לכנס במקום אחד בהתאמה, את כל פזורי המחשבה הגדולה של כנסת–ישראל, שנתגלתה בצדדים רבים בדורות שונים, במצבים מיוחדים, בסגנונים מחולפים, ומכל מקום הכל הולך אל מקום אחד – למקור ישראל.
>
> כל אותם הספרים הנפלאים, מלאי הענין, שכל כך התעמקו בהם גדולי הדורות, בחיבורם ובהפצתם, מונחים הם בקרן–זוית, או שמעיינים בהם בדרך ארעי, ועיון כזה איננו מביא את התועלת המבוקשת, הכללית, שהיא כינוס המחשבות, התילדותן, בנינן וקישורן.

את תוצאותיה החמורות של הזנחה זו רואה הרב בדור המחפש, המושפע מ"התפתחות המחשבה הכללית", ורוצה להרחיב אופקיו:

> אלה שהתפתחות המחשבה הכללית, הביאה אותם להיות צמאי–רעיון, תאבי–דברים–חיים, באין להם מן המוכן על אדמת ישראל, מזון [רוחני] מעדן ומבריא, המקובל על לב הדור החי [התוסס], הנם מתרחקים, מתנודדים לכל רוח [וזרם] שהמחשבה של אומות–העולם הולכת שמה. וכל זאת באתנו, מפני היראה הנפריזה מכל עיון ומחשבה, בחלקי התורה הנוגעים למוח החושב וללב המרגיש.

והמסקנה המעשית היא – להחלץ לעבודה בכתב ובע"פ:

> על עמודי ספרותנו החיה, חובתנו לכתוב כעת את שם אלקי–ישראל, בספרים, בחוברות, במאמרים, בחזיונות ובשירים, בפירושים ובדרושים, ובכל אותם הכלים

---

32. אוצרות הראי"ה מהדו"ב ח"ב עמ' 73-72. עי' לעיל עמ' 29.

שהמחשבות נכנסות על ידם לרשות הציבור, ונשימם 'במנא דכשר למקניא ביה' [בכלי שאפשר להקנות על ידו] רעיונות ודעות בימינו, בדורותינו.

נרחיב את מידת הלימוד, העיון והדרישה, בחלקי המחשבה שלנו לכל אגפיהם, נקבע עליהם מסכת, נעשה גם בהם חריפים ובקיאים, גדולים וגאונים. ואור המחשבה יישר לנו את הדרך, גם בחיינו המעשיים, על ידי הכרת עצמנו, על ידי הכרת חסנה הרוחני של כנסת–ישראל, בהירות מחשבתה וקדושת מוסרה.

והרב כבר מציע רשימת ספרי-עיון, הפותחת בפילוסופיה הדתית, וחורזת ספרי מוסר עם ספרי חסידות, שבכולם מתגלה מיטב המחשבה ועומק הרגש בישראל:

מן התחלת התגלות המחשבה העברית, בספרים שאחרי כתבי הקדש, התלמודים והמדרשים, שהם הנם שדה העבודה עצמה, המצומדים אל המחשבה הנצחית במעמד ישר, – למשל מן ספרי רב סעדיה גאון, הרמב"ם,[33] הכוזרי,[34] חובת הלבבות,[35]

---

33. "נשמה רבת-כח היתה נשמתו של הרמב"ם ז"ל, ולאורה רואה בית-ישראל אור, וקרנים ממנה גם אל מרחב האנושיות התרבותית בכללותה. השלמות העליונה, שקיבלה נשמתו הגדולה מכל זוהר-האמת אשר זרח עליה בכפלים, היא שכיונה את מבטו המאיר על העולם ועל החיים, על התורה ועל המדע, על האנושיות כולה ועל ישראל, בבהירות כל כך מפליאה ובלב כל כך נכון.
הננו מלאים השתוממות מול גדולת החזיון של האישיות המוצקה, שאין בה סתירות פנימיות והתנודדות כלשהי. המחשבה והמעשה, השכל והרצון, הגבורה והקדושה, כל אלה פעלו אצלו בהדדיות נפלאה, שהיתה מאז ועד עתה לחידת עולם גם בקרב אנשי-המעלה הנשגבים ביותר" („קובץ הרמב"ם" – ירושלים תרצ"ה – עמ' ג-ד, מאמרי הראי"ה עמ' 115).
וראה "מאמר מיוחד" על הרמב"ם (דחיית דברי ר"ז יעבץ ז"ל על "המורה נבוכים"), „מאמרי הראיה" עמ' 105-112.
אצל הרב היו דברי הרמב"ם במורה נבוכים ובשמונה פרקים, לא עיונים פילוסופיים אלא מקור ליראת-שמים, עבודת קודש באמצעות השכל, גיוס כל הכוחות השכליים, גיוס עומק התבונה לאהבת-ד'.
סח לי ידיד-נעורי, תלמיד ותיק בישיבת מרכז הרב, השקדן הגדול הרב ירוחם פישל גרוסברג (שליט"א) [ז"ל], בן-ירושלים:
שעורי הרב ב"שמונה פרקים" היו מרוממים את הנפש, ואף הרב עצמו התרומם בדברו, ותפילת ערבית שלו שלאחר השיעור, היתה שונה מתפילתו הרגילה (אף שתמיד היתה תפילתו מרוממת), זו היתה בהתלהבות מיוחדת, וקריאת "שמע ישראל" שלו היתה בוקעת-רקיעים.

34. על לימוד ה"כוזרי" עי' שיחות הראי"ה עמ' 188-187.
"רבינו הגר"א היה מחבב ספר 'מנורת המאור' וספר 'חובת הלבבות' ובמקום שער היחוד היה אומר ללמוד 'ספר הכוזרי', שהוא קדוש וטהור, ועיקרי אמונת ישראל והתורה, תלויין בו" (תוספות ל„מעשה רב", מפי-כתבו של הגאון ר' ישראל משקלוב, בעל "פאת השלחן", נדפס בראש סידור בית יעקב, ירושלים, ה'תרמ"ד).

35. "גישתו של 'חובת הלבבות' היא – – – מן הבריאה מגיעים אל הבורא ואילו גישתו של 'ספר הכוזרי' היא – מן הבורא אל הבריאה. בחובות הלבבות כמעט לא מוזכר עניין ערכן של

העקדה, העיקרים, ודומיהם. וכך ילך הקו הלוך והקיף לאטו, עד ספרי "ראשית חכמה", של"ה, מהר"ל מפראג,[36] וכל הדומים להם, ומהם עד ספרי הדורות המאוחרים. ספרי הגר"א ותלמידיו, הגר"ז מלאדי, וכל בעלי ההסברה שבחסידות, וכל הדומים לאלה ולאלה וכל המתיילדים מהם, ספרי הרמ"ח לוצטו,[37] "יסוד ושורש העבודה" וכיוצא בו, וכל הספרים הממצעים בין תקופה לתקופה, ומהם עד עבודת בחירי המחברים בדורנו והסמוך לו, שבמקצוע החביב והנערץ הזה.

והסיכום הכללי הוא: עלינו "להרים את המחשבה הישראלית, לכל הפחות לפי מידת ההתעלות של המחשבה הכללית" (עמ' יח).

ג.

"להקדיש תשומת-לב מרובה לספרי תורת הנסתר"

לאחר הרשימה המפורטת של ספרי המחשבה הישראלית, שהצד השווה שבהם הוא היסוד הפילוסופי התבונתי, שחלק מבעלי הסוד אף שללו את העיון בהם, מפתיע אותנו הרב בקראו בקול גדול ונמרץ להקדיש תשומת לב מרובה לספרי תורת **הנסתר**, להאיר את אופק החיים באור **הזוהר** על כל שלל גווניו.

לדעתו של הרב: חביון העוז של האומה – **בסתרי** התורה הוא גנוז, בתורת **הנסתר**, על מרומיה ועל מעמקיה, שם אחוזה דבוקה נשמת כלל ישראל, ומשם היא יונקת את לשד חייה.[38] בכוחה ניתן להתעלות מעל למציאות הממשית, להעמיד חזון ולהחזיק מעמד גם בימים שהעולם הנגלה כל כך מעיק על הגוף, כל כך מדכא את הרוח.

ישראל, ולעומת זאת ספר הכוזרי מתחיל מן הסגולה האלקית של עם ישראל" (משיחות ההדרכה של מו"ר הרב צבי יהודה הכהן קוק ז"ל). עי' מתוך התורה הגואלת א, עמ' ה-ו; ג, עמ' כד.

36. הגר"י הוטנר ז"ל – אשר בשיחותיו פיתח בהרחבה את עומק הרעיונות של מהר"ל מפראג – אמר לי: "הרב פתח לפני את מהר"ל מפראג!" עי' בשדה הראי"ה עמ' 167-166, 364.
"מי שמעיין בהקדמת הגאון בעל "קצות החושן" לספרו "שב שמעתתא", רואה שהיא כולה "מהר"לית" [מובאות בה: ה"תפארת" ה"נצח" ו"גור-אריה"].
יש להתחיל בספרי רמח"ל (וראשית כל בספר "מסילת ישרים"), ואחר כך לעבור לספרי הגר"א, אמנם המפתח לחכמה הפנימית הוא לימוד ספרי מהר"ל (ה"נצח" ה"גבורה" וה"תפארת")" (משיחות ההדרכה של מו"ר הרב צבי יהודה הכהן קוק ז"ל). עי' מתוך התורה הגואלת א, עמ' כב.

37. גדול היה כבוד הרמח"ל בעיני הרב,[ט] והיה בקי בספרי הקבלה שלו, "קל"ח פתחי חכמה" ו"אדיר במרום" וכו', ולנבוני לחש אמר הרב שיש להבחין בכתבי רמח"ל בין דברים שהם השגות שכליות לבין דברים שהם גילויים עליונים. ובחוג המקובלים בירושלים מוסרים שהרב הוא ששיכנע את הגאון המקובל ר' שלמה עליאשאוו ז"ל, בעל "לשם שבו ואחלמה", שימתן את חריפות השגותיו על הרמח"ל. עי' בשדה הראי"ה עמ' 165.

38. "אוצר חי העולמים, גנוז הוא עמנו בעומק סתרי תורה, באור הזוהר וחמדת הקבלה ורזיה.

את ספר הזוהר מכנה הרב "מרום אוצר המחשבה והרגש אשר לישראל", והוא מביע אמונתו כי "אור הזוהר – – – יגדל את הרוח וינשא את הנפש", ויקומו לנו "אנשים העומדים בגדלם ממעל לאופק החיים הרגילים והממשיים".[39]

ובאחת מאגרותיו ממשיך הרב ותובע:

> ללמוד את דברי הזוהר הקדוש ו"ספרא דצניעותא", ספר הבהיר וספר היצירה, וכל מדרשי חז"ל, בעיון ובבקיאות – צריך על זה התמדה גדולה, ממש כהתמדת לימוד הש"ס והפוסקים.
>
> אגרות הראיה א, אגרת מג, עמ' מא

מי שידבר בהם בהכשר הגון, בגבורת אמת וביושר לבב, ימצא עוז וחיים, וירום קרן ישראל ברוח הצפון, המלא אורה ויפעה של נועם אלקים חיים" (מכת"י).

39. באיגרת אל האדר"ת ז"ל, שנכתבה בתחילת רבנותו של הרב בזויימל – יום ג' את הברכה (פרשת ראה), תרמ"ט – כותב החתן אל חותנו:
"משנה שמחה ורב גיל השביעני כבוד מר אהובי חמי הגנ"י [הגאון נרו יאיר] שליט"א, בבשורה טובה משילוח ספרי חכמת האמת, כי מאז ראיתים אצל ידידנו הג"ר מרדכי שי' [אליאשברג] האבד"ק בויסק, ערגה נפשי לשתות ממעייני מים קרים קדושים נוזלים מהררי קודש, מיוסדים על עמקי חכמת האמת, ומבוארים בטוב טעם עד שירוץ קורא בם, ביחוד ספרו של הגאון, "בנין עולם" ז"ל, שהוא ממלל לצד עילאה דברים כבירים, כקבלתו האמיתית מפה קדוש הגר"ח זצ"ל מוואלאזין, אשר יצק מים על ידי אלי'(הו) מרן הגר"א זצוק"ל, ולמעלה בקודש הקדשים – צור ישראל יעזרני להבין מעט בדברי קדשו, למען אדע אלקי אבי לעבדהו".

לקשר של קיימא של הרב, עם גאון הקבלה הרב שלמה עליאשאוו ז"ל (בעל "לשם שבו ואחלמה"), הוקדש פרק שלם ב"שיחות הראי"ה" (פרק יד – בצל-צח של גאון הקבלה). הקשר התחיל בחו"ל ונמשך בא"י.
ובתקופת יפו יצר הרב קשר אמיץ עם חוג המקובלים בירושלים. ובמכתב לשנים מהם הוא כותב אליהם בחיבה עמוקה "מחמדי לבבי ונפשי", ומתארם בתואר "אישוני עיני" (אגרות הראיה ב אגרת תלא, עמ' פב).
האחד הוא הרב מנחם-מענכין הלפרין ז"ל. בקונטרס "שלשה המה נפלאו ממני", רמת גן תשי"ח, עמ' 18, מספר ר' ישראל צורבא (צ'רבינסקי) ז"ל שהיה נוכח במאורע המופלא, שהרמ"מ הוציא דיבוק מעלמה צעירה (שלהפתעת הכל השמיעה משפטים בשפות שלא למדה מעולם), אחרי שהדיבוק הכריז בקול רם: "לא אזוז מכאן עד שתתקן את נשמתי".
ר' ישראל צורבא ז"ל מוסיף ואומר: "האיש נחשב לאיש-אלקים-קדוש. לא רצה ליהנות מפרוטה שאינה שלו, ולא לקח 'פדיון' מקהל דורשיו. הוא היה בעל מופת באמת, והיה מפורסם כמקובל בכל הסביבה".
והשני הוא הרב אהרן-שלמה מהרי"ל ז"ל,[ז] מחבר הספרים "טועמיה חיים זכר" – ביאורים לכתבי האר"י הקדוש ז"ל, אשר יחד עם הרמ"מ הלפרין ז"ל הוציא את "שער רוח-הקודש" עם הגהות וביאורים.
וראה מכתבו החם של הרב, להרב המקובל הירושלמי ר' שמעון-צבי הורוויץ ז"ל, מחבר הספר "אור המאיר וקול מבשר" על דבר לימוד הקבלה (אגרות הראיה א, אגרת עו, עמ' פא), ומכתב הרב למנהלי ישיבת "עץ חיים": "שישתדלו לתקן כפי האפשר את מצבו הכלכלי של האי מרבנן [הר"ש-צבי הורוויץ], המצוין מאד בתלמוד רזי-תורה" (שם, אגרת רלא, עמ' רפ-רפא).

ואמנם היה הרב נאה דורש מאחרים ונאה מקיים בעצמו. היתה לי הזכות לשמוע מפיו פעם: "מדרש למדתי כמו שלומדים גמרא!", אולם לא רק מדרש הוא למד כך, אלא "כל הספרים הקדושים שהנחילונו רבותינו הגאונים, בעלי המוסר, בעלי המחקר, בעלי הקבלה וגדולי החסידות" (אגרות הראיה א, אגרת מג עמ' מא). כולם נספגו ברוחו ורעיונותיהם בנו את עולמו הרוחני, והם בוקעים ועולים מתוך כתביו.[40]

ד.

על הספיגה מספרי החסידות, מתעכב ביחוד הסופר-ההוגה ר' הלל צייטלין ז"ל, הי"ד:

"הדבר ברור לפי הכרתי, שמרן הראי"ה תמך את יסודותיו, לא בלבד בספרי חב"ד (על שיטת חב"ד באלקות מדבר הראי"ה באופן מפורש), אלא אף ב"קדושת לוי", בכתבי ר' מרדכי יוסף מאיז'ביצה ובנו ('מי השילוח' ו'בית יעקב') וספרי הכהן מלובלין – ולכל-לראש ב"לקוטי מהר"ן" וביתר הספרים של החוזה הגדול מברסלב" (ר' הלל צייטלין ז"ל, הי"ד, "הקו היסודי בקבלה של הרב קוק" "הצופה", ער"ה תרצ"ט).

והרי לנו עדות נוספת, על הזיקה לחסידות ברסלב[41]:

- "לפי מה שמסר לי באופן פרטי – – – נמשך לבו אל דרכי העבודה של החסידות, וביחוד התמסר לתורת המסתורין של רבי נחמן מברסלב, קרא ושנה הרבה בספריו ובשיחותיו והתעמק ברעיונותיו" (הרב ישראל פורת ז"ל).

וסח לי איש-מירון, הרב שמואל הורביץ ז"ל, ששמע מר' מאיר אנשין ז"ל, מותיקי חסידי-ברסלב, שהיה גר זמן-מה ביפו והיה מבאי-ביתו של הרב, כי הספר "לקוטי תפלות" של רבי נתן מנמירוב ז"ל (המיוסד על התורות של "ליקוטי מהר"ן" לאדמו"ר ר' נחמן מברסלב ז"ל), מונח היה בתוך מגירת עמוד התפילה של הרב, והוא היה הוגה בו מידי פעם בפעם. ואיש-ברסלב מירושלים, ר' יחיאל גרינוולד ז"ל, הוסיף לי שהרב אמר פעם: "אני נשמת רבי נחמן"...

זיקה זו לתורת-ברסלב והקרבה לאנשיה, גרמה לכך, שבעלות הבן היחיד של הרב, הרב צבי-יהודה ז"ל, ללמוד תורה מפי הגר"ז אפשטין ז"ל בישיבת "תורת חיים" בירושלים,

---

40. בתקופת ירושלים, כשפתח הרב את ישיבתו "מרכז הרב" והגיעו אליה בחורים מעולים, אשר רבה היתה הערצתם להרב ולהדרכתו, עודדה זיקתו של הרב לנסתרות כמה מבעלי-הנפש, והתחילו ללמוד בצנעה איש איש בסתר-אהלו, והדברים נתגלו רק כעבור שנים.
אחד-מיוחד מראשוני הישיבה היה הרב משה-דוד בקשט ז"ל, אשר התקשר מאוד אל הרב ונתעלה רבות בתורה וביראה, זכה להאריך ימים (הלך לעולמו בערב-סוכות התשמ"ג). בעזבונו נמצא פתק קטן ובו נאמר: "במוצאי-שבת-קודש פ' עקב, אור ליום י"ט מנחם אב, אחרי הטבח הנורא של קדושי חברון וירושלים, התחלתי ללמוד "עץ חיים". א' דראש חודש אייר תר"ץ נתגלתה לי הבנת הדברים. – – – התחלתי ללמוד את ביאור הגר"א זצ"ל על ספרא דצניעותא, ביום א' פ' בהעלותך, י"ב סיון תר"ץ". עי' בשדה הראי"ה עמ' 405-398.

41. עי' בשדה הראי"ה עמ' 246, וש"נ.

חברו עליו חסידי-ברסלב וניסו למשוך אותו לחברתם ולסדר עבודתם (התבודדות, תיקון-חצות, טבילה וכו'). הבן החליט שעליו לשאול את אבא כיצד עליו לנהוג, ואכן תשובת האב-הרב לא אחרה לבוא, ובה באמת הסתייגות מסויימת (שכן לא מה שמתאים למבוגרים, הולם גם צעירים בתקופת גידולם), והרי לנו קטע מתוך מכתב תשובתו של הרב[42]:

"התכונה הפנימית של זה האיש הגדול, צריכה לימוד הרבה. אבל צריך על זה לב בריא ונפש בריאה והנהגה היגיינית יפה במובן הפסיכי ובמובן הפיזיולוגי וחיבור הגון ומיושר עם שאר עיונים, שהם בעד וכנגד השקפות כאלה, ואז יאירו הדברים כראוי".

"הדבקות בצדיקים"

סתם כאן הרב דבריו ולא פירשם. אולם נראה שעיקר כוונתו היתה, לגבי יחוד מקומו של **הצדיק** בעולמה של חסידות-ברסלב. וראה ערפלי טוהר עמ' ט"ל (מהדו"ב עמ' נו. שמונה קבצים ב, קנו) על "הערך החי של הצדיק ופעולתו הסגולית – – – שעוד צריך [הרעיון] הרבה תשומת לב לצד החיובי והשלילי שבזה", ועי' **אורות ישראל** (פרק ג, אות ג): "הדבקות בצדיקים – – – היא דבר נכבד מאד, אבל צריך שמירה גדולה".

ועם ההסתייגות המפורשת הזאת והצורך בגישה ביקורתית מתאימה, נשאר הרב מלא הערכה לאישיות ולהגיונותיה.

וראוי לצרף כאן קטע מתוך מכתב-הסכמתו ליסודה של ישיבת חסידי ברסלב בירושלים, שנכתב ביום ה' אדר-א' תרצ"ב, בו הוא מעורר ומחזק את המייסדים "שקבעו ישיבה שבה יעסקו יחד עם שאר עניינים של תורה ויראה, גם בספריו המופלאים של הרב הגאון הקדוש, המיוחד בהגיונותיו הנערצים, מוהר"ן מברסלב זצוקללה"ה".

ה.

לדעת הרב יש להרחיב את אפקי הלימוד העיוני, גם בתכנית הלימודים של הישיבות, ובמכתבו אל "גדול-הדעה, משגב לעמו" הגאון ר' יצחק אייזיק הלוי ז"ל, בעל "דורות הראשונים", הוא כותב:

> עלינו לחדור ביותר בתוך מאור התורה עצמה. לא תוכל לעד התורה להיות מצומצמת רק בחקר ההלכה המעשית לבדו. החלק הרוחני שבתורה, לכל רחבו, עמקו והיקפו, מוכרח גם הוא למצא מקום בישיבה. האגדות, המדרשים, הנגלים והנסתרים, ספרי המחקר והקבלה העיונית, המוסר והרעיון, הדקדוק, הפיוט והשירה, כמובן של חכמי-אמת וחסידים הראשונים, גם הם הנם גופי תורה, שאף ע"פ שאי אפשר לתת להם כל כך זמן וכ"כ קביעות, כמו ההלכות והתלמודים, הפוסקים, הראשונים והאחרונים, מכל מקום אי אפשר כלל, ביחוד בימינו, וביותר בארץ-ישראל, הדורשת תעופה רוחנית

42. עי' ליקוטי הראי"ה ב עמ' 261-265.

מבניה בטבע קדושתה, המלווה את כל אווירה, למנוע את כל אלה מלקחת עבורם מקום חשוב. וצד חידוש זה הוא מוכרח בדורנו, ומוכרח הוא ביותר בישוב החדש, הדורש רפואה רוחנית.

אגרות הראיה א, אגרת קמו, עמ׳ קפז

הסופר ר׳ אלכסנדר-זיסקינד רבינוביץ ז״ל, שכנו של הרב ביפו המאזין לדברו ועומד על דרכו בקודש, מסכם את הלך-רוחו של הרב ושאיפתו בנושא נכבד זה:

״על ידי המאור שביהדות, אפשר לדעת הראי״ה, להשיב לב בנים על אבותם. אבל את המאור הזה אפשר לדעת, רק על ידי שקידה רבה, לא על ידי קריאה שטחית ועראית. יחד עם זה צריך לזה הכנה מוסרית, שתוכל התורה להיות מאירה באמת בעומק הנשמה.

ולפיכך צר לו להראי״ה לראות כי אלה שעוסקים באמת בתורת ישראל ושומרים לעשות מצוותיה, אינם שמים לב כראוי אל המאור שביהדות, ותחת זאת עוסקים בזה אלה שרחוקים מדעת היהדות הטהורה והרוממה. על פי רוב עוסקים בבקשת המאור שבתורה, אנשים שנטו יותר מדאי אחרי הליכות המחשבה של הגויים. ודרך השפופרת של הגויים הם רוצים להסתכל במאור שבתורת ישראל, ולפיכך הם שוגים ומשגים. את החובה הזאת, המוטלת על תלמידי חכמים, לעסוק בפנימיות התורה, או כפי מליצת הזהר ״בנשמתא דאורייתא״[43] לא יחדל הראי״ה להזכיר בכל עת״ (״כתר תורה״ עמ׳ 11 ; עי׳ להלן עמ׳ 230).

״כשתשוב המחשבה ותחיה, ישוב לנו העט, הכתב והמכתב״

באגרותיו חזר הרב לא-פעם על הצורך שת״ח יפתחו את הכשרונות הספרותיים שלהם:

צריך גם כן להראות לכל באי–עולם, כי גם תלמידי חכמים העוסקים בקדושה בתורת אמת, לא יחסר להם גם כח המליצה וצחות הלשון. וזו היתה כוונת החסיד רמ״ח לוצטו

---

43. עם דרישת-ציון המתעוררת וגדלה, הרב מקוה כי ״הבנין המעשי יעורר עוז גם לאורה של תורה וחכמת האמת, לדרוש ד׳ ועוזו על ידי אוצר חכמתה של התורה הגנוזה [חכמת הנסתר], שאורותיה יופיעו מציון באור חדש, על ידי שיתאחדו תלמידי-חכמים מעולים שבגולה, עם המצויינים שביושבי ״ההר חמד אלקים לשבתו״, להתייחד בעסק פנימיות דרישת-חיבת-גנוזי-תורת-אמת, להאיר אור האמונה והעבודה – – – להחיות את הנשמה של כנסת ישראל, המתעלפת מצמאון לדבר-ד׳, כי ינזלו מים מני-ים, וחכמת ישראל האמיתית-המקורית, היונקת מטל שמים העליונים, תשוב ותחיה על אדמת הקודש להחיות עם רב״ (ראש אמיר, הקדמת ״עץ הדר״).
״מטרתי הקדושה היא: לרומם את קרן נשמת התורה בארצנו הקדושה״ (אגרות הראיה א, אגרת מה, עמ׳ נד).
״אנו חייבים ומוכרחים, להתרומם באמת ובקדושה, כפי אותה המידה שגוברת ההתרוממות החילונית ברוח ויותר מזה. – – – בלב אמין מלא חיים אמת ואמונה, אנחנו צריכים להחזיק במעוז נשמתא דנשמתא דאורייתא [זוהר בהעלותך דף קנ״ב, א] – – – ירחם השי״ת ויתן בלב חכמי תורה, חפץ ועוז לעסוק בהרחבה בפנימיותה של תורה, ולהסבירה בשפה ברורה, בכל אופן ומליצה אפשרית, כדי שיגלה ויראה אור-קודש-ישראל באור גלוי ומפולש – – – וגברתים בד׳ ובשמו יתהלכו״ (אגרות הראיה א, אגרת מז, עמ׳ נז).

ז״ל במעשיו בספרי מליצה וצחות [״לישרים תהלה״] וגם אני הקטן הנני חפץ למינקט בשפולי גלימי ז״ל, וללכת בעקבותיו כפי מיעוט יכלתי.

אגרות הראיה א, אגרת מג, עמ׳ מב

ובמכתב-גלוי שכתב הרב בימים ההם אל תופשי התורה הצעירים, הוא מזרז אותם לפתח את כשרון הכתיבה:

העט כבש לו את העולם – ולמה גם אנו לא נעשה לנו עט? – – – אנחנו חייבים ללכת בדרך אשר תביאנו לרכוש לנו את העט, – – – שהוא לוקח חילו מאוצר המחשבה, מחיקור הדין הבא מתוך ידיעה רחבה – – – כשתשוב המחשבה ותחיה – ישוב לנו העט, הכתב והמכתב.

אגרות הראיה א, אגרת כז, עמ׳ כה-כו

ו.

הפרק הראשון עוסק בחשיבות סיפור תולדותיהם ומעשיהם של צדיקים, והשפעתה של אישיות גדולה, שמחוברים בה גאונות וכשרון של שכל עם גאונות של מוסר וצדק, קדושת מחשבות וטוב מעשים, היוצרות יחד ״קסם של גדולה ושל תפארת״.

״התועלת העיונית היא: גדולת הנפש למראה כל חזיון נשגב ונאדר בקודש המתייצב לפניה [בדמות האישיות הגאונית המתוארת לפרטי תולדותיה], שהמראה הגדול הזה בעצמו מרומם את הרוח ומעדן את הלב – – – בהופיע לפנינו תמונה נהדרה שכולה אומרת כבוד עד אשר רק ההגיון בה יזריח עלינו אור יקרות״.

וגם אם קשה הדבר ״בגאון וצדיק זה ז״ל, שכל מעינו היה להצניע לכת״, וזה מצמצם את היכולת ״לתת לנו את כל בהירותה של התמונה הרוחנית הזאת בעצם אמיתתה – – – לא נוכל לפטור את עצמנו מלתאר את הקלסתר הרוחני המלא זיו ואור יקר שהופיע בעולם, איזה עשרות שנים, ויהיה לאבן-חן ולרבבות לבבות. ובסוף ימיו היה למרכז כללי ותל-תלפיות מצד משרת הרבנות של עיר-עז-לנו ירושלים עיה״ק ת״ו שניתנה על שכמו, שעל ידה בא בקשר רוחני כללי עם חלק חשוב וגדול מכלל עמנו בכל מקומות פזוריהם״ (סוף פרק א).

יפים הם הדברים כהקדמה לדברי הערכה על אישיותו של הגאון האדר״ת ז״ל, וראויים הם לשמש כפתיחה לתיאור תולדותיו של כותבם.

הפרק השני מפתח רעיונות על תנועת החסידות וההתנגדות לה – שתי תנועות שבשעתן התנגשו זו בזו – ועל הכוחות הרוחניים שגייסו שתיהן, והופיעו כמשלימות זו את זו, במאבקן המשותף נגד השלילה וההרס שבתנועת ההשכלה הברלינית.

לדעת הרב: אילו היתה תנועת ההשכלה הברלינית נשארת בגבולותיה, היינו דואגת להשלמת ההשכלה הכללית והטבת התנאים החמריים של המוני בית ישראל, מבלי

לפלוש לתחום חיי הרוח של היהדות הנאמנה, היתה מתקבלת באהדה וממלאת את תפקידה החינוכי בשלום ובמישור.

"אם היתה אותה השכלה, שומרת את תפקידה, שלא להתנשא כאידיאל כללי – – – לא היתה מוצאת כל כך מכשולים על דרכה, אבל היא התנשאה מיד לתפוס את רסן-האומה בידה, ולשפוך – במקום ממשלה חמרית – ממשלה רוחנית על בני הנעורים" (אדר היקר, עמ' כג) – ומכאן ההתנגדות הנמרצת אשר קמה נגדה, והכוחות הגדולים אשר הועמדו לעומתה.

"ההשכלה היתה חמושה בגבורת-השלילה, התיקונים בדת וההתבוללות – – – והיו זקוקים מאד לכוחות רוחניים כבירים – – – שיעמדו לעומתם. כוחות מחייבים ובונים נגד כוחות שוללים ומהרסים" (פרק ד עמ' לה).

"שיתוף הכוחות לשלילת השלילה המתפרצת לבוא על ידי התנועה הברלינית הזרה, הגדיל את היחס בין החסידות להתנגדות, עד שאף טרם שנפסק הניגוד [שבין שתי התנועות] בפועל, כבר החלו הכוחות לפעול זה עם זה באופן, חיובי (פרק ב עמ' כו).[44]

הפרק השלישי שבספר, זהו פרק שראוי לקרוא לו "אהבת אלקים", כהמשך למאמר העמוק "קירבת אלקים" שנדפס ב"תחכמוני" (ירושלים, תרע"ג) ושני המאמרים "דעת אלקים" ו"עבודת אלקים" שנדפסו ב"עקבי הצאן", אלא שאם שלושת הפרקים האחרונים הם יותר עיוניים-פילוסופיים, הרי הפרק הזה – שהוא למעשה סיכום קודמיו – עולה עליהם בעוצמתו הנפשית-הפיוטית.

רק מי שלבו מלא אהבת-ד', אש חיה, אש-של-מעלה המתלהטת ועולה ברשפי-יה, מסוגל לכתוב פרק נפלא כזה, הבנוי על יסוד "האהבה האלקית החיה והבריאה", על "יסוד

---

44. "תנועת החסידות נתמרקה ביסורים על ידי תבערת התנגדות – – – ומחלוקת לשם-שמים זאת, בנתה דוקא על ידי שני יסודותיה המתרוצצים זה בזה, שפריר-שמים מלאים חן ותפארת, על גבי הכיכר הגדול של כנסת ישראל בגולה. שכלולו של חוג-שחקים זה יכול לכונן יפה את היסוד הארצי והתחיה המעשית של האומה בארץ-אבות" (דרך התחיה, "הניר", תרס"ו; מאמרי הראי"ה עמ' 7).

אף על פי שמצד אמו היה הרב נכד לחסיד חב"די מובהק, הרב ר' רפאל ז"ל (שהיה מקושר לאדמו"ר ה"צמח צדק" נ"ע, ואחריו לבנו אדמו"ר מהרי"ל מקאפוסט נ"ע), הרי ספג דברי-ביקורת על תנועת החסידות מפי אביו, תלמיד ישיבת וולוז'ין, שעשה זאת במכוון, הואיל וחשש שמא ימשך הבן הרגיש, בעל הנפש הפיוטית, יותר מדי לצד החווייתי של החסידות. אף שמענו מפי הרב שני משלי-בקורת של דודו זקנו הגאון ר' מרדכי-גימפל יפה ז"ל על דרכי החסידות.

בשעת-רצון אחת, שזכיתי לשמוע מפי הרב כמה פרטים על ימי-ילדותו, סיפר על מחזה קטן שחיבר אז – ויכוח בין חסיד ומתנגד ומשכיל, ושידו של המתנגד היתה על העליונה בויכוח זה – ובראש המחזה הוא קבע מוטו:
"מאהלי חסידה רגלך שמור, ויותר מהנה מצפור-הדרור..."

החיים והרעננות המונח ביסוד של דת קדשנו", על יסוד "מושגים דתיים בריאים ורעננים", "הנמצאים בעוזם אצל צדיקי הדורות בישראל" (עמ' לב-לג).

וגדולה הציפייה ש"תשוב כנסת ישראל" כולה "אל טבעה ואל רעננותה" ותעלה ותגיע אל "האהבה האלקית בתכלית שלמותה" (עמ' ל).[45]

הפרק הרביעי מגוון ביותר והוא "עוסק בנושאים מרובים: הכפירה והמוסר (עמ' לו-לז ועמ' נא); דת ומדע[46] (עמ' לז); בקורת המקרא[47] (עמ' לח-מה); הפלפול (עמ' מד-ה); האמונה (עמ' נ-נא); הגבורה (עמ' נו-ז); החינוך (עמ' נט).

גם בפרק זה חוזר הרב ומזכיר את תנועת ההשכלה "אשר התנשאה לתפוס רסן-האומה בידה" ולכוון את העם בהכוונה רוחנית של תיקונים בדת והתבוללות [גרמנית או רוסית], תנועה אשר גרמה פרצות חמורות בעם, כשהיא "חמושה בגבורת השלילה" (מהדו"ב, עמ' לה), והוא מבקר גם את התנועה הציונית, אשר בהיותה מנותקת ממקור-חייה, הרי היא כגוף בלי נשמה, כ"גולם ללא רוח חיים" (עמ' לג), ורק "כאשר נחיה בקרבנו את האמת הגדולה – קדושת אלקים אמת – נביא את התחיה הלאומית למטרתה", ורק אז "תצמח קרן ישועה" לעם-ד' בארצו כשהוא "יחיה באמונתו על אדמת הקודש שהיא עבורו ארץ חיים" (עמ' לד).

רב השפע שבפרק זה, ואפשר להבחין שיותר ממה שכתוב בו – נשאר בקולמוסו של הכותב, כי הרעיונות הבשלים-המקיפים פורצים ועולים ממעמקי המחשבה רחבת-האופקים, והם מתנשאים למרומים, כפרץ מים ממאגר תת-קרקעי המזנק אל-על בעוצמת-בראשית.

---

45. בו בפרק נרמז ביאורה של הרישא של מאמר רבי עקיבא על שיר האהבה האלקית, שבזמן הירידה "אין כל העולם כדאי, כיום שבו ניתן בו שיר השירים לישראל", ואילו ביאורה של הסיפא "שכל השירים קודש ושיר-השירים קודש קדשים", נדפס ב"עולת ראיה" ב, עמ' ט.

46. הרב חוזר לדיון זה על דת ומדע באגרותיו, ח"א, אגרת צא, עמ' קה, ועי' צבי ירון "משנתו של הרב קוק" עמ' 226-218, ומאמרו של ד"ר שלום רוזנברג "תורה ומדע בהגותו של הרב קוק", "מהלכים" 9-8 (סיון תשל"ה) עמ' 49-35.

47. לפנינו בירור מעמיק על בעיית ביקורת המקרא, וזו תגובה ישירה על דברי פרידריך דעליטש שהסעיר את הרוחות ב"בבל וביבל". וראה אגרות הראיה א, אגרת מד, עמ' מח-מט, ח"ב עמ' נב וסג, אגרות שצב, תז. ועי' צבי ירון "משנתו של הרב קוק" עמ' 227-226.
ואאמו"ר הרב ר' פתחיה מנקין ז"ל, מביא את הנושא בספרו "כרם פתחיה", ירושלים תרצ"א, עמ' מח, סוף גפן ז, מהדו"ב, קדומים ה'תשס"א, עמ' צג, ומציין למאמר מקיף של ד"ר שמואל דייכעס ז"ל (בנו של הרב ר' ישראל-חיים דייכעס ז"ל), שכתב נגד דעליטש, בקובץ "בית ועד לחכמים", תרס"ג, חוב' ט-יא.
בעידודו של הרב, התחיל תלמידו ד"ר בנימין מנשה לוין ז"ל, בהדפסת הכרך הנוסף של "דורות הראשונים" על תקופת המקרא, והוא הופיע סוף סוף בהוצאת "מוסד הרב קוק" (ירושלים, תרצ"ט).
באחת האגרות ממריץ הרב את הסופר ר"ז רבינוביץ ז"ל לתרגם לעברית את ספריו של הרד"צ הופמן ז"ל על התורה, שבהם דחה ביסודיות את דברי מבקרי המקרא (נדפסה באוצרות הראי"ה מהדו"ב ח"ג עמ' 89, ועי' ליקוטי הראי"ה ג עמ' 154).

ז.

"דברי חכמים בנחת נשמעים" – רוח-חן מרחפת על פני הספר, אעפ"י שהוא נוגע בבעיות שהסעירו בשעתן את היהדות הנאמנה, כי לדעת המחבר "לא תצא העזרה העיקרית [למאבקנו] מכתיבת מאמרים שהם מריחים ריח-מלחמה" (עמ' לה).

וכיוצא בזה כתב הרב בימים ההם לבנו-יחידו, אשר עלה ירושלימה ללמוד תורה בישיבת "תורת חיים": "לא במי שהוא חמוש בכלי נשק כבדים, אנו צריכים להכות את הפלשתי הערל – ערל-בשר או ערל-לב – המחרף מערכות אלקים חיים, כי אם – – – בקלע ובאבן (שמואל א', יז, מ) – – – המתלקטים על ידי הרואים [הנאמנים] שבכל דור ודור, לבאר ולהסביר עומק חכמת דעת ד' אחד ואורה של תורה" (אגרות הראיה א, אגרת לב, עמ' ל).

עם כל הערכתו של הרב להגרי"א הלוי ז"ל ולמפעלו הגדול בספרו "דורות הראשונים" – "הדר"ג הוא הראשון אשר פתח בדורנו את הדלת הננעלת, שהיתה מפסקת בין חכמת ישראל, כפי שנקלט מושגה על פי הספרות האחרונה, ובין עומק חכמת התלמוד, על פי המושג הטהור והישר, שהוא לנו מורשה מדור לדור" (אגרות הראיה א, אגרת קג, עמ' קכג) – מסתייג הרב מסגנונו התוקפני, "ובחוג הצעירים שאנו חפצים לקנות את לבבם, סגנונים כמו אלה מזיקים יותר ממה שהם מועילים" (אגרות הראיה ב, אגרת שנה, עמ' כ).[48]

"חשוב לי מאוד ספרו ואישיותו", אולם "רוחו שונה מרוחי" – – – "הוא לבוש קרבות מכף רגל ועד ראש – אמת שמלחמת ד' הוא נלחם – ואנכי הנני איש שלום ורודף שלום – – – וביחוד דמזרעא דאהרון קא אתינא" (אגרות הראיה א, אגרת קלו, עמ' קסח).

"עד כה לא ידעו את ערך הרב קוק וגדלו"

התגובה הראשונה באה מיד עם הופעת הספר, והיא מלמדת כי אפילו הקרובים אל הרב ביפו העיר, השומעים שיעוריו ודרשותיו, לא הספיקו לעמוד על היקף ראייתו ועומק השקפותיו, והנה הוא מתגלה בפניהם בגילוי חדש. וכך מוסר "אחד הקוראים":

"בימים אלה נראה בעירנו ספרו החדש של הגאב"ד דפה שליט"א, שם הספר הוא "אדר היקר"[49] – – – מראהו החיצוני עושה רושם טוב ונעים. ואלה שהספיקו כבר לקרוא

---

48. בגישה זאת המשיך הרב את דרכו של דודו-זקנו הרב הגאון הרמ"ג יפה ז"ל, אשר כתב בשעתו: "שמעתי אחרי קול רעש גדול מגדולי הרבנים, אשר חשבו את דברי בנחת למסייע ידי עוברי עבירה, כי מדוע לא יצאתי ברעם וברעש, ומאז חדלתי לדבר, באשר ידעתי כי לא ברעש ד', ודרך זו היא לא תצלח" ("שלום ואמת", הלבנון, גל' 18, תרל"ב, מובא ב"הרב מיהוד", ירושלים תשי"ז, עמ' 37).

49. במודעה ב"חבצלת" 18 כ' שבט תרס"ז, נאמר כי הופיע "אדר היקר" וניתן להשיגו אצל רי"א בן-טובים ור' זאב שחור ור' נחום נטנזון.

כולו, מהללים גם את פנימיותו מאוד מאוד, ואומרים כי עד כה לא ידעו את ערך הרב קוק וגדלו״ (החבצלת, גליון 16, ג׳ שבט תרס״ו).

ובאחד הגליונות הבאים, כבר אנו שומעים דברים נלהבים-נמלצים מפי אחד ממצוייני חכמי ירושלים (שנתפרסם כעבור שנים כמחבר הקונקורדנציה לתלמוד ולתוספתא וכו׳) הרב ר׳ חיים יהושע קאסאווסקי ז״ל: ״ספר אדר היקר אשר יקרנו אנחנו תושבי אה״ק. שלשים-כר-סולת מפנימיות הבינה והדעת, משכן אור החכמה האמיתית יצא טבעו ונתגלה רגש החיים אשר בו, ביפעת הדרת קודש, בנועם דברי אלקים חיים. וליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר״ (החבצלת, גל׳ 18, כ׳ שבט, תרס״ו).

כעבור שני גליונות, אנו נפגשים במאמרו המקיף של סופר אלמוני, המספר על המעקב אחרי דברי הרב, החל ממאמריו הראשונים ב״הפלס״, והוא מכנה מאמרו בשם ״זכרונות צעיר ירושלמי״:

״...עיני פגעו במאמר ׳תעודת ישראל ולאומיותו׳,[יח] והנה לפני מאמר מסופר מצוין, בעל כשרון מקורי והוגה דעות נעלות – – – קראתיו שניתיו ושילשתיו ונפשי לא אמרה די, הרגשתי כי הנני שואב רעיונות חדשים ממקור ישראל – – – ונתקשרתי בעבותות אהבה לסגנונו החד והעמוק. כה קראתי בחיבה יתירה גם את ה״עצות מרחוק״, ואת ה״אפיקים בנגב״,[יט] וזה האחרון אינו מאמר כי אם ספר נכבד ויקר.

אחר כך נודע לי כי הכותב, מלבד כשרונו הספרותי, הוא אחד מגאוני ישראל וצדיקי הדור, וכי בו בחרו גאוני ירושלים להיות לרב בעיה״ק יפו והמושבות יצ״ו. לא היה קץ לשמחתי כי נמצא בין גאוני ישראל איש כזה, אשר לוא רבים היו כמותו, היו יכולים להרים קרן ישראל בתפארה.

מאז בא לשכון כבוד באה״ק, הנני אחד מאלה הקוראים בחפץ לב ונפש כל דבר היוצא מבית הדפוס, ושם הרב דיפו חתום עליו. גם בגרגרים שנדפסו בלוח הת״ת ׳שערי תורה׳ ביפו כלולים רעיונות שמצד תכנם יש בהם חומר לחיבורים גדולים, רק הוא בסגנונו המצוין כללם בקיצור נמרץ – – – עתה הגיע לידי הספר ׳אדר היקר׳, הכלול בהדרו הן בחיצוניותו הן בתוכנו, והתחלתי ללמוד בו כראוי לספר נכבד כזה. והספר הזה נפח בי רוח חיים ואהבה, אהבת התורה ודרך ארץ. – – – החפצים לדעת את דעות הרב דיפו, יקראו נא בשום לב כל מאמריו שכבר נדפסו, ולכל הפחות יקראו איזה פעמים בעיון את ׳אדר היקר׳״ (החבצלת, גל׳ 20 תרס״ו, עמ׳ 7-156).

ח.

״תורה וחכמה נפגשו, אמונה ודעת נשקו״

בחלק מדברי ההערכה הנלהבים, חורגים הכותבים ממסגרת הדיון בספר ובתכנו, והם מרחיבים את הדיבור ומציגים לפנינו את המחבר ואישיותו.

הנה דבריו הנרגשים של י״מ חאדאראווסקי ז״ל:

״האיש הפלאי הזה, נשאו לב-גאונותו להתגדר גם במלאכת הספרות, ובצחות-הלשון יטעים את

שכל-מיליו. הנה לפנינו החוברת "אדר היקר" עם זוך-לקחו ונועם רעיונותיו, הנאצלים מכח אמיץ וחזק, ורוח גאוני חופף על כל הגה והגה. ה' חנן את ארצו הקדושה בבעל כשרון נפלא במינו, המשתמש בשני כתרים, בלשון ממהרת להורות אמרי-שפר, המושך אבירים בכוחו, ובעט ספרותי מפליא לבב קוראיו – – – תורה וחכמה נפגשו, אמונה ודעת יחדו נשקו. עלינו לחזקו ולאמצו, לפרוק מעליו עול הציבור, לשחררו מעמל הטרדות החיצוניות העומדות על דרכו ומעסיקות את רעיונותיו" (החבצלת, גל' 21, תרס"ו, עמ' 3-162).

כיוצא בזה כותב גם ר' ישראל צ'רבינסקי ז"ל:

"לב טהור ברא לנו אלקים, ואם קבלה בידינו מחז"ל כי דברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב, לא כל שכן שיכנסו ללבות הקוראים דברי לב טהור וחכם וער כרבנו-גאוננו-צדיקנו-משכילנו אב"ד יפו – – – והנה העיר ד' ממרום רוח קודש על רבנו-חביבנו, שיהיה לנו לרופא הנפש, וירשם לנו "מעט צרי" [שם מאמר-ההקדמה ל"אדר היקר"] לסיכה ולרטייה, "במנא דכשר למיקניא ביה" כמו שמכנה רבנו-חביבנו את המחשבות הניתנות לציבור בחוברות ובמאמרים.

– – – הרב הוא איש רוחני מראשו עד כפות רגליו, הרב הוא איש מסור במסירות נפש ממש לה' לעמו לארצו לשפתו ולכל קדשיו, שאין כמעט על עפר משלו, איש שכולו – בכל תנועותיו והליכותיו עם כל המפלגות השונות – אומר כבוד וברוך במלא כל הארץ.

סמל האור, סמל התורה והחכמה, סמל היושר והנדבה. בורח מן הכבוד, בורח מן הפרסום ומן הדומה לו, ומעשיו רק לשם שמים, ומשולחן גבוה קא זכי" (החבצלת, כ"ו שבט, תרס"ו).

"כשרון ספרותי ולב מלא דעת"

"הרב הגאון דיפו שליט"א – – – בכל פינותיו אשר פונה, ישים פניו דוקא אל צעירי עמנו, ולכן מתאמץ בסגנונו לכלכל דברי רעיונותיו ומחשבותיו דווקא באותם הסגנונים החיים, לפי שאיפת דור ההווה – – – ואלה הצעירים יבואו תמיד על שערי אמרותיו לשמוע לקח מפיו.

- – - מטרת הרב שיחי' בכתביו ובדבריו, לעניינים גבוהים ועמוקים, ביחוד ספרו "אדר היקר" שיצא זה מקרוב, אשר לא הגיענו כבושם הזה ימים רבים, בטוב טעמו וחין ערכו, כל הגה וכל אומר – – – מפקח את הלב ומשמח את הנפש, כיין הטוב יפריח-שדה לכל נפש מרגשת ולכל חיך-טועם-טעם – – – תודה גלויה להרב שיחי' על המעדנים הטובים שערך לנו בספרו הכי נכבד "אדר היקר" שזכרנו, שכל המרבה לקרוא בו ירבה לטעום טעם – – – בצדק נוכל להלל את גבורת רוחו, אומץ לבו בגיבורים, ולומר עליו מקרא זה "ויגזול את החנית מיד המצרי ויהרגהו בחניתו" (אישי"ג, "רחשי לב", החבצלת 22, כ"ב אדר, תרס"ו).

*

"הספר הנשגב 'אדר היקר' הנו באמת מקור קודש ואמת, והתעוררות הרוח הישראלי, הנרדם מאד, לשוב לאיתנו" (אלמוני, החבצלת, גל' 23, ר"ח ניסן, תרס"ו, עמ' 179).

"האיש הפלאי הזה". בימי גלות לונדון (ה'תרע"ו – ה'תרע"ט)

ובאותו גליון, "יקר הערך" בחתימת י"כ:

"אחרי קראי את הספר היקר 'אדר היקר' מצאתי עצמי בעולם חדש, עולם הרעיונות היותר עדינים ומזוקקים", והוא בטוח כי הספר יעשה "רושם עמוק על לבבות מביני-מדע".

"רבים ניסו לדבר על לב בני הדור הזה, אך במקום דברי אהבה ותוכחת מסותרה, באו עליהם בטרוניא ובעקיפין, וקילקלו יותר מאשר תיקנו. והנה עתה קם לנו גואל, המחונן בכשרון ספרותי ולבו מלא דעת, וידו נטויה להנחילנו מפרי-חכמתו, כיד ד' הטובה עליו".

*

ב"השקפה", תרס"ו גל' ל', אנו קוראים ידיעה קצרה:

אור חדש האיר בציון, הוא ספר קטן הכמות וגדול האיכות

אדר היקר

תולדות הרב הגאון הגדול, הצדיק והענו, מופת הדור רבי אליהו-דוד רבינוביץ-תאומים (אדר"ת) זצ"ל ופרשת ענוותו, צדקתו, תמימותו וגדולתו בתורה, כתוב בעט סופר שנון ונמרץ, ביד חתנא דבי נשיאה, הרב הגאון המפורסם לשם ולתהילה, איש האשכולות, רבי אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א, אב"ד ביפו והמושבות.

והנה נמצא "אחד הצעירים" החצופים, שלא עיין כלל כהוגן בספר, והעיז לפרסם דברים זולים עליו ב"השקפה" תרס"ו, (גל' לב, עמ' 5). אולם מיד הגיעה תגובה על דברי הנ"ל (בגל' לג עמ' 7), מאת סופרו הקבוע של העתון, ר' חיים-מיכל מיכלין ז"ל, הכותב:

"– – – הצטערתי על סגנון הביקורת, על עקימת-השפתים. – – – הקריאה בספר כזה, שכתב רב בישראל, שיצא מארבע אמותיו לדבר אל העם בסגנון ספרותי מהזמן החדש, צריכה להיות מעט יותר ברצינות מזו של "אחד הצעירים". לקרוא, ולהבין ואחר כך לשפוט. – – –

בכלל נראה כי הרב הזה הוא כמעיין הנובע – המוסר בסגנון ספרותי יפה – על מושגים נכבדים, אשר לא שערום רבנים אחרים זולתו, ושמענו כי עוד ידו נטויה לפרסם עוד מחברות. – – – לא 'אחד הצעירים', אל נא תתלוצץ, כי לא ללעג אנו צריכים כעת, כי אם לחיזוק ידי הרב הזה". תגובה נוספת, מאופקת יותר, באה גם מאת ישראל הלוי טלר (בגל' לז).

*

ט.

"נעלה על כל דורו הוא הרב – – –
כל שיטתו בריאה ורעננה, זכה ושלמה"

והנה מגיע הד ראשון מחוץ-לארץ, מקראקא עירו של הרמ"א, רב צעיר סופר ואיש-מדע, רואה את יום הגיע הספר אליו כיום גדול, והספר הוא בשבילו – אור חדש יוצא מציון.

הרב ד"ר יוסף זליגר ז"ל, כותב ב"המצפה":

"בין הימים הנכבדים לי המצינים בלבי, אשר שמו בקרב נפשי גבולות בין אור וחושך, יחשב לי גם היום הגדול לפני חצי שנה, אשר ראיתי בו בפעם הראשונה אור חדש יוצא מציון. והאור הזה התגלה לי דרך ספר קטן מאוד ושמו 'אדר היקר', הוא הראשון בשני הספרים, אשר הדפיס בשנה הזאת הגאון ר' אברהם יצחק הכהן קוק, רב ביפו.

שם הרב קוק ידוע לי על פי השגחתו והכשרו על אתרוגי א"י. אף זאת ידעתי, כי בני א"י ורבני ירושלים מכבדים אותו מאוד וקוראים לו "הגאון הצדיק". – – – אולם כאשר פתחתי את הספר ואקרא בו את הפרק הראשון, אשר יכיל סקירה עמוקה ומקפת בטבע ובעולם ובתולדות החכמה הכללית, השתוממתי למראה עיני ואדמה, כי חולם בהקיץ אנכי....

קפצתי מדף אל דף ומפרק אל פרק, מראשו לסופו ומסופו אל תוכו ומתוכו אל ראשו חליפות, ועיני לא שבעה מראות את המראה הגדול. כל מלה – כוכב מזהיר, כל רעיון – השמש בתקופתה, והדברים האלה כתובים ביד רב מדקדק במצוות ודבק בד' אלקים חיים – עתה בימי העבדות הרוחנית הקיצונית, אשר כמעט כל משכילינו פוסקים הלכה למעשה, שחכמה ואמונה עניינים נבדלים הם או גם שני הפכים. – – –

נעלה על כל דורו הוא הרב החכם קוק. דעותיו אינן מרכבות וטלואות, נקודות וברודות. כל שיטתו בריאה ורעננה, זכה ושלמה. בדבריו ישפיע הגאון שפעת חום עדנים ויפעת אור יקרות כאחד ממקור ישראל.

חצי שעה דילגתי בין ערוגות הבושם בלא סדרים – – – רק בעמל גדול משלתי ברוחי ואעור משכרוני, ואשב ללמוד את הספר מתחילתו ועד סופו. קראתי ולמדתי, הגיתי והתעמקתי בו, ולא הנחתיו מתוך ידי כל היום ובכל מקום לכתי לקחתיו אתי, עד אשר השלמתיו אחרי חצות הלילה. מאז שניתיו כבר פעמים אחדות, ולא הפעם האחרונה".

אור חדש מציון, כתבי הרב ד"ר יוסף זליגר ז"ל, ירושלים תר"ץ, עמ' רלח-רלט

*

"כמותו ירבו בישראל!"

ברם לא רק חכמי ירושלים הצעירים ורב סופר צעיר נלהב בגליציה התרשמו עמוקות מדברי הספר. אף גדול החוקרים בתחומי חכמת ישראל,[50] חניך ולוז'ין בצעירותו, פרופ' אברהם אליהו הרכבי ז"ל, גם הוא ראה בספר זה דברי "גדול ישראל" המעורר הערכה וחיבה, ובמכתב קצר הוא כותב:

ב"ה, פטרבורג, צום אסתר התרס"ו

כבוד הרב הגאון המפורסם מוה"ר אברהם יצחק קוק נר"ו

רועה צאן קדשים בעה"ק יפו ת"ו

- – - בעונג רב קראתי את דבריו הנאמרים בהשכל ודעת, כראוי לגדול בישראל וערום ביראה כמעלת כת"ר, כמותו ירבו בישראל.

שלומות רבות וברכתי דנפישין למעכת"ר מאת עבדו הנרצע לאהבתו

אברהם אליהו הרכבי

"הרב – משורר היהדות"

ומשורר צעיר כותב:

"בספרו 'אדר היקר' נתן הרב מאמר מקורי על דבר הספרות, לפי השקפתו הדתית הגמורה, ונהניתי ממנו הרבה. עברתי מחדש על ספריו ומחברותיו, כשכתבתי מחברתי 'משורר היהדות', שזכתה הרבה בביקורת, ועד היום אני פוגש עוד שמביאים ממנה ציטטים כשכותבים על דבר הרב, ובבואי לצפת שמעתי כי חכם אפנדי ז"ל, שהיה נחשב לבעל רוח-הקודש, הלל אותה גם הוא. והרגש על דבר

---

50. באגרת אליו – לבירור מוצאם של ה„סובוטניקים" [שובתי השבת] ברוסיה, אם מגזע ישראל הם או לא – מכנהו הרב: "הרב החכם הגדול, תפארת אומתנו" (אגרות הראיה ב, אגרת תרכז, עמ' רמח).
בדרך כלל לא עסק הרב בהפצת ספרו, אולם שלח אותו ליחידי-סגולה מרבני הגולה ומחכמי ישראל.
בראש הספר "מקיץ נרדמים" (פיעטרקוב תרס"ד) נדפס מכתב שכתב הרב להגאון ר' מנחם-מנדל חיים לנדא זצ"ל מזאווירצ'ה, נכדו של אדמו"ר הגאון ר' אברהם זצ"ל מצ'כאנוב:
"ספרו הנעים 'מקיץ נרדמים', בצירוף מכתבו הגלוי המלא דברי-חן, על קורת-רוח שמצא בקונטרסי 'אדר היקר' הגיעני לשמחת-לב.
הנני מביט בספרו ושמח ונאנח. שמח אני על חכמת לבבו, טהרת יראתו, גודל בקיאותו ועוצם יושר פלפולו, כראוי לגדול הדור שכמותו ירבו בישראל. ומתאנח אני על מיעוט האיגוד שיש בין יחידי סגולה כאלה, שיוכלו הרבה יותר להועיל, מריבוי של אנשים בעלי מדרגה בינונית וכר'.
יזכנו השי"ת לברכת שלום באמת, כנפשו הרמה ונפש דושת"ה באהבה רבה וברגשי כבוד פנימיים ועמוקים".

הסכמות הראי"ה סי' טז.

הרב כמשורר היהדות, בא לי מאותם הימים, שהייתי נכנס אצלו ביפו, נכנס ומקשיב, הנה הוא נותן שיעור בבוקר ובערב, הוא מסביר מאמר ב׳חובת הלבבות׳, קורא איזה קטע ומדבר עליו הרבה״.

יוסף צבי רימון, ״הארץ״, אלול, תרצ״ה

והנה שורות נוספות שנכתבו כעבור עשרות בשנים, המתארות מה רב היה רושם הספר בהגיעו לאהלי-התורה אשר בליטא.

הרב י״ש גורדון ז״ל מוסר במאמר הספד על הרב:

״זכורני, לפני עשרים ושבע או שמונה שנה, בלמדי בסלובודקה, בא לידי הספר ׳אדר היקר׳, הערכתו של מרן הנפטר הקדוש על חותנו הגאון הידוע רבי אליהו-דוד תאומים. הספר השאיר רושם בלתי נמחה. חדש היה גם בסגנונו וגם בהגיונו הבריא. סלל לו דרך חדשה: גולל לפנינו רעיון,

הצעיר הארץ-ישראלי

הסתדרות ארצית של צעירים בעלי הכרה דתית-לאומית
העובדת להגשמת הפרוגרמה הציונית-המזרחית:
ארץ-ישראל לעם ישראל עפ״י תורת ישראל.

משורר היהדות

(לדמותו הרוחנית של הרב א. י. קוק)

מאת

י. צ ר מ ו ן

הוצאת הועד המרכזי

ב.

או רעיונות קשורים ואחוזים זה בזה, ולבסוף הוא מצרף מדרש או מאמר חז"ל בתלמוד, שבו משתקפים באופן בולט אותם הרעיונות המובעים לפני זה.

באותו הספר הוא מגדיר את גדול-הדור, את הצדיק, בתור אישיות מופתית, לדוגמא, כי הצדיק משפיע על סביבתו רק במעשים. הוא משמש דוגמא לבני משפחתו, לתלמידיו ולכל אלו שבאים במגע עמו. רק בדרך זו יטביע את חותמו על מהלך החיים".

היסוד, י' אלול, תרצ"ה

בספר לא-גדול זה הגדיל הרב לעשות, הוא הידר ואידר את יקר תפארת גדול-תורה בישראל, בעיטורי רעיונות-קודש של מי-דעת צלולים, הזורמים בעוז ובחדווה ממעייני-הישועה, וכדמתרגם רב יוסף: "ותקבלון אולפן חדת בחדוותא מבחירי צדיקיא" (תרגום יונתן, ישעיה יב, ג).

"אהבת-איתן אהבתיו, ראיתי כי לאילנא רברבא יתעביד"

הרב ר' משה-מישל שפירא ז"ל, רבה של ראגובה – שהכיר את הרב בשנת לימודו בסמרגון – הוא שהציע להגאון האדר"ת ז"ל את הרב כמיועד-להיות-חתנו.[51]

אחרי שהאדר"ת ז"ל נפגש עם הרב, רשם בספר-זכרונותיו[52]: "בראותי אותו ובהשיחי עמו איזה שעות, דבקה נפשי אחריו, אהבת איתן אהבתיהו. ראיתי כי לאילנא רברבא יתעביד".

"שחלק מחכמתו ליראיו"

הרב יששכר תמר ז"ל, כותב בספרו "עלי תמר":

בשנת תרצ"ד שאלתי את הגאון מרא דארעא דישראל, הגראי"ה קוק ז"ל, אם נוהגין היום לברך כשרואים חכמי ישראל, והשיב לי שעל חותנו הגאון האדר"ת ז"ל היו אחדים שרצו לברך ברכה זו, והוא לא נתן להם לברך, ונימק דעתו שאף שברכת שחלק מחכמתו, עד כמה שהדבר קשה, מ"מ אפשר דשרי הוא – – – אבל דא עקא, שהסיפא של הברכה היא

---

51. יחס הכבוד והחיבה מצד הרב הישיש להרב, נמשך עד זקנה ושיבה, ובידינו מכתב ששלח אל הרב בניסן תר"ץ, בצירוף תרומות למוסדות התורה והחסד בירושלים, מכתב מעוטר בתוארים מופליגים וברכות נלבבות:
"ברכת המועדים וכל מחמדים, לכבוד ידידי מחותני, הרב הגאון הגדול, פאר ישראל והדרו כו' וכו' מוה"ר אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א, הגאבד"ק ירושלים עיר קדשנו ונשיא אה"ק, שלום ואושר באהלו וגבולו, והחונים על דגלו יאיר נרם בהילו ויתברכו לרגלו – – – והנני מקצר וחותם בחותמי ברכה ושלו' רב, כנפשו הנישאה ונפש ידידו מחותנו דורש שלו' תורתו באהבה, משה מישל שמואל שפירא".

52. סדר אליהו עמ' 63. עי' טל הראי"ה עמ' נד-נה.

ליראיו, ומי יכול לייחס לעצמו שהוא ירא ה', ולפיכך לא נתן להם לברך עליו ברכה זו. ואכן מרוב חסידותו עשה כן, כי גאון וצדיק היה וראוי לברך עליו ברכה זו".[53]

"רק היהדות יכולה להתפאר, שיש לה אנשים רוחניים, טהורים, כאלה"

סח מרן הרב זצ"ל:

אנו יודעים בין הגרים אנשי סגולה נפלאים, והכרתי גר-צדק שהיה פעה"ק, שמו היה רבי אברהם יעקב, והיו מכנים אותו בשם ליאון גר-הצדק, שרושם גדול היה עושה על כל מכיריו באמת.

הוא היה כומר בניו-יורק בכנסיה גדולה ועשירה, ונשאו לבו להמיר מעליו את כל הבלי-הכבוד וההרחבה שהיתה כרוכה במעמדו, ונכנס תחת כנפי השכינה ונתגייר הוא ומשפחתו, ובא לירושלים ולמד בשקידה גדולה וביראת-שמים אמיתית, עד שנעשה תלמיד-חכם חשוב בגפ"ת.

וזכורני שבשנת תרס"ו בערך, בא לביתי ביפו, ואמר שיש לו להציע לפני בקשה אם ארצה למלא אותה, וכאשר תשובתי היתה שהנני מוכן למלאות חפצו בגבול היכולת שלי בלי"נ, אמר לי שראה מחברת שלי בשם "**אדר היקר**" ששמה דברתי על דיוקנו הרוחני של כבוד מו"ח הגאון **האדר"ת** ז"ל, שלקחה את לבבו בזה, שרק היהדות יכולה להתפאר, שיש לה בין האנשים הרוחניים שלה, פרצופים טהורים כאלה, מה שרחוק מאד למצוא אצל אחרים, ועל כן הוא רוצה שאתן לו רשות, להעתיק את המחברת הנ"ל לשפות אירופיות שהוא יודען, ומובן שהרשיתי לו בחפץ-לב (מועדי הראי"ה עמ' 474).

באיגרת-ברכה לרבי שלמה רוהלד ז"ל, כותב הרב צבי-יהודה ז"ל:

> אזכרה ימים מקדם, אשר מאז הופעת גאון קדושת אבא אדמו"ר **הרב** זצ"ל על פני ארצנו הקדושה, בעיה"ק יפו והמושבות ת"ו, עמד לפניו מעלת-כבודו ויהי משמשו בתור סופר ומזכיר, גם בענייני הרבנות וגם בענייני דברי קדשו הרוחניים-האישיים, ביחוד בהכנה-לדפוס של ספרו הראשון "**אדר היקר**", שיצא לאור עולם.
>
> שמע שלמה, ת"א תש"ה, עמ' 7
> לנתיבות ישראל ב, מאמר כט

---

53. עי' טל הראי"ה עמ' פז-פח; ליקוטי הראי"ה ב עמ' 237; ליקוטי הראי"ה ג עמ' 244-245.

"לולא הפריעוהו טרדות, היה עולה להיות אור ישראל ומאור הגולה"

כהשלמה ל"אדר היקר", הרי לנו בזה מכתב מרשים שכתב מרן הרב זצ"ל בימי רבנותו בזוימל, להנדיב הגדול, הברון רוטשילד הצדיק מפרנקפורט (חותנו של "הנדיב הידוע" הברון רוטשילד מפאריז). לא נתברר אם המכתב אמנם נשלח בשעתו לברון, כי מצאנו אותו בגנזי האדר"ת ז"ל, ואולי זה העתק מהמכתב המקורי אשר יצא לדרכו.

מכתב מיוחד זה, אע"פ שלא פורש בו במי המדובר, הרי לא קשה לשער שהגאון עלום-השם הוא האדר"ת ז"ל, וכפי שידוע לנו ממה שרשם בקונטרס "נפש דוד" עד מה שנא את הרבנות, כבודה וטרדותיה[54]:

בעז"הש"ית, שנת **בונה ירושלים**, בירח אדר ראשון, רוסלאנד

אור חיים ותהילה, אושר וכבוד וכסא גדולה, ינחיל צור ישראל סלה, לכבוד השר המרומם האדיר בעם ה', מאיר כשמש בצדקה, הצדיק התמים, המפואר בתורתו ויראתו הנפלאה, נזר ישורון ותפארת עז עדר ד', כקש"ת רבי **שמעון** וואלף שליט"א בארון **ראטשילד** יצ"ו.

הנני ניגש לפני הדר כבוד עטרת ישראל השר הצדיק שליט"א, אהוב נפש עם ד', להגיש לפניו שתי חוברות מפועל כפינו, אשר יגענו להעמיד מכתב עתי מיוחד לקודש לתורה וליראת ד',[55] לקבץ יחד גדולי ישראל החכמים הצדיקים מכל הארצות, לרומם קרן תוה"ק בכבוד ולתקן ולגדור בקיעי חומת דת קודש כי רבו. והנני מתכבד להציגם לפני השר האדון, עטרת הגולה ומרים ראשנו בלאומים, אקוה כי יודה אל פעל יראי ד' ועבדיו הגאונים הצדיקים, ויחזק פעלינו כידו הטובה ולבבו הטהור.

בבואי לפני הוד השר הנשגב בצדקה, אמרתי לעשות רצון אחד מעבדי ד' הנאמנים, להציג לפני הדרת-קדושתו הצעה אשר בקשני אחד מיוחד, והוא מאדירי גאוני ישראל, אב"ד בעיר גדולה ומצוינת ברוסיא. האיש הגדול הזה מפורסם ונודע הוא ברחבי ארץ בגודל גאונו, ונודע לצדיק תמים, נפלא במידותיו, ומבהיל בבקיאותו הגדולה בכל התורה כולה. אמנם כעת רצונו וכבודו בעילום שמו, אשר לפי השערתי כאשר ידע הדרת כבוד השר האהוב לד' ולעמו שליט"א את שמו, לא נהי' צריכים להרבות אמרים אודותיו. והוא בצדקתו מאס ברבנות, כי יטרידוהו מאד משלמות נפשו, ולא יוכל לשקוד בתורה, ולעלות במעלות קודש כחפץ לבבו הגדולה. והאיש הדגול מרבבות הזה, לולא הפריעוהו טרדות משקידתו, הי' עולה לפי כוחותיו הנפלאים, להיות אור ישראל ומאור הגולה, אשר דורנו יתפאר בו באמת ושואבים

---

54. צילום כת"י האגרת הובא בטל הראי"ה עמ' קי.
55. "עיטור סופרים" – ווילנא תרמ"ח, תרמ"ט.

ממעין תורתו וצדקתו. רק הרבנות בעירו תעמוד לו לשטן, על חפצו הטהור להנזר מכל עסקי העולם, ולבלות ימיו רק בתורה ויראת א׳.

ואם ישר הדבר בעיני הוד קדושת השר שי׳, לקנות חיי עולם בזכות אדיר ונשגב כזה אשר אי אפשר כמעט להמצא, כי איה יקרה כה, איש גאון אדיר שרוחו תשיאהו לעלות למעלה רמה של מעלותיו בקודש – ואם יקצב לו האדון סך עשרה רו״כ לשבוע, אשר יספיק לו למחייתו, יוכל לבוא אל חפצו הקדוש, אשר זכות נורא ונשגב צפון בזה, וטובה רבה לעם ד׳, אשר יתנוסס בקרבם איש מאיר באור תורה וצדקה וטהרה ופרישות כזה, ויוכל לשבת בכל מקום אשר יאבה הוד קדושת השר שי׳, ומה נעים אם יאבה שישב בארץ הקדושה, שאוירה מחכים ומוסיף קדושה.

זה הנני מציע לפני הדרת קדושתו, יען כי לא רחוק הדבר מאתנו, שיחפוץ הדר גאון עטרת גלותנו בצדקתו בדבר קדוש כזה.[56] ועל תשובתו הרוממה נחכה, וכאשר יעננו כי קרוב הדבר נודיע גלוי את האיש ושמו, ויבא בכתובים הגאון המצויין בעצמו אל הדרתו. בין כה וכה נעתיר להכבד ממרום כבודו בתשובה, ואחתום בברכה שלמה,

אברהם יצחק הכהן קוק
מעריך ה״עיטור סופרים״ חוב״ק זוימל

56. פניה זו אל הברון-הצדיק ז״ל באה כתוצאה ממעשה דומה שעשה הברון ביחס לאחד גדול, ראש ישיבה במינסק, הגאון ר׳ גרשון-תנחום ז״ל. כשלמדתי במינסק, בשנות תרפ״ו-תרפ״ח (בישיבה שבביהכנ״ס ״שואבי מים״), התאכסנתי כשנה בבית בע״ב נכבד ושמו ר׳ לייב כשדן ז״ל, שהיה קרוב-משפחה של אותו גאון, והוא סיפר לי שבכדי לשחרר אותו מטרדות-הציבור, הקציב לו הברון-הצדיק מילגה שנתית קבועה, וכך יכול היה לעסוק בתורה במנוחת-הנפש ולהתמסר גם לחיבור ספריו החשובים (שלשת חלקי ״אילנא דחיי״ ו״חידושי הרג״ת״ שזכו למקום-כבוד באהלי-התורה). ואמנם בראש החלק השלישי של ״אילנא דחיי״ --וילנא תרכ״ה – מופיעה ברכת-תודה ״לכבוד השר הטפסר, מופלג בתורה ויראת ה׳ טהורה, – – – ולו שם בגבורים, העומדים בפרץ עדתו, מוהר״ר שמעון [וואלף] רוטשילד נרו יאיר״.

פרק י'

חיבת ארץ הקודש וישובה

א.

"לבי יאוה לחבק בזרועות עפר ארצך,
ואחשוק בפי נשק אבניך"
(רבי יהודה הלוי)

"ואתחנן אל ד' – – – אעברה–נא ואראה" וגו' – רצה הקב"ה לפתוח
מעין–של–געגועים לארץ ישראל, ופתחו על ידי משה רבינו ע"ה,
אשר כה–הרבה להתחנן ליזכות ולראות את הארץ הטובה הזאת.
ומאז, כל המתגעגע לארץ–ישראל, ממעיינו של משה רבינו
הוא גומע מי–חיבה, מי–אהבה לארץ,
ואין סוף לצמאונו, ואין קץ לערגתו, כי גדול המעין ועמוק הוא...
(מדברים שבעל–פה)

עוד בהיות הרב בחו"ל, ראה "את המקום מרחוק" ברוב-גודלו, ראה את ארץ-ישראל כגיא-חזיון, שרק בו תתגשם תעודת ישראל להיות לאור-עולם:

אי אפשר לנו למלאת את תעודתנו הכללית, כי אם בהיותנו עם יושב בארץ–ישראל, על אדמת הקודש, אשר רק שם אפשר לרוח עמנו להתפתח ולהיות לאור–עולם.

תעודת ישראל ולאומיותו, פרק ז; אוצרות הראי"ה מהדו"ב ח"ב עמ' 41

כוחות גדולים נתן לנו השי"ת, ואנו מוכנים לחכמה ולגבורה של קדושה, לגדולה ולענוה רוממה, עד מעלתה העליונה של הנבואה – – – וגם גופנו מוכן לקבל את הגדולות הללו. – – – כמוסים הם הכוחות בלב רבים מבני עמנו, אבל מים עמוקים המה, ולאנשי תבונות אנו צריכים, אשר ידלו אותם ויציגום לפנינו לפי תעצומות עוזם. – – – אז ישיב השי"ת את שבותנו ויביאנו לארצנו הקדושה, שרק היא מוכנה בסגולותיה, שכל החמודות הללו יצאו בה אל הפועל.

שלהי "מוסר אביך"

וכשזכה הרב ועלה לאה״ק חזר והכריז:

הכוח המרכזי החי, מוכרח להקבע כבר עכשיו, בכנסת–ישראל היושבת על אדמת–הקודש, וזרם של אור וחום יזרום מציון על כל פזורי ישראל.

״מעט צרי״ בראש ״אדר היקר״, עמ׳ יח

מושגי מוסר ודת קודש יהיו פורחים ועולים בישראל, כשהוא יהיה חי באמונתו על אדמת הקודש, שהיא עבורו ארץ– החיים.

שם, עמ׳ לה, רעיונות לתולדות האדר״ת פרק ד

זאת היא חובתם של ישראל עכשיו, בעת התעוררות החפץ באומה, לחדש את הכוחות הלאומיים, לשאוף גם כן לחידוש – – – כוחות החיים והרעננות המונחים ביסודה של דת קדשנו, – – – להרים ברמה את דגל גאון–שם–ד׳–אלקי–ישראל בקרבה, לחדש את רוח הרגש הדתי – – – לשוב לקדמת נעוריה וימי כלולותיה.

שם, עמ׳ לא, שם פרק ג

חכמת הקודש אינה זורחת כי אם בארץ ישראל.[57]

אורות הקודש, עמ׳ קלג, חכמת הקודש פרק קטז

וכמה מרוממים הם הדברים אשר כתב לתלמידי-חכמים צעירים מעולים, היושבים לפני ד׳ בירושלים:

״יפה כת קטנה שבארץ ישראל, מסנהדרי גדולה שבחוץ–לארץ״ (ירושלמי נדרים פ״ו, ה״ח) – – – וזה המין של אור, והעדן של קדושה, הנמצא בארץ–ישראל לתלמידי–חכמים מבקשי–ד׳, אינו נמצא כלל בחו״ל, ואנכי הנני בזה יודע ועד לפי קטני[58] – בארץ ישראל, שפע רוח–הקודש מתפרץ לחול על כל תלמיד–חכם המבקש ללמוד תורה לשמה.

– – – בלב מלא קדושה ואורה, גדולה ושמחה, צריכים אנו לגשת לעסוק בתורה לשמה על אדמת הקודש – – – כי ברית כרותה היא, ב״ה, ״אתה מבקש לראות את השכינה בעולם הזה – עסוק בתורה בארץ ישראל״ (מדרש תהלים ק״ה).

אגרות הראיה א, אגרת צו, עמ׳ קיג-קיד

---

57. באחד הביקורים של הגרי״מ חרל״פ זצ״ל בבית הרב ביפו, הוציא הרב מארון הספרים את הספר ״יד דוד״ של הגאון המופלא ר׳ דוד פרידמן ז״ל מקארלין – שהרב העריצו מאוד – ובהצביעו על כמה ברורי-הלכות אמר: ״דברים אלו שבחוץ לארץ משיגים אותם ביגיעה רבה, משיגים אותם בארץ ישראל בהרבה יותר קלות״.

58. ״כל מי שרוח הסוד אופפת אותו ומרחפת עליו, הוא חש ומרגיש בנשגבות ערכה של ארץ-ישראל, ארץ הנבואה״ (הגרי״מ חרל״פ זצ״ל ״ממעיני הישועה״, עמ׳ רלה פרק ב, ועי׳ אגרות הראי״ה ב אגרת תמז).

באיגרת זו ועוד כמה איגרות-קריאה, ממשיך הרב לפתח רעיונות שהשתכללו אחר כך, והגיעו לידי היקף מלא בהרצאה שנשא כעבור שנים, כ' טבת תרפ"א, בפני ציבור נכבד של חכמי-תורה, אברכים מעולים גידולי ישיבותיה הוותיקות של ירושלים ("הרצאת הרב", נדפסה בסוף אורות התורה).

ב.

"חפצים אנו לדבר את דברינו מתוך הנשמה הישראלית במקוריותה"

כעבור זמן-מה פנה הרב בכרוז נמרץ, אל אנשי הרוח הנאמנים "היושבים בארץ-הצבי", אל כל אלה אשר "רוח-אמונים אדיר חי בקרבם בהוד-גבורתו":

> השחר הולך ובא להאיר עלינו, – – – קרואים אנו להלחם בצללים, לפזר העננים, למען יבריק לנו השחר את קרני–הודו. התחיה נשואה על כל פה ולשון – – – ואתם אשר עוז לכם באלקים, אלקי–ישראל מעולם, אשר על עומק–נקודת–התחיה אתם עומדים, האתם תהיו המחשים, והעומדים מאחרי הגדר? – – – עורו נא גבורי החיל, "הברו נושאי כלי–ד'", קראו לרוח–ישראל האמיתי ומארבע רוחות בא יבוא. יקום כל המחנה ויתעודד לקיבוץ כוחות, ליסד מוסדות, לשכלול ישנות וליצירת חדשות. לתורה ולחיים, ולכל המכשירים של הרמת קרן.
>
> ואנחנו זאת בריתנו: שלול לא נשלול, החרב לא נחריב! קדוש וחביב לנו כל זיק של חיים, כל ניצוץ של כשרון, כל הופעה של צדק ושל יושר, של עוז ושל אמת. – – – אבל חפצים אנו להחיות את התחיה, להזיל לשד–נשמה בחיי–בשר, לדבר את דברינו מתוך הנשמה הישראלית במקוריותה, מתוך אור התרבות הישראלית המקורית הרעננה, המלאה אוצרות קודש–קדשים. במערכה אחת נעבוד תחת דגל א–ל אלקי ישראל, המלא אור וחיים לעם–נחלתו וארץ–תחייתו, לקבץ רחוקים, לאסוף פזורים ונדחים, להחיות לב נדכאי–רוח מצפי–תחיה–וישועה.
>
> ידע ישראל, כי לעומת שמש–הגולה ההולך לשקוע, שמשה של ארץ–ישראל הולך לזרוח. שמה – בגולה – המחשכים הם אחרית–האורה, ופה בארץ–ישראל – הנם רק שרידי–החושך החולף והולך, שרידי העבר האפל אשר יתן מקומו לאורה, על ידי העבודה המכוונת, אשר קול–אלקים קורא אותנו אליה.
>
> סיני, חוברת א

"האור האמיתי יגלה ויד ד' תראה ותגלה לעין כל רוח ונשמה"

בעוז-אמונה הוא כותב באיגרת חמה אל אביו:

> ב"ה אשר האיר לנו בדור אפל ושפל זה, בהתנוצצות ישועה לאדמת הקודש, מה שלא

היה מעת גלינו מאדמתנו. ולמענו ב"ה יעש גם בלא הכנה רוחנית אחרת, כי אם מה שישימו ישראל פניהם לשוב אל ארץ ד', כיונים אל ארובותיהם, אף על גב שרבים מהם אינם יודעים מה היא שיבה, מה תכונתה ותפקידה. לא יארכו הימים, והאור האמיתי יגלה, ויד ד' הנטויה ממצרים ועד הנה, ומראש מקדם עד עולמי-עד, תראה ותגלה לעין כל רוח ונשמה.

- - - מה גדול הוא החיוב עכשו של השרשת האמונה השלמה, שכל מה שהשי"ת מסבב את הסיבות, בלאומים בכלל ובממלכת תורקיה בפרט, אשר מאת ד' היתה זאת, שתהיה ארץ-הצבי שמורה תחת ידיה עד עת קץ, שהכל הם מצעדי גאולה וישועה, הנרקמים במסתרים, בתחתיות ארץ, להחיש פדות כי בא מועד, והתעוררות נחמה זו, היא באמת מרפא לכל עגמת נפש של עניני הכלל והפרט.

אגרות הראיה א, אגרת ריב, עמ' רסג

*

בקרב הישוב החדש צבורים הררי עוז של תקוה לעמנו ולארצנו.

מאמרי הראיה, דרשה בעת חנוכת הת"ת ברחובות, עמ' 232

הישוב המעשי בארץ ישראל - - - עם כל נכריותו, גנוז בו ניצוץ קדוש חזק מאד.

אגרות הראיה ב, אגרת תכז, עט-פ

לאחינו שבגולה, יושבי ארץ המרחק, נודיע בשפה ברורה, את הקדושה, התפארת והעוז, שאנו מרגישים בארץ-חמדה, אשר חננו צור ישראל לשבת בה.

"מעט צרי" בראש "אדר היקר", עמ' יח

עלינו לתקן את חטא-המרגלים שהוציאו דבה על הארץ, ותשובת-המשקל היא: להגיד ולבשר בעולם כולו, הודה והדרה, קדושתה וכבודה. והלואי שנזכה אחר כל ההפלגות כולן מצדנו, להביע אף חלק אחד מרבבה מחמדת ארץ חמדה, מהדרת אור תורתה ועילוי אור חכמתה, ורוח הקודש המתנוסס בקרבה.

אגרות הרא"ה א, אגרת צו, עמ' קיב-קיג

"רזי-עולם ספונים בחזיון הכביר הזה"

לחזיון כביר הולך ומתהוה לפנינו, זרם גדול ואדיר של חיים הולך ושופע, להשיב לתחיה את העם עתיק-היומין שלנו, גוי איתן ישראל סבא. והחזיון הזה מוצא את מקומו הנכון, את אדמת-מטעיו בארץ-ישראל.

עלינו לחדור לרזי-עולם, הספונים בתוך החזיון הכביר והמלבב הזה, ולא נסוג אחור מפני כל יראה פחדנית, המתימרת **באמונה**, ומפני כל מורך-לב, הנובע מתוך כפירה.

[שורות אלו מכתב-יד של הרב, אשר טרם נדפס, נכתבו כהקדמה למאמרו העיוני העמוק "למהלך האידיאות בישראל" אשר נדפס בשנת תרע"ב ב"העברי", ובשניה באגרות הראיה, ירושלים תרפ"ג, ובשלישית במהדורה החדשה של "אורות", ירושלים תש"י].

במכתב לדודו האמיד, הרי"ל פעלמאן ז"ל, הוא מזרזו בלשון עדינה לעלות לארץ: "ואשרי מי שמזכהו השי"ת בעושר ונכסים ומתיישב על אדמת הקודש, שיראה עולמו בחייו, מזיו נועם קדושתה, ויופי חמדת אוירה הנעים והטהור" (אגרות הראיה א, אגרת קעד, עמ' רכב).[59]

ג.

"בואו לארץ-ישראל אחים נעימים, הצילו את נפשותיכם, את נפש דורותיכם"

ובשנה השלישית לשבת הרב בארץ-ישראל, בשנת תרס"ו, היא השנה השנייה להתפרצות סערת הפוגרומים ברוסיה רבתי, פונה הרב בקריאה אל אחינו שבגולה הדוויה ומזרז אותם בדברים נמרצים להציל את נפשותיהם, ולעלות ולבוא אל ארץ הקודש, ארץ החיים:

> בואו לארץ ישראל, אחים נעימים, הצילו את נפשותיכם, את נפש דורותיכם ואת נפש עמנו כולו – – – הצילו את העם מכל צרה וצוקה שהוא עלול אליהם בכל ארצות העמים, בלי הבדל והפרש[60] – – –

---

59. דודו של הרב, הרי"ל פלמן ז"ל היה מחשובי חסידי חב"ד בריגה (לטביה), ונקרא שמו בישראל יהודה לייב, על שם אדמו"ר מהרי"ל ז"ל מקאפוסט, בנו השני של אדמו"ר ה"צמח צדק" ז"ל. הרי"ל היה אחי אמו של הרב – פערל-זלאטא ע"ה – ואביהם הסבא של הרב, רבי רפאל ז"ל, היה ממקושרי אדמו"ר ה"צמח צדק" ז"ל (עי' לעיל עמ' 82), וכשנפרדו בני הצ"צ אחרי פטירתו (י"ג ניסן תרכ"ו), ואחרי כל אחד מהם נהר חלק מן החסידים, דבק ר' רפאל באדמו"ר מהרי"ל ז"ל, שקבע את מקומו בעיר קאפוסט.

60. סח לי החסיד ר' יעקב הניג ז"ל: הייתי בסוכתו של האדמו"ר מדרוהוביטש, ר' חיים מאיר יחיאל שפירא ז"ל, בסוכות תרפ"ד, בשעה שבא מרן הרב זצ"ל לבקרו בחליו. פתח הרבי ואמר: החסידים שאלו אותי מדוע אני מזרז לעלות מפולין לארץ-ישראל, והלא יש כאן צרות שמכים יהודים? עניתי להם: בפולין מכים יהודים משום שהם שם יותר מדי, ואלו בארץ-ישראל מכים יהודים מפני שהם פה פחות מדי.
נענה הרב זצ"ל ואמר: גם אותי שאלו שאלה זאת, והשבתי שהחילוק בענין זה בין פולין לא"י הוא בזה – ישנם שני מצבים, מחלת התנוונות מחמת זקנה, שכל אחד מפחד מפניה, אף על פי שכשלעצמה אינה כל כך מסוכנת, ולעומת זה ישנו מצב מסוכן ממש ובכל זאת כל אחד מעוניין בו – וזוהי לידה.

קול ד׳ קורא אותנו, ידו נטויה עלינו, רוחו אשר בלבבנו הוא המקבץ אותנו, הוא המעודדנו, הוא המכריח את כולנו לקרא בקול גדול, אדיר ונורא: אחינו בני ישראל, אחים אהובים ויקרים, בואו לארץ ישראל! המלטו והאספו, הלקטו לאחד–אחד, אל תמתינו על סדרים רשמיים, על רשיונות מפורסמים, עשו מה שתוכלו ובואו לארץ–ישראל!

סולו סולו המסילה בעד עמנו האהוב, – – – אין לו דרכים ונתיבות רבות, דרך אחת יש לפניו, ודוקא בה ילך, ודוקא בה הוא מוכרח ללכת – דוקא לארץ–ישראל.[61]

בואו אחים יקרים, וראו איך שושנת–יעקב מתחילה לפרוח על אדמת–הקודש! בואו לראות איך רוח ישראל מתעורר לתחיה, לכבוד ולעוז! בואו לארץ–ישראל וראו הדר ארץ–חמדה, הדר שמי התכלת, נועם האויר הצח, האויר הטהור של ארץ הקודש! בואו וראו איך עמנו היקר מחדש כנשר נעוריו, זוקף כתמר קומתו, איך התחיה מעוררת את רוחו, בזכרו כל חוסנו וגאונו, הודו ותפארתו מקדם! בואו וראו ״ושש לבכם ועצמותיכם כדשא תפרחנה״! פה תראו חזות–הכל, פה תדעו שאתם חיים, חיים שהם ראויים לשמם בארץ–החיים.

הצרות שבחוץ-לארץ, אלו הן מחלות זיקנה והתנוונות, ואילו הצרות שבארץ-ישראל – חבלי-לידה הם...

מסר לי איש-ירושלים ר׳ ישראל פוליקמן (הי״ו) [ז״ל]: בשנת תרצ״ג או תרצ״ד, ביקר בארץ אחד מזקני ההוראה בקישינוב ומראשי הישיבה שם, הרב משה הנשפרג ז״ל, ולפני שובו לרומניה, בא בלוויית הרב מטעפליק ז״ל, להפרד מהרב, והייתי נוכח בפגישה זו.

הרב דיבר ברטט, על העובדה המצערת, שאין אנשי-התורה מעודדים את הציבור החרדי בתפוצות לעלות לארץ-ישראל, ואמר לו: איהר זאלט איבערגעבן אלע רבנים און צדיקים, אז זיי זיינען ,עתידים ליתן את הדין׳. ס׳קומט א איד צוא זיי מיישב זיין זיך וואהין צוא פאהרן, שיקן זיי אים אין אללע הרי-חושך, נאהר ניט אין ארץ-ישראל. זאגט זיי אז זיי וועלן אויף דעם אפגעבן א דין-וחשבון! [תמסרו לכל הרבנים והצדיקים, שהם עתידים ליתן את הדין. בא אליהם יהודי להתייעץ לאן להגר, ושולחים הם אותו לכל הרי-חושך, רק לא לארץ ישראל. תאמרו להם שהם יצטרכו למסור על כך דין-וחשבון!]

61. ואז כתב הרב על פנקסו:

״שלהבת אש-הקודש [של חיבת ארץ-הקודש], צריכה להתלהב מכל הכוחות, הפנימיים והחיצוניים, מאותם העומדים בצביונם ולא פנו החוצה, ומאותם אשר מעומק הגלות או מסיבות אחרות נתטשטש צביונם״ (אורות, ישראל ותחיתו פרק ל, עמ׳ מה).

ועוד הוסיף הרב וכתב:

״ההתעוררות של שיבת-ציון, שבאה מצד הצרות והרדיפות של האומות, אינה כי אם התעוררות מקרית של צרוף, והיא ראויה להלהיב על ידה כוחות נחשלים.

אבל יסוד החיים [של האומה בארצה] מוכרח לבוא מצד עצמיותה, מצד התביעה לשלמות צורתה, וזו תתגדל ותתאמץ ככל מה שאור תורתה הפנימית, עומק דעותיה וחביוני חביוניה, ילכו ויחיו בקרבה בגאון גדלם״ (אורות, אורות התחיה פרק סד, עמ׳ צה).

בואו וראו את האוצר הגדול של הקדושה והמנוחה, של העונג והשלוה, של רוממות–הרוח וגדולת–הנפש, של אדירות–הרעיון ועדינות–הרגש, של קדושת–החיים שיש בכל לב של ישראל היושב בארץ–ישראל.

"מה נשמח אם נוכל לומר:
התורה שבה למקומה הראשון – לארץ-ישראל!"

ומטוב-הארץ לתקומת היהודים, עובר הרב לטובת-הארץ לתקומת היהדות:

עתה הגיעה זמן תקומת היהדות בארץ ישראל. – – – המצב הרוחני של היהדות שהיה חזק ברוסיה – נמוג והולך. המהפכה הרוסית פעלה ותפעל ותסכן את מצב היהדות בכנסת–ישראל שברוסיה. היסוד האדיר הזה מתערער, והכרח הוא להסב עינינו לקרן–האורה, לארץ–ישראל.

מעת גלינו מארצנו, הלכה התורה עם עם–ישראל בגולה, נדדה מבבל לצרפת, לספרד, לאשכנז, לפולין, לרוסיה ועוד, ועתה מה נשמח אם נוכל לומר שהיא שבה למקומה הראשון, לארץ–ישראל, יחד עם עם–ישראל המתרבה והולך על אדמת–הקודש.

ועתה מי הוא העיוור אשר לא יראה בזה את יד–ד' הנוהגת אותנו?! "ועתידה בת–קול להיות מפוצצת בראשי ההרים ואומרת: כל מי שפעל עם א–ל, יבוא ויטול שכרו" – ועתה מי לא יחוש חובה להיות פועל עם א–ל? ומי יוכל להפטר מלסבב מצדו תוספת–ברכה ומהירות–ישועה, לעורר לבבות רבות לשוב אל אדמת–הקודש, לשוב אל נחלת–ד', להאחז בה, לישבה בעסקים ובבנייינים, בקניית קרקעות, בזריעה ובנטיעות, ובכל דבר שהוא מקור חיי ישוב נכון ומסודר?![62]

---

62. "לפני הרבה שנים, כשהשתקע הרב זצ"ל כרב ביפו והמושבות, ביקרתי בביתו וסיפרתי לו שחברת 'גאולה' קנתה קרקע, לשם הרחבת המושבות נס-ציונה, רחובות, גדרה ופתח תקוה. הרב שמח מאוד לידיעות ואמר לי בזה הלשון: 'טוב מאוד שאתם מטפלים ברכישת קרקע, ליסוד מושבות יהודיות וכפרים יהודים, אולם יחד עם זאת השתדלו גם לבנות עיר. הרי אנחנו זקוקים גם לערים, וכל העולים או כמעט כולם יוצאי-ערים הם'.
זה היה לפני יסודה של תל-אביב. קשה להגיד אם הנבואה הזאת שנזרקה מפיו, היא שהמריצתני באמת לטפל ביסוד עיר, אך עובדה היא שהרב היה הראשון שדיבר אתי על דבר יסוד עיר יהודית חדשה בארץ-ישראל.
לאחר שמועצת העיריה בתל-אביב בחרה בהרב זצ"ל לאזרח נכבד של העיר, בשנת השבעים שלו, בחורף תרצ"ה, מצא לנחוץ לכבדני בביקור בביתי. הזכרתי לו את דבריו לפני כשלושים שנה בדבר הצורך ביסוד עיר עברית. הרב שמח מאוד שהזכרתי לו נשכחות ואמר לי באותו מעמד: 'אין אני מאוהבי תארים, אולם בשני תארים שיש לי הנני מתגאה: האחד – תואר הכהונה; והשני – תואר אזרחות הכבוד בעיר העברית שלנו" (מאיר דיזנגוף ז"ל – ראש העיריה הראשון של ת"א – "המאור", גל' א-ג תרצ"ו).

ולבסוף הוא מביע את בטחונו:

– – – "דבר אלקינו יקום לעולם"! קדושת ארץ חמדה וחיבתה לא תשתנה, אהבת ציון וירושלים תאיר כשמש בגבורתה את כל נאות יעקב, ובחבלי אדם ועבותות אהבה תמשכם כולם לארץ חמדה, לבית חייהם.

*

זה פשוט שהגאולה תלויה בריבוי אחינו עם קדוש בארץ הקודש – – – וכפי ריבוי שיבתם של גאולים, תתרבה הברכה העליונה להחיש גאולה.

משפט כהן, סי' סג, עמ' קכט

ד.

"לספרו 'שבת הארץ' על הלכות שביעית, הקדים הרב מאמר על דבר השמיטה והיובל. המאמר הזה הוא כולו שירת-יה, וראוי היה שיהיה חקוק על לב כל אחד מישראל, כי אז יבין מעלת ישראל וארצו" ("כתר תורה" עמ' 119, עי' להלן עמ' 230).[63]

כל עבודה חמרית שיהודי עושה בארץ ישראל, אם הוא חורש, זורע נוטע, בונה, או עובד להרחיב את החרושת והתעשיה בארצנו הקדושה, הרי זו הכנה לגילוי המדרגה הגדולה של רוחניות, הצפונה בגאולת ישראל.

בחגיגת חנוכת ביהכנ"ס הגדול בתל-אביב, מאמרי הראי"ה עמ' 247

"אצל הכלל יהפך כל ענין גשמי לרוחני"

גדולה היא המעלה של מי שמשתוקק ליישב את ארצנו הקדושה, אפילו לשם התכלית החומרית של הכלל, כי אצל הכלל יהפך תמיד כל עניין גשמי לרוחני, והתכלית העליונה בוא תבוא על ידי החיבור עם עם–ד'. על כן, מי שיש לו קירבה יתירה לאה"ק, אפילו במדריגה הנמוכה, יש לנו לחזקו ולאמצו ולהקדימו לברכה, ממי שמתאחר ומתרחק, אעפ"י שבתוך הלב יהיה המתרחק בעל מדריגה יותר עליונה, מכל מקום ישוב הארץ וחיבתה בפועל הוא דבר נשגב, וכמו שאמרו חז"ל על עמרי שזכה למלכות בשביל שהוסיף עיר אחת בארץ–ישראל (סנהדרין קב, ב), אעפ"י שהיתה כוונתו ודאי חומרית. ויש לנו לימוד, שצריך לחזק את הכמות החומרית של כלל האומה, ומזה יבוא חיזוק להאיכות הרוחנית.

עולת ראיה, ח"א עמ' שעה

---

63. וראה מאמרו של הרב עוזי קלכהיים (שליט"א) [ז"ל]: "ההיבט האורגאני על ישראל ונחלתו במשנת הראי"ה", "אדרת אמונה" – ירושלים תשל"ז – עמ' 338, ולהלן שם עמ' 345-343.

"עצת ד' היא אשר יעץ – – –
הדרישה לציון בפועל תלך הלוך וגדול"

עצת ה' היא אשר יעץ להתחיל בימינו לעינינו את קוממיות הריסות ארץ חמדתנו – – – על ידי אהבת ארצנו הקדושה הנטועה ומושרשת בלב עם–קדוש – – – אשר הגיעה עיתה עת–דודים, להיות מתנוצצת מעט ולצאת לפועל ולמעשה.

ראש אמיר, הקדמת עץ הדר

הרב מאמין כי ההתעוררות של –

האהבה לארץ חמדת אדון העולמים ברוך הוא, והדרישה לציון בפועל ובמעשה – – – תלך הלוך וגדול הלוך והתרחב, והבנין המעשי יעורר עוז [גם בבנין הרוחני] לאורה של תורה וחכמת–אמת, לדרוש ד' ועוזו – – – על ידי אוצר חכמתה של תורה גנוזה, שאורותיה יופיעו מציון באור חדש.

שם

כשם שבגוף האדם, אין הקדושה מתקיימת, כי אם על ידי קיבוץ כל הכוחות כולם, הרוחניים והחומריים, שרק על ידי הכללות תבוא השלמות, כן אין כנסת–ישראל מתעטרת על אדמת הקודש, כי אם בכל כוחותיה, הטובים והרעים, ודוקא על ידי החומר הגס שגם הוא נמצא, תוכר פעולת האורה והקדושה, כשהן תזככנה אותו.

שם

החיים האיתנים המפכים בעמנו ומעוררים אותנו לתחיה, אחרי שנת–מוות עמוקה של גלות קשה ומרה, הלא הינם החיים של נשמת ישראל השלמה, נשמת הגוי כולו. לא חלק ממנה, לא איזה כשרון מיוחד מכשרונותיה, כי אם רוח חייה השלם, בכל גבורתו, בכל צביונו ותפארתו.

חזון הגאולה, עמ' לח, מאמרי הראי"ה, מאמר "ירושלים", עמ' 298

האורה הרוחנית, הקדושה, מאחדת ומקדשת כל ניצוץ של חיים, כל קו של שלמות, כל נקודה של עוז, של אהבה ושל תפארת, בכל מקום שתמצאנו.[64]

אגרות הראיה א, אגרת מא, עמ' לט

---

64. המשורר ר' יוסף צבי רימון ז"ל מספר:
"כשהייתי מורה ב'תחכמוני' ביפו, היה פעם סיום-מסכת, והרב נתכבד לבוא, ובאכלו מן התפוחים, פירות א"י שהוגשו, נתרשמתי כי בחינת הקודש רבה אצלו, והוא אוכל כמו מתוך שירה. כששב לביתו, וליווינו אותו, יצא ויכוח לפניו, על דבר התחיה, ודיבר על שהאדם העברי צריך להכיר הכרת עצמו, לזקוף קומתו. כן דיבר אז על דבר עתידות, והרגשתי שהיתה עליו מעין השראה מיוחדת, ממה שהביע בתוך ה'זרעונים' שלו ב'התרבות הישראלית' (אורות, עמ' קיט-קלז) ע"ד עתידות התחיה. והיום כשאני נזכר, אני מעלה על דעתי כיצד השחוממתי אז על פלא הדברים, על רוח הקודש שבדברים. והנה כבר נתקיימו הרבה מן הדברים. אכן גאון וצדיק היה האיש, וחזה אותות לאחור" ("הארץ", י' אלול, תרצ"ה, במלאת שבעה לפטירת הרב).

"ארץ-חמדה היא המסוגלת – – –
לקיום המצוות כולן באורה ובצהלה"

ארץ–חמדה היא המסוגלת לקדושת שורש שמחתנו, ולאור חיי רוחנו וגוייתנו, ולקיום המצוות כולן באורה ובצהלה, בשמחה ובמנוחה קדושה.
ראש אמיר, הקדמת עץ הדר

רק ארץ–ישראל, ארץ חמדתנו וגאון עוזנו, המשביעה זיו וחיים רוחניים למתענגים עליה, בעפרה ובאבניה, באוירה ובשמיה, בזכרון הודה והדרה מקדם ומתקוותיה המזהירות לעתיד – – – רק היא מוכשרת שיתגלה בה רוח–ד' בדפיקה על נימי הלב.
אגרות הראיה א, אגרת קב, עמ' קכא

זהו דבר יסודי בתורה, שכל העניינים הקדושים מתעלים הם בארץ הקודש במידה טובה מרובה, ועולים הם בערכם הרבה, לעומת המידה שיש להם בשאר ארצות תבל, עד שגם ביחס לכללותה של תורה אמרו חז"ל (בראשית–רבה פ' טו, ז) על הפסוק "וזהב הארץ ההיא טוב" (בראשית ב, יב) – "מלמד שאין תורה כתורת ארץ–ישראל ולא חכמה כחכמת ארץ–ישראל".
אורות התפלה, עמ' 97, מאמר "לשלומה של מלכות"; מאמרי הראי"ה עמ' 302

ה.

"ברוך ד' אשר עשה לי את הנפש הזאת, – – –
להיות מן המסייעים למלאכת-שמים"

אחת הנשמות הכוללות, אשר חנן ד' אותנו בדור האחרון, היא נשמת רבינו אור ישראל וקדושו זצוק"ל. נשמתו חבקה כל העולמים – – – שיאו לשמים, לחזות בנועם ד' ולבקר באהלו – – – ועם זה לקח חלק בראש בכל ענפי התחייה, מתענג על ד' ומצודתו פרושה על כל החיים, דבוק בד' אלקיו ומחבב כל אדם מישראל, שמח על כל נדבך-בניין בארץ ישראל, מנשק אבניה ומחבק כל דשאיה.
הגרי"מ חרל"פ זצ"ל, אמרות טהורות מהדו"ב עמ' לא-לב, מאמר "שיעור-קומה"

חפץ כביר טמון בנשמת עמנו, לראות את תחייתנו הלאומית בכל כליל–הודה, בכל תמותה, בכל שלמותה, בכל זהרה והדרה. וכשאני מקשיב הד–קול של חשבון הנפש, של הבעה חיה של תשובה, של הגברה רוחנית קדושה, הבאה מתוך זרמי התחיה – רוחי שב וחי, והנני מרגיש עוצם ועוז, גודל ורוממות, והתחיה ניצבת לפני ביפעת–תפארתה וזיו כבודה.
אגרת הטהרה, תר"ץ, מהדו"ב ה'תש"ד, וע"י שו"ת דעת כהן סוף סי' ק.

ברוך ד' אשר עשה לי את הנפש הזאת, ואשר הביאני במסיבותיו העליונות לעבוד בכוחי המצער על הררי ישראל, בעת המאושרת הזאת, ששפעת–חיים לעם–ד' על

אדמתו הולכת ומתקבצת – להיות מהמסייעים למלאכת–שמים, להיות מהמנצחים על המלאכה הקדושה, ליסד בציון אבן–בוחן פינת–יקרת.

אגרות הראיה א, אגרת שיד, עמ' שנב

"חובה על כל ת"ח להעיר ולעורר את האהבה לארצנו הקדושה"

במכתבו אל גיסו, הרב יוסף רבי ז"ל – ד' טבת תרס"ז – כותב הרב:

אמנם רבה עלי העבודה, עבודת הגוף והנפש, לפי כוחותי החלשים, אך חמדת קדושת ארץ–חמדה תעודדני ותשגבני בחסדו יתברך הבוחר בציון.

מה אערוך לכת"ר חמדת אויר ארץ–חמדתנו, עתה בתקופת טבת הנני יושב וכותב וכל חלונות חדרי פתוחים לרוחה לרוח היום הצח והמשיב נפש, השמים בהירים כשפריר תכלת לטוהר – – –

אין ספק אצלי שהחובה עתה על כל ת"ח להעיר ולעורר את האהבה לארצנו הקדושה, לעורר לבבות עשירים לעלות לארץ–חיים עם צרור כספם, לבנות את הנשמות ולהתיישב בריבוי אוכלוסין מעם קדוש על אדמת הקודש.

שמחת-לבו של הרב על כל עץ נטוע באדמת-הקודש, פורצת בתרועת-גיל מפי-כתבו, במכתבו אל הוריו, מיום כ"ג בסיון תר"ע:

סוכת שלום וחסד–א–ל, עלי פרושים, והנני מרגישם בכל מלוא–נשמתי, בכל עת צעדי עלי שדמות–קודש, מדי עברי לראות את שלום אחי, ושלום כרמי–יהודה, וכל המטעים הנחמדים, למטרת העמדת חק ומשפט, בדבר המצוות–התלויות–בארץ, מדי שנה בשנה.[65]

קרני זיום הולכים ומאירים את כל חדרי–לבבי וכליותי, לרומם את רוחי ולהעליז כליותי, במשוש–ארץ–חמדה, בכל יום בכל עת ובכל שעה, בלב מלא צפיית ישועה, לשיבת–בצרון של אסירי–התקוה, עם ה' הגדול, אשר אהבתו העליונה תרוממנו על במתי–ארץ.

אגרות הראיה א, אגרת שיד, עמ' שנג

---

65. ב"חזון הגאולה" ציין הרב, כמה העריכו חז"ל את נטיעת העצים בארץ:
"והיה יקר להם עץ אחד, שנתוסף במטעי-הארץ, עד שנפסקה ההלכה בבבא מציעא (קא, א), שאם שטף הנהר זיתיו ושתלן בתוך שדה חברו, בארץ-ישראל, אסור לעקור אותם – – – שלא תגע יד למעט ישוב א"י" (עמ' לב). מאמרי הראי"ה "הלכה ומעשה", עמ' 537.
"כשהגיע הפרק של עקירת כרמים במושבות, מתוך רבוי העודף הגדול של הגפנים, לעומת שיעור הצורך של מקוח השוקים, היה הרב משתדל כמה פעמים להשפיע למעט עקירת אילנות מארץ-ישראל" (לשלשה באלול – ירושלים תצח"ר – ח"א סי' כו).

"בכל מה שנוגע לחיזוק הישוב בא"י
הרב אינו חס על כבודו, ולא על זמנו וכחו"

כל הרעיונות הרמים הממלאים את לבו של הראי"ה, אחוזים וקשורים הם בחיבת ארץ-ישראל. איני יודע עוד יהודי אחד שיהיה כל כך קשור לא"י כמו הראי"ה. הוא מרגיש כי יושב הוא בא"י, ובקדושתה הוא מתעלה ומתחדש, וישוב הארץ יקר בעיניו מכל חפצים. - - - ובכל מה שנוגע לחיזוק הישוב בא"י, שם הרב אינו חס לא על כבודו ולא על זמנו וכוחו, והאיש החלש הזה יכול לעבוד ימים ולילות, ולהכנס בפרטי פרטים, לפשר ולתווך, לבנות ולנטוע, מבלי לקבל שכר בעד טרחתו הרבה, כי הוא שונא בצע באמת – דבר, שכמובן, אינו מצוי כל כך.

"כתר תורה", עמ' 22 עי' להלן עמ' 230

רי"צ רימון ז"ל כותב: "ראשון נמצא הוא תמיד לעזור בכל דרכי התחייה, בתור רב ששם תהילה לו בארץ ובחו"ל, גם בעניין הוצאת סחורות מן הארץ שיש להן ערך של קדושה (אתרוגים ולולבים וכו'), וגם בשאר סחורות שאפשר לשלחן לחו"ל, וכן בהגברת עבודת תעשייה בארץ וכל מלאכת-עבודה, שבעליה חפצים למצוא את קיומם על ידה. עבודתו זאת היתה לא רק בעד יפו והמושבות, אלא בעד כל הארץ, שמכל פינה בה באו לבקש עזרתו תמיד, אנשים ממעמדות שונים" ("ראי"ה קוק ורעיון התחיה", עמ' 10).

אגודת "פרי עץ הדר" פונה לאחב"י בחו"ל, שישלחו שלוחים לבדוק כשרות האתרוגים הבלתי-מורכבים: "כל זה בעצת הרב הגאון הגדול, הצדיק המפורסם, מוהראי"ה קוק שליט"א, אב"ד דעה"ק יפו והמושבות, שהננו עומדים תחת השגחתו" (החבצלת, גל' 144, כ"ט טבת, תרס"ח).

וכך מסכם מר דוד תדהר ז"ל את רוב פעליו של הרב גם בשטחי-כלכלה:

"שקד לעזור בפועל לקידום הישוב וחיזוקו, שכלול תוצרתו ותעשייתו, המריץ במכתביו את יהודי חו"ל לקנות קרקעות בארץ, וגם עזר להם בכך. עזר בעצה והמלצה ובעידוד לעולים בעלי יזמה מסחרית ותעשייתית, להתגבר על קשיי ההתחלה" (אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, חלק א עמ' 67).

ו.

"כעב תעופינה -- כעבים הממטירים גשמי-ברכה"

הרב היה מעורר תמיד את התיירים האמידים מחו"ל, להשקיע מכספם בארץ, לקנות נחלה או לפתח מסחר ותעשייה וכו', והיה קורא עליהם את הפסוק: "מי אלה כעב תעופינה וכיונים אל ארובותיהם" (ישעיהו ס, ה). וכך היה אומר: ודאי הננו מעוניינים

בעיקר שיהודים ישובו וישתקעו בארץ-ישראל בקביעות, כיונים השבות "אל ארובותיהם". אולם, אם מטעמים שונים זה אי אפשר עדיין, הרי לכל-הפחות – "כעב תעופינה", לא כעננים קלים העוברים ביעף, אלא כעבים הממטירים גשמים, גשמי-ברכה, ורושם ביקורם נושא יבול ורוב-תבואות.

בכמה מקרים נתברר כעבור שנים, שאותה השקעה שהושקעה בא"י, בקניין בית או מגרש, כרם או פרדס, בעצתו של הרב, היא שהפכה אחר כך כמקור-מחיה יחידי לבעליה. יהודים אמידים מרוסיה, שנתרוששו וירדו מנכסיהם בתקופת המהפכה אחרי מלחמת-העולם-הראשונה והיו בכל-רע, הצליחו לצאת מתוך ההפכה ולעלות לארץ, ואותו קניין שנעשה כבדרך-אגב ולצאת-ידי-חובה – הוא שהעמידם על רגליהם (ולעומת זה ראה סיפורו של ר' ברוך דובדבני (הי"ו) [ז"ל], מועדי הראיה עמ' 146).

"לא להשתקע אלא להתרומם"

אורח שבא מחו"ל, נפגש עם הרב צבי-יהודה קוק ז"ל, ואמר לו שהוא בא להשתקע בארץ. הגיב הרצ"י ואמר: "כשבאים לחו"ל, יכולים ח"ו להשתקע שם, והיה זה שבחו של יעקב אבינו, שלא ירד למצרים להשתקע בה, אבל כשעולים לא"י – עולים להתעלות ולהתרומם בה, ובכן עלית לא"י לא להשתקע אלא להתרומם!"

"דעתו לחזור ואילו רצונו שלא לחזור"

כשהיו תיירים באים לשאול את הרב על סדר הנהגתם בא"י ביו"ט שני של גלויות, היה הרב מוצא לו מקום לעורר אותם ולהמריץ אותם לחשוב על אפשרות השתקעות בארץ, ואף הוא היה אומר להם שבביטוי "דעתו לחזור" שהוא הקובע בהלכה זו, נרמז לנו למה משתוקקת נפשם של ישראל בפנימיותה, ועד מה עמוקה הזיקה של אדם מישראל לארץ הקודש, שכל שהגיע אליה וטעם את טעם אווירה – "חיי נשמות אויר ארצך" – שוב אין רצונו לחזור. אלא שלא-פעם, מתוך תנאי המצב, הקושרים אותו אל חו"ל, עסקו, משפחתו וכו', הרי החשבון המעשי מחייב אותו לחזור, אבל זוהי פעולת המוח ולא פעולת הלב – דעתו השכלית היא לחזור ואילו רצונו הפנימי, רצון הלב הוא שלא לחזור, אלא להשאר בארץ חמדת אבות.[66]

---

66. "החוש הרוחני רואה אבוקת-ישראל עולה. מארץ-ישראל פורח הכל. אוצר גרעיני הנשמות של כל ישראל שם הוא. כל יחיד ויחיד מישראל – יש לו גרעין בארץ-ישראל. הוא עצור בפנימיות רוחו, בעוצם תשוקה ואהבה, גלויה או נסתרת" ("אורות", עמ' מד-מה).
סיפר הרב זאב גולד ז"ל: בחגיגת מטעים בשרון, נתכבד הרב בנטיעה הראשונה. כשקם והלך לנטוע התרגש מאוד, עיניו זלגו דמעות, ופניו היו כלפיד-אש. כשהגישו לו את המעדר, סירב לקחתו, כרע והתכופף ובידיו טיפל ברגבי-האדמה, כשכולו נתון ברעדת-קודש.

הספר "ארץ חפץ" הוא פרק-שירה

הרב לא עייף מלשאת דברו על קדושת ארץ-ישראל ובניינה, בכל עת מצוא ובכל שעת-כושר, והאדמו"ר-החלוץ הרב ישעיה שפירא ז"ל (נצר לבית גרודזיסק) נחלץ ללקט את פניני אמריו של הרב בנושא זה, המפוזרים על פני כתביו. הוא ערך אותם במערכת נאה של י"ב פרקים וקרא אתם בשם היאה להם – "ארץ חפץ".

לקט זה נדפס בירושלים בחורף תר"ץ (מהדו"ב רחלים ה'תשנ"ה, וע"ע ליקוטי הראי"ה ב פרק ל), **ובירחון "ההד"** (אדר, תר"ץ) **הופיעו שורות-הערכה חמות על תוכנו המרומם של הלקט-הספר, ועל סגנונו המיוחד של הרב המעלה את הדברים לדרגת פרק-שירה:**

ארץ חפץ, אמרות על א"י ובניינה, מאת הרה"ג ר' אברהם יצחק הכהן קוק. הוצאת "דרום" תר"ץ, 80 עמודים.

תורת ישראל כולה מעולפת אמרות נעלות בשבח ארץ ישראל וקדושתה, שייכותה לישראל ודברי-געגועים וכסופים לשיבת-שבותה. כל דור ודור הוסיף זר תפארה לשירת-נצח זו שבין ישראל לארץ מכורתו והספר "ארץ חפץ" הוא פרק-שירה של הדור הזה. בו באו לידי ביטוי נעלה כמיהת כנסת-ישראל שבדורנו וכיסופיה ל"ארץ חפץ", לגאולתה ולבנינה לתוכו נאספו כל הרעיונות היפים והאמרות שנכתבו בשבח א"י, ע"י גדול הדור ומשורר היהדות הדתית בדור זה, הגרא"י קוק. כל אמרה היא פנינה יקרה, הן מצד התוכן והן מצד הצורה והסגנון.

הספר סודר בי"ב פרקים: א"י והאומה הישראלית, תורת הארץ, המצוות התלויות בארץ, א"י והגולה, הציפייה לישועה, התחייה והגאולה, אור הישועה, חומר ורוח, אבות ובנים, תפקיד צדיקי הדור, "והיו לאחדים" – בהם באו לידי בירור עיוני מקיף, כל השאלות הקשורות עם תחיית ארצנו הקדושה ובניינה, שהיהדות הדתית מתלבטת בהן זה יותר מיובל שנים. הפתרונים הם בדרך העיון והמחקר הישראלי ובשבילי המסתורין.

הרב ישעיהו שפירא ז"ל מבאר בהקדמתו את שיטת הרב בכל העניינים האלה, העומדים ברום עולמה של היהדות. יש כאן לא רק שפעת רעיונות מבהיקים, כי אם שיטה שלמה וכוללת, שבכוחה לפלס נתיבות לרבים. ראוי לכל בר אוריין לקרא בעיון את הספר, וביחוד לנוער הדתי. גם רבים מאלה אשר נפשם אכולת ספקות והתלבטויות, ימצאו בספר זה נטפי צרי מרפא. עניין מיוחד ימצאו בו רבנים ומטיפים. הספר נדפס בהדור רב ומצורפת אליו תמונת מרן הגרא"י קוק. מקומו של ספר יקר זה הוא בכל בית ישראל.

אחד המקורבים הרשה לעצמו לשאול את הרב: מדוע הוא מתרגש כל-כך? והרב השיב ואמר: "נטיעת עץ פרי בארץ-ישראל, אין זו סתם פעולה חקלאית רגילה, זוהי התדבקות במידותיו של הקב"ה, שאף הוא התעסק במטע-הארץ תחילה".

["מתחילת ברייתו של עולם, לא נתעסק הקב"ה אלא במטע תחילה, הדא הוא דכתיב, ויטע ד' א' גן בעדן מקדם, אף אתם כשתכנסו לארץ-ישראל, לא תתעסקו אלא במטע תחילה" (ויקרא רבה פ' כה ג). וע' בשיטה מקובצת בבא-בתרא (יד, א), בשם הראב"ד ז"ל: "וכן הא דר' ינאי שנטע שתים כנגד שתים וכו' בארבע מאות כרמים, משום יישוב ארץ-ישראל הוא שעשה זאת, ומעלים עליו כאילו נטעה כולה"].

ז.

"ערכה של ארץ ישראל"

סיפרו על הרב כי בזמן רבנותו ביפו, כשהיה נוסע מדי פעם בפעם לבקר במושבות, היה יורד בדרך מן העגלה, נופל על האדמה ומנשקה, וקורא בספר יהושע.

אף הוא היה מזרז את תלמידיו ללימוד קבוע בספר יהושע, לדעת יפה גבולות ארץ הקודש וחלוקתה לשבטי-י־ה, שהרי אמרו חז"ל (נדרים כב, ב): "אלמלא לא חטאו ישראל לא ניתן להם אלא חמישה חומשי תורה וספר יהושע בלבד מפני שהוא ערכה של א"י".[67]

כיוצא בזה מספר המשמש-בקודש הותיק של הרב, רבי אברהם צ'צ'יק ז"ל: "בימי הקיץ נוהג היה רבינו לרחוץ בימה של יפו, והגישה לים היתה מתנהלת בכבידות, כשהיינו עוברים בשטחי החולות. והנה שמעו והשתוממו: באחד הימים בלכת רבינו זצ"ל בדרך גבעות החול, ואני מתלווה אליו, לפתע פתאם התכופף בהשתטחות על החולות ונשקם באהבה יוקדת. בתור נער לא יכולתי לתפוס מלוא משמעותו של המראה, אם כי רוחי נסערה בקרבי, למראה חזיון קודש זה בהשתפכות נפשו, באהבתו הלוהטת לאדמת ארץ-ישראל עד כלות הנפש. לימים, כשקראתי מאמרו "תעודת ישראל ולאומיותו", כשהוא פונה מנהמת לבבו הטהור במלים סוערות לציון: "ציון, ציון, אהובתי, חמדתי, יפתי, מה אעשה לך" וכו', אז הבנתי יותר פשר נשיקת החולות. אשרי שזכיתי מאז להיות שרוי במחיצת קדשו!"

וגם איש ירושלים ר' שמואל הכהן ווינגרטן (הי"ו) [ז"ל] מספר:

פעם אחת נסע הרב עם מלוויו לתל אביב. בדרך אירעה תקלה במנוע המכונית, והכרח היה להתעכב לשעה קלה, הנוסעים התפזרו זה בכה וזה בכה, והנה גם הרב איננו. חיפשו אחריו ומצאוהו במרחק-מה שרוע על האדמה מלוא קומתו ומדבר חרש: "אדמתי, אדמתי! אדמת א"י הקדושה!" ומשקם, אמר למוצאיו: "וכי אימתי יש לי הזדמנות לדבר קצת אל אמא-אדמה המצפה לקיבוץ בניה לתוכה".

> כדי לדעת את חיי האומה, את מהלכה ושאיפתה – – – ביחוד כלפי העתיד – – – צריכים לבוא לארץ ישראל, ולהיות קבוע בארץ ישראל, קבוע בגוף בנפש וברוח.
>
> הערה לקונטרס "הגלות בתוך הגאולה", ירושלים תר"פ, מאמרי הראי"ה עמ' 42

---

67. ועי' שו"ת שבות יעקב (ח"ב, חו"מ סי' קפב): "ובאופן שני יש לומר דאלמלא חטאו וכו', כי עיקר שכר התורה הוא נתינת הארץ, וכדכתיב ויתן להם ארצות גויים ועמל לאומים יירשו בעבור ישמרו חוקיו ותורותיו ינצורו, ולא היה הצורך לספרי נביאים וכתובים, שהן הן עיקר דברי תוכחה ומוסר – – – אך מכוח החטא אנו צריכים לדברי הנביאים וכתובים" (לתשובה זו העירני הרב בן-ציון כהנא-שפירא שליט"א).

על האניה, בדרך לארה״ב, תרפ״ד
באדיבות מרכז תיעודי ״בית הרב״

"לדבר כך יכול רק אדם קדוש, השרוי בגופו ובנשמתו על אדמת הקודש"

ר' אריה לייב גלמן ז"ל מספר:

בשנת תרפ"ד, בביקורו של הרב באחת הקהילות החשובות במערב התיכון של ארה"ב (עי' ליקוטי הראי"ה ג עמ' 136), סודרה קבלת-פנים חגיגית באולם העיריה, וראש העיר, שהיה קתולי אדוק, הזמין למסיבה גם לא-יהודים מנכבדי העיר. כשהגיע הרב לאולם, כרעו הלא-יהודים על ברכיהם למראה דמותו האצילית של הרב. הרב נשא דברו על קדושת ארץ-ישראל, והיתה זו מסה מרוממת ונפלאה. היא תורגמה בו במקום לאנגלית, והעיתונות הגיבה עליה בהתלהבות. אחד מעורכי העיתונים כתב: "לדבר כך יכול רק אדם קדוש, השרוי בגופו ונשמתו על אדמת-הקודש".

"הרב היה רתוק למקום, לא אשכח – – – הדמעות על פני הרב"

"אהבת-ישראל ואהבת-ארץ-ישראל, במידה שאין לה מידה, שכנו בכל הזוך והטוהר הנעלה בלבבו של הרב – – – ב"שבת נחמו" התפללתי בבית-הכנסת בחצר תלמוד-התורה "שערי-תורה", שהיה לפנים מרכז הישוב היהודי ביפו. ובאותה שבת היה הרב – שכבר היה אז רבה של ירושלים – אורחה של יפו. והנה הוא עובר על פני אחד מה"שטיבלאך" שבחצר התלמוד-תורה, ושומע איך נער שחגג את בר-המצוה שלו, קורא את ההפטרה "נחמו נחמו עמי", ונעמד הרב. ואני שבעודני ילד אהבתי אותו (חונכתי על ספריו, דברי חזונו שב"אורות"יו הדליקו את כל לבי) הסתכלתי במראה פניו: הרב היה רתוק למקום, מילה במילה שינן אחרי הנער, ברגש לבבי סוער. לא אשכח לעולם את הדמעות אשר פילסו להם שביל על פני הרב, כשהנער קרא "על הר גבוה עלי לך מבשרת-ציון, הרימי בכח קולך מבשרת-ירושלים" – – – ומאחורי הרב התאסף קהל, שעמד ברטט נפשי וביראת-כבוד עמוקה".

קובץ "עתרת", אלול תש"ז, עמ' לד

"נשמתו היתה מחוננת בכשרון גאוני, לחוש את קדושתה של ארץ-ישראל"

הסופר-העתונאי המבריק, ד"ר עזריאל קרליבך ז"ל, נצר מגזע רבנים, שלמד זמן קצר בין כותלי בית-מדרשו של הרב, כותב שורות מרוממות על נשמתו הארץ-ישראלית של הרב:

"שרתה בו בהרב, התגלות ניצוצות הקדושה החבויים של ארץ-ישראל, שלהם יזדקקו בבוא היום, אשר בו יחיו יהודים אותם חיים דתיים-יוצרים, אשר הוציאו לנו ולארצנו מוניטין בעולם כמורי נתיב-האלקים. – – – כי נשמתו היתה: אהבת ארץ-ישראל מקודשת. לא אהבה קנויה, אהבה שנתהוותה, אל הארץ, אלא נשמתו היתה מטבע

ברייתה מחוננת בכשרון גאוני לחוש את קדושתה של ארץ-ישראל, ולהזין בה את כל המחשבות ואת כל ההרגשות – – – ובכך היה 'הכהן הגדול מאחיו'".

ד"ר עזריאל קרליבך, ספר הדמויות, עמ' 220

ח.

"בארץ ישראל כל שעל יש בו קדושה וראוי הוא להשתטחות"

בשעת ביקורו של אחד האדמו"רים בארץ-הקודש, שאלו הרב למטרות בואו. השיב לו האדמו"ר: "כיוון שרגיל אני להשתטח על קברי אבותי הקדושים מדי שנה בשנה, ועתה בגלל שלטון ה"בולשוויקים" ברוסיה אי אפשר לי לעשות כן, באתי אפוא להשתטח על קברי הצדיקים בארץ הקודש".

ועל תשובתו זאת הגיב הרב ואמר: בארץ-ישראל, כל שעל ושעל של אדמה, בכל מקום שהוא, יש בו קדושה, וראוי הוא להשתטחות ו"ר' אבא היה מנשק כיפי דעכו" (כתובות קיב, א).[68]

הרגשת קדושתה של עוד כברת-ארץ

סיפר רבי אברהם צ'צ'יק ז"ל:

"כששהה רבינו בחיפה לשם הבראה בפעם האחרונה, וכבר עמד לחזור הביתה, היה ברצונו לחזור ירושלימה דרך ת"א, כדי להיפגש עם בנו הרב צבי יהודה (שליט"א) [ז"ל], ששהה שם באותה שעה. יצאנו לדרך בשעה מאוחרת, וכשכבר היינו במרחק כברת ארץ מחיפה, ירד היום והחושך התחיל נותן אותותיו על הארץ. והנה תעה הנהג בדרכו ונכנס לשטח של כפרים ערביים. ובאותם הימים כבר נתחדדו היחסים בין הערבים ליהודים, על כן ברגע שהרגיש הנהג בטעותו, מיהר להפוך פניו לכיוון אחר, כדי להימלט מהשטחים של הערבים. הנהג הסביר פשר הסיבוב בנסיעה, וביקש סליחת הרב על טעותו.

כששמע רבינו דבריו, טפח לו על כתיפו, ואמר: "אדרבא, מגיע לך יישר-כוח רב, שעל ידי טעותך זכינו להימצא בשטחים חדשים של ארצנו הקדושה והחביבה, כי לולא זאת מי יודע מתי הייתי מרגיש בפועל את קדושתה של כברת הארץ שעברנו בה".

---

68. תגובתו זאת של הרב, היתה לפי רוח השיחה, והוא רצה להבליט שלא רק לשם השתטחות צריכים לבוא לא"י. אבל לעצם העניין, מצינו שבהערות ל"שדי חמד", כתב הרב על העניין הגדול שיש בזה, ובמיוחד שראוי לבוא לשם כך לחברון ("משפט כהן", סי' קמז, עמ' שנב). וראה קובץ "נועם" יב, מאמר הרב אברהם-מרדכי הלוי הורביץ: "השתטחות על קברי צדיקים ומקומות קדושים", והופיעו הדברים עם הוספות מרובות בספרו "תולדות ההשתטחות", ירושלים, תשל"א.

"על ידי קברים ובזכותם קמה והיתה לנו א"י חיה"

בשיחה עם הרב דיבר עסקן ציוני בביטול על אנשי היישוב הישן, יהודי-ה"חלוקה", הבאים לארץ-ישראל למות בה, למצוא קבר בארץ הקדושה.

נענה הרב ואמר לו: כשאנו מעיינים בתורה, מוצאים אנו כי הישוב היהודי הראשון בא"י, ממש ד' אמות הראשונות, תחילתו במשאלתו של אברהם-אבינו "תנו לי אחוזת קבר" (בראשית כב, ד). ואף לאחר מכן, בצאת ישראל ממצרים, הלכו בני ישראל אל א"י עם עצמות יוסף, על מנת לקבור אותם בא"י, בשכם. למדנו מזה שדווקא על ידי קברים אלה ובזכותם, קמה והיתה לנו ארץ-ישראל חיה ("מאוצרנו הישן", בראשית, עמ' 105).[69]

עלייה, עצמאות, שלום

באחד הויכוחים על דרכה של התנועה הציונית, אמר מרן הרב זצ"ל שראשית כל צריכים לחזק ולהגביר את העלייה לארץ, והרי מקרא מלא הוא דברי הקב"ה ליצחק אבינו: "והרביתי את זרעך ככוכבי השמים" (בראשית כו, ד) – יש להרבות את מספר היהודים בארץ-ישראל בכל נתיבי העלייה האפשריים; ואחר כך תתקיים בנו ההבטחה "ונתתי לזרעך את כל הארצות האל" (שם)[70] – היינו, יגיעו לעצמאות; ורק אחרי זה ישלימו אתנו שכנינו הקרובים והרחוקים – "והתברכו בזרעך כל גויי הארץ" (שם).

"באהבת ישראל ואהבת א"י ודאי שלא הניח כמותו"

וכך כותב הסופר-ההוגה ר' הלל צייטלין ז"ל, הי"ד, במאמרו על דמותו הרוחנית של הרב:

"כשביקרתי בא"י בשנת תרפ"ה, ביקרתי אצל הגאון הצדיק רא"י קוק זצ"ל, והוא טייל עמדי ארוכות וקצרות בדברים המופלאים ביותר שבהלכתא למשיחא, עיקרי הגאולה, שיבת ציון ותחיית העם, וראיתי את הגאון-הצדיק בכל העוז והנשגב שבו. – – – כשהבעתי לפניו בתוך השיחה את שלושת העיקרים שציין הבעש"ט, אהבת המקום, אהבת התורה ואהבת ישראל, העיר לי: עתה צריך להוסיף עוד אהבה אחת, וכך צריך לגרוס, אהבת המקום, אהבת התורה, אהבת ישראל ואהבת ארץ ישראל".

ור' הלל צייטלין מסיים:

"אם בנוגע לאהבת המקום ואהבת התורה אולי הניח גם אחרים כמותו, אבל בנוגע לאהבת ישראל ואהבת ארץ-ישראל – בודאי שלא הניח כמותו".

ספרן של יחידים, ירושלים תש"ם, עמ' 240

---

69. "ונזכרה זאת הפרשה, להודיע מעלת ארץ-ישראל על כל הארצות לחיים ולמתים. ועוד: לקיים דבר ד' לאברהם להיות לו נחלה" (אבן עזרא, בראשית כג, יט).

70. עי' לעיל עמ' 175.

אהבת ישראל ובנין א״י באור ד׳

אמר אדמו״ר מהר״ש מליובוויטש ז״ל: ״הייתי נוסע לארץ ישראל ולוקח אתי 100,000 משפחות. הייתי מצליח בזה. אולם היה אז ענין בי״ו – – – ולא רציתי להוסיף תוקף (לעניינם) – – – אילו היה אצלם גם באור ד׳ – הייתי גם אני נוסע״ (ספר התולדות, עמ׳ 78).

מה היתה דמותה של ארץ-ישראל אילו עלו אז או אחר כך, מאה אלף משפחות חב״ד והיו מביאות אתן **אור ד׳**, איך היתה נראית הארץ אילו עשרות כפרי חב״ד היו מפארים את מפתה – זה ברור לכל.

היתה זו, אפוא, זכותו הגדולה של מרן הרב זצ״ל, שצרף את מחשבת-אהבת-ישראל למעשה-רב של בניין א״י, ששמע לקול-ד׳ אשר אמר לו: ״עד שאתה מאיר לי מאספוטמיא וחברותיה, בא והאיר לפני בארץ-ישראל״ (בראשית רבה, פרק ל), ועלה לארץ והתיישב בישוב החדש, והלך ברכב וברגל, להביא את אור-ד׳ בפינות רחוקות ומתרחקות, בדיבורים חמים לוהטים, בדם ודמע של אב מסור, אוהב וסובל, ורבה היתה השפעתו המבורכת באתגליא ובאתכסיא, ועדיין אורו מאיר – ״ואורח צדיקים כאור נוגה הולך ואור עד נכון היום״ (משלי ד, יח).[71]

״עובדת המצאם של עוברי-עבירה, אינה צריכה למנוע עלייה לארץ״

פעם בא אצל הרב ת״ח שעלה מארצות-הברית, והתאונן לפניו על מצב היהדות בארץ הגורם לו צער, עד כדי מחשבה לחזור לחו״ל.

אמר לו הרב: הלא כב׳ זוכר ודאי את גירסא דינקותא, את ספר-שמואל אשר ודאי למד אותו בילדותו, והנה נאמר שם בתחילת הספר על אלקנה אביו של שמואל: ״ועלה האיש ההוא מעירו, מימים ימימה להשתחות ולזבוח לד׳ צבאות בשילה, ושם שני בני עלי חפני ופינחס כהנים לד׳״ – ולכאורה הסיפא הזאת תמוהה, לשם-מה באה הידיעה הזאת במקום הזה? וכי מה זה נוגע לעניין עלייתו הקבועה של אלקנה לשילה? והנה חז״ל מוסרים לנו במדרש-שמואל על אלקנה, שלא רק שהוא עלה לרגל לשילה, אלא שהשתדל לזכות את הרבים במצוה זו, ולהעלות רבים מישראל מדי שנה בשנה לשילה. וכך נאמר שם: ״שהיה מדריך את ישראל ומעלה אותן לשילה, לא בדרך שהיה עולה בשנה זו היה עולה בשנה אחרת, אלא כל שנה ושנה היה הולך בדרך אחרת בשביל לשמע [לאסוף] את ישראל להעלותם לשילה״. ושוב הדבר תמוה, מה קרה שמצוה זו שהיא מפורשת

---

71. כשנמסר להרב כתב-הרבנות הירושלמית ״כתרה של תורה״ (ד׳ טבת, תר״פ) (עי׳ ליקוטי הראי״ה א פרק ״בעול רבנות ירושלים״), הגיב הרב וכתב (אגרות הראי״ה ד, אגרת א׳ג, עמ׳ לו) בין היתר: ״מקוה אנכי שמההשפעה הכללית ההולכת וחוזרת מכל הכוחות העובדים לשם בנין ארצנו הקדושה לכל צדדיו, יופיע אור-ד׳, אור גאולה וישועה, לעם ד׳ הגוי כולו, ובהר ציון תהיה פליטה והיה קודש״ (ר״מ פרוש, ״בתוך החומות״ עמ׳ 268).

ומודגשת בתורה כמה פעמים, כל כך התרופפה באותה שעה, עד שהיה צריך לקום צדיק מיוחד לחזק אותה?

אלא שהשאלה הראשונה היא המשיבה על השאלה השניה: העובדה שחפני ופינחס – שעליהם נמתחה בקורת כה-חריפה ונידונו אחר כך בעונש כה חמור – היו אז הכהנים בשילה, זה היה הנימוק שהרתיע רבים מישראל מלעלות, שכן אמרו אם במקום הקדוש נמצאים כהנים כאלה, מוטב שלא לעלות לרגל, ולא לראות את הכיעור הזה, ולא להפגש עם החטאים האלה. ואז בא אלקנה ושכנע אותם, שלמרות המצאם של שני בני עלי במשכן שילה, למרות המצאם של עוברי עבירה במקום קדוש, אין לברוח משם ואין לוותר על מצות-ד', אלא חייבים לעלות לרגל ולחזק את קדושת המקום, ובזכות הפעולה החשובה הזאת זכה אלקנה להעמיד בן כשמואל הנביא.

למדנו אפוא מכאן, גם ביחס לקדושתה של ארץ-ישראל, שעובדת המצאם של עוברי-עבירה בתוכה, אינה צריכה לשמש סיבה למניעת עלייה לארץ, ועל אחת כמה וכמה שאין להעלות על הדעת יציאה לחו"ל, שהרי כל איש תורה ומצוה היושב בא"י מוסיף לה קדושה, ועתידים יושבי הארץ בקדושה לזכות לבנים שעליהם יֵאמר "אל הנער הזה התפללתי".[72]

ח.

בראשית המצערה של "העלייה השנייה"

דל היה הישוב-החדש בשנת עלייתו של מרן הרב לארץ. בה בשנה – תרס"ד – התחילו להגיע ראשוני "העלייה השנייה". חולמים-לוחמים נועזים אלה, התגברו על הזרמים האידיאולוגיים שריתקו אותם לתנועות מהפכניות ברוסיה, הסתננו ועברו את המחסומים שהציבה מולם הממלכה העותומנית אשר היתה אז בארץ, אולם נתקלו בקשיים כלכליים יומיומיים, שגרמו לרבים מהם מפח-נפש ויאוש. רבים לא החזיקו מעמד וירדו מן הארץ, אולם חלק התעקש בכל הכוחות הנפשיים והפיזיים, נאחז בארץ והכה בה שורשים.

מרן הרב זצ"ל, הצופה הגדול לישועת ד' על עמו ועל נחלתו, היה מן היחידים אשר ראה בחזון-רוחו, שהראשית-המצערה עתידה להגיע לאחרית-שגיאה, רבה היתה אמונתו

---

72. "כדי להנצל מאותו השפל המוסרי, שסתם לאומיות יכולה לגרור עימה, צריכים אנו לכוון את דבר החטיבה המיוחדת שלנו, את הלאומיות הישראלית לצורתה האלקית – 'וקראו להם עם-הקודש גאולי-ד'' – שעל ידה יתאחד הכח המוסרי החברתי, הלאומי והדתי, לכח אחד, כמו שהוא באמת ברוממות אצילותו" (אגרות הראיה א, אגרת מד, עמ' נב).
"עכשיו, אף על פי שבאים גם החפשים [לארץ ישראל] מכל מקום בכל מושבה נמצאים ובאים גם בעלי תורה ויראה, והם מתאזרחים בתור בעלי-בתים חשובים. ומתוך כך מוסדי הדת מתחזקים בשמירת הכשרות וכיוצא בזה" (אגרות הראיה א, אגרת שיא, עמ' שמו).

בתחיית העם בארצו, גם אם קשים הם חבלי-הגאולה. כאמור התמלא שמחה למראה כל עולה חדש, כל בית נבנה וכל עץ נטוע, ואף הוא עודד ואימץ כל מעשה-בניין וכל תוספת-ישוב, של הפרט ושל הכלל גם יחד.

ביקור ר׳ רפאל-שלמה גוץ ז״ל, ראש נדיבי ישראל ברוסיה

בימים ההם, כעבור שנתיים לשבת הרב על כיסא רבנותו ביפו, כעבור שנתיים לתנופת פעילותו במושבות החדשות, בחיזוק החיים הדתיים ובעידוד הארגון הציבורי-החברתי – בשנת תרס״ו – הגיע לביקורו הראשון בארץ, ״ראש נדיבי-ישראל אשר במדינת רוסיה״, חובב-ציון וחתן של חובב-ציון – רבי רפאל-שלמה גוץ ז״ל, חתנו של מלך-התה ר׳ קלמן-זאב ויסוצקי ז״ל. וזו מעלה יתירה שהיתה לחתן על חותנו, שהיה גם תלמיד-חכם גדול, שלמרות עסקיו הגדולים, היה חצי-יומו נתון בקביעות ללימוד-תורה בשקידה ובעיון. הרב מהרי״ל גרויבארט ז״ל, בעל שו״ת ״חבלים בנעימים״, מעיד עליו שבערב-פסח תרע״ח סיים את הש״ס בפעם השמינית. הוא מתאר אותו כלמדן מובהק, כאחד הגדולים אשר ה״נודע ביהודה״ וה״חתם סופר״ לא משו מעל שולחנו.[73] ואמנם זכה, שבכסף-עזבונו הוקם בית-המדרש המרכזי של ״ישיבת כרם ביבנה״ המפוארה, שכבר זכתה להעמיד תלמידי-חכמים בעלי שיעור-קומה, רבנים ורמי״ם, המוסיפים כבוד לתורה.

רבי רפאל שלמה גוץ ז״ל – שמעמדו זיכה אותו גם ברוסיה הצארית בזכויות מיוחדות – גר בקביעות במוסקבה, עיר המטרופולין של רוסיה הגדולה, וניהל משם את מסחרו המסועף, ורבה היתה התעניינותו – וגם עזרתו הממשית – בבניינה של ארץ-ישראל.[74]

---

73. ספר זכרון, לודז תרפ״ו, עמ׳ 223-227, ועי׳ עליו ב״אנציקלופדיה של הציונות הדתית״, ירושלים תשי״ח, בערכו.

74. ״ר׳ רפאל-שלמה (בהרב ר׳ אברהם) גוץ ז״ל, היה בן אחד הרבנים הגדולים והצדיקים. אנכי הכרתי אותו על ידי שתי פגישות. הפגישה הראשונה היתה פה בארץ ישראל, ביפו – – – ונפגשנו עוד פעם בקישינוב, בשנת תרע״ד, לפני המלחמה, וכהמשך לפגישה זו בוויסבאדן, בשעת המלחמה. ואז היה הוא, המיליונר, החבר הטוב שלי, ועסקנו הרבה בענייני תורה, כי הוא היה בקי בש״ס ושקדן גדול. היתה כבר אז כבדות בהשגת כספים, ועם זאת היו מחשבותיו נתונות גם בימים ההם לתחיית ארץ-ישראל ולתחיית התורה בא״י, בצורה כזאת שהיא תחדור לכל שדרות החיים״ (מתוך דברי-הברכה של הרב בחנוכת בנין בית-המדרש למורים ״מזרחי״ בירושלים – עכשיו על שם הרא״מ ליפשיץ ז״ל – שנבנה מכספי הרר״ש גוץ ז״ל. מאמרי הראי״ה עמ׳ 476-475).
בתרע״ד ביקר ר׳ רפאל שלמה גוץ ז״ל שוב בא״י, ומסר ייפוי-כח לר׳ אהרן אייזנברג ז״ל, איש-רחובות, לקנות אדמה בכפר יבנה, על מנת להקים ישיבה בשם יבנה וחכמיה. מחשבתו היתה שהישיבה תעמוד תחת הנהלתו של הרב, אשר שאף מאוד להקים מרכז תורני רוחני בישוב החדש (אנציקלופדיה של הציונות הדתית, כרך א, עמ׳ 487-483). ועי׳ מאבני המקום יג, עמ׳ 51-44, ״התחלת המעשה – הצעה להקמת ישיבה ביבנה״. ולהלן עמ׳ 291.

כמו כל יהודי שהגיע בשנים ההם לארץ-ישראל, קיבל גם ר' רפאל-שלמה גוץ ז"ל ברדתו מן האניה בנמל יפו, את ה"פתקה האדומה", שבה הוזהר ע"י השלטון התורקי שאסור לו להשאר בארץ יותר משלושה חדשים. פתקה מגבילה זו פגעה קשות בהרגשתו היהודית, ועוד יותר דיכא את רוחו החוק התורקי שקבע, שאין יהודים רשאים לבנות להם בתים חדשים בארץ, והגבלה זו אילצה לבנות רפתות ולהשתמש בהם כבתים, או להיעזר ע"י "בקשיש".

"דין-תורה עם הצאר ניקולאי"

כשבא רר"ש גוץ לבקר אצל הרב ביפו, מצא אותו שמח בישיבתו ומרוצה מהנעשה, מהמתקדם בבניין-הארץ (שהרי למרות כל ההגבלות, הצליחו יהודים לעלות ולהשתקע בארץ, ובדרכים שונות נבנו בתים ונוספו ישובים). תמה רר"ש גוץ ואמר להרב: "הייתי רוצה לדעת, כיצד הרב מתגבר על ההרגשות המדכאות של הגזירות המשפילות? דומה", הוסיף ואמר, "שעם כל הצרות ברוסיה הצארית, מעמד היהודים שם טוב בהרבה לעומת מעמדם העלוב בארץ, תחת השלטון התורקי".

השיב הרב ואמר: "אפשר שלמעשה, בחיי יום-יום, סובלים בארץ יותר מאשר ברוסיה, אבל להלכה – מבחינה נפשית מצבנו כאן לאין ערוך הרבה יותר טוב מאשר ברוסיה. אתם ברוסיה סובלים מהצאר ניקולאי, ואילו אנחנו כאן סובלים מהסולטאן, מעבדול-חמיד. ועתה הבה נתאר לעצמנו, שיהודי אמיץ ברוחו, היה מוצא דרך לגשת אל הצאר ניקולי, והיה אומר לו: כיצד הוד מעלת הקיסר מרשה לעצמו לגרום צרות ועלבונות לעם שלם, לששה מיליון יהודים, שהם נתינים נאמנים לך ואזרחים שומרי-חוק של ארצך, שבה הם נולדו? איך אתה משפיל אותם, מצער אותם, ולא פעם גם גורם לשפיכת-דמם? והנה, אילו היה ניקולאי משיב ואומר: מה אתה קובל עלי, אבל גם לי יש מה להשיב, ומסכים אני ללכת אתך לדין-תורה אצל רב יהודי. יודע אני שכתוב בתורתכם 'ודל לא תהדר בריבו', ובטוח אני שהרב שלכם יפסוק כהלכה גם אם אתם הדלים ואני המלך, כי 'אין רחמים בדין'. ומשהיו מופיעים בפני הרב ומשמיעים טענותיהם, היה ניקולאי אומר: אתם היהודים יושבים בארצי, אתם אורחים במדינתנו, וגם אם הדבר קיים כבר מאות בשנים – הארץ הזאת לא ארצכם היא, רצונכם לקבל את התנאים שלי – מוטב. אין רצונכם בכך או שהם קשים מדי עבורכם – איני מכריח אתכם כלל להמשיך לשבת

ראה אגרות הראיה ב, אגרת תצג, עמ' קלו. ובארכיון הציוני (Z 1-106-20), נמצא מכתב של הרב אל ה"ה סוקולוב וויצמן [ח"י כסלו תרע"ח) בדבר הקמת ישיבה ביבנה (נדפסה ב'מאבני המקום' שם). ועי' "אגרות הרב מאיר בר-אילן" כרך א, ירושלים תשל"ו, עמ' 206.

וראה בדברי הר"ב שולמן ז"ל "ר' רפאל גוץ ז"ל והישיבות בירושלים" -"קול יעקב", גל' א', תרצ"ג, ושם בגל' ג' מוסר הרב צבי מקובסקי ז"ל, רבה של מליטופול: "עמדתי סמוך מאוד להרה"ג גוץ ז"ל, והרבה פעמים דיברנו על ארץ-ישראל וביקוריו בה, הוא דיבר על תורת א"י בהתפעלות עצומה והתלהבות יתירה".

ברוסיה, לכו לכם ובקשו לכם ארץ אחרת, מקום מגורים אחר. ואז, עם כל אי-הנוחות שבדבר, היה הרב היהודי מוכרח להוציא פסק-דין, שהצדק עם ניקולי, אמנם אינו נוהג בהגינות, אבל הדין עמו. סוף סוף הוא אדוני-הארץ, והרשות בידו לנהוג בארצו כרצונו.

"דין תורה עם הסולטאן עבד אל-חמיד"

לא כן, אם יהודי נועז יזמין לדין-תורה את עבדול-חמיד, ויטען ויאמר: הנה כאן זו ארצנו הקדושה, שניתנה לנו בברית ובשבועה לפני אלפי שנים, בהבטחות חגיגיות שהן חזקות יותר מן השמים ומן הארץ, הארץ שנשארנו קשורים אליה במשך כל הדורות, ושעם ישראל החי והקיים רוצה לשוב אליה. איה הצדק ואיפה המשפט, שאם יהודי עולה לארץ הוא מקבל "פיתקה אדומה" השוללת את זכותו להשתקע בארץ, וכן אם יהודי רוצה לבנות בית, הנך אוסר עליו? האמנם העובדה שהארץ נכבשה ע"י הממלכה העותומאנית מרשה לכם לשלול את הזכויות של בני העם שהיא ארצו, לשלול מבניה את הזכות לשוב אליה ולבנותה?

במקרה זה: טענת הכיבוש של עבדול-חמיד לא תזכה אותו בדין. הרב לא יפסוק שהוא צודק, כי ארץ-ישראל היא שלנו גם אם היא כבושה בידי עם אחר, גם אם היא נתונה לשלטון הממלכה העותומאנית, היא שלנו בדין ובמשפט ולא בחסד-לאומים.

ואולי על כגון זה – הוסיף הרב והסביר – התפלל דוד המלך ואמר "שפטני א' וריבה ריבי מגוי לא-חסיד", ריבה ריבי מגוי שגורם לנו צרות מרובות, והוא טוען ואומר: ובכן, אינני חסיד! (בין איך ניט קיין חסיד!) אין ברצוני לנהוג אתכם במידת-חסידות. כאן אנחנו זקוקים להתערבות בידי-שמים, כי בדיני-אדם הצדק עמו. לא כן כשאנו מתדיינים עם גוי, שלא רק שאיננו חסיד, אלא שגם אינו צדיק כלל וכלל, שגם הצדק המשפטי עומד כולו לצדנו, כאן ידינו על העליונה, כאן יש לנו הרגשה שגם אם הוא חזק יותר, אבל יבוא יום והצדק שלנו יוכר ויכובד.

ברוסיה סובלים אנו נגישות וצרות, אבל אין לנו כלפיה שום טיעון משפטי שיצדיק את ישיבתנו שם, לא כן בארץ-ישראל - - - גם אם קיימות הוראות מעליבות וחוקים מכבידים, העובדה שבטוחים אנו בצדקתנו, בזכותנו, – כי גם בדיני-אדם זכותנו על ארץ ישראל היא זכות מוכרת, ואף המתוקנות שבאומות-העולם מכירות בצדקתנו – זה מעניק לנו את ההרגשה הטובה שסוף סוף הננו נמצאים בארצנו, וסוף סוף תוכר כאן גם זכותנו, וגם אם החוק העותומאני עדיין איננו מכיר בה, הלב שמח על כל עולה חדש ועל כל בית נוסף".

"לארץ-ישראל וקישורה עם ישראל,
ישנו כח עליון, כח אלקי"

דברי הרב על ההתדיינות עם כובש שכבש את ארצנו, שבה תהא ידינו על העליונה,

חוזרים ונשנים בתוקף בהקדמה אשר כתב לספר המקיף "זכותנו ההיסטורית-המשפטית על ארץ-ישראל" של ד"ר ראובן גפני (ויינשינקר) ז"ל, מראשי "הפועל המזרחי" בארץ. ספר חשוב זה הופיע בירושלים, בשנת תרצ"ב, והוא מהווה נסיון ראשון, לבירור צדקתנו ומלוא-זכותנו גם מבחינת המשפט הבין-לאומי, על הארץ אשר נשבע ד' לאבותינו ולזרעם עד עולם.

וכך כותב שם מרן הרב זצ"ל:

> כמאז, בתקופתו של אלכסנדר–מוקדון, שהיתה לא רחוקה משיבתנו השניה לארץ–ישראל, אחרי החורבן הראשון, עומדים אנו להשפט עם כל אלה המעלילים כבני–אפריקה מגזע חם – הבאים בטענה: "ארץ כנען שלנו היא" (ע' סנהדרין צא, א) – – –
>
> וכמו אז, עומדת לנו ההבטחה הנבואית: "כל כלי יוצר עליך לא יצלח, וכל לשון תקום אתך למשפט תרשיעי" (ישעיה נד, יז) – – – כי נחלתנו היא (הארץ הזאת) נחלת עבדי ד', ותעודת הקודש הזאת של עבד–ד' לא ניתנה לעם אחר כי אם לישראל עם קרובו.
>
> [בפיסקא זו נרמזה תגובה לטיעון הנוצרי, שכאילו הם עומדים במקום ישראל].

וכלפי הכובשים הזרים, שבידיהם השלטון המדיני, ממשיך הרב ואומר:

> ומה רוממה היא הסקירה, אשר סקר אחד מגדולי קדמונינו – רב נחשון גאון ז"ל – בתשובתו על דבר הקשר הנצחי שלנו לארץ–ישראל, באמרו כי לעולם לא יוכל שום כיבוש להפקיע מישראל את קניין א"י – – – כי לא"י וקישורה עם ישראל ישנו כח עליון, כח אלוקי, אשר לא ניתן להפקעה גם ברצונם של הבעלים – –– קל וחומר ששום כח של אלמות, לא יוכל להפקיע את קניינו הנצחי.[75] יט

"את גזלתנו אנו תובעים, את ארצנו הקדושה"

ובסוף מלחמת-העולם הראשונה, בימי המאבק על הצהרת-בלפור, פירסם הרב בלונדון את הקריאה הגדולה והנמרצת:

תובעים אנחנו את תביעותינו השלמות מאת כל האנושיות התרבותית. את גזלתנו אנחנו

---

75. ויש בזה הרחבת-דברים מפי השמועה, ממה ששמע הרמ"מ ישר (שליט"א) [ז"ל], מפי הרב, ומשום-מה הכניס אותם בספרו על ה"חפץ חיים" זצ"ל ח"ג, עמ' 123: "מקום שניתן לקנותו בכסף, מועיל בו כיבוש, ואילו על ארץ ישראל כתוב: והארץ לא תמכר לצמיתות, ומשמגיע יובל חייב הקונה להחזיר את הקרקע למוכר, לכן אף בכיבוש כך – אין א"י עוברת על-פי-דין לידים זרות, ושום שלטון אין בכוחו לנשל באופן חוקי את ישראל מארצו".
[ועל דרך זאת מסביר את הדברים גם הגאון ר' יוסף ענגיל ז"ל, בספרו "גליוני הש"ס" (בבא-בתרא מד, ב): "ומה שכתב דאפילו ישראל אין להם רשות למכור לצמיתות – כוונתו דמזה ראיה דארץ-ישראל היא עדיין של השי"ת, ולא ניתנה גם לישראל נתינה חלוטה – – – והוה לה לגבי ישראל גופייהו רק כעין משולחן-גבוה-קא-זכו, ולמי שאין הגבוה נותנה – – – אי אפשר שיזכה בה כלל".] עי' צניף מלוכה עמ' 221.

תובעים, את ארצנו הקדושה, מלאת ההדר והפלאות. באה העת, שכל אלה שהרסו – או שאבותיהם הרסו – את עמנו וארצנו, ישובו מדרכם ויתנו לנו כל האפשרויות לשוב ולבנות את בית יעקב הנהרס, ולכונן במלוא–ההדר את נווהו השומם – – – ישיבו לנו את ארצנו ויסייעו לנו לכונן את ממשלתנו, לחדש ולהפריח בשלוה את חיינו העתיקים, המקוריים, חיי הקודש והחול, חיי הרוח והחומר, חיי הגבורה והשלום.

קריאות גדולות, ירושלים תש״ד, עמ׳ יח-כא. אגרות הראי״ה ג, אגרת תתלב

הצהרת בלפור – שהרב תרם לא-מעט להשגתה – היתה בעיניו הישג גדול, וכל שכן אישור ההצהרה בהמשך ועידת-השלום בסאן-רימו.

וכלפי המחלישים מבפנים, מחוגי החרדים, כתב הרב במכתבו לאדמו״ר מגור ז״ל (י״א ניסן, תרפ״א):

מאוד מאוד אנו חייבים להשמר, שלא להחליש את כח הזכות המאושרת על ידי הממלכות, שזכינו בה בעז״ה – – – כי אם להוסיף אומץ, ולחזק את זכותן של ישראל על אדמת הקודש, מקור הקודש של תורת–ד׳–תמימה העומדת לעד.

אגרות הראי״ה ד, אגרת א׳צט

י.

״קול ד׳ בכח קורא לנו – – – לעלות ולהתנחל בארץ חמדה״

יקר היה בעיניו כל חבל ארץ בארץ-ישראל, והוא עודד יחידים ואגודות לרכוש אדמות בא״י, בכל מקום שניתן, אם זו אדמת זרקה בעבר הירדן המזרחי, ואם זו היתה רפיח בואכה נחל מצרים (ואדי-אל-עריש).

ארבע אגרות של הרב דנות במפורט באפשרות של רכישת אדמת זרקא, ומופנות אל

ועד "האגודה לקניית קרקעות באה"ק" שהתארגנה בביאליסטוק. הרב מזרז אותם בכל איגרת שיפעלו במרץ:

> והנה מה טוב היה שנחלץ חושים ונשתדל, שתפול חלקה נחמדה זו לנחלה לישראל. בעוה"ר רבתה מאד ההתרשלות בדבר הגדול הזה של גאולת הארץ, בעת הזאת אשר קול ד' בכח קורא לנו מכל מסיבות המעשים, לעלות ולהתנחל בארץ–חמדה. חושו נא אחים אהובים, אשר נתן ד' בכם זיק אורו, וחום אהבת חבל נחלתו, והשתדלו נא להוציא מן הכח אל הפועל את מחשבתכם הטובה, והיתה זו התחלה לטובה: ומכם ילמדו רבים להאחז בארץ בעזה"י באורח הצלחה וברכת ד'.

אגרות הראיה א, אגרת רכב, עמ' רעא-רעב,
וראה אגרת רכט, עמ' רעז-רעח ואגרת רל, עמ' רעט

ובאיגרת הרביעית בענין אדמות אלו – כ"א מרחשון תר"ע – מוסיף הרב ומחזק ומלהיב:

> וצור ישראל יעלה את הניצוץ הקדוש, של אהבת ארצנו הקדושה וחפץ בניינה, למעלת לפיד מאיר ומחמם כל לב ונפש, ויאזרנו עוז וגבורה במסילה הקדושה שאנחנו הולכים עליה, לחדש את נעורי עם–ד' וארץ חמדתו, לראות עליה חיים טובים נעימים ומבורכים, מלאים עוז וכבוד, בהדרת קודש כימי–עולם.

שם, אגרת רלד, עמ' רפב

וגם כשנתברר שענין זרקא כרוך בתקלות מרובות, ועל הפרק עלתה אדמת רפיח, מזדרז הרב להודיע לאגודה הנ"ל – ט' אייר תר"ע – כי מצדו הוא מוכן להמשיך לעזור: "מצדי הנני נכון לעבוד ולמשא, ככל אשר תשיג ידי הכהה בע"ה, לטובת אגודתם היקרה, השואפת לאהבת ארץ חמדה וקניינה (שם, אגרת רצז, עמ' שלו).

"מי שמדיח ציבור מלעלות לארץ, הרי הוא בבחינת מרגל גמור"

הרב זירז את האגודה להתאמץ בקניית אדמות באה"ק, גם כשידע שהדבר כרוך בהוצאות כספיות מעבר למקובל, שכן היתה דעתו שאם בציבור הדברים אמורים, חיוב הוא לחזקם לקיים מצות ישוב ארץ-ישראל בכל התנאים.

כשנתבע רבי יצחק גרשטנקורן ז"ל,[3] על ידי חבירו, לדין-תורה בפני הרב, על קניית אדמת בני-ברק, שלדעת התובע צריכים היו לבטל את הקנייה, פסק הרב וקבע: "ביחס לישוב ארץ-ישראל – יש הבדל בין יחיד לציבור. יחיד שבא לשאול בעצה, אם לעלות לארץ ולהשתקע בה אם לאו – הרשות נתונה לחוות דעה לפי תנאי המצב, אבל ציבור שאני – מי שמדיח ציבור מדעתו ורצונו, ומניא אותו מלעלות לארץ, הריהו בבחינת מרגל גמור, 'מוציא דיבת הארץ רעה', ואין להתחשב כלל עם דעתו".

אגודה נכבדה זו לשם רכישת נחלה בא"י, אשר קמה בביאליסטוק, העיר אשר בה ריחפה רוחו של הגאון ר' שמואל מוהליבר ז"ל, שלחה את נציגיה לארץ, והם מצאו את דרכם לבית הרב, ושם גם נוסחו התקנות של הישוב החדש העומד לקום, בואכה נחל מצרים.

"הרבה יראים וחרדים מבקשים לקנות חבל אדמה גדול בגבול רפיח על תחום מצרים"

במכתב לרי"מ סלומון ז"ל – י"ד טבת תר"ע – מודיע לו הרב, על הגיעו של "מר מאניסעוויץ מביאליסטוק, שבא בלווית מר שץ מלודז, על דבר קניית חבל-אדמה בא"י מטעם אגודה גדולה בעלת רכוש הגון", ושהם נוטים לרכוש – על פי המלצת הרב – שטח מתאים ברפיח, שתחת יד בריטניה, על יד אל-עריש. הרב מזרז אותו לבוא ליפו, בכדי להפגש עם הנ"ל, "אולי יהיה ד' אתנו, ויתבסס בזה ענין גאולה נכבדה לחלק חשוב מארצנו הקדושה" (אגרות הראיה א, אגרת רנז, עמ' רצז).

על המו"מ לרכישה זו, חוזר הרב במכתבו להרב ד"ר מאיר לרנר ז"ל, רבה של אלטונא, מיום א' דראש-חודש אדר-שני תר"ע:

> כעת נמצאת אגודה, שיש בה הרבה יראים וחרדים, שמבקשים לקנות חבל אדמה גדול בגבול רפיח על תחום מצרים, והוא תחת ממשלת בריטניה כעת, מנחל מצרים ולפנים,[76] וכשר הדבר להתחבר עמהם.

---

76. הדגשת הרב שהשטח נמצא מנחל מצרים ולפנים, אין זו רק תוספת פרט גיאוגרפי, אלא בית-אב להלכה, והוא בא לאשר שאמנם זהו חלק חשוב מארצנו הקדושה. לצערנו, דבר שהרב מצא לנחוץ לציין אותו בשעתו, עדיין הוא רפוי בזמננו, וכשהתחוללה פרשת פינוי ימית, הנמצאת כ-35 ק"מ "מנחל מצרים ולפנים", היו כאלה אשר קדושת המקום לא היתה נהירה להם, וראוי אפוא להביא כאן את הדברים שפרסמתי ב"הצופה", בכדי להעמיד את הדברים על אמיתם: (נדפס בצניף מלוכה, עמ' 176-175).
היות חבל ימית חלק מארץ-ישראל, דבר זה כתוב בתורה ושנוי בספר יהושע ומשולש בספר מלכים. כתוב בתורה – בפרשת מסעי "ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים" (במדבר לד, ה); שנוי בספר יהושע – "זאת נחלת מטה בני יהודה וגו', עזה ובנותיה וחצריה עד נחל מצרים" (ט"ו, כ-מז); ומשולש בספר מלכים [בחנוכת בית המקדש] "וכל ישראל עמו, מלבוא חמת עד נחל מצרים" (מלכים א ח, סה).
הפסוק שבתורה קובע את עיקרו של דבר: "זאת הארץ אשר תתנחלו", ואילו הפסוק שביהושע המוסר לנו שזוהי נחלת שבט-יהודה, נוגע לכמה הלכות, כגון "אין מעברין את השנה אלא ביהודה" (סנהדרין יא, ב), וכן "הרואה ערי יהודה בחורבנן, אומר ערי קדשך היו מדבר – וקורע" (מועד-קטן כו, א), ודייקו הפוסקים שהכוונה היא דווקא לערים שבשבט יהודה (עי' טור אורח חיים סי' תקסא).
והפסוק השלישי, במלכים, משמש מקור להלכה, במסכת הוריות דף ג, א: מכדי כתיב 'וכל ישראל עמו', קהל גדול מלבוא חמת עד נחל מצרים' למה לי? – שמע מינה הני הוא דאיקרו קהל, אבל הנך (יושבי חוץ לארץ) לא איקרו קהל. ואשר לגבול נחל מצרים, הרי גם אם נקבל את הדעה המצמצמת – "ונחל מצרים הוא ואדי-אל-עריש" (רדב"ז, פרק א מהלכות תרומות הלכה ז') – הרי זה שלשים ק"מ דרומה לימית.
אמנם העובדה שחבל ארץ זה נתקדש רק על ידי עולי-מצרים, ולא על-ידי עולי-בבל, שללה את קדושת המקום לגבי תרומות ומעשרות וכו', כמו שכתב הרמב"ם (בסוף פרק ו, מהלכות בית-הבחירה), אולם עדיין נשארו בו מעלות-קדושה כמפורש ברמב"ם פרק ד מהל' סנהדרין

וכבר היתה בביתי האסיפה הראשונה של המייסדים, והוחלט ונכתב בספר לחק–עולם בע"ה, שכל ענייני ישוב זה, לכשיוסד בע"ה, יתנהלו על פי דת תורתנו הקדושה, בין בענייני החינוך, בין בענייני המצוות התלויות בארץ, בין בכל ענייני הציבור[77] – – –

הל' ו, ש'כל ארץ-ישראל שהחזיקו בה עולי-מצרים ראויה לסמיכה' (של דיינים), היינו גם בזמן הזה, אעפ"י שאין סמיכה בחוץ-לארץ. ומבאר שם הרדב"ז: "אף על גב דאינה כא"י לענין תרומות ומעשרות ולקצת דברים – לענין מינוי סמוכים הכל הוא א"י, וכן לענין הדר בא"י והנקבר בה ולשאר קדושת א"י דינם שוה, וכבר האריך בזה בספר כפתור ופרח, עיין שם". ועי' חזון איש, שביעית סי' כד ס"ק א.

ואם באנו למעט בזיקתנו לאזור ימית, כיון שלא נכבש על ידי עולי-בבל, כי אז מקום יש לבדוק גם את יחסנו לתל-אביב, שהרי היה מי שערער על ההנחה המוסכמת, וטען שגם אזור זה נכבש רק על ידי עולי-מצרים, ומרן הרב זצ"ל, כותב באחד ממכתביו הראשונים, אחרי עלותו על כסא רבנות יפו: "ועל עירנו יפו עיה"ק, עוד לא נתברר, אם נכללה בכיבוש עולי-בבל" (אורח משפט, הוספות, סי' ח, עמ' ר"ץ). וראה להלן עמ' 258.

פסק ההלכה של הרמב"ם שהשטח שכבשו עולי-מצרים, נשאר בקדושתו לענין סמיכה, גם אם לא חזר ונתקדש על ידי עולי-בבל, מעסיק את הגאון המופלא ר' יהושע מקוטנא ז"ל, ובשו"ת ישועות מלכו, יו"ד סי' סז, הוא מסביר: "נראה לי שדעת הרמב"ם היא – – – שקידוש יהושע לא נתבטל מכל וכל [בכיבוש נבוכדנצר], אלא כל דבר שאינו תלוי בגידולי-קרקע, עדיין קדושה נוהגת – – – ונשארה קדושה לענין ערלה וכלאים ולענין סמיכה – – – ודוק בדברי הרמב"ם שכתב (בסוף פרק ו מהלכות בית-הבחירה), ונפטרה מן התורה ממעשרות ומשביעית', הרי שלא כתב אלא על חובת-קרקע, ולא על קדושת הארץ לשאר הדברים' – – – ולענין הלכה כבר כתב (ר' אישתורי הפרחי) בספר 'כפתור ופרח' שמצוה לדור גם בכיבוש עולי-מצרים, ואין ספק להרהר אחרי דבריו".

ועתה זכינו לאור תורתו של הגאון ר' חיים-יונה תאומים ז"ל בספרו "סדר משנה" על הרמב"ם הל' סנהדרין (ירושלים תשמ"א), וגם הוא מסביר בטוב-טעם (בעמ' יא-יב) את פסק הרמב"ם, שכל א"י שהחזיקו בה עולי מצרים ראויה היא לסמיכה, עיי"ש.

כיוצא בזה, בלי להכנס לממדי הקדושה, כותב גם הגאון ר' דוד פרידמן ז"ל מקארלין בספרו "שאילת דוד" (חידושי שביעית"): "ברור, שכיבושי נבוכדנצר וטיטוס, לא הפקיעו את הארץ מישראל בכיבושם, ורק במה שזכו ישראל בכיבושם, דהיינו קנין-פירות וקדושת הארץ לדברים שצריך בהם קידוש (כמו לענין תרומה), אבל להפקיע אותה גם מהשם ארצנו – לא נפקעה – – – ולענין ערלה אין צריך לשום כיבוש, רק שתהיה אדמת-ישראל, ומהשם הזה אינה נפקעת לעולם", וכך כתב גם מרן הגאון החזון איש ז"ל, שביעית סי' ג' אות ב'. גם הגאון ר' מאיר-דן פלוצקי ז"ל, עומד על צד הקנין שלא הופקע, אולם הוא מוסיף שגם מעלות-קדושה ישנן גם בזמן הזה בתחומי עולי-מצרים, שהרי ראויים הם להביא משם עומר ושתי הלחם ("כלי חמדה", פ' שלח).

וראה מאמרו המקיף של הרב יעקב אריאל שליט"א "חבל ימית וחוף עזה לחיוב המצוות התלויות בארץ" – קובץ "תחומין" ב' – ירושלים תשמ"א – עמ' 382-364.

77. ראה פירוט התקנות של "כתב ההחלטה על דבר שמירת התורה והמצוה, בסידור ההתישבות של "מועצת האגודה מביאליסטוק" בנוספות ל"אגרות הראיה", ח"א, אגרת יב, עמ' שפב. ראשון החותמים על התקנות הוא ר' משה-מרדכי מאנישעוויץ ז"ל שהגיע ליפו – ככתוב לעיל – כחבר משלחת האגודה לקניית קרקעות באה"ק. לאחר הפגישות והשיחות שהיו לו

במקומות חדשים, כמו רפיח, המקח [של מחיר הקרקע] הוא בזול, לערך חמשה עד שמונה פרנק הדונם.

אגרות הראיה א, אגרת רפד, עמ׳ שכג

האגודה הביאליסטוקאית המשיכה בטיפולה הנמרץ, והיא גם מימנה יציאת משלחת-חקר לאזור רפיח, שבראשה עמד ר׳ יואל-משה סלומון, וחבריה היו יקירי-ירושלים הרב דב אפשטיין (בנו של הגאון בעל ״ערוך-השולחן״), ר׳ נחמן-גדליה ברודר, ר׳ דוד פיינשטיין ור׳ מרדכי אדלמן. הנושא התגלגל אחר כך לידי גורמים נוספים, אולם התערבות בריטית (לורד קיצ׳נר, הנציב הבריטי במצרים) קטעה את כל המאמצים, והדרך לרפיח נחסמה כליל.

ויתר פרטי הדברים וגלגולי השתלשלותם, נכתבו בהרחבה במחקרו היסודי של פרופ׳ מרדכי אליאב (קתדרא, חוברת 3, אדר תשל״ז, עמ׳ 131-208), שהשתמש בחומר ארכיוני והרחיב את הנושא מלפניו ומאחריו, החל ממסע ר׳ זלמן-דוד לבונטין ז״ל – הראשון לראשוני ׳ראשון-לציון׳ – שקבע כבר אז כי ״עתידות בני-עמנו בארץ-ישראל, הם בדרום ארצנו עד גבול מצרים״ (לארץ אבותינו, ח״ב, עמ׳ 110), וגמור במחשבות על ״יסוד עיר חדשה על חוף הים ברפיח״ בתקופת המנדט הבריטי.

פרשת גאולת האזור משממונו, אחרי ׳מלחמת-ששת-הימים׳, בהקמת ישובים פורחים ובבנין עיר-הקייט **ימית** לתפארת, נסתיימה – לצערנו – בויתור ממשלת ישראל על זכויותיה ההיסטוריות וכניעתה ללחץ האמריקאי להחזיר את נחלת אבותינו למצרים, תמורת חוזה-שלום שאינו אלא שביתת-נשק.

אכן, חזונו של הרב שהניצוץ יהיה ללפיד, התגשם במאבק הנאחזים בשארית-כוחם בחולות ימית וישוביה, בשוכני הגגות בתלמי-יוסף, ובוני בית-המדרש במושב עצמונה.

ועדיין הלפיד הזה בוער-מאיר בלבבות רבים, והם עומדים ומצפים לשיבת הגזילה לבעליה האמיתיים, לשיבת נחלת מטה-בני-יהודה לגבול ישראל, בשוב ד׳ שבות עמו וארצו.

לאיש-ביאליסטוק נכבד זה עם הרב, שבהן היתה הזדמנות לאורח להכיר את הרב מקרוב, אמר לידידיו: ״אחרי שהכרתי את הרב קוק, נשתנה אצלי הקורס ביחס לגדולים בישראל, קיבלתי מושג אחר ביחס לקנה-המידה של גדלות אמתית״.

פרק יא

במחיצתו

ומעין מבית ד' יצא
והשקה את נחל השטים
(יואל ד', יח)

א.

כאמור (עמ' 58), נקבעת דירתו של הרב ברחוב אחוה 21, בין "נוה צדק" ל"נוה-שלום".

בקומה השנייה של אותו בית היו שני אגפים. באגף האחד היתה דירתו של הרב, ובאגף השני – מקום לימודו ומושב בית-דינו, ושם גם היה מתקיים השיעור לבני הישיבה. בכל יום בשעה עשר היו מגיעים לבית הרב, והשיעור, שנקבע מראש עד 11, היה נמשך לא פעם מעבר מזה. בשעת השעור היתה הדלת נעולה, וידעו כי שעה זו היא קודש לישיבה.[78]

זכרונות של ותיקים על בית הרב ביפו, מעלה לפנינו סופר "הצופה":

שרידים בודדים עדיין סובבים בעיר, ובלבם שמורה עדיין החוויה הגדולה והמרנינה, מאותה שעה שהיו בילדותם בין באי ביתו של הרב. מצאנו את השרידים ברחוב נוה-צדק, ליד בית הכנסת "צעירי המזרח", והם זקני בני העדה התימנית. כן, אחד מהם זוכר, שמו סעדיה לוי. צנום, בעל זקנקן כסוף, טוב-עין, קם מן השרפרף להוליכך אל הבית.

"לפני יותר מחמישים שנה" – נזכר סעדיה לוי – "היה בא הרב קוק לחנות שלי (הייתי עובד כצורף וכשען) וביקש כי אתקן לו את האורלוגין. הייתי אז צעיר מאוד, גם שובב, אבל משראיתי העדינות שלו, זז בלב שלי משהו. לא יודע למה. אבל מאז, כשהיה הרב עובר על פני החנות שלי, הייתי

78. פעם ישבנו בשיעור, והנה נשמעה דפיקה בדלת. כיון שכרגיל לא העיזו להפריע ללימוד, חשש הרב שיש כאן משהו דחוף ביותר, וניגש בעצמו לפתוח את הדלת. והנה אשה זקנה עומדת ובידיה עוף שיש עליו "שאלה". הרב לא רצה להפסיק את השיעור, מטעמי צניעות לא לקח את העוף ישר מידיה ורמז לה שתניח את העוף על השולחן (מפי ר' אשר ריבלין ז"ל).

מפסיק העבודה ויוצא לחלוק לו כבוד. חלקתי לו, כמו כולם, כבוד גדול", מעיד על עצמו סעדיה לוי ועוצר מלכת, מרים כף ידו הצנומה ובפסקנות קובע: "כאן, כאן ביתו של הרב קוק, זכר צדיק לברכה!"

"בפתח היתה מופיעה דמותו של הרב – – –
הוא יצא אלינו כמתוך תמונה עתיקה"

הצייר נחום גוטמן, בנו של הסופר המנוח ש. בן-ציון, היה ילד כבן שמונה, כשבא הרב קוק לדור בשכונה וקבע משכנו סמוך לביתו של הסופר. בית הרב קוק וכל הנעשה שם, תופסים חלק ניכר בזכרונות הילדות של גוטמן, והוא גם כיום מוכן לשחזר – בציור, כמובן – את הבית.

בית הרב ביפו, רח' אלרואי פינת אחוה

"הבית של הרב" – אומר גוטמן – "היה מובדל במקצת וסגור בגדר גבוהה, גדר של אבני חול. הייתי רואה את דלת שער החצר נפתחת ביד נעלמה ונשארת פתוחה זמן מה. רק לאחר מכן היתה מופיעה בפתח דמותו של הרב, ולאחריה, במרחק כמה צעדים, מתוך יראת-כבוד, היה יוצא השמש הזקן – הוא שפתח תחילה את הדלת. לאט, לאט, מהורהר ושותק, היה הרב קוק צועד. היו לו, אני זוכר" – אומר גוטמן – "פנים זכים בעלי עיניים גדולות בהירות, ועצבות שלטה בם. הוא יצא אלינו כמתוך תמונה עתיקה. אמי" – מספר גוטמן – "כשהיתה חוזרת הביתה ומאור-פנים היה נסוך עליה, הבינונו כי 'היתה לה הזכיה לפגוש ברב קוק'. גם הסופרים העברים, שהיו מרבים לבקר בביתו של אבי, העדיפו תמיד לשבת על המרפסת של הבית, ולהשקיף משם על אורחותיו של הרב קוק, הוא צד לבם בהתנהגותו, ובהופעתו המעוררת יראת הכבוד. ברגע שהסופרים, בכללם אז"ר, ברנר, שמעוני וש"י עגנון, היו רואים את הרב קוק יוצא או נכנס לביתו, היו עיניהם מתמשכות אחריו

ומתכסות בדוק של געגועים לנוף-ילדותם ולבתי הוריהם בעיירות רוסיה. ומהם שהיו מכוונים לשעות התפילה בביתו של הרב ויורדים 'לחטוף מנחה או מעריב'. גם ביאליק ורבניצקי" – נזכר גוטמן – "לא החמיצו הזדמנויות לשהות במחיצתו של הרב קוק זצ"ל. ובשבתות – ובחגים – אין לתאר גדולתה של שמחה שנתחוללה שם, בביתו של הרב. אך עולה על כולם – תקופת הימים הנוראים". והצייר נחום גוטמן, שהוא נסחף במעגלי הזכרונות, מתרעם הרבה על הרשות המקומית, שלא מצאה עד היום לנכון לאתר ביתו של הרב, לייחדו ולשמרו.

חיים פיקרש, הצופה, ג' אלול, תשכ"ג

"מעולם לא פגשתי עוד איש כזה, רב שידע למשוך אליו אנשים מכל השדרות ומכל החוגים"

ובראיון עם מר רפאל בשן, ממשיך הצייר-הסופר לספר ולתאר:

"בית הרב קוק היה במרחק כמאה צעדים מביתנו. ביתו היה מגודר בגדר מסוידת, לבנה עם שער לחצר, גינה קטנה בפנים ובאר מים. מראה הבית בלבד היה משרה שלווה וחגיגיות. מבעד לחלונות הפתוחים של בית זה היינו שומעים קולות יהודים לומדים תורה.

כאשר היתה מופיעה דמותו של הרב קוק ז"ל בפתח השער, כשהוא מכין עצמו ללכת לבית-הכנסת – דמות זו בשער, תמיד עצרה את נשימתי. (ביראת קודש:) ראיתי בו את אחת הדמויות, שטיציאן היה מרבה לצייר בתמונותיו!

הערצתי אותו כילד, בגלל יופיו, השקט האצילי שבו, וההתאפקות המתמדת שלו. דמותו הקסימה אותי כל-כך, עד שהייתי ממש עוקב אחריו, הייתי הולך ומשקיע את רגלי בעקבות טביעות רגליו שהוא השאיר בחול. לדבר אתו לא העזתי מעודי, אך בביקורים שאז"ר (אלכסנדר-זיסקינד רבינוביץ), עגנון ושמעוני, ערכו בביתו, הייתי מצטרף אליהם, עומד מאחורי גבם, בעינים פקוחות ומוקסמות למראה אדם זה.

מעולם לא פגשתי עוד איש כזה! רב שידע למשוך אליו אנשים מכל השדרות והחוגים – איזו דמות זו היתה! – – –

מושגיו של הרב קוק על תרבות ישראל היו רחבים מאוד, ונעלים מאוד. האם ידוע למשל בציבור, כי הרב קוק כתב שירים, ושירים יוצאים מן הכלל![79]"

מעריב, כ"ח תשרי, תש"ל

---

79. שירי הרב נדפסו בחלקם ב"זכרון" – קובץ תורני-מדעי – ירושלים תש"ה – ובראשם כתב ראי"מ הברמן ז"ל: "משורר גדול היה הרב, משורר בעל נעימה מיוחדת, משורר שנפשו נתנגנה בו בניגון משלו, ניגון שרק הוא מצא את מקורו ותיקן את מזיגתו" (שם, עמ' י'). חלק נוסף של שירים הופיע בתוך "אורות הראי"ה", ירושלים תש"ל.
על הראשונים כתב הרב צבי קפלן (שליט"א) [ז"ל] במאמרו "הרב כמשורר", בספרו "שיטין", ירושלים, תשי"ג, ועל האחרונים הוסיף וכתב בספרו "ממעיני קדם" – ירושלים תשל"ט – עמ' 231-240. שירי הרב קובצו מאז בספרים "חדריו", "נפשי תקשיב שיח".

בעה"י.

אברהם יצחק הכהן קוק רב ואנ"ד פעיה"ק יפו והמושבות תובב"א.

ابراهيم يصحاق كوهين كوك حاخام اعظم يافه قضاسي والكولونياتلر

A. I. Kuck

Grand Rabbin de Jaffa et Colonies (Palestine)

A. I. Kuck

Oberrabbiner zu Jaffa u. Colonien (Palästina)

Adresse Télégraphique. Grandrabbin KUCK Jaffa

Teleg. Adres. Oberrabbiner KUCK Jaffa

יום חדש שנת תר"

ב.

כשם שלבו הרחב של הרב היה פתוח תמיד לקראת כל מי שפנה אליו, בין יחיד בין רבים, כך היה ביתו פתוח לכל באי-שעריו.

"בית רבינו היה מלא תמיד תלמידי-חכמים וסופרים, שעסקו בנוכחותו בדברי תורה ובצרכי ציבור. ומה נחמד היה לראות את השולחנות הארוכים בבית רבנו ביפו, מסובבים בימי שבת ומועד באנשים מכל חוגי-הציבור, השותים בצמא את דבריו היקרים, דברי אלקים חיים ומלך עולם. הרבה פנו אליו גם לעזרה ועצה חמרית, וכולם יצאו ממנו שמחים וטובי-לב" (ר' ישראל חבס ז"ל, "היסוד", אלול תרצ"ה).

תשומת לב מיוחדת הקדיש לצעירים, ביחוד לאלה שגילה בהם מעלות רוח ונפש. עבורם היה לו תמיד זמן, ולילה כיום האיר לפניהם במאור-פניו ובשטף-אמריו.

עד אור הבוקר

ליל שבת, אחרי יום ששי עמוס ומוטרד כרגיל. אחרי סעודת שבת – הרב מעיין בספר של ראשון, בספר "יראים" לרבי אליעזר ממיץ. והנה אורח צעיר מגיע, אורח בלתי-מוכר, שהרב – כרגיל – מקבלו בספר-פנים-יפות. אחרי חילופי כמה משפטים, מתברר שהאורח הוא בן למשפחה מאוד מוכרת, משפחת שחור המכובדה מירושלים. אולם לא זה העיקר. בהמשך השיחה בדברי-תורה, כבר רואה הרב כי עומד לפניו עילוי שידיו-רב-לו בגמרא ובסברא, בהלכה ואגדה, ומוחו המעמיק-הביקורתי מציג שאלות מיוחדות, לא רגילות, והרי זו הזדמנות לעודד את הכוח הצעיר, המבטיח, לאמצו בדרכו המיוחדת (שבסביבתו לא רבים המבינים המעריכים אותה כראוי, ואפשר שינסו להטותו לדרך השיגרתית), וממשיך אפוא הרב את שיחתו ומגלגל מנושא לנושא, והדברים שמחים, זורמים-מפכים, ומאירים את הלילה, וכך נמשכת-קולחת השיחה עד אור הבוקר.

וחוזר העילוי לביתו, והוא כולו מעודד-מחוזק, והוא כולו מואר באור של גדלות, של מעוף, של היקף ומרחב, שערים חדשים נפתחו לפניו, שערי-זוהר-דעת.

סיפור זה סופר לי על ידי בעל-הדבר עצמו, הרב ר' משה-לייב שחור ז"ל, והוא הוסיף ואמר: יש תלמידי חכמים שאינני מוצא עניין בשיחתם, ואילו אצל הרב הייתי מוכן לשבת ימים שלמים, להקשיב ולהאזין בלי סוף.

ועוד הוסיף הרב משה לייב שחור ז"ל וסיפר: נראה שהדודה-המארחת, תושבת יפו, שמעה כבר וידעה על עובדות דומות. כי כשחזרתי בבוקר לבית הדוד, מסרו לו שהדודה לא ידעה להיכן הלכתי, וכבר דאגה לי שהשעה כבר מאוחרת וטרם חזרתי, אבל כשהוגד לה שהלכתי לבקר את הרב, הגיבה ואמרה: אם אל הרב הלך, אז זה כבר עניין ללילה שלם...

תשע שעות רצופות של שיחה

כיוצא בזה: תשע שעות של שיחה, יותר נכון של חד-שיח, עם סופר צעיר, בר-אבהן

ובר-אוריין, סופר אשר נופו נוטה כולו לתוך חבורת הסופרים החדשים (אף קשור הוא במיוחד עם האחד-המיוחד שבהם, הזועם-הזועף [ברנר, ראה להלן עמ' 230], שהתרחק ומתרחק מן העתיק, מן הישן, מאורחות היהדות הנאמנה), אולם עיקרו יונק משרשי-האמת, מ"קורות בתי" גדולים בישראל, ושעות שיחה אתו יכולות לעורר אותו להחזיק במעוזו, ב"ש"ס של בית זקנו", וב"סידור-תפלה" של בית אביו – "שדי נופו בתר עיקרו" – ומעניק אפוא הרב השקדן את זמנו היקר לצעיר היושב לפניו "בדחילו ורחימו", ומשפיע עליו שפע טובה, שפע מחשבות-קודש, עושר רעיונות מאוצר ישראל סבא, והצעיר יוצא מבית הגאון-החושב-המרגיש כולו מוקסם מהיחס החם שזכה לו, מן העושר הרוחני ששפע עליו, ושרשיו מתברכים בזרם מחיה מרענן, ממעין החיים, ממי-הדעת הטהורים והמטהרים.[80]

"גאונים צדיקים וחכמים ראיתי, אבל גאון וצדיק וחכם כאחד כרבינו הגדול – לא מצאתי"

והרי לנו הדברים מפי-כתבו של הסופר, הלא הוא ר' שמואל יוסף ב"ר שלום מרדכי הלוי ז"ל, ש"י עגנון ז"ל, ששם משפחתו היה אז צ'צ'קס:

"ביפו זכיתי להכיר מקרוב את רבינו הגדול, מרן אברהם יצחק הכהן קוק זכר צדקתו וקדושתו לברכה. ידידי הסופר הישיש ר' אלכסנדר-זיסקינד רבינוביץ הביאני לבית רבינו. מכאן ואילך הייתי בא לפרקים אצל רבינו, והייתי יושב לפניו ושומע דברים מפיו. יום אחד ישבתי לפניו תשע שעות רצופות, תשע שעות רצופות בלא הפסק. הוא זצ"ל היה מדבר ואני הייתי שומע. מצטער אני שלא זכיתי להבין את דבריו, אבל ידעתי שהיו עמוקים עמוקים. אף זכיתי ולמדתי אצלו בלילי חורף אחד ביסודי התורה לרמב"ם ז"ל.[81] גאונים רבים חכמים וצדיקים ראיתי, אבל גאון וצדיק וחכם שנתייחדו בו כל המעלות כאחד כרבינו הגדול ר' אברהם יצחק הכהן קוק זכותו יגן עלינו – לא מצאתי" (מעצמי אל עצמי, עמ' 30).[82]

---

80. וראה באגרות הראיה א, עמ' שלח, אגרת רצט, ל"ידיד נעלה מר טשאצקיס נ"י", הוא ש"י עגנון ז"ל, תשובה לשאלותיו (על גויל של ספר תורה "שיש מהדרין לקחת עור שליל דהיינו של בן-פקועה", על הגמ' במכות כד, א, שחשבו את עמוס אחרי ישעיה, ועל זהותו של הנביא מיכה בספר יוחסין מאמר ראשון).

81. ועוד הוסיף הסופר הדגול וסיפר: "שלושה שבועות לפני פטירתו, זימנני ברל כצנלסון לבוא אצלו. באתי ומצאתיו פניו עיפות וכל עצמו חלוש, אבל עיניו הבהיקו כדרכן – – – אחר כך התחיל מדבר על הרב קוק, שהיה שרוי בתוכנו ולא הכרנו את גדולתו. פעם אחת בלבד – אמר לי ברל – הייתי עמו, ואני מצטער שלא ניתן לי לדבר עמו שניה ושלישית" ("מעצמי אל עצמי", עמ' 149).
"לא הידיעות עיקר. הרב קוק זכר צדיק לברכה, לא חזר מעולם פעמים על אותו דיבור. אדם גדול. בעל הויות גדולות. וזאת אני מחשיב ביותר. מילא, ידיעות אפשר לרכוש. אדם קונה שלוש-ארבע אנציקלופדיות וקונה דעת, אבל חויות אין קונים. זו ברכת אלו-ה ממעל" (דוד כנעני "ש"י עגנון בעל פה", עמ' 54).

82. "רבנו הרב קוק זכרו לברכה, היה מוקיר אותו [את ש"י עגנון] מאד. ומעיר הערותיו עליו,

"נער הייתי עדיין – – – וכדרכו בקודש דיבר אלי דברים הנכנסים אל הלב"

הבלשן ר' יצחק אבינרי ז"ל מספר:

"היתה לי הזכות להמצא במחיצת הרב קוק שעות רבות. הדבר היה בשנת תרע"ד, עת נער הייתי עדיין. עליתי ארצה מרוסיה, על מנת ללמוד בגימנסיה "הרצליה", שבתל-אביב. אבי ומורי, הרב ר' משה, שנלחם לישוב ארץ-ישראל ולתחיית הלשון העברית, לא חשש שאווירת האפיקורסות של הגימנסיה תעבירני על אמונתי. אע"פ כן, ליתר בטחון, כתב אל הרב קוק, שהתגורר אז בשכונת נוה שלום ביפו, וביקש ממנו להסביר לי פנים ולתהות על קנקני כפעם בפעם, האם לא החמיץ... לעולם לא אשכח את חיבת הרב אלי. היתה זו ממש חיבה יתירה, ואיני יודע על שום מה זכיתי לה. חיבתו זו לא פגה גם לאחר תריסר שנים, ובכל שעת שיחה עם אבא מלא פיו שבחים עלי.

זכורני שבימים ההם, בשנת תרע"ד, הייתי סר אליו בירחי האביב, כמעט מדי שבוע בשבוע. בפרוזדור המוליך ל"טרקלין" הרב (וטרקלינו היה צנוע מאוד, אף לפי אמת-המידה של הימים ההם), הצטופפו רבנים ועסקנים, שוחטים ומלמדים, צעירים וגם זקנים בעלי הדרת פנים, שכולם הביטו אלי מלמעלה למטה, כמי שאומר: מה לתינוק זה בינינו? אבל אך נודע לו לרב שתלמיד הגימנסיה בא אליו, היה יוצא בכבודו ובעצמו לקראני, מכניסני חדר לפנים מחדר ותוהה על לימודי, ובעיקר – במקרא. שמא דבק בי, חלילה, שמץ מטומאת ביקורת המקרא.

עד היום אזכור כיצד האריך לשוחח עמי בדבר הכתוב בירמיה (ז, כב) "כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים ביום הוציאי אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח"[כא]. ידוע ידע שבכתוב זה תומכים מבקרי המקרא את יתידותיהם, וכדרכו בקודש דיבר אלי דברים הנכנסים אל הלב וסילק כל חשש המתעורר עם קריאת כתוב זה וכיוצא בו".

הצופה, כ"ט אלול, תש"ך

"כארבע שעות שוחחנו על המצב הרוחני בארצנו"

על שיחה ממושכת מוסר גם הרב יהודה-לייב הכהן פישמן-מימון ז"ל, שביקורו הראשון בארץ היה בקיץ תרס"ח: "ביום א' בקרתי את ידידי הרב קוק, וכארבע שעות שוחחנו

וחיבה גדולה חיבה יתירה, היתה נודעת מאת הגאון-המקובל אל הפייטן הצעיר כל הימים (עוד היום צפות דמעות בעיני הפייטן מדי דברו בגאון)" (ר' בנימין, "משפחות סופרים", עמ' 291).

סח לי הסופר ש"י עגנון ז"ל: זמן קצר לאחר שחנכתי את ביתי בשכונת "תלפיות" [בירושלים], נזדמן הרב לשכונתנו, לברית-מילה, שבו נתכבד בסנדקאות. הואיל וראיתי את עצמי כמקורב אל הרב, וביתי היה סמוך למקום הברית, הרשיתי לעצמי לפנות אליו אחרי הברית, והזמנתי אותו לבקר בביתי החדש.

בפשטותו שאלני הרב: האם זה לא רחוק? השבתי לו ואמרתי: כשהלב קרוב – זה לא רחוק... חייך הרב בענוותו ונענה להזמנתי, ואני סבור, שהנני "בעל-הבית" היחידי שזכה לכך, שהרב יכבד אותו בביקור-נימוסין בביתו. עי' לעיל עמ' 90.

על המצב הרוחני בארצנו, והוא באמת מלא רעיונות נשגבים". ופנינה מתוך שיחה זו, הוא מוסר בסוף "קיצור שולחן ערוך" המנוקד (בהוצאת "מוסד הרב קוק"), במאמרו "ברכת הארץ":

> ובימים ההם, כשזכיתי לעלות לארה"ק, ולהתוודע פנים אל פנים, עם כבוד רבינו הגדול, הרב רבי אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, הרציתי לפניו תוכן דברי אלה, מדוע לא קבעו חז"ל ברכה על קיום מצות ישוב ארץ-ישראל של כל יחיד, ונענע בראשו ואמר לי: יישר! והוסיף ואמר, כי לפי דעת הרמב"ן מצות הישיבה בארץ ישראל של כל יחיד היא רק התחלה למצוה, והמשכה ותכליתה הוא כמו שכתב הרמב"ן בלשונו הטהור: "שנצטוינו לרשת הארץ, אשר נתן האל יתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב, ולא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות או לשממה",[83] היינו שהתכלית היסודית של מצות ישוב-ארץ-ישראל היא לגאול אדמתה מיד זרים ונכרים, לכבוש אותה ולהחיותה ולהפרותה, להושיב את נשמותיה ולבנות חרבותיה. וכיוון שזה תלוי בגורמים רבים, הרי כבר כתב הרשב"א (ח"א, סי' יח), שאין מברכים על מצוה שאינה כולה ביד העושה, ומשום כך אפשר ולא נקבעה ברכה על מצות ישוב-ארץ-ישראל, כיון שהישיבה של כל יחיד כשלעצמו נחשבת רק התחלה לתכלית הנרצה, שאינה תלויה כולה בידינו, ודפח"ח.[84]

"רב צריך להיות שייך לציבור כולו"

באותה שיחה מקיפה מסר הרי"ל פישמן-מימון להרב, שמאמריו ב"הפלס"[כב] שימשו בסיס לדיונים בוועידת-היסוד של "המזרחי" (אדר, תרס"ב),[כג] והוא תמה על שהרב אינו משתייך רשמית לתנועה זאת, שמטרתה לצרף מעשים למחשבותיו ולבצע את רעיונותיו, והרי כמה רבנים ידועי-שם וכן אישים דגולים כמו ר' זאב יעבץ וכו'[כד], נתנו ידם למפלגה זו.[85]

---

83. הוספות לספר המצוות, מ"ע ד.

84. "ומה שאמר הרמב"ן שהחכמים אמרו כי כיבוש [הארץ] היא מלחמת-מצוה – זהו כאשר לא נהיה משועבדים לאומות" (מהר"י דיליאון ז"ל, מגילת אסתר, ספר המצוות מצוה ד').
"מצות ישוב ארץ ישראל, נראה לי כהמגילת-אסתר בספר המצוות – – –והיינו שהם [ישראל] אדוני-הארץ – – – בשלוה ובממשלה, שזה נקרא ישיבה" (אדמו"ר הגאון ר' צדוק הכהן ז"ל מלובלין, "דברי סופרים" אות י"ד).
"גם לפי דעת הרמב"ן, עיקר המצוה היא הירושה והישיבה [בארץ], כאדם העושה, בתוך שלו לכבוש את ארץ-ישראל, שתהיה תחת ידינו" (הגאון ר' יהושע ז"ל מקוטנא, שו"ת "ישועות מלכו", יו"ד, סי' סו). ועי' שו"ת "אבני נזר" (יו"ד סי' תנד, ס"ק ה-ו).

85. אחד הרבנים המובהקים, אשר נתן ידו ליסוד "המזרחי", היה הרב ר' יהודה-לייב דון-יחייא ז"ל (תלמיד מובהק של הגר"ח ז"ל מבריסק וחתן הגר"ש הכהן ז"ל מווילנא), רבה של עדת חסידי-חב"ד, נאמני בית-קאפוסט, בשקלוב. עי' עליו בתוספת לספרו "ביכורי יהודה" חלק ב' – תל אביב תרצ"ט – "לדמותו של הרב-המחבר" בעריכת שאר-בשרו הסופר-העורך ר' שבתי דניאל ז"ל.

תשובת הרב היתה: מפלגה מאגדת חלק של אנשים, בעלי מגמה מסויימת, ועם כל רעיונותיה הטובים, הרי אופיה הפרטי מכוון אותה לדאוג בעיקר לתכניתה, לצרכיה ולענייניה, ואף לאנשים – ובעיקר למנהיגים הקשורים בה, ודברים אלו גורמים לפעמים לפרישה מן הקהל, לאי-השתתפות מספקת בדאגות הכלל כולו.

משום כך אי אפשר ואסור לו לרב בישראל, להכניס את עצמו למסגרת הצרה של מפלגה, גם אם תכניתה חביבה עליו ומטרותיה קרובות אל לבו.

תעודת רב היא ראשית-כל "חבר אני לכל אשר יראוך" (תהלים קיט), להתחבר אל יראי-ד', ומעבר מזה נאמר אצלנו "חברים כל ישראל", וצריך לשמור על הקשר עם כל מי אשר בשם ישראל יכונה.

רב צריך להיות שייך לציבור כולו, ואילו המסגרת של המפלגה מצמצמת אותו לחוג מוגדר, וממילא היא מגבילה את השפעתו, שכן מתחילים לראות אותו כשייך רק לאותו החוג, בה בשעה שהוא צריך לחתור ולהגיע אל כל חוגי הציבור, על כל פלגיהם.[86]

ג.

תופעות אלו של שיחות ממושכות-מקיפות, לא היו בודדות, אלא ללמד על הכלל כולו יצאו, על כלל דרכו של הרב להשפיע על כל מי שיכול היה, וככל שיכול היה, לפזר בשפע, בנדיבות, דעות נכונות, רעיונות מרוממים, לפתוח שערי-דעת אלקים אצל כל לב הוגה, ולהעמיק תכני-אמונה אצל כל נפש מרגישה.

"נושאי דרושיו הם כמעט תמיד עניינים העומדים ברומו של עולם"

"הראי"ה הוא דרשן גדול, אך גם בזה אינו הולך בדרך הדרשנים הרגילים. נושאי דרושיו הם כמעט תמיד עניינים העומדים ברומו של עולם. לא איכפת לו אם ההמון אינו מבין מה שהוא מדבר, די לו אם יבינוהו אחדים. הוא כמעט אינו יכול לצמצם את עצמו, לדבר באופן שיהיה מובן אל ההמון הגדול, כי לבו תמיד פונה למעלה – לאצילות, לרוממות, לקדושה עליונה. גם המבין צריך לשמוע אותו כמה פעמים, אך מי שמקשיב ומתבונן היטב בדבריו, הוא מוצא פלאי שירה ורעיונות נשגבים, וגם מבלי להבין את עצמו, כי בעת שהוא מדבר, המחשבות נולדות בקרבו, והוא כמעין המתגבר. כמדומני

---

86. "גדולי הנשמה אינם יכולים להיות נפרדים מן הכללות היותר מקיפה, כל חפצם ושאיפתם היא תמיד טובת הכלל כולו. – – – כשהם באים אל עמם ולבם קשור בכל מעמקי חייהם עם אשרו נצחו ועילויו, והם מוצאים אותו מחולק ומפורק, מפולג למפלגות, למפלגות, אינם יכולים להתאחד התאחדות גמורה בשום מפלגה, כי הם חפצים להתאחד עם האומה כולה, דוקא כולה בכללה, בכל מילואה וטובה" (אורות הקודש, ח"ב, האחדות הכוללת פרק כט, עמ' תנג-תנו (מהדו"ב עמ' תמב).

שאין עונג יותר גדול מלשמוע את דרשות הראי״ה, איך הוא משלב את הרעיונות הרחוקים זה מזה ומגלה עמוקות ומביא סמוכים לדבריו מספרי התורה הקדושה, בעלי האגדה ומארי דקבלה״ (״כתר תורה״, עמ׳, עי׳ להלן עמ׳ 230).[87]

״לא היה אדם גלוי-לב ופתוח-שפתים כמו הרב, – – – הוא דיבר עם כל אחד כשיעור נשמתו וחיוניותו״

אפשר שהדברים מתייחסים רק לדרשות הרב בציבור, ואילו ביחס לשיחותיו עם ידידים, הננו קוראים הערכה אחרת לגמרי.

איש העלייה השניה, הסופר ר׳ בנימין ז״ל, כותב:

״לכאורה הכרתי את הרב מקרוב עשרות בשנים – ולא הכרתיו. כל אחד הכירו – ולא הכירו. זהו חזיון מענין, מעורר מחשבה. גם מצדו האישי וגם מצדו הכללי. אדם איך יכיר את האדם. כמדומה שלא היה אדם גלוי-לב ופתוח-שפתים כמו הרב קוק ז״ל. מעיין נובע בלי הרף. מחדש בלי הרף. מדבר ונואם ודורש וכותב. בהישתק מרוב כתיבה שריר ביד הימנית, הוא כותב ביד השמאלית. הוא היה מדבר עם כל אחד. ישבתי ליד שולחנו בשעה שדיבר עם אחד הנהגים – כדבר אב עם בן יקר. ישבתי ליד שולחנו בדברו ביחידות עם ביאליק,[88] כדבר גדול-התורה עם גדול-השירה. זכיתי ודיבר שעות גם אתי. במצבים שונים, במקומות שונים. ואולם כמדומה שעוד בחייו התחלתי להבין שלא כדברו עם האחד הוא מדבר עם השני. שהוא מדבר עם כל אחד כשיעור נשמתו וחיוניותו״.

ד.

הרב קיים מה שאמר יוסי בן יוחנן איש-ירושלים בפרקי אבות: ״יהי ביתך פתוח לרווחה״, ובכל שעות היום – לרבות הלילה – הגיעו אליו הזקוקים לו, מקרוב ומרחוק. הבית היה תמיד מלא – רבנים, תלמידי-חכמים, אנשי ציבור, מבקשי עצה ודורשי עזרה וכו׳, ואת כולם קיבל במאור פנים והשתדל למלא מבוקשם בזריזות ככל שידו מגעת.

---

87. אמריו של הרב חממו גם את לבם של זקני-דורו, וכך מספר לנו מר משה סמילנסקי על שנותיו האחרונות של מייסד נס-ציונה, ר׳ ראובן לרר ז״ל:
״ביפו כבר התחילה זורחת שמשו של הרב ר׳ אברהם יצחק הכהן קוק, וראובן לרר נכסף להיות קרוב אליו וליהנות מדבריותיו. האמת ניתנה להיאמר, כי הישיש לא תפס הרבה מתורתו של הרב הגאון, אבל עצם הופעתו וזיו קדשו וחום אמרותיו לקחו שבי את לבו. לקח לרר את הזקנה שלו, את פייגה, ועזבו שניהם את המקום שהם יסדוהו, בדמם ממש, ועקרו את דירתם לפינה חשוכה אחת בנוה-שלום, השכונה היהודית הראשונה ליד העיר יפו, שיד החלוץ, החבר של לרר, ר׳ זרח ברנט, יסדה; ושלוש פעמים ביום היה הולך ל׳מניין׳ של הרב, ובכל יום שבת – בסעודה שלישית – שמע את דרשתו״ (ספר נס ציונה, ת״א תשי״ג, עמ׳ 69).

88. עי׳ לעיל עמ׳ 200.

ובין גברא לגברא למד וכתב, למד את שיעוריו הקבועים וכתב דברי-הלכה ודברי-מחשבה, תשובות לשואלים ומענה לאגרות. עיקרו היה נתון בעולם הלימוד והעיון, גם כשנופו נטה לכל הבעיות הגדולות והקטנות אשר אפפוהו גם סבבוהו. ואם כי בסתר נפשו סבל ממה שטורדים אותו מעולמו הפנימי, לא הסכים להגביל את זרם הבאים ולווסת אותו על ידי קביעת שעות קבלה.

"רב אינו אדון לעצמו, רב הוא עבד לרבים"

סח איש-ירושלים הגרמ"ל שחור ז"ל:

בזמן הראשון לעלות הרב ירושלימה, נוכחו קרובים וידידים כי מרבים העם לבוא ולהטרידו בבקשות שונות, הואיל ונתגלה לרבים כי ידו פשוטה לעזור לכל אחד, והדבר נמשך בכל שעות היום. הגיעו לכלל מסקנה שראוי לקבוע בדלת-הכניסה פירוט שעות-קבלה, ומיד עמדו ותלו הודעה כתובה והדביקוה על הדלת. אולם כעבור יום נעלמה ההודעה. חזרו ותלוה בשניה – ושוב נעלמה. התחילו לחקור בדבר, יד מי היא העושה זאת, והנה נתגלה שהרב עצמו הוא שסילק את ההודעה. כששאלוהו מדוע הוא מתנגד לסדר שעשוי לעזור לו ולהקל עליו? השיב הרב ואמר: רב איננו אדון לעצמו, רב הוא עבד לרבים, ועבד חייב לעמוד לרשות בעליו בכל עת שהוא זקוק לו ובכל שעה שהוא נחוץ לו.

בנוסח דומה השיב גם הגר"ש אהרונסון ז"ל, רבה הראשון של תל-אביב, שגם הוא לא קבע שעות קבלה בביתו: רב בישראל דומה הוא למיילדת, וזאת צריכה לעמוד לרשותה של האשה כל אימת שתוקפים אותה חבלי-לידה !...

קידוש והבדלה בבית רבינו ביפו

המשמש בקודש של הרב, ר' אברהם צ'צ'יק ז"ל, מספר בזכרונותיו: "עוד בבית רבינו ביפו, כבר הייתי בן-בית ובקי בהליכותיו. ביתו של רבינו היה מהיחידים בשטח השכונה החדשה-הישנה 'נוה צדק'. היה לי הכבוד להלוות אל רבינו בכל בוקר לתפילת שחרית בת"ת 'שערי תורה', והייתי שמח ומאושר להתבונן יום יום במנהגיו הקדושים. אהבת ישראל וארץ-ישראל מלאו כל חדרי לבו בשלהבת קודש. עבודת ה' שלו היתה בהתלהבות עצומה. מי יוכל לתאר את ה'קידוש' שלו, ואיה העט שיוכל לצייר את ה'הבדלה'. מי שלא ראה התרגשותו העצומה ברשפי-אש-קודש כשעמד והבדיל בין קודש לחול במוצש"ק – לא ראה התעוררות דקדושה מימיו, וביחוד כשהיה מגיע למלים 'ושאבתם מים בששון'. ואחר כך היה ממשיך שעה ארוכה בדביקות עילאית בשירות ותשבחות, אשרי עין ראתה זאת!"

הגר"מ קליערס ז"ל: "הרב היה ישן רק שעתיים בלילה"

סח הרב ניסן זק"ש ז"ל: כשהיה סבא, הגרי"מ חרל"פ זצ"ל, מתארח בבית הרב ביפו,

לא רצה הרב שידע האורח שרוב שעות הלילה מוקדשות אצלו לתורה. לאחר שהמתיקו שיח בנושאים שונים, בהלכה ובאגדה, והיתה כבר שעת לילה מאוחרת, היה הרב אומר לסבא: עד כאן, הולכים לישון. אולם כששיער הרב שסבא כבר נרדם, היה קם וממשיך בלימודיו (שבחי הראיה עמ' פג, מהדו"ב עמ' 116).

והעיד הגר"מ קליערס ז"ל, רבה של טבריה, שליוה את הרב במסעו בגליל: "הרב היה ישן רק שעתיים בלילה" (רמ"א פרלמן, "מפי דודי").

מוסרים שבמשך כל הלילה היתה מנורה דלוקה למראשותיו, בכדי שבשעה שיתעורר יוכל לעיין בספרים מיד, ולא יבזבז זמן מיותר על ענין התאורה.[89]

שבילי "ירושלמי" ושבילי יפו

הרב שהיה כל כולו שקוע בעיוניו העמוקים ומחשבותיו טסו בשמי-שמיים, לא היה בקי בדרכי-עפר, ובסוגיית רחובות-קריה ושבילי-עיר לא התמצא כל עיקר. פעם יצא לטייל ביפו עם הרב הדיין ר' זלמן שך ז"ל, וסבור היה שבן-לוויתו ודאי יודע את הדרך, והנה כעבור שעה קלה נתברר שגם ר' זלמן אינו מתמצא בדרכים, ואז נכנס הרב לחצר הסמוכה, שלא יראוהו, ורבי זלמן עצר ילד ושאל אותו היכן גר הרב קוק. לאחר שהילד תיאר לו בדיוק איך עליו ללכת, חיכה ר' זלמן עד שהילד הלך לדרכו, ואז הזמין את הרב וחזר אתו לביתו.

כעבור זמן מה התפרסם מאמר בשבחו של הרב, וכשרצה הסופר לציין שלא רק בש"ס בבלי בקי הוא אלא גם בירושלמי, השתמש במליצת הגמרא (ברכות נח, ב) וכתב "נהירין לו שבילי דירושלמי כשבילי דיפו".

כשהגיע דבר המאמר לידיעת הרב, חייך ואמר: אוי ואבוי היה לי, אילו ידעתי את שבילי הירושלמי כמו שאני מכיר את שבילי יפו.

"אילו היה הרב משמש בכהונה גדולה, היה ודאי מכיר את כל מבואי בית-המקדש"

בשנים האחרונות בירושלים, יצא הרב כמה פעמים לנופש-קיץ קצר, לשכונת מונטיפיורי, היא קרית משה, שאווירה צונן יותר ומרענן.

באחד הערבים בא לבקרו הגר"י הוטנר ז"ל, שהרב קירב אותו מאוד,[90] ויצא הרב לטייל קצת עם האורח הצעיר. הרב שזכר מה שקרה לו ביפו, הזדרז ושאל את בן-הלויה

---

89. "אף על פי שאין ללמוד סתרי-תורה בלילה קודם חצות, מכל מקום אם נפשו עגומה, והוא צריך לשמח אותה דווקא באור העליון של פנימיות התורה, נראה שיש להקל ומצוה נמי איכא" (אורות הקודש ג, דרך הקודש, פרישות פרק מא, עמ' שג).

90. עי' בשדה הראי"ה פרק "שמש ומאור", עמ' 355-369.

אם הוא מתמצא בדרכים, שאם לא כן מוטב שלא להתרחק מן הבית, שלא נצטרך אח"כ לשאול היכן מתארח כאן הרב קוק.

הגיב רבי יצחק ואמר: בטוח אני שאילו ביהמ"ק היה קיים, וכבוד הרב היה משמש בכהונה גדולה, היה ודאי מכיר יפה יפה את כל מבואי המקדש ואת כל שביליו...

הרב שקע בהרהורים ואח"כ אמר בענוותו: כן, דברים שבקדושה זוכרים.

הרב ר' אריה לוין ז"ל: "רבינו זצ"ל קיבל אותי בתור אורח והזמין אותי להיות בביתו, כדרכו בקודש"

הצדיק הירושלמי, הרב ר' אריה לוין ז"ל, מספר, שבהגיעו מחו"ל ליפו "הלכנו יחד לבית הרב, ורבינו זצ"ל קיבל אותי בתור אורח והזמין אותי להיות בביתו, כדרכו בקודש.[91] אמנם האיש [אשר ליוה אותו, והוא ר' משה-בצלאל טודרוסוביץ ז"ל] אמר להרב כי הוא כבר הקדים וזכה במצות הכנסת-אורחים זאת" (איש צדיק היה, עמ' 41).

אכן, לא היה זה האורח-העולה היחיד אשר נשא חן בעיני הרב, והוא הזמינו להתארח בביתו. לא מעטים הם אלה אשר בעלותם ארצה מצאו פינה חמה בצל קורתו של הרב.

בימים ההם הגיעו מרוסיה כמה וכמה מחסידי אדמו"ר ר' נחמן ז"ל מברסלב, אשר העלייה לארץ-ישראל היתה בשבילם חויה מיוחדת, ככל הכתוב בליקוטי מהר"ן ושיחות הר"ן, שר' נחמן ממש השליך נפשו מנגד וביקר בא"י. הללו היו אנשי "תמימות ופשיטות", בעלי אמונה וביטחון, והם הגיעו לארץ במסירות-נפש, ללא פרוטה בכיסם.

הרב קירב אותם מאוד, דאג להם ועזר להם, ומהם שהיו גם אחר כך מבאי-ביתו ואוכלי-שולחנו (על הגדול שבחבורתם, מחבר הספר "ביאור הליקוטים", ר' אברהם בנו של ר' נחמן טולצ'ינר ז"ל, אמר הרב שהוא בעל מוח גדול וגאון בקבלה).

כדרך שטיפל בעולים, כך טיפל בחולים, השתדל לחזק את ביה"ח "שערי ציון". הואיל ואקלים א"י אווירו אוויר-מרפא, וים-יפו מביא מזור למחלות שונות, נמשכו ובאו למקום "מריעי וקצירי", ורבים מהם מחוסרי-יכולת, והיתה זאת דאגת "האיש על העדה" לפעול ולהפעיל למענם.

אף מחוץ לארץ הגיעו זקוקי-עזרה, ידועי-חולי, וככל שיכול היה הרב לעזור – עזר בנפש חפצה.

---

91. הרב היה נאה-מקיים מה שהיה נאה-דורש, שהרי כך הם דבריו בשבחה של מצות הכנסת-אורחים: "נפלאה היא מצוה זו, מצד חסדה הזמני, להמציא לאורח הנודד ממקומו, את משאליו החסרים לו, כאילו היה נמצא בביתו. ועוד יש בה משום הארה נצחית – שהנקודה היותר טהורה והיותר טובה שבאדם, מתגלה היא בשעה שהפגישה עמו היא חדשה, ביחוד כשהיא פוגשת מבט של אהבה, של חן, ושל ידידות-אחים" (עולת ראיה א, עמ' סד).

הגר״ח מבריסק ז״ל:

״כבוד גאונו – – – ישים עין לטובה עליו״

והרי לפנינו מכתבו-בקשתו של הגר״ח מבריסק ז״ל, הפונה אל הרב בכבוד רב, ובמקום התואר כת״ר, המקובל בפניה לרבנים, הוא פונה אליו בתואר כ״ג – כבוד גאונו (כי אם אמנם כשלמד הרב בוולוז׳ין, מקורב היה יותר לנצי״ב גם בדרך לימודו, אבל הואיל ולא-פעם נשא ונתן בהלכה עם הגר״ח ז״ל, ידע הגאון המופלא הזה, להעריך את רום-ערכו):

ברכה מרובה לכבוד הרב הגאון המפורסם

מ׳ ר׳ אברהם יצחק הכהן נ״י קוק

הגאבד״ק יפו תובב״א

וכ״ט לכ״ג הרמה שי׳

אחרי הברכה לכ״ג הרמה שי׳, כעת ביפו עיה״ק שמה נמצא אחד מפה ר׳ יצחק מאיר נ״י שפרן, שנסע שמה מפני חליו, שדרוש לו להיות במקומות החמים.

וכי הוא איש יקר בכל פרטיו ומצבו נורא מדוכא, והוא אב לבנים ובנות, על כן הנני לבקש בזה שכ״ג הרמה שי׳ ישים עין לטובה עליו לתומכו ולהכירו שיתמכוהו, כי הוא זה שכל בני ביתו שיחי׳ התלויים עליו, וכולם ישרי לב ויקרים.

אחשוב כי למותר להרבות דברים בזה, ועל כן הנני בקצרה, וברכה וטובה מרובה לכ״ג הרמה, שי׳.

כברכת מוקירו **חיים הלוי סולובייצ׳יק** ט׳ מרחשון, ה׳תרס״ט.

אגרות לראי״ה מהדו״ב סי׳ מה

אורח נכבד משווייץ: ר׳ אברהם קמחי ז״ל מסט. גאללן

מביקורו של אורח אחד מחו״ל, צמחה אחר כך טובה גדולה להרב וביתו. אורח זה היה ר׳ אברהם קמחי ז״ל מסט. גאללן אשר בשווייץ, אשר מעמדו הכלכלי היה איתן, והוא בא לבקר בארץ כתייר. הרב קיבל אותו יפה, וכרגיל קירב אותו והקדיש לו זמן ותשומת-לב.

והנה, עם פרוץ מלחמת העולם, כשהצליח הרב להחלץ מגרמניה והגיע לשווייץ, נודע לה׳ קמחי על בואו, והוא בא והזמין את הרב להמצא אצלו ״עד יעבור זעם״. העמיד לרשותו דירה, ואף דאג להחזקתו המלאה. הרב הסכים לקבל את עזרתו, בתנאי שהוא יראה זאת כהלוואה. הרב הקפיד שינוהל רישום מדויק מכל ההוצאות, ואחרי המלחמה החזיר לו את החוב בשלמותו.[92]

---

92. ראה מאמרו הנרגש של הרב צבי-יהודה ז״ל, על ר׳ אברהם קמחי ז״ל – ״חסד אברהם״ – ״לנתיבות ישראל״, ח״ב, עמ׳ כא-כב.

הרידב"ז ז"ל: "נפשי קשורה בנפשו כאח ממש, וידעתי מאוד לבבו הטהור והק'"

בין האורחים הפוקדים את בית הרב, היה גם הגאון ר' יעקב דוד רידב"ז ז"ל, רבה של סלוצק, שנתפרסם בחיבורו הגדול על הירושלמי, והיה רב הכולל בשיקגו.

מפאריז, בישר הרידב"ז על עלותו לאה"ק. במכתב מי"א ניסן תרס"ה, אל "כבוד ידיד נפשי הרב הגאון המפורסם, הצדיק, החריף ובקי, סיני ועוקר הרים, נודע לשם, כש"ת אברהם יצחק הכהן קוק נ"י הגאבד"ק יפו", הוא מבשר: "הנני נוסע מאמעריקא אל ארצנו הק' לשבת בקביעות בעיה"ק צפת - - - יען ששם אוכל להסגר מבני-אדם ואלמד תורה ביגיעה רבה בע"ה - - - ולא אדע אל מי לפנות שיקבלוני מן הספינה, כי בעוונות הרבים קשה הכניסה לאה"ק, על כן אבקש שיכתוב למי לבירוט או לחיפה לקבלני - - - ואקוה שאתראה עם מחמד-נפשי, ידידי כבוד תורתו נ"י, שנפשי דבוקה בנפשו.

תהלה לא-ל שבן ששים שנה אנכי, ומאוס נמאס לי הכבוד המדומה בתכלית המיאוס – ד' ינחני במעגלי צדק".

מכאן ואילך, כל אימת שהיה הרידב"ז מגיע ליפו, היה מתארח בבית הרב.

הרידב"ז היה דמות ערנית-גועשת, "בסופה ובסערה דרכו", וכשהיה נושא ונותן עם הרב בהלכה, היה מעלה קולו בריתחא דאורייתא, והיתה הבת הקטנה אומרת: "זהו הדוד הצועק על אבא!"

גם בימי פולמוס-השמיטה, למרות התקפותיו הסוערות ומכתביו הנמרצים, נשתמרה הידידות הפנימית, ובכ"ד שבט תרס"ט הוא כותב להרב:

"כאשר נפשי קשורה בנפשו כאח ממש, וידעתי מאוד לבבו הטהור הק', ומאוד לבבו ידווה על זה [שנאלץ להכנס בעובי הקורה של היתר-השמיטה], בטח יעשה מקום לדברי [לנסוע יחד אל הברון אשר הוציא קרוב ל-90 מיליון פרנק באה"ק, שיכניס עוד מיליון פרנק, ויפתור את בעיית הכלכלה בשנת השמיטה ע"י "קניית פרות ועזים", ולהגדיל את תוצרת החלב], ידידו כאח לו, יעקב דוד רידב"ז.[93] (אגרות לראי"ה מהדו"ב סי' מו).

---

93. כמה מנכבדי יפו, שהיו נוכחים בבית הרב כשהגיע הרידב"ז אחרי איזה עידן-ריתחא שהיה בתוככי ירושלים, וראו כיצד הוא מתחבק ומתנשק עם הרב, וכיצד הרב מקבל אותו בחיבה גלויה ורוב חמימות, הביעו תרעומת על האורח שבכמה הופעות בירושלים התקיף את הרב, ואילו כאן הוא מראה לו אהבה, וכן תמהו על הרב שהוא מתעלם משניות מוזרה זו. אכן, הרב הרגיע אותם ואמר: הרידב"ז הוא איש-האמת, ותגובותיו הן לפי מה שהוא מרגיש. כשהוא בא לירושלים ומספרים לו מה שמספרים, הריהו מתרגז, מגיב בחריפות, ואומר מה שהוא אומר, וכשהוא בא ליפו ונפגש אתי, הוא מגלה אהבתו הישנה אלי כמימים-ימימה. עי' להלן עמ' 151-152.

הרב יעקב-משה חרל״פ זצ״ל
״התלמיד הגדול והנאדר בקודש״

״הדרושים הנישאים שזכיתי לשומעם, הגביהו אותי ורוממוני למעלה גבוהה״

אורח מאוד חביב בבית הרב, היה הגרי״מ חרל״פ זצ״ל איש-ירושלים. לאורח הדגול הזה הקדיש הרב שעות מרובות, ובלילות היה יוצא אתו לשפת הים, וממתיק שיח בעניינים גבוהים, שהם כבשונו של עולם.

״חלילה לנו למעט אף בכל-שהוא, את קשר-האהבה לכל יראי ד׳ וחושבי שמו, באיזו מידה שהיא, וגם דילוגם ושגיאתם, ואפילו שנאתם וקנאתם, מעוררת בנו אהבה, וידידות פנימית ומעוררת אותנו לדרוש שלומם וטובם בכל לב ונפש״ (אגרות הראיה ב, אגרת תיח, עמ׳ עג).

הדים חזקים משיחות הקודש בימים ולילות אלה, בוקעים ועולים מתוך השורות הנרגשות שבאגרות-השלומים ששלח הגרי"מ אל הרב, ושנתפרסמו בחלקן בחוברת "הד הרים" (ירושלים, תשי"ג, מהדו"ב אלון מורה, ה' תשנ"ז).

> רגשי הקודש של הדרושים הנישאים והנוראים, שזכיתי לשומעם הפעם, הגביהו אותי ורוממוני למעלה גבוהה, וכל כך פעלו עלי להסיח דעת מכל אשר בעולם, עד שבשעה שבאתי לירושלים, ומסיבה שלא מצאנו עגלה והלכנו רגלי, ממש שכחתי סדרי הדרכים מכל וכל, וכן לאחר מכן כשהלכתי לעיר [העתיקה], בקושי גדול שב לי הזכרון בסדר הדרך.
>
> עמ' ג, מהדו"ב עמ' נז, אגרת כד

במכתב מיום א' וילך, כ"ח רחמים [אלול], שנת עת"ר, "אל עטרת ראשנו, זיו תפארתנו, הגאון הצדיק, תפארת ישראל", כותב הגרי"מ חרל"פ זצ"ל:

> תהלה לא-ל הגדתי אתמול בבית-המדרש דפה, לפני רוב בני הישיבות שבאו לשמוע, וב"ה לבשתי רוח גבורה כח ועוז, להגיד הלכה ואגדה, ומתוך האגדה הכירו כולם את הרושם הטוב שפעל עלי כבוד הדרת גאונו.
>
> עמ' יא, מהדו"ב עמ' טז-יז, אגרת ג

"בצל יקרת גאון עוז קדושתו זכיתי לתענוגים שמימיים"

> באלו הימים שהסתופפתי בצל יקרת גאון עוז קדושתו, זכיתי לתענוגים שמימיים, התבסמתי מאור גדולת וקדושת תורת-אמת של מרן עטרת ראשנו שליט"א.
>
> הד הרים, עמ' יג, מהדו"ב עמ' כד, אגרת ה

"צמאה נפשי לבוא להדרת-גאונו – – – ליהנות מזיו אור פניו הטהורים"

> צמאה נפשי לבוא להדר"ג, לשאוב ממי בארו באר מים חיים, לחסות איזה ימים בצל קורתו, ולהסתופף בצל כנפי קדושתו ליהנות מזיו אור פניו הטהורים – – – ואמרתי ארהיב עוז בנפשי לשאול תחילה פי מרן שליט"א, אם הנני מכוון לזמן מוכשר בהברקת אורו הגדול והקדוש.
>
> שם, עמ' כ-כא, מהדו"ב עמ'כו-כז, אגרת ז

ובמכתבו לבנו של הרב, הרצ"י ז"ל: "אין לי שום נחת רוח יותר גדול בעולם, מזו העת שהנני מקבל לקח מפומיה דמרן אביך שליט"א" (שם, עמ' כג, מהדו"ב עמ' כט, אגרת ח).

"גודל הרושם וריבוי האורות, – – –
לא אוכל לתאר עלי גליון"

גודל הרושם וריבוי האורות, שנתוספו בי באלו הימים שנתאכסנתי בביתו, לא אוכל לתאר עלי גליון.

עמ' י, מהדו"ב עמ' טו, אגרת ב

מי יתן לי אבר כיונה, אעופה ואשכונה איזה ימים בצילו של אדמו"ר שליט"א, להשיב לי רוחי, לטעום טעם לחיך בימים הקדושים המשמשים ובאים.

עמ' לו, מהדו"ב עמ' מג, אגרת טז

– – – על כן תערב נא עתירתי לפניו שליט"א, ליקח לו מועד ולהאיר עיני בגדולת השגותיו הנישאות – – – בשדה המערכות של מוחין דגדלות ורוממות.[94]

עמ' לז, מהדו"ב עמ'מג-מד, אגרת טז

עז חפצי להסתופף בצל קדשו של מרן גאון עוזנו וצדיק דורנו שליט"א – – – שמעתי שכב' מרן שליט"א עוד בשבוע זה מכין פעמיו לנסוע לרחובות, יזכני ד' שלא יעבור הקיץ בלי הסתופפות בצל קדושת מרן שליט"א.

עמ' מד, מהדו"ב עמ' נא-נב, אגרת יח

"אשרי האיש אשר זכה לעמוד במחיצתו, – – –
ואשרי הדור שזכה להתבשם מתורתו"

גדולים הם הדברים אשר כתב הגרי"מ חרל"פ זצ"ל על רוממותו הרוחנית של הרב, במלאת שלוש שנים לפטירתו:

אהבת-קודש כאש-לוהטת, ראינו עין-בעין אצל רבנו הגדול זצ"ל, כי נוסף על כשרונותיו הגדולים, הטבעיים, היתה בעיקר אהבת-ד' מנצחת אצלו על הכל, ובהתרוממו למעלה מהשגותיהם של אנשים רגילים, התרוממו אתו גם כשרונותיו, חושי התפיסה, הזכרון, ההבנה והחידוד. יחד עם הגעגועים שהיו מתגברים בקרבו לקדושה שמימית שלא כל בריה יכולה לעמוד במחיצתה, נפתחו אצלו השערים העליונים וגברו מעיינות חכמתו, ומתוך הברקות והופעות עליונות שלאו-כל-מוחא משיג אותן, היה פותח פיו בחכמה, ונהרי-נחלי דבש היו מפכים וזורמים מתוך לשונו המפיקה מרגליות. וכשהיה מתחיל לכתוב – היו מגילות-מגילות הולכות ונכתבות כמו מאליהן, כולן מעולפות ספירים ומתיזות ניצוצי חיי-קודש וטהרת-הנפש.

---

94. "ועל דבר הופעת כת"ר ידיד לבי ורוחי, להשתעשע באור תורה ויראת השם יתברך אהבתו ונועמו – איש יחד פני רעהו – מה תחשק לזה נפשי בכל עת ועידן. אמנם באלו הימים הנני עומד אחרי קבלת ידיעה מן היקב, לסייר את כרמי המושבות [לפיקוח בענייני כלאים וערלה], ולא אוכל על זה זמן מיוחד" (אגרות הראיה ב, אגרת שסד, עמ' כז-ח).

אשרי האיש אשר זכה לעמוד במחיצתו, מחיצת הקודש, להסתכל בזיו דמות-דיוקנו ולהתחמם לאור קדושתו, ואשרי הדור שזכה להתבשם מתורתו, וזכאים היו כל אלה שרבנו היה שרוי בתוכם ומשפיע עליהם מאהבתו הגדולה, הכוללת והמקיפה: אהבה לה׳ ולתורתו, אהבה לעם ישראל ולכל אדם מישראל, אהבה לארץ-ישראל ולכל אחד מבניה-בוניה.[95]

סיני, אלול תצח״ר

אמרות טהורות מהדו״ב, עמ׳ מד-מה

95. דברים מקבילים על דמותו המיוחדת של בנה המופלא של ירושלים ״המאור הגדול לממשלת הקודש״ – כפי שהרב מכנה אותו בכמה מאגרותיו – אשר כבר בגיל צעיר תפס מקום-נכבד בין גדולי קרתא דשופריא, נכתבו אחרי פטירתו ע״י הרב מוהרצ״י ז״ל:

״ר׳ יעקב משה – זה זכרו וזה שמו בפי אאמו״ר הרב זצ״ל ובפי סביבתנו התורנית. כי גדול ונעלה הוא מעל לתארי-השיגרה וגדרי שבחיהם המצויים. אישיותו המיוחדת כשהיא-לעצמה, כליליות-גווני-הקדושה-והטהרה הזאת, היא הקובעת את השם, את הביטוי ואת הדרגה.

׳למעלה מעשרה׳ מסתלקת מחיצת התחומים המצומצמת, ומתגלית אחדות ה׳הפכים׳ הנראים ומדומים כסותרים ומתנגדים זה לזה. כמו במקום הגדלות שם הענוותנות – כן התגלתה כאן במידה מיוחדת גם החריפות במקום התמימות, גם בעיון התורני, ההלכתי והמחשבתי, וגם במיצוי המעשי, האישי והציבורי.

מתוך משמרת חומותיה של ירושלים. ומתוך תוקף מלטשתו החמורה של רבו-ראשון אשר בתוכה – ר׳ צבי-מיכל זצ״ל – ביגיעת התורה ושקידתה העצומה ובמירוק הגוף בעבודת קדשה – נתגבשה זו התמימות השלמה והטהרה המוצקה והחסונה. ואלו שימשו יסוד מוצק ובסיס אמיץ לגילוי-הנשמה של ההיכל העליון של רבו-שני, מרן אאמו״ר הרב זצ״ל, במאור חכמת-הקודש בכל היקפה ושלימותה, העיונית והמעשית, במרום מקוריותה ובמעמק שרשיותה של סגולת ישראל כולה.

– – – מי שראה את אופני ההתייחסות שבדיבור וידע גם את אופניה שבכתב, ויותר מזה את הרטט הנפשי שנבע מן המעמקים של התלמיד הגדול והנאדר בקודש, בפנותו בגשתו אל הרב הדומה למלאך-ד׳-צבאות – הוא יכול היה לעמוד על ההתייחסות האמיתית של תלמיד לרב כהלכתה וכמאמרה״ (לנתיבות ישראל, ח״ב, עמ׳ יד-טו).

״הכבוד שחולקים לצדיקי-אמת בעלי-מחשבה, מיטיבים בזה לכל העולם, לפי שנשמותיהם הם שורשים, וצריכים הענפים להיות כפופים להם, כי ערך ההשפעה של השורשים, הוא לפי חפץ היניקה של הענפים״ (הד הרים, עמ׳ כד).

פרק יב

"עקבי הצאן"

(על הדור ואל הדור)

א.

"דורנו הוא דור נפלא, דור שכולו תמהון,
- – - הוא שפל וירוד, גם רם ונישא"

אם רב היה הרושם בראשית שנת תרס"ו, בהופעת "אדר היקר" (לעיל פרק ט), על יפי סגנונו ומרחב רעיונותיו, הרי נתחזק עוד יותר בהופעת החוברת הקטנה-הגדולה **"עקבי הצאן"**, בסוף אותה שנה.[96] ואם המעמיקים העוסקים במופשטות, בחיי-עולם, התרשמו ביותר מהמאמרים האחרונים שבחוברת – "דעת אלקים" ו"עבודת אלקים", הרי הקרובים יותר לחיים המעשיים, לבעיות חיי-שעה, התרשמו במיוחד מהמאמר הראשון – **"הדור"**, מאמר שבו ראו בפעם הראשונה גישה חדשה בניתוח העיוני של דור העלייה השניה, על עומק לבטיו. הרב עומד על גילוייו השליליים, ועם זאת הוא מגלה את מהותו הפנימית-החיובית, ואף רומז על זיקתו הנסתרת של דור-מורד זה למסורת-אבות – דברים אשר גם בני הדור עצמו לא עמדו עליהם כראוי – "נשמות אשר לא ידעו את מעמקי עצמן" (אגרות הראיה א, אגרת רח, עמ' רסא).

מאמר זה, שכבר עסקו בו רבים, עודנו משמש מקור התרשמות חזקה גם לבני דורנו, ובמיוחד לשבים בזמננו. לא פעם ניתן לשמוע מהדופקים בשערי-תשובה, מהפותחים-שער בספרי הרב, כי מה שכבש את לבם הוא – מאמר "הדור", בו ראו את עצמם, בו הרגישו שהרב מבין לרוחם, בא לקראתם, מעודד אותם, ומראה להם את הדרך הנכונה אשר ילכו בה.

> דורנו, הוא דור נפלא, דור שכולו תמהון. קשה מאוד למצוא לו דוגמה בכל דברי ימינו. הוא מורכב מהפכים שונים, חושך ואור משמשים בו בערבוביה. הוא שפל וירוד, גם רם ונשא. הוא כולו חייב, גם כולו זכאי. אנחנו חייבים לעמוד על אופיו למען נוכל לצאת

96. היתה זאת יזמת האח הצעיר, ר' שמואל הכהן קוק ז"ל, שישב אז בירושלים. והוא טרח בהדפסת החוברת ובהפצתה.

לעזרתו. – – – הבה נכין לו הדרך, הבה נראה לו את מבוא העיר, הבה נודיע לו, לדור הצעיר, שאת מה שהוא מבקש ימצא דוקא בגבול ישראל – – – הבה נזריח עליו אור של חיים, אור המנהיר ממקור הנשמה הישראלית – – – (הדור, עמ' קט)

– – – עדי יכיר ויבחין וידע כי "כל מי שרוצה לחוש את נשמתו הישראלית, ימצא אותה כשיבקשנה בקרבו פנימה" (המחשבות עמ' קכד).[97]

---

97. בין "שיחות הרב צבי יהודה" (סטנסיל) שנערכו בידי הרב שלמה חיים הכהן אבינר שליט"א (מס' 13), מצאנו שיחה על "עקבי הצאן" – סיכום מאמרי הרב-האב בראייתו המיוחדת של התלמיד-הבן שהתעמק רבות בגנזיא דמלכא, והיה מן הראשונים אשר זכו לעמוד על רוחב דעתו של הרב-האב ולהטות אוזן קשבת לסוד-שיחתו, וכך נאמר באחת מאגרותיו של הרב, לתלמידו המסור הרב ד"ר בנימין-מנשה לוין ז"ל: "הוא [הבן] כמעט האחד עמי, המתרגל לעמוד על דעתי ולהקשיב לשיח נשמתי" (אגרות הראיה א, עמ' קכא-ז, שבט תרס"ח). וכיוצא בזה אנו קוראים באחת מאגרותיו של התלמיד-הבן אל הגרי"מ חרל"פ זצ"ל – ט"ז מנחם אב תר"ע – "ברוך ד' אשר עשה לי את הנפש הזאת, והכניסני תחת כנפי-זהרו של כ"ק אאמו"ר שליט"א".

וכך אמר הרצ"י ז"ל:

"בספר עקבי הצאן יש ששה מאמרים, שהם הקדמה והכנה לכניסה לבית המדרש:

א. "הענוג והשמחה" – הם צדדים פסיכולוגיים ונפשיים של ההכנה ללימוד תורה. יסוד הגישה לאמיתה של תורה הוא, ההרגשה הפנימית של תענוג בתורה בכל מובניה, נועם-ד' הוא הכשרה חינוכית פסיכולוגית ונפשית כללית.

ב. "הפחד" – גם מאמר "הפחד" הוא הכנה פסיכולוגית. אסור לפחד יותר מדי, ובמיוחד פחד מלהתבונן בפנימיות התורה לפי מידת הכשרונות. בודאי שצריך להיות פחד מלגשת למה שאין האדם ראוי, אבל לא עד כדי הזנחת העיון וההתבוננות.

ג. "המחשבות" – אחרי שני המאמרים החינוכיים האלה לקראת הגישה לבית-המדרש הפנימי, מופיע המאמר "המחשבות", הכולל בירורי-הבחנות בין ישראל לעמים, וקובע שישנם שלושה סוגי מחשבות:

1. מחשבות כלל-אנושיות; 2. מחשבות המיוחדות לנו; 3. מחשבות שיש בהן תוכן כללי, צד כללי, אבל הן מופיעות בסגנון מיוחד של יהדות.

ד. "דרישת ד'" – מאמר זה כבר אינו הכנה חינוכית, אלא לימודית. "דרישת ד'" היא הכנה ללימוד אמונה – "דרשו ד' ועוזו". יש לדרוש את ד' בעמקות. זאת היא ההקדמה ל"דעת אלקים".

ה. "דעת אלקים" – עניינו של המאמר העמוק הזה הוא, לימוד יסודי ופנימי של אמונה.

"הדור" – לכל זה קודם מאמר "הדור". מדריכי הדור צריכים להבין כלליות הדור, את הלכי-רוחו, כדברי המדרש (שיר השירים רבה פ"א, ח) המובא בשער של "עקבי הצאן": "צאי לך בעקבי הצאן – מלמד שהראה לו הקב"ה למשה כל פרנסי ישראל, עד הדור האחרון, עד העקב", דור העקב הוא דור "עקבתא דמשיחא" (סוטה מט, ב). כל דור הוא חלק של כלל ישראל. "נצח ישראל" (שמואל-א, טו, כט) כולל את כל הדורות, וכל דור הוא המשך בגין כלל האומה. יש להכיר מה היא ההערכה הנחוצה לכלל ישראל אשר בדורנו, ומתוך כך לגשת אל התורה והדרכתה".

"יזכנו נא השם יתברך למען שמו, – – –
לרומם את קרן ההגיון בפנימיותה של תורה"

כאמור הופיעה החוברת בסוף שנת תרס"ו, וכבר בי"ג חשון תרס"ז, אנו קוראים באגרתו של הרב לבנו-יחידו: "ב"ה, הגיעי מכתבים מגדולים חשובים על דבר 'עקבי הצאן', לטוב במעלה עליונה". והרב מוסיף: "יזכני נא השי"ת למען שמו, והגדיל תורה ולהאדירה, ולרומם את קרן ההגיון בפנימיותה של תורתנו הקדושה לאמיתתה, כדי לרומם על-ידי זה את קרן ישראל וקרן אה"ק בכלל, שבזה תתרומם גם כן קרנה של ירושלים, עיר-עז-לנו" (אגרות הראיה א, אגרת מ, עמ' לז).

ובמכתבו לתלמידו-אהובו, ד"ר משה זיידל ז"ל, כותב הרב: "אקוה שתשים עיניך גם במחברת השניה הזאת, 'עקבי הצאן', ואמרי יהיו לפניך לרצון" (שם, אגרת צג, עמ' קח).

וכמו כן באגרת לסגל חבורת גדולי בני הישיבות בירושלים (אנשי "בית ועד לחכמים", עי' בשדה הראי"ה עמ' 370-374) כותב הרב: "ומה מאוד אשמח אם תשימו עין לפרקים אל דברי המעטים המודפסים – – – ביחוד מאמר 'דעת אלקים' ב'עקבי הצאן' ראוי לחזרה כמה פעמים" (שם, אגרת צו, עמ' קיד).

ב.

אי-ההבנה והאטימות בין הישוב הישן והישוב החדש

אי-ההבנה ההדדית היא אמה של האטימות ההדדית. זו מידה נוהגת בין יחיד ליחיד, וכל שכן בין רבים לרבים. משעה שנתגבשה דעה שאין מבינים אותי, או אותנו, שוב אין מקום לדו-שיח, הפה מסרב לדבר והאוזניים אטומות משמוע.

במצב מנוגד זה עמדו אבות ובנים בתקופת "הסער והפרץ", בעידן המהפכות החברתיות במרחבי אירופה, ובמשנה חריפות וקוטביות קרה הדבר בארץ-ישראל, בין הישוב הישן לבין הישוב החדש. הללו רואים את עצמם כלגיונו-של-מלך, אשר שליחות-דורות מסורה להם ויעוד קודש מוטל עליהם, לעמוד על קיום כל תג של חיי תורה ומצוות, על כל סייגיהם ומשמרותיהם, ויראים הם וחרדים שמא רוח מצויה כלשהי תפגע ביקר ובקדוש; ואילו הללו – נפשם נשואה לתמורה רבתי, לפריצת דרך, להתנערות ולהתחדשות. ואם אמנם בחזון – רוממות אידיאלים בפיהם שאיפות בנין ויצירה, הרי במציאות הממשית – חרב-של-הרס בידם, הרס רוחני וכליון נפשי, המקיף את כל שנבנה בקדושת ישראל מאז ומעולם.

הראשונים – הסתערות הבנים מפחידה אותם, והפחד גורם להסתגרות-יתר, להתנזרות גם ממה שנראה כחיובי וכרצוי,[98] והאחרונים – שמרנות האבות מרחיקה אותם, והם מסתייגים גם מהטוב והיפה שבהם, מנתקים קשר ומקצצים בנטיעות.

---

98. באזני בני התורה מהישוב הישן, קורא הרב בקול גדול: "חלילה לנו להתרחק מן החיים,

"השבת לב-אבות על בנים ולב-בנים על אבותם, דוקא על ידי אוירא דארץ-ישראל"

במאמר הפתיחה "הדור" כותב הרב: "התחיה של 'השבת לב-אבות על בנים ולב-בנים על אבותם', אי אפשר לה להיות כי אם דוקא על ידי אוירא-דארץ-ישראל", ואמנם אחרי זה באים פרקים, שעיקרם מופנה אל לב-האבות, אל אנשי הישוב הישן, ובחלקו השני באים פרקים המכוונים אל לב-הבנים, אל אנשי הישוב החדש. הרב קיווה שעל ידי הפעלת האוויר המחכים מחיה-הנשמות – "חיי נשמות אויר ארצך" – על ידי העמקת מחשבת האחדות, מחשבת הכלליות הישראלית, שהיא "זהב-הארץ הטוב" – "תורת ארץ ישראל" – יתפתחו הדברים ויתקיים סוף מקרא שכתוב ושנוי בכתבי-הקודש (שמואל-ב, ז, כג ודברי הימים-א', יז, כא) ומשולש בתפילין-דמרי-עלמא (ברכות ו, א), "מי כעמך ישראל גוי אחד בארץ".

היו בין אנשי הישוב הישן בירושלים אשר כלפיהם מופנה מאמרו של הרב **"הפחד"**, בו הוא דן על הנתונים בהרגשה של "פחד ומגור מכל מחשבה ורעיון, מכל חפץ פועל ומעשה גדול וכולל", הזקוקים "להסרת הפחד והעודף של המחשבה". ואמנם הללו – גם

אנחנו חייבים לעבוד עם החיים ובעד החיים לקדש את החיים" (אגרות הראיה א, אגרת כז עמ' כו).

"בירושלים הקנאית היתה פנימיות מיוחדת באהבת הדת, אהבת התורה והמדות הישראליות, רק היו רחוקים מהרגיש את ערכה של התנועה הלאומית, ורדפו בבוז ובמשטמה את כל עבודת התחיה, שלא היתה לפי רוחה. וכן בישוב החדש היתה פנימיות אמיתית בעבודת התחיה, אולם התנכרו לדת, והיתה גם התיחסות של שנאה לקהל הדתי מהצד הצעיר השואף לתחיה" ("צ רימון ז"ל, "ראי"ה קוק ורעיון התחיה", עמ' 9).

*

"המצויינים בכשרון של קדושה וצדק, הם הנם היותר נלקים בפחד וחולשה" (מאמר הפחד, "עקבי הצאן" עמ' קכ), עד כדי "יראה נפרזה מכל עיון ומחשבה בחלקי התורה הנוגעים ללב המרגיש ולמוח החושב" (מאמר "מעט צרי" בראש "אדר היקר" עמ' טו).

"הפחד השפיל את הנפש של העם הזה האזור בגבורה, עד שנעשה מלא מגור ופחד מכל מחשבה ורעיון, מכל חפץ ופועל וכל מעשה גדול וכולל" (מאמר הפחד, שם עמ' קיט).

"ההרגל גרם, שאם יחדור אור דעת אור שכל טהור ומתנשא – היא חושבת כאילו עולמה הרוחני מתנודד מתחת רגליה" (מאמר דרישת ד', שם עמ' קכח).

"כל תקון ושכלול" הפך להיות "שם נרדף עם מינות ופריקת עול מלכות שמים" (אדר היקר, מהדו"ב, רעיונות לתולדות האדר"ת, סוף פרק ד, עמ' סא).

*

במכתב להרא"ם הכהן ז"ל, רבה של קהיר – ו' טבת תרס"ו – כותב הרב: "הכלל המביא לשפלות ידים וכל עלבון, הוא הכלל הבדוי המפורסם לדאבון לבבנו, והמקובל יותר ויותר מדאי, כללא ד'שב ואל תעשה עדיף'. ואין אנו יודעים כמה רבו חלליו של הכלל הזה, שאין לו שום שורש וענף בתורה, באמונה, ביראת ה' טהורה, רק בפחד שוא, הבא מרפיון-ידים וחלישות-בנפש ויאוש בלתי-צודק".

[על הרב ר"א הכהן ז"ל, עי' אנצ' של הציונות הדתית, כרך ג, עמ' 13-17].

הסגנון החדש של הרב הפחיד אותם, ואפילו צורת הפרסום של הדברים – בחוברת קטנה ובעטיפה נאה – נראו להם יותר מדאי חדשניים.[99]

"עיקר כוונתי לעורר לבב ת"ח לעסוק בעיון בפנימיות התורה"

אחד מהם הרשה לעצמו לפנות אל הרב במכתב-תלונה על פרסום חוברותיו, בטענות בנוסח של "חדש אסור מן התורה".[100]

---

99. וכך מספר הרב שמואל-קלמן מירסקי ז"ל:
"בימי נעורי למדתי בישיבת 'תורת חיים' בירושלים. בימים ההם היה הרב קוק רב ביפו, ואז יצא לאור ספרו קטן-התבנית אך רב-האיכות 'עקבי הצאן'. קראתי בספר זה בעיון ובקביעות החזקתיו תמיד בכיסי. פעם אחת שאלני יהודי ירושלמי, ר' יונה היה שמו, שלא היה מחסידיו של הרב זצ"ל: 'זאגט אליין, שרייבט א רב ביכלאך?' (אמור בעצמך: האם רב כותב ספרונים?) אמרתי לו: תדע איפוא מעכשו, שרב כותב "ביכלאך". והוספתי: וכי מה אתה סובר שספר יכול להיות חשוב ומשפיע רק אם הוא ספר גדול בתבניתו וכתוב בכתב רש"י דווקא? הלא יכול להיות ספר קטן ומובעות בו מחשבות גדולות וטהורות, ובסגנון מושך את הלב, והוא-הוא ספר גדול.
בחתונתי נתן לי הרב במתנה את ספרו 'ראש מילין'. סיפרתי לו בו במקום את תוכן שיחתי עם ר' יונה, ואמרתי: 'ספר זה הוא עוד יותר קטן מ'עקבי הצאן'. אבל בעצם הוא יותר גדול ממנו'... ואמנם, הספר הזה קדוש הוא ויקר בעיני" (הצופה, ג' אלול, תש"ך).

100. בפתגם זה השתמשו בשעתם חרדי היהדות הנאמנה באירופה, בהתגוננם מול מעשי המחדשים-המהרסים, ויש שהפריזו על המידה, ובהסתייגותם מכל חידוש, שללו גם דברים נכוחים ומועילים, שהביאו בסופו של דבר הרבה טובה וברכה.
באחת מאגרותיו – לגיסו הרב יוסף רבי ז"ל – כותב הרב: "יש ששמירת הישן הקדוש כראוי בזמננו, גוררת עמה קלקולים, כי לאו כולי-עלמא דינא גמירי בהילכות-ציבור, לדעת איך לכלכל דבר – – – ועל ידי זה אנו בורחים לפעמים מכמה דברים שהם טובים מצד עצמם" (אגרות הראיה א, אגרת נט, עמ' סה).
מוסרים שבאחד הדיונים עם הרב על נושא מסוג זה, נעזר אחד המדברים בפתגם ידוע זה, ואז הגיב הרב בנועם-שיחו ואמר: "לי יש פירוש אחר לפתגם זה, והוא – שתבואה חדשה אסורה היא מן התורה עד אחרי הקרבת העומר".
תגובה קולעת לפתגם זה, כתב הגרמ"מ חיים לנדא ז"ל, רבה של נובידבור וזאוירצ'ה, בספרו "מקיץ נרדמים" – פיעטרקוב תרס"ד – עמ' 30:
"וידעתי כי יעמדו נגדי בהמליצה 'חדש אסור מן התורה'. אמנם אם במאמר הלציי בעלמא הם באים לקפחני, אף אני אשיבם בדרך אותה הלצית, כי כבר נתפשטה ההלכה במדינותינו שחדש מותר בשל נכרים, ואם כן בדבר שיש לחוש שבני הדור החדש יגדלו כנכרים, ללא תורה וללא מצוה, כאשר כבר אנו רואים לעינינו, בהכרח לבקש תרופות חדשות לרפא את המחלה הזאת.
'ולא תהא כהנת כפונדקית' – בדברים הנוגעים אל הגוף, הכל מתרפאים בדרכי תרופות חדשות לא ידעום אבותינו, ובדברים הנוגעים לנשמה, לנשמת האומה וחייה, היא התורה

הרב לא נפגע מהכותב ומכתיבתו, שכנראה עברה את גבול הטעם הטוב, והשיב תשובה אדיבה, מסבירה, כדרכו בקודש: "עיקר כוונתי בחוברותי, ובכל מה שאני כותב, הוא לעורר לבב תלמידי-חכמים זקנים וצעירים, לעסוק בעיון בפנימיות התורה, בכל הדרכים הנמצאים עמנו מקדושי-עליון" (האגרת נדפסה בשלמות באגרות הראיה א, אגרת מג, עמ' מא).

היה מי שהחליט שראוי שדברי-התשובה הללו של הרב יגיעו לידיעת הרבים, ושלח העתק מן המכתב ל"החבצלת", והעורך הרי"ד פרומקין ז"ל, לא רק שפרסם את הדברים, אלא שגם מצא לנחוץ להוסיף כמה שורות משלו בשולי העתון:

"מתוך שבחו של הרב הגאון קוק נ"י, בעל המחברת 'עקבי הצאן', אשר סיפרו רבים בהמון, באו אחדים לדרוש בגנותו, מהם מחסרון הבנת דברים אחדים אשר נכתבו בשפה נעלה מבינתם, מהם מפחד שמא יבואו צעירים ויקצצו בנטיעות אשר נטע הגאון נ"י – – – ומהם פשוט מנטייתם הטבעית לבקש מומים בזולתם. – – – לאחד מאלה האחרונים, איש-מלחמה מאז – – – ענה הרה"ג נ"י במכתב פרטי רכות, כענוותנותו אשר במקום גדולתו, ואת תוכן מכתבו זה אנו מדפיסים בזה" (החבצלת, כ"ה כסלו תרס"ז, גל' 9).

"זכינו לגיבור חיל, אשר לא פחד על נפשו, לצאת על שדה מערכת הספרות בפנים חדשות"

מלא הערכה והתרגשות הוא מכתבו של הרב פינחס הכהן לינטופ ז"ל, רבה של בירז:

לכבוד ידיד נפשי, הרב הגאון הגדול, ספרא רבה ומעמיק בנסתרות, גבור חיל באפרתה ושר צבא, מו"ה אברהם יצחק הכהן, הגאב"ד דק"ק יפו שליט"א,

שלום לו ולאחיו, ולכל אשר לו שלום וברכה.

בשבוע שעבר קיבלתי קובץ מאמריו בשם **עקבי הצאן** – תודה רבה על מנחתו. קראתיו בהגיון לב ונפש אחת ושתים, ומשנה שמחה שמחתי עליו. כי אמנם זכינו לגיבור-חיל, אשר לא פחד על נפשו, לצאת על שדה מערכת הספרות בפנים חדשות ותכנית חדשה – – – בלי פחד ומורא מן הנרגנים.

– – – כבודו חונן מתולדתו בנפש שירית ופיוטית, מילדותו התרגשה נפשו ביראת הרוממות, מעומק השירה וההגיון אשר בספרי חכמינו הספרדים הראשונים, ובפרט ספר החסיד בעל "חובת הלבבות" במליצתו הנפלאה לקח לבבו,[101] וכן ספריו של מורנו

הקדושה חיינו ואורך ימינו, לא נחפש אחרי עצות ותחבולות חדשות להאריך חיינו בה? אתמההו!"

101. יפה הבחין רבה של בירז, הרפ"ל ז"ל,[כה] כי אמנם היה ספר חובות הלבבות מן הספרים החביבים על הרב, ובלימוד-המוסר הקבוע שהיה לו, חזר עליו מזמן לזמן. וראוי לציין כי

הרמב"ם קנו את לבבו.[102] – – – כבודו מלא שמחה וביטחון, ובעין יפה ומלבבת יביט על פני הדור הצעיר, הנבוכים והתועים – – –

בחודש חייו האחרון, היה זה ספר-המוסר שקבע בו את לימודו, יום-יום, הספיק לסיים את שער 'עבודת האלקים' והתחיל את 'שער הבטחון' – "שיש בו מן התועליות הגדולות בענין התורה ובענין העולם, ומהם מנוחת נפשו ובטחונו על אלקיו יתברך".

ועי' "משנת הרב" ירושלים תרצ"ו – עמ' צד-צח (מהדו"ב עמ' קמד-קמז), מה שרשמתי מדברי הרב באחת משיחותיו בישיבה, על המבט המוסרי של ר' בחיי בחובות הלבבות, וראה הסברת הדברים מפי-כתבו של הרב עוזי קלכהיים (שליט"א) [ז"ל], בספרו "אדרת אמונה" עמ' 55-58.

"הרגש על דבר הרב כמשורר היהדות, בא בימי עלומי [בתקופת יפו] באותם הימים שהייתי נכנס אצלו ושומע ומקשיב. הנה הוא נותן שיעורים בבוקר [ב"חושן המשפט"], ובערב הוא מסביר את 'חובת הלבבות', קורא איזה שורות ומדבר עליהן הרבה, ופניו מאירים" ("צ רימון ז"ל, "הארץ", י' אלול תרצ"ה).

רושם עקבותיו של ספר חובות הלבבות בדברי הרב בכתביו, עולה גם מתוך השורות הנלבבות במכתב איש-ירושלים הרב מנחם-נתן אוירבך ז"ל (מחבר ספר "אורח נאמן"), אל הרב ר' צבי יהודה ז"ל:

"מכתב-הקודש של מרן אביו ואבי ישראל שליט"א – קראתי בו ושניתי ושילשתי, ותודה רבה שזיכני בו, ובפרט בימי הרחמים והסליחות, שלדעתי יצאתי בו ידי חובתי כאילו למדתי איזה פרקים בחובות הלבבות, וראויים שפתי-צדק אלה להאיר ולהפיץ מעיינותיהם דווקא בעשרת-ימי-תשובה".

102. בשנותיה הראשונות של ישיבת "מרכז הרב" בירושלים, נשא בה הרב שיחות עמוקות-מרוממות, ממשנתו העיונית של הרמב"ם. והרי לנו רשמי תלמיד ותיק, הרב יוסף-מאיר מגן ז"ל: "הרב זצ"ל היה בעל צורה נבואית, ורוח הקודש נסוכה על פניו. בשעה שעמד בישיבה, על הבימה שעל-יד ארון-הקודש, והגיד את שיעורו ב"שמונה פרקים להרמב"ם", לא היה נראה כרב ראשי המטפל בשאלות הישוב. מראהו היה כנביא עטור הוד-קדושה, הנושא את משאו אל תוך דור דורים" (עתרת, אלול, תש"ז, עמ' לג). וראה לעיל עמ' 147 בהערה 31.

שיחות אלו נרשמו בשעתן על ידי הרב ר' יצחק אריאלי ז"ל (עי' בשדה הראי"ה עמ' 322-298) – ויהי רצון שנזכה מהרה לאורן.

בעקבות הרב, המשיך גם הגרי"מ חרל"פ זצ"ל אחר כך במערכת-שיחות בישיבה על "שמונה פרקים", וכך זכינו לספרו העמוק "מי-מרום – מסביב לשמונה פרקים לרמב"ם" (ירושלים תש"ה), אשר עורר תשומת-לב מיוחדת אצל אנשי-ההגות. חוקר מחשבת החסידות והמוסר, פרופ' יוסף ווייס ז"ל, כתב בדברי הערכתו על הספר:

"הרצאות ארוכות לפנינו, על נושאים שונים מתחום הנפש ודרכי ההנהגה, הקשורות בנימין דקות מאד במערכותיו של הרמב"ם. – – – ההדרכה לזיכוך הנפש ומידותיה, מושתתת כאן על אדני יסודות עיוניים רחבים. – – – כל שורה ושורה שבספר הקטן מעידה שמתחת ידו של אחד מאנשי-הצורה, בעל מדריגה ספרותית גבוהה, יצאו הדברים. סגנון של אצילות בלתי-שכיחה לפניך, סגנון-למופת של פרוזה עיונית בעלת רמה עלית" (הארץ, תש"ז).

"הראי"ה מקווה לראות בני-עלייה משבי-פשע שבדור החדש"

כיוצא בזה כותב הסופר א"ז רבינוביץ ז"ל:

בכלל שונה הוא **הראי"ה** בדרכו, דרך הקודש, מהאורתודוכסיה הפחדנית, שיראה מכל צעד של התקדמות, ובכל היא רואה רק הרס ואון. הראי"ה להפך, אינו פחדן כלל. הוא מלא תקווה, ואדרבה הוא מקווה לראות בני-עלייה משבי-פשע שבדור החדש, שכמותם לא היו בדורות הקודמים, מפני שהוא בטוח שאור נשמת ישראל, שבשמו בני הדור הצעיר דוגלים, יאיר את מחשכי לבם, וישובו אל ה' ותורתו בכל לבם.[103]

בספרו 'עקבי הצאן' הוא אומר: "הוא – כלומר: **הדור** הזה – מוכשר רק להתרומם, ללכת בארח חיים למעלה למשכיל, אבל לא יוכל, וגם אם ירצה, להיות כפוף ושחוח, נושא עול ונטל אשר לא יוכל למצוא בתוכו רושם של אור חיים, דעת ורגש.[104] הוא אינו יכול לשוב **מיראה**, אבל מאוד הוא מוכשר לשוב **מאהבה**, שיראת-הרוממות תתחבר עמה. דור כזה היוצא ליהרג בעוז-נפש בשביל מטרות שהן נשגבות לפי דעו, וחלק רשום ממנו רק מצד רגש היושר, הצדק והמדע שבקרבו לא יוכל להיות שפל, אפילו אם המטרות הן לגמרי מוטעות, אבל ברוחו הוא נשגב, גדול ואדיר" (כתר תורה, עמ' 10, עי' להלן עמ' 230).

ג.

אם בשביל צורבי ירושלים היה חשוב בעיקר החלק העיוני-הפילוסופי, הרי בשביל רבים רבים בארץ ובחו"ל היה חשוב ניתוח **נפש הדור**.

> אחד החזיונות הרגילים הוא, שגדולי רוח הנמצאים ב'ספירה' רוחנית עליונה, אינם מתמצאים במתרחש, במתארע בהווה. ההווי על כל גילוייו אינו מעורר כל תגובה בנפשם השוררת בשפרירי חביון הנצח. אחד היחידים הוא רבינו, שהתמדתו ב'חיי

---

103. "זה הדור הנראה כל כך ריק ופורק-עול, הוא היותר מוכשר לאור תשובת-אמת, באהבה ובגבורת קודש בבוא עיתה בעזה"י, על כן צריכים למשוך את הכל בעבותות אהבה וחסד, ולהחזיק בכל עוז בדרך-ד' הטובה הזאת" (אגרות הראיה ב, אגרת שעה, עמ' לד).

104. "מפני מיעוט העבודה בתלמודם של יסודי הדעת והרגש שבמרחב התורה, הועם זהב [המחשבה] ושונא הכתם הטוב [של המושגים]" (עקבי הצאן, עמ' קט, הדור).
"ואם יזדמן איזה דור או דורות, שכל מושגיהם הכלליים נתעלו והתפתחו, ועל אותה החלקה של המושגים האלקיים לא שלחו המפתחים והעובדים יד, אז נשאר אותו הדור במצב שפל ואומלל, והבקיעים הדתיים מתרבים בו, פרץ על פני פרץ, ואין לו רפואה כי אם בעבודה שכלית מרובה, בעומק הצד הפנימי שבתורה, מצד הזיקוק של חכמת אלקים שהיא אור העולם שבתוכה, עד שההתמדה הגדולה של העובדים החלוצים תשלים את המהלך הנחשל, אשר פגרו איזה דורות בהתרשלותם, עד שיתרוממו המושגים האלקיים לעומת אותו הגובה של ההתפתחות המדותית של התרבות הכללית, שעלה עליו הדור בכללותו" (,,עקבי הצאן", מאמר עבודת אלקים).

עולם', חיי נצח, לא שללה ממנו 'חיי שעה', לא הסיחה מבטו החודר מלראות את פני המציאות כמו שהיא. ערנות בלתי-מצויה היתה לו, כלפי כל מאורע חשוב שאירע בתקופת חייו הנהדרים. לא נפל איזה דבר בעולם, בלא שימצא הד בנפשו המתרשמת והמגיבה. עינו, עין '**הרואה**', חדרה לתוך נבכי התקופה בה הוא חי, וחשפה את מקורות לבטיה ושאיפותיה, חישוף מאיר ומקיים. הוא היה היחיד בדור שראה נכוחה את נפש **הדור** הצעיר, פירכוסיה ולבטיה, וידע גם להמציא לה מזור – ראה מאמרו **"הדור"** – ב"עקבי הצאן".

הרב שמעון סטרליץ ז"ל, מ"המקור", ירושלים תשכ"ט, עמ' נא-נב

מרא דנשמתא

אמר לי הגר"י הוטנר ז"ל[105]: הרב זצ"ל ידע יפה שורש **הנשמה** של פלוני ופלוני (מראשי החילוניים), אבל הוא לא הבחין היכן **גופם** עומד...

ולא היא: מעולם לא היה מחסור ביודעים ובמבחינים היכן גופם של אלה עומד. אולם דווקא גישתם המעשית של יודעי-**הגוף** ומבחיני דמות ה**גוף** – היא שקלקלה את השורה. ובאמצעותה של גישה מעשית-"גופנית" זו, לא רק שלא השיגו כלום אלא שדחו והרחיקו את התיקון הרצוי.

ולעומת זה נתגלה כוחו של היודע היכן שורש הנשמה, של העוסק בתיקוני-נשמות-בשורשן, שדווקא דבריו היו נשמעים ומתקבלים, שדווקא שפת-**הנשמה** שבפיו היתה מובנת יותר. באותה תקופה שאישים פעלו ועשו לא בכוח החוש המעשי, **הגופני**, אלא דווקא בכוח החזון, בכוח "התעופה **הנשמתית** הפנימית". היתה השפעה מרובה נודעת לאותה **נשמה** כללית קדושה, שהסתכלה והבחינה דווקא בשורשים העליונים של **הנשמות** "אשר ביותר הן מתגלות בתקופה שלפני הרת-עולם, שקודם להוי' יצירית חדשה נפלאה" והן "בועטות וזועפות, משברות ומכלות, יורדות לרעות בשדות זרים", אבל "גיבורי כוח יודעים – – – שבתחלה מתגלה הכוח בצורת-התהו ולבסוף ילקח מידי רשעים וינתן בידי צדיקים, גיבורים כאריות, אשר יגלו את אמיתת התיקון והבניין".

הנשמות של עולם התהו, זרעונים, אורות, מהדורה בתרא, עמ' קכב

בשנות לימודו של הגר"י הוטנר ז"ל בחברון עיר-האבות (אשר אליה הגיע חלק מהתלמידים המעולים של ישיבת סלבודקה, ובתוכם גם העילוי המבריק ר' יצחק ווארשעווער, כפי שקראוהו בישיבה), היה עולה ירושלימה לעתים קרובות ומבקר אצל הרב. ובשנות תרצ"ג-תרצ"ד, כשלמד בירושלים בחדרו בשכונת זכרון-משה, היה בא אל הרב תכופות. בעונת נופש-הקיץ, כשהרב יצא לפוש בקרית-משה (מונטיפיורי), היה ר' יצחק מגיע אליו בערבים, והרב היה יוצא אתו לטיול, שכל כולו היה שיח-של-תורה, והרבה קיבל אז מפי הרב.

---

105. עי' בשדה הרא"ה עמ' 355-369.

כעבור שנים, כשביקרתי בביתו בארה"ב, והוא אז ראש "ישיבת ר' חיים ברלין", ורבים השותים בצמא את שיחות-המחשבה שלו, העלינו רשמים מימים-מקדם, וכמובן יחדנו את הדיבור על דמותו של הרב, ואז אמר לי ר' יצחק: "אלמלא נפגשתי עם הרב, היו חסרים לי חמישים אחוז מהווייתי!"[106]

ברם, עם כל הקירבה של התלמיד המקשיב, אשר כאמור קלט במדה גדושה מסלתה ומשמנה של מחשבת הרב, לא יכול היה רבי יצחק, איש-ההגיון הפיקח והמפוכח, "לעכל" את גובה "**התעופה הנשמתית**" שאליו התרומם חזונו רב-השגב של הרב.

כי אכן, הכיר הרב גם הכיר יפה יפה את חוק-הכובד של משיכת-הגופים, ולא מעט סבל מההתנגשויות הממשיות עם **הגופים** האלה, אשר פגעו קשות בכל קודש בישראל. אלא שאצל הרב, לא היה בכוחן של ההתנגשויות והפגיעות, לשנות את הלך-רוחו ואת קו-מחשבתו. הכאב והצער על חילולי-הקודש בחיי-השעה, במציאות היומיומית, לא העבירו אותו על דעתו הרחבה, על צפייתו הרחוקה, על עוז אמונתו בחיי-העולם, ב'ונצדק קודש' של עם-סגולה, נצחונה הסופי של נשמת-ישראל, אשר עליה נאמר "קודש ישראל לד'".

> כל המסתכל בארחות החיים ודרישותיהם בארץ–ישראל – – – ישכיל שאין דברנו חזון רחוק, כי אם דבר מאומת לקוח מגופם של החיים, כמובן על ידי סקירה עמוקה והרגשה חודרת בתוכיותם היותר פנימית.
>
> אגרות הראיה א, אגרת רסו, עמ' דש

> לא נבהל כלל מהמפחידים אותנו מתעופת המחשבה, האומרים שאנו מתאמרים לעלות מרומי–שחקים באין סולם.
>
> אורות, אורות התחיה, סוף פרק ו, עמ' סא

> רבנו הגדול – עם כל ראותו את המציאות – מעולם לא ראה אותה רק מתוך אספקלריית ההווה, יודע היה למצוא תמיד את גרעינה הפנימי, ולציין את קישורה לתכנית האלקית הכללית, הקבועה ועומדת לעולמים.
>
> הרב שמעון סטרליץ ז"ל, מהמקור, עמ' נב

---

106. בידעי את היחס הפנימי העמוק שהיה להגר"י הוטנר ז"ל אל הרב, שלחתי לו את החוברת "רבינו" שהדפסתיה בשנת תשכ"ב (נדפסה כולה בספר בשדה הראי"ה, עמ' 81-60), והוא כיבדני במכתב-תשובה נלבב:
"תשואות-חן בעד החוברת 'רבנו'. בעיני חוברת זו היא הופעה כדאית להורות עליה באצבע. שתי כוסות עמדו על שולחנך בשעת כתיבת חוברת זו – כוס אחת מלאה סערת-נפש של התבטלות תלמיד לרב, וכוס שניה מלאה שלוות-נפש של הערכה שקולה של המורה הגדול. וראה זה פלא: שתי הכוסות, הסותרות זו את זו, מתמזגות בהתאמה נכונה ויוצרות קצב אחיד של סערה ושלווה בנשימה אחת. העיניים מפיקות שקט של הסתכלות המוחין, והיד רועדת מחמת האש היוקדת בלב. חילך לאורייתא, חביבי".

ד.

"הוא מצא פנימיות רבה בדור הצעיר, קירב אותו ודיבר אל לבו"

בקונטרס תמציתי שנכתב כעבור שנים מתוך ראיה מקיפה, כותב סופר-משורר בן-הדור[107]:

> הוא מצא פנימיות רבה גם בדור הצעיר, החפשי, קירב אותו ודיבר אל לבו. הקירבה הזאת הולידה את המאמר הנפלא שלו 'הדור', שבו מתגלית המיית נפשו ובהשתתפותו המיוחדה ביסורי-המחשבה המנקרים בלבו ובמוחו של הדור הצעיר.
>
> יוסף צבי רימון ז"ל, "ראי"ה קוק ורעיון התחיה"
> פ"ת תרפ"ד – עמ' 11

"בשיחותיו היה מלא מחשבות פוריות, שיש בהן עמקות מיוחדת"

בזכרונותיו מתאר הסופר-המשורר י"צ רימון ז"ל, את חוויות המגע עם הרב ועם עולמו הרוחני-הנפשי המרומם:

"כשבאתי ליפו, בשנת תרס"ט, נכנסתי אצל הרב, הוא שוחח אתי, ולפי התוודעותי אליו (ולפי שהגיעו אליו דברים על דבר כשרוני הפיוטי), התענין בי הרבה, וקרבני אליו, עד שהייתי בעיני כבן-ביתו. היה לי עונג מיוחד לשמוע דבריו. מעין חידוש היה לי לראות גאון בישראל, אשר הוא יכול לרפא משובת עלומים, כשכל מגדליך נופלים, ואתה רואה הוויה גמורה, בריאה של יש, החיים כדאיים והשחקים כל כך גבוהים ויפים.

בשיחותיו היה מלא מחשבות פוריות, שיש בהן עמקות מיוחדת. נחה דעתי עלי. הרגשתי, כי נפתרו לי כל שאלותי, השלילה בלעדי החיוב בולעה עולם, ויש די שלילה בחיוב, והנה נתגלה לי שגם השלילה היא אור לאדם, היא מקור תושיה.

בנו, הרב צבי יהודה הכהן קוק שליט"א, קבע לי שיעורים בספרי אביו הרב זצ"ל, ובכל יום הוליכני ב"עקבי הצאן", ומה השתוממתי בקראי על דבר הרגשה דתית עמוקה, כמו במאמר "הדור", ביחס לסבל הרוחני של הדור הצעיר, שאין לו מעמד ברוח, וספקותיו יעיקו עליו, ואיננו יכול להחלץ מן המיצר, וזה מביא אותו לידי מרידה בחיים.

נוכחתי, כי כל מה שהאדם גדול ביותר, אדם מופלא, יש לו פאר תושייה, הוא מרגיש ביותר את החיים, הוא חי גם את חיי הצעירים, והוא מהפך את הרע לטוב, ואולי יש בזה גם משום רפאות ל"רחוקים"... כל המאמרים בספרו "עקבי הצאן" הפליאוני, ובפרט נתחבבו עלי על ידי בן-הרב, כי יש לו, לדעתי, איזה רגש מיוחד בספרות אביו, והוא משפיע גם על זולתו.

---

107. עי' ליקוטי הראי"ה עמ' 172-181

המאמר "העונג והשמחה" עשה עלי רושם מיוחד, רושם כביר מאוד, רושם בל ימחה. יש דקות-הרגש אצל משוררים הגויים, אבל כאן מפתח של רגשי דת, והרגשים יקרים למאוד. בכל אשר האמנתי בימי עלומי, כי יש לי רגש מיוחד בשירה, כן החלטתי כי הרב מוחלט בדעותיו, הוא מקור של שירה אמיתית, מבוע פלאים, וזה נשאר לי עד היום. ב"עקבי הצאן" יש גם מאמרים על דבר חקר-אלוה, ואם עוד יעמדו כהוגן על דעותיו של הרב, ימצאו בם ברכה לדורות, בתור חזון בלתי מצוי.

הארץ, י' אלול, תרצ"ה

"השפיע עלי הרבה הרבה, הגאון הרב אברהם יצחק הכהן קוק, שהלך-רוחו המיוחד הפליא אותי ברוב רגשיו, וקסמי-דעתו הקסימו אותי יותר ויותר".

גנזים, חלק ה, ת"א תשל"ז, עמ' 51

"הרב הוא גאון, פילוסוף אלקי, איש-אלקים-קדוש מדבר אלינו"

תגובה נלהבת לחוברת באה מגליציה, מקראקא. הערכה חמה מאוד נתפרסמה ב"המצפה", מפי כתבו של הרב ד"ר יוסף זליגר ז"ל[108]:

"'עקבי הצאן' – – – זהו הספר השני שיצא בשנה הזאת מאת הרב הגאון הזה – – – הרב הזה הוא גאון באמת – – – הוא פילוסוף אלקי, שיש לבקש דוגמתו רק בין גדולי קדמונינו – – – אשרינו שהדברים האלה נשמעו בדורנו זה.

– – – הקורא במאמר בספר זה, אי אפשר שלא יעמוד ויקרא: אכן איש אלקים קדוש מדבר אלינו, השכינה נגלתה בתוכנו. דברים כאלה אי אפשר שיאמרו בארצות הגולה, רק ארצנו הקדושה, אדמת הנביאים והתנאים, ראויה היתה לגילוי דברים כאלה. אם רב כזה מורה-תורה בא"י, יש באמת תקוה שעוד יאמר 'כי מציון תצא תורה ודבר ד' מירושלים' (ישעיהו ב, ג) – – – וגם אלה שמאסו בדתנו ישמעו תורה מפי רב כזה".

הועתק ב"החבצלת" גליון 6, כ"ח חשון תרס"ז, עמ' 46

"אחרי הסתכלות שלמה ועמוקה, יצאה דיאגנוזה אחרת מהמקובל"

הד רחוק מגיע מלונדון, ב"היהודי" שיצא לאור בעריכת ר' יצחק סובלסקי ז"ל, וכך כותב המבקר י. ד. פרייער, במאמר "האבות והבנים":

"שמח אני לציין התחלה טובה מאת אחד מטובי רבני הדור, שלא חס על טרחתו לעמוד על אפיים של הצעירים ויצא **בעקבי הצאן** – – – ואחרי הסתכלות שלמה ועמוקה, יצאה דיאגנוזה אחרת מהמקובל".

---

108. ע' לעיל עמ' קפד, להלן עמ' שסד ומועדי הראי"ה ריש פרק ו.

לאחר הבאת ציטטות מ"הדור", שבהן באה לידי ביטוי תוכנה של "הדיאגנוזה האחרת", הוא משבח גם את סגנונו של הרב, ומזכיר לטובה גם את "הסגנון הצח, המלוטש והמקסים" שב"מכתבים הגלויים" של הרב.[109]

ה.

דיאגנוזה זו, שתחילתה במאמר "הדור", המשכה הוא בניתוח וההבחנה שבין הנפש לרוח (אורות התחיה פרק יג), וביטויה העז והנועז בפרק "הנשמות של עולם התוהו" שב"זרעונים" (התרבות הישראלית, ירושלים תרע"ג, עמ' 12, מהדו"ב אורות, עמ' קכא-קכג).

אכן, דיאגנוזה גרידא של מחלה, עם כל חשיבותה אין קביעתה כשלעצמה מהווה אתחלתא של ריפוי. לא כן בנידון דידן, עצם הקביעה, עצם גילוי ההבנה ללבטי הדור, היא עצמה כבר פעלה את פעולתה הברוכה על המתלבטים, שכן פתחה שער להבנה הדדית, כרתה אוזן להקשבה ולהתחשבות.

ובמחנה שמנגד היו באמת כאלה, בעלי-נפש, אשר הדברים הגיעו אליהם והם פקחו עינים: הנה, רב גדול בישראל מבין לרוחנו, מרגיש את המציק לנו, את המסעיר את חיינו. וגם אם – בדרך הטבע – לא מיהרה התמורה לבוא, הרי עשתה את דרכה בנבכי הנפש, ורשמה את רישומיה בחגוי הלב.

השפעתו-הקרנתו של הרב על חוג הסופרים אנשי העלייה השניה

על רושם גישתו של הרב אל הדור והבנתו את בעיות הדור, ניתן ללמוד מהשפעתו-הקרנתו על אלה שהיו קרובים אליו קירבה גיאוגרפית, חוג הסופרים אנשי העלייה השנייה שהתרכז אז ביפו, והיו "סמוכים ונראים" לבית הרב, ומהם גם שהקשיבו לקול-דברו.

הנה א"ז רבינוביץ ז"ל, הזקן שבחבורה והמכובד על כל החוג כולו, הוא ששורשו היה חב"די אולם התרחק משורשו מרחק ניכר, חזר לגמרי ל"אורחא דמהימנותא" בהשפעת הרב, והיתה זו תשובה שלמה עד כדי כך שגבאי תלמוד-התורה "שערי תורה", ראוהו כמתאים להצטרף להם ולהמנות על סגל המורים של המוסד הלימודי-החינוכי ששמר בקפדנות על אופיו המקודש.[110] גם הסופר מר שמחה בן-ציון (גוטמן) התקרב מאוד, כפי

---

109. גל' כח, כ"ו חשון, תרס"ז. וראה שם גל' לב, עמ' 2-3, תשובת ר"ש קוק ז"ל, על "השגיאות בלשון", שכביכול מצא המבקר במאמר.

110. אחות הסבא שלי, מרת הניא-רבקה דריבין-דיסקין ע"ה, סיפרה לי שבעלה הצדיק-התמים ר' שלמה-לייב ז"ל הופתע מאוד, כשראה את אז"ר בא אל בית הרב. הוא הכיר אותו מזמן היותו מורה בפולטבה, שגרם אז הרבה צער לנאמני התורה והמצוה, ותמה מאוד מה לו ולהרב, וכשהרגיש שהרב מקרב את אז"ר היה הדבר למורת-רוחו.

שניתן להווכח מדברי זכרונותיו של בנו הצייר נחום גוטמן, שהובאו לעיל בעמ' 199,

אכן איש צדיק זה – השכן הקרוב שהרב חיבב מאוד את תום-לבו – לא יכול היה לתאר לעצמו מה רבה תהיה השפעתו של הרב על השכן-הסופר, הגר אתם ברחוב אחוה. לא רק שהוא עצמו חזר חזרה גמורה לכל הקדוש בישראל, אלא שגם השתדל להשפיע על חבריו הסופרים הצעירים, שגם הם יבואו אל הרב ויקבלו תורה מפיו. ומאמר-ההערכה אשר כתב על הרב בלוח א"י של הרא"מ לונץ ז"ל – "כתר תורה" – עשה רושם גדול על הקוראים.

את מאמר-ההערכה המצויין הזה – "כתר תורה" – שהופיע מתחילה בלוח-א"י, תרע"א, ואחר-כך כחוברת נפרדת (והוא לפי מיטב ידיעתי מאמר-הערכה הראשון שנכתב על הרב), קיבלתי במתנה מידי מחברו הסופר הישיש אז"ר ז"ל. ועי' מה שכתב עליו הסופר ר' בנימין: "מאורע גדול בחייו היה הרב קוק זכרונו לברכה. הוא היה מן הראשונים שהכיר באורו" (משפחת סופרים, עמ' 202 וראה שם עמ' 209-196).

ברשימה קצרה שפירסם אז"ר כעבור שנים הוא כותב: "מראשית עלייתי לארצנו (בסוף חשון תרס"ו), נדבקה נפשי ברבנו הגאון ר' אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל. בכל שבת הייתי בא לביתו לסעודה השלישית, לשמוע ממנו דרשתו. ומה שלקח את לבי ביותר, היו הברקים שניתזו מפיו, שהיו מאירים את העיניים. ניכר היה שהוא לא הכין את עצמו להבריק, אלא שהברקים יצאו פתאום בלי כוונה תחילה – – –

פעם פניתי אליו במכתב בשאלה על ביטוי מסוים במקום אחד ברמב"ם, והוא בענוותו ענני לא רק בביאור הביטוי, אלא גם האיר עיני בביאור שיטת הרמב"ם בעניין הזה, בהשוואה למה שכתב בהלכות ממרים. ועל זה כתבתי לו: בנוהג שבעולם, כשאדם נוגע בפסנתר במנענע אחד יוצא קול אחד, ואני נגעתי במנענע אחד ויצאה מנגינה שלמה ונהדרה.

צר היה לי מאוד, שלא זכיתי להסתופף בצילו מעת שעזב את יפו, ועוד יותר מה שלא רשמתי כל מה ששמעתי מפיו" ("דבר", ג, כסלו, תרצ"ו).

הסופר הזועם יוסף חיים ברנר ז"ל, הי"ד, מביע תמיהתו "על המהפכה הקדושה אשר באה ברוחו [של אז"ר] עם בואו לארץ הקדושה" (הפועל הצעיר, גל' 10, אדר, תרס"ט) אולם אינו מציין כי זו באה מתוך השכנות הטובה בשכונת נוה-צדק ביפו, מתוך המגע הישיר וההשפעה הברוכה של הרב, אף כי ברנר ידע זאת יפה, שכן ניסה אז"ר לקרב אותו אל הרב. וכך מוסר לנו ש"י עגנון (ראה לעיל עמ' 90) בזכרונותיו: "אז"ר שומר מצוות היה ומשכים ומעריב לתפילה.

– – – אז"ר דבוק היה ברבינו הגדול – – – וברנר אחר שהביא אותו אז"ר אצל רבינו, שוב לא הראה עצמו לפניו, ואפילו בזמן שהיה שכנו" (מעצמי אל עצמי, עמ' 119).

אם כי דומה שאז"ר לא הצליח במשימתו, הרי לאחר זמן התברר שלמגע זה היו תוצאות חיוביות: כשפרסם אז"ר את מאמרו "כתר תורה", ביקש ברנר – שהיה אז בירושלים – לשלוח לו את הלוח בכדי לקרוא "מה כתב אז"ר על הרב קוק", וגם אם בתגובתו הוא מסתייג מההערצה המופלגת שבה מתייחס אז"ר אל הרב, בכל זאת הוא כותב שהרב קוק "בעל תכונה מצויינת הוא במחנה רבני ישראל". גם הוא, רואה-השחורות, לא יכול היה שלא להודות ביחודו של הרב, ברוממות רוחו הגדולה.[ט]

אפשר שאילו היה ברל כצנלסון נשאר ביפו, ולא היה עובר לפתח-תקוה ומרחיק לכת עד כינרת, היה גם הוא מגלה את הרב, ודוקא הוא המחפש-המתלבט בעל ההגות המעמיקה, מסוגל היה לקלוט מהשגב של מחשבות הרב וללכת לאורו. ומעניין, שגם בהיותו בריחוק-מקום הבחין בגדולתו, והוא שהיה מעריץ גדול של ברנר ומעריך מאוד את אישיותו ואת ביקורתו גם יחד, כותב כעבור כמה שנים: "שני יהודים גדולים חיים עמנו בארץ ישראל – הרב קוק ויוסף-חיים ברנר" (שמעון קושניר, הרואה מרחוק, עמ' 68).

ובו בפרק קראנו גם את דברי מי שהיה אז צעיר – ש"י עגנון. סופר מחונן זה, אשר בעלותו לארץ מגליציה, היה מעורער מאוד מבחינה דתית, התרשם מאוד מן העושר הרוחני-הנפשי ששפע מכל הווייתו של הרב, והלך שבי אחרי קסם אישיותו התמימה-הטהורה (יותר משהשפיעו עליו דבריו העיוניים של הרב), וכך נשתמרה בו הזיקה העמוקה למורשת-אבות.

ואין ספק שהתמורה המלאה אצל הסופר-העורך ר' בנימין [ר' יהושע רדלר-פלדמן ז"ל], שהגיעה לגמר-בישולה בתקופה מאוחרת יותר, תחילתה היתה ביפו, במגעיו עם הרב, שככל שהתמידו, הרשימו והשפיעו יותר ויותר.

"בינו שנות דור ודור" (דברים לב, ז) – לכל דור ודור שער-בינה משלו, ומי שרוצה להשפיע על דרכו, חייב הוא ללמוד ולהבין מהות **הדור**, הבנתו והרגשתו, ולפנות אליו בשפתו הוא, בשפת-הבינה שלו.

מי שלא למד להבין שפת-הדור, אפשר שיפנה אליו במלוא הרצון הטוב, ועם זאת לא ישיג כלום, כי הדור לא הבין את שפתו, ודבריו לא נכנסו כלל לאזניו.

וכך פירש הרב את לשון הפסוק בתהילים (קלה) "ד' זכרך **לדור ודור**":

> הזֵכר זהו ענין ההתרשמות – – – מצד ההשגות – – – מסיבת ההסתכלות במעשים הנפלאים של דרכי ההשגחה העליונה, על כל תקופה ותקופה ועל כל דור ודור בתור חטיבה פרטית, והשגה זו משתנה בצביונה – – – לפי מצב **הדורות**.
>
> עולת ראיה ב, עמ' פג

כיוצא בזה מדגיש הרב בהקדמתו ל"**אורות התשובה**", את ההכרח "להבנת התוכן שלה בדורנו" – משמע **שבדורנו** קיימת הבנה מיוחדת בתכנה של התשובה.

משום כך התאמץ הרב לעמוד על גרעינו הפנימי של הדור, לחשוף את אורו הגנוז, את רצונותיו הכמוסים, את נקודת-האמת שבו, למען דעת כיצד לפנות אליו, כיצד לעורר אותו, כיצד להשיבו לאיתן-התורה.[111]

---

111. "המטרה הקדושה, הראויה להיות עומדת בראש כל פעלינו בדורנו, היא: להרחיב גבולה של תורה, להשיב לבצרון את כל בנינו, להחזירם לאיתן התורה.
הנסיון הוכיח מגדולי המערב הכשרים, כהגרש"ר הירש ז"ל והגר"ע הילדסהיימר ז"ל, שהכשירו עצמם לדבר דברי תוכחתם בלשון וסגנון שבני-דורם נזקקים להם – לא היתה פעולתם בטלה. רבות תיקנו והרבה נפשות עשו, והם הם שהצילו את שארית הפליטה במערב מכליון וטמעון.
אל יפול לבנו, אל נהיה פחדנים יותר מדאי, ימים מרים כאלה ויותר מאלה כבר היו לנו, וצור-ישראל עזרנו ויעזרנו למען שמו" (מרן הרב זצ"ל, מאמר "עצות מרחוק", "הפלס" אוצרות הראי"ה מהדו"ב ח"ב עמ' 73).

"הרב לא הירפה מתבוע את **הפופולריזציה של מחשבת הדת**. בהרבה מקומות הוא כותב על הצורך בספרות אשר תעסוק בתחום זה והוא הסביר בהזדמנויות רבות כי בדורנו, שהוא דור מבוכה באמונה, יש להביא את מחשבת-האמונה אל ההמונים. הגותו היא הגות של הדור –

הרב האמין באמונה שלמה, כי "כשיתרבו בנו עובדי עבודת-הקודש באמת, מסקלי דרכים ומיישרי נתיבות – – – יתחיל לב-האבות להכיר את כל אוצר הטוב והסגולה הגנוזה בבנים, בעומק נפשם, ולב-הבנים יכיר את הקדושה והטהרה, ההוד והתפארת הממלאים את לב-האבות מנחלת דור-דורים על ידי שמירת קדושתה של תורה ומצוותיה, ועל ידי הדבקות הפנימית בשם ד' אלקי ישראל השוכן בציון ובוחר בירושלים. – – – ובהתאחדות הרוחנית של ישראל הצעיר עם ישראל הזקן תבוא ישועה ותצמח גאולה" (סוף מאמר "הדור").

היא נובעת מתוך צרכי בני-זמנו, עונה על בעיותיהם, משתמשת בכלי-החשיבה המודרניים, ואינה משתמטת מן הקשיים. אפשר שבעיות אשר העסיקו את בני דורו של הרב, איבדו כיום מחריפותן, כשם שדורנו העלה בעיות אשר לא ידעום לפני דור. ברם כל דור יוכל ללמוד מגישתו הנועזת אל הבעיות. מהשקפתו הרחבה החובקת זרועות עולם, מאמונתו העמוקה הממזגת התלהבות עזה עם עומק של מחשבה. על כן, משנתו של הרב היא אקטואלית ביותר גם לבני דורנו, שנולדו או נתחנכו בחצי יובל השנים האחרון" (הרב ישעיהו הדרי שליט"א, מתוך ההקדמה ל"פרקים במשנתו העיונית של הרב", אמונה, ירושלים תשכ"א).

"אנו צריכים לתרגם, על פי הסגנון בן-זמננו, את כל האוצר הקדוש שלנו, אוצר הדעות וההרגשות של כל התורה כולה, בכדי לקרב אליהם את בני-דורנו, דוגמתו של עזרא הסופר שנשתנה הכתב על ידו (סנהדרין כא, ב ; ירושלמי מגילה פ"א הל' ט), לקרב על ידי זה את דורו להבנת התורה ולמודה" (אגרות הראיה ב, אגרת תקצד, עמ' רכו).

וכך היה מרן הרב זצ"ל אומר: "ומל ד' אלקיך את לבבך ואת לבב זרעך" (דברים ל, ו) – בשני לבבות הכתוב מדבר, כי אינה דומה מילת-הלב של האבות למילת-הלב של הבנים. אותו לימוד עצמו שונה הוא בסגנונו ובהסברתו כשהוא נאמר לאבות, ופנים חדשות לו ולאמירתו באזני הבנים. ומבשר הגאולה הוא שידע לפנות אל כל דור בלשונו, וכך ילכד אותם ויאחד אותם וימלא את השליחות האלקית "והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם".

פרק יג

בתוככי יפו

א.

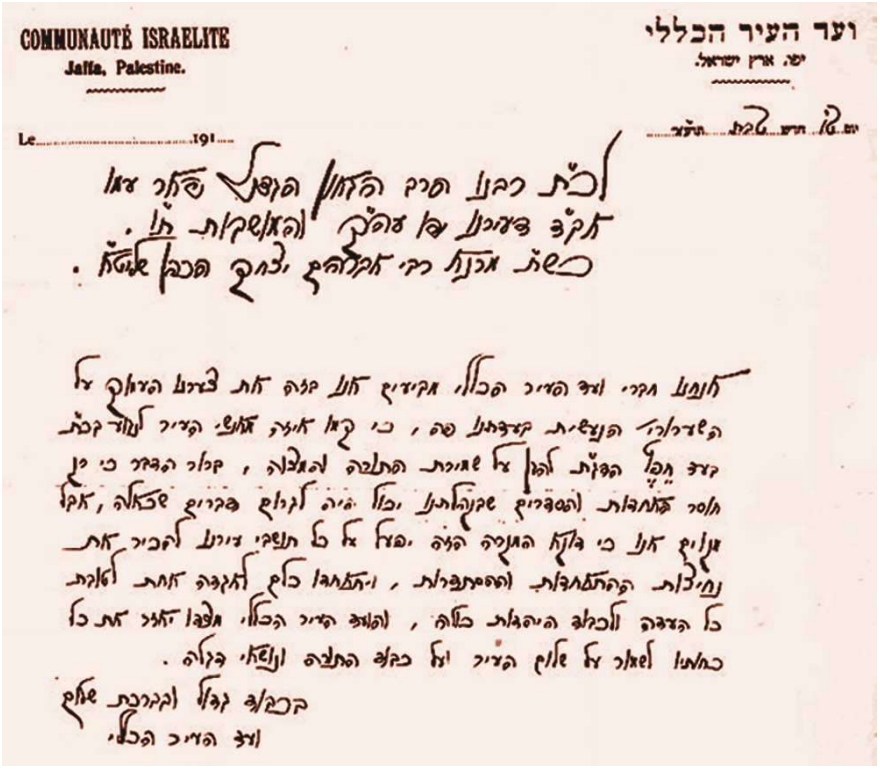
לא קלה היתה דרכו הציבורית של הרב בקהילת יפו, המורכבת מיוצאי ירושלים ומעולי אירופה, מפרושים וחסידים, מאשכנזים וספרדים, מהדור הנאמן למורשת-אבות ומהדור הצעיר שנתפס לרוחות המנשבות בעולם.

מצד אחד עמד הרב על המשמר של היין הישן, של **התוכן** העתיק – המוסדות אשר קמו והתגבשו בישראל מאז ומעולם, תלמודי-תורה וישיבות, בתי-דין ומוסדות-חסד. ואפילו שמותיהם המקובלים היו קודש אצלו, ולא הסכים "לשנות את שמם".[112] אולם מצד שני שאף להאהיב את המוסדות על הציבור הרחב, על-ידי פנים-חדשות וצורה נאותה, על ידי שכלולים טכניים שתהא רוח הבריות נוחה מהם, שגם הדורות החדשים ימצאו בהם טעם ונעימות, ושיתקדש שם שמיים על ידם ועל ידי נושאיהם.

כבר המפגש הראשון עם הרב, עודד את הרוחות בראותם בו את האיש אשר יכניס רוח טובה בחיי העיר: "איש כזה אשר הוא בעל שכל ישר ורוח טובה, יוכל להחזיק את השלום, ולתקן את הפרצים אשר עלו בקהילת יפו – – – הוא מדבר עברית צחה בשפה חיה במרוצה ובלי גמגום, ויוכל להתחרות בזה עם צעירי הזמן" (השקפה, גל' לב, תרס"ד).

---

112. ומן המאוחר נלמד על המוקדם, וכך כותב בזכרונותיו אחר מותיקי הישוב הישן בירושלים: "סיפר לנו [הרב] שלפני כמה שנים, היתה לו התנגשות עם 'ועד-שליחי-הקהילות' בלונדון, כאשר אלה בקשו להכניס שינויים בסדרי בית-הדין, ובין היתר גם את תוארו ושמו של בית-הדין בלונדון, שהיה נקרא: "בית דין צדק דק"ק לונדון", והם הציעו לקרוא לו מעתה: "משרד הרבנות". הרב קוק הביע התנגדות להצעה זו, הסביר את נימוקו בטוב טעם ובאריכות, והתרעם על שמעיזים להציע לשנות שם קדוש שנזכר בתלמוד בבלי וירושלמי, בכל הראשונים והאחרונים, ולטבוע מטבע-לשון של חול, על מוסד שנתקדש כל כך הרבה שנים. הוא הוסיף שסירב גם להוציא את המלים "דקהילה קדושה" שצרמה את אזניהם של המתקדמים" (ר' נפתלי צבי פרוש ז"ל, שלשה דורות בירושלים, עמ' 180).

COMMUNAUTÉ ISRAELITE
Jaffa, Palestine.

ועד העיר הכללי
יפו, ארץ ישראל.

"ויתאחדו כולם לאגודה אחת"

והנה לפנינו ידיעות מעודדות מיפו: "תקווה נשקפת כי הרב יקח עליו את עבודת העיר – – – והבה נקווה כי ביושר לב יעשה, באומץ ובמרץ, לבלי יחת מפני כל, ולבלתי ישא פנים לשום איש, כי אם כטוב וכישר בעיניו יעשה, למען השיב את השלום לקהילתנו והברכה במפעלינו" (השקפה, גל' כ, י"ז כסלו תרס"ה).

"כולנו, בני יפו, כספרדים כאשכנזים, עומדים תחת פקודתו ומשמעתו"

בתגובה על דברים אלו נאמר בכתבה אחרת: "כולנו מקווים כי רבנו הרך בשנים וזקן בחכמה, הרה"ג רא"י קוק, יביט על ענייני עדתנו בעיניים פקוחות ליישר הדורים, ומי ילך לנו אם לא רבנו, אשר כולנו בני יפו, כספרדים כאשכנזים מכל המפלגות, עומדים תחת פקודתו ומשמעתו, וכל בתי החסד עומדים תחת השגחתו. ואתם סופרים נכבדים – – – דברו נא באזני רבנו שיחה, והוא בטח יתן אוזן קשבת לדבר אמת וצדק, וידע

ויכיר את אשר עליו לעשות, לכבוד עמנו ארצנו ועירנו, כי רב גדול חובב ציון נלהב ואוהב כל ישראל ורודף שלום הוא" (נקי באמת, "השקפה" גל' כ"ג, כ"ח כסלו, תרס"ה).

"תחת מרות הגאב"ד זצ"ל, הושלמה האחדות בין שתי השחיטות"

ובהמשך זכרונותיו של ר' שלמה רוהלד ז"ל נאמר:

"גם החל לסדר את עניני הכשרות, אחרי שהעיר התחילה להתגדל ולהתפשט והסדרים הקודמים לא היו מספיקים. אז נוסד ועד מאנשים ת"ח מופלגים כמו הרה"ג ר' זאב וואלף גרינולד, ר' שמואל דוב רזניק, ר' אליהו קנטר ודוב וילנסקי (כולם כבר בעלמא דקשוט) והם לקחו בידם את היזמה, תחת ראשות הגאב"ד ר' יוסף צבי הלוי שליט"א, ובקרו באיטליזים והשגיחו על ענייני הכשרות והניקור ובכל יתר הענפים השייכים לכשרות.

היה מקרה גם עם השו"בים הקבועים אשר פרשו לעצמם, והתפתו מאלה אשר לא היתה רוחם נוחה מהנהגת הגאב"ד זצ"ל, בהאירו פנים גם לצד ההוא (אשר פרץ פרצה בימי הגאב"ד הרנ"ה ז"ל כפי המרומז לעיל), אבל שבו מהר מן הדרך ההוא למקומם הראשון, תחת מרות הגאב"ד זצ"ל. ויצא מעז מתוק כי הושלמה האחדות בין שתי השחיטות הקיימות, והוסרו האיסורים שנהגו אלה עם אלה, ומאז היתה שחיטה אחת מאוחדת תחת ראשות הגאב"ד ובית דינו".[113]

ב.

כדרך ששקד הרב על שכלול בית-דינו וסדריו המתוקנים, למרות היכולת הכספית המוגבלת של הקהילה, וכן על משמרת השולחן הטהור וכשרותו הנאמנה, כך נתן דעתו לחיזוק החינוך הנאמן, לחזק את ת"ת "שערי תורה" אשר נוסד על ידי קודמו הגרנ"ה ז"ל[114] "אשר עם כל רפיון כוחו הגופני, בהיותו חלש וידוע-חולי, מסר נפשו ממש על קיום הבית הזה" (מתוך הסקירה על תולדות הת"ת ב'לוח ארץ הצבי', ה' תרצ"ו).

---

113. והרי לנו טופס-ההסכם שנכתב ונחתם בין כל הצדדים:
ב"ה, דברי השלום והאמת שנתקבלו מצד הרבנים עם ועד השחיטה:
א) עדת האשכנזים הפרושים והחסידים, שנתפרדה עד כה, תתאחד ולא יהי' שום הבדל ופדות בין פרוש לחסיד, בין צד זה לצד זה. כי לא יהי' עוד "צדדים ומפלגות" בענייני העדה, וכל ענייני המחלוקת וכל האיסורים שנאסרו לשעתם בין השובי"ם ובין הקצבים ובין השמשים בכל עניני הציבור, הכל כאשר לכל יורם ויוסר, ולא יזכר ולא יפקד. ומהיום והלאה תתנהג השחיטה באיחוד, היינו השו"בים הקודמים והשו"ב החדש והשו"בים מהחסידים, מחוייבים לשחוט ולבדוק הגסות והדקות במקום אשר יבחר ועד השחיטה המאוחד מהפרושים והחסידים.
ב) מצד הפרושים עומד רבינו הגאון הגדול מרן רא"י הכהן קוק שליט"א האב"ד דפה והמושבות, ומצד החסידים עומד הרה"ג ר' שניאור זלמן סלאנים שליט"א".

114. ואתו-עמו טובי-העיר, אשר רבות עשו לתקנתה של יפו "שער הארץ", ככתוב לקמן:

תלמידי ת"ת "שערי תורה" ומלמדיו. במרכז – תמונת מרן הרב זצ"ל

"בראשותו נתרחב ונתגדל המוסד 'שערי תורה'"

הרב לא הסתפק בדיווחים שנמסרו לו, אף גם לא בביקורים במאורעות חגיגיים, אלא הפך להיות מפקח-בוחן קבוע במוסד: "כבוד הרב מבקר מעתה את הת"ת "שערי תורה" פעם בשבוע, ובוחן את התלמידים" ("השקפה" גל' כ"ו, ח' טבת, תרס"ה). תשומת-לב מרובה זו נתנה את אותותיה, ועל תוצאותיה הברוכות הננו שומעים מפי ר' שלמה רוהלד ז"ל:

"אחינו ועמנו! כולנו כולנו הננו בני הדור החי, כולנו יודעים ורואים כי דברי חז"ל אשר אמרו לימים הבאים 'עתידה תורה שתשתכח מישראל', הולכים ומתקיימים בחו"ל, ומי הירא והחרד לדבר ה', מי הדואג דאגת דור נולד, כי יהיה נאמן לעמו ארצו ודתו, יבין כי אין לנו כל תקוה רק בבני א"י בא"י ובהיות עירנו שער הארץ, נקל להבין כי עליה, לקחת חלק בראש העניין הק' הלזה, על ידי לימודים וסדרים אשר יהיו תפארת לה' ולאדם, למען נזכה לראות בנים נאמנים לה' ולתורתו, לעמו ולארצו, ומועילים לחברת האדם" (מתוך ההקדמה לפנקס המוסד "שערי תורה", שחתומים עליה: יואל-משה סלומון, שלמה גולדין, יצחק-אייזיק בן-טובים, משה-בצלאל טודרוסוביץ, יעקב-יששכר ברמן).

״אחרי פטירת הרב הגאון הצדיק מוהרנ״ה ז״ל, נתעטרה עירנו בעטרת תפארת של רבנות העיר והסביבה, מרן הגאון הגדול, תפארת ישראל ופאר הדור, מוה״ר אברהם יצחק הכהן קוק שליט״א, אשר עלה בקיץ תרס״ד לשבת כבוד בעירנו, ואז נוסף פאר והדר למוסדנו **׳שערי תורה׳.** תחת ראשותו נתגדל ונתרחב המוסד ונעשו בו תיקונים טובים ומועילים, כדרכו בקודש הכניס בתוך המוסד רוח טהור וקדוש, ועיניו הטהורות היו צופיות עליו, והתאמץ להחזיקו בכל מאי דהוה בידו הגדולה, ולמנהלים הוקמו הרב הגאון הג׳ מוהר״ר **יוסף רבי** ז״ל, שהיה מפורסם בלמדנותו ובקיאותו בכל הש״ס והראשונים נושאי כליו, והרה״ג ר׳ יעקב מאיר לרנמן ז״ל, אדם הגון וחשוב, בן-גדולים ובקי בהויות העולם, ושניהם השקיעו – כל אחד במקצוע שלו – את כל כוחותיהם לטובת הרמת קרן התורה בשער אה״ק״ (לוח ״ארץ הצבי״, בשנת היובל ל״שערי תורה״, ה׳תרצ״ו).[115]

ג.

הרב לא הסתפק בחיזוק הת״ת והרמת קרנו, והתחיל בפיתוח-ישיבה של בחורים על יד הת״ת, ואף עודד את הנושאים בעול החזקת הת״ת שיקבלו על עצמם גם את הדאגה לצרכיהם של בני הישיבה, והם – יקירי יפו – נענו לו, וטרם מלאה שנה לעליית הרב על כסא רבנות יפו, כבר אנו קוראים ב״החבצלת״ (גל׳ 21, ז׳ אייר ה׳תרס״ה), ״מודעה לאורייתא״:

> נערים ובחורים, שיש להם כשרונות טובים ובתורת ד׳ חפצם, יתקבלו ב״שערי-תורה״ ביפו, וישמעו לקח בהלכה, בחידוש ופלפול של יושר, ובאגדה – במוסר ובדעות, ותחת השפעת רבינו הגאון הגדול, כליל המדעים, מוהרא״י קוק שליט״א, יתעלו אי״ה למעלת לומדים מופלגים ויראי אלקים באמת. לצרכיהם החומריים נדאג ככל אשר יהיה ביכולתנו.
>
> גבאי ומנהלי ׳שערי תורה׳ בעה״ק יפו ת״ו

---

115. הרב המשיך לדאוג לקיומו של מוסד תורני-חינוכי זה, גם כעבור שנים, ובקריאה ל״אחינו בני ישראל הרחוקים והקרובים״ – כ״ו תמוז תרפ״ח – הוא פונה בבקשת עזרה למוסד הנתון במצב חומרי קשה:
״מרגלית יקרה יש לנו בעיה״ק יפו ת״ו, בסף כניסת ארץ מחמדנו. – – – שם במקום ראשית כניסת עולי גולה, הונח יסוד מוסד לתורת אמת – – – לבית שמגדלין בו תורה ויראת שמים. – – – המוסד הקדוש ׳שערי תורה׳, אשר הייתי תמיד קשור עמו בכל עוז-חיבת-קודש, בעת שבתי שמה. וכאז כן עתה, מדי שבתי בעיר קדשנו ותפארתנו פה ירושלים עיה״ק תובב״א, נפשי קשורה עם המוסד הזה, כי ידעתי את ערכו המרומם להחיות את נשמת עם-ד׳ על ארץ סגולתנו, ביחוד במקומו בעיה״ק יפו, במרכז הישוב החדש ועבודת שכלולו״.

"רבנו הרצה את שיעוריו מתוך מתק מיוחד, כזה שהוא קורא שירים נלהבים"

לקריאה החמה הזאת נענו כמה בחורים מצוינים, אשר שמחו להיות בקירבתו של הרב, ולשמוע את שיעוריו ובאוריו. והיה זה חדש בשבילם שהרב מוסיף ומרצה בפניהם גם שיעור בספר ה"כוזרי".[116]

ועם יסודה של הישיבה, סיפח אליו הרב כוח תורני צעיר מעולה – הרב צבי פסח פרנק ז"ל, שהתחיל להגיד שיעור קבוע יום יום בפני הבחורים, שיעור מדריך בעומק הסוגיות.[117]

בתקופה מאוחרת יותר הטיל הרב על חבר בית-הדין, הרב ר' זלמן ש"ך ז"ל, הי"ד, שגם הוא יתן שיעורים לבחורים, בכדי להעלות את רמתם התורנית בכל מאי דאפשר.

---

116. חיבה יתירה היתה נודעת ממנו לספר הכוזרי. וסח לי ר' מיכל קיבלביץ ז"ל, תלמיד הישיבה ביפו: כשהתחיל הרב ללמוד אתנו כוזרי, אמר: ראוי היה שנברך עתה "אשר קדשנו במצותיו וצוונו לשמוע דברי חכמים" [עי' ירושלמי סוכה פ"ג הל' ד] שהרי רבינו הגר"א ז"ל מווילנא הוא שציווה ללמוד כוזרי, ככתוב ב"תוספת מעשה-רב": "היה אומר [הגר"א] שילמדו בספר הכוזרי, שהוא קדוש וטהור, ועיקרי אמונת ישראל ותורה תלויין בו".
ובמכתב לאחיו הרב דב הכהן קוק ז"ל כותב הרב: "זה יותר משנתים, הנני מרצה שיעורים קבועים, איזה פעמים בשבוע, בספר הכוזרי, בתור ספר המתפשט בהגיונותיו על רוב המקצועות של הלכות דעות, ושהוא בעצמו כולל תמציות של שיטות עמוקות ורחבות" (אגרות הראיה ב, עמ' קלט). ועי' הכוזרי המבואר א, ב"פתח הביאורים" עמ' 20-19.

*

והרי לנו תיאורו המרומם של הסופר ר' שבתי דניאל ז"ל – תלמיד הישיבה בירושלים – על המשך לימוד הכוזרי בעלות הרב בקודש, בישיבתו המפוארה אשר הקים כעבור שנים בעיר-עז-לנו ת"ו:
"פעם אחת בשבוע היה מגיד שעור בספר הכוזרי. קורא פסוק אחד – ומפרש אותו שעה שלמה. קירבת-נשמה קירבה אותו אל רבי יהודה הלוי, ובשיעורים מרובים היה מפרש את תפיסתו המיוחדת – ישראל כקומה חדשה בבריאה. הרעיונות על תורה וישראל וארץ-ישראל, שחוקיהם הטבעיים שונים ונעלים מכל איתני הטבע, היו מובעים בפי הרב בעושר הביטוי, בדקות ההגדרות, ובהזדהות מוחלטת עם תפיסת היחוד של "הענין האלוקי", בהתגלותו בעם-הסגולה וארץ-החמדה. מפרק לפרק היה מבסס את דברי הכוזרי ביסודות הלכה, והוצקו הדברים בדפוסים הלכתיים ונעשו דינים באמונות ודעות".

117. בשנת תרס"ב חמק-עבר הגרצ"פ ז"ל מירושלים לשבת וללמוד בהתבודדות ביפו. ויקירי יפו, ר' בצלאל לאפין ז"ל ור' משה בצלאל טודרוסוביץ ז"ל, עמדו מיד על ערכו, ודאגו למלא מחסוריו, שיוכל ללמוד בשקידה. כשהגיע הרב ליפו, גילה כמובן עד מהרה את האברך הירושלמי המופלא בלמדנותו ובשקדנותו, ובמכתב להגאון האדר"ת ז"ל כתב שהוא מתפלא על זה שירושלים מרשה לעצמה לוותר על אברך כזה, שראוי הוא לכהן בכהונה רמה של ר"מות או דיינות.

"הוא ריכז סביבותיו תלמידים, ביניהם מצוינים, וכולם בעלי דרגות, ולימד אותם "חושן משפט"[118] והרב זלמן שך זצ"ל לימד אותם שעור בגפ"ת. אמרו על רבנו, כי היה לו איזה כוח מיוחד בלימוד "חושן משפט", ואמנם הרצה את שיעוריו מתוך מתק מיוחד, כזה שקורא שירים נלהבים, כי לבו היה אולם פתוח בתושיה. בכל שיעור תלמודי או הלכתי, הביאו לפניו רמב"ם, טורים ועוד. והוא ביאר על נקלה כל הדבר הקשה, גם בלי שהתכונן לכך מראש" (י"צ רימון ז"ל, "הארץ", י' אלול תרצ"ה).[119]

"באותם הימים התחילה לזרוח שמשו של רבנו הגדול"

ר' נפתלי שטרן ז"ל מספר: "זוכר אני מימי ילדותי, שבשכנותנו גרה משפחה אחת בשם קיבלביץ, ואחד מבניה – בחור מהמצוינים שבירושלים – היה נוסע אל הרב ביפו ללמוד תורה מפיו. ואני זוכר שהיה אומר עליו: "איזה איש גדול כזה יש לה לאומה, ממש איש-אלקים!"

כיוצא בזה אנו שומעים מפי כתבו של הרב ישראל פורת ז"ל:

"באותם הימים התחילה לזרוח שמשו של רבנו הגדול, הגראי"ה קוק זצ"ל, שהופיע בהדר-גאון-עוז לשמש בקודש כרב ראשי לקהילת יפו והמושבות. ואני הקטן נמשך לבבי לדבקה בו, וכפעם בפעם הלכתי הלוך ונסוע מירושלים עיר מולדתי ליפו, להסתופף בחצרות קדשו ולהתאבק בעפר רגליו. הוא שם עיניו עלי ויקרבני כאב את בנו. ואני זחלתי ואירא לפתוח פה ולשוחח לפניו, אבל הייתי עוקב אחר פסיעותיו, שומע ומקשיב לכל הגה היוצא מפיו בהלכה ובאגדה, ובשיחות החולין שלו שהיו כולן על טהרת-הקודש".

אור המזרח, תשרי ה'תשכ"ג

והנה לפנינו ידיעה קצרה על סיום מסכת ובחינה פומבית:

"באור היום ד' י"ג טבת, עשו תלמידי הישיבה שעל יד הת"ת 'שערי תורה' סיום על מסכת בבא קמא, וכבוד רבינו הגאון הצדיק רא"י הכהן קוק שליט"א בחן אותם במסכת הנזכרת במעמד אנשים נכבדים מופלגי תורה, אשר הוזמנו אל הסיום, והם ענו על שאלותיו בשכל נמרץ – – – כבוד רבינו הגאון דרש מעט מעניני דיומא, ויחזק את לב התלמידים שישקדו על למודם וישגשגו מעלה מעלה".

החבצלת, ט"ו טבת, תרס"ט

---

118. כשלימד "חושן משפט", הטיל על תלמידי הישיבה להכין עבודות בכתב, בירורי הלכה על נושאים שונים, בכדי להרגיל אותם גם בליבון סוגיה על שיטותיה וגם בכתיבה בהירה ומסודרת (מפי הרצ"י ז"ל).

119. "הרב קוק מפליא בזכרונו, בכל מקום שישאלוהו, ידיו רב לו, כאילו למד עתה אותו ענין. הסברתו יפה ומקיפה, כבני ליטא ברוכי כשרון-ההסברה" (הגר"מ קליערס ז"ל, רבה של טבריא – "מפי דודי" לרמ"א פרלמן עמ' לו-לז).

"בעיות החינוך העסיקוהו יותר מכל הבעיות הגדולות"

הרב י"ל מימון ז"ל, העומד על היקף עבודתו הציבורית של הרב, בהיותו "שופע ומשפיע, מסדר ומתקן את כל ענייני קהילת יפו ואת ענייני התורה, הדת והחברה במושבות", מוסיף ומציין במיוחד:

"למרות כל טרדותיו הרבים בענינים האלה אין הוא מפסיק מלימודו, ואינו פוסח על השיעור הקבוע לו בישיבת 'שערי תורה' בעירו. ושיעורו זה יש בו משום חידוש רב, כי מלבד שיעור בהלכה יש לו שיעור ב'כוזרי'.[120]

"הבעיות הללו, בעיות החינוך, העסיקוהו יותר מכל הבעיות הגדולות האחרות המסורות ללבו. חפצו ומטרתו העיקרית אמנם היה החינוך התורני-החרדי הנהוג בישיבות הגולה. בכיוון זה כיוון את פעולתו בישיבת "שערי תורה" ביפו, שהתאמץ להעלותה למדריגת ישיבה גדולה. לשם זה ספח גם את הרב ר' זלמן שך (זה הרב הקדוש שנרצח בין קדושי תרפ"ט במוצא – הי"ד) להיות בה מורה לתלמוד, בשעה שהוא בעצמו קיבל עליו מאידך גיסא את העול לתת עוד שיעור בהלכה גם בישיבת 'אור זורח', שנוסדה ע"י רבי זרח ברנט ז"ל. ברם יחד עם זה הבין שלא כל אחד יכול להקדיש את בניו רק לתלמוד, לכן יסד – בשנת תרס"ז – על יד ישיבת יפו גם 'בית ספר למלאכה', ללימוד מלאכת המסגרות והנפחות, זה המוסד הקיים ומתפתח גם עכשיו תחת הפיקוח של 'המזרחי'".

אזכרה, עמ' קי

"להרים בכבוד תחיית תורתנו, בלב ישובנו החדש"

הקמת ישיבת "אור זורח", זו פרשה נוספת בפעילותו התורנית-החינוכית של הרב במרכז הישוב החדש. שכן לא הסתפק הרב בישיבתו הוא, אלא התחיל לתת דעתו להפוך את יפו למרכז תורני, והוא עודד את אחד מיוחד מהבונים הראשונים של יפו המורחבת, את ר' זרח ברנט ז"ל, שיקבל על עצמו את היזמה להקמת ישיבה נוספת בעיר.

עוד לפני זה נתן הרב דעתו וידו להגדלת כוחה של תורה בעירו, שכן בתחילת קיץ תרס"ז היתה התעוררות מסויימת ליסוד ישיבה נוספת ביפו, והרב קידם את הרעיון בשמחה רבה ופנה בקריאה נלהבת אל "אחינו היקרים החפצים בכל לבבם ובכל נפשם

---

120. הרב לא הסתפק רק בשיעורים המיוחדים ב"כוזרי", אלא מצא לנחוץ להפנות תשומת לב התלמידים גם למחקר ההיסטורי הנאמן, והוא נעזר בעבודתו הכבירה של הגאון ר' יצחק אייזיק הלוי ז"ל – "דורות הראשונים". וכך כותב הרב באחת מאגרותיו אל הגאון-המחבר: "ספרו הגדול, החביב עלי חיבת-נשמה, נחשב אצלנו לאחד הלימודים החשובים מאד, ולפעמים אני מרצה לפני בני הישיבה פרקים מתוכו, בהוספת השקפות. ואקוה בעזה"י כשיוסדר הענין [של הישיבה] יותר, שיחזיק ספרו דמר וכל הלמודים העיוניים המתלוים אליו, מקום גדול והגון מאד" (אגרות הראיה א, אגרת רעב, עמ' שח-שט).

ברוממות קרן ישראל על אדמת ישראל" ובישר להם על המגמה "ליסד ישיבה חדשה במרכז הישוב החדש בא"י, היא עיר הקודש יפו ת"ו".

באגרתו-קריאתו זו עומד על הערך המיוחד של הרמת קרן התורה בישוב החדש: "בכל כוחי הדל הנני חפץ להרים בכבוד את תחיית תורתנו, במובן רחב, מלא וחי, בלב ישובנו החדש, כדי לרומם קרנו וערכו לעיני כל ישראל בכל אפסי ארץ. – – – תקוותי תאמצני כי רוח ד' תופיע עלינו, ולמען ציון ומקראיה, למען בנין ארץ חמדה ובנין בית יעקב עליה לשם ולתפארת, יפרוש עלינו סוכת שלום ורוח חן, להאיר ולהחיות את רוחה של כנסת ישראל היושבת על אדמת הקודש, וביחוד יושבי הישוב החדש, שהם אבן פינה ומוסד לבנין בית ישראל ושורש יעקב בארץ אבות".

לא ידוע לנו, מדוע לא הגיעה יזמה זו לכלל מעשה, ואולם הרב לא התייאש מהמחשבה הטובה, ובראותו את "הישיש המופלא, מפואר במעשיו הטובים ותום-לבבו", ר' זרח ברנט ז"ל (מייסד שכונת נוה-שלום) כאחד "האישים היחידים שהנם שלוחי-דרחמנא לבנין ארץ הקודש ושיבת בניה-בוניה לתוכה, לקומם חרבותיה ולבנות גדריה, ומעשיהם הפרטיים ומפעלי חייהם כולם קולעים למטרה הכללית" – לא הרפה ממנו, חיזק את רוחו בהבטחת עזרה מוסרית רבה ואף תמיכה כספית נכבדה, ובלבד שיקום וייסד ישיבה נוספת ביפו.

מכתב גלוי
לאחינו הצעירים
תופשי התורה
היושבים על אדמת הקדש
מאת
אברהם יצחק הכהן קוק
עבד לעם קדוש על אדמת הקדש
פה עה"ק
יפו והמושבות
תובב"א
מחירו קדש להחזקת „שערי תורה".
הוצאת „שערי תורה" בעה"ק יפו

— יב —
ה' מירושלם, כי לא ימש ד' את עמו בעבור שמו הגדול,
כי הואיל ד' לעשות אתכם לו לעם.
עבדכם אסיר התקוה לכבוד ציון ומקראיה
ולשלום למודי ד' בניה בוניה.
אברהם יצחק הכהן קוק
עבד לעם קדוש על אדמת הקדש
פה עה"ק יפו והמושבות תובב"א
בית התלמוד תורה וישיבת
שערי תורה ובהמד הגדול בעה"ק יפו תוא

"מכתב גלוי" - מחירו קודש להחזקת "שערי תורה". אגרות הראי"ה א, אגרת כג

"חפצו האדיר היה לראות ביפו מרכז לתורה"

וכך מוסר ר' זרח ברנט ז"ל בזכרונותיו (ירושלים, תרפ"ט):

"ליסוד הישיבה הק' **אור זורח**, עוררני ביחוד מרן הגרא"י קוק שליט"א, שהיה אז ראב"ד ליפו והמושבות, הוא השפיע עלי בתחילה להקדיש מאה נפוליון לתלמידים והחזקת תלמידי-חכמים ובחורים בתור התחלה להישיבה, והבטיח לי אחר כך לעורר תעמולה רחבה לטובת הישיבה, אשר תכניס את הסכום הנ"ל, כי חפצו האדיר היה לראות ביפו מרכז לתורה, אשר ישפיע לשד חיי-עד על הישוב הפורח והמתהווה שם. רבנו הגיד אז שיעור ברמב"ם בישיבה. הוא מסר לי אז גם כתב התחייבות לתשלום הסכום של 100 נפוליון שביקש ממני להוציא בתחילה, והכתב הזה עודנו מונח תחת ידי".

בדברי ההערכה של הרב על ר' זרח ברנט ז"ל, אינו רומז כלל שמאתו יצאה היזמה להקמת ישיבת "אור זורח", ובענוותו הוא זוקף את זכותה למסירות נפשו ונפש רעייתו ע"ה:

"מתוך מפעלי חיבתו [של רבי זרח ברנט ז"ל] לקניין הארץ ובניינה ביפו, ומסירות נפשו לכונן בה יסוד להגדיל תורה ולהאדירה – כגולת הכותרת למאווייו – הוקמה ישיבתו הנושאת את שמו "אור זורח", החוסה בביתו ובחומותיו, ומסתייעת מהקרן [הכספית] אשר הקדיש לה. ובראשית התכוננות הישיבה, היה הוא ורעייתו המנוחה ע"ה, היחידים שהחזיקו על שולחנם את הצעירים שוקדי התורה".

ד.

"באותה שנה, שנת תרס"ה, אחרי המהפכה ברוסיה, התחילה עלייה גדולה לארץ-ישראל, שממנה נתברכה גם קהילת יפו, שהתפתחה והתרחבה. בין העולים החדשים מרוסיה, באו הרבה יהודים שלא היו מסוגלים לגמרי להחיים בארץ-ישראל, מה שגרם להתרבות העניים בקהילת יפו, ולסכסוכים רבים ושונים. הרבה מן העולים שבו לחו"ל, והוציאו דיבת הארץ רעה לפני אחיהם שבגולה. אז קם רבנו והיה רב להושיע וייסד 'ועד לעזרת העולים' – בו היה גם ד"ר חיים חיסין – הועד הזה סידר מגביות והעולים נתמכו בסכומי-כסף שונים, ולרבים מהם ניתנה האפשרות להשאר בארץ ולא לשוב עם השבים לגולה".

אזכרה עמ' קח

הטיפול בעולים החדשים הצריך להרחיב את תחומי התלמוד-תורה 'שערי תורה' וכן את כושר-הקליטה של בית-החולים 'שערי-ציון', והרב התמסר לשניהם גם יחד.[121]

---

121. לעידודם וחיזוקם של פעילי שני המוסדות, הרי כאן לפנינו מכתב אשר כתב הרב ללונדון:

ב"ה, פעה"ק יפו ת"ו, יום י' לחדש כסליו, תרס"ז

שלום וחיים, ברכה בכפלים, משוכן שמים, לידידי יפו וירושלים, ה"ה כבוד הרה"ג הנעלים

"הנני חושבת את כב' כאחד הנביאים שלא חנפו לעם ישראל"

תוך כדי היות הרב אחיעזר ואחיסמך למוסדות ולעניינים הכלליים, המשיך לטפל בבית-דינו בבעיות הפרט, עשה משפט לעשוקים, עזר ליתומים והרנין נפש אלמנות.

הוא רכש לו מעמד מיוחד של אישיות מוסרית נעלה, רב להושיע, המשוחרר מפניות אישיות כלשהן, המשתדל תמיד להשפיע ברוח-חן, אולם עומד בתוקף על דעתו, ורק האמת והצדק נר לרגלו ואור לנתיבתו.

ונכבדים חברי הועד הנוסד בע"ת לונדון יע"א לחזוק המפעלים הגדולים בעיה"ק יפו ת"ו, איש איש לפי כבודו, ובראשם כבוד הרב הגאון מעוז ומגדול, ידיד אלקים ואנשים, הרב ר' משה אביגדור חייקין שליט"א, רב דפעדעריישאן בלונדון, כלם יתברכו בכל טוב סלה.

ידידים וחביבים, יקרים ונעלים,

כבוד הרבנים הנכבדים גבאי ומנהלי שני עמודי הישוב פה, הת"ת ["שערי–תורה"] וביה"ח ["שערי ציון"], אשר עד כה היו שופכים לפני שיחם כי שני הבתים הקדושים, הנחוצים, ואשר אין ערוך להם במפעליהם, הת"ת וביה"ח, עומדים במצב כל כך רע. עד כי חוששים הם שיאלצו לסגרם, הואילו לבשרנו כי בע"ה מצאו פתח–תקוה, כי על עמדם יעמודו, ע"י כבוד הועד הנוסד בלונדון למטרה לחזק ידיהם, ואברך את ה' על גלגלו זכות על ידי זכאים ככבודם, לפעול ולעשות לטובתם, והנני אומר לכבודם יישר חילם, תחזקנה ידיהם, וזכות אה"ק וזכות המצוות הרבות המתקיימות בשני הבתים הגדולים הללו, ממצות פקוח נפשות ותשב"ר, עד מצות אהבת הבריות וישוב א"י, וזכות הרבים מסייעתם ועשו והצליחו בע"ה, והיה להם בא"י יד ושם וצדקתם תעמוד לעד, כי הגדילו עשות.

ואם תמיד נחוצה עזרת אחב"י לשני בתי החסד האלו, שברובם וכל עיקרם אינם אלא לעניי דאתו מעלמא לעירנו, שהיא עיר החוף ושער א"י, הנה עתה שבעוה"ר הגלת יהודה הגלת שלומים, ולגיונות לגיונות יבאו לפה מקהל הגולה, ובתי החסד טובים השנים הנז' לקו בכפלים. מעבר מזה נתמעטו ההכנסות מיעוט דמינכר מאוד מאוד, ע"י הצרות הרבות שאחב"י נתונים בהם, ומעבר מזה נתגדלו ההוצאות ע"י ריבוי הבאים, שעל ידם נתרבו ילדי הת"ת כן ירבו, ומעצר רעה ויגון נתרבו מהם חולים – ירפאם ה' – ומהיכן הירק הזה חי?

קבלו אחים חביבים תודתי על מפעלכם, תודתי בשם המפעלים, תודתי בשם כבוד הרבנים הגבאים פה, ותודתי גם אני, כי לבד זה אשר כדרך העולם כל איש הקשה ומר–נפש ידפוק על דלתי, ואני נותן לו מכתב לכב' הגבאים, בשעה שלבי יודע מרת נפשם, לבד זה מי שלא ראה עין בעין גודל הנחיצות וריבוי המעשים של הבתים האלה, אינו יכול אפילו לצייר בדמיונו דמיון כל דהוא מהם, ואם באתי לפרוט אין אני מספיק. ומה גדלה איפוא שמחתי לשמוע כי פקד ד' את עירנו, וניתן בלב כבודם להיותם גואלים לה. חזקו אחים חביבים, חזקו אחים ידידים, חזקו ונתחזקה בעד עמנו וערי אלוקינו, ועשו חיל במקומכם וקראו שם באה"ק. וה' אלקים יברככם וישמרכם, ודברי יראי–שמים ככבודם יהיו נשמעים, והתנדבו אחים ע"י כבודם, ושמם יהיה לברכה, כנפשם ונפש מכבדם ומוקירם,

חותם בברכה מהררי קודש, הק' אברהם יצחק הכהן קוק

שלושה מכתבים אל הרב שנשתמרו בבית-גנזיו, מוסרים לנו מרחשי-לב הציבור ויחסם אל הרב, הכהן-השופט בימים ההם:

"הנני חושבת את כבודו כאחד הנביאים שלא חנפו לעם ישראל ויאמרו להם את האמת ויוכיחום בלי פחד, והנני באה פה בתודות לבביות אל כבודו, על אשר הוא היה בגורמי הצלת חיי בעלי – – – הרבה גדולים היו בעוזרי, כמו ה"ה אוסישקין, גרזובסקי ורבניצקי, אבל אף אחד לא פעל במידה כה-חשובה ככבוד הרב".

"יש לי טענות ותביעות לאיש עשיר אחד, ויודע אנכי היטב את הכתוב 'ולא יוכל לדין עם שתקיף ממנו' (קהלת ו, י), וזוהי סיבה עיקרית שתמריצני לפנות אל כב', שהוא בתור איש המורם מעם שלא תלוי בדעת אחרים, ושיוכל גם לפעול בכח האוטוריטט שלו על אחרים, בודאי לא ימנע הטוב ממני בהיות לאל ידיו לעשות, יריב את ריבי ויוציא עשוק מיד עושקו".

"אני הנני הישמעאלי, באתי לפני מעלת כבודו, על תביעה שיש לי עם האדון אברהם דראד מעיון-קארה [ראשון לציון], ולא חפצתי לתבוע אותו בבית-משפטנו, יען כי יש לי אוהבים יהודים, והמה אמרו לי כי טוב להגיש משפטי לפני מעלתו, כי תדין משפטי, כי ישר אתה, ולכן הנה באתי לפניו – – – כי יריב את ריבי על דת-משה".

ה.

"תיקון העירוב הכללי – – –
תיקון דת-קודש לקדושת שבת-קודש"

עניין מיוחד שהטריד את שלומי אמוני תורה ומצוה, היה דבר העירוב מסביב לעיר המתרחבת והולכת, ושלוש כתבות קצרות ב"החבצלת" מוסרות לנו על טיפולו הנמרץ של הרב בנושא זה, בדברי-עידוד ובבירור פרטי הביצוע המעשי.

על עיקר הבעיה מעמיד אותנו ר' בצלאל הכהן לאפין ז"ל, איש יפו הותיק, העסקן החרוץ והמסור[122] הכותב ומודיע כי "יסורים רבים סובלים שלומי-אמוני-בני-ישראל ביום השבת, מהפסקת חוטי העירוב כפעם בפעם – – – וכבוד רבינו הגאון הצדיק

122. והרי מכתב-הברכה של הרב ליום הולדתו השבעים של ר' בצלאל לאפין ז"ל, שנתפרסם בספר-היובל שהופיע לכבודו (עמ' 5-7):
מחותני היקר הרב הנכבד רב פעלים, מו"ה בצלאל הכהן לפין שליט"א.
יקבל כבודו בזה את ברכתי העמוקה ליום הולדתו השבעים: יזכהו הש"ת לבא בגבורות, ועוד רבות בשנים יעמד חי לעבודת הקודש לזכות את הרבים במפעלים כבירים, כאשר היתה באמנה אתו בכל העבר הגדול שלו.
והנני בזה חותם בברכה נאמנה והוקרה רבה
הק' אברהם יצחק הכהן קוק

הראי״ה קוק שליט״א, יעץ כי נחבר את העיר עם הפרוורים דרך הים. והיה לנו הים לחומה מזה, ומיתר הצדדים ימתחו גלי-ברזל, והיתה העיר ופרווריה אחד, ויכלו גם התמימים עם ד׳ ותורתו, לשאת כל דבר חפץ בכל המקום ביום השבת קודש״ (החבצלת, ח׳ כסלו תרס״ט).

כעבור שבוע הננו מתבשרים בגליון ״החבצלת״ (ט״ו כסלו, תרס״ט): ״כבוד רבנו הגאון הצדיק מוהרא״י הכהן שליט״א, זה דרכו לדרוש רק פעמיים בשנה, בשבתא דריגלא, ויתמהו היפויים לקרוא מודעה בעש״ק החולף, כי ידרוש הרב בשבת הבעל״ט, ויבואו קהל גדול מאוד לשמוע הדרשה, אשר כל עיקרה היה לעורר את העם להתנדב לה׳ערוב׳ ולהחזקת מפקחים על הפרשת תרומות ומעשרות, ובמתק דבריו ובעמקי רעיונותיו שהוא מצטיין בהם תמיד, העיר ויעורר על שני הדברים הנזכרים הנחוצים מיד ושאינם סובלים שהיות וכל רגע זמנם – ובטח יעשו דבריו פרי״.

ובכ׳ טבת תרס״ט שוב קוראים אנו ב״החבצלת״: ״כבוד הרב שליט״א רוצה, כי חוטי העירוב יקיפו לא רק את הפרוורים העומדים, כי אם גם את הפרוורים שעתידים להבנות, זאת אומרת את הנחלה של האגודה לבנין הבתים ׳אחוזת בית׳ [תחילתה ויסודה של תל-אביב], ואת הנחלה הגדולה של הבנק אפ״ק בשותפות עם מר רוקח, שגם בה אומרים לבנות בע״ה פרוור גדול ליהודים – – – וכבר ביקר כבוד רבינו שליט״א והראב״ד [ר׳ יוסף צבי הלוי] שליט״א עמו, את חוף הים, מקום שבו ינעצו העמוד הראשי, וימדדו את עומק המים – – – ויתר הדינים הנצרכים לזה״.[123]

---

123. על הבעיה העיקרית של העירוב הזה, עומד הרב שמחה הלוי במברגר ז״ל, במכתב ששלח אל הרב ר׳ צבי יהודה ז״ל, בערב תשעה באב ת״ש: ״לפני איזה זמן שמעתי – כאשר חקרתי קצת על ענייני העירוב של העיר תל-אביב – שלצד הים בנו יסוד ההיתר, על קולא שהקיל כב׳ אביו הרב הגאון הגדול והקדוש זי״ע, עת היותו רב ביפו, והיינו שמותר לצרף את הים למחיצה, אע״פ שבשפת הים אין עומקו עשרה טפחים, וגם אין מתלקט עשרה מתוך ד׳, כיון שבאמצע הים יש עומק עשרה טפחים. ימחול נא כב׳ הרה״ג נר״ו להודיעני, אם אמת הדבר ששמעתי, אז יונעם לי מאוד לראות העתק התשובה שכתב אביו הרב הקדוש זצללה״ה על ענין זה״.
ובתשובת הרצ״י ז״ל – שנשלחה להרש״ב ז״ל בכ״ה מנחם-אב ת״ש – נאמר: ״לא נמצאת תשובה בכתי״ק [של מרן הרב זצ״ל] על דבר ענין זה, אבל זה אני זוכר, כי על פי הוראתו של אאמו״ר הרב זצ״ל, סידר אז העסקן ר׳ בצלאל לאפין ז״ל, את העירוב שמצד הים, עם עמודי ברזל בתוך הים בעומק, וכי החליט בזה משום תקנת תקלת הרבים, לסמוך על דעת יחידית (כמדומני מהרי״ט) שבפוסקים, שאינה מוסכמת להלכה רווחת, בתור היתר של דחק, כעין מוטב שיאכלו וכו׳ [קידושין כא-כב], וכי סודר מלבד זה עירוב פרטי-פנימי בתוך העיר, וכן פירש בהוראתו זו (וכמדומני שכך פרסמו והודיעו אז), כי היראים והחרדים לא יסמכו על היתר דחוק זה, שנעשה בשביל חוגי הציבור הרחבים, אשר לולא זה לא יפרשו מאיסורא״.
אכן, זכרונו המופלא של הרצ״י ז״ל לא איכזב, והדברים מבוססים באמת על דברי המהרי״ט בתשובותיו סי׳ צד, בקשר לעירוב בקושטנדינה עירו, וכן בטבריה. עי׳ אורח חיים הלכות שבת סי׳ שסג, במגן אברהם ס״ק ל, ובמשנה ברורה שם ס״ק קיח, ועי׳ שו״ת חכם צבי סי׳ ה׳ וסי׳ לז.

במכתב לכבוד הועד הנכבד ל"**אחוזת בית**" [ת"א] כותב[124] הרב:

> על דבר תיקון העירוב הכללי, שהננו עסוקים בו זה כמה בשקדנותו של ה' מר בצלאל לאפין, הנה כדי להכניס את פרוורם הנכבד בתוך ההיקף, דרושה על זה הוצאה הגונה, אשר הסך שלש מאות ועשרים פרנק שהצעתי במכתבי, הוא רק חלק ממנה.
>
> אקוה שיחושו כבוד הדרתם על תיקון דת–קודש לקדושת–שבת–קודש ולכבוד "**אחוזתם**" היקרה, ויחישו למלא בשמחה את הדרישה הנ"ל, כדי שיהיו מעורבים ואחודים בכללות התיקון הזה עם כלל עם–ה' יושבי עיה"ק כולה.
>
> בבטחון שישמחו את לבבי במילוי השאלה לכבוד ד' ותורתו הק', הנני חותם ברגשי כבוד ועתרת ברכה משוכן ציון.
>
> הק' אברהם יצחק ה"ק

ו.

"דרך התורה, דרך הישר והטוב", היא שהיתה דרכו של הרב בכל ענייני ההנהגה הציבורית, ומאמר חז"ל "אין מעמידין פרנס על הצבור, אלא אם כן נמלכין בציבור" (ברכות נה, א), הוא שהיה לו לעינים לגבי דמות המנהיגות של קהילת יפו. וגם אם זו נתקלה במציאות מסויימת, שקנתה לה זכות-אזרח בקהילה, הרי כמו בכל נושא עקרוני, עמד הרב בתוקף על דעתו, בשללו שלטון ציבור אוטוקרטי.

"דרך הישר והטוב – – – בכל סדר הנהגת הכלל"

אמנם היה קיים ביפו "ועד לעדת ישראל המאוחדת", אולם מקדמת-דנא היה העסקן הנמרץ ר' שמעון רוקח ז"ל – הש"ר, כפי שכינוהו, לא בגלל ראשי-תיבות שמו אלא בגלל מעמדו הרם – כמעט שליט יחיד בקהילה, ועל פיו ישק כל דבר (וזה היה גם אחד מגורמי המתיחות עם עדת חסידי חב"ד, שבראשם עמד העסקן הציבורי הנכבד ר' חיים שמרלינג ז"ל). והנה באה התעוררות ודרישה לקיים בחירות, ולהעמיד ועד נבחר חדש. דרישה זאת לא נעמה להש"ר, והוא ניסה להתנגד לה. אולם הרב תמך במלוא כוחו בדרישת הציבור, ולא נרתע מלחצי הש"ר, באמרו: "אחרי רבים להטות", וטובי העיר צריכים להבחר על פי רצונם החפשי של כל אנשי העיר.[125]

ובתקופה הרבה יותר מאוחרת דנו בדבר אדמו"ר הרי"מ מגור בתשובותיו או"ח סי' ד, והרב מלומזא הגאון "דברי מלכיאל" ח"ג סי' יד.

ועי' שו"ת "כנסת יחזקאל" ח"ב, סי' ח, ומה שכתב הרא"א רזניק ז"ל, הי"ד, בספרו "כלי שרת" סי' כ.

124. עי' גם אגרות הראי"ה א, אגרת רעב, עמ' רפט.

125. ועי' אורח משפט חו"מ סי' ב, עמ' קצט, תשובת הרב להרב ד"ר חיים ברודי ז"ל בפראג, על תוקף הבחירות היחסיות "ועד כמה הדבר מסכים לדרך התורה, שיהיו באי-כח מכל חלק

ועם זאת המשיך הרב בשיתוף פעולה, והעריך רבות את מסירותו הנאמנה של ר׳ שמעון רוקח ז״ל לכל ענייני הציבור, ובצאת ר״ש לאירופה לצרכי-ריפוי, ואתו מחשבות טובות גם לטובת העיר, וגבאי ״שערי תורה״ פרסמו מכתב-ברכה ״לעוסק המצויין בצרכי ציבור באמונה, בדעת ובכשרון״, לא הסתפק הרב בחתימתו יחד עם כל נכבדי העדה, אלא הוסיף במיוחד כמה שורות נלבבות ביותר, בהגישו לו ״באהבה רבה והדרת כבוד״ את ברכתו האישית – ״ברכת אוהב נאמן ומכבד באמת את יקרת כבודו ופעליו הנאמנים והכבירים, לטובת הציבור והכלל ולטובת הפרטים הרבים״ (החבצלת, גל׳ 24, א׳ סיון תרס״ה).

לא היו אלה ח״ו דברי-חנופה באזני התקיף של הקהל, שכן מצינו שקיים בו הרב ״מכבדו בחייו ומכבדו במותו״, וכעבור שנים בהיות כבר הרב רבה של ירושלים, נענה בחפץ לב לבקשתו של הרב יעקב גולדמן ז״ל, לכתוב מאמר בשבחו של העסקן המנוח, ואף בתשובתו למבקש רואים אנו מה רבה ההערכה אשר רחש הרב ל״איש הגדול רב-העלילה״.[126]

מאמר הרב על ר״ש רוקח – פרק מאלף בהלכות-צבור

המאמר של הרב על ר״ש רוקח ז״ל, הוא פרק מאלף בהלכות-ציבור, בהבליטו את התכונות היסודיות של העוסק-בצרכי-ציבור-באמונה.

בדברי הרב, האיש על העדה, משתקפת גישתו של הרועה הנאמן לצרכי העדה כולה, שאיפתו להרבות טובה וברכה לכלל ולפרט, ועם זאת לא להסיח את הדעת מהמגמה שיהיו כל המעשים חתומים בחותם של יהדות. כמו כן ראוי לשים לב להערכתו המיוחדת לידיעה איך ״להתהלך עם השכנים [הערבים] בעצת-שלום״[127]:

מחלקי הציבור, – – – כי דרך הישר והטוב הוא, ליתן יד ושם לכל חלקי הציבור בכל דבר שבקדושה ובכל סדר של הנהגת הכלל״.

״הנהגה עצמית-פנימית של האומה, בכל ענייניה וסדרי חייה – זה מונח ביסודם של החיים בארץ-ישראל״ (תורת א״י, משנת הרב, עמ׳ ד, מהדו״ב עמ׳ יא).

״יש בציבור של ישראל קדושה ומציאות כללית, שאינה נערכת כלל כלפי החלק של כל פרט, והיא עומדת למעלה מגדרי חלוקה, ובשביל כך קרבנות-ציבור צריכים להיות משל ציבור דווקא, שזהו ענין הקדושה של הכלל כולו״ (משפט כהן סי׳ קכד, מכתב-תורה להגרמ״ד פלוצקי ז״ל, מחבר ״כלי חמדה״).

״כל שלטון-משרה בישראל, מקרב פנימיות החיים הוא נובע, ועל כן נאמר ׳מקרב אחיך – ממובחר שבאחיך׳״ (אורות, אורות ישראל, פרק ה, ב).

126. בין היתר נשא ר׳ שמעון רוקח גם במשרת מתורגמן אצל הקונסול האוסטרי, אולם כדרכו בכל מקום גילה גם שם הרבה תבונה ותושיה, יזמה וכושר-ביצוע, ותפס עמדה נכבדה בכל ענייני השגרירות האוסטרית. על פעליו אלה זכה לקבל תואר-כבוד ממלך אוסטריה, וראה אגרות הראיה א, אגרת רא, עמ׳ רנד, ברכתו החמה של הרב לרגל המאורע הזה.

127. מאמרי הראי״ה עמ׳ 385.

ב"ה, כ"ג אדר, תרפ"ב

לכבוד ידידי הרב הגדול בתו"י, אוצר חכמה ודעת,

מו"ה יעקב גולדמן שליט"א

מכתבו הנכבד הגיעני, ומאד הוטב בעיני מפעלם היקר, להוציא לאור ספר–זכרון שיספר לדור, כל אשר פעל בחייו האיש הגדול רב–העליליה, המנוח מר שמעון רוקח ז"ל, לטובת הישוב בא"י, וביחוד לטובת יסוד העדה בעה"ק יפו ת"ו – כדאים הם מפעליו ומסירותו של המנהיג האופיי הזה שימסרו לדורות.

יהיה רוחו הכביר וחפצו האמיץ לבנין ולסידור ציבורי לטובת הכלל והפרט, למופת לרבים, והוקרתו את היהדות הנאמנה, ושאיפתו שהחיים הציבוריים ישאו עליהם את החותם המלא של קהילת הקודש בישראל – ראויות הן להיות למוסר למנהיגינו הציבוריים בהוה.

ובספר-הזכרון הזה – "ציון לנשמת שמעון רוקח ז"ל", יפו תרפ"ג – מופיע מאמר ההערכה המקיף על דמותו של העסקן רב-הפעלים אשר פעל ויצר בתקופת התמורה הגדולה בחיי הישוב "מאז אשר התנועה של ישוב ארץ-ישראל נעשתה לתנועה מסודרת".

הרב עומד – בין היתר – על שלוש נקודות אפייניות באישיותו של ר"ש רוקח ז"ל: "**ראשית** – החפץ שהחיים הציבוריים שלנו יהיו מעוטרים בצביון של יהדות. תכלית שנאה שנא את ההפקרות ואת קלות-ראש בחיי הציבור; ו**השנית** – שיטת חייו העשירים במפעלים, להרבות במעשים ולמעט בדיבורים; ו**השלישית** – הכרתו את רוח-החיים גם מחוץ למחנה-ישראל, וידיעתו להתהלך עם השכנים [הערבים] בעצת-שלום, באורחותיו שהיו עטורות-כבוד, והרבה בזה כבודם של ישראל בארץ".

בעיית היחסים עם הערבים נתעוררה לא-פעם, וביחוד אחרי מקרים של התנגשות אתם, ובקשר עם זה מעניין תכנו של המכתב דלקמן שהגיע לידינו:

בית הועד לעדת ישראל המאחדת האשכנזים וספרדים בעי"הק יפו תובב"א.

יום ב' לחדש ניסן תרס"ח

שלום וברכה לרבנו הגאון הצדיק ראש גולת אריאל תפארת ישראל כו' וכו' אין גומרין עליו ההלל כקש"ת מוהר"ר אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א

רבינו הגדול !

בעת הפרעות שהיו בהוטיל ספעקטר,[128] יש אומרים שבין הבוזזים והמכים את היהודים, היה גם הישמעאלי למשפחת מאטארי, מוכר הפחמים ב'נוה-שלום',

128. המדובר הוא על התנפלות הערבים, על חוגגי מסיבת-פורים במלון ספקטור, התנפלות אשר

ובשביל זה הדביק מאן דהוא מודעה בחרם כי לא יקנו ממנו פחמים, והעם עמדו מלקנות ממנו.

והנה תמול בא לפני אספת הועד ויתרפס וישבע שבועי שבועות, כי באותה הלילה היה חולה מוטל על ערשו, ולא היה שם כלל וכלל, ובקש היתר על החרם.

ואחרי עיוננו בדבר מצאנו: א) כי האיסור נעשה מאיש פרטי, ואם כי אולי צדק, אך לא יעשה כן על ידי איש פרטי; ב) סוף סוף יתחילו שנית לקנות ממנו ויאמר [הישמעאלי] בלבו כי אין ממש בחרם של ב״י, [בני-ישראל], והוא לא ידע להבדיל בין הנעשה ע״י איש פרטי ובין ע״י חבר-העיר ; ג) וזה עיקר כי אין עתה העת להעלות חימה ולהגדיל אף, לבלי יאמרו המחמדים [הערבים] כי ב״י עושים מה שלבם חפץ... ולכן אמר לו הועד, כי בקש יבקשו מהרב כי יכריז על ידי שמשו בבתי הכנסיות בשבת כי הותר החרם.

ובכן יואיל נא כת״ר לצוות להכריז בביהכנ״ס, אחרי שלא הוברר הדבר כי יד בעל הפחמים הנזכר היתה במעל, ואחרי שהודיעו לו כי אין עתה העת להטלת חרמים על תושב הארץ, מטעמים כמוסים ומובנים, לכן ידעו כי האסור מלקנות אצלו פחמים נתבטל.

ואחרי כי היום יום ו׳ והשמש טרוד מלכת לחתום אצל כל חברי הועד, מלאו ידי המזכיר להועד הח״מ להודיע הדבר בשם הועד להדר״ג.

מכבדו ומוקירו כערכו הרם ונשא מאוד, **יעקב גאלדמאן**

להגן על הישוב היהודי על ידי הסברה בכתב במיגזר הערבי

תגובה מעודדת אנו מוצאים באגרות הרב, ליזמתו של ד״ר שמעון מויאל,[129] להקים ״אגודת המגן״ שתפקידה יהיה להגן על הישוב היהודי ופעליו, על ידי הסברה-בכתב במיגזר הערבי, ולנהל תעמולה קבועה נגד דברי-הארס והכזבים, המופצים על ידי שונאי ישראל, וכן לטפח יחסים טובים עם הערבים:

אורגנה על ידי הקאימקאם של יפו, עסאף בק, ערבי-סורי מדמשק, שונא ישראל מובהק. ראה פרטי המאורע: תדהר, ח״ב, עמ׳ 1021.

הנשיא ה׳ יצחק בן-צבי ז״ל, היה עד ראיה להתנפלות, והוא מספר עליה ב״זכרונות ורשומות״ – ירושלים תשכ״ט – עמ׳ 123-122.

על ההתנפלות הזאת רומז הרב במכתבו – פורים דמוקפין תרס״ח – להגאון ר׳ חיים ברלין ז״ל (אגרות הראיה א, אגרת קכג, עמ׳ קנז-קנח). ועי׳ בפירוט בקובץ ״ימי הפורים במחיצת מרן הראי״ה״, אור האורות, ירושלים ה׳תשע״ג, עמ׳ 27-23.

129. אחיו של עו״ד דוד מויאל, בעל המעמד רב-ההשפעה בחוגי השלטון התורכי, שהיה מכובד מאוד בעיני הערבים, עיין עליו בתדהר, ח״ב עמ׳ 1020.

ד' עמך גבור החיל [היוזם דיון באסיפת עסקני הישוב] "אודות נחיצות התעמולה של מגן, נגד טופלי שקר, המעירים הסתערות שנאה עלינו בארץ–ישראל, בלב הממשלה ואחינו הערבים תושבי הארץ.[130]

אגרות הראיה ב, אגרת תג, עמ' ס

יש לנו לתאר את המצבים הנאים של דרכי השלום והאחוה"

וראה אגרת הרב להרב מאיר ברלין ז"ל:

חוב קדוש אני מוצא לעצמי להעיר את לב כב', על דבר הסגנון של הציור "יהודה נוטר הפרדס' בגליון מ"ד של "העברי" [תרע"ב], שמתואר שם "המצב הנפשי של האיבה לערבים". – – – להיפך, כמה דאפשר יש לנו לתאר את המצבים הנאים של דרכי השלום והאחוה, שאנו פוגשים בין טובי הישוב המעשיים באמת, ובין יושבי הארץ הערבים, כמובן המעולים שבהם.

אגרות הראיה ב, אגרת שצח, עמ' נו

נראה שההערה הזאת עודדה את הרמ"ב לבקש סיועו של הרב לקבל חומר מתאים בנושא זה בשביל השבועון, והרב משיב וכותב לו:

על דבר תיאורים מחיי הישוב, ביחס **לרגשי השלום בין טובי הערבים עם ישראל**, הנני חושב שראוי שתבוא המערכת בזה בדברים עם הסופר הישיש א. ז. רבינוביץ, שהוא מוכשר לעבודה זו.

אגרות הראיה ב, אגרת תיא, עמ' סז

ז.

על מאורע עגום אחד שגרם תקלות חמורות לקהילת יפו וצער רב למורה ורבה – מאורע שאמנם לא תפס מקום חשוב וגם לא זמן רב – כדאי בכל זאת לא-לפסוח, שכן ניתן ללמוד ממנו על מידת הערכתם של גדולי ירושלים לרבה של יפו, וכיצד באה זו לידי ביטוי בתגובתם הנמרצת על הפגיעה בו.

הנה שורותיו הקצרות של ר' שלמה רוהלד ז"ל בזכרונותיו "שמע שלמה":

"ויקם שטן חדש בעירנו בדמות רב, ואתו חבר אנשים ריקים ופוחזים, וימרדו בהגאב"ד זצ"ל, ויפתחו מקולין ושחיטה לעצמם. אבל הפעם לא הצליחו במעשיהם ונכליהם, וכעבור שבועות אחדים נסוגו בבושת פנים. וגם יד הרבנים הגאונים מירושלים והגאון הנודע הרידב"ז היתה בהם,

---

130. וראה באגרות הראיה ב, אגרת תרסז, עמ' רעח, איגרת הרב על חשיבות פרסום הביולטין "השקפת העתונות הערבית על הישוב" בכדי "להשמר מאבני נגף".

ואסרו את שחיטתם והכריזו על כל העדה הנבדלת, ולפושעים לא היתה תקוה עוד, ויכנעו תחת הגאב״ד זצ״ל״.

״עיר ואם בישראל, שיש שם רב-גאון מפורסם״

ואכן רישומה של אותה פירצה, נשאר אצלנו במודעת מחאה והוקעה שנתפרסמה מטעם בית-הדין האשכנזים בירושלים, בתוספת דברי-אזהרה שחתמו עליהם שלושה גדולים ״תקיפי ארעא דישראל״:

ק נ א ה ג ד ו ל ה

לכבוד הרב הגאון הגדול והצדיק המפורסם

מוה״ר אברהם יצחק הכהן קוק שליט״א

אב״ד דיפו והמושבות תובב״א

שמענו תלונות בע״ב, דעה״ק יפו וסביבותי׳ המושבות, כי זה איזה חדשים שבא איש אחד ליפו ועשה לו אגודה מאיזה בע״ב וכנה את עצמו בשם **רב מיפו וסביבותיה**, ועשה לו פירמא ופתוחי חותם בשם רב, וצועקים חמס על הנבלה הגדולה הזאת, שיבא איש לעיר ואם בישראל, שיש שמה **רב גאון ומפורסם**, ויקח לו עטרה לעצמו, וביותר לכנות א״ע ולחתום כי הוא רב להעיר וסביבותיה, להטעות את העולם בזה, וגם הביא לו שוחט לעשות לו מקולין למכירת בשר לבני העיר. חרדה אחזתנו משמועה רעה כזאת, שתהא תורתו הק׳ להפקירא ומורי הוראה למרמס, וכל הרוצה ליקח לו עטרה ולהביא לו שוחט ובודק כרצונו, ולהשיג גבול הרב והשו״ב שיחי׳ המוחזק להם משנים הרבה, אשר זה מעשה רשע, וע״ז נאמר ארור משיג וגו׳.

ע״כ מצאנו חובה בנפשנו להזדקק לזה, ולבא בכח ב״ד יפה, לאסור איסור על הוראה של האיש הנ״ל, שאסור לכל בר ישראל לסמוך על הוראתו, והוראתו שיורה פגול יחשב, ואסור לאכול משחיטת השו״ב אשר תחת השגחתו. ובטוחים אנחנו בצדקת ישראל מאמינים בד׳ ובתורתו הק׳, שלא יזידו ח״ו לעבור על האיסור הנ״ל, ולפרוץ פרץ בחומת בית ישראל.

בעה״ח הבתי דינין דמקהלות אשכנזים פרושים וחסידים הי״ו, דפה קרתא קדישא ת״ו, יום כ״ו אייר תרס״ט.

נאם משה נחום וואללענשטיין	נאם ליפמאן דוד במהר״י ז״ל
ונאם ארי׳ ליב בהרה״ג רא״ד ז״ל	ונאם יוסף יהודה בהר״ד הלוי ז״ל
ונאם צבי פסח במוהרי״ל פראנק	ונאם אברהם בלא״א מו״ה דוד הכהן ז״ל

אנחנו הח״מ נבהלנו ונשתוממנו למשמע הדבר הרע הזה, כי יקרה דבר כזה בעיר חשובה מערי ארץ הקודש, ובפרט להעיז נגד **רב גדול דפקיע שמיה**, ה״ה הרב

הגאון המפורסם מו"ה אברהם יצחק הכהן קוק שיחי' הגאב"ד דעה"ק יפו והמושבות, והננו מזהירים לאחינו יראי ה', כי ישמרו לנפשותיהם לבלי הכשל ח"ו וכו', וירחיקו א"ע ממסיגי גבול, והשומע לדברנו ישכון בטח ושאנן ושלום על ישראל, כעתירת הבעה"ח לכבוד התורה, החתומים בברכה.

שמואל סלאנט חיים ברלין יעקב דוד רידב"ז

"הנשר הגדול, הגאון האדיר, דפקיע שמיה בתבל ומלואה"

הגאון הרידב"ז ז"ל, שביקר אח"כ ביפו, לא הסתפק בחתימתו הנ"ל, אלא הוסיף עוד מכתב-אזהרה נמרץ, ובין היתר הוא מוסר לנו באיזו מידה נמנע הרב אפילו מלדבר על נושא מצער זה:

אחינו ב"י דעה"ק יפו והמושבות תובב"א,

יותר ממה שנכתב כאן אקרא לפניכם, כי הרבנים הגאונים תקיפי דארעא ישראל, בשמעם את הנבלה הנעשתה בישראל בעירכם הק', תחתם ירגזו, ולא האמינו בתחילה למשמע אזנם, כי איך יעלה על הדעת, שילחום זבוב קצוץ כנפים נגד **הנשר הגדול הגאון האדיר דפקיע שמיה בתבל ומלואה, ואליו איים ידרושו להאיר להם בתורתו, בצדקתו ובחכמתו**. אך כאשר עברתי דרך מחנם קודש, ושמעתי שהמעשה אמת, ודברתי עם הרב הגאב"ד שליט"א אודות זה, **והפליג אותי לדברים אחרים ולא רצה לדבר אודות זה**, והבנתי שזהו משום שיש לו חלישת דעת לטפל בזה, וקשה לו להעמיד א"ע למשפט על נסר אחד עם איש שפל ולבקש עזרה מאחרים. וע"כ כשבאתי לפה עיה"ק תוב"א, ונודעתי שהמעשה אמת, נגמר בדעתי לבא באזהרה רבה זו, וזהו אך התחלה, והיה אם חלילה וחלילה לא תשמעו (ובאמת לא חשידי ישראל בזה) בדעתי לעמוד בפרץ עם מסירת נפש ממש, ולעורר את כל ישראל בקודש ובחו"ל לתושבים ולעוברי אורח ואת כל חכמי ישראל, לעשות בכל הכוחות ולגרש לץ ויצא מדון מישראל, כי זה לא דבר פרטי הוא, כי אם הנוגע לכללות כל ישראל. וגם תדעו שעל כל ישראל לקיים דברי הגאונים שיחיו המקיימים דברי הבד"צ, ואני נמנה עמהם, ויזהרו מהכלים שלהם, וממי שיקבל הוראה ועושה מעשה על פיו, וממי שיביא לביתו בשר פיגול מהשו"ב. ומובטחני כאשר בטח תתודו על חטא ועון הזה, והוא רחום יכפר עוון וישלח משיחנו בב"א ותתמלא הארץ דעה את ד' כמים לים מכסים. והנני כו"ח באהבה מסותרת ובתוכחה מגולה,

יעקב דוד רידב"ז

אגרות לראי"ה מהדו"ב סי' נ

"צדיק נשגב שכל מעשיו אך ורק לשם שמים"

דברי-עידוד להרב ודברי-המרצה לבני-קהלתו, כתב במיוחד הגאון ר' יצחק-ירוחם דיסקין ז"ל, הארי שעלה מרוסיה ותפס מיד מקום-כבוד בין גדולי קרתא-דשופריא[131]:

אדון השלום יברך בשלום כבוד ידיד נפשי **הגאון** שליט"א,

בנסוע ידידנו היקר הרה"ג מוהרי"מ שיחי' למחנו, בל אמנע לדרוש בשלמא דמר יחי', ולברכו בכלי המחזיק ברכה - - - ישמע לעצת חכמינו, השכם והערב לבהמ"ד, וישכון לבטח ובשלום.

מוקירו ומכבדו כרום הד"ג

יצחק ירוחם דיסקין

ובמכתב לקהילת יפו הוסיף הגרי"י דיסקין ז"ל וכתב (אגרות לראי"ה מהדו"ב סי' נט):

- - - אתם אנשי יפו, עמדו והתיצבו לימין מורכם ומאורכם, הגאון הגדול, הצדיק המפורסם, עמדו והתיצבו לימין צדיק נשגב כמוהו, שכל מעשיו אך ורק לשם שמים.

ח.

"בין ערי בני ישראל בארץ-ישראל, שפשטו צורתן העתיקה ולבשו צורה חדשה בשנים האחרונות, צורה של ישוב, של סדרים - - - נטלה העיר יפו חלק בראש - - - והשתכללות העדה לא היתה בהדרגה, כי אם במהירות" - כה תיאר רבי יעקב גולדמן ז"ל את התפתחות עיר-הנמל, שער-הארץ, ב"לוח א"י" של לונץ, בשנת תרנ"ט (עמ' 67), והתפתחות-השתכללות זו קיבלה תאוצה יותר חזקה בשנים הבאות.

והנה תיאור נוסף-משלים: "בתוך אוכלוסיה דינאמית ומשתנה זו, בלט בתקופה הנידונה גרעין של אישים שהיו בהנהגה המקומית. אלו היו 'השאור שבעיסה', ונכללו בהם ותיקים וחדשים. שמותיהם חוזרים מדי פעם בפעם כחברים בגופים של הישוב החדש, כמייסדי חברות ומוסדות **ביפו** וכמקימי השכונות היהודיות החדשות. אחדים שעמדו בראש הקהילה ביפו, היו גם מבוססים מאוד מבחינה כלכלית" (העליה הראשונה, כרך א', עמ' 306-305).

---

131. הגאון רי"י דיסקין ז"ל, בנו יחידו של הגאון המופלא ר' יהושע-לייב דיסקין ז"ל, עלה לארץ בשנת תרס"ח, וניהל את בית-היתומים [דיסקין] בירושלים, אשר נוסד ע"י אביו. באחת מאגרותיו מזכיר אותו הרב לשבח וכותב עליו: "איש נקי-הדעת במדה עליונה מאד, הגאון ר' יצחק-ירוחם שיחי' " (אגרות הראיה ב, אגרת שנד, עמ' יט).
על המגע הקדום שבין הגריי"ד ז"ל לבין הרב, עי' שיחות הראי"ה, עמ' 69. והוא נתחדש כשעלה הגריי"ד ז"ל לא"י. הגרי"מ חרל"פ ז"ל - שהיה מאוד מקורב להגריי"ד - כותב כי אהבת-נפש היתה בינו לבין הרב (בתוך החומות, עמ' 297), ובהזדמנות אחת אמר הגריי"ד על הרב: "הוא גאון נפלא, יוצא מן הכלל" (איש ירושלים, לרנ"ג ברודר, עמ' 59). ועי' ליקוטי הראי"ה ג עמ' 138; טל הראי"ה עמ' יח-יט; ליקוטי הראי"ה א עמ' 282.

תיאורים אלה משמשים רקע לבעיות שונות שנתעוררו בהנהגת קהילת יפו בכלל, ומסביב למשמרת השולחן הטהור בפרט. כיון שהשחיטה הכשרה שימשה גם מקור-הכנסה חשוב למוסדות הקהילה, ופרנסי-הקהל היו מעורים בה, טבעי הדבר ש"סכסוכי-דברים בין בעלי-בתים" נתנו את אותותיהם גם במערכה זו.

הרכב ועד-השחיטה וסדרי פעולתו, מינוי השו"בים והמנקרים, קביעת גובה מס-הבשר (הגאבלה) – שימשו מוקדי-דיון וחילוקי-דעות. לא פעם נבעו פרצות במערכה עדינה זו, אם מלמטה בפריקת מרות מצד הקצבים, או מלמעלה בריבוי-דברים בין חברי הועד או בחילופי-גברא בו, ותמורות אלו עלולות היו לפגוע במשמרת הכשרות.[132]

אחד המשברים הללו – שכמותם היו לא-מעט בקהילות ישראל – הוא הרקע לחליפת המכתבים דלקמן, שתוכם רצוף תרעומת רבה ועם זאת רב האיפוק בהם.

המכתב הראשון – מכתבו של הרב לר' שמעון רוקח – לא הכניסו הרצ"י ז"ל לתוך "אגרות הראיה" מאותה תקופה, אולם הוא הרשה לי להעתיקו מתוך קובץ העתקי האגרות, שהיה שמור בידו שמירה מעולה.

המכתב השני – מכתב-תשובתו של ר' שמעון להרב – מצאתיו לפני זמן-מה בגנזי בית הרב, ותוכנו מזכה אותו לראות אור ולהציג בפנינו מסכת-יחסים מלאת-כבוד גם במצב של מתח-חילוקי-דעות.

המכתב השלישי – תשובת הרב – נדפס ב"אגרות הראיה" א, אגרת שיח, עמ' שנח-שנט, והוא בא להשלים את התמונה ולסיימה בכי-טוב.

"לו נאה להראות הפעם גודל-נפש – – –
ואל ידאיב את רוחי בדברי-קטנות כאלה"

בעזה"י, כ"ט אדר שני, תר"ע

---

132. כדוגמא להבנה הדדית הבאה לקבוע סמכויות ולמנוע "כל תקלה וכל קטטה", יכול לשמש לנו ההסכם שנחתם בשעתו, ואשר הרישא שלו מופיעה לעיל בעמ' 235, הערה 101.
"הועד מתעניין בכל ענייני השחיטה, ובכל התיקונים הדתיים – אף במה שאינו נועד לענייני השחיטה – בחומר וברות, זאת אומרת: ההשגחה בכל העניינים הדתיים ובענייני הכספים, ההכנסה וההוצאה של השחיטה, ואינו מתערב בענייני העיר אשר אינם נוגעים להדת, ודבר אין לו עם שום ועד הנהגה ציבורית.
כל תיקון במילי-דשמיא שימצא ועד-השחיטה לנחוץ, הן במה שנוגע לענייני השחיטה, הן במה שנוגע לעניינים אחרים של הדת, יציעו לפני הרבנים הנ"ל ("מצד הפרושים הגאון הגדול מרן רא"י הכהן קוק שליט"א, האב"ד דפה והמושבות, ומצד החסידים הרה"ג ר' שניאור זלמן סלונים שליט"א") – – – השובי"ם והקצבים עומדים תחת רשות ועד-השחיטה, אשר בראשו עומדים הרבנים הנ"ל, ומחוייבים לסור למשמעתם.
שכירות הרבנים והשוב"ים ישלם ועד-השחיטה מהכסף אשר יאספו מהגאבעללא [מס הבשר]".

אדון חביב ונעלה, מר שמעון רוקח נ״י, שלום וברכה.

אדוני היקר, למרות כל הדברים אשר עברו בינינו, הנני מוצא את לבבו הרחב לכר–נרחב, שרגשותי יוכלו להכנס בו.

הנני עומד במצב מסובך מאד. לא עבורי אני דואג, מעולם לא פלסה לה דאגתי לעצמי נתיב רחב בלבבי, אבל עבור משאת–נפשי **שלום העיר בארצנו הקדושה, שכל בה חיי רוחי.**

הנני מוצא לנכון לפני, להגיד לאיש באנשים ככבוד הדרתו, כי לו נאה להראות הפעם גודל–נפש, ואת העסק הקטן של עניני השחיטה, שראוי וכשר הדבר שתהיה מסורה רק בידי, מפני צד הכשרות בה, יניח הפעם, ויראה נגד כל העולם את טהרת נפשו וחפצו האדיר לטובת הציבור ושכלולו, ואל ידאיב את רוחי ובשרי החלש וכואב, בדברי קטנות כאלה, אשר לא לכך נוצרנו.---

יעשה נא למען זכרון אהבתנו מאז, ויאושר בכל טוב וברכה, כנפשו היקרה ונפש דורש שלומו לטובה ולברכה,

הק׳ אברהם יצחק הכהן קוק

״בכל לבי הנני חפץ לעזור לכבוד תורתו, לשים קץ ותכלה לכל הסכסוכים״

בע״ה, ב׳ ניסן, עת״ר

שלום וברכה לכבוד הרב הגאון הגדול מאוד נעלה, סיני ועוקר הרים וכו׳, כקש״ת מוהר״ר אברהם יצחק הכהן קוק שליט״א.

נתכבדתי במכתבו היקר אמש בלילה, ולמרות טרדות העוברות מעל ראשי, הנני ממהר להשיב מפני הכבוד לאמר:

לוא באתי לברר בכתובים לפני הדר״ג ולדון לפניו על כל העניינים התלויים בדברי כת״ר, כי אז עלי לכתוב חוברת שלמה, דבר הקשה עלי, וגם מסופקני אם יביאו דברי תועלת, כי הענין כל כך נבוך ומסובך, ובשום אופן לא יבורר כל צרכו על ידי חליפות אגרות, ורק בדברנו יחד פה אל פה, נוכל אולי למצוא דרך ומסילה ליישר כל ההדורים, והמלאכה לא ליום ולא ליומיים. כמדומני שגם הדר״ג מאמין כי שלומה של עדתנו חביב עלי באותה מידה שחביב הוא על כת״ר, כי אני יסדתיה ושחדתי את קיומה מכוחי ואוני, ומה צר לי לראות שכל עמלי יעלה חלילה בתוהו, ובכל לבי הנני חפץ לעזור לכת״ר, לשים קץ ותכלה לכל הסכסוכים, ויפה שעה אחת קודם. אבל למרות רצוני אי אפשר לי בשום אופן להתועד עם כת״ר לעת כזאת. הקאנזול האוסטרי איננו בעיר, וכל עבודת הקאנזולאט עלי. בשבוע זה – אולי מחר – תבא אנית מלחמה אוסטרית לחוף עירנו, ועלי לטפל בה ובשרים

שבתוכה, לבד עניני ה"פרדס" וקמחא דפסחא וכו' וכו' שעלי היו כולנה. ובכן הנני מבקש את הדר"ג בשם שלום העדה, בשם כבודו החביב עלי, בשם אהבתנו העתיקה שעודנה במקומה, אם כי נתרפתה מעט, לבל יעשה שום חדשות עד עבור חג הפסח, כי אם יניח המצב כמו שהוא עתה בלי שום שינוי, ואל יהי מקום למחרחרי ריב להבעיר אש זרה בתוכנו. ואם אלה שרצונם בהמיר ארץ, יכבידו על הדר"ג למהר לעשות בחפצם, יראה נא עזוז נפשו ואומץ רצונו הכביר לבל העתר להם למצער לפי שעה, והנני מבטיח לכת"ר כי עוד אולי בחג הבעל"ט, אכן לא יאוחר מהשבוע הראשון לאחר החג אי"ה נתאסף יחד, ובטוח אני כי אז, היינו אחרי שנשא ונתן יחד בכובד ראש ובתשומת לב, הכל על מקומו יבוא בשלום, ויצליח חפצו וחפצי בידינו, להחזיר לעדתנו ולמשרד הרבנות שלה כבודם ואשרם ועוד ביתר תוקף ועוז.

והנני מכבדו ומוקירו כערכו הרם ונשאר מצפה שדברי אלה שיצאו מלבי יכנסו ללבו הטהור.

שמעון רוקח

"לרומם את דגל פקוח הכשרות, לשם ולתפארת בקידוש שם-שמים"

ב"ה, עה"ק יפו, ד' ניסן תרע"ין

כב' ידידי היקרים, רמי מעלה וערך,

הר"ש רוקח והרש"ב נאוואוואלסקי והר"ב לאפין נ"י, שלום וברכה

תנוח דעתם שהניחו את דעתי במכתבם היקר, אע"פ שלא הייתי ח"ו בכלל חושד בכשרים, ידידים אהובים ונכבדים שכמותכם, אבל הסדר היבש בלא לח טל–של–חיבה, שהוחל להראות לי מצד אוהבי היותר נאמנים, הביאני לידי רעיונות מדכאים מאד, בזכרי את מחמדי מימי קדם, שהייתי עטור תמיד במקומי ובסביבה, באהבה חודרת, מלאת עדינות נפש וצהלת לב, מבחירי אצילי בני ישראל, שהיה נחשב להם לאושר גדול מילוא רצוני והרחבת דעתי.

כעת מוכרח אני לבטל את דעתי ולאחר את דבר תיקון השחיטה, עד אחר השבוע שלאחר הרגל הבעל"ט, אבל לא אוכל לבלי להעיר את לבכם הנכבד, על הטובה הרבה, שאנו מאבדים בדחיית שעת–הכושר שהיתה לנו כעת, שעמדה כל שאלת השחיטה להתרכז תחת ידי, בלא ניגוד משום צד, ועל ימיני ועד–הרבנים, לרומם את דגל פקוח הכשרות לשם ולתפארת בקידוש שם שמים. ועתה על ידי העיכוב ידי הכל רפויות, וועד הרבנים גם כן רפו ידיו מפני הדחיה, ולבי עלי דוי, כי תיקון גדול ונעלה כזה, ביסוד היהדות עולה בתהו, רק מפני סכסוכי דברים שבין בעלי–בתים, שלא היו רשאים כלל לנגוע בענין הנוגע לכשרות.

בכל זאת הנני מלא אהבה וחיבת אמת לכבודם, ולא אבדה תוחלתי מד', שהכל ישוב לטובה בחסדו הגדול, והי' זה שלו' כנפשם היקרה ונפש ידידם עוז.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

ט.

לאחר שעברנו בתוככי יפו, ראוי להקדיש שורות-מספר למזכיר הראשון של ועד-העיר – רבי יעקב גולדמן ז"ל, שהיה לא רק סופר מהיר, בעל סגנון בהיר, אלא איש-תורה ששקד על תלמודו, למד ולימד, וחלק מילדי-רוחו מופיע בשני הספרים החשובים אשר זכה להדפיס – "בני אשר" (יפו תרפ"ד) ו"פרט ועוללות" (ירושלים תר"ץ-תרצ"א), והמה מעידים על ידיעותיו המקיפות וחוש-הביקורת המיוחד שלו.

הרב מתאר אותו "הרב הגדול, איש הסגולות", ואכן ראוי היה לתארים אלו. בישיבת "עץ חיים" בירושלים, למד הרבה מפי ראש-הישיבה הגאון ר' משה נחמיה כהנוב ז"ל מחסלאוויטש, והביא אתו ליפו סגולות-יקר שספג בשימוש יקירי ירושלים.

בראש פרק כ"ג מספרו "בני-אשר", כותב רבי יעקב: "בח' סיון תר"ן נבחר ביפו הועד הראשון להנהלת העדה, וד' הצליח דרכה, והבחירה עלתה יפה מאוד. בין הנבחרים היה הרה"ג החכם המפורסם רי"מ פינס ז"ל,[133] הפרנס הידוע והחכם המצויין מר שמעון רוקח ז"ל, ויבדל לחיים העסקן הנעלה הידוע הר' בצלאל לאפין נ"י, הסוחר הנכבד הר' חיים שטרלינג ז"ל – – – והרב דמתא הגאון הצדיק, מורנו ר' נפתלי-הירץ הלוי זצוק"ל נשיא הועד ויושב בראש, ויתקן הרי"מ פינס תקנות להנהלת הועד, תקנות פרלמנטיות, ויהי הועד לשם ולתהילה בכל ארץ-ישראל.

בישיבתו הראשונה של הועד, הורגש כבר צורך במזכיר לו – – – וישלחו אחרי ואבוא ליפו בר"ח תמוז התר"ן ואקבל עלי המשרה" (עמ' קח-קט). פרק זה מוקדש ליפו – "נתתי אל לבי לדרוש על המקום, ומה היה משפטו בשבת ישראל על אדמתו ומי הוא השבט אשר בחלקו ניתן", וכן "אם היתה יפו מוקפת חומה מימות יהושע בן-נון" (עמ' קיב-קיג),[134]

---

133. "חבל על דאבדין ומשתכחין מן הלב, בשעה שאלה שלא הגיעו לקרסוליו של הרי"מ פינס, קנו להם שם נצחי, הנה היהודי הגדול הזה שראוי היה לתת לו שם-עולם, שהרבה הרבה עשה, וכל מעשיו היו בצניעות וענוה, הוא כמעט שנשכח. ואפריון נמטיה להאחים המבורכים לבית רוקח, שקראו אחד הרחובות בפרוור נוה-צדק – מיסוד אביהם ז"ל – בשם רחוב פינס, ברוכים יהיו" (עמ' קח). וראה שם בעמ' 3 השגה על הרי"מ פינס ז"ל, בענין קביעת השם עגבניה, ובהערה שם נאמר: "אנו יודעים בבירור שהמעתיק [של הספר "עבודת האדמה בסוריא בכלל ובא"י בפרט", מגרמנית לעברית] הוא הרה"ג הרי"מ פינס ז"ל, וזה היה דרכו להעלים שמו בדברים רבים שהדפיסם, והיה מהנה מטובו לאחרים ואת שמו לא הגיד".

134. ראה דברי מהרי"צ הלוי ז"ל בסוף חלק ב' של "סידור הגר"א" שי"ל על ידי חותנו הגרנ"ה הלוי ז"ל: "הנה בעירנו עה"ק יפו ת"ו, נהגו לקרות המגילה בי"ד וט"ו, ולא מצאתי מי שדיבר מענין ספיקא דיפו" וכו' וכו'.

ורבי יעקב דן במקורות על הכיבוש הראשון והכיבוש השני [על ידי שמעון המכבי],[135] ועל שמה וזכרה בספרות התלמודית, "ויתר דברי ימיה של יפו, הנם במאמרינו בהעתונים, במאספי 'האסיף' ו'העולם' וראוי היה לאספם".

בחלקו של מי היתה יפו?

בין היתר הוא מביא את הדעות החולקות בנחלת איזה שבט היתה יפו, ודבר ששמע מפי מרן הרב זצ"ל בנידון זה (שם, עמ' קי-קיא).

> ובשירת דבורה (שופטים ה, יז) "ודן יגור אניות", מפרש הרד"ק "אינו אומר על אניות הים, כי לא היה חלקו על הים. כי זבולון היה חלקו שם, כמו שנאמר זבולון לחוף ימים ישכון, ואע"פ שכתוב בחלקו [של דן] מול **יפו** (יהושע יט, מו), אעפ"י כן לא היתה יפו בחלקו אלא אניות הירדן וכו' וכן תרגם יונתן" ע"כ.
>
> ומדי דברי בזה – בחלקו של מי היתה יפו? – עם כת"ר הכהן הגדול, הגאון הנעלה **מוהראי"ה קוק שליט"א** הרב הראשי לארץ-ישראל, אמר לי דיש ראיה לדעתו של הרד"ק, בירושלמי סוכה פרק החליל הל' א', דשם איתא: "יפה למדנו ר' יוחנן, אמו של יונה הנביא מאשר, ואביו מזבולון, וירכתו על צדון, ירך שיצא ממנו מצדון היה, וכתיב וירד **יפו**, לא צורכא דלא, וירד עכו" עכ"ל הירושלמי.
>
> ואמר הגאון שליט"א, שבעל "קרבן העדה", במחילה מכבוד תורתו, הלך בפירושו על זה בדרך עקלתון, ורק בעל "פני משה" מצא הדרך הנכונה, ורק יש להוסיף הסברה על דבריו, ויצא לנו כי הדברים פשוטים מאוד: דהיינו דלעיל מיניה אמר הירושלמי, כי צדון היתה בחלקו של **אשר**, ולכן יאמר, כי אם היה יונה משבטו של **אשר**, הלא היה לו להפליג בחוף עכו, עיר שבטו הוא, ומדהלך ליפו שמע מינה אביו **מזבולון**, ויפו היתה **זבולונית**, לכן ירד **יפו** לעיר אבותיו – והדברים ראויים לאומרם.

---

135. ראה לעיל עמ' 196, הערת הרב ב"אורח משפט": "ועל עירנו יפו עיה"ק עוד לא נתברר, אם נכללה בכיבוש עולי בבל".
ועי' בחי' מהריעב"ץ ז"ל – בש"ס ווילנא – חולין ז, א, שנסתפק אם כיבוש החשמונאים דינו כחזקת עולי-בבל, ולעומת זה כותב הגאון "ערוך לנר" יבמות פב, ב, בחי' לתד"ה ירושה, בא"ד ובמדרש רות משמע דהוי דרבנן: "דלא נהגו תרומה מן התורה [בבית שני] עד שבטלה מלכות פרס, או עד שניתנה להם ממשלה שלמה".
וכיוון לדעת בעל "הלכות א"י" המיוחס לר"י בעל הטורים – לונדון תר"ס – אות ט, שכתב: "בימי עזרא לא היו חייבים במעשרות מן התורה, ואחר כן כשנתיישבו והחזיקו בה חזקה נתחייבו במעשרות מן התורה, כל שכן בימי חשמונאי". ועי' כסף-משנה פ"ד מהל' שמיטה ויובל הל' כח. עי' עוד בספר ענבי פתחיה, במאמר "תורת שביעית באדמת הפקר" פרק ד.

"הר"י גולדמן ז"ל איש הסגולות – – –
אדם חשוב ומצויין בתורה וביראת שמים"

רב-ספרא רבי יעקב גולדמן ז"ל, נפטר ב-א' תמוז תרצ"א. דמותו האישית והציבורית תוארה ברוב-הערכה על ידי הסופר-המשורר, בן יפו, ר' יעקב רימון ז"ל, בספרו "דמויות מן העבר" (ת"א תשל"ב עמ' 154), וראה אנצ' של הציונות הדתית, ח"א, עמ' 474.

אחיו-חורגו של הרי"ג, ר' פינחס גרייבסקי ז"ל, פירסם חוברת לזכרו – "צרור פרחים" (ירושלים תרצ"א) ובתוכה גם מכתב התנחומין שקיבל ממרן הרב זצ"ל:

ב"ה, כ' לחדש תמוז, תרצ"א

מנחם ציון ינחם את ידידי הרה"ח, מעלה פניני קדמוניותינו,

מו"ה פנחס גרייבסקי שליט"א

ידידי, נשברתי מאד מהידיעה על דבר פטירתו של כבוד אחיו היקר, הרב הגדול, איש הסגולות, מו"ה יעקב גאלדמן ז"ל. אמנם ידעתי את מכאוביו ואת מצבו המסוכן בזמן מחלתו הנוראה, מכל מקום כל זמן שאדם חשוב ומצויין בתורה וביראת–שמים שכמותו, הוא מחובר אל החיים – הוא מוסיף אור קודש, השופע מסגולת הנשמה המוארה, על אופק החיים, וק"ו בזמן הזה שהחיים הם כל כך קודרים בעוה"ר. וכל הנוחם, אשר נחוץ הוא כל כך לנו לעידוד ולחיזוק, הוא בא רק מתוך אור ישראל, אור תורה, ונר מצוה, אשר לא ידעך לנצח. ואם אחד השרים הללו, שהם עולים במספר כל כך מצומצם, נכבה אורו מאתנו, הרינו משתוממים מתוך מעוף צרת המחשכים הרבים המסבבים אותנו. ינחמנו ד' וינחם את כל אבליו ואת משפחתו הכבודה, וישיב לנו מהר אורו וישעו, ובירושלים ננוחם.

כנפשו היקרה ונפש ידידו המשתתף בצערו, החותם בנחמה

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

י.

קהילת יפו שמרה אמונים להרב, ובשובו לארץ – אחרי מלחמת העולם הראשונה – הפצירו בו מאוד ראשי העדה, שישוב וימשיך לכהן ברבנותה. ועי' להלן עמ' 263-262.

גם הרב שמר אמונים לקהילה ולמוסדותיה, ובמיוחד לת"ת "שערי תורה". סח לי ידידי הרב יצחק גרינברג (שליט"א) [ז"ל]:

מעשה בעזבון שהופקד על שם הרב בבנק אפ"ק, לפני פרוץ המלחמה, והמפקיד – מיקירי יפו – הודיע בפירוש שהרב יחלק את הכסף כראות עיניו. ועל עזבון זה ידע אבי רבי ישעיה-צבי גרינברג ז"ל, שהיה אחד המורים הותיקים ב"שערי תורה". (עי' מועדי הרא"ה עמ' 238-237).

כשעלה הרב ירושלימה והתחיל לטפל מיד בצרכי מוסדותיה שהיו נתונים במצוקה, שיער אבא ז״ל, שודאי ילחצו על הרב מצדדים שונים לחלק את העזבון לכמה מוסדות זקוקים ביותר בתוככי ירושלים. הוא הזדרז אפוא ובא אל הרב והעלה את הטענה, כי אם אמנם הרשות בידי הרב לחלק כפי הבנתו, אולם המנוח-התורם היה ידוע כנאמן קהילת יפו ומוסדותיה, ותומך קבוע היה ב״שערי תורה״, והואיל והעזבון הפקד בשעת היות הרב ביפו, הרי יש להניח כי גם אם קבע שהרב יחלק כראות עיניו, הנה עיקר רצונו של התורם היה ודאי מכוון למוסדותיה של יפו, וביחוד ל״שערי תורה״.[136]

הרב לא היסס מלהודות בצדקת טענתו, ולמרות הלחצים, העביר את כל הכסף למוסדות יפו, ובראשם ל״שערי תורה״.

״ר׳ משה-בצלאל עמד לימיני בכל דבר שבקדושה, צדקה וחסד״

לא רק למוסדות יפו שמר הרב אמונים, אלא גם לבני יפו. בנו של יקיר-יפו ר׳ משה-בצלאל טודרוסוביץ ז״ל, מר דוד תדהר, מצא את דרכו למשטרה הבריטית והגיע לדרגת קצין, ומקום שרותו נקבע בירושלים. הרב קירב אותו מאוד, וכשבא להודיע להרב כי הוא עומד להתחתן בשעה טובה, עמד הרב על כך שהחתונה תיערך בביתו והכיבוד כולו יהיה משלו, ואף הזמין את תלמידי הישיבה להשתתף בשמחה.

״יש לו לתדהר זכות-אבות״ – השיב הרב לשואלים לטיבה של קירבה יתירה זו – ״אביו של תדהר, ר׳ משה-בצלאל, היה לא רק מאלה שדאגו להעלות אותי ליפו, אלא שהמשיך לעמד לימיני ולסייע לי רבות ביפו בכל דבר שבקדושה, בחינוך ובכל ענייני צדקה וחסד, וראוי הוא להכרת-טובה והבעת-תודה בעין יפה ובמידה גדושה״.[137]

---

136. עי׳ תוספתא, פרק בתרא דבבא-קמא, שהובאה ברשב״ם בבא-בתרא, (מג, ב): האומר תנו מאתים דינר לבית-הכנסת וכו׳, ינתנו לבית-הכנסת הרגיל בו, וכך נפסקה ההלכה בחושן-משפט סי׳ רנג סעי׳ כג, ועי׳ שו״ת אבן שתיה להגר״א דון-יחייא ז״ל סי׳ עח.
הרב היה חרד מאוד לקיומו של המוסד הותיק הזה ושמר על כבודו [ראה מכתב-תוכחתו להרי״ל פישמן-מימון ז״ל (אגרות הראיה ב, אגרת תקע, עמ׳ רו-רז)].
גם בימי גלותו בחו״ל, לא הסיח הרב דעתו מ״שערי תורה״, ובמכתבו – כ״ג אייר תרע״ה – להרב יונתן בנימין הלוי הורויץ ז״ל (אגרות הראיה ב, אגרת תשלב, עמ׳ שכח), הוא כותב: ״מדי דברי, אעיר את לב כתר״ה ידיד נפשי שליט״א, אולי יוכל לעשות איזו טובה למוסד שערי תורה ביפו. לבי הומה עליו ועל גורל המלמדים, תלמידי חכמים יקרים, ובני העניים הזקוקים לבית התבשיל של העובדים בו, גם לרבות בית-המלאכה שהוא גם כן חטיבה יפה, וטוב הדבר שדגלו מסור בידי שלומי-אמונים. בצוק העתים הללו, הוא נעזב יותר משארי המוסדות – – – ובהיותו עומד ביפו הריהו עזוב מכל צד״.

137. דמותו של אדם יקר זה וביתו, מתוארים בשורות חמות, ע״י הרה״צ ר׳ אריה לוין ז״ל, המוסר על מה שקרה לו בהגיעו בחוסר-כל מרוסיה ליפו: ״פגשני איש אחד, אשר חכמתו תאיר פניו, ונתן לי שלום ובלחיצת ידו הרגשתי רגשי אבהות, ושאלני מאיזה מקום אתה, וסיפרתי לו הכל, הזמין אותי בלי שום דחוי ללכת אתו לביתו, והרגשתי את עצמי שם כמו בבית הורי. הוא ועקרת ביתו הצדקת האכילוני והשקוני כיד ד׳ הטובה עליהם -- – וזה האיש הוא איש-

ה' דוד תדהר: "המפקד שלי היה הרב!"

"מצוה גוררת מצוה" – אותה קירבה מיוחדת שגילה הרב כלפי תדהר, הועילה אחר כך רבות, כשעלה הקצין בדרגתו וקיבל עמדת-פיקוד. הרב פנה אליו בכל מקרה של צרת יחיד, שיכול היה לקוות שיעזר על ידו, אם בשחרור ממאסר או בשיפור תנאי מאסר וכדומה. "היו זמנים" – סיפר דוד תדהר – "שהרב התקשר אתי טלפונית יום-יום, ופעם פנה אלי בבקשה דחופה לשלוח מזרון ושמיכה לבית-הסוהר לאחד האסירים, שלא יתקרר ח"ו". ועל אותה תקופה נוהג היה תדהר להגיד: "הקצינים הבריטיים חשבו שהם המפקדים שלי, ואילו אני ידעתי שהמפקד שלי הוא הרב. כל בקשה שלו היתה בשבילי פקודה, והשתדלתי למלא את פקודותיו על הצד היותר טוב. ראיתי את הדבר כזכות לי וככבוד למלא את רצונו של הרב".

"שנים עוזרים לי – – –
הנציב העליון והקצין דוד תדהר"

מעשה בבעל-בורח שעמד לעגן את אשתו, והתכונן לעזוב את הארץ ברכבת היוצאת מירושלים בשעה שבע וחצי בבוקר. בדרך חוקית אי אפשר היה לעכבו, כי הבקשה לעצור אותו שהוגשה לבית המשפט המחוזי, היתה יכולה להתאשר רק בשעה 10 בעת בוא השופט.

הרב פנה מיד אל תדהר, העמיד אותו על חומרת הענין ודחיפותו, וביקש למצוא דרך למנוע את הבריחה. ואמנם מצא הקצין החרוץ עצה מקורית: הוא שלח בלש לתחנת הרכבת, והוא ביים תיגרה עם הבורח, שהתחילה בריב-דברים ועברה למכות-ידים, ומיד הגיעו שוטרים ואסרו את שני הניצים והביאום לתחנת המשטרה במאה-שערים, ושם כבר הגיע תדהר ועיכב את הבורח, עד שקיבל ידיעה מהרב שהשיג את פקודת בית המשפט, והבורח נעצר.[138]

וכך היה הרב אומר: "שנים עוזרים לי בעבודת הקודש, בענייני שמירת הדת בירושלים – הנציב העליון הרברט סמואל וקצין-המשטרה דוד תדהר. אלא שיש הבדל ביניהם: הנציב אינו עושה דבר לפני שהוא נמלך עם היועץ המשפטי ה' בנטוויטש, ולכן עזרתו

החמודות ר' משה בצלאל טודרוסוביץ ז"ל ועקרת ביתו היא מרת אסתר-רחל נ"ע, אשר לא אשכחם כל ימי חיי" ("איש צדיק היה" עמ' 42-41).

ודברים בהרחבה על ר' משה-בצלאל ז"ל – ראה בספרו של בן-יפו, הסופר-המשורר יעקב רימון ז"ל, "דמויות מן העבר" – ת"א תשל"ב – עמ' 7-173. ומלבב הסיפור על ביקורו של רמ"ב בסעודת-פורים בבית הרב – ראה מועדי הראי"ה עמ' 238.

138. וכשהיה הרב בארה"ב, בשלהי שנת תרפ"ד, שלח לו תדהר את ספרו "חוטאים וחטאים בא"י", ומיד הודה לו הרב במכתב על תשורתו, והוסיף: "יהי רצון שנזכה במהרה לספר כתוב "צדיקים וצדקות בארץ-ישראל". אגרות הראי"ה ד, אגרת א'רנ, עמ' רא.

מתמהמהת ומתאחרת, ואילו הקצין תדהר זריז במלאכתו, הוא אומר ועושה, ומתגבר על כל תקלה במהירות".

יא.

"קהילת ישראל ביפו ותל-אביב לא נחה ולא שקטה ולא שתקה – גם מצדה וגם מצד המושבות השתדלו להשפיע על רבנו, כי יחזור למקומו ולכבודו הראשון בתור 'רב ואב"ד ביפו והמושבות'.

– – – בשובו ארצה ישראל בשלהי דקייטא של שנת תרע"ט, בהגיעו לתחנת לוד, באו באי-כח כל חוגי היהדות בא"י לקבל את פניו. בתוך הבאים היו גם צירי יפו ות"א וגם שליחי קהילת ירושלים. באותו מעמד הקריא תלמידו הגדול, הרב ר' יעקב משה חרל"פ, לפני כל הנאספים, כתב-רבנות כתוב וחתום ע"י מנהלי הכוללים והמוסדות הציבוריים שבירושלים – – –.

– – – כשמוע צירי יפו ות"א את הקריאה הזאת, הקימו סערה[139]: גוזלים מאתנו את **הרב שלנו**, עושקים מאתנו את **רבנו**! ותפרוץ מלחמת-דברים במחנה – יפו וירושלים עבדי קרבא בהדי-הדדי. **יפו** החליטה כי רבה הגדול ישאר לשכון כבוד בתוכה, **וירושלים** אמרה "עלי יניח צדיק ראשו". כי לו יאתה עטרת הרבנות במרכזה הקדוש של האומה כולה".

אזכרה, מחלקה א, עמ' קמז-קמח

"יפו והמושבות, הם חלק מחיי רוחי ונשמתי, גם בשבתי בירושלים אשים עיני עליהם"

"רבנו נסע ראשונה ליפו, לבקר את בני משפחתו ואת חשובי הקהילה אשר היו באמנה אתו מקדמת-דנא, אך יקירי ירושלים שמרו את צעדיו, וכבר באמצע הלילה יצאו אתו מיפו והסיעוהו ירושלימה. עם השכמת הבוקר נערכה לו במוצא, קבלת-פנים נהדרה ע"י רבים מחשובי ירושלים שבאו להתם, ובכניסתו לעיר על יד 'מושב זקנים' סידרו לו קבלת פנים שניה, ובכבוד גדול ושמחה רבה הכניסוהו לעיר הקודש".

אזכרה, שם, וראה עוד "בתוך החומות" עמ' 5-244

פרטי הדברים מתוארים בהרחבה בכתבה של ר' דב-נתן ברינקר ז"ל ב"העברי" (תרע"ט, גל' לה), ובין היתר מוסר הכותב שהרב אמר בתוך דברי התודה הנלבבים לבאים לקבל את פניו:

---

139. עי' לנתיבות ישראל ב, מאמר פ סע' ה ומאמר ק' סע' ב.

"אחוזת בית" גדלה ונהייתה לתל אביב המתרחבת

"יפו והמושבות – הישוב החדש שנוצר שם במשך השנים האחרונות – הם חלק מחיי רוחי ונשמתי, וקשור אני אליהם בכל לבבי, ובשום אופן לא אוכל לוותר עליהם. גם בשבתי בירושלים, אשים עיני עליהם, וכפעם בפעם אבקר את יפו ואת המושבות האהובות על נפשי".

כשנשאר כיסא הרבנות של יפו פנוי, בעלות הרב ירושלימה (ג' אלול, תרע"ט), ובינתיים גדלה "אחוזת-בית" ונהיתה לתל-אביב המתרחבת והולכת, היו כבר ראשי-המדברים בעיר המאוחדת, קבוצה חדשה של אנשי-ציבור, רובם עולי רוסיה, והם שהכירו יפה את הרב שלמה אהרונסון ז"ל, רבה של קיוב, העלו את ההצעה להזמין את הרועה הנאמן הזה, להיות מורה ורבה של קהילת יפו-תל-אביב ת"ו.[140]

---

140. עי' "עזרת כהן" שתי תשובות (סי' עו ועז) להרי"צ הלוי ז"ל, ראב"ד בתל-אביב, בנידון השמטת השם יפו, מגיטין, לאחר שתל-אביב גדלה, "ולקבוע את השם הפשוט והמפורסם של עירנו העברית הראשונה, שחנן השי"ת אותנו בדורנו, לראותה בהדרה ושכלולה בכבוד על אדמת הקודש" (עמ' דש).
ו"בענין מעלת השם יפו, מפני שנזכר בכתבי-הקודש, לא מצאנו ענין של קדושה בגט, שנקפיד שיזכר בו דוקא שם עיר שבא זכרה בכתבי הקודש (עמ' שה), וממילא דאין יתרון ליפו על תל-אביב, ואין אנו חפצים, שעירנו הגדולה תל-אביב, שזיכנו הקב"ה ברחמיו לבנותה לתפארת בארץ-ישראל, תהיה טפלה לעיר יפו שנבנתה על ידי הגויים" (עמ' שו).

הרב ר' שלמה אהרונסון ז"ל -
דמות תורנית דגולה רבת-תבונה

הרב אהרונסון ז"ל היה אחת הדמויות המפוארות שבלטה מבין רבני רוסיה. היתה זו אישיות תורנית דגולה, ברוכת-כשרונות, רבת-תבונה ורחבת-אופקים. כל אלה שבאו במגע אתו למדו להוקיר אותו, וראשי הציבור היהודי ברוסיה העריצוהו ביותר, שכן הרשים מאד בצלילות-דעתו ומתינותו, ביושר שכלו וטוב לבו, וכתר שם טוב של אהבת הבריות ומסירות רבה בלב ונפש לכלל ולפרט עלה על כולנה. הרב אהרונסון ז"ל היה פעיל מאוד במבצעי העזרה לסובלים בתקופת המלחמה העולמית הראשונה ושנות המהפכה ברוסיה, ונאלץ לעזוב את רוסיה בעלות הבולשביקים לשלטון. ה' פינחס רוטנברג ז"ל, שהתרשם מאוד מן התושיה והיכולת שגילה אז הרב אהרונסון, היה אומר שאילו היו עומדים להמליך מלך בארץ, היה מכתיר את הרב אהרונסון כמלך ישראל![141]

פנייה אל הברון רוטשילד
לבסס מעמדו של ר' מנדל ביליס

רבה היתה שמחתו של הרב, על בחירתו של הרב שלמה אהרונסון ז"ל כממלא מקומו. שמו של הרב רב-התושיה ורב-הפעלים הלך לפניו, בעיקר בשנות רבנותו בעיר הגדולה קיוב, וכבר אז עמד הרב אתו בקשרי-מכתבים (ראה אגרות הראיה ב, אגרת תרנב, עמ' רסח, ועי' אגרת תשנט), וקשר הדוק היה ביניהם בדאגתם המשותפת לביסוס משענת כלכלית בא"י לה' מנדל ביליס ז"ל – קרבן משפט-עלילת-הדם שנערך בקיוב, שהסעיר את כל העולם היהודי – "שבא לא"י באמצעים פעוטים – – – והאיש ישר הוא ואוהב עבודה". על פי מברק של הרב אהרונסון, פונה הרב – בכ"ז שבט תרע"ד – במכתב-בקשה אל הברון

כל זה כתב הרב מבחינת ההלכה, ומתוך רצון להבליט את ההודיה לקב"ה על בניין הארץ בתפארה. אכן בטרם היות תל-אביב, ומבחינת החוויה הרגשית עמוקה היתה חיבת יפו בלבו של הרב, וכבר הבאנו לעיל עמ' 61, את דברי הרב על יפו אשר כתב במכתב לדודו – אחי-אמו – ר' יהודה לייב פלמן ז"ל (איש חב"ד מובהק אשר היה גר בריגא – לטביא), שנדפס באגרות הראיה א, עמ' לה.

141. הרב אהרונסון היה נצר למשפחת רבנים, אנשי חב"ד. אביו הרב ר' יעקב ז"ל, היה הרב הראשון של העיירה קרוטשא ברוסיה הלבנה, אחיו הרב ר' אברהם ז"ל, היה רבה השני, וגיסו הרב ר' שלמה-זלקינד לנדרס ז"ל היה רבה השלישי.
בשנות ילדותי שמעתי לא-מעט דברי שבח על משפחת רבנים זו, שכן היה אאמו"ר הרב ר' פתחיה מנקין ז"ל רבה הרביעי של קהילת קרוטשא (אחרי שהרש"ז לנדרס ז"ל עלה לא"י, והיה רבה הראשון של רמת-גן). ביחוד היתה גאוות בני העיירה על הרב שלמה אהרונסון ז"ל, שנולד בה וגדל בתוכה, והגיע למעמד רבני רב-יוקרה, ועי' עליו אנצי' של הציונות הדתית, ח"א, עמ' 42-39.
וראה מאמרו המקיף של הסופר מר יעקב רימון ז"ל, ב"הליכות", בטאון המועצה הדתית של ת"א, גליון טבת תשכ"ו, עמ' 9-38.

רוטשילד ז״ל, שיגיש עזרתו למי שסבל עבור כלל-ישראל, ול״צוות לפקידיו לבסס את המצב של האומלל הלאומי שלנו, למען לא יהיה מוכרח לעזוב את ארץ ישראל״.[142]

״בשמחת ידידות נעבוד שכם אחד, לטובת עם-ד׳ ונחלתו״

במכתב דלקמן אנו חשים את החמימות המרובה, בה מקבל הרב את פני הבא אחריו ״לנהל את עדת ד׳ הגדולה״, ושמחת ידידותו ״לעבוד שכם אחד לטובת עם ד׳ ונחלתו״:

שלומים מרובבים, כטל וכרביבים, לכבוד ידידי–עוז, הרב הגאון הנודע למשגב, לשם ולתפארת, אוצר נחמד לתורה ולתעודה, רב–פעלים, מוהר״ש הכהן אהרונסון שליט״א, האב״ד דעיה״ק יפו ת״ו

אחדשה״ט באהבה רבה,

האירו אור דבריו היקרים אל עבר פני ובשמחת לב קראתים, כאשר חזקתי את ידי הנועצים עמי מיפו, על דבר בחירת כתר״ה לטובה, ואקוה בעה״י שבחכמת לבבו וישרו גם יחד, יעלה הדבר בידו לנהל את עדת ד׳ הגדולה בעיה״ק יפו ותל–אביב, באורח חיים למעלה למשכיל, ובשמחת ידידות נעבוד שכם אחד לטובת עם ד׳ ונחלתו, עם כל אהובינו הרבנים טהורי–הלב, החפצים באמת לרומם קרן לעם ד׳ ותורתו הקדושה על אדמת קדשנו ת״ו. – – – נזכה בחסדי השי״ת לחזות פנים בשמחה בקירבת מקום, בעלותו אל הקודש בשעה טובה ומוצלחת, בסימן טוב ומזל טוב לאוי״ט.

והיה זה שלום וברכת עולמים, כנפשו היקרה ונפש ידידו עוז, דורש שלום תורתו באהבה רבה מהר הקודש בירושלים.

הק׳ אברהם יצחק הכהן קוק

---

142. אגרות הראיה ב, אגרת תרסד, עמ׳ רעז, וראה שם אגרת תרסח, עמ׳ רעט. עוד בענייננו של ביילים, ראה ליקוטי הרא״ה א, עמ׳440-439, 321-319; ליקוטי הרא״ה ב עמ׳ 60, 386.

פרק יד

במרחבי רחובות

חכמות בחוץ תרונה
ברחובות תתן קולה
(משלי א, ה)

מרחבים, מרחבים,
מרחבי–אל אִוְתה נפשי,
שטה היא נשמתי ברחבי שמים
(משירי הרב, קובץ "זכרון")

א.

אף על פי שראשון-לציון היתה סמוכה יותר ליפו, והקהילה ראתה ברבה של יפו את רבה הישיר (גם בגלל ההשגחה הקבועה על היקב), הנה כשהגיעה שעת נופש-הקיץ, העדיף הרב את רחובות הרחוקה יותר, גם בגלל האוויר שלה (כשוכנת על גבעה גבוהה), וגם בגלל האווירה שלה. וכבר במלאת השנה הראשונה לעלותו ארצה, בקיץ תרס"ה, איווה למושב לו את רחובות, לבריות גופא ולנהורא מעליא.

"בכל יום ויום יתקבצו בבית הרב,
– – – לשמוע תורתו ולהרגיש אהבתו"

סופר "החבצלת" מוסר על רושם בואו של הרב, על רשמי דבריו ורעיונותיו:

"ימי ביכורי ענבים – זה כחודש ימים אשר הרה"ג מיפו שליט"א, נתיישב במושבה רחובות, עד עבור ימי הענבים, יהי שבתו לרפואה. אנשי המושבה שמחים למאוד אשר כת"ר של הרה"ג מיפו ישכן בתוכם. רוח חדש וטהור יאיר על פני אנשי המושבה בחוצות ברחובות, איש אל רעהו ידבר אודות תורתו וחכמתו. בכל יום ויום יתקבצו בבית הרב שליט"א, נכבדי המושבה אשר באים לשמוע תורתו ולהרגיש את אהבתו, אהבת נפשו לכל אנשי הישוב".[143]

---

143. בהיותי פה בנאות דשא במושבת רחובות אשר ביהודה, הנני יושב ונגד עיני נשקפים הררי

"דברי חן וידידות – להרים כבוד תורתנו וכבוד האומה"

"מי יוכל לתאר את העונג הרוחני של השומעים דברי חן וידידות מתוך פה קדוש וטהור, באמירותיו הטהורות, לנטוע אהבת התורה ואהבת האומה בתוך לבות עם קדוש. כל יודעי בינה לא יוכלו לספר גודל תורתו וחכמתו ורבות פעליו, כי השליך נפשו מנגד לדאוג על העתיד, להרים כבוד תורתנו וכבוד האומה בתכלית השלימות.

מי האיש אשר יראה וישמע רעיונות נשגבים, ולא יכנס בלבו רגש קודש, אהבת תורה ויראת שמים, ועלינו להתבונן היטב בדבריו הקדושים, אשר לא אותיות דוממות פורחות באויר הם, רק תמונות חיות מהלכות בארץ הקודש, כדברי נביאי השם. מרוב טרדת הזמן נשכחה מאתנו חובתנו בעולמנו, והוא האחד אשר יקרא אלינו, כשופר ירים קולו, ולבו הטהור יורנו דרך חינוך בנינו בני ציון היקרים, לחנך אותם על טהרת הקודש, קדושת התורה וקדושת האומה, יחד עם יסודות העולם, גדולה, גבורה, תפארת, והמדריכים אל יכפו על התלמידים הר כגיגית, רק בענווה בשמחה ויראת הרוממות ולא יראת העונש, ודור כזה ירשו ארץ קדשנו. יוסף ה' ימים על ימיו, שנים על שנותיו, ונפשו תראה בנחמת בני ציון וירושלים כפל כפלים!"

החבצלת, תרס"ה, עמ' 264-265

"ברחוב המושבה עמד הגאון וסביב סביב עמדו אישי המושבה"

ובצאת הרב את המושבה, שוב מוסר לנו הסופר על יציאת צדיק מן המקום, שגם היא עושה רושם:

"זה כשני שבועות אשר הרב הגאון אב"ד דעה"ק יפו שליט"א עזב את מושבתנו. ביום נסיעתו נתאספו כל נכבדי המושבה בבית הרב שליט"א, לקבל ברכת שנה הבאה קודם נסיעתו. ברחוב המושבה עמד הגאון שליט"א, וסביב סביב עמדו אנשי המושבה, ומפיו הקדוש[144] נשמעו דברי חן וידידות וברכת שלום המושבות בפרט, והושיט ידו וברך את כל אחד ואחד בכתיבה וחתימה טובה.

יהודה, וגאון ד' ירחיב לבבי. הוא אשר עטרנו פה בשנים קדמוניות ועוד יעטרנו בחסדו בימים הבאים, כי דברו יתברך לא ישוב ריקם" (אגרות הראיה א, אגרת פט, עמ' צב).

144. אמר ת"ח אחד להרמ"ל שחור ז"ל: שמעתי מפה-קדשו של גדול פלוני וכו'. הגיב הרמ"ל ואמר: לא על כל גדול שייך לומר את הביטוי 'מפה קדשו', על הרב קוק שייך לומר כן (סופר לי ע"י בנו, ידיד-נעורי ר' בנימין שחור ז"ל).

ויפה פירש הצדיק ר' שמואל קאמאדער ז"ל, את דברי הגמרא בחגיגה (טו, ב), אם הרב דומה למלאך-ד'-צבאות יבקשו תורה מפיהו וכו' – התורה הכתובה והמסורה, מותר ללמוד מכל אדם (אם איננו חשוד על גילוי-פנים שלא כהלכה), אבל לבקש תורה מפיהו – מכל היוצא מפיהו ואפילו משיחת-חולין שלו – זה שייך רק אצל רב הדומה למלאך-ד'-צבאות.

"יש חכמים גדולים בתורה, וכולי עלמא אזלי בתרייהו, ומשתוקקים מאוד לשמוע מהם איזה דבר, ושותים בצמא את דבריהם. זהו מחמת שתמיד תוקד בהם אש-של-יראה ואהבת יוצרם. וזה הסימן המובהק מאיזה איש ללמוד תורה מפיהו, אם הוא מקבל ממנו עבודת השם יתברך

הנאספים קבלו ברכת הגאון בשמחה, ומרוב יקרת כת"ר נראו דמעות על פניהם, על פרישת כבוד התורה מאתם, ויבקשו מהרב שליט"א לבוא לשנה הבאה לעת ביכורי ענבים. ויצא כבוד הרב הגאון מהמושבה באותות רצון וחיבה. פנה צדיק, פנה זיווה פנה הדרה, אבל תורתו לא נשכחה ולא תמוש מפינו ומפי זרענו, ה' יזכנו לבנין בית מקדשנו והוא יברכנו".

החבצלת תרס"ה, עמ' 309

ב.

רחובות היתה מושבה עצמאית, היא לא נתמכה על ידי הברון רוטשילד, ולכן לא היתה כפופה לפקידות הברון. ועובדה זאת של היותה משוחררת מאפוטרופסות-כלשהי, העניקה לה זקיפות-קומה, הכניסה משב-רוח רענן בחיי בניה-בוניה, חדוות-יצירה בחיים הפרטיים וחופש-פעולה בחיים הציבוריים.

כה אמר ראשון-ראשוני-המייסדים, ר' אהרן אייזנברג ז"ל, ביסוד רחובות (כסלו, תרנ"א): "אחי, עכשיו אתם רואים את השועלים, את הבדואים, את החורבן והשממון, עוד תזכו לראות זקנים וזקנות, ילדים וילדות, יושבים ברחובות הישוב החדש שנקים פה על ידי המתיישבים, **וללא עזרת הברון רוטשילד**".

"רחובות – סמל המושבות ותואר האיכרות – – – אבן-היסוד להנהגה עצמית"

וכך כותב מר יהודה גרזובסקי-גור ב"השילוח" בסקירתו הכללית על מצב הישוב בשנת תרנ"ז:

"בעל ההשקפות בלוח 'אחיאסף', החל את השקפתו על **רחובות** לפני שלוש שנים בדברים אלה: "אין מושבה אחת אשר כה ינעם לנו לדבר על אודותה כעל אודות

אף כשלא אמר לו שום דבר, ואינו רואה ממנו שום עובדה, רק כשרואה אותו מתלהב לבו בקרבו לעבודת-ד' – ילמד תורה מפיהו, שזה הוא אות שהוא עובד תמיד את השם יתברך במחשבתו באהבה עזה, וכן יכול להדריך במחשבתו כל באי-עולם בדרך הטוב והישר" (מאור ושמש, סוף רמזי שיר-השירים).

"המעמיקים בקדושה, בורחים מכל דיבור של בטלה – – – וכל שיחה הנובעת מרוחם, פותחת צינורות מלאים זיו-עליון" (אורות הקודש ג, דרך הקודש, פרישות פרק טו, עמ' רעט-רפא).

"מעוצם מהות החיים המפוארים, המכונסים בתוכיות נשמתם הטהורה והמשולהבת בשלהבת-קודש משפיעים יראי-ד' בעצמותם, הוד וכבוד-קודש, טהרת החיים וקדושת המדות, על כל הסביבה" (עולת ראיה, ח"ב, עמ' פז).

בהתיעצות מסויימת שהתקיימה בבית הרב לאחר הסתלקותו, אמר הגאון ר' איסר-זלמן מלצר ז"ל: "על יד שולחנו של הרב אי אפשר לדבר דברים בטלים, גם כאשר הרב איננו כאן אתנו".

רחובות. היא מאמתת יותר ויותר את התקוות שקיווינו לה, היא סמל המושבות ותואר האיכרות, והמושבה עולה למעלה ברוח". אפונה מאוד, אם בעל ההשקפות היה אומר גם היום את הדברים האלה, באותה ההתלהבות שאמרם אז, כי גם עליה עבר הרוח של יתר המושבות, וגם בה דבקו במשך הזמן ממידות העירוניות המתהלכות בעת האחרונה בשאר המושבות. אך בכל זאת עלינו להודות, כי רחובות תוכל להיות בדברים רבים למופת ליתר המושבות. היא נוסדה מתחילתה בסדר ובחשבון ובכוונה מוגבלת, ועדיין היא הולכת בסדרה, איננה מתרחקת מחשבונה ואיננה עוזבת את כוונתה עד היום הזה. קשה מאוד לקבוע סדר במושבה, עוד יותר קשה להנהיג משמעת במושבת ישראל, וכל שכן שאיננה תחת שלטון פקידות חזקה אשר "שבט הזהב" בידה – וברחובות הצליח הדבר הזה! פקידי החברה "מנוחה ונחלה" הם שעמלו ביחוד בזה, והם גם ראשי המדברים בהנהגת המושבה, בהיות החברה לוקחת חלק גדול בהוצאות הציבור. רחובות היא המושבה היחידה שבעליה נושאים גם בעול צרכי הציבור, מרפואות עד ביה"ס ועד בית הכנסת, ממרחץ ועד מים – בעד הכל ישלם כל איכר פחות או יותר – – –

עיניה הפנימיים מתנהגים על פי ועד של ששה אנשים, שלושה מחברת "מנוחה ונחלה" ושלושה מבני המושבה, ואם יקרה לפעמים פרוד הדעות בועד המושב, יכריע ביניהם 'הועד הפועל לחובבי-ציון' ".

על סף מאה חדשה, ת"א תש"מ, עמ' 27

"ברחובות היתה הנחת אבן-היסוד להנהלה עצמית. הועד של המושבה, שנבחר ברחובות עם היווסדה, היה המוסד ההנהלתי העברי הראשון בישוב, הראוי לשם זה. זה היה ועד אשר ניהל את כל ענייני המושבה, כלפי פנים וכלפי חוץ, על דעת עצמו ועל אחריות עצמו, בלי שום אפוטרופסות של אחרים".

משה סמילנסקי, משפחת האדמה ח"ב, עמ' 163

"להתרחק מן הלוקסוס, המכלה ממונם של ישראל"

רחובות התנהלה ע"י ועד נבחר באסיפת כל המתיישבים, והועד ניהל את המושבה בצדק וביושר. בין תקנות ועד המושבה היתה גם התקנה שאושרה באספה הכללית: "להתרחק מן הלוקסוס [המותרות], המכלה ממונם של ישראל, ומביא עליהם שממת הגוף והנפש" (הנ"ל, "רחובות" עמ' 21).

תקנה זו הועתקה מתוך החלטותיה של ראשון-לציון בהיווסדה, ברם שם איבדה את השפעתה בגלל פקידות הברון, אשר רמת-החיים שלה היתה מאוד ראוותנית, ולזו היתה השפעה הרסנית על המושבה כולה, ואילו ברחובות המשיכה התקנה להטביע את רישומה על חיי המושבה.

"רחובות קלטה את הקבוצה הראשונה של העליה השנייה, את עולי הומל, וידעה ליצור אווירה נוחה לפועל העברי".[145]

---

145. הנ"ל, ספר "נס-ציונה", עמ' 76, וראה "ספר העליה הראשונה", כרך א, עמ' 348-350.

בראש ועד רחובות עמד נשוא-הפנים, מר אליהו-זאב לוין-אפשטיין ז״ל,[146] מצאצאי המהרש״א, אשר הסתופף בצעירותו בין כותלי ישיבת וולוז׳ין, והוא אשר ניהל למעשה את כל ענייני המושבה, ואתו-עמו היה רב-הפעלים ר׳ אהרן אייזנברג ז״ל, אשר בגיל צעיר נתפרסם בלמדנותו, והיה ידוע בשם ״העילוי מפינסק״.[147]

ג.

מושבת רחובות מאד נתחבבה על הרב, והנופש במשעולי כרמיה הוסיף להעמיק את החיבה לישוב מיוחד זה – ״המקום החביב כל כך חיבת נפש״ (אגרות הראיה א, אגרת לה, עמ׳ לב).

---

146. על מר א״ז לוין-אפשטיין ראה ״משפחת האדמה״ ח״ב, עמ׳ 166-162. זכרונות א״י, א׳ יערי, ח״ב, עמ׳ 670-653.
וראה מכתב הרב אליו, בסוף ימי מלחמת-העולם, כששהה ראי״ז בניו-יורק – אגרות הראיה ב, אגרת תשלו, עמ׳ שלב – הרב פונה אליו בתואר ״חביבי המרומם״, מציין את ״זריזותו המצויינה וטוב לבבו הישר״, ומבקש עזרתו הנמרצת למוסדות התורה והחסד בירושלים, שלא יקופחו על-ידי העסקנים העושים בענייני א״י.

147. דמותו של ר׳ אהרן אייזנברג ז״ל מתוארת ע״י חברו המטיף הלאומי רבי צבי מסלנסקי ז״ל:
״ברחובות היתה לי פגישה נעימה. פה פגשתי את ידיד-נעורי אהרון אייזנברג. שלושים וחמש שנה לא ראינו איש את פני רעהו. חיבקנו זה את זה ורגעים רצופים לא יכולנו להנתק איש מאחיו. ככה עמדנו מבלי דבר דבר ורק עיני שנינו זלגו דמעות. בנעורינו היינו אחים ברוח, בנים לרעיון אחד קדוש.
מעין של זכרונות-נעורים נפתח, זכרונות מתקופות חיבת-ציון, מהאספה בקטוביץ. אייזנברג הצעיר, הלמדן, מלא חיבה לציון, עלה לארץ-ישראל לחצוב באבן ולסבול יסורי-קדושה ועינויים גדולים של תקופת החלוצים הראשונה. ואותו הדור עמד עכשיו לפני בדמות איש בא בימים, רחב גרם בעל קומה, וראשו ראש אריה גדול ונאה, עיניו מביעות פיקחות וכולו מלא הכרה ומרץ. הוא ראש ״אגודת נטעים״, ראש הועד ברחובות זה כמה שנים, ומשתתף בכל הועדים של ההסתדרות הציונית. גדולי המנהיגים נמלכים אתו, שכן בקי הוא בכל ענייני הישוב החדש״ (זכרונות הר״צ מסלנסקי ז״ל – ניו יורק תרפ״ט – עמ׳ 264, וראה א׳ עבר הדני: ״אהרן אייזנברג – קורותיו, כתביו ותקופתו הישובית״ – ת״א, תש״ז).
״אהרן אייזנברג מגואלי רחובות היה, ומנהיגה המקובל של המושבה. יהודי בעל קומה גבוהה ומלאה והדרת-פנים לו. שערות זקנו וראשו, הלבן שבהם מרובה על השחור, ונראו כרעמת-אריה, אריה גדול ועצום. העברית שלו היתה מקראית ונמלצת, וקומתו אמרה חוסן וכבוד״ (עמיחוד נחמני, פרקי-רחובות, עמ׳ 26-1). וראה א׳ יערי, שם עמ׳ 653-641.
הרב אף הוא העריך מאוד את איש-הציבור הנעלה הזה, והוא מגדיר אותו: ״עובד נאמן מסור לעבודת הכלל בכל לבו ונפשו״. והרצ״י ז״ל הוסיף ואמר: אהרן אייזנברג היה מעמודי-התווך של הישוב החדש, בעל יזמה ובעל מרץ, אדם יקר ובעל נימוס רב, כשהגיע הרב לרחובות היה מנצל כל שעת-כושר להמצא במחיצתו.

"הדרת ארץ-חמדה, יפעתה והדרה,
– – – והאויר – חיי-נשמות ממש"

מכתבי זה הנני כותבו ברחובות, אשר באנו, עם בני ביתנו שי', אמש, בדרכנו לעת בציר הענבים. מה אוכל לצייר לך, אחי יקירי, הדרת ארץ חמדה, הנראית והולכת ומתגלה ביפעתה והדרה, בכל מקום אשר הישוב החדש הולך ופורח, הולך ומתקדם, ביד ד' הנטויה על עמו, לפתח לו פתח תקוה וקרני אור ישועה בחבל נחלתו, מקום הודו ומשגבו. מי יגלה גלי העפר מעל הלבבות האטומות, ישני אדמת עפרות הגלות המנוולת, וינערו חצנם ממנה, ומכל קסמיה, ביחד עם כל עלבונותיה ורציחותיה, ויבאו לארץ–חיים, להלקט אחד אחד, להבנות בארץ חיים, למלאות דבר ד' לתקות–דור–דורים.

במצב המושבה מצאנו ב"ה שינוי לטובה לעומת השנה שעברה, בתיקון הובלת מים ע"י מכונה כללית, כבערים הגדולות שבאירופא, מים צלולים וערבים, העולים גם על העליות העליונות, ומשקים גם כן את שדרות האקליפטים המעטרים את רחובות המושבה משני עבריהם – "ברוך מציב גבול אלמנה!".

והאויר, מה אוכל לתאר לך זכותו ונועמו, חיי–נשמות ממש. רוח ים, העובר דרך השרון, של פרדסי תפוחי–זהב, והמון מטעי השקדים וכרמי החמד, ומתגלגל על גבי הרי יהודה, העוטרים אותנו בכל מעוף–עין, מדי עמדנו במקום ברך ד', בקרן בן אור הקליל, המראה לעינינו כמבשר ישועה ונחומים לאבלי ציון וירושלים ונותן עז ותעצומות לעם – רוח זה, מי זה יערך את חמדתו ועדניו הנושאים אותנו אל במתי גאון ד'!

אגרות הראיה א, אגרת רח, עמ' רס-רסא

"רחובות היתה משובחת באוירה ובאנשיה,
– – – לא כפופה לפקידי הברון"

כששאלתי את מו"ר הרב צבי-יהודה ז"ל, מדוע בחר הרב את רחובות כמקום מנוחתו בחרבוני הקיץ, השיב לי ואמר:

"רחובות היתה משובחת באווירה ובאנשיה. זו היתה מושבה עצמאית. לא כפופה לפקידי הברון. התרכזו בה משכילים ותלמידי-חכמים, ולמרות חילוקי-הדעות השתדלו לשבת בה שבת-אחים".

בשיחתו אתי, הזכיר הרב צבי-יהודה ז"ל, שני תלמידי-חכמים שהיו בולטים ברחובות ברמתם התורנית, האחד – החריף – רבי שמעון גרינברג ז"ל, והשני – הבקי – ר' מרדכי גורודינסקי [נחמני] ז"ל.

ר' שמעון שימש בצעירותו את הגאון ר' יוסף-זונדל הוטנר ז"ל מאיישישוק, למד אחר כך בוולוז'ין וחבר היה להגאון ר' איסר-זלמן מלצר ז"ל. הוא יסד חברת-ש"ס ברחובות,

ויום-יום הרצה את השיעור בפני החבורה, שנדבקה אליו בשל הבנתו החודרת והסברתו הברורה. פירסם חידושי-תורה בקבצים התורניים שהופיעו בירושלים.[148]

ר' מרדכי היה בנו של ראש-ישיבה (בעיר מולדתו בניעשוויז), וגם הוא היה תלמיד וולוז'ין. פעיל היה בכל מוסדות הציבור, הועד, אגודת הכורמים, והתמסר רבות למשמרת התורה והמצוות במושבה.[149]

---

148. הרב צבי-יהודה ז"ל סיפר בשמו, שפעם נלווה אל רבי זונדל, כשהלך לבחון את הנערים בתלמוד תורה שבעיירתו. הבחינה היתה בפרק האומנין, והרב שאל שאלות מפורטות שהיו קשורות בחידושי המהרש"א, המהר"ם והמהר"ם שיף. ר' שמעון שידע שהרב כלל לא התכונן לבחינה, וכל כולו עסוק בסדר קדשים, עמד מלא התפעלות, ולבסוף לא התאפק ושאל: הא כיצד הרב זוכר את הסוגיות לפרטיהן, והרי הוא ודאי מזמן לא עסק בהן? השיב לו ר' זונדל: מה אתה מתפעל, אם לומדים דבר ארבעים וכמה פעמים, נשאר משהו בראש.
להשלמת דמותו של איש-רחובות מיוחד זה, נמסרו לנו פרטים נוספים ע"י בתו, מרת מרים לנדא (תחי') [ע"ה]:
רבי שמעון גרינברג ז"ל, יליד העיירה ז'יטל, קרוב משפחה היה להגאון ר' חיים יהודה לייב טיקטינסקי ז"ל, ראש ישיבת מיר, ואף למד בישיבתו (לפני שנסע ללמוד במקומות-התורה המפורסמים וולוז'ין ואיישישוק).
כשהחליט ר' שמעון לעלות לארץ-ישראל, הצטייד בהמלצה חמה של רבו-ראשון, והרי לנו יקר-סהדותא של הגרחי"ל ז"ל, על "האברך המופלג והשנון, חריף ובקי, יקר-הלב וטהר-הרוח, מ' שמעון נ"י בן ידידנו המופלג היקר מו"ה יצחק ז"ל גרינברג", אשר נכתבה "ביום ד', תשעה ימים לחודש סיון, שנת תר"ץ":
- – - "הסתופף במתיבתא רבתי דפה, ולמד בשקידה עצומה שלוש שנים, ועסק בגפ"ת בפלפול ישר ובהגיון נכון וסברא ישרה, יחד עם חברים מובחרי ונכבדי הישיבה, ומצא רוב ברכה בלימודו הטוב, ועשה חיל בבקיאות, ולו יד וידיעה נכונה בשני סדרי הש"ס, נשים ונזיקין, וישר הולך במילי דשמיא ומילי דעלמא, כראוי לבר-אבהן ובר-אוריין. וכעת חפצו הטוב ורוחו הטהורה, ישיאהו לנסוע לארצנו הקדושה והטהורה, לתקוע שם אהלו באהלה של תורה – – – ומהראוי לקרבו בכל האפשרות".
ר' שמעון, הלמדן החריף-המעמיק, נשא ונתן בהלכה עם הרב, ואף התנצח אתו במלחמתה של תורה, ובאחת השיחות הגיע ל'ריתחא דאורייתא', ואחרי שנפרדו חשש הרב שאולי יחשוב ר' שמעון, שדבריו יגרמו לקרירות יחסי-הידידות שביניהם, ועל כן מיהר לשלוח אליו את כרטיס-הביקור שלו, כשמצדו השני כתב: "ירגיע רוחו, שלא זזתי מחבבו גם בעת הזעם, ואדע לדונו לכף זכות – – – יצלח בחומר וברות, בתורה ובסחורה, כנפש מוקירו כמאז" (הכרטיס נשמר עד היום בידי בתו של ר' שמעון מרת מרים לנדא (תחי') [ע"ה]). ועי' עליו "אנציקלופדיה של הציונות הדתית", ח"א, עמ' 578.

149. מר עמיהוד נחמני מסר: אבא, רבי מרדכי, ידיד-נעורים היה לרבי שמעון, וכנראה שעלייתו של ר' שמעון לארץ [בסיון תר"ן], היא שזרזה את עלייתו של אבא [בתמוז תר"ן], וידוע לי שר' שמעון הוא שקיבל את פניו של אבא בהגיעו לנמל יפו".
משעלה לא"י התמסר ללימוד מצוותיה של הארץ, ורבות שקד על סדר זרעים. כשביקר הרב בארצות הברית בשנת תרפ"ד, ובאחת המסיבות לכבודו השתתף גם בנו בכורו של ר' מרדכי, ד"ר יצחק נחמני, הציג אותו הרב בפני הנוכחים, ואמר: "זהו בנו של ר' מרדכי נחמני מרחובות, איכר-תלמיד-חכם מן הבקיאים ביותר במצוות התלויות בארץ!".

דמותו של ר׳ מרדכי הלוי ז״ל, תוארה בחיבה והערצה בפי-כתבו של בנו מר עמיהוד נחמני במאמרו ״מברכיו יירשו ארץ״.[150]

בין היתר הוא זוכר שאבא-הלוי – תלמיד ולוז׳ין – אשר ״לאחר יום עמל ועבודה, היה לומד תלמודו בלילה במשך שעות ארוכות״, היה עולה ירושלימה לבקר את הרב-הכהן אשר תמיד בירך בנדיבות גם ללא-דורש, והיה אבא אומר: ״אלו זרע-אהרן, הברכה היא במעיין נשמתם זה אלפי שנים, מן המדבר ועד הנה, ומי ישוה להם, ואני רק לוי״.

ד.

בין המתיישבים ברחובות היה הרב צבי קאהן (צלאליכין), שגם הוא היה תלמיד וולוז׳ין, והוא כבר חיבר ספר חשוב, ״אמרי הצבי״ על מסכות סנהדרין ועבודה-זרה (ח״א, ווילנא תרנ״ו; ח״ב, שם תרנ״ח). שכן-קרוב, איש ראשון-לציון, מספר בזכרונותיו על בני-דורו, על פגישתו הראשונה של הרב עם הרב-הכורם שהתיישב ברחובות:

״הרב ז״ל היה נוהג לבקר שנה שנה ברחובות בזמן הבציר, לנוח וליהנות מענבי הכרמים המפורסמים, המוסיפים עוז ועצמה לנהנים, וגם בכדי לאסוף כוח ומרץ להמשיך בתפקידו הרם והקשה בכל ימות השנה. במושבה זו ישב הרב ר׳ צבי קאהן, אחיו של הביל״וי יהודה צלליכין, שעלה מקרוב אל הארץ, וקנה ברחובות כרם שעליו היתה פרנסתו. ר׳ צבי היה אדוק וחרד על הדת, וקלות דעתם של הצעירים ופריקתם מעליהם עול תורה ומצוות, הסבו לו צער רב. הרב קיבלהו בכבוד גדול, ביקש סליחתו על שלא הקדים לבקרו ויספר בשבח ספרו ״אמרי צבי״, ושאלהו אם מרוצה הוא מישיבתו בארצנו הקדושה. הלה שפך את כל זעמו על הישוב הקל, המטמא בהליכות חייו ובמנהגיו את קדושת הארץ. לא לנער הזה התפללנו, מוטב היה שתשאר הארץ בחורבנה ובשממתה, ואל יחללוה פורקי עול תורה ומצוות.

הרב שמע לדבריו ויען ויאמר: ר׳ צבי המכובד! אנא, אל ידבר סרה על קהל ישראל, הלא ״אין הקב״ה רוצה במי שאומר דלטוריא על ישראל״ (שהש״ר א, ו). אל ירע לבבו על חלק צעירים היוצרים ובונים את הארץ. הלא יודע הוא שיותר משמונה מאות שנה התקיימו הבית הראשון והשני. במשך זמן רב זה בוודאי היו מקרים של תיקון בדק הבית

ר׳ מרדכי קנאי גדול היה ללשון-הקודש, ואף את דף הגמרא שלימד ברבים בבית-הכנסת, לימד בעברית. בין הלומדים לפניו היו גם קשישים, דוברי-אידיש, ששאלו מדי פעם בפעם שאלותיהם באידיש, אולם הוא הקפיד להשיב להם רק בעברית.

במוצאי-שבת, י״ז כסלו תש״ח, כשהגיעה הבשורה של החלטת האו״ם על הקמת המדינה, בא הישיש המופלג ל״ישיבת הדרום״, ורקד בהתרגשות יחד עם בני הישיבה. שמחתו וריקודו של הזקן תלמיד ישיבת וולוז׳ין, מראשוני בוני רחובות, היו חוויה עמוקה לכל הנוכחים בישיבה בליל-שימורים זה (מפי ר׳ ידעאל מלצר שליט״א). ר׳ מרדכי ז״ל הלך לעולמו בא׳ שבט, תש״י. עי׳ עליו באנציקלופדיה של תדהר, כרך ג, עמ׳ 1488.

150. הדואר, ז׳ ניסן תשכ״א, ובתדפיס ״פרקי רחובות״, ניו יורק תשכ״ב, עמ׳ 39-33.

לשכלל את הבתים הקדושים, הבנאים ועושי המלאכה מוכרחים היו להכנס לפני ולפנים אל קודש הקדשים, למקום שרק הכהן הגדול נכנס שם אחת בשנה[151] ביום הכיפורים לעבוד עבודתו, ויום טוב גדול היה עושה בצאתו מבית קודש הקדשים בשלום בלי פגע. הלא אי אפשר לתאר שבמשך הזמן הארוך הזה לא נכנסו אל המקדש אנשים, אפילו לא מזרע אהרן הכהן, לנקות את החדר, להסיר את האבק מעל המקומות הקדושים ולתקן את אשר צריך תיקון, וכל רע לא אונה להם, מפני שהיו עוסקים בבניין. הוא הדין בצעירים שלנו קלי הדעת והדת, הבונים החדשים העוסקים במסירות במלאכת הקודש, בבניין ארצנו, והדבר יכפר על קלות דעתם בשמירת המצוות וכו'. עלינו להשתדל להשפיע עליהם, ובטוח אני שיגיע זמן וגם אלה המקילים עכשיו בהלכות ובדיני התורה, ישובו בלבב שלם לקיים את כל החוקים יחד עם כל ישראל בארצנו הבנויה".[152]

---

151. אם הכותב דייק בלשונו של הרב, אפשר שהרב לישנא-דקרא נקט "והיתה זאת לכם לחקת עולם וגו' אחת בשנה" (ויקרא טז, לד), ברם ראוי להעיר כי אמנם רק ביום אחד בשנה נכנס כהן גדול לבית קודש-הקדשים, אבל לא פעם אחת אלא ארבע פעמים: א' – עם הכף והמחתה להקטיר את הקטורת: ב' – להזות את דם הפר ("פר החטאת אשר לו"). ג' – להזות את דם השעיר ("אשר עלה עליו הגורל לד'"); וד' – בסוף עבודת היום, להוציא את הכף ואת המחתה.

152. ובתשובה בהלכה להרב צבי קאהן ז"ל, מסיים הרב וכותב: "והשי"ת יחננו להיות ממישבי ארץ חמדתנו, וממרבי שלו' בישראל ובעולם" (שו"ת "משפט כהן" סי' סט, עמ' קמ"ה).

על בעיית אנשי-החומר הבונים בקודש, עמד הרב בהרחבה בהקדמתו לספרו הראשון בהלכה, – "עץ הדר" – שהוקדש לעניין כשרות האתרוגים, והרי לפנינו דבריו הנאדרים בקודש:

"עצת ד' היא אשר יעץ, להתחיל בימינו לעינינו את קוממות הריסות ארץ חמדתנו, ולהחל לקיים את דברו הטוב על ידי נביאו: "הנה ימים באים נאם ד', וזרעתי את בית ישראל ואת בית יהודה זרע אדם וזרע בהמה" (ירמיה לא, כו) – ואהבת ארצנו הקדושה הנטועה והמושרשת בלבב עם קודש מני אז – – – שהגיעה עיתה עת דודים, להיות מתנוצצת מעט לצאת לפועל ולמעשה, ירדה ממרומי חביון הקדושה – – – אל עולם המעשה השפל–החמרי, – – – וכוחות מעשיים ואנשים המושפעים מתכונות חמריות, נתערבו בתוך העולם הזה. וזאת היא באמת העצה העמוקה של מלכו–של–עולם ברוך הוא, שהדעות הרמות והקדושות הנצחיות מתמלאות על ידי כל הכוחות כולם. ועל ידי יסוד כנסיה בריאה בחומריותה, ואפילו מגושמת בקצת חלקיה, כשתתחיל להתייסד בארצנו הקדושה, יוחל חומר טוב הראוי לקבל את הצורה השלמה – – – להחיות שבורי–לב ו"להאיר אופל אלמנה", על ידי התרחבות התשוקה לקדושת אוץ–חמדה. למען שם ד' א–ל אלקי ישראל ולמען עמו ונחלתו. – – –

"על ידי הכללות תבוא השלמות"

אותם אשר לא יכלו להתבונן במעשה ה' הגדול אשר הוא עושה על אדמת הקודש, יחשבו שאי אפשר לדרוש לציון ולבקש את בניינה, על ידי בניהם אשר נדדו ממנה ונפוצו בגולה, ששבו אליה, כי אם כשנבקש את הנמנע, את מה שהוא חוץ לטבע האדם והמציאות, בבחירה האנושית בקביעות, והיינו שיהיו דווקא כל העם כולו תלמידי–חכמים ותמימים, ושכחו כי הכתוב אומר גם על העתיד המזהיר "ואם ירחיב ד' אלקיך את גבולך כאשר נשבע לאבותיך, ונתן לך את כל הארץ אשר דבר לתת לאבותיך, כי תשמר את כל המצווה הזאת לעשותה,

אשר אנכי מצוך היום, לאהבה את ד׳ אלוקיך וללכת בדרכיו כל הימים, ויספת לך עוד שלוש ערים על השלש האלה, ולא ישפך דם נקי בקרב ארצך אשר ד׳ אלוקיך נותן לך נחלה, והיה עליך דמים״ (דברים יט, ח–י), הרי אפילו המעלה היותר עליונה של הכלל, אינה יכולה להתכונן כי אם כשימצאו בקרבו – עד אשר יתעלה העולם ורוח הטומאה יבוער מן הארץ – אנשים פחותים ומגושמים, שסוף כל סוף אפילו מקרה רצח בשגגה, איננו עלול לבוא ע״י אנשים רוחניים ומופלגים מההמוניות, כדאמרינן בטעמא, דשלוש ערים בעבר הירדן, שהוא יותר מכפי הערך של כל א״י, משום דבגלעד נפישי רוצחים (מכות יא, א). וכשם שבגוף האדם אין הקדושה מתקיימת כי אם על–ידי קיבוץ כל הכוחות כולם, החומריים והנפשיים, הטובים והרעים, שרק על–ידי הכללות תבוא השלמות, כן אין כנסת ישראל מתעטרת על אדמת הקודש כי אם בכל כוחותיה – ״בעת ההיא נאם ד׳ אהיה, לאלקים לכל משפחות ישראל, והמה יהיו לי לעם״ (ירמיה ל, כה), ודוקא על ידי החומר הגס הנמצא, תוכר פעולת האורה והקדושה העליונה המזככת אותו ו״כל תענית שאין בו מפושעי ישראל אינו תענית״ (כריתות ו, ב) – ״העושין פירות יהיו זקוקים לשאין–עושין, ושאין עושין פירות יהיו זקוקין לעושין פירות – – – וכן ישראל בהרצאה עד שיהיו כולן באגודה אחת, שנאמר (עמוס ט, ו) ״הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה״ (מנחות כז, א)״.

(ראש אמיר, עץ הדר, ירושלים תרס״ז, עמ׳ ה-ז)

״אנא ד׳ זכנו למוחין של ארץ-ישראל, שנקראים נועם, ולתקן כל המוחין של חוץ-לארץ שנקראים חובלים, ועל ידי זה יהיה נמשך שלום גדול בעולם, וברחמים הרבים תשים שלום על עמך ישראל לעולם, ותבטל כל מיני מחלוקת מן העולם – – – ותעזור שלא יהיה שום כח להמוחין הפגומים של חוץ-לארץ, לקלקל ח״ו את המוחין של א״י, ולהכניס מחלוקת גם בארץ-ישראל חס ושלום, רק אדרבא תזכנו ותעזרנו ותושיענו, שהמוחין של ארץ-ישראל יתגברו ויתחזקו ויתקנו בשלמות את המוחין של חו״ל – – – ויתרבה שלום גדול בעולם״

ליקוטי תפלות למהר״ן מנעמירוב ז״ל, ח״ב, לד

״להזהר מלאו דלא-תשנא, אף ברשע גמור״

״להשתדל בטובת חבירו ולרדוף אחר השלום ולהיזהר מלאו דלא תשנא, ואף ברשע גמור יש איסור לדעת מהר״ם מלובלין לשנאותו כל זמן שלא הוכיחו, ואין בדור הזה מי שיודע להוכיח, שמא אם היה לו מוכיח היה מקבל, וטיבעו הרע גרם לו כמ״ש ואל תדון את חברך עד שתגיע למקומו״ (הגה״צ ר׳ יהונתן וואלינר ז״ל, ״מרגניתא טבא״ שנדפסה בסוף ספר ״אהבת חסד״ של ה״חפץ חיים״ זצ״ל).

וכך כותב הרב אהרן יצחק זסלנסקי ז״ל:

״מרן הרב זצ״ל מדגיש בספרו ״אגרות ראיה״: ׳הערה אחת מוסיפים, שכל השנאות כולן וחומרי דיניהן, הנם נאמרים רק במי שכבר ברי לנו שקיימנו בו מצות תוכחה. וכאשר אין לנו בדור הזה, ולא בכמה דורות שלפנינו, ע״פ עדות ר׳ עקיבא, מי שיודע להוכיח, נפל פיתא בבירא וכל ההלכות הנוטות לרוגז ושנאת-אחים, נעשות הן כפרשת בן סורר ומורה, עיר הנדחת ובית המנוגע, למאן דאמר לא היו ולא עתידין להיות, ונכתבו משום דרוש וקבל שכר׳ (אגרות הראיה א, אגרת רסו, עמ׳ שה).

ויש להוסיף על הדברים, הסברה ששמעתי בעל-פה מפי-קדשו של מרן הרב זצ״ל: מכיוון שכל היתר או אפילו המצוה לשנאה היא, לאחר שקיימנו מצות תוכחה, ואם כן הבה נתאר לעצמנו שלפנינו אדם המדבר רק צרפתית, ואינו מבין שום שפה אחרת, אם נוכיח לו בשפה אחרת, ב״אידיש״ או באיזו שפה שהיא, האם קיימנו בזה מצות תוכחה? ברי שלא, ואם כן מה ההבדל בין שפת-הפה לשפת-המוח? אם מוחו לא תפיס דא, אם מוחו אינו פתוח כלל

ה.

בהמשך הדברים, סח לי הרצ"י ז"ל: "כשהיה הרב מגיע לרחובות, נהרו אליו לא רק הזקנים אלא גם הצעירים. כיון שהרב הרגיש חובה מיוחדת לקרב את הצעירים, היה מקדיש להם יותר תשומת-לב, פונה אליהם, משוחח אתם, ואף הולך אליהם בערבים, בעמדם על משמרתם בכרמים. היו מן הזקנים שהתרעמו על הרב שהוא מעדיף את הצעירים על פניהם, אבל היו מהם שהבינו יפה שיש להקדים שלום לרחוק, ורק אח"כ להיפנות לקרוב".[153]

הצעירים נהו אחרי דעותיו של אחד-העם,[154] אשר "ביסס בכפירתו ובסגנונו את המחשבה הלאומית החילונית בישראל", וראשי המושבה (לוי אפשטיין ואייזנברג) היו חברי "בני משה",[155] והרב צריך היה לעמול הרבה בכדי ליישר את ההשקפות ולתקן

להסברות ההלכתיות, וכדומה, ג"כ לא קיימנו מצוות תוכחה" (ועי' "מי השילוח", עמ' קן-קז פר' בהר, עה"פ "ולא תונו").

"ומדרך התורה להחזיק שלום עם כל אדם ולהעביר על המידה, וכמו שכתב הר"מ פ"י מהל' מלכים הל' י"ב. וכשם שאין ראוי לחכם לכעוס ולנקום במריע לו מתוך חולי-רוח, כן אין ראוי לנקום ולשנוא את המריע לו מתוך חולי-הנפש-המשכלת וחוסר משקל-המדות" ("חזון איש", הל' שבת סי' ה, ס"ק ד).

153. צורך השעה הוא להכניס בלב הרחוקים מחשבות של קדושה, על ידי התרוממות נפש למקור חיי נשמת ישראל הכללית, ולפעול על הלבבות בדברי ידידות ודרכי נועם, בביאור יסוד אחדות עם ד' הגוי קדוש כולו, והארת קדושת ארץ חמדת עולמים, ובטחון אמיץ כי אור ד' יגלה על ידי כל מסיבות הזמנים" (מתוך מכתב לאדמו"ר מגור, הגרא"ם ז"ל).

154. הרב ר' צבי-יהודה ז"ל בשיחה עם תלמידי הישיבה, עי' "התורה הגואלת", ירושלים תשמ"ג, עמ' כ (ועי' "שיחות הרצי"ה" שמות, עמ' 164 הע' 60)

בראש העומדים במערכה נגד דעותיו של אחד העם התייצב ר' יחיאל-מיכל פינס ז"ל, ראה: גאולה בת-יהודה "רי"מ פינס", ירושלים תש"ד, עמוד 82-73. ועי' כתבי ר' גדליה בובליק ז"ל, ירושלים תשכ"ב, עמ' 182-166, "תורה מסיני ו'תורה' מאודיסה" ולהלן שם. וראה ניתוחו החריף של פרופ' ברוך קורצווייל: "היהדות כגילוי רצון-החיים הלאומי-הביולוגי", לוח "הארץ" תשט"ו, עמ' 144-70, ומאמרו של פרופ' אליעזר שבייד "חידוש היהדות כתרבות לאומית-חילונית", בספרו "היהדות והתרבות החילונית", ת"א תשמ"א, עמ' 45-25.

155. ביזמת אחד-העם נוסדה – בשנת תרמ"ט – אגודת "בני משה" אשר פעלה על פי תקנותיהם של מיסדרים חשאיים (כדי שלא יצטרפו אליה אנשים שאינם מהוגנים), ומטרותיה נראו מאוד חיוביות – הכשרת הלבבות וחינוך הדור לפיתוח כל הכוחות הלאומיים והכוונתם לטובת הכלל, לגאולת הארץ ובניינה כמרכז רוחני לאומה כולה. ועל כן נצטרפו אליה בא"י, גם ר' יחיאל-מיכל פינס ז"ל ר' יצחק-אייזיק בן-טובים ז"ל ועוד.

אולם לא עבר זמן רב, ונתברר כי אותן מטרות חיוביות קשורות עם רעיונות הצופנים בתוכם סכנות רוחניות חמורות (הוכנס שינוי בתקנון האגודה והסעיף המתייחס בחיוב לענייני דת הוצא משם), וכשנוסד ביה"ס לבנות ביפו – ע"י פעילי "בני משה" בשנת תרנ"ב – נתחוור לרי"מ פינס ז"ל שהמגמה היא "וישן מפני חדש תוציאו" – לתת חינוך חדש, חינוך לאומי גרידא, לדור הצעיר בישראל, והתחילו ריבי-דברים בינו לבין חבריו ב"בני משה". והאחרון הכביד – כשפרסם אחד-העם את מאמרו "תורה שבלב" – שבט תרנ"ד – שבו הוא מבסס את

תורת הלאומיות החילונית, אז יצא רי״מ פינס ז״ל במלחמה גלויה נגד שיטתו של אחה״ע, ונגד הנוהים אחריו חברי ״בני משה״. הוא כתב שורת מאמרים ב״החבצלת״ – תרנ״ה – בהם ניתח את השיטה הלאומית-החילונית של אחד-העם ותלמידיו, והעמיד את הקוראים על חומרתה: ״את בני הכיתה [בני משה] אריב. משני טעמים: א) מפני שאני חושב את שיטתם למסוכנת מאד; ב) מפני שהנני רואה כי אין אדם אשר יבין את הסכנה כמו שהיא ויתעורר עליה״ (״אמת מארץ״, עמ׳ 32). וראה פרטים בחוברת של מרת גאולה בת-יהודה ״רי״מ פינס״ עמ׳ 71, ולהלן שם עמ׳ 82-76. וכן מאמרו של ד״ר צבי הרכבי ז״ל ״רי״מ פינס הלוחם למסורת״, קובץ ״יבנה״, ירושלים תרצ״ט, עמ׳ 212-209.

אישיותו של אחד-העם וסגנונו האלגנטי-המאופק, אף גם יחס הכבוד שלו למסורת – כל אלה חוברו יחדו לתת מקום לטעות, וסייעו לטשטש את חומר המסקנות, והדברים מבוארים בהרחבה בספרו של פרופ׳ אליעזר שבייד ״עד משבר״, במאמרו המקיף ״זיקה משנית למסורת – עיון במשנת אחד העם״ בו הוא מסביר את ״הטשטוש האופייני במשמעותם של מושגים״ (עמ׳ 79) – והכוונה היא למושגי יהדות – המובלע במאמריו של אחד-העם, ואשר משום כך ״ההופעה החיצונית שלהם מטעה״ (עמ׳ 76), כי אמנם ״כנה הוא בהכרזתו שאין הוא מעוניין בהריסת הדת, אולם עניינו בקיום הדת נובע מטעם שאינו חופף את טעם מקיימיה (עמ׳ 80). אי-הבנת הבחנה זו, היא שעמדה לו ש״חובבי ציון״ שומרי תורה ומצוה, המשיכו לתת-יד לו ולהעניק תמיכתם המוסרית ל״בני משה״, גם כשראו כי ע״י חבריהם במיסדר זה, נעשים מעשים שאינם תואמים את רוח היהדות. הם פירשו את המעשים כתלויים רק בעושיהם (שהיו מגוונים שונים), ולא עמדו על הקשר שבין המעשים לבין הרעיונות החדשים של מי שמדריך אותם ונותן להם גיבוי.

אכן, ר׳ יחיאל מיכל פינס ז״ל היה, כנראה, מן הראשונים אשר עמדו מיד על חומר המסקנות הנובעות מן הרעיונות ולאן הן מובילות – ״כי השיטה הלא היא, להעביר כל קודש מישראל, לעשות את התורה להיסטוריה, ודברי הנביאים ככינור שמנגנים בו״ (״החבצלת״, תרנ״ה, גל׳ 9).

״יפו נעשתה למרכז אגודת ׳בני משה׳, שצידדה ביחס חופשי כלפי המסורת, ודגלה ברעיון של יצירת תרבות יהודית לאומית-מקורית [קרי: חילונית] בא״י. ביפו היה מוקד המאבק של ״בני משה״ עם החרדים, על הישוב היהודי [החדש] בארץ ואופיו, ומאבק זה שהגיע לשיאו באמצע שנות התשעים, הביא בסופו של דבר להתפוררותה של אגודת ׳בני משה׳ בשנת תרנ״ז (רות קרק, ספר העליה הראשונה, כרך א, עמ׳ 310).

עוד בהיות הרב בחו״ל, העמיד אותו רבי זאב יעבץ ז״ל על חומר הנושא הזה, והדברים כתובים במכתב מיוחד אשר שלח להרב, ובו יעץ לו שלא לקבל את רבנות יפו. חכם-חוקר זה יקר-הרוח ונקי-הדעת, אשר בדרך כלל לא בסופה ובסערה דרכו, וכתיבתו רגועה-מתונה מאד, הנה כאן הוא יוצא מגדרו וכותב בסגנון חריף ביותר: ״כי קם ליהדות ועמה לציון גם יחד, אויב גדול אשר כמעט לא קם כמוהו, וצבא תלמידיו התגברו ויבקיעו אל קהל אוהבי-ציון התמימים, ויטבעו את כפירתם התפלה, המתובלת בסממני פילוסופיה משונה וקפויה בחותם ציוני – – – בית-הספר אשר הוקם [ביפו], גרוע הרבה מן העגל אשר העמיד ירבעם, כי תחילת עשייתו היתה לעקור שם-שמים מפי עוללינו וטפנו״ [על המאבק מסביב לבית-הספר הזה, ראה ספר העליה הראשונה, כרך א, עמ׳ 316-15] המכתב במלואו ב״טל הראי״ה״ עמ׳ קעז-קעט.

הרי״מ פינס ז״ל, היה תלמיד מובהק של דודו-זקנו של הרב, הגאון ר׳ מרדכי-גימפל יפה מרוזינאי, וכבר בילדותו קרא הרב את מכתביו מא״י למורו ורבו – עי׳ לעיל עמ׳ 20 – ותכנם

את הדעות המסולפות על דמות היהדות. אכן, דרכי הויכוח של הרב היו לא בנצחנות, אלא בהסברה נאותה. הרב נמנע בעקביות מלהזכיר שמו של בר-הפלוגתא, או לצטט דבריו בפירוש, אלא הרחיב את הדיבור בבניין השקפות מקיפות, שעל פיהן נתערער המבנה של הדעות הנגדיות, והנחותיהן הופרכו ביסודן.[156]

בשיחת-הדרכה בפני תלמידי הישיבה, סיפר הרצ"י ז"ל:

"קשרים היו גם בין הרב לבין הסופר וההוגה של תנועת העבודה א. ד. גורדון. הדבר התפתח מתקופת נפישתו של הרב ברחובות, לעת חרבוני הקיץ, כאשר היה יוצא מיפו לפוש במושבת הכרמים. גורדון עבד כפועל בפרדסי רחובות. בין מנחה למעריב היה בא לשמוע את דברי הרב. לימים בא והביא עמו כמה עלים, דברי מחשבה שרשם תוך התרשמות מדברי הרב.[157] מידה של התקרבות היתה גם בין הרב לבין האיכר-הסופר משה סמילנסקי, שהיה אף הוא ברחובות.[158]

קירב אותו לחבלי-היצירה של אנשי העליה הראשונה. כשעלה הרב ליפו, כבר לא מצא שם את הרימ"פ, כי הוא כבר עבר אז לירושלים, אבל הרב הכיר אותו, הוקיר מאד את אישיותו הנעלה ואף העריך אותו כת"ח גדול, המעמיק בעיונה של תורה, ובתשובה אליו – "משפט כהן" סי' פד, עמ' קנה – על משא ומתן שלו בהלכה והערותיו החשובות בענייני שנת השמיטה, הוא פונה אליו ביחס של "ידידי וחביבי", ומתאר אותו בתואר "הרב המאור הגדול לממשלת התורה והחכמה" וראה להלן שם עמ' קנו-קסו, סי' פה-פח.

156. דוגמא לדרך ויכוחו של הרב עם אחד-העם, נותן לנו מר משה-גיורא אלימלך, במאמרו "מושג האומה במשנת הרב קוק" ("האומה", אייר תשמ"ב), בו הוא מראה כיצד הרב – באחת מאגרותיו – מנסח עמדותיו אחת-אחת וסותר דברי אחד-העם בנושא זה, מבלי להזכיר שמו.

157. אשר לדברי-המחשבה שרשם א. ד. גורדון ז"ל, מסר לי הרב ר' צבי יהודה ז"ל, שפעם ראה גורדון על השולחן את החוברת "הניר" (שיצאה לאור על ידי ידידֵי הרב, ה'תרס"ט) וביקש רשות לקחתה לזמן-מה לשם עיון. כעבור כמה ימים החזיר את החוברת בתוספת דף כתוב, ובו הערכה למאמרו של הרב "דרך התחיה". ובין היתר נאמר שם שהמאמינים הגדולים [והתכוון בזה אל הרב] דווקא הם המבינים ביותר לנפשם של המתלבטים בשאלות-אמונה.
הסופר שלמה צמח מספר על פגישתו הראשונה עם א"ד גורדון בראשון לציון: "בלילה באו ברגל ששה בחורים מפתח-תקוה – – – בתוכם עמד יהודי כבן חמישים עטוף טלית ומתפלל על יד החלון תפילת-שחרית – – – בעיני התכלת שלו ניצנצו זהרי-חדוה" (כתבים, כרך ב, עמ' 359).
ויוסף-חיים ברנר הי"ד כותב על אריה לפידות, הוא א"ד גורדון:
"אני מוקיר את תפילתו. לפני תפילה כזו גם אני יכול לכרוע על ברך ולהתפלל – – – הוא מתעטף בטליתו, ואת טליתו הישנה גם אני אוהב" (כל כתבי, כרך א, עמ' 350).

158. סמילנסקי היה אז בשיא מרד הנעורים שלו. במכתב למר זאב גלוסקין, מראשי "מנוחה ונחלה", כותב ר' אהרון אייזנברג – ט"ז אייר תרס"ג – "מיום שבא סמילנסקי, יש לי צרות רבות מבית הספר. חפץ הוא לשנות את הפרוגרם, לבטל את רוב לימודי הקודש". וכיוצא בזה במכתב למר א"ז לוין-אפשטיין – ט סיוון תרס"ג – פרטים על מאבקו של סמילנסקי "להסיר

באותה תקופה היה ברחובות איכר משכיל בשם אלטשולר. האיש היה מוחזק לחופשי. אך התקרב אל הרב ומדי פעם ליווה את הרב בטיוליו בין הכרמים לעתות ערב ושוחח עמו דברי מחשבה. כמה מן החרדים תמהו: מה להרב ולאיש זה שבשם אלטשולר יכונה והוא איש חופשי? אולם נוצר קשר רוחני עמו. לאחר זמן התלחשו במושבה כי אלטשולר קם עם בוקר ומניח תפילין. לימים בא לבקר את הרב בירושלים. לאחר הפגישה אמר לר׳ צבי-יהודה: אבא-הרב נתן לי הרבה הרבה מאוד״.[159]

ו.

ידידי רבי ידעאל מלצר הי״ו (בן הרב צבי-יהודה מלצר ז״ל, אב״ד רחובות), אשר נפגש עם מרת רינה סמילנסקי (בתו של מר משה סמילנסקי) מוסר מפיה, שהיא זוכרת יפה כי ״את הרב מיפו ראו גם כרבה של רחובות״.[160]

אמנם, אין פלא שכך היה הדבר אחרי כמה שנים לבוא הרב לנופש-קיץ ברחובות, אולם לפנינו מכתב של הרב מחודש אדר-ראשון תרס״ה, היינו מהחורף הראשון לעלות הרב לארץ, בטרם מלאה לו שנה על כיסא רבנות יפו, ומאותו מכתב אנו למדים באיזו מידה רכש לו הרב החדש מעמד סמכותי כבר בשנת-רבנותו הראשונה.

את לימודי הקודש מהפרוגרמה״, ועל תעלולים נועזים לשינוי פני בית הספר (ארכיון תנועת העבודה, תיק אייזנברג, ב׳, 39). עי׳ להלן בפרק זה, סע׳ יב.

159. עי׳ עליו תדהר, ״אנצ׳ לחלוצי הישוב ובוניו״, כרך י׳, עמ׳ 3587-3586. לפי המסופר שם נולד הנ״ל בעיירה קטנה ברוסיה הלבנה, אולם בגיל 15 עבר לעבוד במוסקבה, ברור אפוא שבאוירה של העיר הרוסית הגדולה הזאת, התרחק מאוד מדרכי תורה ומצוה, ואפשר שהיה בבחי׳ ׳תינוק שנשבה׳.

״זרם טומאת-אויר-ארץ-העמים מתפרץ לתוך ארץ-ישראל, על ידי אנשים כאלה, שהגלות אכלה כבר יותר מחצי נשמתם הישראלית, והם מוצאים כל עילוי וכל שגב רק במה שהוא גויי, ובלבד שיהיה מתורגם עברית (גם קפידת הלשון עצמה, כשהתוכן שלה נתרוקן, יש בה משום חיקוי של גויים גדולים וקטנים), ונשמת ישראל – קדוש-ד׳ אשר אהב, ומתטשטש״ (אגרות הראיה ב, אגרת תקלד, עמ׳ קסג).

ועם זאת כותב הרב בעצם הימים ההם:

״הננו רואים יד-ד׳ נטויה לטובה, לצמיחת קרן ישועה לישראל בארצנו הקדושה, ואין שום ספק דלא עביד קודשא בריך הוא ניסא לשקרא [ברכות נח, א], ובודאי יש גם בלבם של אחינו הרחוקים-לכאורה-מקדושה, איזה טוב פנימי נסתר, שסופו להחזירם למוטב, ועל כן עלינו להמשיכם בחבלי-אהבה והתקרבות וסבלנות גדולה, שבה יותר קרוב להצליח מדרך האיבה והתהלכות בזעם, וברוך ד׳ אני רואה כמה סימני טובה ותקונים גדולים, מדרך השלו׳ והאהבה אשר בחרתי בה בהנהגתי בסדרי הרבנות הישובית רבת-הענפים״ (אגרות הראיה ב, אגרת תקלא, עמ׳ קסא).

160. וכך כתב הרב צבי-יהודה ז״ל במכתב להרב שמחה ירושלמי (שליט״א) [ז״ל]: ״בימים מקדם, ימי שבתו של כ״ק אמו״ר זצ״ל ברבנות עיה״ק יפו, היתה אז רחובות שניה ליפו״.

"תקנה לכלל בני המושבה – – –
על פי דת תורתנו הקדושה"

הנידון הוא חשוב מאוד – קביעת דרכים בתוככי המושבה "להעתיק את הדרך ממקומה בערך עשרים מטר, לתיקון המושבה", מעשה שכמובן פגע בכמה בעלי-מגרשים.

באסיפה הכללית של המתיישבים הוחלט לפנות בשאלה זו אל הרב ולבקש הסכמתו כדת-של-תורה, והרי לפנינו תשובתו הברורה והבהירה:

ב"ה, עה"ק יפו ת"ו י"ו אד"ר, תרס"ה

לכב' הועד הנכבד במושבה רחובות ת"ו

הציעו לפני היקרים ר' אלתר בוכרסקי ור' ישראל יעקב פיינשטיין, את החלטת האסיפה הכללית ממוצאי–שבת–קודש העבר, לשאול את הסכמתי ע"פ דת תוה"ק, אם יש רשות להחליף את הדרך, להעתיקה ממקומה בערך עשרים מטר, לתיקון המושבה בכלל, ואם יש לחוש להמוחים היחידים – והנני בזה להודיעכם את הנראה לע"ד:

כפי ראות עיני, ענין קביעות הדרך באופן המוסכם, היא תקנה כללית לכלל בני המושבה, והדחיה תוכל לגרום עיוות שלא יהיה אפשר אח"כ לתקנו. ע"כ בכל כהאי גוונא, אפילו כבוד הועד בעצמו היה גם כן יכול להחליט ענין כזה, כפי דעות רבים מהפוסקים, דאפילו 'במקום רוותא להאי ופסידא להאי', ג"כ יכולין טובי–העיר לתקן.[161]

---

161. הרב רומז כאן לפלוגתא המובאת ברמ"א, חושן-משפט סי' ב, על סמכותם של טובי העיר להתקין תקנות ולשנות "במידי דאיכא רווחא להאי ופסידא להאי, או להפקיע ממון", וסוכמה ההלכה על ידי הרב בספרו "באר אליהו" על ביאורי הגר"א בחו"מ שם שאפילו לדעת האומרים שבכה"ג "אין רשות לטובי העיר לתקן כי אם מדעת כולם", הרי בדבר "שהוא שוה לכל בני העיר, כגון מידות ושערים ושכר פועלים", מותר להם לתקן תקנות גם בלא דעת כולם (שם, עמ' כב).
וכך כתב בשו"ת מהר"ם אלשיך סי' נט: "שכיון שהוא תיקון לכולל, לא חיישינן אם יהיה רווחא להאי ופסידא להאי, דתקנת הכלל עדיף בין במילי דשמיא בין במילי דעלמא", ועי' שו"ת חתם-סופר חו"מ, סי' קט"ז. והגאון מהרש"ם מברעזאן ז"ל, בספרו "משפט שלום", אסף כעמיר גורנה כל השו"ת בנושא זה, וביאר הדברים לפרטיהם בקונטרס "תיקון עולם" לחו"מ סי' רלא.
ועי' "חזון איש" בבא בתרא סי' ד אות טו, ד"ה אם הציבור רוצה להרחיב את הרחוב וכו', ושם אות טז: "אבל דבר שהכרעת הדעת לקבוע המנהג הישר, אף שיקופח בזה היחיד, זהו בכלל מגדר מילתא, כמו שתיקנו חכמים כמה תקנות מפני תיקון העולם".

"שיפעל בדרך שלום ובכח הרבנות אשר בידו"

המכתבים דלקמן מדגימים לנו באיזו מידה היה הרב מקובל במושבה והתערבותו היתה עוזרת במקרי תסבוכות בחייה הפנימיים.

אמנם ברוב הפעמים יש פנים להמנע מלתקן דבר הנוגע ליחידים [ופוגע בהם], ולחוש לדעת הסוברים דאפילו יחיד יכול לעכב, אבל **בעניני קביעת דרכים**, שהוא ענין גדול וכללי, דעתי נוטה דכולי–עלמא מודים שכל **שרוב** הציבור מסכים עם הועד, אין לחוש כל כך על טענת **יחידים**, והיחידים בעצמם זאת היא טובתם לגרום טובה לכלל בני המושבה.

מאין יכולתי כעת להאריך, אחתום בברכה ורב שלום כנפשם הרמה ונפש דורש שלומם, מצפה רוממות קרנה של אדמת הקודש במהרה בימינו אמן.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק.

אורח משפט, חו"מ סי' י, עמ' ריד

"ועד מושב רחובות" פונה אל הרב – ט"ז אדר תרס"ו – לטפל במקרה החמור ששנים פגעו בכבודו של גבאי ביהכנ"ס מר איידלמן "באופן גס עד מאוד":

- "בידענו התענייניותו בכל ענייני המושבה ועד כמה שלום וקיום המושבה יקר בעיניו, מצאנו לנחוץ להודיע לו מזה ולבקש אותו שיפעל בדרך שלום ובכח הרבנות אשר בידו – – – כי הדבר נוגע עד נפש קיומנו".

כנראה שבעקבות מכתב זה בא מכתב-אזעקה נוסף ובו בקשה שהרב יבוא לרחובות באופן דחוף, ועל כך באה תשובת הרב שנדפסה ב"אגרות הראיה":

"משקבלתי המכתב ע"ד הבקשה שאבוא למושבה, ובו הי' כתוב שבהתרשלותי תוכל לצאת מזה תקלה של סגירת בית–הכנסת ח"ו, מיד הסכמתי לבא. בין כה באו אלי ידיעות, שאין הענין עומד עכשו במצב כל כך מחריד, ובתוך כך מצב בריאותי אינו כל כך בשלמות, וטרדותי רבות. על כך אבקשם נא להודיעני, אם הדבר אפשר למצא דרך אחר, שלא להכביד עלי את הנסיעה, שאיננה קלה לי כעת, הוא יותר טוב. אך אם אי אפשר באופן אחר, אז אקוה לקיים הבטחתי בלי נדר אי"ה" (אגרות הראיה א, אגרת לו, עמ' לב).

"דעתי תמיד חזקה, לאשר המשטר הפנימי במושבות"

"הגיעני מכתבם הנכבד ע"ד העובדה של הרב ק' עם מר א'. גם טרם אציע לפניהם יבינו את רב עגמת נפשי על מקרים כמו אלה ובמקום חביב כל כך חיבת הנפש. בכל זאת אקוה שרק בתור תגרת אחים, שעל נקלה תעבור בלא השארת רושם מדאיב, נביט על המאורע במנוחה מבלגת עלי דוין.

דעתי תמיד חזקה לאשר את המשטר הפנימי במושבות, ולהרגיל לזה את בנינו. על כן מאוד ראוי לקיים את משפט הועד והאסיפה ביחס לקנסות ליחידים. אבל מצד שהרב ק' הוא ת"ח מצויין, ומחבר ספרים חשובים בגפ"ת, אחשוב שאין זה לכבוד להועד ולהמושבה בכלל, אם יחשבו עליהם – ללא אמת – ששנאת ת"ח, המצויה לפעמים אצל יחידים, היא שסייעה לחומר–שורת–דינם נוסף שאין אנחנו יכולים להפטר מכבוד–התורה–ולומדיה, גם אם יצא מלפניהם איזה משגה. על כן דעתי היא שיועילו האדונים מר א' והרב ק. לבא הנה, ובע"ה אשתדל להביא ביניהם דרך שלו' בכבוד" (אגרות הראיה א, אגרת לה, עמ' לב).

"אי אפשר להעמיד את הענין על פי הדין, ויש לתקן בזה תקנות, עפ"י קבלת-הרבים"

גם כשנתעוררה שאלת נטיעת עצי האקליפטוס, פנה ועד המושבה אל הרב, להורות הלכה מה מידת חובת ההרחקה ממיצר חברו:

לכבוד מרן הרב הגאון הגדול מר אברהם יצחק הכהן קוק

היות שנתעוררה במושבתנו שאלת נטיעת עצי אקליפטוס על מצר של החלק הקרוב אליו, כמה מחויב הנוטע את האקליפטוס להרחיק את העצים ממצר חבירו, בכן יואיל כב' להודיענו את הפס"ד שהוציא בשביל מושבת פ"ת בנידון[162] זה, שנדע להשיב לשואלים תשובה מוחלטת.

בתקוה שכת"ר ימלא את בקשתנו בהקדם האפשרי, הננו חותמים ביראת הכבוד.

חברי הועד: **א. שמואלון**

משה סמילנסקי

המזכיר: אליעזר הרשנזון

לכבוד הועד הנכבד ברחובות ת"ו, שלו'.

בתשובה על מכתבם הנכבד, בדבר התקנות בנידון נטיעות האקליפטוס, אתכבד בזה להודיעם, שכאשר נתבררה אצלי השאלה בפ"ת ראיתי כי אי–אפשר, לפי מצב הישוב, להעמיד את הענין בזה על פי **הדין**, והננו מוכרחים לתקן בזה כעין **תקנות, ע"פ קבלת הרבים**. ובפ"ת כך היה, שהסכימה האספה הכללית לקבל את התקנות שאסדר לפניהם בזה, ואם יעשו כן גם במושבתם, אז אוכל לאשר עבורם את **התקנות** הנ"ל. אבל כמובן צריך שישולחו אלי ג"כ מטעם האסיפה הכללית נבחרים יודעים במצב הענין, שיבארו לי את הדבר, לפי מצבה של המושבה, שאולי שינוי המצב בין רחובות לפ"ת יגרום שיהיה צורך לשנות במושבתם איזה פרטים.

והנני מצפה בזה לתשובתם המוקדמת, ברגשי כבוד וברכת ד' מציון,

הק' אברהם יצחק ה"ק

אגרות הראי"ה, אגרת תי, עמ' סו; אורח משפט, חו"מ סי' ח, עמ' ריג

ז.

ראשית אירוחו של הרב ברחובות – בשנת תרס"ה – היתה אצל משפחת ליפקוביץ, ואחרי פטירתו של ראש המשפחה, ר' רפאל-הלל ליפקוביץ ז"ל, היתה האלמנה, "הסבתא ביילא-מינדל", מפנה את דירתה בקומה השניה של הבית, יורדת לגור אצל בנה ר' אברהם-יצחק, ולנוחיותו של הרב עמדה אפוא דירה עם מראה-נוף מרנין לב.

---

162. "התקנות בדבר האקליפטוס" אשר התקין הרב עבור פ"ת (ח' ניסן תרע"א). נתפרסמו בשלמותן באגרות הראיה ב, אגרת שנז, עמ' כב-כג וכן באורח משפט סי' ז, עמ' ריב.

הרב לא שינה מאכסניה שלו גם בשנים הבאות, וחביבה היתה עליו הדירה הישנה הזאת. אולם בביקורים נוספים ברחובות, שלא בעונת הקיץ, אם בענייני ההשגחה על הכרמים (ערלה וכלאים), ואם בעסקי ציבור, היה הרב מתארח בביתו של השו"ב ר' שמואל רוזמן ז"ל, ופעם נעתר לבקשתו של ר' יעקב קיפניס ז"ל (ר' יענקל החסיד) והתארח בביתו.

חסד עשה אתנו המנוח ד"ר חיים ליפשיץ ז"ל, שהשקיע עמל רב וראיין ותיקים מבני-דורו של הרב, ושמע מפיהם עובדות ואימרות, ומהם נבנה ספרו החשוב "שבחי הראי"ה" (ירושלים תשל"ט), שהוא אוצר בלום של מעשים ודברים מאלפים.

והנה ידע האספן המסור על מקומה המיוחד של רחובות בחיי הרב בארץ, וטרח וירד מירושלים לדרום, ונפגש עם הישיש ר' אברהם-יצחק ליפקוביץ ז"ל, וצירף מפיו תיאור מפורט מימי-הנופש המיוחדים האלה של הרב.

רחובות – מגדל המים ובית הכנסת

"קהל גדול היה מתכנס ערב-ערב, לשמוע דברי הרב"

וכך הוא התיאור העולה מהמסופר ב"שבחי הראי"ה" (עמ' צא-צה,מהדו"ב עמ' 126-131): לתפילת שחרית היה הרב נוהג ללכת לביהכ"נ הגדול שבמושבה, ואילו למנחה ולמעריב היה מתאסף "מנין" למקום-מגוריו. בין מנחה למעריב היו משוחחים עמו, והשיחה נסבה כרגיל על ארץ ישראל ויישובה. קהל גדול היה מתכנס ערב-ערב כדי לשמוע את דברי הרב.

אף חברי ועד-המושבה היו מבקרים אצלו, והיו דנים עמו בצרכי-ציבור, כגון בשאלות מיסי-הועד, וכיצד לנהל את ענייני המושבה לפי ההלכה. אך בני משפחת ליפקוביץ דאגו

לבל יטרידוהו יותר מדי, ולא לכל אחד הניחו להכנס אליו ולשוחח עמו, כי כאשר החל הרב לדבר דברי תורה, היה כמעין המתגבר[163] – ומנוחתו מה תהא עליה?

ובכן הציע רא״י ליפקוביץ להרב תכנית של הבראה: בבית ובבית-הכנסת אין הרב יכול לנוח, כי אין מניחים לו, ובכן יהיו הבית וביהכ״נ לחוד – והבראה לחוד. הבראה כיצד? כרם היה לו לרא״י בין כרמי רחובות. ובכרם ענבים טובים, מהטובים ביותר שהיו אז בארץ, וסוכת-שומרים היתה בו בכרם. עשה רא״י נוסף עליה סוכה מיוחדת עבור הרב, סוכה נאה, שהיו צריכים לטפס על סולם כדי לעלות אליה. גם ספה הוכנה שם בסוכה, והיה הרב עולה בסולם אל הסוכה יושב שם או שוכב על הספה תוך כדי עיון בספרים. כך היה נח כשתי שעות: למן השעה האחת-עשרה לפני הצהרים לערך – ועד לשעה האחת בצהרים.[164]

רחוק היה הכרם מן הבית. ותארך ההליכה רגלי מן הבית אל הכרם כמחצית השעה. והנה היה לו לרא״י חמור, כמנהג בעלי-בתים חשובים שברחובות, שהיו להם חמורים לעבודה ולרכיבה ולשאר דברים של שרות. ועשה רא״י ליפקוביץ לחמורו אוכף מיוחד עבור הרב, ואף רסן מיוחד עשה לו. והיה הרב יוצא מן הבית לפני הצהרים וספרים בידו, עולה על החמור ורוכב עליו עד לכרם, כשרא״י מחמר אחריו. ״אני זכיתי – אומר רא״י – להרכיבו על החמור, ואני הייתי המחמר. זכיתי להיות המחמר של הרב קוק זצ״ל״!

ספר ״באר אליהו״ על ביאורי הגר״א לחושן המשפט

סבור היה ר׳ אברהם-יצחק ליפקוביץ ז״ל לתומו, שהרב נח לו שם בכרם, אוכל ענבים טעימים לשובע, ועיון רגיל בספר מנעים לו את מנוחתו, ולא ידע עד מה נוצלו אותן שעות לעבודת-קודש גדולה ומקיפה, כי לא בכרמי רחובות ומרחביה היתה רוח הרב

---

163. ״הרב הוא כמעין הנובע. שלושה ימים רצופים הוא יכול לדרוש מבלי להתכונן מראש״ (הגאון ר׳ משה קליערס ז״ל, רבה של טבריה).

164. ״שלמות חיי האדם ניכרת בעבודה ובמעשה, ואילו המנוחה נראית כבטלה ושוממות וחסרון-מעלה, אבל באמת המנוחה המושכלת היא המעטרת את שלימות כל המעשים ומכשרת את כל הפעולות לתעודתן״ (עולת ראיה ב, עמ׳ יט-כ).
״לפעמים אדם צריך להתיישב בדעתו, שלא להיות רדוף תמיד מחובת המעשה והתלמוד, אלא ליתן הנחה וריוח, כדי שתתעלה נשמתו בעצמה, ותתרחב בטיולה הפנימי, בלשד החיים האצורים בתוך כל המעשה והתלמוד, בתוך כל העבודה והתפילה.
ואחרי שביתה כזאת, שקדושת שבת יש בה, מתאמצת הנשמה לשוב ברב-כח לעבודה רוחנית ומעשית, שכל פרטיה יהיו רעננים, יונקים ממקור החיים של הדעת המלאה, מוארה באור החיים״ (אורות הקודש ג, דרך הקודש, טהרת מדות הנפש, פרק לד, עמ׳ רנח).
״יש באים אל המנוחה מתוך ההפיכה, אך אשרי הזוכים לבוא אל המנוחה מתוך המרגעה, הנסוכה בהם מברייתם. הרב היה בין הזוכים להשיג בחכמה רבה, בלבו ובנפשו ובהגיונו הטהור, כי מעוז צור ישועתו הוא בצל כנפי השכינה – – – ״מקום מנוחתו הוא רק באלקים״ (הסופר אליעזר שטיינמן ז״ל, צנצנת המן ח״ב, עמ׳ 103).

שרויה באותן שעות מרגוע, אלא בד׳-אמות-של-הלכה שבירושלים-דליטא, בביתו ובמחיצתו של הגר״א מווילנא. השקדן הגדול והעובד החרוץ ניצל את השעות היקרות האלה לעבודה תורנית כבירה – לכתיבת ביאור רחב לביאורי הגר״א הקצרים. רוחב-הדעת שהעניק האוויר הרענן של הכרמים, הניב פרשנות רחבה, המסבירה את הסוגיה התלמודית כולה, ומתוכה ועל גבה עולים **ביאורי הגר״א** כשרמזיהם מפוענחים וחידושיהם מוגשים בשפה ברורה. וכך זכינו לספרו המצויין ״באר אליהו״, שהכרך הראשון מאיר-העינים שהודפס [על ״חושן משפט״ הלכות דיינים], הוא רק חלקו הקטן, ואילו הוא הספיק להגיע עד סי׳ מ״ו, ורבים הכרכים המחכים עדיין לגואלם.[165]

זכר לעבודת-קודש זו, שעסק בה הרב בימי הנופש שלו בין הכרמים, מצאנו באחת מאגרותיו לבנו-יקירו, על הספרים שצריך להביאם לרחובות:

״בתוך הספרים [שיש להביא לרחובות], תטיב להכניס את הכרך שאני כותב על ביאורי הגר״א, ושני חלקי ״חושן המשפט״ עם ביאורי הגר״א״ (אגרות הראיה ב, אגרת תקסב, עמ׳ רא).

״גם פועלים ׳חופשים׳ היו באים לשמוע שיחותיו״

אחר הצהרים היה בא ר״י עם חמורו, ומוביל את הרב מן הכרם הביתה. לפעמים היו מתפללים ״מנחה גדולה״ בציבור. ואח״כ – סעודת-הצהרים ושעת מנוחה. לפנות ערב היה מתכנס הקהל כדי להאזין לשיחת הרב, גם פועלים ״חופשים״ היו באים לשמוע את שיחותיו. כך היה משוחח עד שהגיע זמן מעריב, והיה מתפלל מעריב עם הציבור שהתכנס בביתו.

היו ימים, שהרב היה הולך ברגל לכרם. ובעוד אשר ברוכבו על החמור לא יכלו לדבר עמו – הרי בלכתו ברגל היו בני אדם נלווים אליו ומשוחחים עמו לאורך כל הדרך, עד לכרם.

עד – ולא עד בכלל. היו אנשים שבאו מירושלים או מיפו לשוחח עם הרב, אף אלה היו הולכים עמו עד לכרם – ולתוך הכרם לא באו. על כך השגיח השומר הערבי, כי כן ציוה עליו ר״י למען מנוחת הרב.

תפקידו של ר״י ליפקוביץ היה להשגיח על מנוחתו והבראתו של הרב והוא מילא תפקידו באמונה ובתוקף: כל אשר יאמר בעניני אכילה ושינה ובכל הנוגע למנוחתו ולהבראתו של הרב, היו מוכרחים לקיים.

---

165. ״יד ד׳ היתה על גאון ישראל וקדושו, מרן אברהם יצחק הכהן קוק זצוק״ל, שערך הרבה כרכים גדולים על ביאור הגר״א בחושן המשפט, וביאר את דבריו הקדושים שנאמרו בקיצור נמרץ, להורות את דרך הקודש של ההיקף הרחב״ (הגרי״מ חרל״פ זצ״ל, בהסכמתו למסכת ביצה עם ״הלכה ברורה״, ירושלים תש״א).
שאר החיבור הופיע בשנת ה׳תש״ס.

וכשהיה הרב ישן, והיו באים אליו אנשים, לא נתן רא״י בשום פנים ואופן להעירו, כי מנוחת הרב היתה אצלו העיקר החשוב מכל.

השגיח בשבע עינים, שלא יטריד הציבור את הרב. כי הרב לא יכול לומר ״לא״. כל מה שביקשו ממנו – היה עושה: כותב מכתבים, אישורים וכדומה. ואילו לא היו משגיחים – לא היה לדבר סוף...[166]

״יש לי ברכה מהרב, ובזכותו הגעתי עד הנה״

עוד סיפר רא״י ליפקוביץ ז״ל:

״הרב בא לנופש, והתאכסן בביתי. רציתי מאד לקבל ממנו ברכה, אולם תמיד ישב

---

166. כבר בעונת-הנופש הראשונה שלו ברחובות, הננו מוצאים אותו מקדיש זמנו ונותן ידו ליזמה חשובה – יסוד ״אגודת המלמדים״, להרים קרנם של מלמדי תינוקות של בית רבן, אשר שפל היה מצבם וזעומה היתה משכורתם, ועם זה גם ״לקבוע סדרים נכונים והליכות ישרות בדרכי החינוך״, ולתקן את הניתן לתיקון בנושא חיוני זה.
וכר אנו קוראים ב״החבצלת״ תרס״ה, עמ׳ 273-4, תחת הכותרת ״מודעה רבה לאורייתא״:
כאשר באנו לידי הכרה, על דבר גודל ההכרח ליסד אגודת מלמדים כללית באה״ק, ביחוד בעיה״ק יפו והמושבות ת״ו, אמרנו לגשת להוצאת רעיוננו אל הפועל, ע״י קריאת אסיפה מכל המלמדים שבעה״ק והנה מאת ד׳ היתה זאת, שכאשר הצענו הדברים לפני כבוד אדמו״ר הרב הגאון אב״ד דיפו והמושבות ת״ו, הסכים להצעתנו ויאשרנו בדבריו הנכונים. ע״כ הננו מודיעים בזה, לכל אחינו המלמדים אשר באה״ק, החפצים לקחת חלק במפעלנו לטובת החינוך ולטובת מצב המלמדים, שהם תלויים זה בזה שיודיעו את חפצם על האדריסה של הרב דיפו שליט״א, וכאשר תקבצנה לנו דעות חברינו ואחינו בדעה, נודיע את המקום והזמן של האספה הראשונה, שנקווה להוציאה אל הפועל בע״ה בקרוב.
ע״פ הסכמת אדמו״ר אב״ד דיפו והמושבות ת״ו
ברגשי כבוד והערכה
המעוררים ליסוד האגודה.
וכתוספת וחיזוק למודעה-לקריאה באה אגרתו-הסכמתו של הרב על ״רוח הטהרה והתפארת – – שנתעורר – – – לרומם מצב החינוך והמלמדים״:
״כאשר מצב החינוך בכלל ומצב המלמדים בפרט, דורש תיקון והמלאכה רבה, וצריך לזה עצמה וגבורה בעז״ה, ע״כ הנני שמח מאד על רוח טהרה ותפארה, שנתעורר בלב יחידי סגולה אשר באה״ק, לקרא אסיפה מכל המלמדים אשר בעיה״ק יפו ובהמושבות ת״ו, לכונן מחשבות בעצה לרומם מצב החינוך והמלמדים. ואני תפלה יתן השי״ת שתהיה האסיפה הזאת התחלה לטובה, לקבע סדרים נכונים והליכות ישרות בדרכי החינוך, סדרים שיתנו כבוד ותפארת לתורה ולתעודה בישראל, ומעשה ידינו יכונן השי״ת ברב עז, לתקן מעמד הגון ומכובד לחנוך הילדים ע״י מלמדים יראי ד׳ וחושבי שמו, שיהיו ראויים לעמוד בפרצות לגדור גדר ביהודה, להרים קרן ביראת ד׳ על אדמת הקודש. ע״כ הנני מסכים בכל עז לחפץ כב׳ המעוררים הנכבדים הנ״ל, והנני מוכן לקחת חלק באסיפתם הנכבדה בל״נ. בעה״ח י״ג מנ״א [תרס״ה] פה רחובות ת״ו.
אברהם יצחק הכהן קוק אב״ד דעה״ק יפו והמושבות תובב״א
אגרות הראי״ה א, אגרת כא, עמ׳ כא

ולמד, או שהיו אצלו אנשים ולא יכולתי להפריעו. רק פעם תפסתי שהרים עיניו מן הספר. בידי היו אז עופות. מיד שחררתי אותם, וניגשתי במהירות ושטחתי בקשתי מהרב.

- האם אתה זקוק לברכה – תמה הרב – והלא ב״ה זכית לעלות לארץ ולהיות כאן ברווחה. אולם – הוסיף הרב – הלא כהן אני, ומצוה עלי לברך את ישראל, בכל עת ובכל שעה. ואז בירך אותי באריכות-ימים עד הגאולה. מאז חייתי בשלוה, סמוך על ׳ברכתו של הזקן׳.

עכשיו – אמר רא״י ליפקוביץ – אחרי ׳מלחמת ששת הימים׳, שזכינו להרחבה כה גדולה של גבולות א״י, התחלתי לחשוש שכבר נתקיימה בי ברכת הרב והגיעה שעתי״.

״אני מאמין שבזכותו הגעתי עד הנה״

הרב שמחה ירושלמי שליט״א, שהיה יו״ר המועצה הדתית ברחובות, מספר: הכרתי יפה את הזקן המופלג, שהיה רענן מעבר לזקנה ולשיבה (רא״י האריך ימים למעלה ממאה שנה – נפטר בשבט תשל״ב), ופעם שאלתי אותו: במה הארכת ימים? ותשובתו היתה: ״יש לי ברכה מהרב! מדי קיץ בקיץ היה מגיע לביתי, ושרתי אותו במסירות, דאגתי שיגיע לכרמים וימצא שם מנוחה ומרגוע, ואני מאמין שבזכותו הגעתי עד הנה״.[167]

[וראה דברי-ההערכה שכתב הנ״ל על רא״י, חוב׳ ״המעין״, חנוכה תשל״ג, עמ׳ 3-7].

ח.

בין הבאים לשחר פני הרב ברחובות, הגיע לא-פעם רכוב על חמורו, שכן קרוב ממתישבי גדרה, האיכר-הלמדן רבי יעקב שכביץ ז״ל, ״העילוי מוולוז׳ין״, שהניח אפשרויות של רבנות בחו״ל ועלה לארץ ישראל לעסוק בישובה בנטיעה ובזריעה.

אישיות מקורית היתה זאת. הוא הפליא בבקיאותו העצומה בתלמודים ובידיעותיו המדוקדקות במקרא (ראה מאמרו ׳מקדש במצפה׳, הדביר, ירושלים תרע״ט, חוב׳ ג-ד ותר״פ חוב׳ ד-ו).[168]

---

167. גם רבי אברהם צ׳צ׳יק ז״ל, משמשו הנאמן של הרב, זכה לאריכות ימים, ובמכתבו שכתב בחודש תמוז תשכ״ו נאמר:
״שמח אני בחלקי, שמן-שמיא קא זכו לי לשמש בפועל, מן היום הראשון ועד היום האחרון, את רבנו הגדול, רבן של ישראל, נזר הקודש, אשר בהעלותי על שפתי שמו הקדוש, תאחזני יראה ופחד, ורעדו כל עצמותי, מרנא ורבנא מוהרא״י הכהן הגדול זצוק״ל זי״ע ועל כל ישראל. נשארתי היחידי – לאורך ימים טובים – שיכול אני להתפאר בגודל זכותי הרוחנית הזאת״.
הר״א נפטר בי״ב אייר, תשל״ט, בן תשעים היה במותו ומנוחתו כבוד בהר-הזיתים. עי׳ עליו בליקוטי הרא״ה ב פרק כב.

168. הרי״ל מימון ז״ל מספר:

"מנכבדי גדרה וחלוציה, למדן גדול ועוקר הרים"

איש העליה השניה מתאר את יום הגיעו ליפו ואת אלה שפגש באכסניה של מר כהן:

"היה שם איכר אחד, זקנו מגודל ועיניו חריפות ומשוטטות – – – ומר כהן מגלה לי בחשאי: **שכביץ** שמו ומנכבדי גדרה ומחלוציה הוא, למדן גדול ועוקר-הרים, כותב פירושים לתורה ואדם חשוב מכל הבחינות, עובד אדמה החי על עמלו" (שלמה צמח, "שנה ראשונה" [תרס"ד], כתבים עמ' 276).

ומרת רחל ינאית-בן-צבי ע"ה מספרת:

"והנה בעל-הבית מר **שכביץ**. מוזר מראהו. אחוז שרעפים. קלסתר פניו של תלמיד-חכם, ומתהלך בחצר כאיכר מנוסה, ידיו תחובות לו בכיסיו המלאים פתקים. אלה קטעי-רעיונות שהוא מעלה על הכתב מדי פעם, תוך כדי עבודה בשדה ובחצר.

אין **כשכביץ** ביחסו הטוב לפועל, אלא איש-רוח הוא, המרחף בעולמות העליונים כפרוש מן המציאות. פסוקי התנ"ך שגורים בפיו, תדיר עוסק הוא בפירוש הפסוקים, ומתעתד לכנס את מחשבותיו בספר, וכל הרהור וכל מחשבה שתעלה על לבו, הוא ממהר לכתוב על פתקים המוכנים לו בכיסו" (אנו עולים, ת"א תשי"ט, עמ' 19).[169]

"בין הידידים שרכשתי לי, בשבועות הראשונים לעלותי לארץ-ישראל, היה גם איש יחיד במינו, רבי יעקב הכהן שכביץ (או כפי שהיה חותם במאמריו – יעקב הכהן שכי, מכיון שהיה ממשפחת הש"ך). ר' יעקב שהיה חבר נאמן ל"המזרחי", קנאי היה בדעותיו, ולא פעם אמר לי שבנוגע לדרישותינו המדיניות על ארץ-ישראל, עלינו להיות קיצוניים ככל האפשר, בלא ויתור כלשהו. הוא היה איכר בגדרה, ופעם בא אלי ליפו, כשהוא רוכב על חמור, וחמור שני קשור אליו – הוא בא במיוחד לקחת אותי, להרכיבני על החמור השני, ולבקר את המושבות ביהודה" ("סיני", תשרי--כסלו תשי"ב, עמ' ד-ה).
ועי' עליו אנצ' לציונות דתית, חלק ה', עמ' 777-775.

169. ברל כנצלסון ז"ל, שנפגש אתו באניה בדרכו לארץ (ר' יעקב חזר אז מביקור משפחתי בחו"ל), כותב עליו: "היה למדן מופלג, חבר קרוב לזקנו של ארלוזורוב [הרב אליעזר ארלוזורוב ז"ל, אב"ד ראמען, מחבר ספר "הגהות אליעזר", פיעטרקוב תרס"ב, ועי' עליו לוח "אחיאסף" תרס"ב] – – – חריף ובקי וכתב פירושים לתורה – – – כשארלוזורוב נכנס לעבודה בהנהלה הציונית, קבלתי משכביץ הזקן, שהיה אז בן שמונים ושמונה, שני מכתבים מעניינים מאוד, מה עלי למסור לארלוזורוב, איך עליו להתנהג.
הוא היה איש חשוב מאוד, חשב הרבה על כל דבר ודבר. בכל מה שהתרחש בארץ ובעולם, ידע להתעניין. למרות קנאותו הגדולה ועקשנותו הגדולה, היתה בו ערנות בלתי-רגילה לכל הענינים – לספרות, למדע, לפוליטיקה" (דרכי לארץ, ת"א תש"ה – עמ' 44-43).
בידינו מיסמך הכתוב על טופס "משרד הרב הראשי לארץ ישראל" וכו', מיום י"ד בסיוון, שנת תרפ"א. הצהרה על שיעבוד שטח אדמה בגדרה, להקמת קרן קיימת בסך עשרת אלפים פרנק "לטובת כלל ישראל, בצרכי החיים החומריים והרוחניים של האומה". ההצהרה כתובה בכתב-ידו של הרב, וחתום עליה: "יעקב בן לא"א ר' נחום דוב הכהן ז"ל ש"רעוויטש".
הגיעו לידי שני מאמרי-מחקר של רבי יעקב הכהן ש"כ-עוויטש ז"ל, "כורם ואיכר בגדרה ופתח תקוה, מחולל רעיון הקונקורדנציה לכל התורה שבעל פה", האחד – "מושב הכנעני

עם הרב מיפו אפשר לדבר ולדון על הכל

ר׳ יעקב שכביץ היושב בגדרה, ״הרבה מעות יש לו ואין לו שולחני להרצותן״ (סנהדרין סח, א) – מתרבות והולכות הפתקאות, המסתיימות בצריך-עיון, בתמיהה, בספק וספק-ספיקא. תוך כדי עיסוקו בעיון המקרא (שהוזנח לצערו באהלי-תורה בדורות האחרונים), דין ודברים לו עם אבן-עזרא ועם רד״ק, עם דונש בן לברט ועם מנחם בן סרוק, השגות לו על אברבנאל והערות לר׳ יוסף אלבו, והרמב״ם ודאי מעסיק את מוחו, ומטרידים אותו קטעים ב״מורה נבוכים״ וב״שמונה פרקים״.

גם בעומקה של הלכה, בשיעוריו הקבועים, רבות הקושיות והפירכות, הצפונות והסתומות, אם בבבלי ואם בירושלמי, ברש״י ובתוספות, בהשגות בעל המאור, ובמלחמות הרמב״ן, ויש הכרח בנגר ובר-נגר שיפרק את כל המצטבר, שיישב את כל הנרשם על הפתקים הנערמים והולכים, הכתובים מפנים ומאחור, בקצירת-האומר וברמיזא לחכימא.

לא פעם מזדמן תלמיד-חכם למושבה, אבל על פי רוב הוא ׳בעל מלאכה אחת׳ ואולי שתים, ואפשר לדבר אתו במקצועו או במקצועותיו הוא, ואילו רבי יעקב הוא ׳בעל מלאכות הרבה׳, ידיו רב לו במקצועות מרובים – וחכם כזה מאין ימצא.

אמנם בירושלים נמצאים תלמידי-חכמים מובהקים וחכמים גדולים, וזכה ר׳ יעקב להוקרה מרובה מצד גדולי ירושלים, אולם לירושלים עולים רק שלוש פעמים בשנה, ואם בגבורות – ארבע-חמש פעמים, ופסק הזמן הארוך – כל כך מקשה, כל כך מכביד.

אכן כשעלה הרב על כיסא רבנות יפו – היתה הרווחה. כאן גילה ר׳ יעקב את איש-האשכולות, איש שהכל בו, כל התורה כולה. כל רז לא אניס ליה. בכל הדבר הקשה – משנתו סדורה והסברתו ברורה, זכרונו מדהים והגיונו מפליא.

עם הרב מיפו אפשר לדבר ולדון על הכל, על מקרא ועל משנה, על גמרא ועל פילוסופיה, על כל חללי דעלמא (עי׳ שבת עז, ב). ידו בכל – הוא מעיר והוא גם משיג. ולא מעט הוא מסייע, מביא מראי-מקומות במקומות רחוקים, והדברים שמחים.

היה מגיע אפוא ר׳ יעקב ליפו, ושם היה פורק את המטען הכבד, את העומס על כל גווניו. בא עם חבילות של שאלות וחוזר עם חבילות של תשובות.

ברם מה לעשות, ולאו-כל-יומא ניתן להגיע אל הרב. לא קל להניח את המשק ליום שלם, ולרכב על החמור מגדרה ועד יפו. וגם לא קל להעסיק את הרב שעה ארוכה, בזמן

בזמן כניסת ישראל לארץ״, והוא מוקדש ״לזכר נפשות אהובות ונישאות, האחים [הרבנים] ארלאזארוב ז״ל; והשני – ״חס שבטי ישראל זה לזה, הדפסה מיוחדת מ״ירושלים׳ כרך עשירי״. ובהערה שבסוף המאמר הוא כותב: ״לא רחוק בעינינו לשער כי בצאתם למלחמה ערכו תפילה בצעקה וגם הקטירו קטורת, או אולי גם קרבן, כאשר ביארנו ב״ירושלים׳ על הכתוב ׳ויעתר יצחק... ויעתר ה״ (בראשית כה, כא) ושם נשמטה ראיית מרן הגאון קוק שליט״א מתהילים קמא, ב, תכון תפלתי קטרת לפניך, משאת כפי מנחת ערב״.

שגם רבים אחרים משכימים לפתחו. אכן, כשמגיע הרב מיפו לרחובות – אז מתרחב הלב, ואז נפתחים שערים רחבים. אפשר לצאת אליו אחר הצהרים, ולפעמים אפילו בערב, ויש ימים שאין לחץ מן החוץ ואפשר לטייל אתו ארוכות ולגלגל שיחות על נושאים מרובים, והרב כדרכו מרחיב את הדיבור, מעשיר את הנושאים בעומק ובהיקף כיד ד' הטובה עליו, והכל במאור-פנים ובזוהר-דעת.

ויש שתוך כדי שיחה מגיעים למשנתו של הגאון הנצי"ב ז"ל (אם ב"העמק שאלה" על השאילתות או ב"העמק דבר" על התורה), וחוזרים לימי הנעורים, ל"מתיבתא רבתא דוואלאז'ין" ומעלים זכרונות משותפים מדמויות-המופת של הישיבה, רבותיה הגדולים ותלמידיה המופלאים.

ומצינו כיוצא בזה במכתב שכתב הרב מרחובות – ד' מנחם-אב תר"ע – אל בן הזקונים של הנצי"ב ז"ל, אל הרב מאיר ברלין ז"ל:

> הנני יושב כעת במושבה הנחמדה רחובות ת"ו, מוקסם כולי מתקוות ד' וניחומים, בראותי בעיני שכלול ארץ חמדתנו הנשמה, על ידי אחינו פזורי–הגולה השבים לאט לאט. לבי בקרבי ירחב למראה משכנות–שאננים, כרמי–חמד, הדר הגפן התאנה והרימון, אשר על שדמות בת–עמנו במקום בית–חיינו – – – והנה, חביבי, כברק–שמים האיר לי מכתבך היקר – – – שחר–אביבי וטל–ילדותך הזהירו נגד עיני, עם הופעת דמות דיוקנו של אוצר חיי הקדושה והאהבה, אשר למרן אביך **גאון ישראל** זצ"ל, בעל הנשמה הלאומית החיה במקור קדשה.
>
> אגרות הראיה א, אגרת שיט, עמ' שנט

"יבנה הידועה בחיבתה, אפשר ליסד בה – – – ישיבה הדורה באיכותה"

בין שאר רעיונותיו המקוריים של רבי יעקב שכבין ז"ל היה גם רעיון הקמת ישיבת כרם ביבנה, ודומה שהיה זה הוא אשר חקר ודרש בחשאי על אפשרות קניית אדמת יבנה, והוא שהביא את הידיעה המעודדת שאמנם ניתן לרכוש שטח רחב מאדמות יבנה ושהמחיר הנדרש אינו גבוה.

הרב שמח על אפשרות זו וניסה לעניין בקנייה את סניף המזרחי שבסט. לואיס בארה"ב, שכן לדעתו "האגודות המזרחיות" להן נאה "להחל להשיב לישראל ברק אור קודש זה":

> **יבנה** הידועה בחיבתה, אפשר כעת – ע"י אמצעים ממוצעים – לקנות חלק חשוב ממנה, ליסד בה מושבה, לפחות קטנה, יחד עם **ישיבה** הדורה באיכותה, המתקרבת לאותו החזיון המזהיר, המעודד את כל כוחות חיינו הרוחניים, מהעבר הרחוק של "כרם ביבנה", עם כל קטנותנו לעומת ענקי–אל אלה, בנים אנחנו להם, ובעקבותיהם אנו חפצים ללכת.
>
> אגרות הראיה ב, אגרת תצז, עמ' קלו-קלז[ב]

אכן, לא רק המקום יבנה היה חביב על הרב, אלא גם השם. סח לי ידידי הותיק ר׳ יהודה ווייס (הי״ו) [הראל ז״ל], שהיה בין מארגני חוג הסטודנטים הדתיים ״יבנה״ באוניברסיטה בירושלים, כי עם ארגון החוג הוחלט לבקר אצל הרב, לקבל ברכתו ועזרתו המוסרית, והוטלה השליחות הנכבדה הזאת על אליעזר אורדנג (אלינר) ז״ל ועל המספר יבדל לחיים.[כח]

כדרכו בקודש, קיבל הרב את פני שני הצעירים בסבר-פנים-יפות (אפשר שבאותה שעה עלתה לפניו דמות שני תלמידיו-מודרכיו מימי רבנות-בויסק – ד״ר בנימין-מנשה לוין וד״ר משה זיידל, שלימודיהם באוניברסיטאות לא פגעו בשלמותם הדתית, ועלו ונתעלו בעוז-אמונתם). הרב התעניין בלימודיהם, חיזק אותם ועודד אותם והבטיח להם לעמוד לימינם בכל שידרש.

עם זאת מצא לנחוץ להעיר להם, שאין דעתו נוחה מזה שלקחו לעצמם את השם **יבנה**. בטוח אני – אמר הרב – שחוגכם הוא רציני וגם החולין שאתם עוסקים בהם יהיו על טהרת הקודש, אולם המקום יבנה מיוחד אצלנו כמקום שכולו תורה, ההמשך של רציפות תורה-שבעל-פה, ועל כן גם השם יבנה ראוי לו להיות נקרא על חוג שכולו עוסק רק בתורה.

ט.

מושבת רחובות שנוסדה על ידי חברת ״מנוחה ונחלה״, זכתה שבראש החברה עמד הנדיב המופלא ר׳ יעקב [יוסף] ברוידא ז״ל מווארשא (דודו של הגאון ר׳ חיים העליר ז״ל), הוא אשר בתרומתו נבנתה השכונה החרדית שכונת ״בתי ברוידא״ בירושלים.[170]

---

170. זכה ר׳ יעקב ברוידא ז״ל, לדברי-הערכה חמים ביותר של מרן ה״חפץ חיים״ זצ״ל, ובהקדמת ביאורו ל״תורת-כהנים״ הוא כותב:

״והנה זה הרבה שנים שמעתי כי נמצא כתב-יד, הגהות הגר״א ז״ל על התורת-כהנים, וב״ה נזדמן לי לראותו אצל הגביר המפורסם נדיב לב י״א, מהר״ר בועז רבינוביץ ז״ל, בעיר בברויסק – – – והנה העתקתי כולו עד גמירא והחזרתיו, וכאשר הרציתי הדברים בווארשא, לפני ידידי הרב הגביר המפורסם בישראל לשם ולתהלה בצדקתו ופעלו, מהר״ר יעקב ברודא ז״ל, קבע סך מסוים להוציא דברי הגר״א לאור, שלא יתכסה אור הגנוז הזה מן העולם״. וה״חפץ חיים״ ז״ל מוסיף הערה בשולי הגליון, וכותב ״ולמען יקרת האיש המצויין הזה אשר הלך לעולמו בלא בנים, אמרתי לתת לו מזכרת בחיבור הזה״:

״מצוין היה האיש בלבבו הטוב וצדקת פזרונו בישראל, היה ראש וראשון לכל דבר טוב, ושמו מפורסם בכל עיר ווארשא הגדולה וגם בכל המדינה.

היה רחים ומוקיר רבנן למאוד, וביתו היה פתוח לרווחה, ובפרט לתלמידי חכמים וגדולים אשר נהרו לווארשא, קירבם בימין צדקו. הלך בדרך היראים באמת בכל דרכיו, קבע זמן ללימוד התורה יום יום עם תלמיד חכם נכבד גדול, וכן בכל הנהגותיו היה הכל על דרך התורה והמצוה. – – – הוזיל הון רב קרוב לארבעים אלף רו״כ, לבנות בפרוור ירושלים חצר של עשרים וחמש דירות ובית-מדרש, ומקווה, הכל כפי הדרוש, למען לתת דירות לת״ח

ר' יעקב רכש מיד את המגרש המרכזי בראש גבעת דוראן (כמו שנקראה אדמת רחובות מקודם), ונדב אותו להקמת בית הכנסת, ולעומתו החליטה מיד אשת-בריתו, אשת-החיל אשר ניהלה בחריצות את מסחרו של בעלה, מרת סימא ע"ה, לתרום תרומה גדולה של ארבעת אלפים רובל לבנין בית הכנסת, ולא עוד אלא שהתנתה מראש שכל הוצאות הבנין יהיו רק משלה (ואמנם הוסיפה אחר כך עוד אלף רובל לגמר הבניין).[171]

עניים – – – וקבע חלק נכבד מהונו, ארבעים אלף רו"כ, למען החזק כל הישיבות הנדחקות – – הן במדינתנו והן לכל מוסדות התורה והחסד שבארץ-הקודש – – – כן אחוזה שלו באה"ק [ברחובות] מסרה למען חיזוק התורה שם. והוא האחד מן המיוחדים בזה שנתנו נפשם ומאודם להחזיק תורת ד' בחייו ובמותו – – – ועל הטוב תזכר אשתו הגבירה הכבודה מרת סימא תחי', עם חתנה הרה"ג הנכבד מוהר"ר צבי זבלודווסקי נ"י, שהם עזרו להוציא פעולותיו הנשגבות בחייו ובמותו לפועל".

במכתבה לועד המושבה רחובות – כ"ח אייר, תרס"ג – כותבת מרת סימא ברוידא ע"ה: "בית הכנסת יבנה על המקום שבו הנחתי את היסוד [בכ"ג חשון] בשנת תרנ"ו, בהיותי בארץ ישראל וכפי התכנית שערכתי אז – בית הכנסת על ההר ובית לתלמוד תורה בצדו במורד ההר".

וראה עוד על ר' יעקב ברוידא, אנצ' של הציונות הדתית, ח"א, עמ' 369-374.

171. כעבור עשרות שנים, כשרחובות גדלה ונעשתה מרכז לכל הדרום, נוצר הכרח להגדיל את בית-הכנסת, והצבור היה מוכן לתרום לכך ככל הדרוש, ואז נתעוררה השאלה אם מותר הדבר, שכן הדבר סותר לכאורה את התנאי של הנדיבה, וכן לא יעשה.

בשאלה זו פנה רבה של רחובות, הרב צבי שטיינמן ז"ל, אל הרב:

"על דבר בית הכנסת שנבנה ברחובות ת"ו, מנדבת הנדיבה [מרת סימא] ברוידא ז"ל, והיא דייקה שלא יקחו נדבה מאחרים, רק כל הבנין יבנה מנדבתה, ועתה ב"ה הרחיב לנו ד' ונתרבו האוכלוסין, ובית-הכנסת הזה צר מהכיל את מרבית עם ד' הבאים להתפלל, והוסכם להרחיב את הבנין, ומובן שהתוספת הזאת תעשה מנדבת בני העדה – האם יש לחוש מצד הדיוק של הנדיבה הנ"ל?"

ותשובת הרב – שנכתבה בט"ז אדר תרצ"ה – היתה: "פשוט הוא, שעתה כשצריכים להרחיב את הבנין, ואי אפשר להוציא זה אל הפועל, כי אם על ידי נדבות מאחרים, אי אפשר כלל לומר שלא נרחיב את הבנין כפי הצורך, כדי שכל הבנין יהיה [וישאר] רק מנדבתה [של מרת ברוידא] – – – וכיון שבודאי יש מצוה בהרחבת ביהכנ"ס, לפי צורך הקהל, ואפילו אם אפשר לבנות עוד ביכנ"ס, סוף כל סוף כל מה שבית-הכנסת [הקיים] הוא יותר גדול, יש בזה משום ברוב עם הדרת מלך, ודאי אין לחוש לצוואה, ובודאי ניחא לה שהמצווה תהיה יותר מהודרת, ואין כאן קפידא כלל בזה" (אורח משפט, סי' לג, עמ' מג).

ר' יעקב ברוידא ז"ל היה בין הנלווים להגאון ר' שמואל מוהליבר ז"ל, כשביקר בא"י באביב תר"ן. באותם הימים ממש התנהל המשא ומתן עם ה' יהושע חנקין ז"ל על רכישת אדמת דוראן, היא רחובות, ור' יעקב נטל חלק חשוב במו"מ זה, ובהדרכתו של הרי"מ פינס ז"ל השיג הישגים חשובים בתנאי הרכישה, שהיו אחר כך לתועלת מרובה למושבה (ראה "זכרונות א"י" ליערי, ח"ב, עמ' 657-656). כל חברי "מנוחה ונחלה" קנו נחלאות כמיטב יכולתם. ור' יעקב עלה על כולם – הוא קנה 480 דונם, וכאמור הפריש מיד מגרשים מתאימים ביד נדיבה לבניין בית-כנסת מפואר ובית תלמוד-תורה רחב-ידים. לאות הוקרה קראו על שמו את הרחוב הראשון במושבה – רחוב יעקב.

מר אבינועם נחמני, בנו השלישי של רבי מרדכי ז״ל (אשר זכה שהרב יהיה הסנדק שלו), נזכר בעובדה מיוחדת בחנוכת בית-הכנסת: כשנגמרה בניית בית-הכנסת הגדול על הגבעה, הוזמן הרב לכבד את המאורע בנוכחותו ובדברי ברכתו. בשעה היעודה התכנסו אנשי המושבה וציפו להתחלת החגיגה של חנוכת-הבית. והנה נמסר שישנו עיכוב. מה קרה? נתברר שהרב שהכיר יפה את הגבעה הגבוהה, זכר שמורדותיה תלולים הם, ושאל מיד אם הותקן מעקה בעליה ובכניסה לבית-הכנסת, וכשהוגד לו שאת המעקה טרם עשו ויעשו אותו אחר כך, הודיע שאין שום היתר לדחות את הדבר, ולפני שעושים שם מעקה, אין הוא יכול לבוא לחנוך את בית-הכנסת החדש.[172]

מיד נחלצו כמה נגרים, ופועלי-בנין עזרו על ידם, ותוך שעה התקינו את המעקה, ורק אז הגיע הרב ופמלייתו והחגיגה החלה.

ר׳ יעקב ברוידא ז״ל רכש מגרש נוסף בן עשרה דונם להקמת תלמוד-תורה במושבה החדשה, וכעבור שתים עשרה שנה מסרו לידים נאמנות, לאגודת ״שומרי תורה״, אשר נוסדה בימים ההם על ידי עסקנים מסורים מחוגי הישוב הישן בירושלים, ובראשם הרב זרח ברוורמן ז״ל, ומטרתה: להקים מוסדות-חינוך לתורה במושבות החדשות.

חנוכת בית הספר, בית תלמוד-תורה שנשא את השם ״בית-יעקב״, נערכה ברוב פאר בחגיגה רבת-עם, בד׳ אייר התרס״ה, וכאן מצא הרב את הזמן המתאים לשאת מדברותיו על מהותו ויחודו של החינוך בישראל, ועל תכנו בתחייתה של ארץ-ישראל. שומעי משא רב-תוכן זה, ביקשו את הרב להעלות את הדברים על הכתב ולפרסמם בדפוס, וכך זכינו לאורם בשני המשכים בגליון 24 ו-27 של ״החבצלת״.[173]

״ליסד את החינוך בישוב החדש, שהילד היהודי יגדל ויהיה יהודי שלם״

> יסוד האומה, ביחס לעתידה, תלוי בחינוך, – – – ולצורך שכלול החינוך אנחנו צריכים לעמוד על אופיה של אומתנו. – – – ודבר זה נוגע ביותר לנו יושבי ארץ–הקודש, ועוד יותר ליושבי **המושבות**, בוני הישוב החדש בדורנו, פה צריכה צורתנו האמיתית להיות מפותחת בחינוך ילדינו.

---

172. אמנם שנינו בחולין (קלו א) שנתמעטו בתי כנסיות מחובת מעקה, ברם שם הכוונה היא למעקה שעל הגג, והטעם הוא משום שאין בתי כנסת עשויים לדירה, ואילו בכניסה וביציאה, מקום שישנו חשש סכנה, ודאי שגם בהן קיימת חובת מעקה, וראה בירורו הרחב של רבה האחרון של קובנה, הגאון רא״ד שפירא ז״ל, בספרו ״דבר אברהם״ (ח״א סי׳ לז), ומסקנתו היא (שם באות ט): ״בנידון דידן בחצר בית הכנסת, דוודאי להילוך רבים עביד, ושייך ביה חשש נפילה, חייב במצות עשה דמעקה״.

173. א׳ וב׳ סיוון ה׳תרס״ה, ונדפסו מחדש ב״מאמרי הראי״ה״ עמ׳ 233-229.

– – – באהבת עמנו וארצנו, אנו חייבים לייסד את החינוך שבישוב החדש החביב על יסוד הישראלי הטבעי, שהילד היהודי יגדל ויהיה יהודי שלם – טוב לעצמו, טוב לעמו, נאמן לארצו באמונת–אמת, טוב עם אלקים ואנשים.

– – – עלינו להיות גבורי–כח, חפשים מכל חיקוי יליד עבדות פנימית, עלינו לכבוש לנו דרך לעצמנו, ולא ליהפך לקופים מחקים. אפילו אם נתרגם את הכל לעברית – לא הלשון הוא הכל.

– – – החינוך הטבעי שלנו, הוא החינוך המתאים עם יסוד חיי האומה השלמה שלנו, המצויינת בשם ד' שנקרא עליה, ובידו הנטויה על תולדתה, משחר טל ילדותה עד תחום שיבתה. – – – חיי עמנו על אדמת הקודש, צריכים להיות טבועים במטבע האומה.

"ילדותנו הלאומית,
כמה נאה היא, כמה קדושה היא"

הרב מרחיב את הדיבור על תקופת הילדות ויתרונותיה "לפי הטוהר שבה, לפי הטוב והתום הנמסך בקרבה", ושבגלל זה תעלה לפעמים תקופת הילדות "כמעולה שבתקופות החיים", וכיוצא בזה ממשיך הרב ומסביר גם ביחס לילדות האומה – "זכרתי לך חסד נעוריך" (ירמיה ב, ב), "כי נער ישראל ואהבהו" (הושע יא, א).

– ילדותנו הלאומית כמה נאה היא, כמה קדושה היא. על ידי ילדות לאומית כזאת, אפשר להתרומם גם לעת זקנה ושיבה, ועלינו לשמור על תומת הילדות, קדושתה וטהרתה, ולהעבירן עם כל זהרן ונקיונן אל תקופת הגדלות, שתתקיימנה עם העוז והגבורה, גבורת הרוח וגבורת החומר של עם חי ואיתן, עם קדוש חכם ונבון.

– – – זהו מבט שלם, עברי, על החינוך הא"י, ובפרט על החינוך שבקרב הישוב החדש, שבו צבורים הררי–עוז של תקוה לעמנו ולארצנו, שבו תתאחד הקדושה והטהרה עם התפארת והעוז, בתום–אמונה ובחפץ–החיים החזק המפעם במושבותינו.

י.

כחדשיים ימים אחר חגיגת חנוכת בית ה"תלמוד תורה", הגיע הרב שוב לרחובות, והפעם לשם מנוחה, להתרענן באוויר הטוב שלה ולחזק את הבריאות בענביה הטריים. אכן, הרי זה בא למושבה להבריא בחומר ונמצא מבריא אותה ברוח, ככל הנעתק בראש הפרק מעל דפי "החבצלת".

בין היתר קראנו שם את תיאור פרידתו הנרגשת של הרב מאנשי המקום בלחיצת-יד-חמה וברכת שנה טובה. והנה מצאנו בגנזי עירית רחובות מכתב-פרידה רצוף-אהבה, אשר כתב הרב לאנשי "המושבה החביבה והיקרה" אחרי שובו ליפו.

למקרא החלק הראשון של המכתב, ניתן לחשוב שעיקרו לא בא אלא לשם תוספת הבעת תודה וברכה, אולם בהגיענו לחלק השני שלו, מתברר שהוא בא גם – ואולי בעיקר – לעורר את הציבור ולזרזו, להקים את "תלמוד-התורה, בצביון מלא קדושה ורוממות כבוד-יראת-ד'", ערכים אשר "בית-הספר הנהוג [הקיים] תקצר ידו למלאם".

"לכבוד אחי ורעי,– – –

"אהבת האמת והשלום גם יחד"

והרי לנו המכתב בשלמותו:

בעזהי"ת

לכבוד אחי ורעי, כאזור על מתנים דבוקים, וכחותם על לבב חקוקים, יושבי אדמת הקודש, חונני עפרה להפריחה ולהצמיחה ביגיע כפם ובזעת אפם, באהבת אמן, אשר במושבה החביבה והיקרה רחובות תובב"א ברכת השנים בספר החיים, ושלו' רב וברכה עד בלי די.

הרושם הטוב והנעים אשר השאיר בלבי הזמן הקצר, אשר הקרה ד' לפני לשבת בחברתכם הנכבדה, במושבה היפה והחביבה יכוננה עליון, הרבה פעל עלי לעורר בלבבי רגשי קודש ותקות נעימות, לכל משאות נפשנו ותקותינו הלאומיות. פחד ורחב לבבי, כי מצאתי בכלל המושבה הנעימה, אחים אהובים שבכל אחד ואחד מהם מצאתי חפץ נאמן ורגש עדין, וכח מוכשר לשכלול היותר נעלה ונשגב, לתשועה ולגאולה בחסד עליון, עוטר ישראל בתפארה ואוזרו בגבורה. על כן מצאתי לנפשי חובה קדושה להביע לכם אחי האהובים את תודתי וברכתי ממעמקי לבבי, על כל הכבוד והאהבה אשר הרביתם בטוב לבבכם להראות אלי מדי שבתי עמכם, ואת המשמעת הנאמנה להרבנות המרכזית של ישובנו החדש בארץ אבותינו, אשר מצאתי לבבכם נכון לפנות אליה בדעה והשכל וחפץ, אף שקטנתי מאד מכל הנשגבות האלה אשר להם נשאף בלב אחד, הנה ברכת השלו' תשגבנו בתשועת הבוחר בציון ב"ה, שנהיה תמיד פונים אל המטרה היותר נשגבה, היא שלומן וכבודן של ישראל עמנו, ושל ארצנו החמודה והקדושה.

והנה מעט מהרבה אשר ירחש לבבי ולבב כל אוהבי שם ד' אלקי ישראל, ואוהבי תורתו, עמו ונחלתו, השתדלתי כפעם בפעם להרצות לפני כבודכם, ונפשי תדרך עוז ואודה לד' חסדו, כי מצאתי בקרב עדתם אזנים קשובות, ולבבות ערים לעבודת הקודש, ואהבת האמת והשלום גם יחד.

והנה אחת מהעבודות היותר דרושות לנו, למלא את החלל הריק שביסוד החינוך במושבות בכלל, ובמושבתכם בפרט, היא הקמת **ת"ת דתשב"ר**, בצביון המלא קדושה ורוממות כבוד יראת ד', בהרמת שמירת התורה והמצוה וערכם הנעלה בלבב בנינו, אשר עם הכונה הטובה הנמצאת במוסד ביה"ס הנהוג. עוד תקצר ידו למלא מקצוע

העיקרי הלזה כאשר יאתה. ע"כ הנני מביע בזה את תקותי ברוחכם הטובה, כי תדע להוקיר את המפעל הטוב של הגדולים הנכבדים חברת "שומרי תורה", והנני מוכן בע"ה בל"נ לעמוד על המשמר לקבל רק את הטוב ואת המועיל בחינוך לכל מקצועותיו המרובים, עד אשר במשך הזמן ישתכללו שני הבתים גם יחד, בהשתדלות מנהליהם, להגדיל פעליהם בכל קנין חיובי, ולמנע כל הריסה וכל שלילה, המפרדת קרובים וק"ו שאינה מקרבת רחוקים, עד אשר נראה שלו' אמת בעמנו וארצנו, ונאמר שלו' שלו' לרחוק ולקרוב, ומהרה יחיש ד' יום חבושו את שבר עמו, ומחץ מכתו ירפא, ועל מכון הר ציון יהיה עץ יוסף ועץ אפרים לעץ אחד, לחן ולכבוד ולתהילה ולתפארת לעיני כל עמי הארץ, ועינינו רואות ושמחות.

התעודדו והתחזקו, התחזקו והתאחדו, כולם יחד חברים, וד' אלקים יופיע על עצתכם ומעשה ידכם יכונן כנפשם, אוהבם אהבה בלי מצרים, מצפה בכל לב ובכל נפש לראות הצלחתכם ורוממות קרנכם בכבוד, חותם בברכת השנים.

אברהם יצחק הכהן קוק

עבד לעם ד' בעיה"ק יפו והמושבות תובב"א

"אגודת 'שומרי תורה', גם היא התקרבה"

פנייה זו וזירוז זה, באו כתוצאה מההיכרות הקרובה עם מצב החינוך במושבה, מצב שסיכומו נמסר לנו על פי העומד בראשה:

"המושבה רחובות בולטת בחילוקי-הדעות שהיו בה בשאלת החינוך בין שלושה זרמים: שומרי-מסורת משכילים, אשר רצו שבסיסו של בית הספר יהיה דתי, אך ילמדו בו גם למודי-חול הנדרשים; אחרים שביקשו לבטל את לימודי הדת, דהיינו זרם רחוק מן המסורת; והחרדים-היראים אשר דעתם לא היתה נוחה מלימודי-החול ודרכי הוראתם".[174]

על רקע המצב הזה, מוסברת לנו קריאתו הנרגשת של הרב להקמת "תלמוד-תורה", תוך כדי הבטחתו שיעמוד על המשמר "לקבל רק את הטוב ואת המועיל", וכן דאגתו "לשכלול שני הבתים הת"ת וביה"ס יחד", "למנוע כל הריסה וכל שלילה המפרדת קרובים".

סמוך היה הרב ובטוח, כי אמנם עלה בידו להשיג את הסכמת העומדים לימינו, להכניס שכלולים ותיקונים בת"ת, כיוון שבגרה ההכרה שאין דינו של הישוב החדש כדין הישן, וגם "האגודה 'שומרי תורה', שבתחילת יסודה חשבה להרחיק לכת, ולא לסבול שום דבר-תיקון שהשעה מחייבת, גם היא התקרבה להרגיש, שאנו צריכים לרכוש לנו כוחות חדשים למען ד' ועמו" (אגרות הראיה א, אגרת קיח, עמ' קמח).

---

174. ד"ר יהושע קניאל, המשך ותמורה, ירושלים תשמ"ב, עמ' 220-219, עפ"י "זכרונות א"ז לוין-אפשטיין" עמ' 215-209.

״שומרי תורה״, שבתחילה נאבקו נגד הכנסת לימודי-חול כלשהם בתת״ים, נוסח הישוב הישן בירושלים,[175] נוכחו לדעת כי לא יוכלו להחזיק מעמד בדרך זו במושבות; ומשום כך כשהגיעו למצוקה כספית, לא היססו מלמסור כעבור שש שנים את רשת התתי״ם שהקימו, לידי ״התאחדות החרדים״ מגרמניה, נאמני רוחו של הרב ר׳ שמשון רפאל הירש ז״ל בפרנקפורט, אף על פי שידעו כי שיטתו היא שיש מקום ליפת באהלי-שם.

שליחם היה הרב ד״ר משה אוירבך ז״ל, שהתיישב בפתח תקוה, ניהל ישירות את הת״ת (אשר נקרא מעתה ״נצח ישראל״) ופיקח על הת״תים הנוספים. הוא עמד בקשר הדוק עם הרב, ופעם בשבוע היה בא ליפו לדון עם הרב על הבעיות השוטפות של בתיה״ס.

ואכן נתקיימה תקוותו של הרב כי ״בבתי הת״ת תהיה ההשפעה מלאה רוח התורה ויראת ד׳ ותורתו באמת, אבל מה שנוגע למדעים, למשטר ולסדרים, להנהגת הבריאות ולכל הרגשות הבריאים הנהוגים אצל המתקדמים – המהרסים – הכל צריך שימצא בבתי הת״ת (אגרות הראיה א, אגרת קיא, עמ׳ קלח).[176]

---

175. ר׳ אהרן אייזנברג המתון, לא היתה דעתו נוחה מדרכי פעילותם של ׳שומרי תורה׳, ובמכתב לסופר מר אלתר דרויאנוב – ח׳ אב תרס״ד – הוא כותב: ״שומרי-תורה לוחמים בכל האמצעים, נגד בתי-הספר במושבות, מאספים אספות ודורשים בבתי הכנסת נגד לימודי חול״ וכו׳. הוא מתאונן עליהם גם במכתב לזאב גלוסקין (ח״י אלול, תרס״ד).

176. כשהתעוררה שאלת לימודי ערבית בתתי״ם, ואיש-ירושלים, הרב זרח ברוורמן ז״ל, פנה בשאלה זאת אל הגאון ר׳ חיים ברלין ז״ל, הזכיר הגאון ר׳ חיים ברלין את התנגדותו הנמרצת של אביו הגאון הנצי״ב ז״ל מוולוז׳ין להכנסת לימודי-חול בישיבה, אך הסביר כי שם היתה מטרת ה״משכילים״, אשר עמדו מאחורי העניין, לערער את מצב היהדות, ואילו כאן המטרה של החרדים בהכנסת לימודי-חול היא למשוך תלמידים ולקרבם לתורה (מפי הרב ד״ר משה אוירבך ז״ל, המשך ותמורה, עמ׳ 234, וראה זכרונות הרב משה אויערבך ז״ל – ירושלים תשמ״ב – עמ׳ 79).
תשובת הגאון ר׳ חיים ברלין ז״ל, התייחסה לשאלת הכנסת לימוד השפה הערבית, אולם כוחה היה יפה לגבי כל לימודי-החול, וזאת הבין – לדברי הרב ד״ר משה אוירבך – גם רבי זרח ברוורמן.

על מהותה של ״התאחדות החרדים״ או ״אגודת היראים״ בגרמניה, ראה זכרונות רבי יעקב רוזנהיים, ירושלים תשל״ט, פרק יב. ועל כניסתה של ההתאחדות לחינוך בא״י, ראה שם פרק יג, ואגרות ר׳ יצחק אייזיק הלוי עמ׳ 2-51. ועמ׳ 153, 155, 161, 179, 195.
על שליחותו של הר״מ אוירבך, ראה זכרונות רוזנהיים עמ׳ צז.
״בלי להצהיר כל הצהרה עקרונית, ובלי לנקוט עמדה בשאלת החרם הידוע [נגד לימודי חול], לא הביע רבי חיים זוננפלד ז״ל כל התנגדות לכך שבבתי הת״ת שבמושבות, ילמדו מלבד לימודי-קודש, גם את המקצועות המקובלים בבתי הספר העממיים (חשבון, ידיעת הטבע, היסטוריא וגיאוגרפיה), במשך שעתים ליום״ (רוזנהיים, עמ׳ צז-צח).

יא.

במכתב נרגש להורים הנעלים – רחובות ת״ו, ד׳ מנחם אב תרס״ט – מבשר הרב בשורה טובה המרחיבה את לבו, לב מצפה לישועת ד׳ אשר ״מבין המצרים, קרן ירים, לבני ציון היקרים״:

> פה במושבה נוסף ב״ה דבר לטובה, ע״י הד הקול של קיבוץ גלויות לאה״ק, שבא לארץ תימן, באו רבים מאחינו–בני–ישראל היושבים שם – בלחץ נורא וגלות איומה מאד – לארץ הקודש, והם אנשים מסתפקים במועט מאד, רובם ככולם בני–תורה,

---

״שניהם היו צדיקים גמורים וכיבדו זה את זה״

בהנהלת בתי הספר השתתף גם הרב ישראל פורת ז״ל. הר״מ אוירבך ז״ל מספר, כי בימים ההם נולד בן לרבי ישראל פורת ז״ל, והוא הזמין את הרב ר׳ יוסף חיים זוננפלד מירושלים להיות המוהל, ואת הרב כיבד בסנדקאות.

- בסעודת-המצוה שקעו השנים בשיחה שנמשכה זמן רב (זכרונות הר״מ אויערבך, עמ׳ 76). והוסיף ר׳ משה אוירבך בהזדמנות אחרת ואמר: ״בשביל אחרים נחשבים שני אלה כמתנגדים זה לזה, כי היו שונים בשיטותיהם, אבל אני יודע כי שניהם היו צדיקים גמורים, וכיבדו זה את זה. ואני מודה לד׳ שהיתה לי הזכות להיות קרוב לשניהם וללמוד הרבה מהם. בהרבה דברים הדריכו אותי, נתנו לי את העצה הנכונה. ואם אני הצעיר לא ידעתי את הדרך, הם בכל פעם ידעו את הדרך וכל זה כמעט בכל מקום ומקום״ (שערים, ז׳ אייר תשל״ו, עמ׳ ו).

על מינויו ובואו של הרב ד״ר משה אויערבך ז״ל, כתב להרב הרב יצחק אייזיק הלוי ז״ל, בעל ״דורות הראשונים״:

ב״ה, יום ב׳ כ״ד שבט, תרס״ט

למעלת כבוד צדיק ונושע, הרב הגאון המפורסם, חריף ובקי ולו עשר ידות,

איש האשכולות, מוהר״ר אברהם יצחק שי׳ קוק הגאב״ד דק״ק יפו והמושבות ת״ו, ברכה ושלום.

נשלח אלי מפראנקפורט מכתב ראשי פתח תקוה ומעלת כבודו הבא על דבריהם אשר שלחו ביום א׳ ט׳ שבט העבר להרב הג׳ ד״ר ברייער שי׳, בבקשה לפתוח שם תלמוד תורה.

והנה כבר הודעתי לכבוד מעלתם על זה, אך אולי נאבד מכתבי, כי על כן הנני כותב היום עוד הפעם, כי כבר החלטנו לעשות כן, וכבר גם נבחר ״מנהל ראשי״ מארץ אשכנז, איש יקר, למדן וירא שמים אמיתי, מלומד אשר גמר חוק לימודו, ד״ר [משה] אויערבאך, ואשר כבר גם שימש במשרה כזו, וכן נבחר מלמדים היותר מצוינים והיותר טובים, ותיכף אחר חג הפסח הבע״ל יסע ״המנהל הראשי״ לשם ויפתח בעזה״י הת״ת לכבוד ולתפארת לתורה ולתעודה ולכל קדשי בני ישראל, ויחד עם זה הידיעות אשר תפארת להם מן האדם, ונדרשים לדרכי החיים, וד׳ יעזרנו על דבר כבוד שמו.

ויהי׳ נא מטוב כת״ר להודיע מזה תיכף לראשי המושבה ולהודיע לי מקבלת המכתב.

והנני מכבדו ומוקירו המברכו בכל טוב

יצחק אייזיק הלוי

(אגרות רבי י״א הלוי, ירושלים תשל״ב, עמ׳ 164, וראה שם עמ׳ 179)

עוד בעניין בתי הספר ותלמודי התורה, בראשון לציון, ראה הוספה בעמוד 319.

כמעט שלא נמצא ביניהם עם־הארץ כלל, וכולם חרדים ויראי ד׳ מאד. וכמה מהם לוקחו בתור פועלים במושבה – – –. והתימנים הללו, הנם ב״ה אנשים בריאים, אוהבים את העבודה, מתפללים בכל יום שלש פעמים בציבור, בכונה, בחדר מיוחד שבביהכ״נ הגדול פה, שייחדו להם, ומתנהגים בכל נימוסי ארצם, הקרובים הרבה למנהגי ישראל היותר ראשונים בכל דבר.

״עובדים, שומרים ונוטרי כרמים, ושקדנים בתורה, ביראת־שמים תמימה״

הננו שמחים לראות קיבוץ נדחים, אלה מצפון ואלה מתימן, וכולם פונים לארץ חמדה באהבה, ושמחים על גורלם אשר הביאם ד׳ לאה״ק, ועובדים באהבה את עבודתם בשדה ובכרם, ומהם שומרים ונוטרי כרמים, ושקדנים בתורה, ביראת שמים תמימה, ואין פרץ ומריבות בשכונתם... וחיים בשלות השקט. וכפי הנראה יבואו רבים מהם לימים הבעל״ט, להאחז בעבודתם בתור פועלים במושבות, כן ירבה וכן יפרוץ, ויאספו אספת נדחי צאן פזורה, כעדר בתוך הדברו.

אגרות הראיה א, אגרת ריב, עמ׳ רסד, וראה שם אגרת רנג־רנד, עמ׳ רצה

על עליה זו ועל הדבר הגדול שעשה הרב למענה, מספר מר פינחס קפרא:

״העלייה מתימן נקלטה במושבות: הראשונה שקלטה את רובה של השיירה היתה **רחובות**, זה היה בשנת תרס״ט.

הימים הראשונים היו קשים כקריעת ים סוף, מחסור ועוני. לא ארכו הימים והמצב נשתנה לטובה. התנדב אחד האכרים, רבי אפרים זק״ש ז״ל, להיות אב וגואל, וקיבל עליו את דאגותיהם הציבוריות. הדאגה הראשונה היתה, להמציא להם פינה משלהם, ולמטרה זו הושג כרם זיתים וענבים בן 55 דונם, ונחלק ל־55 מגרשים.

״בהמלצת הרב נמסר הכרם אך ורק להתישבות התימנים״

הדונם האחד הזה, שקיבלה כל משפחה, היה ראשית אחיזתו של הפועל התימני בקרקע, וכאן יש לציין, שהכרם הזה היה שייך ל׳שומרי תורה׳, ונתון היה לחסותו של הרב קוק זכר צדיק לברכה, ובהמלצתו של הרב קוק נמסר אך ורק להתישבות התימנים״.[177]

וכיוצא בזה כותב בזכרונותיו גם מר אברהם טביב ז״ל:

״׳עמוד על הברכה, כבוד הרב הגאון ר׳ אברהם יצחק קוק, שבהשפעתו נתנה חלקת אדמה אחת של ׳שומרי תורה׳ לתימנים״ (עלית יהודי תימן, זכרונות א״י, א׳ יערי, ח״ב, עמ׳ 879).

177. המעיין, בטאון המועצה הדתית רחובות, ניסן תשל״א, עמ׳ 18-19.

"כמה קרוב הדבר אל לבי, כמה שמח אני בהתחלת הוצאתו לפועל"

את שמחתו המרובה על התחלת בנין בתי "אחינו הפועלים התימנים" מביע הרב במכתב הברכה שלו לחגיגת אבן היסוד:

> בששון לב ובתודה קבלתי את הזמנתם החביבה לבוא לחגיגת הנחת אבן היסוד לבנין הבתים בעד אחינו הפועלים התימנים. וכבודם בעצמם יודעים כמה קרוב הדבר הנעלה הזה אל לבי, כמה שמח אני בהתחלת הוצאתו אל הפועל בעז"ה, ומאד חפצתי להיות נוכח בחגיגתכם הקדושה ולהשתתף בשמחתה שמחה של מצוה. – – –
> יהי נועם ד' וברכתו עליכם, אחי החביבים, כל העסקנים בבנין החשוב הזה, שוכני הבתים, אחינו **התימנים** בעצמם, יפרוס עליהם את סוכת שלומו וישים שלום במעונותיהם ושלוה באהליהם כל הימים, יחזק ישובם ויצליח עבודתם בארץ חמדה, אשר עיני ד' א' בה מראשית השנה עד אחריתה, לטוב להם יחד עם כלל ישראל עד העולם.
>
> אגרות הראיה א, אגרת קסב, עמ' ריא

"שהמטרה לא תשתנה, והמגרש יתישב רק בפועלים תימנים"

הרב עמד על המשמר, שאמנם יגיעו עולי תימן גם הם אל המנוחה ואל הנחלה, ואף אלה אשר משום-מה אינם יכולים להקים מיד את בתיהם על המגרש שהועמד לרשותם – לא יקופחו ולא יפסידו את זכותם.

וכשנודע לו ששמו עין על המגרשים הפנויים ויש מי שרוצה למסור אותם לאחרים, הגיב מיד וכתב למשרד הארץ-ישראלי (שהיה צריך לסייע לבנין הבתים):

> הגיעני מרחובות מכתב, שבו כתוב שהמגרש, אשר עשינו בינינו חוזה לבנות עליו בתים בשביל **התימנים**, חפצים לבנות עליו בתים בשביל פועלים אשכנזים.
>
> הנני מתכבד בזה להודיע לכבוד המשרד, שכל עיקר החוזה שלנו בנוי הוא דוקא על תנאי זה, למטרה של התישבות **הפועלים התימנים**, שזה היה תמיד כל דברינו, בעת אשר החילונו לדבר בענין זה.
>
> הנני מחכה לתשובתם הנכבדה להרגיע רוחי, שהמטרה שאליה כיוננו מראש לא תשתנה, והמגרש הנ"ל יתישב רק **בפועלים תימנים**.
>
> אגרות הראיה ב, אגרת תסב, עמ' צט

הרב גם דאג לסידור חייהם החברתיים של עולי תימן, ובמכתב לועד המושבה הוא מבקש את הדרכתם בהנהגה ציבורית נאותה:

> הנני מוצא לנחוץ לטובת הישוב, הרוחני והמעשי, שיחזק כבוד הועד, את כחו של **ועד התימנים** במושבה – – – וישתדל להרגילם בסדרים המביאים לדרכי שלום[178] (מאגרות הראיה).

---

178. הסופר-העורך ר' בנימין ז"ל מוסר בזכרונותיו: "לפני שנים כשישב בעל-הזכרונות האלה במלון ורשבסקי בירושלים, שקוע בשיחה עם אחד מזקני-הישוב, ר' אהרן אייזנברג ז"ל

בציר בראשון לציון – ״הגפן יתן פריו מעמל אחינו״

יב.

על הרושם העמוק שעשתה שהותו של הרב ברחובות, אנו קוראים כעבור שנים, בדברים הנרגשים אשר כתב האיכר-הסופר מר משה סמילנסקי ז״ל, אחרי פטירתו של הרב.

משקל מיוחד לדבריו אלו, הואיל ונכתבו על ידי מי שהיה בימים ההם צעיר מרדן קיצוני (עי׳ לעיל בפרק זה, סעי׳ ה-ו), ואשר כאמור לעיל גם נאבק על הוצאת לימודי-הקודש מתכנית בית-הספר ברחובות, ור׳ אהרן אייזנברג, הנושא בעול כל המושבה, שבע ממנו מרורים.[179]

מרחובות (מחותנו של ר׳ י. ד. פרומקין ז״ל מירושלים), וכשנתגלגלו הדברים לפרשת התימנים, סח לו ר׳ אהרן אייזנברג, כי הוא היה האיניציאטור לעלייה שניה זו של התימנים, וכי הוא שנתן לה מאחורי הקלעים, את הכיוון החדש אל המושבות. איך? בהיותו מיסד רחובות וראש ״אגודת נטעים״, ובהכירו את הנחיצות העצומה בפועל עברי, מסתגל ומוכשר לעמוד בהתחרות עם הפועל הערבי, בא בדברים עם ראשי התימנים בירושלים, ועל פיו ערכו הללו מכתב התעוררות לתימן, עם הוראות על הכיוון החדש, החקלאי, ועם הכתובת ראשון-לציון ורחובות, בלי לציין שמות מסויימים, כדי למנוע טענות-ומענות. כל זה סיפר האיש כמעט דרך-אגב, מעין שיעור בתולדות הישוב, בלי תביעה להדגשת שמו על המעשה אשר עשה. כזה היה האיש וזו דרכו גם בפעולות אחרות״ (מזבורוב ועד כנרת, עמ׳ 258).
בהמשך פרקי זכרונותיו מספר ר׳ בנימין על עצתו הנפלאה של הרב במציאת דרך זהירה לשליח אשר יצא לתימן, להמריץ את עליית יהודי תימן לא״י (ראה שם עמ׳ 265).

179. ר׳ אהרן אייזנברג השתדל לארגן את בית-הספר כהלכה, והוא כותב לידידו ר׳ יוסף פרלמן (כ״ב

"יותר משהיה מעורב עם זקני המושבה, היה מעורב עמנו, עם בני הנוער"

"קרוב מאוד וחביב מאוד היה הרב ז"ל במשך תקופה אחת – תקופה ארוכה וקרובה – בראשית שנות כהונתו הקדושה בארצנו, אלינו, אל בני המושבה רחובות, וביחוד אל הנוער שלה, שעליו נחשב אז גם כותב הטורים האלה.

בקיץ, בימי בציר הענבים, היה בא אל מושבתנו לנוח ולטעום מענביה הטעימים. ובימים ההם, שהיו נמשכים שבועות אחדים, יותר משהיה מעורב עם זקני המושבה היה מעורב עמנו, עם בני הנוער. הוא גר בדירה קטנה עניה מאוד (כל המושבה עדיין לא יצאה אז מתחומי העניות), והסתפק בקב חרובים ובענבים. אנחנו הצעירים היינו משתדלים להביא לו ממיטב ענבינו. ולא על מנת להביא לו ענבים היינו דופקים על דלתותיו, כי אם גם כדי להקשיב לדבריו. והוא לא חס על דברים, הוא היה נואם לפנינו ארוכות, והוא היה חביב לנו ויקר לנו, ודבריו חדרו תמיד אל לבנו. אנחנו אהבנו אותו. ומתחרים היינו זה עם זה בשימוש כבוד הרב. הוא ביקש לדעת ולהכיר את חיינו. הוא ביקש לראות את נוטר הכרמים בלילות. לפעמים היינו מביאים אותו בלילה, עם חשכה, אל סוכותינו בכרמים. עדיין היו בינינו אז אשר נטרו בעצמם את כרמיהם. הוא ביקש לראות כיצד מעמיסים את הענבים על דבשת הגמלים, ויש שבאנו להעירו משנתו ולהביאו אל הכרם, להראותו את המלאכה.

לא אחת היה מייסר אותנו בדבריו על אשר לא שמרנו ולא דקדקנו במנהגי אבות. כייסר אב את בניו יסרנו – בחיבה, ברוך ובנועם.[180]

הוא היה קרוב בלבו אל תנועת **העבודה** החדשה, וכל איש החי על יגיע כפיו היה יקר בעיניו.[181] תנועת "השומר" לקחה את לבו שבי, וילך לראות את השומרים בעיניו ממש, בעמדם על משמרותיהם הקשות ביותר בגליל, וגם יצא פעם לרכוב על סוס, לבוש כ"שומר".[182]

ההד, חשון, תרצ"ו

אייר תרס"ב), כי "את בית הספר שלנו סידרתי באופן נעלה – – – עשיתי תיקונים וסדרים חדשים, עד שגם רוח הזקנים נוחה הימנו". ברם ביקש ר' אהרן לישב בשלווה, והנה קפץ עליו רוגזם של כמה צעירים, ובראשם משה סמילנסקי, והאחרון גם ניצל את קשריו עם העתונות, ובאחד ממכתביו מארץ-ישראל כתב נגד סדרי ביה"ס ותכנית לימודיו: "סמילנסקי תקף את בית הספר [בגלל לימודי הקודש והתפילה שבו], פעולתו [השפעתו] על בית-הספר לא-טובה, ואנכי סובל מהכל" – כך כותב אייזנברג אל חברו לוין-אפשטיין, א' אייר תרס"ג – ארכיון תנועת העבודה, תיק אייזנברג ב39). כיוצא בזה אנו קוראים במכתב כעבור שנתיים (ו' כסלו, תרס"ה) שאייזנברג מתנגד שיבוא סמילנסקי לבית-הספר "להטיף בעניני לאומיות ומוסריות".

180. "יודע אנכי היטב את אחי הנכבדים אשר ברחובות, יודע אנכי את מעלת נפשם ועדינות רגשותיהם" (אגרות הראיה א, אגרת לד, עמ' לא).

181. "לא נעלם ממני מצבם של פועלינו, וידעתי במה הם חיים ובמה הם ניזונים [עי' ברכות כח, א], ולבי לא יחדל מלחוש את כאבם" (אגרות הראיה ב, אגרת תיג, עמ' סח).
"רוחי סוער בקרבי, בסערותו אהבה חמה ותמה, לחבק בזרועות של ידידות נאמנה, את כל המתלקטים בעצה וגבורה, להרחיב את גבול ישראל ולרומם קרנו בארץ חמדתנו" (אגרות הראיה א, עמ' קנו).

182. הסופר ר' בנימין ז"ל מספר: ביד משה סמילנסקי, היתה שמורה תמונתו של הרב, כשהוא

"מציאותו היתה מוסיפה הדר לרחובות, ידיד ורע היה לפועלים ולשומרים וגם לאיכרים"

ובנו של ר' מרדכי נחמני ז"ל, מוסיף וכותב:

"הרב קוק, שנבחר רב ראשי ליפו והמושבות, היה בא בימי הקיץ לשכון ברחובות, לקיים החלק השני של תוארו הנ"ל: "והמושבות". מציאותו היתה מוסיפה הדר על רחובות. בשבתות היה עוטה אדרת של משי שחור מבהיק ועל ראשו כובע-שער חום גבוה ובימי חול היה עוטה איצטלת פסים לבנה, היה מטייל בכרמים ובשדות עם בנו או עם אחד ממקורביו, ומסיח בדברי תורה. כיון שישב בנאות-שדה היה עוסק בסדר זרעים, וכתב חידושי תורה בסוגיות אלו. הוא היה מקרב כל אדם, ידיד ורע היה לפועלים ולשומרים וגם למעבידיהם – האיכרים.[183] היה מכניס אורחים ונותן לכל

רכוב על סוס, בחברת השומרים ברחובות, ובעל התמונה חרד עליה מאוד, ולא הסכים להוציא אותה מביתו, ולהשאילה לתערוכה שאירגנו בירושלים, במלאות עשר שנים לפטירתו של הרב ("דבר", ט"ו אלול תש"ה).

183. צעירי המושבה, ראו בגישתו של הרב המשך לדרך קודמו ברבנות בויסק, הגאון ר' מרדכי עליאשברג ז"ל (עי' שיחות הראי"ה עמ' 147-146, 200-198, 261), מראשי חובבי-ציון, אשר עליו כתב "מורם ורבם" אחד-העם: "בראותנו כי רב וגאון מדבר דברי שלום ואמת, ולבו מלא אהבה שאינה תלויה דבר לכל העם כמו שהוא, בלי הבדל כיתה; כי תחת לחרף, לקלל, לזעוק זעקה גדולה ומרה, לעורר מדנים בין אחים, הוא מדבר בנחת ובענווה ובנעימה, נותן צדק לכל פועלי צדק ומשתדל לחבר את הקצוות, להרבות שלום ואחווה ורעות, בין העוסקים בעבודת הקודש "משני המינים" [דתיים ולאומיים] – בראותנו זאת, אי אפשר שלא יתעוררו בנו – נהיה איזה "מין" שנהיה – רגשי אהבה וכבוד לאיש אשר אלה לו; בעל כרחנו נטה אוזן להקשיב רב-קשב אל דבריו, היוצאים מלב טהור, ובעל כרחנו גם נודה במעמקי לבנו, כי דבר גדול ידבר אלינו הרב" (כל כתבי, הוצ' דביר, עמ' מב-מג).

"אם נכשיר את עצמנו, לישר את לבבנו מכל רוגזנות ודינים קשים, לא על הפרט ולא על הכלל – – – ובמקום יראה חיצונית ופחד מדומה, נתמלא אהבה וחיבה וחסד-עולם, ונתלמד להכיר ולחבב כל גרעין [טוב] הנמצא בעולם, בכל מקום שהוא – – – בחפץ אמת לרומם את הכל – – – יש לקוות הרבה שאנו ננצח את כל העולם כולו. ובזמן הזה רק אחד לנו בזה – "אחד היה אברהם" – גאון עוזנו, קדוש ישראל, מרן הרב מיפו שליט"א" (הגרי"מ חרל"פ זצ"ל, "הד הרים" מהדו"ב עמ' קיח, מהד' ה'תשנ"ז, עמ' קו).

*

"בטוח אני בחסדי השם יתברך, אשר עד כה גמלני, וברוב חסדיו הביאני אל אדמת קדשו, ויזכני לנהל בקוצר דעתי את צאן–ידו [תהלים צה, ג] המסתפחים בנחלתו להתלקט לראשית–צמיחת–קרן–ישועה, כי יהיה עמדי גם לימים יבואו, וכל עם–ד' וגדוליו יכירו וידעו את תומת רוחי וצדקת פעלי, ויאשרו את כחי בצדקתם ותורתם" (אגרות הראיה ב, אגרת שלה, עמ' ב).

*

"בזמן ההעלם, שנכרתה האמונה מן דלת-העם – – – עלינו להחזירם בעבותות-אהבה, ולהעמידם בקרן-אורה במה שידינו מגעת" (חזון איש, יו"ד, סי' יג).

*

עני ומבקש. סיפרו השכנים, שלעצמו ולבני ביתו, לא השאיר אלא לחם ותה בלבד. לפני הימים הנוראים היה שב ליפו".

עמיהוד נחמני, פרקי-רחובות, ניו-יורק תשכ"ב, עמ' 6-7

יג.

הוד-מלכות-תורה אשר עוררה יראת-כבוד עמוקה, והילת-הקדושה אשר יצרה מרחק של רוממות, לא פגעו כלל באווירת הפשטות והנועם אשר שררה מסביב להרב. אהבת-ישראל אשר ליותה את מחשבותיו והרגשותיו, וכבוד-הבריות אשר התבטא ביחסו לכל הבא במחיצתו, העידוד שהעניק לבונה ולנוטע, לזומר ולבוצר, יצרו קשר חי עם כל המערכת האנושית שבמושבה, וזו השכימה לפתחו והאזינה לדברו, וימי שהותו של הרב בתוכה זכורים לטוב, לגדולים ואף לקטנים.

"ויחן את פני העיר" (בראשית לג, יח) – מקרא זה עולה לפנינו למשמע זכרונותיהם של ותיקי רחובות.

לא רק רחשי הציבור, שנהנו ממנו עצה ותושייה, נתקבלו על ידו במלוא הכבוד והיחס, אלא כל הבא אליו זכה לתשומת-לב, האיכר הוותיק והפועל החדש, ואף ילדי הסביבה הבחינו במבטי החיבה של הרב מיפו, בחיוכו הנלבב המלוה את תום-ילדותם.

הנה רשמי-זכרון של מרת מרים לנדא, בת השמונים ושבע, בתו של ר' שמעון גרינברג ז"ל:

"היתה כבר הרגשה חגיגית לקראת בואו"

"בחודשי-הקיץ שבהם היה הרב קוק ברחובות, היתה למושבה עצמה הדרת כבוד מיוחדת. אל אכסניית הרב נהרו אנשים ערב-ערב, וגם מחוץ למושבה הגיעו אליו. ואני זוכרת שעוד לפני בואו של הרב למושבה היתה כבר הרגשה חגיגית לקראת בואו.[184]

"הרב היה שר-התורה ושר-השירה, פייטן שבקדושה. – – – הרב אינו מטיף מוסר, אינו מוכיח – לא מבחינת ההוכחה ולא מבחינת התוכחה. הוא ממשיך אורות על הנשמה. דבריו מאירים ושמחים. – – – לעולם אינו רוגז ואינו גוער. הוא רק פותח לפנינו את השער אל טוב טעם ודעת החיים הטהורים" (הסופר אליעזר שטיינמן ז"ל, צנצנת המן, עמ' 104).

184. "מי שמשתדל תמיד לקרב בני-אדם לעבודת השם יתברך – – – הוא בונה בחי' היכל-הקודש, וההיכל הזה מושך עצמו תמיד אל השורש שלו, היינו ללבו של עושהו, כי שם שורשו, כי מחמת שהדברים יצאו מעומק ליבו של האיש הכשר נכנסו בלבם וחזרו להשם יתברך.
- – - ויהיה לו כח להעמיד תלמידים הגונים, ולהמשיך בהם רוח חכמה – – – ויזכה לשם טוב, שכל הנפשות יתאוו תאווה להיות נשרשים בשמו ובנפשו" (לקוטי מהר"ן, ח"א, סי' נט, אות א ואות ה).

הרב היה מתארח בבית אמו של ר׳ אברהם יצחק ליפקוביץ, שהיתה זקנה מופלגת ונקראה בשם ״דיא באבע ביילה-מינדל״. היה זה צריף בן שתי קומות, והיה זה עבור משפחת ליפקוביץ כבוד יוצא מגדר הרגיל שהרב מתארח אצלם.

זוכרת אני שכאשר הלך הרב לבית הכנסת ליווהו תמיד אנשים, והיה זה מחזה מרהיב-עין שעשה רושם״.

״היתה סביבו הילה של קדושה״

ומרת רחל אבסיאן, בת ר׳ אליהו גלזר ז״ל, מספרת:

״כאשר הרב קוק ביקר ברחובות, הייתי עדיין ילדה קטנה, כבת שמונה, אבל איזה כח נעלם משך אותי למקום האכסניה שלו, לראות אותו.

---

* ״סגולה מיוחדת מתגלה אצל הנשמות הכוללות, שלבבות רבים נמשכים אחריהם, מבלי יכולת לתת טעם למה ומדוע הם נמשכים. וכל זה מחמת התמסרות הנשמות הכוללות לכל ישראל, על כן חמדת כל ישראל מאירה בקרבם״ (הגרי״מ חרל״פ זצ״ל, מאמר ״שיעור קומה״, אות ב, מהדו״ב עמ׳ לב).
* ״עונג וזיו טהור הייתי מקבל מאת מע״כ מרן שליט״א, בהסתכלותי בהוד פניו הטהורים״ (הד הרים, עמ׳ ס׳, מהדו״ב אגרת כז, עמ׳ סו).
״אני עבדו ותלמידו, המונה ומחשב שעות, מתי אראה הוד פניו הקדושים״ (שם, עמ׳ צה, מהדו״ב אגרת מב, עמ׳ צ).
* ״הסימן שהפרישות והלימוד עולה לנחת-רוח לפניו יתברך, הוא שפלות-הרוח בתכלית... ויהיה אוהב את ישראל ואת הפחות שבישראל כבבת-עינו – – – והוא סימן הקדושה. וכל אחד לפי התנהגות קדושתו ומדות טובות וצדקה וחסד, כך משיג אהבת ישראל ושפלות-עצמו נגד הפחות שבפחותים, מישראל, והוא מלא שמחה ואור ודביקות וחיות אלקות – – – שש ושמח באור-אין-סוף, בשמחת מצוותיו ובאמונה״ (אדמו״ר ר׳ יצחק-יהודה-יחיאל ספרין ז״ל מקומרנא, ״היכל הברכה״, במדבר כג, א).
* ״הריח הרוחני – ריחה של תורה – הוא כח מושך גדול. ריח של אישיות רוחנית מושך את מי שמפותח בו חוש-ריח לרוחניות עשירה. ודוקא הריח הוא המושך, מפני שהוא מעבר לטעם ודעת, מפני שאינו עובר ביקורת חיצונית, מפני שהרגשת אמיתו – בתוכו. תחושתו היא בלתי-אמצעית, זהו מגע רוחני שיש בו מיסוד הוודאות, השקטה האיתנה והאצילה״ (הרב אלימלך בר-שאול ז״ל, ריח מים, עמ׳ 130).
* ״התמונות המצויות אינן מבטאות את מה שהיה נראה בפני הרב באמת. אמנם העומק השכלי והרוחב הנפשי משתקפים במצח [עי׳ ויקרא-רבא פ׳ יח, א: והאור – זה המצח] ואת זה אפשר לצלם ולהראות בתמונה, אבל העינים המיוחדות – זה לא יוכל שום צילום ושום ציור להביע״ (מפי יקיר-ירושלים ר׳ אליעזר אלינר ז״ל).
* הצייר חיים גליקסברג ז״ל אמר לי: ״קשה מאד לצייר את הרב. ברק עיניו מתחלף במהירות, לפי מהירות המחשבות וההרגשות שלו, וכל רגע הן מקבלות גוון אחר״ (מפי ר״ש דניאל ז״ל).

הנני זוכרת שהיתה סביבו איזו הילה של קדושה. הוא נראה בעיני כאדם קדוש, כאחד משרפי-מעלה. ולכן כשראיתי כיצד הרבנית יוצאת החוצה ומכבסת, היה זה נראה לי בלתי-מובן.

לכבודו של הרב, עשו באכסניה שלו "מנין" בימות החול, בכדי לחסוך ממנו את טירחת ההליכה לבית הכנסת שהיה במעלה-הגבעה, בדרך שאז לא היתה סלולה, והיו בה חריצים ואבנים".

"אבי שהיה עוד ילד קטן, החליט שהוא צריך להתלונן לפני הרב"

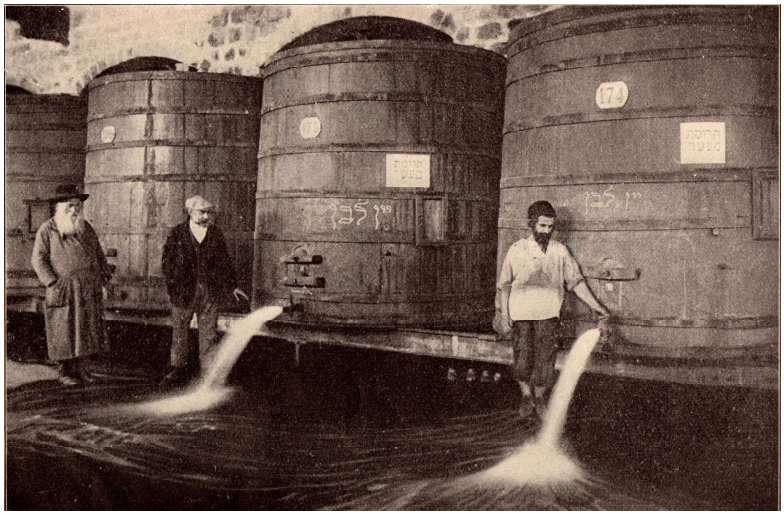
ולעומת התרשמותה של הילדה, בת השמונה, מעניין הוא הסיפור המקביל שנמסר לנו בשם ילד בן גילה.

וכך מספר מר גדעון אלטשולר:

סבי היה יצחק-זאב אלטשולר, ממיסדי רחובות ומנהלי אגודת "נטעים" (נפטר י"ז תשרי, תרצ"ה), ואבי נקדימון אלטשולר היה מן הילדים הראשונים שנולדו ברחובות. בהיות אבא בן 7 או 8, בשנת השמיטה, באו אנשים מירושלים ושפכו נפט על חלקת המלפפונים שגידל הסבא, והדבר הרגיז מאד את בני המשפחה שטרחו ועמלו בעבודת המשק. כשהגיע הרב קוק לרחובות בעונת הבציר, החליט אבי – שכאמור היה עוד ילד קטן – שהוא צריך להתלונן לפני הרב על המעשה הזה, ושיבקש מהרב שיסביר לו מפני מה שפכו את הנפט על המלפפונים? אולם השמש של הרב לא נתן לו לגשת אל הרב. אבא שהיה תקיף וגאה מילדותו לא ויתר, ניסה שוב ושוב לגשת אל הרב, וכל פעם התנגש עם השמש, עד שפעם נתן לו השמש סטירת-לחי. ואז כבר היתה לאבא החלטה נמרצת שהוא מוכרח להגיע אל הרב ולתבוע את השמש ל"דין-תורה" על סטירת-הלחי שקיבל ממנו. ואכן, כאשר יצא פעם הרב מבית-הכנסת, הצליח אבא לגשת אל הרב, לספר לו על מה שקרה ולתבוע את עלבונו ב"דין תורה". כששמע הרב את דברי הילד נזף מיד בשמש ואמר לו: "א קינד שלאגט מען נישט, א קינד גיט מען צוא פארשטיין!" [ילד אין מכים, לילד צריכים להסביר!]. הרב הקשיב אחר כך לתלונתו של אבא, שוחח אתו בחיבה, והשיב לו באדיבות גם על עניין המלפפונים, ואבא יצא ממנו רגוע ומרוצה.[185] הפגישה הזאת עם הרב נשארה חרותה בזכרונו של אבא בין החוויות המיוחדות של תקופת הילדות, וכמה פעמים חזר וסיפר סיפור זה.

---

185. "אנכי, ב"ה, שלום כל עם-ד' אדרוש, כקטן כגדול, כחכם כבור" (אגרות הראיה א, אגרת ריב, עמ' רסג).
הרב הקדיש תשומת לב גם לילדים הקטנים שהיו בקירבתו, וכשהיה עולה מיפו לירושלים לבקר את הוריו הקשישים, לא שכח לקחת אתו סוכריות, בשביל לחלק בין ילדי השכנים של בית הוריו.

הפרשת תרומות ומעשרות ביקב

"הרב היה אדם נוח מאוד, לעתים היה שואל אותי פסוקים מן החומש"

ר' אברהם חביבי, מספר:

"סיימתי את ביה"ס העממי בגיל 14 והתחלתי לעבוד בחקלאות. נבחנתי במקוה-ישראל וקיבלתי תעודת-מומחה, כי אבי – ר' יחזקאל חביבי – לימד אותי את ענייני ההרכבה והזמירה עוד בימי ילדותי והיה לי גם נסיון בעבודה.

למרות גילי הצעיר, ביקשני ה' אהרן אייזנברג שאלווה את הרב בכרמים כמומחה לחקלאות, ושאהיה המתרגם בין הרב לבין העגלון הערבי אשר הסיע את הרב בכרמים. בכל כרם היו כחמישים דונם, ועליו היה שומר ערבי.

הרב היה נוסע לכרמים לבדוק את ענייני הערלה והכלאים. בזמן הבדיקות היה שואל אותי מפני מה על ענף זה יש ענבים ועל השני אין. ביקש שאסביר לו את חוקי הזמירה. כשהסברתי לו שיש עיניים שיצמחו ויהיו רק לענפים ויש שגם ישאו פרי, שאל אותי הרב מהיכן אני יודע איזו עין תגדל ענף נושא פירות ואיזו עין תגדל ענף שאינו נושא פירות, הסברתי לו שעין בת שנה תגדל ענף נושא פירות ועין חדשה תגדל ענף שאינו נושא פירות.

הרב הוסיף ושאל אותי: כשאתה זומר, כמה עיניים הנך משאיר לשנה הבאה, השבתי לו שהדבר תלוי בזן של הענבים, יש זנים שמשאירים בהם עין אחת ויש זנים שמשאירים בהם שתי עינים. וחזר הרב ושאל: ולמה לא תשאיר יותר עינים? אמרתי לו שאם אשאיר יותר עינים, יהיו הענפים חלשים והענבים יהיו מטיב גרוע, או שבמקום פירות יגדלו רק עוללות ואם בכלל לא זומרים, אז הגפנים נהרסים.

הרב קוק היה אדם נוח מאוד, לעתים היה שואל אותי פסוקים מן החומש והיה גם מסביר לי פסוקים שונים. הוא היה שואל אותי גם על המנהגים שלנו כי הורי היו ילידי פרס.

"ר' שמעון אמר לי לזמור בשינויים, אני חושב שלפני זה התייעץ עם הרב"

נלוויתי אל הרב בסיוריו בין הכרמים, במשך כמה שנים, והנה הגיעה שנת-השמיטה, ובין מתיישבי רחובות היה הרב צבי קאהן. הוא הסתכסך עם ועד המושבה ועם אגודת הכורמים, ובנה לו יקב בחצרו. בשנת השמיטה התייעץ עם הרב, מי יזמור את כרמו, והרב אמר לו: אברהם חביבי! קאהן פנה אלי ובקשני לזמור את כרמו, אבל אמר לי שלפני הזמירה אתייעץ עם רבי שמעון גרינברג שהיה מומחה לזמירה. ר' שמעון אמר לי לזמור בשינויים, וכך עשיתי. במקום שהיה צריך להשאיר עין אחת – השארתי שתים, ובמקום שהיה צריך להשאיר שתי עינים – השארתי אחת. אני חושב שלפני זה התייעץ ר' שמעון עם הרב קוק" (ראה קונטרס אחרון ל"שבת הארץ", סוף פרק י', עמ' קיד).[186]

מוצאי-שבת במחיצתו של הרב

והנה דלינו ממעין-הזכרונות, עוד זכרון נאה, זכרון מוצאי-שבת במחיצתו של הרב "בין כרמיה וגפניה של מושבה זו", והמספר הוא ר' אברהם בן-פתחיה [ליואי] ז"ל,[187] המורה הראשון של חדר-אחווה ביפו (שמנהלו שהובא מחו"ל, הרב ד"ר יוסף זליגר ז"ל,[188] קרא לו אח"כ בשם "תחכמוני"). במאמרו "ראשית החינוך המזרחי בארץ-ישראל" (קובץ "יובל המזרחי", ירושלים תשי"ב, עמ' צחר-רצט) הוא כותב:

"בהשתדלות הרב פישמאן, אשר מילא את הבטחתו לעזור ל"תחכמוני", החל המשא-ומתן להעביר את "תחכמוני" לרשות המזרחי. המוסד היה נתון במצב מדוכא, שקוע בחובות ומתאבק קשות על קיומו. חברת "כל ישראל חברים" הציעה אמנם לקבלו תחת חסותה, אך מייסדיו ומטפחיו סירבו להעבירו לרשותה של "האליאנס" שרוחה זרה לרוח ישראל. הם ייחלו וציפו להכנס תחת כנפי "המזרחי", זו ההסתדרות הדוגלת בתורה ובלאומיות, שהיו אף חזון חייהם הם. הרב פישמאן כתב מחו"ל לחברי ועד בית הספר, כי בכדי לאפשר העברת המוסד לידי מרכז המזרחי בפראנקפורט, דרוש מכתבי-בקשה מהם ומכתב מאת רבה של יפו הרב קוק זצ"ל, אולם בקשת חברי הועד לא זכתה להענות מצד הרב".

---

186. שלמי תודה לידיד בן ידיד, רבי ידעאל מלצר שליט"א, שהואיל בטובו לראיין את ותיקי רחובות, והעלה מפיהם זכרונות-נעורים אשר דלה-דלו מנבכי ימים בטוב טעם ודעת.
ועי' ליקוטי הראי"ה ב, עמ' 400-399.

187. עי' עליו אנציקלופדיה של הציונות הדתית, כרך ג, עמ' 179-178.

188. ע' עליו לעיל עמ' 161.

הרב חשש שהפיקוח על ביה״ס ישמט מידו, והוא עיכב את כתיבת המכתב מתוך רצון לקבוע סדרים שיבטיחו המשך פיקוחו המלא על תכנית הלימודים וכו׳ (ראה אגרות הראיה א, אגרת קנא, עמ׳ קצז). עיכוב זה גרם צער לעסקני החינוך, אולם גם הם הבינו שעליהם למצוא את הדרך הנכונה, שלא יסטה המוסד החדש מדרכו וממגמתו המקורית, ורק אחרי שהעלו ביניהם הצעות מגובשות, החליטו לפנות שוב אל הרב ולבקש מכתב הסכמתו והמלצתו.

ר׳ אברהם ליואי ז״ל כותב בתום-לבו שהעיכוב היה בגלל העובדה ״שכמה מן העסקנים החרדים שבעיר היו מנגד לתחכמוני״, ובהתאם לכך הוא מתאר את הפגישה דלקמן כפגישת-שכנוע, אולם מתוך העולה מכמה אגרות הרב בנושא זה, משמע שלא זאת הבעיה שהציקה להרב ולא זה היה תוכנם של הדברים שנאמרו שם. ברם מה שחשוב לנו זהו תיאור חויית-הביקור ברחובות ״במוצאי שבת, בליל קיץ-נאה״:

״אישיותו התרומיה וגאונותו המפליאה, לקחו מיד שבי את לב מבקריו״

״הרב קוק, כדרכו בכל שנה, נסע אף אותה שנה לרחובות להנפש בין כרמיה וגפניה של מושבה זו. והנה החליטו חברי הוועד לנסוע אליו לשם ולחזור ולדבר על לבו, שמא יאות הפעם לצאת מגדרו ולכתוב את המכתב המיוחל כי ״עת לעשות״ היא. שכרו חברי הוועד כרכרה ובמוצאי-שבת של ליל קיץ נאה ישבו ר׳ זלמן מייזל ור׳ נח מילנר ור׳ ברוך פרלמן ור׳ ישראל מאיר חודורובסקי וייבדל לחיים יושב-ראש הוועד ר׳ אליהו אהרן כהנא, ונסעו לרחובות. בבוא חברי הוועד אל הרב, שמח לקראתם ויקבלם באותות חיבה ואהבה כדרכו. הרב קוק, איש השיחה הנאה, היה משכיח מלב הבא אליו כל טינה וכל תרעומת. אישיותו התרומיה וגאונותו המפליאה לקחו מיד שבי את לב מבקריו. הפעם מצאוהו חברי הוועד בהשראת רוח השבת, אחרי נופש ועונג באוויר הצח של המושבה. היתה זו שעה גדולה של קורת רוח, ובספרם לו את המצב בבית-הספר ובשפכם את מרי שיחם על המפלט היחידי שיש לפניהם, שהוא מסירת המוסד לידי ״המזרחי״ הנאמן לה׳ ולתורתו, ואם ח״ו תאבד תקווה זו, תהי זאת מהלומה לא רק לקבוצה בודדת, אלא ליהדות הדתית כולה, ומי יודע אם יקום מוסד אחר במקומו אחרי נפלו, ונמצא החינוך מופקר בידי החפשיים – להפתעתם עודדם הרב ודיבר על לבם דברים טובים, ובפניהם ישב וכתב את המכתב המבוקש.[189]

---

189. לכבוד הלשכה הנכבדה ל״מזרחי״ בארצות המערב, שלו׳!
בתשובה על מכתבם הנכבד מיום ז׳ ח״ז, הנני בזה להודיעם, שאני מוצא את ה״תחכמוני״ מתאים למטרתנו, וקוה אקוה שע״י שיתוף הכוחות יבא למטרה רוממה מאד, לטובת החינוך באה״ק. הענין בכלל דורש זריזות, כי צעירינו הולכים ודלים, מעבר מזה מתדלדלים באפס סידור פדגוגי, היודע להלך עם צרכי החיים כראוי, ומעבר מזה מהרסים את כל

אבן נגולה מעל לב חברי הוועד, ויהיו דברי הרב לצרי ומרפא, ונועם אמרתו הנעים להם את הדרך חזרה ליפו. לרחובות נסעו מלאי דאגה, ומדושני-עונג חזרו משם. שירת הכרמים ורננת כוכבי-שחר השתלבו ברננת לבבם המלא תקווה, ודברי הנחומים של רבם הגדול והאהוב מצלצלים באזניהם "נכח ה' דרככם"... מרחובות נסעו ישר לבית-הכנסת לתפילת "ותיקין", ועד סוף ימיהם זכרו חברי הוועד ליל-תענוגות זה אשר לא רבים זוכים לו".

יד.

המגע הישיר של הרב עם חיי המושבה, על מיגוון בעיותיה היומיומיות, המשקיות והבטחוניות, הכניסו אותו לכיבשונם של הלכי-הרוח בעולמם של "הבונים בחומה והנושאים בסבל", העושים במלאכת-הקודש של בניין הארץ. הוא הכיר מקרוב את "העם בשדות", ותיקי העלייה הראשונה, כובשי-האדמה, ונועזי העלייה השניה כובשי-העבודה, הוא למד יפה – מתוך קשר עם האיכרים ועם הפועלים – את בעיות העבודה העברית והשמירה העברית וכל הכרוך בהן.

ואם בשאלת העבודה העברית יכול היה הרב להיות מרוצה מהנעשה ברחובות, הרי לעומת זה הדאיגו אותו לא מעט הבעיות הבטחוניות, ולא לשם התרשמות גרידא לבש בגדי שומר, באחד מביקורי הלילה אצל העומדים על המשמר בכרמי רחובות.

מאורע דמים מיוחד הקשור ברחובות, בזמן היות הרב במושבה, שיבש תכנית חשובה ביותר שעלתה במחשבת הרב – נסיעתו והשתתפותו בקונגרס הציוני הי"א שהתקיים בווינה.

בתחילת חודש מנחם-אב, תרע"ג, נטה הרב לנסוע לקונגרס ולהשמיע את "דרישותיו הרוחניות בקהל פומבי, אפילו – או דוקא – בנוכחות אחים רחוקים" (אגרות הראיה ב, אגרת תקסז, עמ' רה), אולם קרו המאורעות המצערים שהתחילו בתיגרת בני הכפר זרנוגה עם שומר יהודי, ונתגלגלו להתנגשויות המוניות בין אנשי רחובות לערבים מן הכפר השכן. "המקרים המעציבים אשר קרו במקום מושבי כעת, רחובות ת"ו" (שם, אגרת תקעא, עמ' רח), גרמו לכך שהרב לא היה מוכן לצאת לחו"ל,[190] בזמן שהמצב הישובי כל

יסודות הדת והאמונה הק' מלבבם. והנני מקוה מאד, שכאשר יצורפו הכוחות החדשים מצד כבודם אל ה"תחכמוני", יעשה לדבר משוכלל, שנוכל לקוות ממנו הרבה בע"ה.
המורים שב"תתכמוני" הנני מוצא אותם לעת עתה ראויים למשרתם. אמנם נדרש מאד מנהל מומחה, שיהי' מובהק בכל מקצועות הפדגוגיה של הבית, ויראה–שמים אמיתי, ומסור בכל לבבו לחפץ תחיית עמנו על אדמת הקודש, ושיהיה עם זה מוכשר לשפר את רוח החרדות באמץ–לב על הליכות הבית ושמירת משטריו כראוי. (אגרות א, אגרת קנב, עמ' קצ"ח).

190. הואיל והנסיעה לא יצאה לפועל, החליט הרב להעביר את דבריו בכתב, והוא שלח מכתב מקיף לסיעת "המזרחי" בקונגרס הציוני, ובו הוא חוזר ומוחה בכל תוקף נגד ההצהרה "שהציונות דבר אין לה עם הדת", והוא עומד על כך שהמזרחי יתבע ויחזור ויתבע שהסעיף

כך מסובך, ד' ירחם" (שם, אגרת תקפ, עמ' ריז) – פרטי המאורע ו"המצב המסובך" שנגרם ע"י המעצרים והמשפטים מתוארים בהרחבה בספר "רחובות", ת"א, תש"י, עמ' 76-73.

בעקבות המאורעות התרחבה כמובן השמירה העברית במושבה, ואגודת "השומר" [נוסדה בשנת תרס"ח בסג'רה, בגליל התחתון], שהגיעה כבר בשנת תרע"ב לרחובות וקיבלה עליה את השמירה במושבה ובכרמיה,[191] הרחיבה את שורותיה והגבירה את ערנותה, ובני המושבה הצעירים אף הם התגייסו לחזק את מערכות השמירה.[192]

כתוצאה מתיגבור השמירה, נפגעה קדושת השבת, על ידי פעולות-חילול שלא היה בהן הכרח, והרב הגיב על כך בפניה נמרצת לועד המושבה, למנוע את התקלה הזאת (אגרות הראיה ב, אגרת תקעב, עמ' ריא).[193]

המחפיר הנ"ל ימחק מהפרוגרמה, ותחתיו יכתב ש"הציונות מבוססת היא על יסוד תחיית האומה בתורתה על אדמתה" (אגרות הראיה ב, עמ' רט, וראה שם, עמ' קלד).

191. "והשמירה ברחובות, מי מאתנו ישכח את הימים המאושרים של שמירתנו בטובה שבמושבות? כל אחד מאתנו שאף ללכת לרחובות, וכשנצטווה לעבור למקום אחר, היה עוזבה בדאבון לב. חביבה היתה עלינו רחובות וחביבים היו אנשיה ונופה, גם עצם השמירה בה היתה מהנה ונוחה ביותר" (מימים ראשונים "ספר השומר" – דברי חברים – עמ' 136).

192. מיד עם כניסת "השומר" למושבה, הזדרז הרב והעמיד את ועד המושבה על חובתם למנוע חילולי שבת ויום-טוב, ובמכתבו אל הועד הוא כותב:
"הנה שמעתי שהשמירה של המושבה נמסרה כולה לידי ישראל, ועצם הדבר משמח הוא את לבבי. אבל עם זה אני מוצא לי לחוב קדוש, להעיר את כבוד הועד להתנות עם השומרים, שמהלך השמירה בשבת ויום–טוב, מוכרח להיות בלי חילול קדושת הימים הקדושים – – – חביב הוא מאד הענין של השמירה הישראלית, אבל אין חיבה זו דוחה ח"ו את החיבה העליונה והקדושה, שהיא חיבת הקודש של התורה והאמונה הקדושה, העושה אותנו לעם ד' אלקי ישראל, וביחוד קדושת שבת–קודש, אות הברית בין ד' ובין ישראל" (אגרות הראיה ב, אגרת שצה, עמ' נד).

193. ועד נכבד, ממעמקי לבבי אדבר דברי אלה, על דבר השמירה. הנה לא נכחד מכבוד הועד, שהנני מחזיק בעיקר המגמה של שמירה עברית, ושאלת היתרבות הפועלים מאחינו בני ישראל באה"ק, היא תמיד מעסקת אותי באהבה. אבל חלילה, חולין היא לנו, שיחד עם השמירה העברית נעשה חילול שבתות וימים טובים לדבר של הפקר. על כן הנני דורש מכבוד הועד, שיתאמץ נא בכל עוז, שלא תהיה שום הדרכה של חילול שבת ויו"ט בהשמירה, ויעמידו את השמירה באופן כזה, שלא תעשה על ידה שום העברת הדת, חלילה. רק בפרטים היוצאים מן הכלל, כמו ח"ו במקרה של התנפלות מצד הגויים, שאז ישנם דרכי היתר, והרי הם ככל השאלות שבדין תוה"ק, אבל לעשות למידה קבועה, לחלל את שוי"ט בעיירותינו שבא"י, בזמנים של שקט, חלילה לא תהא כזאת בישראל. וצור ישראל ישמור את עמו ואת נחלתו, ויפרס עליהם את סוכת שלומו, וראו כל עמי הארץ כי שם ד' נקרא עלינו ויראו ממנו.
בתקותי שכבוד הועד יתקן את הדבר בתכלית השלימות, כראוי לעדה קדושה, ואשר באה"ק ביחוד, הנני חותם בברכה ורגשי כבוד נעלים.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

אגרות הראי"ה ב, אגרת תקעב, עמ' ריא

חזון רבי עקיבא יוסף שלזינגר ז"ל:
שומרים – שומריאל, ורוכבים – לוחמיאל

חזון "כולל העברים" – האתחלתא של המדינה היהודית במונח שטבע הרב ר' עקיבא-יוסף שלזינגר ז"ל – קובע כי "עשרה אחוז מן מאה צריכים להיות תמיד על המשמר, חמישה בתוך העיר, בפרט בלילה, וחמישה רוכבי סוסים אשר יסבבו בשדה, למען לא יבוא מחבל על השדות והכרמים. – – – אלו השומרים ברגלם מכונים בשם שומריאל, ואלו הרוכבים בסוסים, בדרכים ובשדות מכונים בשם לוחמיאל" (מחזירי עטרה ליושנה, מהדורת ירושלים תשט"ו, דף כו, ב).

חזון זה קרם עור וגידים עם הקמת אגודת "השומר", אלא שהללו שמסרו נפשם למען מושבות ישראל, בעמדם על משמרתם בלילות, היו די-רחוקים ממשמעות השמות אשר רצה לקרוא להם הרב ר' עקיבא-יוסף שלזינגר ז"ל, בעל ה"לב העברי" הלוהט. רובם היו חברי "פועלי ציון" שעלו מרוסיה, כשמאחוריהם עבר מהפכני סוער, מהם שבגיל צעיר ניתקו ממורשת-אבות, ומהם שגדלו במקומות רחוקים מיהדות והיו ממש בבחינת "תינוקות שנשבו", שבאורח-פלא מצאו את דרכם בחזרה לעמם ולארצם.[194]

ראש השומרים ברחובות, מנדלי פורטוגלי, היה בן מרחבי שדות בסרביה וכרמיה, אשר נתפס בפעולה מהפכנית והוגלה לסיביר, ומשם ברח והגיע לא"י, ואתו-עמו היו אלכסנדר זייד שגדל בערבות-סיביר וצבי בקר שעלה מהרי קווקז (ושפת דיבורם היתה רוסית).

טבעי היה הדבר, לצערנו, שאותם שומרים נועזים אשר שמם הלך לפניהם באומץ רוחם ונכונות-הקרבתם, לא הקפידו על שמירת שבת ויום-טוב, ומה גם שמערכת השמירה מעצם מהותה כרוכה היתה מדי פעם בפעם בחילולי-שבת שהיו מותרים מטעמי פיקוח-נפש.

משום כך מצא הרב לנחוץ, לזרז ולחזור ולזרז, על חומר קדושת השבת, שלא להתיר את הרצועה ולא להפוך את השבת לחול ח"ו, על ידי סדרים קבועים – "מידה קבועה" – של חילול שבת ויו"ט – "בזמנים של שקט". עם זאת הביע הרב בהזדמנויות שונות,

---

*

"מצאתי לי חובה קדושה להעיר את רוחכם הטהור בענין השמירה – – –שלא יהיה בו שום חילול שבת ויו"ט. להרבות דברים – – – איני רואה שום צורך, לועד נעלה שכמותם ולעדה נכבדה שבמושבתם היקרה בכלל" (אגרות הראיה ב, אגרת תרו, עמ' רלו).

194. בהרצאה שנשא מר שמריה לוין ז"ל, בקונגרס הציוני הי"א, על "שלושים שנות ההתישבות היהודית בא"י", הרים על נס את הופעת "השומר": "יש לנו חלוץ חדש בא"י הנמצא תמיד בסכנה, פשוטה כמשמעה, מפני שהמטרה שהציב לפניו דורשת ממנו לוותר גם על חייו בשעת הצורך – אלה הם שומרינו החדשים, המגינים על רכושנו הלאומי. טיפוס מיוחד נברא ביניהם, טיפוס של צעיר העשוי לבלי-חת, במקום שהדבר נוגע לקיום חיי הישוב".

בעל-פה ובכתב, את יחסו החיובי לגבי "עיקר המגמה של השמירה העברית", והדבר חיזק ועודד את רוח השומרים.

"חללים חדשים, צעירים ורעננים, בעלי נשמה שלהבית"

מר ישראל שוחט, מיוזמי "השומר" וראשיו, הסוקר את דרכו של הגרעין הנועז הזה מראשיתו, במאמרו "שליחות ודרך", כשהוא מגיע לפרשת כניסת "השומר" לרחובות, אינו שוכח לציין את היחס המיוחד של הרב לשומרים, ובין היתר הוא מוסר כי בימי ההתנגשויות עם ערביי זרנוגה, נהרג השומר דוד לויתן באחד מכרמי המושבה (ראה גם "ספר רחובות", עמ' 75), "ובהלויה שנערכה לו הספידו הרב קוק, שהעלה על נס את עוז-רוחם של השומרים" (ספר "השומר" – דברי חברים – עמ' 32).

יחסו של הרב בוטא גם בכתב, במאמר שנכתב באותם הימים – "על במותינו חללים" – שהוקדש לכל השומרים שנפלו במערכה מאז הוקמה אגודה זו. במאמרו הוא מביע את עומק כאבו "על כי נפתח נאד דמעות חדש, על חללים חדשים, צעירים ורעננים בעלי לב ורגש, בעלי נשמה שלהבית, שבאו לשם תחיית האומה והארץ", ואשר "למען תקוות האומה באו עד כדי מסירת נפשם, ונשפך דמם מידי בני נכר פה בארץ אבות".

הילכתא רבתא: שוגגים הם, ומצוה לקרבם ולא לרחקם

אכן, במאמר זה רווי-הצער ועז-הביטוי, מרחיב הרב את הדיבור גם על התופעה המצערת, שצעירים יקרים אלו "המתרפקים על אהבת האומה וחפץ תחייתה", "התרחקו ממקור חיי האומה ברעיון ובדרכי החיים" ופרשו מדרכי ציבור שומרי התורה והמצוה (המאמר לא נדפס בשעתו, וראה אור כעבור שנים בקובץ "זכרון", ירושלים תש"ה[195]),[196]

הרב, אשר כבר בביקורו הראשון ברחובות מצא שם בונים מסורים "צעירים רחוקי-תורה ויראה", ונוכח לדעת שבעיית היחס כלפיהם זוהי "הילכתא רבתא שהיא חמורה יותר מסוגיות גדולות" (ראה לעיל עמ' 73), כבר הספיק ללון בעומקה של הלכה, והוא הגיע לידי מסקנא שדינם הוא כדין שוגגים ולא כדין מזידים, והוא אשר נתקדש

---

195. לימים נדפס במאמרי הראי"ה עמ' 93-89. עי' לעיל עמ' 33.

196. על נושא היחס כלפי אחים שפרשו כתב הרב בנימין אפרתי שליט"א את ספרו "הסנגוריא במשנת הרב קוק" (ירושלים תשי"ט): "בחיבור זה נעשה נסיון ללבן סוגיא זו כפי שהיא באה לידי ביטוי במשנתו של הרב", וראה מאמרו של הרב אברהם שרמן שליט"א "יחס ההלכה כלפי אחינו שפרשו מדרך התורה והמצוות", "תחומין" קובץ א, ירושלים תש"מ, עמ' 311-318.

בקדושתו של אהרן, אימץ לו את הדרכתו של הלל "הוה מתלמידיו של אהרן" וקיבל עליו לנהוג במידתו – "אוהב את הבריות ומקרבן לתורה".[197]

"ונשפך דמם מידי בני-נכר"

"אין ספק שגם הרחוקים ביותר, כאשר נרצחים הם על ידי העמים, בשעה שנשמתם פורחת מהם, יוצאת היא ב"שמע ישראל" וברהרהור-תשובה, ונהרגים הם על קדושת השם יתברך",[198] ועי' שו"ע יורה-דעה סי' שמ, סעי' ה בהגהות הרמ"א (כמובא ע"י הרב במאמר הנ"ל), ובש"ך שם סק"י.

טו.

"הלא לא ברחובות אנחנו!
על מראה הנוף שלה הקדוש והחביב, הייתי מתענג"

זכרון רחובות ונופה הנהדר, עלה לפני הרב בימי גלותו בחו"ל, כשיצא את הארץ לזמן קצר ולא יכול היה לחזור אליה, בגלל סופת המלחמה אשר פרצה באירופה וסחפה במערבולתה עמים וארצות.

הרב שמעון גליצנשטיין ז"ל,[199] מזכירו של הרב בתקופת לונדון, מספר:

בימי בין-המצרים של שנת תרע"ז, בעיצומה של מלחמת-העולם הראשונה על הצרות והתלאות שהמיטה על האנושות כולה, וביחוד על פזורי ישראל, היה הרב נתון במצב של דיכאון. הרב שהה אז בהארוגייט – מקום מרפא מפורסם באנגליה, וחזקה עליו פקודת הרופא לטייל במשך איזה שעות בכל יום בפארקים ובחורשות שבעיר וסביבותיה. המקום הוא נהדר, הנוף שלו הוא מן היפים שבעולם, גני הפרחים מלבלבים ופלגי מים מפכים וכו'. ליוויתי את הרב בטיוליו בשבילים ועל הגבעות, אולם במשך כל זמן הטיול שתק הרב, שלא כדרכו, ומצב רוחו קשה היה. ניסיתי להטות את תשומת לבו ליפיו של הנוף הנהדר, והנה למשמע דברי אלה התרגש הרב והגיב: הלא לא **ברחובות** אנחנו! על מראה הנוף שלה, הקדוש והחביב, הייתי מתענג, אבל מה לי ולאדמת-נכר?!.

מזכיר הרב, עמ' תקכט-תקל

---

197. "ואהרן בחי' ימיו מקרבת – – – כי הוא עמוד השלום. – – – ומידה טובה מרובה, שהמחזיק בשלום, יכול לקרב אפילו מי שאינו ראוי, לכן זיכה אהרן לכל בני ישראל וקירבן לתורה" (שפת אמת, פ' קורח – תר"ס).

198. הגרי"מ חרל"פ זצ"ל, "מי מרום" כרך יא, על התפילה, ירושלים תשל"ט, עמ' נו.

199. אברך אחד צעיר, ת"ח הגון, מבני ארצנו הקדושה – ר' שמעון שמו – הוא כעת ממלא מקומו [של המזכיר] ועוזר מעט באהבה, ורושם לפעמים דברי-תורה ששומע לעתים" (אגרות הראיה ג, אגרת תתטו", עמ' צו).

״נזכה לראות את כת״ר יושב על מדין, בראש הסנהדרין הגדולה בירושלים״

בשוב הרב ארצה, אחרי מלחמת העולם הראשונה, היה ועד רחובות בין המקדימים לברכו, ובמכתבם הנלבב – ר״ח אלול תרע״ט – הם מביעים תקוותם לראותו יושב בראש הסנהדרין הגדולה בירושלים:

לכבוד הרב הגאון הגדול, פאר הדור ותפארתו, צדיק וחסיד

מרן אברהם יצחק הכהן שליט״א בירושלים עיה״ק

רבינו היקר,

הננו מברכים את כת״ר בברכת ברוך הבא בשם ד׳, ויהי רצון מלפניו שביאתו לארצנו תהיה לנו ולכל ישראל לברכה ולשלום אין קץ, ויזכה לראות במהרה בימינו את הגאולה הכללית, ועם ישראל ישב על אדמתו בארצו ובתורתו ידגול, ונזכה לראות את כת״ר יושב על מדין בראש הסנהדריה הגדולה בירושלים עיה״ק. כברכת מכבדיו ומוקיריו,

משה רפאלקס אפרים צבי חרל״פ

יעקב ישראל פיינשטיין מרדכי נחמני

*

״המאורעות המעציבים״ שהעסיקו את הרב ברחובות בשנה האחרונה שלפני פרוץ המלחמה, מסבירים לנו את עומק כאבו והתרגשותו, בהעדר **כרמי אייזנברג** ז״ל, ״גיבור ישראל, בן-התפארת של מושבתנו החביבה רחובות״ אחרי המלחמה.

בן נולד למשפחת אייזנברג בעודה גרה בואדי-חאנין, וכניסתו לבריתו של אברהם אבינו נערכה בשעתה ברוב-עם מאנשי מושבות הדרום, ונקרא שמו בישראל בן-כרמי.[200]

כשגדל הנער והיה לאיש ולבו נתון לתקומת העם ובניין הארץ, החליט לנסוע לקושטא ללמוד חקלאות, וכרמי – כפי שהתרגלו לקרוא לו – יצא לשם יחד עם בן גילו ה׳ גד פרומקין, שהתכונן ללמוד משפטים.[201] אולם בקושטא שינה דעתו והחליט להכנס

---

200. ראה ספר ״נס-ציונה״ (עמ׳ 40-38) תיאור החגיגה, שבה הניף נכד הגאון המלבי״ם ז״ל, מיכאל הלפרין, את דגל ציון ברמה, ואז הוחלט לקרוא את שם המושבה נס-ציונה.

201. ראה ״דרך שופט בירושלים״, גד פרומקין – ת״א תשט״ו – עמ׳ 148.
במכתב מכ״ה אייר, תרס״ט, כותב ר׳ אהרן אייזנברג ״לבני האהובים גד וכרמי: חזקו בני, היו לאנשים, וד׳ יעזור לכם על דרככם החדשה״ (ארכיון תנועת העבודה, תיק אייזנברג 39 א׳, עמ׳ 229).
ובמכתב מיוחד לבן – בכ״ז סיון, תרס״ט – הוא מוסיף וכותב:
״בעיקר בני כרמי, תשמור את רוחך, תשמע לעצתו של גד. תשמור ותתרחק מן הסביבה הנשחתה. תראה להם כי בן ארץ-ישראל עומד במעלה יותר מהם. ידעו בני קושטא, כי שם

לאקדמיה הצבאית, על מנת לרכוש לו ידיעות ויכולת לחזור ולמלא תפקידים בטחוניים. הוא גמר לימודיו בהצטיינות וקיבל תואר קצין, חזר לארץ והדריך בסתר את אנשי "השומר" בידע הצבאי השיטתי שרכש לו.

כשפרצה מלחמת-העולם, הזדרז כרמי והתגייס לצבא הטורקי, על יסוד ההנחה שעם תום המלחמה, ימשיכו הם להיות אדוני הארץ, ומעמדו הצבאי יסייע לו בשובו, לשרת יפה את ענייני עמו בארצו.

[כרמי לא היה היחיד שחשב כך. התחזית כי בסופו של דבר "וגבר ישמעאל", היתה גם נחלתו של ד"ר רופין ז"ל ועוד, ולעומת אהרן אהרונסון ז"ל שחלם על נצחונות של בריטניה וציפה להצהרה בריטית, חלום שאמנם נתאמת בדמות הצהרת-בלפור, צפו אז אחרים ובהם גם הסופר ר' בנימין ז"ל ל"הצהרת-וילהלם"[202] – עפ"י ישראל צורבא, "גבורות" – ת"א תש"ך – עמ' 135].

כרמי הצטיין ועלה לדרגת קולונל, אולם בסוף המלחמה נפצע ונפל בשבי הרוסים. במחנה השבויים נתאהב על כולם, ובזכות מעמדו וידיעותיו בשפות הועמד כראש המחנה, ואף הרוסים נהגו בו כבוד. ליהודים שבמחנה נתן שיעורים בעברית ובתולדות-ישראל. בתום המלחמה עמד לחזור ארצה, אולם הקדים ונסע לחארבין להרצאה ולמסיבת-פרידה מהקהילה היהודית אשר עמד אתה בקשרים הדוקים, שם נדבק במחלת הטיפוס והלך לעולמו בדמי-ימיו (ח"י טבת, תר"פ).[203]

"עשירי צער אנחנו ולעומתו עשירי נוחם"

פטירתו של כרמי על אדמת נכר, בימי התקוות הגדלות בארץ, גרמה צער רב לכל מכיריו, וביחוד למוקיריו הנאמנים של ר' אהרן איזנברג, והרב שלח מכתב-תנחומין מלא הערכה לבן שבו משתקפת גם הערכתו המרובה לאב[204]:

> מנחם ציון ינחם את ידידי הנכבד והמרומם, רב המפעלים בעבודת בנין ארצנו ותחיית עמנו, מר אהרן איזנברג ומשפתתו הנכבדה,
>
> חביבי היקר,
>
> הנני כותב דברי אלה לכ' תחת השפעת הרושם המרעיש, אשר דכא את לבבי, כעת ממש, בהודעי מאסונו הגדול, במות היקר והנחמד כרמי, גבור ישראל זה, בן התפארת של מושבתנו החביבה, **רחובות**, ומה גדול הצער כי מת על אדמת–נכר.

ארץ-ישראל נקרא עליך ויכבדוך. – – – אם כבר עשיתם היכרות עם ראש הרבנים – אל תתרחקו ממנו, חושב אני כי זכות א"י תעמוד לכם" (שם, תיק 39 ב', עמ' 99).

202. קיסר גרמניה, בת בריתה של טורקיה במלחמתה באנגלים.

203. ראה תדהר, אנצ' לחלוצי הישוב ובוניו, כרך ה', עמ' 2196 ; גד פרומקין "דרך שופט בירושלים", עמ' 169-167.

204. נדפס באוצרות הראי"ה מהדו"ב ח"א, עמ' 389.

תנחומים של הגיון מרגשי לב אנוש אין לי על השבר הנורא הזה, אבל תנחומות א–ל יש לנו. עשירי צער אנחנו, ולעומתו עשירי נוחם. בעבודת הקדש של תחייתנו הלאומית, ההולכת וצועדת צעדי עליה, בהתעוררות החיים של נשמת עמנו פנימה, ובהשפעתה על גוי ועל אדם כלפי חוץ, ימצא בודאי עובד נאמן ומסור לעבודת הכלל בכל לבו ונפשו שכמוהו, את הנוחם היותר עדין והיותר מעודד.

נשמתו הטהורה והאצילית של הבן היקר המנוח ז״ל, תהא צרורה בצרור החיים ובעולם האל–מות. ישבע עונג ונעם ה׳ מזהרי אור התחיה ופריחת הגאולה ונצניה, הממלאים חדות קודש את כל חוגי עולמים, ובגבורה טהורה ואמונת אמן עמוקה בצדקת ד׳ ובשפעת אור חסדיו אשר לא יתמו לעד, יתנחם כבודו וכל משפחתו היקרה.

ידידו, מוקיר פעליו, המשתתף בצערו, חותם בנחמת ציון וירושלים.

הק׳ אברהם יצחק הכהן קוק

אכן, הכיר הרב יפה את נפש עובד הציבור הנאמן, הסתת-הבונה-הנוטע ר׳ אהרן איזנברג ז״ל, ועם גודל הצער והכאב האנוש על השבר הנורא, מחזק הרב את לב האב השכול ואת לב עצמו ב״צעדי העליה של תחייתנו הלאומית״, מעודד ומתעודד ב״נועם ד׳ מזהרי אור התחיה ופריחת הגאולה וניצניה״. יודע הרב כי איש-ציבור נאמן שכמותו, ״המסור לעבודת הכלל בכל לבו ונפשו״, ימצא בכל אלה נוחם ועידוד.

טז.

״ועד המושבה יתחשב הרבה עם דעת הדרת גאונו״

יחס הכבוד המיוחד שהיה קיים ברחובות כלפי אישיותו של הרב, נמשך גם בשנים שלאחר מכן. וכשהיה הרב צבי שטיינמן ז״ל מועמד לרבנות רחובות, פנה מחותנו, הגאון ר׳ איסר-זלמן מלצר ז״ל, במכתב בקשה אל הרב, שיסייע בזירוז המינוי, כי לדעתו ״ברור הדבר שועד המושבה יתחשב הרבה עם דעת הדרת-גאונו וכו׳״:

מע״כ ידידי הגאון הגדול, שר התורה, נזר ישראל ותפארתו,

כש״ת מוה״ר אברהם יצחק הכהן קוק שליט״א, הרב הראשי לאה״ק

– – – בהיותי ברחובות, בא – על פי הצעת הנכבד הר״ש גרינברג נ״י – מחותני הרב הגאון ר׳ צבי שטיינמאן שי׳, בענין אפשרות התמנותו לרב שמה, במקום הרב עפרן שי׳ שנסע משם. והנה מחותני שי׳ הפיק רצון מכל באי בית הכנסת באין יוצא מן הכלל, וכל רואיו ובאים עִמָּדוֹ בדברים וכל שומעי דרשותיו מפליגים בשבחו מאד, והנם נכונים לקבלו לרב במושבה, אלא שהדבר תלוי בועד המושבה, אשר בהם נמצאים כאלה שמתייחסים בכלל בקרירות גדולה לענין נחיצות רב

במושבה. והנה כאשר ברור הדבר שועד המושבה יתחשב הרבה עם דעת הדר״ג, וגם אלה שאינם מתעניינים בעניין קבלת רב, בכל זאת לא ישנו אחר דברי הדר״ג, לכן נכון ונחוץ מאד שהדר״ג יכתוב מכתב לועד המושבה ויבאר להם נחיצות קבלת רב ויבקשם שיזדרזו בזה כאשר באמת הענין נחוץ לקיום רוח התורה כאויר לנשימה.

אגרות לראי״ה מהדו״ב סי׳ רכח

המשאלה נתמלאה כמובן, והמכתב נשלח בזריזוות כדרכו של הרב כשנתבקש לעשות טובה למישהו, ואמנם השיג את מטרתו. הרב שטיינמן ז״ל נתמנה כרבה של רחובות ועמד על משמרתו עד יומו האחרון, ה׳ שבט תש״ז.

אחרי פטירתו של הרצ״ש, פנתה קהילת רחובות והציעה את כיסא הרבנות לחתנו, הוא הרב צבי יהודה מלצר ז״ל, שכבר ידעוהו והכירוהו העריכוהו והוקירוהו, ולא עבר זמן מרובה ובה׳ ניסן תש״ז התחיל הרצי״מ ז״ל לכהן במקום חותנו ז״ל, כשהוא רצוי ומקובל על כל אנשי המושבה.

[בדבר חיזוק מעמד הרבנים בארץ ישראל – עיין עמוד 321].

*

זכרון שנות הקשר הישיר של הרב עם רחובות, עולה במכתב-הברכה ששלח בנו-יחידו, הרב ר׳ צבי-יהודה ז״ל, להרצי״מ ז״ל לעלותו על כסא רבנותה של ״המושבה החביבה״. בו במכתב הוא מקדים ומציין שדבריו נובעים ״מתוך חיבת-נעורים, של זכרונות מיוחדים, למקום-פינת-יקרת זה וידידות אנשיו, אשר מתוכו הופיע לפני עשרות השנים, חלק הגון מרוממות השפעת אאמו״ר הרב זצ״ל, והארת-קדשו על בית-חיינו ותהלת גאולתנו״.

נוספות

היחס בין בתי הספר לתלמודי התורה – הקמת הת״ת בראשון-לציון

הוספה לעמוד 298

כמעשהו של ר׳ יעקב ברוידא ז״ל ברחובות, כך היה מעשהו של ר׳ אהרן מרדכי פריימן ז״ל בראשון-לציון – גם הוא העמיד מגרש לצורך בנין תלמוד-תורה, והרב הוזמן להשתתף בהנחת אבן-הפינה. והרי לנו סיפורו של איש ראשון-לציון:

״ראשון-לציון״ זכתה כידוע להיות הראשונה לקיבוץ גלויות. מיסדיה היו מכל פינות העם, מארצות שונות ומחוגים שונים, שעליהם הוטל ליצור את השלב הראשון של ישוב מלוכד, הראוי וזכאי לאות ודגם לישוב מפותח של דעה והשכל. ראשון-לציון היתה כור ההיתוך של חלקי העם, והצליחה ליסד עדה מפרורי גלויות שונות, ולברוא ציבור מוכשר, לבנות מולדת למוצאי גולה. האישים שקבעו את חותמם על המושבה היו באמת רמי-מעלה.

מפני כבוד-התורה אני מעביר ראשון, את קלסתר פני הגאון האדיר, האיש הדגול, הרב ר׳ אברהם יצחק קוק זצ״ל, שהשפעתו היתה גדולה מאוד על המושבה, מראשית בואו לכהן פאר כרב העיר יפו העתיקה וסביבתה, שראשון-לציון היתה התחנה העיקרית לביקוריו לעתים קרובות ולקרן השפע הרוחני.

כאשר הופיע במושבה לשם הנחת אבן הפינה לבנין בית התלמוד-תורה בה, ערכה המושבה להרב קבלת פנים יוצאת מן הכלל. המונים יצאו לקראתו מחוץ למושבה, ובכבוד וחגיגיות יתרה הכניסוהו לתוכה, ואכסנוהו בבית השו״ב ר׳ יעקב מרדכי זינגר ז״ל, תלמיד-חכם רב-פעלים, שהיה הרוח החיה בכל עניני הדת.[205] הרב ז״ל הכיר את ראשון-לציון, שאנשיה רובם יודעי תורה, משכילים ובעלי דרך-ארץ, על כן נשא נאום לפני ראשי העדה, המתאים לשמה הטוב של המושבה.

הרב ז״ל הרצה הרצאה מקיפה על תקופות של שינויים גדולים בחיי האומה: ״הדעות הכי נעלות״ – אמר – ״מקבלות ברבות הימים צורה של הרגל ושיגרה. אבק הזמן מכסה את זהרן ואת ברק יופיין. יש צורך למצוא דרך להסיר מהן את האבק ולגלות את זיוון ואת הדרן, לתת להן צורה חדשה שתמשוך אחריה המון רב, לקבלן ולקבען לדורות. למשל: עזרא הסופר שבא להשיב את עטרת התורה, השתמש בכתב חדש במקום כתב לבונאה (הכתב השומרוני), וכתב את התורה בכתב אשורי, בכדי להחדיר אותה בבני

---

205. עי׳ עליו ב״אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו״, כרך ב׳, עמ׳ 597.

דורו והבאים אחריהם.[206] ואף אנו חובה עלינו למצוא את הדרכים לחבב את תורתנו על בני דורנו", ובהמשך הנאום השמיע רעיונות נפלאים וברקי חכמה ותבונה נעלים. – – – עם גמר המסיבה של קבלת-הפנים, הלך כל הקהל אל המגרש שהוקצה לבנין בית התלמוד-תורה, לשם הנחת אבן הפינה ליסודו.

אני, הצעיר שבחבורה, העזתי לשאול את פי הרב, אם יש באמת צדק בבית מיוחד לתלמוד-תורה, בה בשעה שאפשר להכניס בתכנית הלימודים של בית-הספר הקיים את כל עניני הדת והמסורת ולהטילם כחובה על המורים ועל התלמידים, ואם אין ביסוד התלמוד-תורה חשש לפירוד בין אחים, ולהתרוקנות בית-הספר מנימוסי הדת והמסורת שהוא שומר עליהם, והשו"ב המכובד על כל האוכלוסיה שלנו מפקח עליהם בהקפדה יתירה? הרב ענה שאי אפשר לסתור את הדבר שהוצא כבר אל הפועל, ומוכרחים בהמשך הזמן למצוא דרכי נועם לחבר את האוהל, אוהל התורה וההשכלה, להיות אחד, לקשור קשר בין ביה"ס לבין הת"ת, באופן שהאחד ישלים את השני".

206. עי' מה. שכתב הגאון ר' מאיר שמחה הכהן ז"ל ב"משך חכמה" פ' וילך, על הפסוק ויתנה אל הכהנים וגו'.

לחיזוק מעמד הרבנים בארץ ישראל

הוספה לעמוד 318

הרב לא היה זקוק לזירוז, בנושא חשוב זה של מינוי רב במושבה "החביבה עליו חיבת נפש", שכן היה אדיר חפצו למנות רבנים במושבות, וכהרה"צ ר' הלל ליכטנשטיין ז"ל מקולומייא, פירש גם הוא "את ד' אלקיך תירא – לרבות תלמידי חכמים" (פסחים כ"ב, ב) – אם רוצים להפיץ יראת-שמים, חייבים לרבות-להרבות תלמידי-חכמים ולמנות רבנים בכל אתר ואתר.

במכתבו של הגרצ"פ פרנק ז"ל אל הרב – כ"ג אייר תרס"ה – בדבר מינוי הרב ר' יעקב יוסף הלוי דזימיטרובסקי ז"ל כרב בעקרון, הוא כותב[207]: "ומדעתי את כבוד הדר"ג שיחי', כאשר כבר תכנתי את רוחו הטהור, להיות שואף תמיד להגדיל תורה ולהאדירה, ודרכו בקודש לחזק הני ברכי דרבנן דשלהי' [ברכות ו', א] ולהעמידם בקרן אורה, תקותי חזקה שיזדרז להודיעני במוקדם עצתו אמונה".

לשאיפתו של הרב לחזק את מעמד הרבנים במושבות, ניתן ביטוי במכתבו של הרב לועד המושבה בעקרון, כאשר הגיעה לאזנו השמועה, כי רבם הראשון – הרב רמ"ל רובין ז"ל – עומד לעזוב את מקומו "מפני שאין לו במושבה דירה הגונה": "למותר לי להרחיב הדברים, כמה גדולה המצוה הקדושה והתועלת, של ישיבת רב ותלמיד חכם גדול בתורה ויראת השם יתברך, בכל קיבוץ בישראל. ובפרט בארץ-ישראל, ובייחוד רב גדול וחשוב, איש-חמודות ממש, שיקר למצוא כמותו" (אגרות הראיה א, אגרת כב, עמ' כב), והרב לא הסתפק במכתב זירוז גרידא, אלא השתדל להשיג עזרה לבנין בית עבור הרב, וכעבור כמה חדשים שלח לועד "סך חמשים נאפוליון, להתחלת הענין הגדול הזה" (שם, עמ כג).

*

כש"גילה" את העילוי-השקדן הירושלמי, הגרצ"פ פרנק ז"ל, בקירבתו ביפו, הזדרז ומינה אותו כר"מ מגיד-שעורים בישיבתו, וכש"מצא" את הגאון הצנוע ר' זלמן שך ז"ל, העולה החדש, מיהר וצירף אותו כדיין קבוע בבית-דינו.[208] (עי' לעיל עמ' 84-83, 209, 238-240).

---

207. אגרות לרא"ה מהדו"ב סי' לט. עי' בשדה הרא"ה עמ' 222.

208. ובהסכמתו לספר "בני ציון" של הרב בן-ציון הלוי ליכטמן ז"ל, שניתנה בשעה שהמחבר היה ראש-בית-דין בבירות בלבנון, כותב הרב:

> מצאתי בו רב גדול ומובהק – – – ומשנה-שמחה אשמח, אם הרב הגאון יתיישב בארץ הקודש ישיבת-קבע, ומכון לשבתו יהיה בע"ה באחת מערי הקודש או המושבות הנכבדות – – – להורות ולדון בעם-ד' על אדמת הקודש".

"יועץ להגאון ר' חיים-עוזר ז"ל מעמד מיוחד, מעין ריש-גלותא"

העין הטובה של הרב ורוחב לבו בכל הנוגע לכבוד התורה ולכבודה של א"י, ליווהו עד זקנה ושיבה. כשיסד את ישיבתו המפוארת – ישיבת מרכז הרב – בירושלים, פנה אל אחד-מיוחד מגדולי ראשי-הישיבות, הגאון ר' שמעון שקופ ז"ל, והציע לו לשמש כראש-הישיבה, וכשלא אסתייעא מילתא,[209] הזמין את "הרב מטבריג" הגאון ר' אברהם-אהרן בורשטיין ז"ל, שנתפרסם בעולם-התורה בשיעוריו המצויינים, והעמידו ברוב כבוד בראש הישיבה.

כיוצא בזה, עודד את ישיבת "עץ חיים" הותיקה, להזמין את הגאון ר' איסר-זלמן מלצר ז"ל לעלות ירושלימה ולעמוד בראשה. למכתב-ההזמנה צירף גם מכתב מיוחד משלו, וכשעלה הגרא"ז והגיע היום בו נשא את השיעור הראשון שלו בפני חכמי הישיבה, בא הרב לכבד את ראש-הישיבה החדש-הותיק בנוכחותו, ואף הקדים לשיעור דברי ברכה נלבבים והערכה רבה לדמותו התורנית של הגרא"ז ז"ל.

ועל כל אלה, מרשימה ביותר ההצעה המכובדת עפ"י הדברים שבכתב ושבעל-פה, שנשלחו – בשנת תרצ"ג – אל הגאון ר' חיים-עוזר גראדזנסקי ז"ל בווילנא, באמצעות שליח-המצוה הרב זאב גולד ז"ל – "דברים נעימים ונאהבים" שכללו הזמנה להגרח"ע ז"ל, שיעלה ויבוא לאה"ק ויועץ לו מעמד מיוחד, מעין "ריש גלותא", שיטפל בבעיות שבקהילות ישראל בתפוצות הגולה, ומציון תצא תורה, עצה ותושיה.

הפניה אל הגאון ר' חיים-עוזר ז"ל, נעשתה כאמור על ידי שליח מצוה, הרב זאב גולד ז"ל, והמכתב שנמסר לידו היה רצוף כבוד וחיבה. לצערנו לא הגיע לידינו העתק המכתב המעניין הזה,[210] ורק תשובת הגרח"ע נשתמרה,[211] והרי היא לפנינו:

"בדור יתום קשה לעזוב את גלילותינו והישיבות"

בעז"ה, עשי"ת, תרצ"ג.

הוד כבוד ידידי היקר והנעלה, הרב הגאון הגדול המפורסם כש"ת מוה"ר אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א – ישא ברכה מאת ד'.

אחדשת"ה, יקרת מכתבו מיום כ"ח מנחם-אב העבר ע"י כבוד הרה"ג מוהר"ז גאלד נ"י הגיעני במועדו. והנה הדר"ג שמועה שמע מהסכמתי לנסוע לאה"ק לשבת שם בקביעות,

---

209. עי' מועדי הראי"ה פרק כט, ועמ' 535.

210. עי' נספחות לאגרות לראי"ה מס' 44, מכתב מר' חיים עוזר לרצי"ה, הכותב שאבדו לו מכתבי הרב אליו.

211. "אחיעזר" – קובץ אגרות הגרח"ע גרודזנסקי ז"ל, ת"א תש"ל – ח"ב, עמ' תל-תלא. מהדו"ב אגרות ר' חיים עוזר, ב"ב תש"ס, אגרת תשנב; אגרות לראי"ה מהדו"ב סי' רצט; בשדה הראי"ה עמ' 243-244; ליקוטי הראי"ה ב עמ' 309-311.

ורומעכ״ת מוצא שיהי׳ לתועלת לכל ענייני הקדש ולכל ענייני הבנין והרכוז של היהדות בכלל, ויעורר בדברים נעימים ונאהבים.

הנה לא אכחד מידידי כי הרעיון הזה מנקר במוחי זה כמה שנים, אשר נפשי איותה לעת זקנה להסתופף בחצרות היכל ד׳. אבל לידי החלטה לא בא, באשר בדור יתום קשה לעזוב את גלילותינו והישיבות, ויעוי׳ בשו״ת מהר״מ שיק חיו״ד (סי׳ רכ״ה רכ״ו רכ״ז) מה שהשיב להרה״ג ר׳ זלמן שפיצער ז״ל. אם אמנם בודאי יש לעשות הרבה באה״ק, בכל זה קשה להכריע, ואין ספק מוציא מידי ודאי, ולהשערתי המרכז מכוון ביותר במקום שרוב בני ישראל נחתים שם, וכעת המרכז היותר גדול לתורה הוא מדינת פולין.[212] בכל זה עוד לא אמרתי נואש להרעיון לצאת בע״ה. אולם מדברי הרה״ג מוהר״ז גאלד שי׳, עוד לא נודעתי על נכון פרטי הדברים אשר חושב מעכת״ר שי׳, ייטיב נא הדר״ג להודיעני דעתו בפרטיות, כאשר כן כתב במכתבו, שאם יספיק הזמן לבא בדברים בענין זה, יבאר לפני את העולה על רוחו, ואתישב בדבר אי״ה.

והנני חותם בברכה לרומעכ״ת ולכב״ב ולכל הנלוים אליו, ועיניהם תחזינה במהרה בשוב ד׳ את שבות עמו ויקוים בנו כי מציון תצא תורה ודבר ד׳ מירושלים.

חיים עוזר גראדזענסקי

״ארי עלה מבבל״ – ברוך הבא בשם ד׳ !

אם הגאון ר׳ חיים עוזר ז״ל לא היה מוכן לעזוב את משמרתו, הרי בקיץ של אותה שנה – תרצ״ג – עלה מווילנא לאה״ק אחד-מיוחד, גאון-נסתר, שעליו הודיע הגרח״ע ז״ל להרב: ״ארי עלה מבבל!״. היה זה הגאון המופלא רבי אברהם-ישעיה קרליץ ז״ל, ה״חזון איש״, אשר עד אז הסתיר את עצמו ורק יחידים ידעו על גדלו וידו החזקה בכל מקצועות התורה.

עם הגיעו לארץ – ח״י תמוז – הודיע החזו״א להרב במכתב קצר – תוך כדי הצעת שאלה בהלכה – ״באתי הלום מווילנא״ [עי׳ לעיל עמ׳ 108], והרב אשר כאמור שמח על כל גדול בתורה העולה לארץ, הזדרז והשיב לו מיד וברכו לבואו: ״לכב׳ הגאון המפורסם מוהר״ר אי״ש קרליץ שליט״א, שלו׳ רב וברוך הבא בשם ה׳ לאורך ימים טובים בקודש״, ובסוף התשובה הוא מסיים ב ״והנני חותם בזה בברכה נאמנה להדר״ג, ויהי׳ בואו אל הקודש לרוב שלום ואושר״ (״משפט כהן״, סי׳ נג, עמ׳ קא-קב).

ברם, עם כל הרצון הטוב היה הרב מנוע כאן מכל הצעת מינוי, אף גם מכל עזרה ותמיכה שכן רצה ה״חזון איש״ להמשיך לימודו-עיונו-כתיבתו בסתר-אהלו ולא לקבל שום מינוי, וסירוב מוחלט היה בפיו לגבי כל תמיכה שהיא. נקי-הדעת אשר ״די לו בקב

---

212. ״וכאשר בעוה״ר נתמעטו גודרי גדר ועומדים על המשמר – – – יהיה חסרון לא יוכל להמנות בעזוב אחד השוערים״ (שם, עמ׳ תכט-תל, במכתבו להגרצ״פ פרנק ז״ל).

חרובין" רצה שקב-החרובין יהיה שלו, ולא מתנת אחרים, ושאיפתו היתה להתפרנס ממכירת ספריו. אמנם, בימים הבאים זכו ספרי "חזון-איש" המעמיקים לתפוצה גדולה, אבל אז, בטרם "יצא טבעו בעולם", היה זה מקור-הכנסה מצומצם ביותר, והבעיה הכלכלית של מחברם הצנוע הטרידה את הגרח"ע ואת הרב גם יחד.

"ת"ח גדול-הדור שכמותו – – – בנקיות-דעתו המופלאה"

והרי לנו קטע ממכתבו של הרב אל הגרח"ע, ד' שבט תרצ"ד[213]:

הדרת כבוד רחימאי, הגאון האמיתי, פאר הדור, כקש"ת מוהר"ח עוזר גראדזענסקי שליט"א – שלו' וברכה באהבה רבה.

– – – ועל דבר כבוד הגאון מוהר"א ישעי' שליט"א, כבר לקחתי דברים בזה עם ידידנו הרה"ג ר' שלמה בלאזר שי', והראה לי גם מכתב הדר"ג אליו, והבטיח לי לסדר הדבר כפי היכולת, בדרך של קניית הספרים. ואני מצטער מאוד על אשר לא נזדמן לי להפגש עם הגאון הנ"ל שליט"א,[214] שעד כה לא היה בירושלים ת"ו, וגם לא נזדמנה לי הזדמנות להיות בבני-ברק, מקום שבתו מאז בואו הנה לארה"ק, ולא היה לי כי אם קצת חילוף דברים בכתב, בענין הוראה אחת פרטית, בדבר פדיון-מעשר-שני שאין בו שוה-פרוטה. ובכל זמן שאני מוצא מקום לדרוש על שלומו הנני חוקר ודורש, ושמחתי לשמוע מאחי הרה"ח מו"ה שאול חנה הכהן קוק שליט"א היושב בתל-אביב, ששם ישנה התעוררות אצל יח"ס [יודעי חן סלה] איך להחזיק בו, אבל מסופקני אם מצאו את הדרך, שהוא בנקיות דעתו המופלאה יתרצה לזה, והשי"ת ישלח עזרו מקודש לת"ח גדול הדור שכמותו שיחי' לאורך ימים טובים.

---

213. מובא גם בשדה הראי"ה עמ' 204.

214. 'חסד ואמת נפגשו' כעבור חודש ימים, בהנחת אבן-הפינה לישיבת "בית יוסף" בבני-ברק, עי' פאר הדור ח"ב עמ' ל"ד, והשלמת הדברים בחוברת "ראייה וחזון" שזכיתי להדפיס – ת"א תשמ"ב. כשכתבתי את החוברת לא ידעתי על מכתב זה, ורק השנה מצאתיו בגנזי בית הרב ו"ברוך המקום שמסר עולמו לשומרים". הקונטרס השלם פורסם אח"כ בספר בשדה הראי"ה.

אתנחתא

מתחילה עלה במחשבה, לכלול את כל תקופת-יפו בכרך אחד, אולם הפרקים גדלו והתרחבו, ואף נוספו פרקים חדשים, ונתברר שיש הכרח לחלק את התקופה המגוונת הזאת לשני כרכים. ואיה״ש יבואו בכרך הבעל״ט הפרקים על מעורבותו הרחבה של הרב בחיי המושבות – ״תפארת המושבות״; על מאבקו הנמרץ בהלכה ובמעשה למען האתרוג הכשר, הבלתי-מורכב – ״קול ד׳ בהדר״; על מאמציו המרובים בהכוונת מערכת החינוך הנאמן (״תחכמוני״ ו״נצח ישראל״ וכו׳), עמידתו על משמרת התרומה, פולמוס הכשר שמן-השומשמין, תנובתו התורנית-העיונית בהלכה ובאגדה (״עץ הדר״ ״באר אליהו״, ״אורות הקודש״); על קירוב רחוקים – ״במעלה העליה השניה״; על ״דבר השמיטה״ – להלכה (״שבת הארץ״) ולמעשה – בהוראת היתר ואיסור (כמפורט ב״משפט כהן״) ; ולבסוף על מסע הרבנים בעמק ובגליל – ״אלה מסעי״ – בחורף תרע״ד.

*

״ויהא רעוא דיתמשך טלא-עילאה״ ברוב שלו׳ על ישראל ועל נחלתו, ויתן ד׳ בריות גופא ונהורא מעליא, זמנים-טובא וישוב-דעת בצילותא, להמשיך בתיאור מקיף של תולדות חיי התום ופועל הצדק, דברי תורת האמת ומסלולי דרך הקודש של השליח ממרום, שלוחא דרחמנא, אשר למחיה שלחו-הביאו ד׳ לארץ-הקודש בימי-מסה ושנות-תמורה, והיו דבריו ומעשיו בימים ההם מאירי-עינים ומישרי נתיבות גם בזמן הזה, והלכו רבים לאורו, לאור תורתו, לאור ד׳ אשר בחר בו ובמשנתו, לאור ד׳ הבוחר בעמו ישראל באהבה בברית תורה וברכת הארץ.

הערות הרחבה

א. עי׳ דברים זהים של הגרמ״ח על מרן הרב בשיחות הראי״ה עמ׳ 20; ועי׳ בשדה הראי״ה עמ׳ 60.
ב. עי׳ טל הראי״ה עמ׳ קעג-קעו. בשדה הראי״ה עמ׳ 122.
ג. לימים נדפסו באוצרות הראי״ה מהדו״ב עמ׳ 30-25. עי׳ כאן עמ׳ 146, 157, 205; טל הראי״ה פרק ו, עמ׳ עו-פג. פרק ח, עמ׳ קמב-קן; בשדה הראי״ה עמ׳ 110, 135, 161-162; לנתיבות ישראל ב, סוף מאמר יט; לשלושה באלול א, כה; דודי לצבי אגרות יח, לג-לד; משנת הנזיר עמ׳ יד.
ד. עי׳ עוד כאן פרק י׳ סע׳ ב, ופרק יג סע׳ ג, ועמ׳ 298. ליקוטי הראי״ה ב׳ עמ׳ 311-312. מועדי הראי״ה עמ׳ 339. שיחות הראי״ה עמ׳ 186. בשדה הראי״ה עמ׳ 370.
ה. עי׳ עליו לנתיבות ישראל ב, מאמר כט, ״תפארת שיבה״.
ו. כאן עמ׳ 154, 172; טל הראי״ה עמ׳ יז-יט, לד-לה; שיחות הראי״ה עמ׳ 53-54, 227-232; בשדה הראי״ה עמ׳ 115; מועדי הראי״ה עמ׳ 480.
ז. עי׳ כאן עמ׳ 240-238; ליקוטי הראי״ה א עמ׳ 194-191.
ח. עי׳ כאן עמ׳ 37 הע׳ 17, ובעמ׳ 231-230, 204-203; שיחות הראי״ה עמ׳ 323; מועדי הראי״ה עמ׳ 25, 337; ליקוטי הראי״ה א עמ׳ 35-34, 69, 445-444; ליקוטי הראי״ה ב עמ׳ 47.
ט. עי׳ בשדה הראי״ה עמ׳ 208-202.
י. עי׳ כאן עמ׳ 50, ועמ׳ 126; טל הראי״ה עמ׳ קעה.
יא. אוצרות הראי״ה מהדו״ב חלק ג, עמ׳ 89-87.
יב. עי׳ מועדי הראי״ה פרק לא; ליקוטי הראי״ה א עמ׳ 396-381; מועדי הראי״ה עמ׳ 86.
יג. עי׳ גם אגרות הראי״ה א, אגרת רפה ואגרות הראי״ה ג אגרת תתפח.
יד. עי׳ שיחות הראי״ה עמ׳ 217-216; בשדה הראי״ה עמ׳ 91-90; ליקוטי הראי״ה ג עמ׳ 127.
טו. עי׳ שיחות הראי״ה עמ׳ 115-110.
טז. עי׳ טל הראי״ה פרק ז, עמ׳ קיח-קיט, קכה; ליקוטי הראי״ה ב עמ׳ 225; מסכת הנזיר, נזיר אחיו א, עמ׳ סו; ועי׳ אגרות הראי״ה א אגרת קה, עמ׳ קכט.
יז. עי׳ מועדי הראי״ה עמ׳ 425; ליקוטי הראי״ה א פרק ״מדות דר׳ נתן״ סע׳ ג, עמ׳ 502-501.
יח. מהדו״ב; אוצרות הראי״ה ח״ב עמ׳ 130-25. עי׳ כאן עמ׳ 29.
יט. הסכמות הראי״ה סי׳ פז. ועי׳ מאמרי הראי״ה עמ׳ 252; מועדי הראי״ה עמ׳ 388-386.
כ. עי׳ מועדי הראי״ה עמ׳ 25, 380-379, 394, 399; בשדה הראי״ה עמ׳ 109, 206; ליקוטי הראי״ה ב פרק ״על חולותייך בני ברק״.
כא. עי׳ מדבר שור, סוף הדרוש הט״ז, ״מענין הקרבנות להפטרת היום״.
כב. אוצרות הראי״ה מהדו״ב ח״ב, עמ׳ 130-25; עי׳ כאן עמ׳ 29.
כג. עי׳ דודי לצבי, אגרת לד; שיחות הראי״ה עמ׳ 135.
כד. עי׳ ליקוטי הראי״ה ב, עמ׳ 398-387.
כה. עי׳ כאן עמ׳ 147; אדר היקר עמ׳ טז; מאמרי הראי״ה עמ׳ 64.
כו. ראה כאן עמ׳ 203; ליקוטי הראי״ה ב עמ׳ 71; ליקוטי הראי״ה ג עמ׳ 61-59, 227; מועדי הראי״ה עמ׳ 342; בשדה הראי״ה עמ׳ 256-254.
כז. ועי׳ מאבני המקום יג, עמ׳ 51-44 ״התחלת המעשה – הצעה להקמת ישיבה ביבנה״. ועי׳ לעיל עמ׳ 191-190.
כח. עי׳ שחר אורו עמ׳ 171; ליקוטי הראי״ה ג, עמ׳ 167, 348-347.

מפתח אישים

מסודר לפי א״ב של שמות המשפחה. במקום שאין שם משפחה - נרשם ע״פ שם פרטי.

אבינר, ר׳ שלמה 218
אבינרי, ר׳ יצחק 204
אבן לפידות, ר׳ אלכסנדר משה 84
אבנר, יוסי 38, 78, 134
אבסיין, רחל 305
אברבנאל, ר׳ יצחק 289
ר׳ אברהם אבן עזרא 289
ר׳ אברהם ליואי ..... 308 - 309
ר׳ אברהם מצ׳כנוב 162
אברמסקי, ר׳ יחזקאל 137
אדלמן, ר׳ מרדכי 197
אדרוסביץ, משה בצלאל 236, 238, 244, 260-261
אהרונסון, אהרן 316
אהרונסון, ר׳ שלמה 208, 263-265
אודנג, אליעזר 291
אוירבך, ר׳ מנחם נתן 223
אוירבך, ר׳ משה 297, 298
אוירבך, ר׳ שלמה זלמן 108
אוסטרובסקי, ר׳ משה 138
אורלנסקי, ר׳ אהרון 96
אידלש, רש״א (מהרש״א) 272
אייזנבך, הרב שלום לייב 96
אייזנברג, כרמי 315,316
אייזנברג, ר׳ אהרן 189, 208, 267, 270, 297, 300, 301, 302, 307, 315, 316, 317
אישרלש, ר׳ משה (הרמ״א) 106, 161, 314
אלבו, ר׳ יוסף 289
אלון, מנחם 138,140
אלטשולר, יצחק זאב 306
אליאב, ר׳ מרדכי 197
הגאון ר׳ אליהו מוילנא (הגר״א) 95, 107, 110, 132, 147- 150, 238, 280, 285, 290
אלימלך, משה גיורא 278
אלינר, ר׳ אליעזר 305
ר׳ אליעזר ממיץ 201
אליעסברג, ר׳ מרדכי 149
אלנקווה, ר׳ בכור אהרון 116
אלטשולר 279
אלטשולר, גדעון 306
אלטשולר, נקדימון 306
אלשיך, ר׳ משה 280
אלתר, האדמו״ר מגור 106, 107, 193, 276
אניזל,ר׳ אליהו 116
אנישין, ר׳ מאיר 150
אסף, ר׳ שמחה 136
אפנדי, החכם 162
אפרתי, ר׳ בנימין 313,128
אפשטיין, ר׳ דב 150, 270, 278, 296, 302
אריאל, ר׳ יעקב 196
אריאלי, ר׳ יצחק 103, 107, 223
ר׳ אריה לייב 116- 117, 251
ארלוזורוב, ר׳ אליעזר 288
בוכרסקי, ר׳ אלתר 280
בוריץ, בנימין 260
בורנשטיין, ר׳ אברהם (האדמו״ר מסוכצ׳וב) 141
בורשטיין, ר׳ אברהם אהרון 322
בזק, ר׳ יעקב 138
בטיטו, נחמן 116
ביאליק, חיים נחמן 200
ביליס, מנחם 264
בלאזר, ר׳ יצחק 116
בלאזר, ר׳ שלמה 324
במברג, שמחה 245
בן זמרה, ר׳ יעקב דוד (רידב״ז) 212, 252
בן טובים,ר׳ יצחק 156, 236, 276
בן יהודה, אליעזר 111
בן צבי, יצחק 249
בן צבי, רחל ינאית 288
בן ציון, ר׳ שמחה (גוטמן) 199, 229
בקשט, ר׳ משה דוד 150
בר שאול, ר׳ אלימלך 305
ברודי, חיים 246
ברוידא, ר׳ יעקב יוסף ..... 291-293 , 319
ברוידא, סימא 292
ברוידא, ר׳ ר׳ 83
ברודר, ר׳ נ׳ 108
ברוומן,ר׳ זרח 293, 297
ברייער, ד״ר 298
ברינקר, ר׳ דב נתן 119,125, 262
ברלין, ר׳ מאיר 250
ברלין, ר׳ חיים 109, 138, 226, 249, 251, 297, 290
ברמן, יעקב יששכר 236
ברמן, ר׳ יעקב 139
ברנט, ר׳ זרח 240-242,207
ברנר, יוסף חיים 199, 230
בשן, רפאל 200
גודורובסקי, ר׳ ישראל מאיר 309
גוטמן נחום 199, 200, 230

גולד, ר׳ זאב 190, 322
גולדין, ר׳ שלמה 236
גולדמן, יעקב 247- 249, 257, 259
גומבינר, ר׳ אברהם (ה״מגן אברהם״) 107
גוץ, ר׳ רפאל שלמה 189, 190
גור, יהודה 73
גורדון, ר׳ י״ש 163
גורדון, ר׳אליעזר 17, 84, 278
גלזר, ר׳ אליהו 305
גליקסברג, חיים 305
גלמן, ר׳ אריה לייב 184
גנסין,ר׳ השיל-נטע 82
גפני, ראובן 192
גר״א, ראה ..... ר׳ אליהו מוילנה ״הגר״א)
גרדי, ר׳ נתן 131
גרודזינקי, ר׳ חיים עוזר 322, 323-324
גרוזובסקי, יהודה 268
גרוסבר, ר׳ חיים 110
גרוסברג, ר׳ יהודה פישל 147
גרייבארט, ר׳ יהודה 189
גרייבסקי, פנחס 259
גרינברג, הירש 317
גרינברג, יצחק 259
גרינברג, ישעיה צבי 259
גרינברג, ר׳ שמעון ..... 271- 272 , 304, 308,
גרינוולד, ר׳ יחיאל 150
גרינוולד, ר׳ זאב וואלף 235
גרשטקורן, ר׳ יצחק 194
ר׳ דוד לייב 108
דון יחיא, ר׳ אברהם 260
ר׳ דונש בן לברט 289
דיזינגוף, מאיר 174
דייכעס, שמואל 155
דייכעס, ר׳ ישראל חיים 155
דייקן, פלטיאל 133
דיסקין, הניה רבקה (דריבין) 229
דיסקין, ר׳ יהושע לייב 47- 49, 62
דיסקין, ר׳ יצחק ירוחם 58, 253
דיסקין (דריבין), ר׳ שלמה לייב, 229
דלויאן, ר׳ י. 205
דן יחיא, ר׳ יהודה לייב 205
דניאל, ר׳ שבתי 205, 238
דנימטרוביץ, ר׳ יעקב יוסף 321
דנציג, ר׳ אברהם (חיי אדם) 107
דעליטש פרדריך 155
דרויאנוב,אלתר 297
שבדרון, ר׳ שלום(מהרש״ם) 280
הגס, ר׳ ישראל 201
הוטנר, ר׳ יצחק 9- 10, 148, 209, 225- 226, 271
הוטנר, ר׳ יהודה לייב 132, 148
הוטנר, ר׳ יוסף זונדל 132
הופמן, ר׳ דוד צבי 155
הורביץ, הרב שמואל 150
הורוביץ, ר׳ שמעון צבי 149
הורוויץ, ר׳ י. 78
הילדסהיימר, ר׳ עזריאל 231
הירש, ר׳ דוד צבי 116
הירש, ר׳ שמעון 231
הירש, ר׳ שמשון רפאל 297
הכהן, ר׳ צדוק מלובלין 205
הכהן, ר׳ שלמה מוילנה 205
הכהן, ר׳ א״מ מקהיר 220
הכהן, ר׳ אברהם דוד 116, 251
הכהן, ר׳ יעקב 288
הכהן, ר׳ ישראל מאיר (החפץ חיים) 192, 291
הכהן, ר׳ מרדכי בן הלל 125, 127, 133, 135, 143
הלוי, ר׳ דוד (ט״ז) 107
הלוי ר׳ יצחק 85
הלוי,שלום מרדכי 203
הלוי, ר׳ י 156
הלוי, ר׳ יצחק 151
הלוי,ר׳ יוסף צבי 84, 89, 136, 235, 245, 263,
הלוי, ר׳ אברהם מרדכי 185
הלוי, ר׳ יוסף יהודה 116, 251
הלוי, ר׳ יצחק אייזיק 240, 298-297
הלוי, ר׳ נפתלי 235, 257
הלוי, ר׳ שאול חיים 116
הלר, ר׳ חיים 291
הלפרין, מיכאל 315
הלפרין, ר׳ מנחם מענכין 149
הלפרין, ר׳ מרדכי 149
הניג, ר׳ יעקב 173
הנשפרג, משה 173
הפרחי, ר׳ אישתורי 196
ר׳ מטעפליקי 173
הרכבי ,אברהם אליהו 162
הרכבי, צבי 277
הרשב״ם 260
גורודינסקי, ר׳ מרדכי 271
וולנשטיין, ר׳ משה נחום 116- 117, 251
וולף, ר׳ שמעון 166
ווכטפוגל, ר׳ י׳ 99, 107
וורשובר, ר׳ יצחק 225
ווינגרטן, ר׳ שמואל 182

וייס, ר׳ יהודה 291
וייצמן, חיים 190
וילנסקי, ר׳ דב 235
ויסבלום, ר׳ חיים נפתלי 141
ויסוצקי, ר׳ קלמן זאב 189
זבלודווסקי, ר׳ צבי 292
זווין, ר׳ שמה יוסף 104- 105, 128
זוננפלד, ר׳ יוסף חיים 116, 297, 298
זייד, אלכסנדר 312
זיידל, ר׳ משה 219, 290
זילבר, ר׳ יעקב מרדכי 319
זילברג, ר׳ משה 138
זינגר, יעקב מרדכי 74
זלוסקין, זאב 297
זלזניק, ר׳. אברהם 108
זליגר, אסף 308
זליגר, ר׳ יוסף 161, 228
זלנסקי, אהרון יצחק 275
זק״ש, ר׳ אפרים 269
זק״ש, ר׳ מרדכי לייב 104
זק״ש, ר׳ ניסן 308
חביבי, ר׳ אברהם 307
חביבי, ר׳ יחזקאל 307
חבס, ר׳ ישראל 138
חודורובסקי, י״מ 157
חוסן, חיים 242
חזון איש 108, 196
ר׳ חיים מוולוז׳ין 81, 97, 149
חייקין, אביגדור 243
חנקין, ר׳ יהושע 292
חרל״פ, ר׳ אפרים צבי 315
חרל״פ, ר׳ יעקב משה 40, 44, 62- 63, 213, 216, 262
טביב, אברהם 297
טודרוסוביץ, ר׳ משה בצלאל 210
טולצינר, ר׳ אברהם 210
טולצינר, ר׳ נחמן 210
טיקטינסקי, ר׳חיים יהודה לייב 272
טלר ישראל הלוי 160
טרונק, ר׳ יהושוע מקוטנא 196
יודלביץ, שמואל אהרון 110
יונוביץ, ר׳ יהודה 136
יוסי בן יוחנן 207
יעבץ,ר׳ זאב 205, 277
יעקב ,ר׳ אברהם ליאון גר הצדק 165
ירון ,צבי (זינגר) 155
ירושלמי, ר׳ שמחה 287
ירמה, ר׳ א.ש. 102
ישר, ר׳ משה מאיר 88
ר׳ ישראל משקלוב 95, 147
כ״ץ, ר׳ ראובן 110
כאהן, ר׳ צבי 99
כהן, ר׳ אליעזר 113
כהן, ר׳ מאיר שמחה (ה״אור שמח״) 320
כהנא, ר׳ אליהו אהרן 309
כהנוב, משה נחמיה 257
כנעני, דוד 203
כצנלסון, ברל 203, 230, 288
כשדן, ר׳ לייב 167
לאפין, בצלאל 238, 246-245, 257
לבונשטיין, ר׳ זלמן דוד 197
לוי, סעדיה 198
לוין, ר׳ אריה 210, 260
לוין, ר׳ בנימין מנשה 155, 218, 291
לוין, שמריה 312
לונץ, ר׳ אברהם 230
לוצאטו, ר׳ משה חיים (רמח״ל) 148, 152
ליזורביץ׳, הרב מנחם 85
ליכטמן, ר׳ בן ציון 321
ליכטנשטיין, ר׳ הלל 321
לינטוף, ר׳ פנחס 222
ליפטמן, דוד 116
ליפמן, דוד 251
ליפקוביץ, ר׳ רפאל הלל 282
ליפקוביץ, ר׳ אברהם יצחק 283- 285, 287, 305
לנדא, ר׳ מנחם מנדל חיים 162
לנדא, מרים 304
לנדא, ר׳ חיים 221
לפידות, ר׳ גרשון 106
לרנמן, ר׳ יעקב מאיר 237
לרנר, ר׳ מאיר 195, 207
מהרי״ל, ר׳ אהרון שלמה 149
מהרי״ל מקאווסט 154, 173
מהרש״א ..... ראה אידלש
מוהליבר, ר׳ שמואל 194, 292
מוהרי״ץ הלוי 83, 88
מויאל, שמעון 249
מולכוב, ר׳ יעקב 82
מורגשטרן, אריה 141
מזיבצקי, ר׳ דוד 117-116
מטלון, ר׳ יעקב שמעון 116
מיאל, דוד 249
מיגן, ר׳ יוסף מאיר 223
מייזל,ר׳ זלמן 309
מיכלין, ר׳ חיים מיכל 160

מילנר, ר׳ נח 309
מימון, ר׳ יהודה לייב (פישמן) 127, 204- 205, 240, 287, 308
מירסקי,ר׳ שמואל 221
מלבי״ם, ר׳ מאיר לייבוש 315
מלצר, ר׳ איסר זלמן 268, 271, 317, 322
מלצר, ר׳ ידעאל 273, 279, 308
מלצר, ר׳ צבי יהודה 318
מנחם בן סרוק 289
מנקין, ר׳ פתחיה 155, 264
מנישביץ, ר׳ משה מרדכי 196
מקובסקי, ר׳ צבי 90, 141
ר ׳ מרדכי יוסף מאיזביצ׳ה 150
ר׳ משה בן מימון (רמב״ם) 94, 103, 107, 135, 147, 196, 203, 223, 230, 239, 242, 289
ר׳ משה בן נחמן (רמב״ן) 89, 101, 205, 289
ר׳ נחמן מרסלב 210, 304
נחמני, אבינועם 293
נחמני, עמיהוד 272, 304
נחמני, ר׳ מרדכי 272, 293, 272, 303, 315
ר׳ נחשון גאון 192
ניסבוויים,ר׳ יצחק 96
ניסים, שמואל 116
ר׳ נתן מנמירוב 150, 275
נתנזון, ר׳ נחום 156
סובלסקי, ר׳ יצחק 228
סולובייצ׳יק, ר׳ יוסף דב 94
סולובייצ׳יק, ר׳ חיים 138, 211
סופר, ר׳ משה (החתם סופר) 280
סוקולוב, נחום 190
סטרליץ, ר׳ שמעון 225- 226
סלומון, יהודה מרדכי 195
סלומון, יואל משה 197, 123, 236
סלונים, ר׳ שניאור זלמן 82, 235, 254
סלנט, ר׳ שמואל 96, 118--121, 252
סמואל, הרברט 261
סמילנסקי, משה 90, 207, 269, 282, 301-302
ר׳ סעדיה גאון 147
ספקטור, ר׳ יצחק אלחנן 135
ספרן, ר׳ יצחק יהודה יחיאל .....
עגנון,ש.י. 199- 200, 202- 204, 231
עליאשאוו, ר׳ שלמה 148- 149
עליאשברג, ר׳ מרדכי 303
ענגיל, ר׳ יוסף 192
פולונסקי, ר׳ שמשון אהרן (הרב מטעפליק) 173
פוליקמן, ר׳ ישראל 173
פולרצקי, ר׳ מ.ד. 247
פורת, ר׳ ישראל 113, 137, 150, 239, 298
פיינשטיין, ר׳ דוד 197
פיינשטיין, ר׳ ישראל יעקב 315, 280
פינס, ר׳ יחיא 292
פינס, ר׳ יחיאל מיכל 257, 276-277
פיק, חיים 131
פיקרש חיים 200
פלדמן, ר׳ יהושע 231
פלדמן, ר׳ מ. 239
פלוצקי, ר׳ מאיר דן 196
פלמן, ר׳ יהודה לייב 172
פלמן, ר׳ רפאל 154, 173
פרלמן, ר׳ ברוך 309
פרלמן, ר׳ יוסף 301
פניאל, ר׳ ש. 305
פרומקין, ר׳ אריה לייב 134
פרומקין, גד 315- 316
פרומקין, ר׳ י.ד. 222, 301
פרומקין, ר׳ שמואל 134
פרוש, ר׳ נפתלי צבי 233
פרידמן, ר׳ דוד 196,169
פריימן, ר׳ אברהם חיים 129
פריימן, ר׳ אהרון מרדכי 319
פרנק ר׳ צבי פסח 25, 93, 104, 238, 321
צורבא (צ׳רבינסקי), ר׳ ישראל 149
ציטרון, ר׳ י. 138-139
צייטלין, ר׳ הלל 150, 186
צירלסון, מהרי״ל 88
צמח, שלמה 288
צציק, ר׳ אברהם 182, 185, 208, 286
צ׳רבינסקי, ר׳ ישראל 158
קאהן,ר׳ צבי 273- 274, 308
קארו, ר׳ יוסף 110
קובלביץ, מיכל 238
קופניס, ר׳ יעקב 283
קוק, ר׳ דב 95, 238
קוק, ר׳ צבי יהודה 27, 148, 150, 180, 185, 211, 214, 218, 223, 227, 245, 271- 272, 276, 278- 279
קוק, ר׳ שמואל 217
קרליץ, אברהם ישעיהו (החזון איש) 303, 323
קושניר, שמעון 230
קלידנשטיין, ר׳ שמעון 314
קליערס, ר׳ מ. 208-209, 239, 284
קלכהיים, ר׳ עוזי 175,223
קמאדר, שמואל 267
קמחי, אברהם 211
קמחי, ר׳ דוד (רד״ק) 289

קנטר, ר' אליהו.....235
קניאל, ר' יהושע 103,296
קסובסקי,ר' חיים יהושע.....157
קפלן, ר' צבי 82, 200
קרליבך, ר' עזריאל.....184
קרליץ, ר' אברהם ישעיה (החזון איש) 108, 323,
ראבין, ר' מנחם מענדיל 116
רבי, ר' יוסף 178, 221, 237
רבינוביץ,ר' אלכסנדר 135, 152, 155, 178, 181,
..... 188, 199- 200, 203, 224, 229, 230, 237, 250
רבינוביץ, בועז 291
רבניצקי, יהושע חנא.....200
רדלר-פלדמן, ר' יהושע (ר' בנימין) 204, 207,
..... 230- 231, 300- 302, 316
רובין, ר' מרדכי לייב..... 96, 321
רוהלד, ר' שלמה 81- 83, 165, 235-236, 250
רוזמן, ר' שמואל 283
רוזנברג, ר' שלום.....145, 155
רוזנהיים, ר' יעקב 297
רוזנטל,ר' יצחק.....104
רוזנר, ר' פישל 104
רוטנברג, פנחס.....264
רוטשליד, הברון אדמונד 265
רוטשילד, שמעון 167
רופין, ארתור.....133, 316
רוקח, שמעון 246-248, 254-256
רזניק, ר' שמואל דב 235
ריבלין, אשר.....198
רייכמן, ר' יהושע מאיר 118
רימון, ר' יוסף צבי. 176, 179, 193, 220, 223, 227, 239
רימון, יעקב.....259, 264
ריף, ר' יצחק 103
רפלקס, משה.....315
רקובסקי, ר' אבא 104
שאך, ר' זלמן.....83- 84, 201,238-240, 321
שביב, אליעזר 277
ר' שבתי כהן (הש"ך).....107
שוחט, ישראל.....312
שחור, זאב 156
שחור, ר' משה לייב 90, 201, 267
שחור, ר' מרדכי לוי 208
שחראי, ר' אלתר יעקב 142
שטיינמן, אליעזר.....284, 304
שטיינמן, ר' צבי.....317- 318, 292
שטרן, נפתלי 239
שטרן, ר' יוסף זכריה.....88
שירמן, ר' אלתר יעקב 138
שכוביץ, ר' יעקב 286, 288- 290
שלזינגר, ר' עקיבא יוסף 312
ר' שלמה יצחקי (רש"י).....106-107, 132, 289
שמואלון, א. 280
שמעוני, דוד 199-200
שמרלינג, חיים 246
ר' שניאור זלמן מלאדי 148
שניאורסון, ר' מנחם (הצמח צדק).....154, 173
שניאורסון, ר' שמואל 187
שפיגלמן, ר' אברהם.....135
שפיצר, ר' זלמן.....323
שפירא, ר' א.ד. 293
שפירא, ר' בן ציון.....182
שפירא, ר' חיים יעקב.....116
שפירא , ר' חיים מאיר.....173
שפירא, ר' משה 164- 165
שפירא, י.ש. 142
שפירא, ר' ישעיה 181
שפירא, ר', צבי מיכל.....216
שפירא, ר' רפאל 103
שקופ,ר' שמעון.....322
שרמן, ר' אברהם 313
שרת (שרתוק), משה.....134
שרתוק, יעקב.....134
תאומים, ר' חיים יונה 196
תדהר, דוד 179, 260- 261
תמר, ר' ישששכר 164
תנחום, ר' גרשון 167